

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA

xalqaro ilmiy-metodik jurnal

5(22)
2025

ISSN 2181-3787
E-ISSN 2181-3795

“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA”
xalqaro ilmiy-metodik jurnal

«ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ»
международный научно-методический журнал

“PEDAGOGICAL ACMEOLOGY”
international scientific-methodical journal

№5(22) 2025

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
huzuridagi OAK Rayosatining 2023-yil 5-maydagi 337-qarori bilan **07.00.00 -
tarix, 13.00.00 - pedagogika, 19.00.00 - psixologiya** fanlari bo‘yicha
dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan
zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal haqida
Jurnalga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida 1672 raqamli guvohnoma berilgan.

"Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali

"Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnaliga taqdim etilgan ilmiy maqolalarga qo'yiladigan asosiy talablar falsafa doktori (PhD), fan doktori (DSc) dissertatsiyalarining asosiy ilmiy natijalarini xalqaro standartlar va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Oliy attestatsiya komissiyasi to'g'risidagi Nizom talablari, shu jumladan elektron ilmiy-texnik jurnallarga qo'yiladigan talablar tizimi hisoblanadi.

«Педагогическая акмеология» международный научно-методический журнал

Основные требования к научным статьям, представляемым в международном научно-методическом журнале *«Педагогическая акмеология»* являются научные труды, рекомендованные для публикации основных научных результатов докторских (PhD), (DSc) диссертаций в соответствии с международными стандартами и «Положением о Высшей аттестационной комиссии» при Кабинете Министров Республики Узбекистан, в частности требования к электронным научно-техническим журналам.

About the magazine

"Pedagogical akmeology" international scientific-metodical journal

The main requirements for scientific articles submitted to the international scientific-metodical journal *"Pedagogical akmeology"* are scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of doctoral (PhD), (DSc) dissertations in accordance with international standards and the "Regulation on the Higher Attestation Commission" Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including from templates in the system of requirements for electronic scientific and technical journals.

Muassislar: “Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ “Durdona” nashriyoti,

Tahririyat manzili: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy

Web-sayt: www.paresearchjournal.uz

Bosh muharrir:

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Husenova Aziza Sharipovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mas‘ul kotib:

Bafayev Muhiddin Muhammadovich, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIR HAY‘ATI:

Muqimov Komil Muqimovich, O‘zR FA akademigi, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, O‘zR FA akademigi, pedagogika fanlari doktori, professor, akademik

Abdullayeva Barno Sayfiddinovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Madzigon Vasiliy Nikolayevich, akademik, pedagogika fanlari doktori, professor (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Kiyev)

Maksimenko Sergey Dmitriyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Kiyev)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Kozubsov Igor Nikolayevich, pedagogika fanlari doktori, dotsent (Kiyev, Ukraina)

Mustafa Said Arslon, filologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori, dotsent

Muhitdinova Xadicha Sobirovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Niyozmetova Roza Hasanovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Sobirova Maxbuba Yusupdjanovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

O‘rayeva Darmonoy Saidaxmedovna, filologiya fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Axadov Ma‘murjon Sharipovich, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Ma‘murov Bahodir Baxshulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Rahimov Sharof Amonovich, fizika-matematika fanlari doktori, dotsent

Jo‘rayev Husniddin Oltinboyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Axmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To‘rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Vohidov Shodmon Husenovich, tarix fanlari doktori, professor, Marmara universiteti (Turkiya)

Ochilov Alisher To‘lis o‘g‘li, tarix fanlari doktori (DSc)

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bo‘taboyev Muhammadjon To‘ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimova Gulsanam Nematovna, pedagogika fanlari doktori, dotsent

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Kadirov Xayot Sharipovich, pedagogika fanlari doktori, dotsent

Muxtorov Erkin Mustafoyevich, psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Xudoyqulov Xol Jumayevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qo‘ldoshev Rustambek Avezmurodovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

- 4 **Rajabov To'xtasin Ibodovich**, pedagogika fanlari doktori(DSc), professor
Qilichov Oybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori (DSc)
Elov Ziyodullo Sattorovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Abdullayev Mehriddin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori(DSc), professor
Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jumaniyozova Muhabbat Husenovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Farmonova Shabon Muhamadovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) , dotsent
Jumayev Yo'ldosh G'afurovich, yuridik fanlari nomzodi, dotsent
Qodirov Rashid Hamidovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosatshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Jo'rayev Akmal Razzoqovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Nazarov Mustaqim Rashidovich, texnika fanlari nozodi, dotsent
Ergashev Jahongir Yunus o'g'li, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Murodov Sherzod Normonovich, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Po'lotova Yulduz Asadovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ashurova Marhabo Sayfulloyevna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Omonova Dildora Nekmurodovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Adizova Nigora Baxtiyorovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Raupov Sohob Saidovich, tarix fanlari nomzodi, professor
Baxtiyor Nazarboyevich Rizayev, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Umurov Zarif Latifboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sirojov Ochil Sirojovich, tarix fanlari nomzodi, professor
Jalilova Saboxat Xalilovna, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Sidiqova Dilor Shavkatovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Abdullayeva Feruza Nurillovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Saidqulova Furuza Farmonovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Temirov Farrux Umedovich, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Babayeva Shoir Boymurodovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Yuldasheva Mashhura Muzaffarovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Atabayeva Nargis Batirovna, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ro'ziyev To'lqin Razzoqovich, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),dotsent

MUNDARIJA

TARIX..... 8

Tuyev Fazliddin Erkinovich. Navoiy, Samarqand va Buxoro viloyatlarida investitsion jozibadorlik: 2017-2023 – yillar misolida.....	8
Axmadvov Amonkeldi. Tarixni o'rganishda sun'iy intellektning roli.....	14
Ochilov Alisher To'lis o'g'li, Xurramov Abror Rustam o'g'li. Poykent va Varaxshaning arxeologik o'rganilishi (XX asrning 30-40 – yillari misolida).....	17
Orziyev Mahmud Zayniyevich, Ergashev Avaz Amon o'g'li. Buxoro amirligi hududida temir yo'llarning qurilishi va ahamiyat xususida.....	21
Boltayev Bobir Baxtiyorovich. Ta'lim sohasidagi muzeylar nufuzining yanada ortishi (Buxoro misolida).....	26
Bobojonova Feruza Xayatovna. Buxoro oblastida sovet maktabi masalalarining matbuotda yoritilishi.....	29
Yuldosheva Bibirajab. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik davridagi atmosfera havosini muhofaza qilish siyosatining tarixiy tahlili.....	35
Baxtiyorov Behruz Bobirovich. Yurtimizdagi dastlabki qishloq manzilgohlarining shakllanish jarayonlari.....	42
Sultonova Nigina. Buxoroda ishlab chiqarilgan matolar.....	45
Shamsiyeva Zilola Askarovna. Jadidlarning marosimlarga oid fikr-mulohazalari xususida.....	48
Axmadvov Amonkeldi, Ziyodulloyeva Parvina. ikki qutbli dunyoda German davlatlarining taqdiri (1945–1990 yy.).....	53
Sirojov Ochil Sirojovich. Fashizmga qarshi urush yillarida O'zbekiston engil va mahalliy sanoatning harbiy izga ko'chirilishi.....	57
Sharipova Parizod Quvvatjon qizi. Mustaqillik yillarda o'zbek xonliklarining tarixini o'rganilishi.....	62

ANIQ FANLAR..... 67

Xojiyev Baxodir Istamovich, Berdiqulova Marjona Murod qizi. Fizikaning “fotometriya qonunlari” bo'limidan masalalar yechish metodikasini rivojlantirish.....	67
Qurbonov G'ulomjon G'afurovich, Baxronova Sayyora Botir qizi. Ta'lim jarayonida raqamli platformalarning integratsiyasi: amaliy yondashuvlar.....	72
Mirzayev Tolibjon To'raqul o'g'li. Generativ sun'iy intellekt yordamida xavfsiz kod yozish kompetensiyasini shakllantirish.....	77
Raupova Iroda Barakayevna. Methodological foundations of using the credit-module system in teaching physics.....	81
Ochilova Laylo Temirovna. Determinantlar va ularning xossalari o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.....	84
Jamolova Shahlo Qobilovna, Ravshanova Shaxlo Erkinovna. Talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlili.....	90

FILOLOGIYA 94

Xalilova Ruxsora Raupovna. O'qituvchining individual nutq uslubini rivojlantirishni tashkil etish nazariyasi.....	94
Hojiyeva Gulchehra Salimovna. Nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarining xorijiy tillardagi kreativ kompetentligini oshirish texnologiyalari (“Règles de la politesse française” mavzusi misolida).....	97
O'rinova Maftuna No'mon qizi. Oxunjon Safarov – bolalar folklorining areal tadqiqotchisi.....	106

PEDAGOGIKA.....109

Mustafayev Baxtiyor. Maktab musiqiy-pedagogik jarayonida o'qituvchining kasbiy mahorati.....	109
Mamatqulova Kimyoxon Abdujalilovna. Oliy ta'lim muassasalari kafedra mudirlari faoliyatida subordinatsiya omilining ijtimoiy-psixologik ahamiyati.....	112
Axrarov Ixtiyor. Jadidlar harakatining ilm-fan, ta'lim va matbuot yo'nalishlaridagi islohotlari.....	117
Ishankulova Komila Kurbanovna. Talaba-yoshlarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish metodikasini takomillashtirish.....	121
Yadgorov Nodir Djalolovich, Davlatova Aziza. Badiiy tahlilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.....	126

6	Abdullayev Sayfullo, Zikrillayeva Visola. Talabalarda rangtasvir bo'yicha badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish: eksperimental tadqiqot 132
	Qurbonova O'lmas Usmonovna. Oliy ta'limda talabalar mustaqil ta'limini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari 137
	Badalov Kamoliddin Rahmat o'g'li. Imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etishda duch kelinadigan muammolar 142
	Xazratkulova Shoira Noraliyevna, Abdurahmonov Shahobiddin. Boshlang'ich ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar 145
	Рахиммирзаев Санжар Ботурович. Модели благополучия сотрудников: академические основания и корпоративные практики 148
	Ergashova Gulzoda Baxtiyorovna. Masofaviy ta'lim muhitida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish metodikasi 156
	Xodjayarova Sevara Abdimurat qizi, Yusupov Faxriddin Islomiddinovich. Bo'lajak pedagog tarbiyachilarni kreativlik sifatlarini rivojlantirish 161
	Murodov Oybek To'raqulovich. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning asosiy prinsiplari 164
	Aminova Dilnoza Qahramon qizi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'limi muvaffaqiyatini ta'minlashda "4K" modelining imkoniyatlari 168
	Safarov Firuz Sulaymonovich. Boshlang'ich sinf darsliklaridagi notanish so'zlarning xususiyatiga bog'liq ravishda ularni tushuntirish usulini tanlash 172
	Hakimova Mehriniso Homitovna, Berdiyeva Marhabo Qo'zimurodovna. Muammoli ta'limning pedagogik, psixologik asoslari 175
	Mangliyeva Shaxnoza Akbar qizi. Talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirishda sharq mutafakkirlarining asarlarini qo'llashning metodik imkoniyatlari 181
	Бабаназарова Мафтуна Назарбековна. Интегративно-культурологический подход как средство формирования целостной картины мира у младших школьников 184
	Ro'ziqulov Mels Alijon o'g'li. Yengil atletika musobaqalarini tashkil etish 187
	Baxtiyorova Sabrina Bobir qizi. Ertaklarning kollektiv xotira va milliy identifikatsiya yaratishdagi roli 190
	Ergasheva Tuyg'unoy Shavkatjon qizi. O'quv lug'atlari va ularni tuzish tamoyillari 194
	Shomirzaev Maxmatmurod Xuramovich. Bo'lajak muhandislarda texnologik kompetentlikni mediata'lim vositalari asosida rivojlantirish 198
	Djalilov Ergash Kenjayevich. Bo'lajak musiqa o'qituvchisini maktab faoliyatiga tayyorlashning ba'zi masalalari 204
	Kasimov Fayzullo Maxammadovich, Baxshullayeva Nafosat Rauf qizi. Tenglama va uni yechishga o'rgatish usullari 208
	Jo'rayeva Dilnoz Raxmidinovna. Boshlang'ich sinf texnologiya darslarida integratsiya va inkorporatsiya 213
	Jo'rayeva Nargiza O'ktamovna. O'qish savodxonligi darslarida PIRLS topshiriqlarining o'rni va ahamiyati 217
	Qandimova Nasiba Ramazonovna. O'quvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirish: nazariy asoslar, ilg'or tajribalar va amaliy yondashuvlar 220
	Omonova Dildora Nekmurod qizi. Ona tili ta'limi va nutq faoliyati 224
	Qosimova Mavluda Muhammadovna, Burxanova G.Z. Birinchi sinf o'quvchilarini geometrik materiallar bilan tanishtirishning qulay usullari 227
	Рузиева Майрам Амриловна. Новейшие подходы к реализации типовых структурных элементов модели урока в начальной школе 231
	Qutbedinov Axmat Kenjayevich, Mavlonova Yulduz Ilhomovna. Texnologiya ta'limda ekologik tarbiyaning ahamiyati 236
	Saidova Gavhar Ergashovna. Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida ekologik bilim berish imkoniyatlari 240
	Tursunova Nozima Ilhomovna. Boshlang'ich sinf texnologiya ta'limida tabiiy va turli materiallar bilan ishlash darslarini tashkil etish metodikasi 243
	Usmonova Zulfiya Ilhomovna. Boshlang'ich sinf tabiiy fanlar darslarida interfaol metodlardan foydalanish orqali dars samradorligini oshirish 246
	Xayrullayeva Dilnoza Nurmat qizi. Etnopedagogik qadriyatlar - boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashning muhim omili sifatida 249

Tosheva Dildora Iskandarovna, Bozorova Marjona Hamid qizi. Milliy tarbiya tamoyillarida jadidlar merosining aks etishi	254
Yuldashev Bahodir Narzullayevich. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini geometrik materiallar bilan tanishtirish usullari	258
Safarova Nigora Oxunjonovna, Muxiddinova Shaxribonu Umidjonovna. Buxoro folklorini to'plash va o'rganish	261
O'rinov Shamshod Komilovich, Qosimova Nilufar. Madaniyat va san'at sohasida kadrlar tayyorlash tizimi muammolari	264
Alimova Mavluda Adiz qizi. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlash: xalqaro tajriba va O'zbekiston ta'lim tizimidagi yondashuvlar	267
Gulboyeva Shohista Ismat qizi. Muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish faoliyati samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalarining ahamiyati	272
Mardonova Feruza Boboqulovna. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (robototexnika darslari misolida)	276
Sadulloeva Farog'at Hikmatillo qizi. Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ahamiyati	278
Rajabova Lobar Choriyevna. Boshlang'ich sinf matematika darslarida steam yondashuv asosida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish metodikasi	282
Aliboyeva Nilufar Abdumajidovna. Ingliz tilini o'qitishda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi (xat yozish jarayonida)	286
Aripova Nasiba Atxamovna, Rahimbekova Diyora Abdulla qizi. Prospects of introducing the credit-modular system in higher education	290
Berdiyeva Dilafruz Shuxratovna. Maktabgacha ta'lim muassasalarida rahbarlarning liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari	294
Baxtiyorova Mahliyo Baxrom qizi. Boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlashning o'ziga xos jihatlari	298
Alayeva Zarnigor Maxmudovna. Ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlar: musiqa va raqs orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi	301
Jumanyazova Muxabbat Xusinovna, Karimboyeva Munisa. Orfografik o'yinlar orqali boshlang'ich ta'limda o'quvchilar imloviy savodxonligini oshirish	306
Raxmatov Mirzo Mukimovich. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli	310
Atayeva Maloxat Isakovna. Pedagogik amaliyotda ilg'or g'oya va texnologiyalarni	315
Zaripova Mohinabonu O'ktam qizi. Boshlang'ich sinflarda huquqiy tarbiyaning pedagogik asoslari va usullari	319
Mamatova Zarena. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlashda aksiologik yondashuvning ahamiyati	324
Ergasheva Dilorom Hamidullayevna. Talabalik davrida kasbiy identifikatsiyani namoyon bo'lishiga kasbiy tayyorgarlikning ta'siri	327
Sattorova Dilshoda Yuldashevna. Elektron darsliklardagi nostandart topshiriqlar berilishining ba'zi masalalari	332

PSIXOLOGIYA 336

Roziqova Barno. Ichki ziddiyatlar: sabablari, ta'siri va bartaraf etish yo'llari	336
Нурымбетова Эльмира Жумамуратовна. Взаимосвязь стратегий в конфликтных ситуациях с личностными качествами студентов- психологов	341
Akramov Mirmuhsin Rustamovich, Xudayberdiyeva Dilobar Qo'chqar qizi. Qadriyatlar tizimi va uning klassifikatsiyalari	344
Джуманиязова Мухайя Хусиновна, Науменко Евгений Александрович. Исследование динамики показателей учебной мотивации и коммуникативности студентов-психологов	347
Sattarova Shaxnozaxon Qo'chqarovna. Pedagoglarda ijobiy fikr shakllanishida optimizmning namoyon bo'lishi	354
Ostonov Jasur Shopirjonovich. Talabalarda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish asosida ijodiy faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	359

Tuyev Fazliddin Erkinovich

Buxoro davlat pedagogika instituti

dotsenti, mustaqil izlanuvchi

<https://orcid.org/0009-0008-9582-2598>

fazli1820bek@gmail.com

NAVOIY, SAMARQAND VA BUXORO VILOYATLARIDA INVESTITSION JOZIBADORLIK: 2017-2023 – YILLAR MISOLIDA

Annotatsiya. 2017-2023-yillar Navoiy, Samarqand va Buxoro viloyatlariga chet el investitsiyalarining kiritilishi. Hududiy investitsiya dasturlari doirasida esa viloyatlarda 2017-2021-yillar davomida investitsiyon loyihalar asosida xorijiy sarmoyalarning jalb qilinganligi va bu orqali mintaqada doimiy va mavsumiy ish o'rinlarining tashkil qilinishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Navoiy, Samarqand va Buxoro, Tashqi savdo, investitsiya, milliard so'm, Qonun, AQSh dollari, Rossiya, Armaniston, Shveysiya, Italiya, Buyuk Britaniyaga, AQSh, Belgiya, Pokiston, Xitoy.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ В НАВОЙСКОЙ, САМАРКАНДСКОЙ И БУХАРСКОЙ ОБЛАСТЯХ: НА ПРИМЕРЕ 2017-2023 ГОДОВ

Аннотация. 2017-2023 гг. приток иностранных инвестиций в Навойскую, Самаркандскую и бухарскую области. А в рамках территориальных инвестиционных программ приводятся данные о привлечении иностранных инвестиций на основе инвестиционных проектов в регионах в течение 2017-2021 годов и организационно через них постоянных и сезонных рабочих мест в регионе.

Ключевые слова: Узбекистан, Навои, Самарканд и Бухара, внешняя торговля, инвестиции, миллиард сумов, закон, доллар США, Россия, Армения, Швеция, Италия, Великобритания, США, Бельгия, Пакистан, Китай.

INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN NAVOI, SAMARKAND AND BUKHARA REGIONS: ON THE EXAMPLE OF 2017-2023

Annotation. 2017-2023 introduction of foreign investments in Navoi, Samarkand and Bukhara regions. As part of the regional investment programs, the regions provide information on the involvement of foreign investment on the basis of investment projects during 2017-2021, and through this, the organization of permanent and seasonal jobs in the region.

Keywords: Uzbekistan, Navoi, Samarkand and Bukhara, Foreign Trade, Investment, billion soums, Law, US dollars, Russia, Armenia, Switzerland, Italy, United Kingdom, USA, Belgium, Pakistan, China.

2017-yildan O'zbekiston Respublikasiga investitsiyalar jalb qilinishi tarixida yangi sahifalar ochildi. Investitsiyalar oqimining jadallashishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ma'lumki, mamlakat iqtisodiyotining taraqqiyoti bevosita investitsiyalar oqimiga bog'liq. Dsotlab bu borada Harakatlar strategiyasi hamda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ilgari surilgan g'oyalarni hayotga joriy etish, mamlakatimiz iqtisodiyotini tarkibiy o'zgartirish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga doir loyihalarni amalga oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilish hamda investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonning xalqaro aloqalari tarixiga bag'ishlab yozilgan ishlarga Z.Nuriddinov, A.Qirg'izboyev, S.Jo'rayev, M.Raximov va boshqalarning kitoblarini kiritish mumkin. Milliy va mahalliy davlat arxivi materiallari, davriy matbuot hamda ilmiy-ommabop nashrlardan foydalangan holda, tanlangan muammo mohiyatini ochib beradi. 2017-2023 yillarda Navoiy, Samarqand va Buxoro viloyatlarida investitsion jozibadorligini o'rganish jarayonida iqtisodiy, mantiqiy, ilmiy abstraksiyalash, induksiya, deduksiya, dinamikada o'rganish, qiyosiy tahlil va boshqa usullardan foydalanildi.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabr O'RQ-598-son "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi[1] Qonuni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi[2] 2018-yil 1-avgust PF-5495 sonli Farmonida belgilanganidek, sarmoya kiritish uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan, investitsiya faoliyati sohasidagi unifikatsiya qilingan qonun hujjati loyihasini yanada takomillashtirib tez fursatda hayotga tatbiq etish zarur edi. Dastlab investitsiya sohasidagi yagona hujjat sifatida Investitsiya kodeksi konsepsiyasi ishlab chiqilib muhokamaga qo'yildi. Keyinchalik loyiha "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonun nomini oldi. Mazkur qonun "Chet el investitsiyalari to'g'risida", "Investitsiya faoliyati to'g'risida", "Investitsiya va pay fondlari to'g'risida", "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida", "Konsessiyalar to'g'risida", "Mahsulot taqsimotiga oid bitimlar to'g'risida"gi[3] qonunlar va boshqa hujjatlarda, shuningdek bir qator qonunosti hujjatlarda mavjud bo'lgan normalarni tizimli ravishda o'zida mujassamlashtirdi. Yuqorida qiyd qilingan qonun va qonun osti hujjatlarini ijrosini ta'minlash maqsadida respublikaga xorijiy investitsiyalar jalb qilish borasida AQSh, Germaniya, Xitoy, Turkiya, Avstriya, Saudiya Arabiston kabi 100 dan ortiq davlatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy va diplomatik munosabatlarni o'rnatgan. Rivojlangan mamlakatlar bilan viloyatlarga xorijiy investitsiyalar jalb qilishda shartnomalar imzolagan.

Natijada 2017-yilning yanvar-dekabrida O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyot va ijtimoiy sohani rivojlantirish uchun jami moliyalashtirish manbalari hisobidan 60 719,2 mlrd. so'm (dollar ekvivalentida 11,9 mlrd. AQSh doll.) asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirildi va 2016-yilga nisbatan 107,1 foizni tashkil qildi. Asosiy kapitalga xorijiy investitsiyalar hajmi 1995-yilga nisbatan 8,7 marta, 2000-yilga 5,8 marta, 2005-yilga 4,6 marta, 2010-yilga 182,2 foiz va 2015-yilga nisbatan 115,3 foizga ko'paydi. YalM ga nisbatan asosiy kapitalga sarmoyalar 24,4 foizni tashkil etib, 2016-yildagi ko'rsatkichga nisbatan 0,2 foiz punktga ko'paydi (1995-yilda 29,4 foiz, 2000-yilda 22,9 foiz, 2005-yilda 19,9 foiz, 2010-yilda 24,6 foiz va 2015 yilda 24,3 foizni tashkil etgan edi). 2017-yilning yanvar-dekabrida jami asosiy kapitalga xorijiy investitsiyalarning 61,0 foiz Toshkent shahri, Buxoro, Qashqadaryo va Toshkent viloyatlarida o'zlashtirildi. Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo va Buxoro viloyatlarida yuqori investitsion faollik kuzatildi[4].

Asosiy kapitalga xorijiy investitsiyalarning yuqori o'sish suratlari kuzatilgan hududlarni ko'radigan bo'lsak: Buxoro viloyatida 151,7 foiz (11 008,9 mlrd. so'm), Qashqadaryo viloyatida 123,5 foiz (10181,9 mlrd. so'm), Toshkent shahrida 103,7 foiz (11525,9 mlrd. so'm) o'sish sur'ati kuzatildi. Aholi jon boshiga hisoblangan asosiy kapitalga xorijiy sarmoyalar hajmi bo'yicha 2017-yilning yanvar-dekabrida yuqori ko'rsatkichlar Buxoro viloyatida 5929,3 ming so'm (yoki 2016-yilga nisbatan 149,4 foiz), Toshkent shahrida 4714,3 ming so'm (102,2 foiz), Navoiy viloyatida 2930,2 ming so'm (77,5 foiz), qayd etildi[5]. Samarqand viloyatiga 2018-yil yanvar-dekabr oylarida asosiy kapitalga kiritilgan xorijiy investitsiyalar 5746,9 mlrd. so'm tashkil qilib, bu 2017-yilning mos davriga nisbatan 119,2 foizni tashkil qildi[6].

2017-2021 yillar davomida Samarqand viloyatiga davlat investitsiya dasturi doirasida umumiy qiymati 203,5 mln. dollarlik 37 ta investitsiya liyihalarida yiliga 2,7 trln so'mlik mahsulotlar va xizmatlar hajmi yaratilib, 2963 ta yangi ish o'rinlari tashkil etilgan[7]. Hududiy investitsiya dasturlari doirasida esa mintaqada 2017-2021-yillar davomida qiymati 24,0 trln. so'mlik 7323 ta investitsiya loyihasi amalga oshirilgan bo'lib, yirik va hududiy darajadagi ahamiyatli 8,6 trln. so'mlik 1211 ta loyihalar ajratib olinib, viloyat, shahar va tumanlardagi iqtisodiy idora vakillaridan 670 nafar hamda tijorat banklari vakillaridan 656 nafar ma'sul xodimlarga biriktirilgan[8]. Bu esa, o'zining ijobiy ta'siri bilan viloyatda yangi ish o'rinlarini ko'paytirish imkonini berib, aholining ijtimoiy ahvolini yaxshilashga sharoitlar yaratdi.

Hozirgi kunda dunyoning rivojlangan davlatlarida ham global muammolardan biri bo'ylab elektr energiyasi taqchilligi bir qator mamlakatlarda sezilarli darajada kuzatilmoqda. Energiya resurslari bilan bog'liq geosiyosiy ziddiyatlar va savdo urushlari ba'zi mamlakatlarda energiya taqchilligiga sabab bo'lmoqda. AQShda 82 million odam energiya taqchilligi chegarasida yashaydi, yalpi ichki mahsulot hajmi 1,5 trillion AQSh dollari bo'lgan Ispaniyada ham shu ahvol[9]. Umuman olganda, elektr energiyasi taqchilligi global miqyosda jiddiy muammo bo'lib, uning yechimi uchun xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur.

O'zbekistonda energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 28-sentyabr 594-sonli qarori[10], ijrosi ta'minlanib, elektroyenergetika sohasini modernizatsiya qilish, energiya iste'molini kamaytirish va energiya tejash tizimini joriy etish tadbirlari doirasida elektr energiya iste'mol chilariga elektr energiya sarfini aniq hisobga olishni ta'minlaydigan 273,2 ming dona elektron hisoblagich o'rnatilgan edi[11].

Qolaversa, "Navoiy issiqlik elektrostansiyasi" ochiq aksiyadorlik jamiyati faoliyati 2017-yillardan butunlay yangi bosqichga ko'tarildi, desak ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Negaki, Prezidentimiz tomonidan mazkur tarmoqqa qaratilayotgan alohida etibor tufayli ushbu korxonada diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilishi boshlandi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston va Yaponiya o'rtasida ikki tomonlama hamkorlikni yanada kengaytirish va mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 28-dekabrda PQ-4553-son va "O'zbekiston Respublikasining 2020-2022-yillarga mo'ljallangan Investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"[12] 2020-yil 9-yanvardagi PQ-4563-son qarorlariga muvofiq hamda zamonaviy energiya tejankor bug'-gaz qurilmalarini qurish hisobiga respublikaning elektr energetika tizimida generatsiya quvvatlarini ko'paytirish, tizimining ishonchliligini va xavfsizligini mustahkamlash maqsadida bir qator ishlar amalda bajarildi.

Xususan, korxonalarida 2023-2024-yilgi kuz-qish mavsumiga puxta tayyorgarlik ko'rish yuzasidan tizimli ishlar olib borildi. Jumladan, "Navoiy IYES" AJning 478 MVtli bug'-gaz qurilmasida kapital ta'mirlash ishlari amalga oshirilgan. Ta'mirlash ishlariga 100 nafar ishchi-xodim jalb etilgan bo'lib, ular Yaponiyaning "Mitsubishi Corporation" firmasidan kelgan 40 nafar malakali mutaxassis bilan hamkorlikda ish olib bordi[13].

Navoiy issiqlik elektr stansiyasida 2023-yilning 8 oyi mobaynida 7,1 mlrd. kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarilib, belgilangan reja 105,1 foizga bajarilishiga erishildi. Bu davr mobaynida 1 kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun rejadagi 323,2 gramm.kVt·soat o'rniga, 308,86 gramm.kVt·soat shartli yoqilg'i sarflandi. Ma'lumot o'rnida, korxonada sutkasiga o'rtacha 19,2 mln.kVt·soat elektr energiyasi, 0,871 ming Gkal issiqlik energiyasi ishlab chiqarilmoqda[14].

Buxoro viloyatida 270 MVt bo'lgan gaz-porshenli elektr stansiyasini qurish loyihasini (loyiha qiymati 300 mln. AQSh doll. yillik elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvati 3,1 mlrd. kVt·soat -diss...) amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-martdagi PQ-5018-son qarori qabul qilingan. "International Company for water and power projects" (Saudiya Arabistoni) kompaniyasi tomonidan "Buxoro viloyati G'ijduvon tumanida quvvati 500 MVt bo'lgan shamol elektr stansiyasini qurish" investitsiya loyihasini amalga oshirish (loyiha qiymati 650 mln. AQSh doll. yillik elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvati 2 mlrd. kVt·soat -diss...) bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 23-fevraldagi PQ-5003-son qarori qabul qilingan. "International Company for water and power projects" (Saudiya Arabistoni) firmasi tomonidan "Buxoro viloyati Peshku tumanida quvvati 300-500 MVt bo'lgan shamol elektr stansiyasini qurish" investitsiya loyihasini amalga oshirish (loyiha qiymati 650 mln. AQSh doll. yillik elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvati 1,9 mlrd. kVt·soat Dis...) bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 23-fevraldagi PQ-5001-son qarori qabul qilingan[15].

Hududlar kesimida asosiy kapitalga xorijiy sarmoyalar o'zlashtirilishi bo'yicha 2021-yilga nisbatan eng yuqori o'sish sur'ati 137,6 foizga o'sib, Sirdaryo viloyatida kuzatildi. Ushbu natijani 1500 MVt quvvatga ega yangi elektr stansiyasi va 220 MVt quvvatga ega gaz pistonli elektr stansiyasini qurish kabi yirik loyihalarga investitsiyalarni o'zlashtirish bilan izohlash mumkin. Shuningdek, Samarqand viloyatida ham yuqori o'sish sur'ati kuzatilib, 2021-yilga nisbatan 129,5 foiz ni tashkil qildi. Bu hududda turistik markaz qurilishi, quvvati 100 MVt bo'lgan quyosh fotoelektr stansiyasi qurilishi, Samarqand kimyo majmuasi qurilishi kabi yirik investitsiya loyihalari amalga oshirilgan[16].

Samarqand viloyatida loyihalari asosida 2024-yil davomida qarib bir milliard dollar investitsiya mablag'lari o'zlashtirilib, 2023-yil bilan solishtirganda, 368 million dollar ko'p yoki 163 foizni tashkil qilgan. Mintaqaga sarmoyalar jalb qilinishini davlatlar kesimida tahlil qilganda, jalb qilingan xorijiy investitsiyalar asosan Xitoy (400,3 mln. dollar), Rossiya (72,1 mln.), Turkiya (63,8 mln.), Kipr (78,4 mln.), BAA (64 mln.), Niderlandiya (62,3 mln. dollar) davlatlari hissasiga to'g'ri keladi[17]. Qolaversa, Buxoro viloyatida 2019-yil davomida 255 mln. dollarlik to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarni o'zlashtirish yuzasidan loyihalar manzilli ro'yxati tasdiqlanib, 1-chorakning yarmida jami 165,5 mln. dollarlik to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarni o'zlashtirilib, yilliq ko'rsatkichga nisbatan 64,9 foizni tashkil etgan. Shuningdek, hududiy investitsiya dasturi doirasida xuddi shu vaktida 1 trln. 216,5 mlrd. so'mlik 140 ta liyihalar amalga oshirilib, 2571 ta ish o'rnlari yaratilgan[18]. 2019-yilning birinchi yarim yilligida 423 ta loyiha doirasida 3 trln. 342,1 mlrd. so'mlik sarmoyalar o'zlashtirilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4067-sonli qarori asosida tasdiqlangan 2019-yilga mo'ljallangan investisiya dasturi doirasida 1-yarim yillikda viloyatda amalga oshirildan 32 ta loyiha bo'yicha 184,1 mln. dollar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'zlashtirilgan. Shu yili xorijiy sarmoyalar hisobidagi korxonalar soni yil boshiga nisbatan 68 taga ko'payib, 231 tani tashkil etgan. Bular asosan, Rossiya (42), Turkiya (33), Xitoy (2), Janubiy Koreya (20), Eron (11) va boshqa xorijiy mamlakatlari kapitali ishtirokidagi korxonalardir[19].

Buxoroda xususan, budget daromadlariga 2019-yilning 1-yarim yilligi uchun belgilangan 1,9 trln. soʻmlik prognoz koʻrsatkichi 114 foizga bajarilgan. Shu jumladan, mahalliy budget tushumi 221,5 mlrd. soʻmni tashkil etgan. 2019-2020 yillarga moʻljallangan investitsiya dasturi doirasida jami 14,6 trln. soʻmlik 615 ta liyiha amalga oshirilishi belgilangan boʻlib, 2019-yilning 1-yarmida 401 ta loyiha boʻyicha tijorat banklar va loyiha tashabbuskorlarining 3,7 trln. soʻmlik mablagʻlar oʻzlashtirilgan. Shu davr ichida 208 ta liyiha ishga tushib, 4 mingga yaqin yangi ish oʻrinlar yaratilgan. Shuning hisobiga 192,6 mln. AQSh dollarlik toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalar kiritilib, ushbu koʻrsatkich oʻtgan yilning mos davriga nisbatan 1,7 barobarga oshgan[20].

Buxoro viloyatini 2021-2023 yillarda rivojlantirish dasturiga muvofiq, umumiy qiymati 19,2 trln. soʻmga teng 713 ta investitsiya loyihalari amalga oshirilishi hisobiga 23718 nafar yangi ish oʻrinlari belgilangan edi. 2021-yilning yanvar-iyun oylarida qiymati 634,3 mlrd. soʻm (386,3 mlrd. soʻm tashabbuskorlar mablagʻlari, 87,9 mlrd. soʻm bank kreditlari, 14,7 mln. dollar qiymatidagi xorijiy kreditlar) boʻlgan 160 ta loyihalar ishga tushirilib, 1337 nafar yangi ish oʻrinlari yaratilgan. Jumladan, Gʻijduvon tumanida "Parvoz Xumo Ravnaq Trans" MChJ negizida qiymati 25,4 mln. dollarga teng matoni boʻyash va tayyor gazlama ishlab chiqarish hisobiga 144,0 mlrd. soʻmlik tekstil mahsulotlari chiqarilishi, natijada 260 ta ish oʻrinlari yaratilgan. Kogon tumanida "Kumushkent teks" MChJ negizida qiymati 32,8 mlrd. soʻmga teng boʻlgan tekstil mahsulotlari ishlab chiqish loyihasini amalga oshirish tufayli 70 ta yangi ish oʻrinlari tashkil qilingan[21].

2020-yilning yanvar-dekabr oylarida jami asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan sarmoyalarning asosiy qismi, yaʼni 62,4 foizi respublikaning olti hududida, jumladan, Toshkent shahrida – 22,2 foiz, Qashqadaryo viloyatida – 9,9 foiz, Toshkent viloyati – 9,4 foiz, Navoiy viloyatida – 7,9 foiz, Samarqand 6,6 foiz va Jizzax viloyatlarida 6,4 foizdan investitsiyalar oʻzlashtirildi. Asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan sarmoyalarning yuqori oʻsish surʼatlari quyidagi hududlarda kuzatildi: Samarqand viloyatida – 117,9 foiz (13426,0 mlrd. soʻm), Fargʻona viloyatida – 116,4 foiz (11320,0 mlrd. soʻm), Xorazm viloyatida – 114,5 foiz (6663,2 mlrd. soʻm)[22]. Investitsion faollikni past darajalari Qashqadaryo viloyatida – 74,1 foiz (investitsiyalar hajmi 19921,7 mlrd. soʻm), Navoiy viloyatida – 78,7 foiz (16042,6 mlrd. soʻm) kuzatildi[23].

2022-yil davlat budjeti mablagʻlari hisobidan asosiy kapitalga yoʻnaltirilgan xorijiy sarmoyalar hududiy tarkibida eng yuqori koʻrsatkichlar Qoraqalpogʻiston Respublikasida – hududdagi jami xorijiy sarmoyalarning 12,7 foizini, Surxondaryo viloyatida – 12,1 foiz va Jizzax viloyatida – 9,7 foiz miqdorida tashkil qilgan. Korxona va tashkilotlarning oʻz mablagʻlari hisobidan investitsiyalar boʻyicha eng yuqori ulush Toshkent shahrida oʻzlashtirilgan investitsiyalarning 52,1 foizini tashkil etdi. Shuningdek, Toshkent viloyatida 39,3 foiz va Navoiy viloyatida 30,7 foizni tashkil etgandi. Jalb qilingan moliyalashtirish manbalari tarkibida xorijiy investitsiya va kreditlar alohida oʻringa ega. Xorijiy investitsiya va kreditlarning jami xorijiy sarmoyalardagi ulushi boʻyicha eng yuqori koʻrsatkichlar Sirdaryo va Buxoro viloyatlarida kuzatilib, mos ravishda 77,5 va 56,8 % ni tashkil etgandi[24].

2022-yilning yanvar-dekabr oylarida jami asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan xorijiy sarmoyalarning asosiy qismi, respublikaning toʻrt hududida, jumladan, Toshkent shahrida – 21 foiz, Toshkent – 13 foiz, Buxoro va Samarqand viloyatlarida – 8 foiz investitsiyalar oʻzlashtirildi. Aholi jon boshiga hisoblangan asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan xorijiy sarmoyalar hajmi boʻyicha yuqori koʻrsatkichlar Toshkent shahrida – 19500,1 ming soʻm (yoki 2021-yilga nisbatan taqqoslaganda – 84,4 foiz), Navoiy – 18556,2 ming soʻm (yoki 115,8 foiz) va Sirdaryo – 14167,1 ming soʻm (yoki 134,8 foiz) miqdorida koʻrsatkichlarga erishgan[25].

2023-yil yanvar-sentyabr oylarida davlat budjeti mablagʻlari hisobidan asosiy kapitalga yoʻnaltirilgan investitsiyalar hududiy tarkibida eng yuqori koʻrsatkichlar Samarqand viloyati 5,6 foizni tashkil qilgan. Korxona va tashkilotlarning oʻz mablagʻlari hisobidan investitsiyalar boʻyicha eng yuqori ulush Toshkent shahrida kuzatilib, bu hududda oʻzlashtirilgan investitsiyalarning 41,5 foizni tashkil etdi. Shuningdek, Samarqand viloyatida 31,4 foizni tashkil etgandi. Jalb qilingan moliyalashtirish manbalari tarkibida xorijiy investitsiya va kreditlar alohida oʻringa ega. Xorijiy investitsiya va kreditlarning jami xorijiy sarmoyalardagi ulushi boʻyicha eng yuqori koʻrsatkichlar Buxoro – (83,8 foiz), Navoiy – (79,2 foiz) va Namangan – (77,9 foiz) mintaqalarida kuzatildi. Asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan investitsiyalarning asosiy qismi, yaʼni 58,0 foizi respublikaning besh hududida, jumladan, Toshkent shahrida – 16,9 foiz, Toshkent viloyatida – 14,7 foiz, Buxoro viloyatida – 10,3 foiz, Namangan viloyatida – 9,0 foiz hamda Qashqadaryo viloyatida – 7,1 foiz xorijiy sarmoyalar oʻzlashtirildi. Aholi jon boshiga hisoblangan asosiy kapitalga oʻzlashtirilgan xorijiy sarmoyalar hajmi boʻyicha yuqori koʻrsatkichlar Navoiy viloyatida – 21 642,2 ming soʻm (yoki 2023-yilning mos davriga nisbatan taqqoslaganda – 126,8 foiz), Toshkent shahrida

12 – 18 949,8 ming so‘m (yoki 115,4 foiz) va Buxoro viloyatida –17 188,5 ming so‘m (yoki 142,1 foiz) miqdorida qayd etilgan[26].

O‘zbekiston Respublikasida 2023-yid davomida jami 352 064,1 mlrd. so‘m investitsiyalar jalb qilingan. qayd qilingan sarmoyani hududlar bo‘yicha solishtiradigan bo‘lsak, Buxoro 31 301,2 mlrd., Samarqand 26 584,6 mlrd., Navoiy esa 25 866,8 mlrd. so‘m investitsiyalar o‘zlashtirilgan. Navoiy viloyatida asosiy kapitalga xorijiy sarmoyalar hajmining 2022-yilga nisbatan 133,6 foizga o‘sishi, avvalam bor quvvati 500 MVt bo‘lgan shamol elektr stansiyasi qurilishi, oltin konlarini qayta ishlash va qazib chiqarish majmuasi qurilishi bilan bog‘liq. 2023-yilning yanvar-dekabr oylarida jami asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalarning asosiy qismi, ya‘ni 55,7 foizi respublikaning besh hududida, jumladan, Toshkent shahrida – 19,3 foiz, Toshkent – 12,6 foiz, Samarqand – 7,6 foiz, Buxoro – 8,9 foiz hamda Navoiy – 7,3 foiz xorijiy sarmoyalar o‘zlashtirildi. 2023-yilning yanvar-dekabr oylarida aholi jon boshiga hisoblangan asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlar Navoiy viloyatida – 24 278,9 ming so‘m (yoki 2022 yilga nisbatan taqqoslaganda – 131,0 foiz), Toshkent shahrida – 22 644,8 ming so‘m (yoki 107,2 foiz) va Sirdaryo viloyatida –16 954,7 ming so‘m (yoki 111,6 foiz) miqdorida qayd etildi[27].

Xorijiy va milliy investitsiyalarni jalb qilishda mamlakat va uning hududlarida yaratilgan investitsion jozibadorlik, qulay investitsion muhit va hududlarning nisbiy afzalliklari muhim o‘rin tutadi. Va bu orqali viloyatlarda qo‘shimcha ish o‘rinlarini tashkil qilinishida o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatdi. Aynan yuqoridagi omillarga xorijiy investorlar tomonidan alohida e‘tibor berildi. Hududlarning investitsion jozibadorligini aniqlashda turli uslublardan foydalanildi. Ularning bir-biridan farqi investitsion muhitni belgilaydigan omil va indikatorlarni tanlab olishda namoyon bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.12.2019 й., 03/19/598/4221-сон.
2. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2018-йил 6 август, 31-сон, 640-модда; “Халқ сўзи”, 2018-йил 2-август; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2018-йил 2-август
3. <https://uza.uz/posts/204964>
4. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. 2017-йил январь-декабр. Тошкент – 2018. –198 б.
5. Ўзбекистон республикаси давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. 2017-йил январь-декабр. Тошкент – 2018. –61 б.
6. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси. Самарқанд вилояти статистика бошқармаси. Самарқанд вилоятининг статистик ахборотномаси. 2018-йил январ-декабр. Самарқанд – 2019. –84 б.
7. Самарқанд вилоят ҳокимлиги жорий архиви. Йиғма жилд (02-02/332_05-02/436.) 58-варақ.
8. Самарқанд вилоят ҳокимлиги жорий архиви. Йиғма жилд (02-02/332_05-02/436) 59-варақ.
9. Россия энергетика хабарларини бериб боровчи Energy Today каналига асосланиб хабар берган.
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022-йил 9 августдаги 438-сонли қарори таҳририда-Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 10.08.2022 й., 09/22/438/0726-сон
11. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон Республикасини 2009-йилнинг биринчи ярмида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари. // Халқ сўзи. 2009-йил 4-август, -Б.1.
12. “Навоий иссиқлик электр станциясида 650 мвт қувватли учинчи буғ-газ қурилмасини қуриш” инвестиция лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида.
13. https://uza.uz/uz/posts/navoiy-ies-mavsumga-tayyorlanmoqda_517532
14. Навоий ИЭС Матбуот хизмати.
15. Бухоро вилояти давлат архиви, 1459-фонд, 1-рўйхат, 1750-йиғма жилд, 4-варақ.
16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳузуридаги Статистика Агентлиги. Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2022-йил январь-декабр. Тошкент – 2023. –519 б.
17. Namroyev O. Xorijiy investitsiyalar salmog‘i oshadi. // Zarafshon, 2025-yil 11-yanvar. 1-varaq.
18. Бухоро вилояти давлат архиви, 1459-фонд, 1-рўйхат, 1668-йиғма жилд, 135-варақ.
19. Бухоро вилояти давлат архиви, 1459-фонд, 1-рўйхат, 1668-йиғма жилд, 230-варақ.
20. Бухоро вилояти давлат архиви, 1459-фонд, 1-рўйхат, 1669-йиғма жилд, 28-варақ.
21. Бухоро вилояти давлат архиви, 1459-фонд, 1-рўйхат, 1753-йиғма жилд, 146-варақ.

22. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2020-йил январь-декабр. Тошкент – 2021. 142 б.
23. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2020-йил январь-декабр. Тошкент – 2021. –494 б.
24. Ўзбекистон Республикаси Президенти Хузуридаги Статистика Агентлиги. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2022-йил январь-декабр. Тошкент – 2023. –Б 141.
25. Ўзбекистон Республикаси Президенти Хузуридаги Статистика Агентлиги. Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2022-йил январь-декабр. Тошкент – 2023. –Б.142.
26. Ўзбекистон Республикаси Президенти Хузуридаги Статистика Агентлиги. Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2023-йил январь-декабр. Тошкент – 2024. –Б.122-125.
27. Ўзбекистон Республикаси Президенти Хузуридаги Статистика Агентлиги. Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2023-йил январь-декабр. Тошкент – 2024. –Б.132-133.

TARIXNI O'RGANISHDA SUN'IY INTELEKTNING ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda ommalashib borayotgan va ilm fandagi yutuqlarda keng foydalanilayotgan sun'iy intellekt haqida so'z boradi. Maqolada sun'iy intellektning tarix fanini o'qitishdagi ahamiyati, tarixiy jarayonlarni o'rganishdagi roli, tarixiy manbalarni tahlil qilishdagi o'rni tobora kengayib, bu sohada yangi yondashuvlar va imkoniyatlar paydo qilayotgani haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar. Sun'iy intellekt, tahrirlash, tarix o'qitish, zamonaviy texnologiya, algoritim, raqamlashtirish.

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается искусственный интеллект, который приобретает все большую популярность в настоящее время и широко применяется в научных достижениях. В статье обсуждается значение искусственного интеллекта в преподавании истории, его роль в изучении исторических процессов, а также то, как расширяется его место в анализе исторических источников, создавая новые подходы и возможности в этой области.

Ключевые слова. Искусственный интеллект, редактирование, преподавание истории, современные технологии, алгоритм, цифровизация.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE STUDY OF HISTORY

Abstract. This article discusses artificial intelligence, which is becoming increasingly popular today and is widely utilized in scientific advancements. The article explores the importance of artificial intelligence in teaching history, its role in studying historical processes, and its expanding significance in analyzing historical sources. It highlights how artificial intelligence is creating new approaches and opportunities in this field.

Keywords. Artificial intelligence, editing, history teaching, modern technology, algorithm, digitalization.

Jahon tarixini o'rganish, uni anglash va baholash jarayoni doimo turli usullar va yondashuvlarni talab qilgan. Tarixiy manbalarni tahlil qilish bu borada ilm-fan taraqqiyotining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonning sifatini oshirish maqsadida bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Tarixshunoslikda foydalaniladigan asosiy manbalar – yozma, moddiy va og'zaki guvohliklar sun'iy intellekt yordamida yangi uslubda tadqiq qilinmoqda. Avvalgi davrlarda tarixchilar manbalarni qo'lda saralab, solishtirib, xulosalar chiqarishgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar bu murakkab jarayonni tezlashtirib, ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish imkonini bermoqda.

So'nggi yillarda tarixiy hujjatlar asosida qurilgan virtual haqiqat texnologiyalari ham sun'iy intellektning tarixshunoslikdagi qo'llanilishining yangi bosqichini tashkil qilmoqda. Masalan, tarixiy shaharlarning virtual rekonstruksiya, tarixiy shaxslarning raqamli portretlari, madaniy obidalar rekonstruksiya orqali foydalanuvchi tarixiy voqealarni bevosita his qiladi. Bu esa nafaqat o'quv jarayonini interaktivlashtiradi, balki tarixga nisbatan ongli yondashuvni kuchaytiradi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar tarixiy tahrirchilik va nashriyot ishlarida ham o'z samarasini bermoqda. Qadimgi matnlarni zamonaviy ilmiy nashrga tayyorlashda sun'iy intellekt avtomatik imlo, uslub, leksik tekshirishni amalga oshiradi. Shu bilan birga, tarixiy matnlarda uchraydigan notanish tushunchalarga izohlar beriladi, tarixiy joy nomlari, shaxslar haqida ma'lumotlar kontekstual izohlar shaklida matnga kiritiladi. Bu jarayon, ayniqsa, tarixiy nashrlar tayyorlovchilar uchun katta yordam beradi.

Tarixiy manbalarni tahlil qilishda sun'iy intellektning o'rni tobora kengayib, bu sohada yangi yondashuvlar va imkoniyatlar paydo bo'lmoqda. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari tarixiy tadqiqotlarda nafaqat ma'lumotlarni tez va samarali tahlil qilish, balki yangi tarixiy faktlarni aniqlash, mavjud ma'lumotlarni chuqurroq o'rganish va tarixiy voqealarni yanada aniqroq tushunishga yordam bermoqda.

Sun'iy intellektning tarixiy tadqiqotlarda qo'llanilishi bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, SI yordamida katta hajmdagi tarixiy matnlar, hujjatlar va arxiv materiallarini avtomatik tarzda tahlil qilish imkoniyati mavjud. Bu esa tarixchilar uchun vaqt va resurslarni tejashga yordam beradi. Masalan, sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tarixiy matnlardagi muhim shaxslar, joy nomlari, sanalar va boshqa muhim ma'lumotlar avtomatik ravishda aniqlanadi va tasniflanadi.

Ikkinchidan, SI texnologiyalari yordamida tarixiy manbalarni raqamlashtirish va ularni saqlash jarayonlari soddalashtiriladi. Bu, ayniqsa, eski va nozik hujjatlar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt yordamida bu hujjatlar yuqori aniqlikda skanerlab olinadi, matnlar tanib olinadi va raqamli formatga o'tkaziladi. Bu esa ularni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish imkonini yaratadi.

Uchinchidan, sun'iy intellekt tarixiy ma'lumotlarni vizualizatsiya qilishda ham katta rol o'ynaydi. Masalan, tarixiy xaritalar, diagrammalar va boshqa vizual materiallar SI yordamida tahlil qilinadi va interaktiv formatda taqdim etiladi. Bu esa foydalanuvchilarga tarixiy voqealarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

To'rtinchidan, sun'iy intellekt yordamida tarixiy ma'lumotlar orasidagi bog'liqliklar aniqlanadi. Bu orqali tarixiy voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalari, shaxslar o'rtasidagi munosabatlar va boshqa muhim bog'liqliklar aniqlanadi. Bu esa tarixiy tadqiqotlarning chuqurlashishiga va yangi xulosalarning chiqarilishiga olib keladi.

Beshinchidan, sun'iy intellekt yordamida tarixiy ma'lumotlar asosida prognozlar qilish mumkin. Bu orqali tarixiy voqealarning ehtimoliy rivojlanish ssenariylari tuziladi va bu tarixiy tahlilning yangi bosqichiga olib keladi.

Sun'iy intellektning tarixiy tadqiqotlarda qo'llanilishi nafaqat ilmiy, balki ta'limiy maqsadlarda ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, SI yordamida interaktiv o'quv materiallari, virtual muzeylar va boshqa ta'limiy resurslar yaratiladi. Bu esa o'quvchilarga tarixiy bilimlarni yanada qiziqarli va samarali tarzda o'rganish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan birga, tarixiy tadqiqotlarda yangi metodologiyalar va yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Bu esa tarixshunoslik sohasining yanada rivojlanishiga va yangi ilmiy yutuqlarga erishishiga olib keladi.

Tarixiy manbalarni tahlil qilish jarayoni insoniyat tafakkuri rivojlanganidan beri mavjud bo'lib kelmoqda. Ilmiy tarixshunoslikning klassik bosqichida, manbalarni o'rganishning asosiy metodikasi — ularning ishonchliligini aniqlash, vaqtini belgilash, mualliflikni aniqlash, voqealar zanjiri va kontekstual o'rinni tushunishdan iborat edi. Biroq XX asrning oxiridan boshlab axborot texnologiyalari, keyin esa sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari bu murakkab, ko'p bosqichli, mehnat talab qiladigan jarayonni tubdan o'zgartirdi.

Bugungi kunda tarixshunoslikda SI texnologiyalarining asosiy afzalligi shundaki, u inson uchun sezilmaydigan, lekin matnda mavjud bo'lgan nozik strukturalarni aniqlash, o'xshashliklarni topish, ichki semantik tarmoqlarni ajratish va tarixiy xulosalarni modellashtirish imkonini beradi. SI tizimlari endi faqat statistik vosita emas — ular tarixiy tafakkurni kuchaytiradigan, tarixiy idrokni qayta shakllantiradigan ilmiy yordamchiga aylangan.

Masalan, tarixiy tilning lingvistik strukturasini o'rganishda SI algoritmlari stilometrik tahlil (ya'ni matnning uslubiy o'ziga xosliklarini) asosida yozuv muallifini aniqlash, matnlar orasidagi muqobil kontekstual farqlarni chiqarish, turli davrlardagi matnlar orqali sotsiopolitik o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. Bu yondashuv ko'plab tarixiy kashfiyotlarning asosiy manbaiga aylangan.

SI texnologiyalari yordamida tarixiy qo'lyozmalarning paleografik tahlili ham misli ko'rilmagan darajada rivojlandi. Kompyuter ko'rish texnologiyalari, ayniqsa, deep learning asosidagi Convolutional Neural Networks (CNN) algoritmlari yordamida qo'lyozma harflarini avtomatik o'rganish, yozuv uslublarini identifikatsiya qilish, tarixiy xat yozuvlaridagi morfologik xatoliklarni aniqlash va tuzatish imkoniyatlari ochildi. Masalan, XII asr arab qo'lyozmalaridagi kufiy, nasx, ruqo' yoki sulus yozuvlarini avtomatik tasniflovchi SI modellar yaratilmoqda.

Tarixiy faktlarning aniqligini baholashda SI metodlari o'zining ishonchliligini namoyon etmoqda. Bayesian inference modellaridan foydalanib, tarixiy voqealar ehtimolini aniqlovchi tizimlar ishlab chiqilmoqda. Masalan, "agar bir voqea falon paytda sodir bo'lgan bo'lsa, uning oldingi va keyingi sababiy zanjiri qanday bo'lishi mumkin" degan savolga SI statistik usullari asosida javob berilishi mumkin.

Bundan tashqari, tarixiy shaxslar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni tahlil qilish uchun Graph Neural Networks (GNN) texnologiyasi ishlatilmoqda. Bu uslub orqali manbalarda uchraydigan nomlar va joy nomlari asosida tarixiy ijtimoiy tarmoqlar — ya'ni tarixiy shaxslar o'rtasidagi aloqalar grafigi tuziladi.

- 16 Misol uchun, Amir Temur davridagi diplomatik yozishmalar, tarixiy bayozlar va xatlarning bir-biriga bo'lgan strukturaviy yaqinligi aniqlanadi.

Bunday yondashuvning o'ziga xos namunasini biz Markaziy Osiyo tarixiy xaritalarini geotemporal SI yordamida qayta tahlil qilishda ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, XVII-XVIII asrlar oralig'idagi Buxoro va Xiva xonliklarining geografik chegaralari, harbiy yurishlar yo'llari va tarixiy markazlarning harakatlanishini vaqtli-geografik xaritalar asosida SI modellashtiradi. Bu geotemporal vizualizatsiya orqali, voqealarning vaqt va makondagi o'zgarishlarini aniq ko'rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda tarixiy manbalarni tahlil qilishda sun'iy intellekt texnologiyalari raqamli korpus yaratishdan boshlab semantik tahlil, multimodal vizualizatsiya va vaqt seriyali bashoratlashgacha bo'lgan jarayonlarni uzluksiz avtomatlashtirish imkonini berdi. OCR va CNN asosidagi paleografik modullar qadimiy matnlarni standart raqamli formatga aylantirsa, Transformer arxitekturasini semantik bog'liqliklarni aniqlaydi, LDA mavzu modellari yashirin xususiyatlarni fosh etadi, tarmoq modellar esa shaxslararo munosabat grafini chizadi. Raqamli dasbordlar va grafik interfeyslar tadqiqotchiga murakkab strukturalarni intuitiv tasavvur etish imkonini beradi, federated learning va reproducible kod bazalari esa ma'lumot maxfiyligi va tadqiqot takrorlanishini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berti, M. (2018). Artificial Intelligence for Historians: New Prospects and Methods. *Journal of Digital History*, 5(1), 12–34.
2. Jockers, M. L. (2013). *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. University of Illinois Press.
3. Popay, S., & al. (2016). Technological tools for Historical Data Visualization. *Digital Scholarship in the Humanities*, 31(4), 789–805.
4. Akhmatov A. History of Bukhara literary environment in sources. *Texas Journal of Philology, Culture and History*. <https://zienjournals.com/index.php/tjpch.35-37>.
5. Akhmatov A. Press and literary environment. *Western European Journal of Linguistics and Education*. Volume 2, Issue 7, July, 2024. <https://westerneuropenstudies.com/index.php/2/article/view/1287>.

Ochilov Alisher To'lis o'g'li
Buxoro davlat universiteti dotsenti,
tarix fanlari doktori (DSc)

Xurramov Abror Rustam o'g'li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

POYKENT VA VARAXSHANING ARXEOLGIK O'RGANILISHI (XX ASRNING 30-40 – YILLARI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada antik va ilk o'rta asrlarda Buxoro vohasining yirik shaharlari hisoblangan Poykent va Varaxsha arxeologik yodgorliklarida XX asrning 30-40-yillarida amalga oshirilgan arxeologik tadqiqotlar tarixi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Davlat Ermitaj muzeyi, arxeologik tadqiqotlar, moddiy madaniyat, Poykent, Varaxsha, shahriston, mudofaa devorlari.

ARCHAEOLOGICAL STUDY OF POYKENT AND VARAKHSHA (ON THE EXAMPLE OF 30-40 YEARS OF THE XX CENTURY)

Annotation. This article describes the history of archaeological research carried out in the 30s-40s of the 20th century at the archaeological monuments of Poykent and Varakhsha, which were considered major cities of the Bukhara oasis in the ancient and early medieval centuries.

Keywords: State Hermitage Museum, archaeological research, material culture, Poykent, Varakhsha, shahristan, defensive walls.

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЙКЕНТА И ВАРАХШИ (НА ПРИМЕРЕ 30-40-Х ГОДОВ XX ВЕКА)

Аннотация. В статье описывается история археологических исследований, проводившихся в 1930–1940-х годах на археологических памятниках Пойкент и Варахша, являвшихся крупными городами Бухарского оазиса в древности и раннем средневековье.

Ключевые слова: Государственный Эрмитаж, археологические исследования, материальная культура, Пайкент, Варахша, шахристан, оборонительные стены.

O'zbekiston madaniyati antik davrlardan boshlab yuksak darajaga ko'tarilganligi sababli [1], XX asrning 30-40 yillarida Markaziy kasaba uyushmasi, SSSR Fanlar akademiyasi, Moddiy madaniyat tarixi instituti (sobiq GAIMK), Sharq madaniyatlari muzeyi, Davlat Ermitaj muzeyi kabi tashkilotlarning O'zbekiston moddiy madaniyatini o'rganishda bevosita ishtiroki va tashkilotchilik yordami tobora kuchayib bordi [2].

XX asrning 30-40 yillarida Buxoro vohasi hududida antik va o'rta asrlar davrini o'rganish uchun turli xil yodgorliklarni o'z ichiga olgan sof arxeologik qazish ishlari rivojlana boshlandi.

Buxoro vohasidagi birinchi jiddiy arxeologik ishlar, A.Y.Yakubovskiy rahbarligida Rossiyaning Ermitaj muzeyi va Uzkomstaris tashkilotlari tomonidan 1934-yilda amalga oshirildi. Rossiya (Sankt-Peterburg)lik olim A.Y.Yakubovskiy Buxoroda arxeologik ekspeditsiya uyushtirib, vohaning shimoliy-sharqiy qismlarida joylashgan mudofaa istehkomlarini tekshirgan. Ekspeditsiya Buxorodan Samarqandgacha boradigan karvon yo'li buylab yurishni mo'ljallagan edi. Faoliyati davomida Buxoro vohasining shimoli - sharqiy qismi chekkalari tekshirildi. Qiziltepa, Shoxshoxidon, Abumuslim, Bo'rixona, Ganchxona, Hazora va Dengak singari Kampirdevol bo'ylab bunyod qilingan yodgorliklar o'rganildi. Qiziltepa hududida ilk marotaba qishloq makonlarini taftish qiladilar. Bu hududda joylashgan ko'hna shahar, qal'a, qo'rg'on, karvonsaroylar o'rni - Ganchtepa, Elmirzatepa, Abu Muslimtepa, Shahri Vayron, Qiziltepa, Oqsochtepa, Lavandoqtepa kabi yodgorliklar misolida o'rganadilar [3]. Ularning rejasi, qurilish tartibi aniqlanib, qog'ozga tushirildi, olib borgan tadqiqotlarning hisoboti esa 1940-yilda chop etilgan [4].

A.Y.Yakubovskiy ekspeditsiyasi to'g'risidagi hisobotida Kampirdevol bilan bog'liq muxim tarixiy muammolarga ham to'xtalgan. Jumladan, vohadagi o'troq xalq bilan dasht va cho'l mintaqasida ko'chmanchi chorvachilik bilan shug'ullanuvchi aholi o'rtasidagi munosabatlar masalasiga ham to'xtalgan edi. Yakubovskiy tekshirgan bu yodgorliklar ancha yuzaki ko'zdan kechirib chiqish tartibida, biror arxeologik qazishlarsiz amalga oshirilgan. Ekspeditsiya ishidagi yutuqlardan biri Hazora yaqinidagi

arxeologik yodgorlik Deggaron[5] masjidini aniqlab, uni Samoniy maqbarasidan yosh emas, degan xulosalar berildi [6]. A.Y.Yakubovskiy olib borgan tadqiqotlarning hisobotini 1940-yilda chop etdi [7].

Vohada A.Y.Yakubovskiy bilan bir davrda V.A.Shishkin ham o'z arxeologik tadqiqotlarini olib borgan. V.A.Shishkin Buxorodagi ilk tadqiqotlarini 1934-yilda Kampirak devorini arxeologik tadqiq qilishdan boshlaydi. Bunda u butun Buxoro vohasining atrofini aylanib chiqishga harakat qildi. Vohaning janubiy va sharqiy qismidagi devor qoldiqlarini ilmiy o'rganiladi. Yo'l-yo'lakay Oqsoch, Xoja Ajuvandi, Quyitepa kabi yodgorliklar ham ko'zdan kechirildi. Tadqiqotlar davomida Quyimozor qabristoni, vohaning Shimoliy va g'arbidagi Vardonze, Zandana, Varaxsha singari devor yaqinida yuzaga kelgan yodgorliklar aniklandi[8]. Bu tadqiqotlar Buxoro vohasi tarixi bo'yicha juda ko'plab malumotlarni bersada, tadqiqotlarning barchasi Buxoroning shahar atroflaridagi tadqiqotlar bo'lib, hali Buxoroning shahar qismida arxeologik tadqiqotlar bo'lmagan edi [9].

Keyinchalik V.A.Shishkinni eski irrigatsiya sohasi rivojlangan Buxoroning g'arbiy hududlariga majburan yuboriladi. Aslida, bu hududda eng katta va muhim ahamiyatga ega bo'lgan arxeologik yodgorliklar joylashgan edi.

Buxoro vohasining g'arbiy tomonidagi deyarli hamma yerlar qadimgi davrlarda to'liq o'zlashtirilgan yerlar bo'lib, faqat keyingi davrlarda Zarafshon daryosidagi suvni yuqori oqimlarday oq taqsimlanib ishlatilishi natijasida daryoning quyi oqimlari qum barxanlarining ostida qolib ketdi. Bu hududlarda izlanishlar olib borgan V.A.Shishkin hududni uchta qismga – janubiy, o'rta va shimoliy qismlarga bo'ladi, ammo bu bo'lingan hududlar bir-birlari bilan turli sug'orish tizimlari orqali bog'langan ekanligini aniqlangan [10]. U asosan bu hududda joylashgan antik davr va o'rta asrlarga oid yodgorliklarni o'rgandi.

V.A.Shishkin 1937-yildan Varaxsha arxeologik yodgorligini o'rganishni boshladi. U dastlab Varaxshadagi xonalarning shakliga va ular qancha balandlikka joylashganligiga e'tibor qaratadi. Bu qazishlar istiqbolli ekanligini Shishkin tushunadi va bu hududni komplekt joy deb e'tiborga oladi. Varaxshadagi xonalarning birini qazish davomida aniqlanishicha, bezak parchalaridan va turli xildagi shaklli chiroy bag'ishlaydigan bezaklar bilan xona devorlari suvalgan edi. Bu xususiyat sosoniylar davri uslubiga mansub deb etirof etilgan. Varaxsha Sug'diyonadagi juda ko'rkam va hashamatli bino, arxeologik yodgorlik hisoblanib arxeologik nuqta-i nazardan chuqur tadqiq qilinadi [11].

1937-yildan boshlab V. A. Shishkin Buxoro vohasida ekspeditsiya ishlarini olib borib, birinchi navbatda vohaning g'arbid joylashgan qadimiy sug'orish maydonini, xususan Varaxsha yodgorligini o'rganadi. Ushbu tadqiqot natijalarining aksariyati V.A.Shishkinning bosma nashrlarida o'z aksini topdi va unga munosib shon-sharaf keltiradi. V.A.Shishkin boshchiligidagi Varaxshada olib borilgan qazish ishlari davomida topilgan qadimiy tasviriy san'atning ajoyib namunalari jahon ilmiy jamoatchiligi e'tiborini jalb qilgan.

Buxoro vohasi bo'ylab tarqalgan ko'p sonli tepalik va arxeologik yodgorliklar orasida Varaxsha katta qiziqish uyg'otadi. Nisbatan kichkina shahar (maydoni taxminan 9-10 gektar) o'z davrida hukmdorlarning (buxorxudotlar) markazi bo'lib, hozirgi paytda jonsiz, suvsiz va qumli sahroning bir qismiga aylangan. 1937-yilda V.A.Shishkin tomonidan o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu hudud cho'l mintaqasi taxminan 500 kvadrat metr maydonni o'z ichiga oladi. Hududdan bir necha o'nlab katta va kichik tepaliklar, mustahkam aholi manzilgohlari, ko'p sonli turli xil shakllarga ega yo'nalishlar, sug'orish tizimlarining qoldiqlari topib o'rganilgan.

1937-yilda V. A. Shishkin Buxoro vohasining g'arbiy qismida saqlangan arxeologik materialning tabiati bilan ajralib turadigan 7 ta kichik tepa o'rganiladi. 1937, 1938 va 1939-yillarda Varaxsha yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar jarayonida qo'yilgan birinchi vazifalardan biri bu shaharning madaniy qatlamlari ketma-ketligini aniqlashga urinish bo'lgan. Buning uchun Varaxsha yodgorligining markazida shurf tushirilgan va materikgacha yetkazilgan. Qatlamlarning umumiy chuqurligi deyarli 10 metrni tashkil etgan, bu esa yodgorlikni qadimgi ekanligidan dalolat beradi. Shurfning 6-8 m chuqurlikdagi to'rtta madaniy qatlamlardan olingan materiallar Kushon podsholigi davri bilan belgilangan. Shu bilan birga, Varaxshaning janub tomonida joylashgan kichkina qal'a minorasining g'arbiy tomonida qazish ishlari olib boriladi. Bu yerda qazish ishlari boshlanishidan oldin turar-joyning janubiy chekkasiga yetib borgan bir qator qiyali tepaliklar o'rganilgan. Shamol va qum bilan tekislangan bu tepaliklarda, g'ishtdan qilingan qalin devorlar va bir nechta katta va kichik xonalar kuzatilgan.

V.A.Shishkin 1937-yilda olib borgan arxeologik qidiruv ishlari natijasida Varaxshada Buxoro vohasini arablargacha boshqargan Buxorxudotlar sulolasiga tegishli saroyning qoldiqlari degan xulosaga keladi. 1938 va 1939-yillarda olib borilgan ishlar V.A.Shishkinning taxminini to'liq tasdiqlaydi. Ko'p xonali katta bino (shaharning eng katta izi bo'lishi mumkin bo'lgan yagona katta bino) devoriy suratlar va ganch o'ymakorligi namunalari bilan bezatilgan edi [12]. Varaxsha Qizil zaldagi rasmlarda Qora kuchlar

bilan kurash, ov manzaralari, chavandoz filda o'tirib, yirtqich sher, gepard hamlasini qaytarayotgan suratlari mashhur bo'lsa. Sharqiy zaldagi ko'p syujetli rasmlardan asosiy saxnada ok kiyimda, qilich osgan holda taxtga o'tirgan podsho tasvirlari diqqatga sazovordir.

Ayni shu davrda, yani 1939-1940-yillarda vohaning g'arbiy mintaqasidagi Poykent shahrida ham arxeologik tadqiqotlar keng ko'lamda amalga oshirildi. Sababi, V.A.Shishkin bu yerda shu davrgacha bo'lgan tadqiqotlarni unchalik ham mukammal deb hisoblamaydi [13].

1939-yilda V.A.Shishkin rahbarligidagi Zarafshon arxeologik ekspeditsiyasi Poykentda o'z tadqiqotlarini boshlaydi. V.A.Shishkin va ekspeditsiya ishtirokchisi M.M.Dyakonov birinchi ishni aholi manzilgohini rejasini tuzishdan boshlashadi. Rejada Ark, ichki va tashqi shahriston, rabot qismi, mudofaa devorlari va burjlarning joylashgan o'rniga joy oladi.

Poykent shaharchasida shu yili Rossiyaning Ermitaj muzeyining ilmiy xodimi A.Y.Yakubovskiy ham arxeologik tadqiqotlarni amalga oshiradi. A.Y.Yakubovskiy Poykentni tuzilishiga qarab uch qismga bo'ladi. Shaharning bir nechta joyida shurf tashlanadi [14].

1939-yildagi ekspeditsiyaning asosiy vazifasi: 1) Paykentda katta qazish ishlarini tayyorlash uchun yana arxeologik qidiruv ishlarini olib borish, chunki bu aholi punkti qadimgi davrlardan XII asrgacha mavjud bo'lgan shaharning tarixi uchun katta qiziqish uyg'otgan. 2) Qirning ustida joylashgan 20 gektar maydonni egallagan qadimgi zamonlarda kuchli devor bilan o'ralgan shaharning qadimiy va markaziy qismini o'rganish. 3) Shahristonning shimoli-sharqiy qismida saqlanib qolgan kuhendiz (qal'a) qoldiqlarini o'rganish. Shahristonning janubi-g'arbdan shimoli-g'arbga cho'zilgan devori qoldiqlarini o'rganishdan iborat bo'lgan [15].

Keyingi yili yani 1940-yilda Davlat Ermitaji xodimi V.N.Kesayev rahbarligi ostida N.P.Kiparisovoy va S.K.Kabanovlar ishtirokida Poykentdayi tadqiqotlar davom etdi [16]. V.N.Kesayev taxmin qilganidek shahar markazida islomgacha bo'lgan davrga taaluqli ibodatxonani topildi. Ammo ishlar binoni bitta devorini ochish bilan chegaralandi [17]. Tadqiqotchilar Shahar atrofi haqida ham qiziqarli malumotlarni berib, Poykentning sharqidagi Badiosiyo manzilgohiga to'xtalib o'tganlar. Tadqiqotchilar arxeologik tadqiqotlari natijasida yig'ilgan malumotlar asosida Poykent sopollari, idishlarning qopqog'idagi rasmlar [18] va akuarius o'yinchoqlari [19] haqida bir qancha maqolalar tayyorlashdi.

Bu tadqiqotlar natijasida Poykent shahrining topografik xaritasini yaratildi. Xaritada shahar uch qismdan iborat yekanligi ko'rsatilgan. Bular: Ark qismi-maydoni 1ga, Shahriston I qismi-maydoni 13ga, Shahriston II qismi- maydoni 7ga.

XX asrning 30-40-yillarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar Buxoro vohasining yirik shaharlari hisoblangan Poykent va Varaxshaning moddiy madaniyatiga doir katta ilmiy ma'lumotlarni taqdim eta oldi. Shaharlarning tarixiy topografiyasiga aniqlandi. Tadqiqotlarda qo'lga kiritilgan artefaktlar asosida buyerda kechgan tarixiy jarayonlarni tarixiy rekonstruksiya qilish imkoni paydo bo'ldi. Ikkinchi jahon urushi tufayli vohada qazishma ishlari vaqtincha to'xtadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мухаммаджонов А. Археология // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент, 2000. 434-435 бетлар.
2. Массон М. Е. Археологические исследования в Узбекистане. Наука в Узбекистане за 15 лет (1924-1939). Ташкент, 1939. С. 110-120.
3. Мирзаахмедов Ж.К., Одилов Ш., Пардаев М.Х., Максудов Р. Қизилтепа қадимиятидан лавҳалар. Тошкент, 2002. Б.22.
4. Якубовский А.Ю. Краткий полевой отчёт о работах Зерафшанской археологической экспедиции Эрмитажа. ИИМК в 1939 г – ТОВЭ. Т.П.Л.: 1940
5. Деггарон- "Козон қўювчи" деган маънони англатади.
6. Нильсен В.А. Мечеть Деггаран в селенни Хазара (Архитектурно-археологический очерк). «Труды ИИА АН УзССР». Выпуск 7. Ташкент, 1955. С.61.
7. Якубовский А.Ю. Краткий полевой отчёт о работах Зерафшанской археологической экспедиции Эрмитажа. ИИМК в 1939 г – ТОВЭ. Т.П.Л.: 1940
8. Шишкин В.А. Археологические работ. 1937 года в западной части Бухарского оазиса. Тошкент, 1940.
9. Шишкин. В.А. Варахша. М., 1963. С.16.
10. Шишкин В.А. Археологические работы 1937 года в западной части Бухарского оазиса. Ташкент, 1940. С.5.
11. Шишкин В.А. Археологические работк 1937 года в западной части Бухарского оазиса. Ташкент.: 1940. С.9-27.

12. Шишкин В. Л. Исследование городища Варахша и его окрестностей. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Вып. X. М.-Л. 1941. С.3-16.
13. Шишкин В.А. Варахша. М.,1963. С.102-103.
14. Якубовский А. Ю. Зарафшанская археологическая экспедиция 1939 г. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Вып. IV. Издательство Академик Наук СССР. М.-Л. 1940. С.51-66.
15. Якубовский А. Ю. Зарафшанская археологическая экспедиция 1939 г. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Вып. IV. Издательство Академик Наук СССР. М.-Л. 1940. С.48-52.
16. Кесаев В. Н. (К е с а т и Р.) Раскопки на Пайкенде в 1940 Г.//СГЭ. Л., 1948. № 4.
17. Р. К с с а т и [В. К е с а е в] . Раскопки на Пайкенде в 1940 г.—СГЭ, Л. IV. 1947. С. 26-29.
18. Д ъ я к о н о в М. М. Керамика Пайкенда//КСИИМК. Т. 28. М., 1949. С.89-93.
19. К и п а р и с о в а Н. П. Игрушка-водолей из Пайкенда//СА. М., 1949. № 10.. К и п а р и с о в а Н.П. Игрушка-водолей из Пайкенда.СА, X. 1948. стр. 310-316

Orziyev Mahmud Zayniyevich
Buxoro davlat universiteti
arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası
dotsenti,
tarix fanlari falsafa doktori (PhD)

Ergashev Avaz Amon o'g'li
Buxoro davlat universiteti
Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa
kafedrası o'qituvchisi

BUXORO AMIRLIGI HUDUDIDA TEMIR YO'LLARNING QURILISHI VA AHAMIYAT XUSUSIDA

Annotatsiya. Turkistn o'lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan istilo qilinishi va Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi, Buxoro amirligi va Xiva xonligining qaram davlatga aylanishidan so'ng, o'lkaga Rossiya imperiyasi o'zining sanoat mahsulotlari sotiladigan ichki bozori va xom-ashyo (asosan paxta) yetkazib beradigan o'lkasi sifatida qaragan. O'lkadagi xom-ashyoni arzon olib ketish uchun esa transport infratuzilmasini yo'lga qo'yish zarur bo'lgan. Shu sababli Zakaspiy (O'rta Osiyo) temir yo'li qurilishi boshlanib, 1888 yilning 15-may kuni Samarqandda temir yo'lining ochilish tantanalari bo'lib o'tgan. Ushbu maqolada biz, asosan Buxoro amirligining ichki hududlari jumladan, O'rta Buxoro (Qarshi, Termiz) hududlarini Buxoro bilan bog'lashda muhim ahamiyat kasb etgan temir yo'l qurilishi, qurilish ishlarining borishi, qurilishni Buxoro yoki Samarqand hududlaridan olib o'tish borasidagi bahs-munozaralar, hukumat darajasigacha ushbu munozaralarning ko'tarilishi, temir yo'lining ishga tushishi va dastlabki faoliyati, temir yo'lni belgilangan muddatlardan kechikish sabablari, temir yo'lining Buxoro amirligi aholisi uchun ahamiyati masalalariga manba va tarixiy adabiyotlarda keltirilgan fakt va dalillarga tayanib, o'z fikr-mulohazalarimizni keltirib o'tdik.

Kalit so'zlar: Temir yo'l, Buxoro vohasi, savdo aylanmasi, yuk tashish, Amudaryo flotiliyasi, pochta-telegraf, texnik xodim, temir yo'l bekati, beklik, muhandis, poyezdlar harakat vaqti, chipta narxi

СТРОИТЕЛЬСТВО И ЗНАЧЕНИЕ ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ НА ТЕРРИТОРИИ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА

Аннотация. После завоевания Туркестана Российской империей и создания Туркестанского генерал-губернаторства, а также превращения Бухарского эмирата и Хивинского ханства в зависимые государства Российская империя рассматривала регион как внутренний рынок сбыта своей промышленной продукции и источник сырья (главным образом хлопка). Для того чтобы дешево вывозить сырье из страны, необходимо было создать транспортную инфраструктуру. Поэтому началось строительство Закаспийской (Среднеазиатской) железной дороги, и 15 мая 1888 года в Самарканде состоялось торжественное открытие железной дороги. В данной статье мы изложили свои взгляды на строительство железной дороги, имевшей большое значение для соединения внутренних районов Бухарского эмирата, включая районы Центральной Бухары (Карши, Термез), с Бухарой, ход строительных работ, дебаты о переносе строительства из Бухары или Самарканды, эскалацию этих дебатов на правительственный уровень, ввод в эксплуатацию и начальную эксплуатацию железной дороги, причины задержки завершения строительства железной дороги, а также значение железной дороги для населения Бухарского эмирата, основанные на фактах и свидетельствах источников и исторической литературы.

Ключевые слова: Железная дорога, Бухарский оазис, товарооборот, грузоперевозки, Амударьинская флотилия, почта и телеграф, техник, железнодорожная станция, вокзал, инженер, расписание поездов, стоимость билета.

CONSTRUCTION AND IMPORTANCE OF RAILWAYS ON THE TERRITORY OF THE EMIRATE OF BUKHARA

Annotation. After the conquest of Turkestan by the Russian Empire and the establishment of the Turkestan Governorate-General, and the transformation of the Bukhara Emirate and the Khiva Khanate into dependent states, the Russian Empire viewed the region as its domestic market for industrial products and a source of raw materials (mainly cotton). In order to transport raw materials from the region cheaply, it was necessary to establish a transport infrastructure. For this reason, the construction of the Trans-

Caspian (Central Asian) Railway began, and the opening ceremony of the railway was held in Samarkand on May 15, 1888. In this article, we have presented our opinions on the construction of the railway, which was of great importance in connecting the internal regions of the Bukhara Emirate, including the regions of Central Bukhara (Karshi, Termez), with Bukhara, the progress of construction work, the debates on moving the construction from Bukhara or Samarkand, the escalation of these debates to the government level, the commissioning and initial operation of the railway, the reasons for the delay in the completion of the railway, and the importance of the railway for the population of the Bukhara Emirate, based on facts and evidence from sources and historical literature.

Keywords: *Railway, Bukhara oasis, trade turnover, freight transportation, Amu Darya flotilla, post and telegraph, technician, railway station, station, engineer, train schedule, ticket price.*

Kirish. XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligi qoloq, yarim feodal davlat bo'lib, amirlikning O'rta va Sharqiy Buxoro deb nomlanuvchi hududlari bilan ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar nihoyatda cheklangan xarakterga ega bo'lgan. Rossiya imperiyasida savdo-sanoat sohalarining rivojlanishi, Turkiston o'lkasi, jumladan Buxoroda teishtiriladigan xom-ashyolarga bo'lgan talabni oshishiga sabab bo'lgan. Shu sababli Buxoro amirligi hududida ham temir yo'l qurish, uning tarmoqlarini vujudga keltirish, bu orqal esa ichki bozorni o'zlashtirish ishlari amalga oshirilgan. Temir yo'llarni qurilishi birinchi navbatda Buxoro amirligidagi iqtisodiy rivojlanishga ham turtki bo'lib, milliy burjuaziyani shakllanishini ham tezlashtirgan.

Adabiyotlar sharhi. Ushbu mavzuni biz mazmunan yoritishda asosan dastlabki manbalarga tayanishga harakat qildik. Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilgandan so'ng tokim uning qulashigacha (1867-1917-yy) davrda jamlanib borilgan "Turkestanskiy sbornik" ("Turkiston to'plami") materiallaridan foydalandik. Ushbu to'plamda, Yevreinov imzosi bilan keltirilgan manbada Jom perevali orqali Qarshi va G'uzorga yo'l tortish masalasi ko'rilgan bo'lsa, to'plamning 432 tomida Samarqandga qadar temir yo'lining Buxoro orqali tortib kelinishi o'z aksini topgan, D.N. Logofet temir yo'l bekatlari yaqini va Afg'oniston bilan chegara hududlarida pochta-telegraf tarmoqlarini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratgan bo'lsa, M.Menshikov o'zining "Kichkina qo'shnilar" nomli ishida Buxoroda qurilgan temir yo'l tarmoiga o'zining salbiy munosabatini bildirgan. Shulats esa, "Buxoro-Qarshi temir yo'li" nomli maqolasida Buxoro va Qarshi o'rtasidagi savdo aylanmasining o'sish dinamikasiga asosiy e'tiborni qaratganligining guvohi bo'lish mumkin.

Ikkinchi guruh adabiyotlariga biz Rossiya imperiyasi davrida temir yo'llarning vujudga kelishi va taraqqiyotiga oid ilmiy, hujjatli manbalar, keyingi davrda yaratilgan asar va maqolalarni kiritdik. Jumladan "Rossiyada temir yo'l transportini rivojlanish tarixi (1836-1917-yy)" asarida, temir yo'llarning qurilish tarixi qisqacha keltirilgan bo'lsa, "Rossiya imperiyasi vazirlar kengashining maxsus jurnali (1909-1917-yy)" asarida Buxoro amirligi hududida tortilgan temir yo'l va uning asosiy maqsadi kabi masalalar keltirilgan. V.P. Litvinovning "O'rta Osiyodagi birinchi temir yo'l va uning qo'riqchilari" nomli maqolasida temir yo'lining ahamiyati va uni qo'riqlash masalalari ochib berilgan.

Buxoroda temir yo'l o'tkazish masalasi borasida Buxoro amirligida qisqa vaqt chop etilgan bo'lsada, "Buxoroyi sharif" va "Turon" matbuot organlarining munosabati alohida ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi. "Buxoroyi sharif"ning 20-son 1912-yil 3-aprel, 13-son, 1912-yil 26-mart, "Turon"ning 13-son 1912-yil 27-avgust 39-son. 1912-yil 6-dekabr sonlarida Buxoro orqali Qarshi va Termizga, keyinchalik Afg'oniston va Hindistonga tomon temir yo'l tortish, uning foydali jihatlari ochib berilganligini ko'rish mumkin.

Natija va mulohazalar. Turkiston o'lkasida Rossiya imperiyasining mustahkam o'rtnashib qolishi, kelajakda mintaqada Angliya, Afg'oniston, Usmonli turk saltanatidan iborat ittifoqchilarga qarshi tura olishi, o'lkada yetishtirilgan xom-ashyoni olib ketishda va sanoat mahsulotlari sotiladigan ichki bozorda mustahkamlanib olishi uchun O'rta Osiyo temir yo'lini qurish zarurati vujudga kelgan edi. Turkiston o'lkasida qurilayotgan temir yo'l Buxoro amirligini ham chetlab o'tmagan. Buxoro amirligi 1868 yildan boshlab Rossiya imperiyasiga qaram davlatga aylangandan so'ng, amirlikning iqtisodiy hayotiga Rossiya ta'siri tobora kuchayib borgan. O'rta Osiyo temir yo'lining bir qismi Buxoro amirligining Chorjo'y bekligi, Yangi Buxoro (Kogon), Karmana hududlari orqali Samarqandga borishi rejalashtirilgan. "Turkestanskiy sbornik" ("Turkiston to'plami")da keltirilgan ma'lumotlarda, Buxoro amirligining Chorjo'y bekligidan Amudaryogacha bo'lgan temir yo'ldan foydalanishi 1887-yil 30-oktyabrdan boshlanganligi keltirilgan. Shundan so'ng O'rta Osiyo temir yo'lining yakuniy bosqichi bo'lgan Samarqandgacha qismni qurishga start berilgan. Yo'lining umumiy uzunligi 345 vyorst deb belgilangan. Tuproq ishlarini quyidagi pudratchi injenerlar o'nta distantsiya bo'yicha bajarganlar. 1) muhandis Daragan, 2) muh. Lebren, 3) muh. Palmgren, 4) muh. Ivanovskiy, 5) muh. Xanskiy, 6) muh. Poruchik Xorvat, 7) muh. Svyatin, 8) muh. Svintsov, 9)

muhi. Yanushkovskiy, 10) muhi. Tolpygo kabilar tuproq ishlarini bajarganlar. Shuningdek, Amudaryodan Samarqandgacha bo'lgan temir yo'lda jami 16 ta bekat qurilgan[8, 19-170]. Buxoro hududidan o'tadigan temir yo'lining katta qismi cho'l va tuproq ishlarini bajarish qiyin bo'lishiga qaramay temir yo'lining Samarqandgacha bo'lgan qismi 1888-yil 15-may kuni ishga tushgan. Ochilish marosimi Samarqandda o'tkazilib, unda Turkiston general-gubernatorligi amaldorlar, temir yo'lni qurishda bosh bo'lgan M.N. Annekov (1835-1899-yy) va uning jamoasi, Buxoro amirligining martabali amaldorlari va ayrim beklarning beklari ishtirok etgan[7, 95-97]. Temir yo'lining ishga tushishi savdo-sanoat sohasi vakillari uchun qator imkoniyatlar eshigini ochgan.

Buxoro amirligida temir yo'lining o'tkazilishi amirlik hududida temir yo'llarni texnik jihatdan yaxshi ishlab turishi, texnik xodimlar xavfsizligi kabi masalalarni kun tartibiga qo'ygan. Shu sababli, Buxoro amirligida dastlab temir yo'llar bo'yida rus manzilgohlarini vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Amirlik hududida Chorjo'y, Yangi Buxoro (Kogon), Karmana kabi shaharlarda joylashgan rus manzilgohlari aholisi o'zlarining Turkistondagi yaqinlari bilan aloqa qilishda masofa uzoqligi sababli ma'lum bir qiyinchiliklarga duch kelganlar. Dastlab, chopar sifatida maxsus pochta tashiydigan yigitlar otlar bilan yo'l bosib aloqani ta'minlab turganlar. Keyinchalik pochta-kur'yerlik xizmati yo'lga qo'yilgan. Amudaryo Amudaryo flotiliyasi (1888-y) tashkil etilgach, Karkiga qadar flotiliya pochta xabarlarini yetkazib turgan. Shundan biroz vaqt o'tib, Karki, Chorjo'y, Yangi va Eski Buxoro yagona pochta-telegraf liniyasiga ulangan. 1894-yilda Buxoro Rossiya bilan umumiy bo'xona tizimiga o'tkazilgandan keyin Karkidan yuz vyorst uzoqlikdagi Kelifda avval telegraf, keyin pochta tashkil qilingan. Shuningdek, Termiz, Ayvoj, Saroy, Chubek, Bogarak degan chegara postlariga yaqin qishloqlarda ham bir yoki ikki xizmatchi tayinlab telegraf ishga tushirilgan. Termizda Rossiya imperiyasi askarlaridan iborat gornizonning joylashtirilishi alohida pochta va telegraf tashkil etish zaruratini yuzaga keltirgan. Samarqand-Termiz trakti qurilishi orqali esa, flotiliyaning Termiz va unga tutash hududlarda favqulodda holatlarda yetarli yordam ko'rsata olmasligini oldini olishi kerak bo'lgan[11, 105]. Pochta-telegraf tarmoqlarini tortilishi, Buxoro amirligining temir yo'lar bo'yida va chegarada yashaydigan Rossiya imperiyasi fuqarolarining ijtimoiy muammolariga ma'lum bir ma'noda yechim bo'lib xizmat qilgan. Yangi Buxoro (Kogon) va Eski Buxoro o'rtasida o'n km masofa bo'lib, Yangi Buxoroda Rossiya imperiyasi siyosiy agentligi joylashgan va turli masalalarda Buxoro amirligi ma'murlari bilan uchrashib turishi lozim bo'lgan. Ikki o'rtadagi yo'lda temir yo'l izini tortish 1901 yilda amalga oshirilgan bo'lib, u rasman O'rta Osiyo temir yo'li Buxoro shaxobchasi deb nomlangan. Ushbu shaxobchaning tashkil etilishi esa, uning texnik holatiga qarab turadigan, ikki mas'ul unter ofitserni belgilashni kun tartibiga qo'ygan[10, 245]. Shunday bo'lsada, Buxoro amirligining katta qismida hali temir yo'l tarmoqlari o'tmagan.

Buxoro amirligining O'rta va Sharqiy hududlari bilan ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar juda ayanchli bo'lib, temir yo'llarning mavjud emasligi, quruqlik yo'llarining ta'mirlanmasligi, e'tiborsizlik sababli, aravalar yurishi, savdo mahsulotlarini tashish, yetkazish katta qiyinchiliklarni vujudga keltirgan. Buxorodan Termizga qadar temir yo'l tortilishi O'rta Buxoroni Buxoro amirligining Zarafshon vohasi bilan iqtisodiy aloqalarini mustahkamlash imkonini bergan. Kogon (Yangi Buxoro)dan Termizga qadar temir yo'l tortish masalasini dastlab, Rossiya imperiyasi bosh vaziri P.A. Stolipinga harbiy vazir V.A. Suxomlinov taklif etgan bo'lib, Turkiston general-gubernatorligidagi ma'murlar bu masalaga ehtiyotkor bo'lishni, Termizga qadar temir yo'lining tortilishi, Angliya tomonidan Rossiyaning Hindistonga nisbatan agressiv siyosati sifatida qabul qilishi mumkinligidan ogohlantirgan. Hukumat bu munosabatni rad etib, injener A.N. Kovalevskiyga temir yo'lni qurish uchun Buxoro amiridan kontsessiya olishiga ko'maklashgan[13, 451]. Aslida, Yangi Buxoro va Termiz o'rtasida temir yo'l qurish zarurati XX asrning dastlabki yillaridan boshlab davriy matbuot va savdo-sanoat vakillari o'rtasida keng muhokama qilinib kelingan. Shunday muhokamalarning biri "Turkiston to'plami"da keltirilgan bo'lib, unda muallif, (1909-y) Rejalashtirilayotgan temir yo'l qadimiy karvon yo'li yo'nalishi bo'ylab o'tkazilishi mo'ljallanganligi, Abdullaxon qurgan karvonsaroy va sardoba yonidan o'tishi. Buxoro-Qarshi temir yo'li katta ahamiyatga ega ekanligi, u Zarafshon va Qashqadaryo vohalarini o'zaro bog'lashi, ikki voha o'rtasida mahsulot ayirboshlashni jonlantirishi, Samarqand orqali ushbu yo'lni tortish tarafdori bo'lganlarga, bir izli kichik temir yo'l qurish bilan ish bitmasligini, poyezdni baland tog'lardan o'tkazish oson bo'lmasligi, katta sarf xarajat talab qilishi, Buxoro amirligining tekistlik hududlari orqali olib o'tishning umumiy qiymati 1.237.000 rublga tushishi va arzonligiga oid fikr-mulohazalarni keltirgan[15, 156]. Bu kabi munozarali ma'lumotlarni yana ko'plab keltirib o'tish mumkin.

1911-yil 11-mart kundan boshlab Buxoro amirligi hududida ilk bora matbuot nashr yuzini ko'rgan. Dastlab chop etilgan gazeta "Buxoroyi sharif" deb nomlangan bo'lib, ushbu matbuot organida ham Buxorodan qarshiga tomon tortilishi mo'ljallangan temir yo'l masalasiga alohida e'tibor qaratilib, uning Samarqand shahri orqali emas, Buxoro amirligi hududi orqali o'tishining foydalari keltirilgan. Shuningdek,

hukumatdan ushbu yo'lni Buxoro orqali o'tishida jonbozlik ko'rsatishi so'ralgan [2]. Biroz, muddatdan so'ng, dastlab "Buxoroyi sharif"ga ilova sifatida, avgust oyidan mustqil gazeta sifatida faoliyat olib borgan "Turon" gazetasida ham Qarshi temir yo'li masalasi yoritilgan. Unda, Qarshiga tortiladigan temir yo'lni Samarqand orqali emas, Buxoro orqali o'tkazish Buxoro iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etishi keltirib o'tilgan. Kogondan temir yo'li Qarshiga tomon tortilsa, Rossiyadan kelgan mahsulotlar Buxoroda arzon bo'lishi ulardan olinadigan zakot Buxoro boylari qo'lida bo'lishi, amirlikning barcha hududlaridan savdogarlarni arzon sanoat mollari olish uchun Buxoroga kelishi ta'kidlangan. Temir yo'li bo'yidagi shaharlar obod bo'lishi, dehqonchilik ishlari bekatlar atrofida iqtisodiyotni rivojlantirishi, keyinchalik temir yo'li Hisor (hozirgi Tojikiston)ga tortib borilsa g'alla va boshqa tijoratlar ham Buxoroga oqib kelishi asoslantirilgan. Shuningdek, Afoniston mollari uchun ham Buxoro asosiy markazga aylanib borishi, keyinchalik Kofiriston (hozirgi Afg'onistonni Nuriston viloyati) va Hindistonga qadar tortilsa Hindiston mollari uchun ham Buxoro markaz rolini bajarishi keltirilgan. Muallif biroz ehtirosiga berilib Buxoro dunyoda birinchi tijorat markaziga aylanishini bashorat qilgan. Agar yo'li Samarqanddan tortiladigan bo'lsa, yo'llarning notekisligi, tog' va daryolardan o'tishi kayeta xarajatlarga olib kelishi mumkin va Buxoroning iqtisodi uchun zararli ekanligi keltirilgan. Kogondan esa mashaqqat kamroq, sarf-xarajat kam bo'lishi aytilgan. Muallif, Kogondan temir yo'li tortilishi uchun hatto temir yo'li o'tishi kerak bo'lgan yerlarni tekinga ijaraga berishni taklif qiladi. Shuningdek, temir yo'lining Buxorodan o'tishida jonbozlik ko'rsatishni Buxoro amirlik hukumati va Kogondagi rus siyosiy agentligidan iltimos qilgan [4]. Qarshi va Termizga tomon temir yo'lining tortilishi Buxoro amirligidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish imkoni sifatida qaralgan.

Buxoro amirligi hukumatini e'tiborini temir yo'li qurilishiga jalb qilish maqsadida Turkiston o'lkasidagi temir yo'llardan olinadigan daromadlar misol tariqasida keltirilgan. Masalan, "Buxoroyi sharif"ning 3-aprelda chop etilgan 20-sonida, temir yo'li xususida fikrlar keltirilib, uning foydalari ochib berilgan. Toshkent temir yo'li misol tariqasida keltirilib, uning 1909-1911-yillardagi daromadi 7 mln 329 ming so'mga yetganligi, temir yo'li orqali katta foyda olinishi bayon qilingan[1]. Bundan tashqari, Buxoro (Buxoro amirligining Zarafshon vohasi qismi) bilan Qarshi (Qashqadaryoning quyi qismi) o'rtasida yuk (mahsulot) aylanmasi yiliga ikki mln pudni tashkil etgan. Temir yo'li qurilishi tarafdorlari, agar Kogon va Qarshi o'rtasida temir yo'li qurilsa, mahsulot ayrboshlash temir yo'lining birinchi yilidayoq yana 1,5 mln yuk aylanmasiga ko'payishini bashorat qilgan. Yo'li to'liq ishga tushgach, unda yettita poyezd harakatlanishi va umumiy xarajat yiliga 330 ming rubl hisoblangan. Poyezdlar tashiydigan mahsulotlarni pudi (16 kg)dan 0,15 koopeykdan, yo'lovchilardan-1,5 koopeykdan, ikkinchi sinf yo'lovchilaridan 2,5 koopeyk olinsa, temir yo'lining bir yilda o'rtacha daromadi 2.271.000 rublga tengligi hisoblab qayd etib o'tilgan [15, 157]. Qarshi va Termizga tomon temir yo'li tortish arzon tushishi va xavfning kamligi (tog'lardagi tez-tez sel kelishi, zilzila, qor ko'chkisi va ho...) Rossiya imperiyasi ma'murlarini Buxoro orqali o'tkazishga undagan. Temir yo'lining dastlabki qismi bo'lgan Kogon-Qarshi-Kitob yo'nalishi 1915-yilda qurib bitkazilgan va foydalanishga topshirilgan. Termizga tomon temir yo'lni tortish ishlari 1916-yilga kelib yakunlangan[9, 313]. 1912-yilda boshlangan temir yo'li qurilishining cho'zilib ketishiga birinchi jahon urushining boshlanib ketishi va Rossiya imperiyasining og'ir iqtisodiy ahvoli ham sabab bo'lgan. Buxoro Marv, Karki, Kelifga boradigan temir yo'lining o'tishi bilan Buxoro va Afg'onistonda ham kuchlar muvozanati o'zgargan. Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasi, Buxoro amirligida iqtisodiy ta'siri o'sib, siyosiy nuqtai-nazardan Afoniston tomondan bo'ladigan tahdidlarga tayyor turgan. Temir yo'lining o'tishi Qarshi va G'uzor bekliklarining ahamiyati nafaqat muhim boy madaniy vohaning markazi sifati balki, Buxoro va Shahrisabzni, G'uzor orqali Samarqanddan Burdaliq, Karki va Kelifga boradigan yo'llarni tutashtiruvchi ahamiyatini oshirgan[6, 185]. Bir so'z bilan aytganda temir yo'li nafaqat iqtisodiy, balki harbiy strategik ahamiyat ham kasb etgan deb xulosa qilish mumkin.

Kogon-Qarshi-Kitob temir yo'lining ishga tushishi bilan unda mahalliy xom-ashyolarni tashish avj olgan. 1915-yildayoq hozirgi Qashqadaryo vohasida yetishtirilgan paxta mahsulotlarini tashish yo'lga qo'yilgan. Buxoro temir yo'li stantsiyalarida paxta xom-ashyosini tashishga vaqtincha soliq solish bo'yicha moliya vaziri P.L. Barka tomonidan tayyorlangan taqdimot kiritgan bo'lib, keyinchalik ya'ni, mavsum tugagach, bu soliqni olib tashlash taqdimnomasi ham mavjud [14, 639; 680]. Ya'ni, xom-ashyoni tashishdan daromad olishga harakat qilingan. Buxoro amirligi hududida temir yo'lining ishga tushishi katta, muhim iqtisodiy-ijtimoiy hodisa albatta, ammo, ayrim shoviniist mualliflar ushbu voqeaga o'zgacha tus ham berganliklarini ko'rishimiz mumkin. Shunday mualliflardan bo'lgan M.Menshikov o'z maqolasida, Buxoro amirligi hududi Pol'sha hududidan ikki marta katta bo'lgani holda aholisi soni besh marta kamligi, Rossiya imperiyasiga qaram bo'lgandan keyin davlat boshqaruvida ziyon yetkazmaganligi, temir yo'li, telegraf orqali yarim yovvoyi o'lkani sivilizatsiyalashgan davlatlar bilan bog'laganligiga oid

fikr-mulohazalari mavjud [12, 53]. Bu kabi munosabatlar oz bo'lsada uchrab turishining guvohi bo'lish mumkin.

Turkiston o'lkasida Xiva xonligi ham Rossiya imperiyasiga qaram davlatlardan biri bo'lib, xonlikda yetishtirilgan xom-ashyolarni tashib ketish va sanoat mahsulotlarini olib kelish bir qadar qiyinchilik tug'dirgan. Chunki, Xiva xonligi temir yo'l va transport tarmoqlaridan bir qadar chetda qolgan. Ammo, Xiva xonligi hududiga qadar ham temir yo'l tortish rejasi bo'lib, "Turon" matbuot organida Chorjo'y orqali Qo'ng'iro't shahriga qadar temir yo'l tortish maqsadida injener Kranfus chaqirilgani, yo'lning loyihasi chizila boshlanganligiga oid ma'lumotlar keltirilgan [5]. Bizning fikrimizcha, bu yo'lning qurilmay qolishiga birinchi jahon urushining boshlanib ketganligi sabab bo'lgan bo'lsa kerak. Buxoro matbuoti poyezdlar harakatiga alohida e'tibor qaratgan bo'lib, asosan temir yo'lning Kogon bekatiga Toshkent, Krasnovodsk va boshqa shaharlardan keladigan, Kogon bekatidan ushbu yo'nalishlarga tomon jo'naydigan poyezdlar va ularning harakat vaqti, chipta narxi kabi ma'lumotlar gazetalarining to'rtinchi sahifasida keltirib borilgan. Shuningdek, Buxoro-Kogon oralig'ida qatnovchi poyezdlarning harakat jadvali alohida berib borilgan [3]. Buxoro-Kogon o'rtasida qatnovchi poyezdlarning harakatlanish vaqti siyosiy agentlikning Buxoro amirligi hukumati bilan doimiy aloqada bo'lib turishi sababidan alohida jadval qilib berilgan deb, xulosa qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida Buxoro amirligi hududida temir yo'l izlarining tortilishi bir qator ijobiy ahamiyatga ega bo'ldi. Birinchidan, amirlikning poytaxti Buxoro shahrining O'rta va Sharqiy Buxoro bilan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari rivojlana boshladi. Ikkinchidan, temir yo'llarning qurilishi, amirlik bir qator yangi iqtisodiy sohalarni rivojlantirish imkonini berdi. Jumladan, texnik ekinlarni yetishtirish, sanoat korxonalarini vujudga kelishida ahamiyatli bo'ldi. Uchinchidan, Buxoro amirligida yangi burjuaziya elementlari va milliy sanoat ishlab chiqarish shakllana boshladi. Ammo, ijobiy o'zgarishlar bilan salbiy oqibatlar ham ko'zga tashlangan bo'lib, amirlik hududida Rossiya imperiyasi ta'siri tobora oshib borgan. Shuningdek, amirlikdagi savdo va sanoat kabi yetakchi tarmoqlarda imperiyaning kuchli raqobatbardosh korxonalari qo'lga o'tib keta boshlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ichki xabarlar // Buxoroyi sharif 20-son 1912-yil 3-aprel.
2. Mahalliy xabarlar. Buxoro temir yo'li loyihasi // Buxoroyi sharif 13-son, 1912-yil 26-mart.
3. Poyezdlar vaqti // Buxoroyi sharif 20-son 1912-yil 3-aprel.
4. Qarshi temir yo'li // Turon 13-son 1912-yil 27-avgust.
5. Turkiston xabarlari rukni. Yangi temiryo'l // Turon. 39-son. 1912-yil 6-dekabr.
6. Евреинов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на Гузар и на Карши 1887 г. ген. штаба полк. Евреинова // Туркестанский Сборник. Том 544. – С. 167-207.
7. Железная дорога в Самарканд // Туркестанский сборник. Том 432. – С. 95-97.
8. Из Чарджуя // Туркестанский сборник. Том 461. – С. 169-170.
9. История железнодорожного транспорта России. Т. 1. 1836-1917 гг. - СПб., 1994. – 336 с.
10. Литвинов В.П. Первая железная дорога в Средней Азии и ее охрана: Историко-правовой аспект // Власть, 2021. № 04. – 240-246.
11. Логофет Д.Н. Почтово-телеграфные учреждения в Бухарских владениях // Туркестанский Сборник. Том 442. – С. 104-107.
12. Меншиков М. Маленькие соседи // Туркестанский сборник Том 542. – С. 50-54.
13. Особые журналы Совета министров Российской империи. 1909-1917 гг. / 1910 год. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. - 496 с.
14. Особые журналы Совета министров Российской империи. 1909-1917 гг. / 1915 год. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. - 715 с.
15. Шульц. Бухара – Каршинский жел.-дар. Путь. // Туркестанский сборник Том. 508. – С. 156-157.

Boltayev Bobir Baxtiyorovich

Buxoro davlat universiteti
arxeologiya va Buxoro tarixi
kafedrası dotsenti,
tarix fanlari falsafa doktori (PhD)

TA'LIM SOHASIDAGI MUZEYLAR NUFUZINING YANADA ORTISHI (BUXORO MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimizda hozirgi kunda muzey sohasini qo'llab - quvvatlash va rivojlantirish borasidagi olib borilayotgan ishlar ko'lamini va Buxoro viloyatidagi oliygoh huzuridagi muzey faoliyatining yo'lga qo'yilishi hamda muzeyshunoslik sohasida amalga oshirib kelinayotgan tadqiqotlar va ularning natijalari manbalar asosida batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Virtual muzey, kommunikatsion, muzeyshunoslik, Xalqaro muzeylar, genofond, eksponat, multimedia, audiogid, attraktiv, autentichnost.

ДАЛЬНЕЙШЕЕ УСИЛЕНИЕ ВЛИЯНИЯ МУЗЕЕВ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ БУХАРЫ)

Аннотация. В статье на основе источников подробно описывается объем работ, проводимых в настоящее время по поддержке и развитию музейного сектора в нашей стране, создание музея при университете в Бухарской области, а также проводимые исследования в области музееведения и их результаты.

Ключевые слова: Виртуальный музей, коммуникация, музейное дело, международные музеи, генный фонд, мультимедиа, аудиогид, привлекательность, подлинность.

FURTHER STRENGTHENING THE INFLUENCE OF MUSEUMS IN EDUCATION (USING BUKHARA AS AN EXAMPLE)

Abstract. The article, based on sources, describes in detail the scope of work currently being carried out to support and develop the museum sector in our country, the creation of a museum at the university in the Bukhara region, as well as ongoing research in the field of museology and their results.

Keywords: Virtual Museum, Communication, Museum Studies, International Museums, Gene Fund, Exhibit, Multimedia, Audio Guide, Attractive, Authenticity.

Istiqlol sharofati bilan, yurtimiz tarixini, ko'p yillik merosini o'zida mujassam etgan zamonaviy muzeylarni tashkil etish yuzasidan juda ko'p amaliy ishlar amalga oshirildi. Yangi zamonaviy muzeylarning tashkil etilishi, globallashuv jarayonining shiddat bilan davom etayotgani, yosh avlodni ota-bobosi merosidan xabardor qilish va ularda turli xil mafkuraviy g'oyalarga qarshi immunitetni shakllantirishda yurtimizdagi muzeylarning o'rni nihoyatda kattadir![1]. Yangi muzeylarning tashkil etilishi bilan bir qatorda shu kunga qadar ham o'z faoliyatini davom ettirib kelgan barcha katta-kichik muzeylar faoliyatini tubdan yaxshilash, milliy istiqlol ruhida qayta tashkil etish ularni zamon talablariga moslashtirish masalalari asosiy o'ringa ko'tarilishi bejizga emas albatta.

1977-yildan beri dunyoda an'anaviy tarzda 18-may Xalqaro muzeylar kuni sifatida nishonlanib kelinmoqda. O'zbekiston ham (IKOM) ga a'zo bo'lgach, bu shodiyona bizning yurtimiz uchun ham o'zgacha bir ahamiyat kasb eta boshladi. Mustaqillik yillarida tarixiy merosimizni o'zida saqlovchi, namoish etuvchi muassasa hisoblangan muzeylar rivojiga alohida e'tibor qaratildi. Turli tashkilot va muassasa muzeylarini tashkil qilish va ular faoliyatini yo'lga qo'yish maqsadida juda ko'plab ijobiy ishlar amalga oshirildi[2].

O'zbekiston Respublikasi o'z istiqlol yo'lini tanlagan kundan boshlab, muzey sohasini rivojlantirish va uni qullab-quvvatlash masalasi kun tartibidagi asosiy o'ringa ko'tarildi. Shular qatorida yurtimiz ilm-fan rivoji yo'lida faoliyat olib borayotgan oliygohlar huzuridagi muzeylar taraqqiyoti ham yosh avlodni vatanga sadoqat o'z xalqiga hurmat ilmga muhabbat ruhida tarbiyalashda asosiy o'rin egallab kelmoqda. Shu uchun ham biz ushbu muzeylar bosib o'tgan taraqqiyot bosqichlarini yoritishda quyidagi mualliflarning asarlaridan o'rinli foydalaniga va tahlil qilishga harakat qilib ko'rdik. Biz yoritmoqchi bo'lgan mavzu Buxoro davlat

universiteti huzuridagi tashkil etilgan va hozirda bir necha muzeylarning shakllanishi uchun asos bo'lgan oliygoh muzeyidir![3].

Oliygoh muzeyini o'rganar ekanmiz, bu yo'nalishda yaratilgan bir qator asrlarni tahlil qilishni joiz deb bildik.

Birinchi guruhga rus olimlarining asarlari: N.A.Nikishin "muzey i noviye tehnologii, na puti k muzeyu XXI veka" M.1999.g 216-s. Y.L.Galkina. etnograficheskiye istochniki v muzeye problemi interpretatsii. M.1998.g. Ikkinchi guruhga o'zbek olimlarining ilmiy tadqiqotlari: Azimova M. M, "Mustaqillik yillarida muzeylar faoliyati va turizm", "Buxoroni turizm chorxasiga aylantirish imkoniyatlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to'plami. 2019-yil 29-may. - Buxoro: 2019. (2-qism) A.To'laganov, H. To'rayev. Buxoro davlat universitetining 85 yilligi muzey ko'zgasida. "Muzeyshtunoslik" fanidan o'quv qo'llanma. Buxoro-2016-yil[5].

Almeyer R. Muzey jamg'armalarini optimallashtirish, saqlash va ko'rgazmalashtirish. // Moziydan sado. 2(38) – Toshkent: 2008. B-2-3[2].

D.T.Kuryazova O'zbekiston moddiy madaniy merosini o'rganish, saqlash va muzeylashtirishning nazariy metodologik asoslari. Tar Fan Dok (DSc) Diss Avtoref Toshkent – 2021 81-bet[10].

Yuqorida qayd qilib o'tilgan ilmiy asarlar ma'lum ma'noda biz o'rganmoqchi bo'lgan mavzuni yoritishda asosiy hisoblanadi.

Tadqiqot ishi xolislik, tarixiylik, ilmiylik tamoyili, xronologik va qiyosiy tahlil usullariga tayanadi.

Muzeylar nufuzini oshirish, ularni zamonaviy talablar doirasida jihozlash, tomoshabinlarni jalb qilish uchun yangi usullarni tashkil etish, ilgari namoyish etish imkoni bo'lmagan muzey fondlaridagi buyumlarni ham namoyish etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish zarurati paydo bo'ldi. Bu uchun esa muzey xodimlari har yerda va har doim millat hamda mamlakatning genofondi bo'lmish muzeylarning ulkan imkoniyatlarini ochib bera olishlari lozim edi. Shu sababdan bilimli zukko, o'z kasbini sevadigan, vatanparvar muzey mutaxassislariga ehtiyoj kundan –kunga ortib bormoqda[6]. O'zlikni anglash, milliy qadriyatlarni tiklash, mafkuraviy immunitetni shakllantirishda boshqa targ'ibot vositalari qatori muzeylarning ham o'z o'rnini va vazifasi bor. Muzeylar ishini takomillashtirish jarayoniga mustaqillikning dastlabki davrlaridan qo'l urildi. Bu xayrli ishlarning natijasi o'laroq, muzeylar ishini qayta tashkil etish va rivojlantirish to'g'risida hukumat qarorlari qabul qilindi. "Muzeylar kuni", "Muzeylar haftaligi", "Ochiq eshiklar kuni" kabi tadbirlar mamlakatimizda muntazam o'tkazilib kelinmoqdaki, ular chinakam ma'noda ommaviy bayramga aylanib ulgurdi [7].

Darhaqiqat, bunday yangiliklar Respublikamizning barcha oliy o'quv yurtlari huzuridagi muzeylar uchun ham turtki bo'ldi desak aslo xato qilmaymiz. Muzey darslarini tashkil qilish yoki ayrim darslarni to'g'ridan-to'g'ri muzeylarda o'tish amaliyotini joriy qilish va ommalashtirish dolzarb masalalardan biriga aylanishi kerak. Bu narsa birinchidan, muzey ishining yangi qirralarini ochishga, ikkinchidan, ta'limning noan'anaviy usullarini takomillashtirishga xizmat qiladi[8].

Mamlakatimizda muzeylarga bo'lgan yuksak e'tibor doirasida Buxoro Davlat Universiteti huzurida ham ilmiy-amaliy muzey-laboratoriyasi tashkil etilgan edi. Buxoroda necha yillardan beri namunali davom etib kelayotgan muzey ishining tarixiy – ma'rifiy an'analari Buxoro davlat universitetining yangi tashkil etilgan muzeyida ham o'z ifodasini topdi.

Umuman, universitetda tashkil etilgan muzey – ekspozitsiyalar ichida ushbu Ilmiy-amaliy muzey-laboratoriya uchinchisidir. Birinchi muzey-ekspozitsiya mustaqillik arafasida, ikkinchisi o'tgan asrning 90-yillari oxirida tashkil topib, barchasi ko'rgazma mazmuniga ega edi. Yangi ilmiy – amaliy muzey – laboratoriya esa oldingilaridan shaklan va mazmun jihatdan farq qila boshladi. Ushbu muzey haqiqiy professional ilmiy markaz sifatida faoliyat yuritib, o'z oldiga Buxoro davlat universiteti tarixi, uning rivojlanish bosqichlari haqidagi ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va shu asosda yurtimizdagi va xorijdagi oliygohlar bilan ilmiy va madaniy aloqalarni takomillashtirishga oid tavsiyalar ishlab chiqarishni asosiy vazifa etib belgilaydi. Shunday qilib, rus olimi muzeyshtunos N.A.Nikishin fikriga ko'ra, zamonaviy ilmiy muzeylar komplekslarida bir qancha ramziy qiymatda ishlab chiqarilgan, asosan interpretatsion va kommunikatsion texnikalar yotadi; Ilmiy va ilmiy-targ'ibot yo'nalishlarida sohalar doirasida zamonaviy ko'rinishdagi rejalar innovatsiya va konsepsiyalar ko'rinishida joriy qilina boshlandi[3]. Bu qonuniyatlar barchasi fan, soha doirasida ilmiy asoslangan holda tajriba, ilmiy izlanishlar, falsafiy qarashlar va umumiy dunyoqarash asosida ishlab chiqiladi.

Yuqorida nomi tilgan olingan Ilmiy-amaliy muzey-laboratoriyasini tashkil qilish jarayonida, tarixiy va zamonaviy eksponatlar kompleksini shakllantirish, universitet tarixini aks ettiruvchi arxiv materiallarini qidirib topish masalasi kun tartibiga qo'yildi. Chunki oldingi ekspozitsiyalarda nodir arxiv materiallari deyarli uchramas edi. Ayniqsa, Buxoro davlat pedagogika institutini tashkil etish to'g'risida Respublika xalq maorifi komitetining birlamchi buyrug'ini qidirib topish va uni ekspozitsiyaga joylashtirish dolzarb va

kechiktirib bo'lmaydigan vazifa sifatida ishchi guruh zimmasiga yuklatildi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi fondlaridagi ilmiy sa'y-harakatlar tez orada o'z natijasini beradi. Ya'ni asl nusxadagi hujjat topildi va undan nusxa ham olindi[6].

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 16-fevraldagi Buxoro shahriga qilgan tashrifida viloyatda turizm sohasini yanada rivojlantirish konsepsiyasi asosida amalga oshirilayotgan ishlar bilan tanishar ekan. "Buxoro o'zining betakror tarixiy obidalari, osori-atiqalari, asrlar osha davom etib kelayotgan milliy hunarmandchilik an'analari bilan yurtimiz turistik jozibadorligini oshirishda ulkan salohiyatga ega ekanligini"-ta'kidlab o'tar ekanlar, mustaqillik yillarida muzeylar faoliyati tubdan o'zgarib yuqori darajada o'sishida, albatta barchasining zaminida ko'plab mashaqqatli mehnat va shijoat yotadi[9]. Respublikamiz muzeylari o'z yo'nalishlariga qarab xalqimiz boy madaniy merosini, uning taraqqiyot bosqichlaridagi o'rnini haqqoniy aks ettirib, zamon talablari asosida istiqlool ruhidagi ekspozitsiyalar yaratilishi zarurligi amalga oshirila boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi oliy dargohlari huzuridagi muzeylari faoliyatida namoyon bo'layotgan mazmunan va shaklan eski, qotib qolgan tasavvurlarni bartaraf etish, ushbu muzeylarda to'laqonli ish olib borish, ijtimoiy madaniyat muntazam ravishda o'zgarayotgan bir paytda muzey ishini faollashtirish hamda turli muhim nazariy va amaliy muammolarni yechish, zamonaviy muzey ishi sohasida izlanishlar olib borish, qulay konstruktiv yechimni topish va O'zbekistondagi oliy o'quv yurtlaridagi muzeylarni jahon oliygohlar muzeylari bilan har tomonlama hamkorlik qilishi, muzeylarga innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali rivojlanishga erishish asosiy masala bo'lib kelmoqda. Kadrlar tayyorlash masalasiga jiddiy qarash maqsadida oliy o'quv yurtlariga muzeysunos olimlarni jalb etib, o'qitish usullarini takomillashtirish, o'quv mashg'ulotlarini amaliy mashg'ulotlar bilan uzviy bog'lab olib borish, respublikadagi yetakchi muzeylarda muzey xodimlarining malakasini oshirish, tematik-ekspozitsion rejalar ko'paytirilib, respublikamizdagi barcha muzeylarga tarqatilishi kabi ishlar ancha jonlandi[8].

Hozirgi kunda Buxoro davlat universiteti muzeyi zaxirasida saqlanayotgan jami ashyolarning jamlama katalogini tuzish hamda ortiqcha zaxira fondidagi eksponatlardan foydalangan holda yangi zamonaviy muzeylar faoliyatini yo'lga qo'yish nihoyasiga yetkazilmoqda. Tabiiyki, har qanday muzey o'z zaxirasini yangi topilma va zamonaviy asarlar bilan boyitib boradi. Biroq, ortiqcha zaxira fondidagi eksponatdan unumli foydalanish ham bu hozirgi kundagi eng asosiy tendensiyalardan biri bo'lsa kerak deb hisoblaymiz. Shu ma'noda oliygoh muzeylari faoliyatini yuksaltirish, ularga ilmiy-uslubiy yordam ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish bu bugungi kun davr talabidir deb o'ylaymiz.

Foydalangan adabiyotlar

1. Azimova M. M., "Mustaqillik yillarida muzeylar faoliyati va turizm", "Buxoroni turizm chorrasiga aylantirish imkoniyatlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to'plami. 2019-yil 29-may. -Buxoro: 2019. (2-qism)
2. Альмеев Р. Музей жамғармаларини оптималлаштириш, сақлаш ва кўргазмалаштириш. // Мозийдан садо. 2(38) – Тошкент: 2008. Б-2-3.
3. Habibullayev N. Muzey va fan-ta'lim. / O'zbekiston muzeylari istiqbollari. – Toshkent, 2013. – B.7.
4. Музей и этнология: серия электронных изданий museum pro/ отв. ред. Е.Л.Галкина, Е.Е.Кузьмина, Н.А.Никишин. -М., 1997;
5. Музей как социокультурное явления Е.М. Акулич // социологические исследование -2004- №10-С89-92.
6. D.T.Kuryazova O'zbekiston moddiy madaniy merosini o'rganish, saqlash va muzeylashtirishning nazariy metodologik asoslari. Tar Fan Dok (DSc) Diss Avtoref Toshkent – 2021 81-bet
7. To'laganov A., H. To'rayev. Buxoro davlat universitetining 85 yilligi muzey ko'zgusida. "Muzeysunoslik" fanidan o'quv qo'llanma. Buxoro-2016-yil
8. O'zbekistonda turizm rivojlanishining ilk bosqichlari.//www.turizm.uz
9. Muzey va turizm rivojining yangi bosqichlari //www.muzey.uz
10. Sh.M.Mirziyayevning Buxoroga tashrifi.//www.google.com

BUXORO OBLASTIDA SOVET MAKTABI MASALALARINING MATBUOTDA YORITILISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro oblastida (hozirda Buxoro viloyati) xalq maorifi tarixi masalalarining matbuotda yoritilishi to'g'risida ma'lumot berilgan. Buxorodagi sovet maktablari, dars o'tish jarayonlari, kechki maktablar, to'garaklar to'g'risidagi ma'lumotlar matbuotdagi maqolalar orqali yoritilgan. "Sovet maktabi" deb nomlangan jurnalning ma'lum sonlarida Buxoro oblasti maktab ta'limiga doir ma'lumotlar berib borilgan. Shuningdek, sovet hokimiyati yillarida amalga oshirilgan ta'lim tizimidagi islohotlar, maktablarning tashkil etilishi va uning kommunistik mafkura siyosati ta'siriga olinishining oqibatlari va natijalari, ta'limdagi kamchiliklar manbalar asosida ilmiy tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: maktab, "Sovet maktabi" jurnali, kommunistik mafkura, sovet maktablari, o'qituvchilar, o'quvchi, xalq maorifi, xalq maorifi bo'limining mudiri, mehnat-politexnika maktablari.

ОСВЕЩЕНИЕ В ПРЕССЕ ПРОБЛЕМ СОВЕТСКОЙ ШКОЛЫ В БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В этой статье приведены сведения об освещении вопросов истории народного образования в печати Бухарская области. Информатсия о советских школах Бухары, учебном процессе, вечерних школах и клубах освещалась в статьях в прессе. В отдельных номерах журнала "Советская школа" публиковалась информатсия о школьном образовании в Бухарской области. Также на основе источников научно проанализированы реформы в системе образования, проведенные в годы советской власти, последствия и результаты организационных школ и их подверженность коммунистической идеологической политике, недостатки в образовании.

Ключевые слова. Школа, журнал "Советская школа", коммунистическая идеология, советские школы, учителя, ученики, народное образование, заведующий отделом народного образования, трудовые политехникумы.

PRESS COVERAGE OF SOVIET SCHOOL PROBLEMS IN BUKHARA REGION

Annotatsion. In this article, Bukhara region information is given on the coverage of issues of the history of public education in the press. Information about Soviet schools in Bukhara, learning processes, evening schools, and clubs was covered by articles in the press. In certain issues of the magazine called "Soviet School", information was provided on school education in the Bukhara region. The reforms in the education system implemented during the years of Soviet rule, the consequences and results of the organization of schools and their influence on communist ideological policy, and shortcomings in education were scientifically analyzed based on sources.

Keywords. school, "Soviet School" magazine, communist ideology, Soviet schools, teachers, students, public education, head of public education department, labor polytechnic schools.

Kirish. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning sovet davri tarixini xolis va haqqoniy yoritish imkoniyati yaratildi va millatni uyg'otish, ma'naviyatini oshirishda buyuk tarixiy adolat qaror topdi.

Buxoro oblastidagi (viloyat) ta'lim masalalarining matbuotda yoritilishida "Sovet maktabi" jurnalining roli va ahamiyati katta bo'lgan. "Sovet maktabi"-oylik ilmiy-pedagogik jurnal hisoblangan. Sovet maktab uslubiy jurnal sirasiga kirgan. O'zbekiston SSR Ta'lim vazirligi organiga qarashli bo'lib, Toshkentda o'zbek tilida 1918-yilda nashr etilgan. Jurnal o'z nomini bir necha bor o'zgartirgan: 1918-yilda u haftada bir marta o'zbek va rus tillarida nashr etilgan va "Maorif" ("Prosvetnyeniye") nomi ostida chiqqan.

1923-1924 - yillarda "Bilim o'chog'i" ("Znaniye") nomi ostida, 1925 - yildan oyda bir marta "Maorif va maktab" ("Prosvetnyeniye i uchitel") nomi bilan nashr etilgan. 1934-1937-yillarda oyda bir marta nashr etilgan va "Politexnika maktabi va pedagogi" ("Politexnicheskaya shkola i pedagogika"),

1937-1941-yillarda esa "Pedagogiyetkasida kengash", "Sovet pedagogikasi" ("Sovetskaya pedagogika") deb nomlangan. 1941-yildan 1951-yilgacha jurnal nashr etilmagan. Nashr 1951 - yilda yana qayta tiklangan.

"Sovet maktabi" jurnalining maqsadi - o'qituvchilar va xalq ta'limining boshqa xodimlariga o'qitish samaradorligini oshirishda yordam berish bo'lgan. Ta'lim jarayoni, umumta'lim, mehnat va politexnika fanlarini o'qitishni takomillashtirish masalalari yoritilib borilgan. Asosiy maqsadi esa ta'limdagi o'quvchi va talabalarni kommunistik ruhda tarbiyalash bo'lgan.

Ushbu jurnal ishida respublika o'qituvchilari, oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilari, olimlari, xalq ta'limi, maorif xodimlari, partiya va sovet tashkilotlari rahbarlari ishtirok etganlar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buxoro oblastida maktab masalalariga doir maqolalarni "Sovet maktabi" jurnali sahifalarida uchratishimiz mumkin. Muzaffarovning "Maktab to'g'risida qonunni amalga oshirishdagi birinchi qadamlar", E.Yusupovning "Darsning samaraligi uchun", J.Polvonovning "Ijtimoiy burch hissini shakllantirish", S.Tursunov, U.Orifjonovning "Fakultativ mashg'ulotlarni planlashtirish", R.Q.Otajonovning "Fakultativ mashg'ulotlarda geometrik almashtirishlar", N.Ochilovning "Jamoatchilikning yordami", S.Matyoqubovning "Darsda o'quvchilar bilan individual ishlash", R.I.Aronboyevning "O'quvchilar shahar tarixini o'rganmoqdalar", M.Mirqosimovning "O'zbekistonSSR"ni o'rganish", L.Karimovanning "Kuni uzaytirilgan maktablarda uy vazifasi", S.S.Korn, S.T.Og'ajonova, K.Ahmadjonovanning "Ertalabki gimnastika va uning ahamiyati", I.Huseynovning "Tajriba ishlarini uyushtirish", L.M.Shvedkoning "O'quvchilarning aktivlashtirish", A.M.Minayevning "O'qish darslarida texnika vositalaridan foydalanish", T.Shirinovning "Kollektivning tashabbusi", U.Fayzullayeva, A.Zokirovning "Shudgorlashning ahamiyati", A.Ahmedov "O'quvchilarda kollektivizmni shakllantirish" deb nomlangan maqolalarida Buxoro oblastida sovet maktablaridagi ahvoli tasvirlangan.

Asosiy qism. Buxoro oblast xalq maorifi bo'limining mudiri A.Muzaffarovning "Maktab to'g'risida qonunni amalga oshirishdagi birinchi qadamlar" deb nomlangan maqolasida "SSSR Oliy Soveti va O'zbekiston SSR Oliy Sovetining "Maktabning turmush bilan bog'lanishini mustahkamlash to'g'risida va xalq maorifi sistemasini yanada rivojlantirish haqida" qabul qilgan qonunlari kommunistik g'oya bilan sug'orilgan bo'lib, o'sha davr nuqtai-nazaridan mamlakatda kommunistik qurilishning hozirgi vazifalariga tamomila munosibdir" degan ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin.

1959-1960-o'quv yili maktabni qayta qurish to'g'risidagi qonunni amalga oshirishning birinchi yili bo'lganligi va ana shu davr ichida Buxoro oblastida partiya, sovet tashkilotlari hamda jamoatchilik yordami bilan maktab to'g'risidagi Qonunni amalga oshirish bo'yicha dastlabki ishlar qo'lga kiritilganligini izohlab:

- maktablarning o'quv-materiallar bazasi ancha kengaytirilganligi;
- darslarni bir smenada olib borish uchun ko'pgina yangi maktab binolari qurilganligi va qo'shimcha sinf xonalari tashkil etilganligi;

- bir smenali mashg'ulotlarga ko'chirish uchun kolxozlarning kuchi va mablag'lari hisobidan 32 tipovoy maktab binolari qurilganligi;

- 25 klub, 106 ma'muriy xo'jalik binolari maktabga topshirilganligi; -maktablarga qo'shimcha ravishda 41600 o'quvchiga mo'ljallangan 1366 sinf xonasi qurib berilganligi;

- maktablar yuqori ixtisosli o'qituvchi kadrlar bilan ta'minlanganligi;
- o'quv-tarbiya muassasalarining yangi tipi-internat-maktablar tarmog'i kengaytirilganligini tekshirish natijasida hisobotlarda o'z aksini topgan.

Endilikda deb yoziladi maqolada Buxoro oblastidagi maktablarning hammasi 1960-yilning 1 - sentyabridan boshlab bir smenali mashg'ulotlarga to'la o'tganligi aniqlangan.

Buxoro oblast maktablarini bir smenaga ko'chirilishi, maktablarning o'quv-material bazasini mustahkamlash uchun boshlangan harakat natijalar berganligi, hamda o'qituvchilarga ishlab chiqarish ta'limi berishning bazasi ancha kengayganligini maqolada aytib o'tilgan.

Buxoro oblastidagi o'rta va yetti yillik maktablar huzurida yog'och va metallni qayta ishlash, tikuvchilik bo'yicha 287 ta o'quv ustaxonalari, avtomobil va traktorlarni o'rganish yuzasidan 50 ta kabinet, 250 ta fizika kabineti borligi aniqlangan. Ko'pchilik maktablarining o'quv-tajriba uchastkalariga ega degan ma'lumotlarni Buxoro oblast xalq maorifi bo'limining mudiri A.Muzaffarov o'z hisobotida keltirgan. Fikrini davom ettirib, Buxoro oblastidagi 25 ta maktab huzurida terish mashinalari va traktorlarni o'rganish to'garaklari tashkil etilganligi, ayrim maktablar paxta terish mashinalarini boshqaruvchilarni tayyorlash sohasida anchagina muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritganligi aniqlangan. Masalan, Sverdlov (hozirgi Jondor) rayonidagi Pravda, Qorako'l rayonidagi Krupskaya nomli maktablarda dongdor mexanizator Tursunoy Oxunovanning tashabbusidan ilhomlanib, xotin-qizlardan paxta terish mashinalarini boshqaruvchi 40 kishi tayyorlanganligi hisobotlarida o'z aksini topgan.

Xalq maorifining yangi sistemasida ishlab chiqarish ta'limi bilan umumiy ma'lumot beradigan mehnat-politexnika maktablari muhim o'rin tutgan. 1959-60 o'quv yilida Buxoro oblastida ishlab chiqarish

ta'limi beradigan 22 ta IX sinflar ochildi. 1965 - yilning oxiriga borib bunday maktablarning soni 100 taga yetkazildi, o'quvchilar kontingenti esa qariyb 11 ming kishini tashkil etganligi aniqlangan.

Buxoro shahridagi Navoiy nomli, Navoiy rayonidagi Lenin nomli, G'ijduvon rayonidagi Lenin nomli, Qorako'l rayonidagi Telman nomli va boshqa rayonlarning ko'pgina maktablarida ta'lim ustaxonalarining ishi yaxshi yo'lga qo'yilganligi, bu maktablarda umumiy ta'lim fanlarining o'qitish ishlab chiqarish bilan qo'shib olib borilganligi hisobotlarda o'z aksini topgan.

Buxoro oblastidagi maktablarda o'quvchilar traktor, paxta terish mashinalari, avtomobillarni boshqarishni o'rgatganlar. O'tgan o'quv yilida (1960-yil) deb yoziladi, hisobotda 4 mingdan ortiqroq o'quvchi paxtachilik, makkajo'xoriqilik, parrandachilik bo'yicha tashkil qilingan 268 ta ishlab chiqarish brigadalarida, shuningdek 100 dan ortiq pillachilik zvenolarida ishlaganligi aniqlangan.

Ayrim maktablar tekshirilganda deb yozadi, Buxoro oblast xalq maorifi bo'limining mudiri A.Muzaffarov (1960-yil) hozirgi kunda maktablar 10 ming suv parrandasiga, 2 mingdan ortiq quyonga ega ekanligi, ba'zi bir maktablarning o'quvchilari cho'chqa boqish va uni ko'paytirish bilan shug'ullanayotganligi tekshirishlar natijasida aniqlangan. Maktablarda o'quvchilardan tuzilgan brigada va zvenolarning hammasi o'z ishlarida yaxshi natijalarni qo'lga kiritib, zimmalariga olgan majburiyatni muvaffaqiyatli uddalaganlari, ta'limni ishlab chiqarish mehnati bilan bog'lab olib borish mumkin ekanligini amalda ko'rsatib berganliklari hisobotlarda ma'lumot sifatida berilgan.

Buxoro oblast xalq maorifi bo'limining mudiri A.Muzaffarov maktablarni tekshirganida o'tgan yili (1960-yil) o'quvchilar paxtachilik brigadalarining ko'pchiligida yuqori hosil yetishtirganliklari aytib o'tilgan. Masalan, Sverdlov rayonidagi 9 ta ishlab chiqarish brigadasi 100 gektar maydonning har gektaridan 31 syentnerdan paxta yetishtirganligi, G'ijduvon rayonidagi Sadridin Ayniy nomli o'rta maktab o'quvchilar brigadasining a'zolari 20 gektar maydonning har gektaridan 44 syentnerdan hosil ko'targanliklari, shu bilan birga, barcha o'quvchilar brigadalarining a'zolari yaxshi va a'lo baholarda o'qiganliklari, deb hisobotda yozilgan. Aslida esa moddiy ishlab chiqarish birinchi darajali vazifa degan bahonada va ta'limni ishlab chiqarish bilan bog'lab olib borish degan vaj asosida maktablarda ta'lim-tarbiya bo'shashib ketdi, u ta'lim ikkinchi rejaga surib qo'yildi. Maktab o'quvchilari bir necha oylab paxtani yagonalash, qator oralariga ishlov berish, terim mavsumiga va chorva uchun yem-hashak tayyorlash kabi ishlarga surunkali safarbar qilinganlar. Yosh pillachilar 135 quti urug' boqib har qutidan o'rta hisob bilan 67 kilogrammdan pilla olishga muvaffaq bo'lganliklari ham aniqlangan.

Buxoro oblastining Qorako'l, Shofirkon, Vobkent rayonlari (tumanlari) maktablaridagi pillachilik zvenolari, ayniqssa, yaxshi ishlaganligi, Qorako'l rayonidagi Navoiy nomli maktab o'quvchilar pillachilik zvenosi har quti urug'dan 128 kilogrammdan pilla topshirganligi, Kogon rayonidagi Kirov nomli maktab o'quvchilari 4 quti urug'dan 488 kilogramm yuqori sifatli pilla olganliklari matbuot sahifalarida yoritilgan.

Hisobotlar natijasida "Sovet maktab" jurnali sahifalarida Sverdlov rayonidagi o'rta maktabni tamomlab chiqqan 225 o'quvchi kolxozlarda traktorchilari, paxta terish mashinalarining mexanik-haydovchilari, cho'chqaboqar, sut sog'uvchi bo'lib ishlash istagini bildirganligi yozilgan. Demak, sovet maktablarida dars berish jarayonida ta'lim berishda ayrim kasb mutaxassislarni ham tayyorlab borganlar.

Maktablarning bir smenali mashg'ulotlarga o'tishi bilan ko'pgina fanlarni o'qitish saviyasi ko'tarilganligi, sinfdan tashqari ishlar, pioner va komsomol ishi jonlanganligi aniqlangan. O'quvchilarning estetik va jismoniy tarbiyasi hamda fanlarni o'zlashtirilishi yaxshilanib, bir sinfdan ikki yil qoluvchilar soni keskin ravishda kamayganligi hisobotlarda berilgan.

Buxoro oblast xalq maorifi bo'limining mudiri A.Muzaffarov maktablarni tekshirish jarayonida oldingi yillarga (1960-yil) nisbatan o'qituvchilar o'zlarining g'oyaviy-nazariy saviyalarini, ish malakalarini oshirishga, ijtimoiy-siyosiy ishlarda yanada aktivroq (faol) qatnashishga ko'proq e'tibor bera boshlaganliklarini o'z hisobotida ta'kidlab o'tgan.

"Sovet maktabi" jurnalining 1960-yil 10-oktyabr sonida maktab masalalariga doir ma'lumotlarda quyidagilarni ko'rishimiz mumkin: "Biz bu o'quv yilidan boshlab yetti yillikdan sakkiz yillik ta'limga o'ta boshlaymiz. Mahalliy sharoit, mavjud material baza va pedagog kadrlar tayyorlashni e'tiborga olib, 182 ta maktabdan 50 tasi ishlab chiqarish ta'limi beradigan mehnat-politexnika maktablariga aylantirildi. Yangi o'quv muassasasi bo'lgan internat maktablar tarmog'i kengaytiriladi. Ularda o'quvchilar kontingenti 3 890 kishiga ko'patirildi".

Maktablarning I-IV sinflarida yangi o'quv plani (reja) va programmasi (dasturi) asosida mashg'ulotlar o'tkazilgan. Bular fan asoslarini unumli mehnat bilan chuqur bog'lab olib borishni amalga oshirilishi ko'zda tutilganligi, yuqori sinflarda "Siyosiy bilim asoslari" degan yangi fan o'qitilishiga kiritilganligi, bu o'quvchilarining dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi degan fikrlari, ayniqssa, o'quvchilarni kommunistik ruhda tarbiyalash masalasi ekanligi matbuot sahifalaridagi maqolalarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Buxoro oblastining shahar maktablarida va qishloq joylarida o'rta va yetti yillik maktablarda to'garaklar ishi ancha yaxshilanganligi, ayniqssa, o'tgan o'quv yilida (1960-yil) Buxoro oblasti

maktablarida 105 dan ziyodroq texnika to'garaklari ishlab turganligi, to'garak qatnashchilarining kuchi bilan ko'plab chiroyli eksponatlar tayyorlanganligi tekshirishlar asosida aniqlangan.

Hisobot natijalariga ko'ra, Buxoro oblast xalq maorifi bo'limining mudiri A.Muzaffarov quyidagi fikrlarni keltiradi: "O'quv yilining yakunlari o'quvchilarning davomati oshganligidan, ularning o'quv-prosessiga (jarayon) aktiv (faol) qo'shilganligidan, sinfdan tashqari tadbirlar va ijtimoiy-foydali mehnatga katta havas bilan qatnasha boshlaganliklaridan dalolat beradi. Ularning umum ta'lim doiralari kengayganligi, maktablarning ichki kontrol (nazorat) ishlari ham ancha yaxshilanganligi, maktab direktorlari va ilmiy bo'lim mudirlari o'qituvchilarning darslari bilan ko'proq shug'ullanadigan, o'qituvchilar bilan ko'proq suhbatlashadigan bo'lganligini" to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z hisobotida keltirgan. Fikrini davom ettirib, Buxoro oblastida o'qituvchilari o'z ishlarini yangi talablar asosida qayta ko'ra boshladilar. Ular darslarning effektililigini (samaradorligi) oshirmoqdalar, o'qitishda abstraktililikni tugatmoqdalar, o'qitishning metodlarini yanada yaxshilash ustida qunt bilan ishlamoqdalar. Tabiiy-gumanitar fanlarni o'qitish darajasi oshdi. Kimyo, biologiya, fizika fanlarining o'qituvchilari o'quvchilarni fan qonuniyatlarini amaliy ishda, sanoatda, qishloq xo'jaligida, turmushda qo'llay olishga o'rgatmoqdalar. O'quvchilar ishlab chiqarishda amaliy ish bilan ko'proq shug'ullanadigan bo'ldilar degan ma'lumotlarni bayon etgan.

Maqola sovet mafkurasi bilan sug'orilganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ushbu maqolada o'quvchilarni "xalqlar do'stligi", "proletar internasionalizm" va "sosialistik vatanparvarlik" ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor berilmoqda deyilishining o'zi sovet maktablarida o'quvchilarni kommunistik ruhda tarbiyalanganligi isbotlaydi.

Sovet tuzumi davrida maktablarda Kommunistik partiyaning roli o'quvchilarga har tomonlama singdirilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Quyidagi fikrlar buning dalilidir: "Tarix, adabiyot darslarida o'qituvchilar Vatanimizning vujudga kelishi va uning gullab-yashnayotganligi haqida, xalqlar do'stligining ilhomboxsh kuchi to'g'risida, kommunizm qurish uchun kurashda Kommunistik partiyaning dono siyosati haqida tushuntirib bermoqdalar". Bundan tashqari maktablarda o'quvchilarni "internasiolizm" ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilgan. Umumta'lim maktablarida, internat-maktablarda turli millat farzandlarining birgalikda ta'lim olishlari, dam olishlari va tarbiyalanishlari o'quvchilarni "internasiolizm" ruhida tarbiyalashning muhim omillaridan hisoblanadi.

Maktablarda asosiy e'tibor rus tilini o'rgatishga qaratilgan. Buxoro oblast maktablarida bolalar o'zbek, rus, tojik, qozoq, turkman tillarida o'qitilmoqda, degan ma'lumotlar keltirilgan. "Vatanimizning barcha xalqlari kabi oblastimiz maktablarining o'quvchilari ham "ulug' rus tilini" zo'r havas va katta ishtiyoq bilan o'rganmoqdalar", - deb yozilishining o'zi rus tilining o'zbek o'quvchilarning ongiga qanday darajada singdirilishini matbuotdagi maqolalar orqali bilishimiz mumkin.

Buxoroda maktab masalalarida kamchiliklar birga yutuqlar ham qo'lga kiritilganligi matbuot sahifalarida o'z aksini topgan. "Buxoro oblasti xalq maorif organlari" ishchi va qishloq yoshlari o'qishini tashkil etishda ayrim muvaffaqiyatlarga erishdilar. Pedagog kadrlarning sifat sostavi (tarkibi) yaxshilandi, 362 o'qituvchidan 207 tasi oliy ma'lumotli o'qituvchilar ekanligi matbuot sahifalarida o'z aksini topgan. Shunindek, maktablarning o'quv-material bazasi ham ancha mustahkamlandi. 14 ta ishchi-yoshlar maktablaridan 3 tasi o'z binosiga ega, yigit va qizlarning umumiy ma'lumot darajasi ancha yaxshilandi, degan ma'lumotlar hisobotlarda o'z aksini topgan.

Buxoro oblastida kechki maktablar masalasiga alohida e'tibor qaratilganligi "Sovet maktabi" jurnalining sahifalarida yoritib borilgan. "Yoshlarga ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim beradigan kechki maktablar to'g'risida alohida g'amxo'rlik qilish kerak. Ularni tegishli binolar va tajribali o'qituvchilar bilan ta'minlash har taraflama qo'llab-quvvatlash lozim. Shuni e'tiborga olish kerakki, kechki maktablar ishchi-yoshlarga umumiy o'rta ta'lim beribgina qolmay, balki o'z professional bilimlarini oshirishlari va takomillashtirishlari, umumiy, madaniy, siyosiy tayyorgarliklarini oshirishlariga ham yordam beradi", - degan ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin.

Sovet maktabi jurnalining sahifalarida Buxoro oblastida internat masalasida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan. "Bundan tashqari kommunistik g'oyani maktab internatlarga o'quvchilar ongiga singdirishga har tomonlama harakat qilingan. "O'sib kelayotgan yosh avlodni "kommunistik ruhda tarbiyalashda" internat-maktablar katta rol o'ynaydi". Sovet maktablari bilan birga internatlarda ham "Kommunistik ruhda" o'quvchilarni tarbiyalanganligini matbuot sahifalarida ko'rishimiz mumkin. "Qisqa vaqt ichida yangi tipdagi ana shu ta'lim-tarbiya muassasalari keng xalq ommasining, ota-onalarning umumiy hurmatiga sazovor bo'ldi. 1960-1961-o'quv yili boshida 1700 tarbiyalanuvchidan iborat bo'lgan 8 internat-maktab ishlay boshlaganligi" aniqlangan.

Xalq maorifi Buxoro oblastida yaylovlardagi chorvadorlar bolalarga sharoit yaratish masalasini ham ko'rib chiqilgan. "Xalq maorifi organlari partiya, sovet va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda yaylovlardagi chorvadorlar bolalarining bilim olishlari uchun sharoit yaratib berish to'g'risida doimiy

g'amxo'rlik qilmoqdalar. Ular uchun 120 bino qurib berildi", degan ma'lumotni matbuot sahifalarida berib borganlar.

Buxoro oblastidagi uzaytirilgan kun maktablari masalasiga doir quyidagi ishlar amalga oshirilganligi "Sovet maktabi" jurnali sahifalarida yoritib borilgan. "KPSS Markaziy Komiteti va SSSR Ministrlar Sovetining qaroriga muvofiq uzaytirilgan kun maktablari ham bolalarining ijtimoiy tarbiyasini kuchaytirishda katta rol o'ynashi lozim. Oblastda yangi o'quv yilidan boshlab 7 ta uzaytirilgan kun maktablari ishlay boshladi",- degan ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin.

Maktablarda asosiy e'tibor "Kommunistik qurilish" masalalariga qaratilishi o'z davri uchun kun tartibi hisoblangan. "Kommunistik qurilish sohasida erishilayotgan muvaffaqiyatlar xalq maorifining barcha xodimlarini, o'qituvchilarini yangi maktab oldida turgan vazifalarni bajarish uchun ijodiy mehnatga ilhomlantirmoqda, degan ma'lumotdan shuni bilishimiz mumkinki, o'z davri uchun Kommunistik qurilish masalasi sovet o'qituvchisi oldida turgan asosiy vazifa bo'lgan.

O'zbekiston SSR Oliy Sovetining to'rtinchi sessiyasida "Maktabning turmush bilan bog'lanishini mustahkamlash to'g'risida va O'zbekiston SSR da xalq maorifi sitemasini yanada rivojlantirish haqida"gi qonunning bajarilishini ta'minlash uchun respublika maktablarida ushbu qonunning qanday amalga oshirilishini nazorat qilish masalasi o'z davri uchun dolzarb bo'ldi.

O'zbekiston SSR da Maorif ministri deputat E.Q.Qodirov dokladini o'rganish natijasida Buxoro oblastida maktab masalalariga doir quyidagi ma'lumotlarga ega bo'ldik: "O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti va respublika hukumati bilan barcha maktablarni bir smenali mashg'ulotga ko'chirish sohasida ko'p ish qilinmoqda. O'tgan o'quv yilining oxirigacha 6,249 maktabdan 4.102 tasi bir smenali mashg'ulotlarga o'tkazildi. Buxoro oblasti jamoatchiligi bu muhim ishda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Bu oblastdagi 546 maktabning 513 tasi yoki qariyb 94 prorenti o'tgan o'quv yilida bir smenada mashg'ulot olib bordi. Oblast partiya va sovet tashkilotlari, xalq maorifi organlari, kolxoz va sovxozlar qishloq maktablarining hammasini bir smenali mashg'ulotga ko'chirdilar",- degan ma'lumotlarni matbuot sahifalarida uchratishimiz mumkin.

O'tmishda bironta oliy o'quv yurti bo'lmagan O'zbekistonda hozirgi kunda 39 ta oliy o'quv yurti bo'lib, 1968-1969-o'quv yilida 224 ming student(talaba) ta'lim olmoqda. Bu esa 1967-1968 yildagiga nisbatan 20 ming kishi ko'p demakdir. O'zbekistonda o'tmishda bironta oliy o'quv yurti bo'lmagan, degan noto'g'ri ma'lumotlar sovet mafkurasi sifatida talqin qilinib, noto'g'ri ma'lumotlar o'quvchi yoshlar ongida singdirishga harakat qilingan. Vaholanki, hozirgi nuqtai-nazardan qaralganda, O'zbekistonda o'tmishda o'zining dunyoga mashhur bo'lgan madrasalari mavjud bo'lgan va o'z davri uchun mutaxassis kadrlarni yetkazib bergan.

"Sovet maktabi" jurnali sahifalarida 1968-yilda oliy va o'rta maxsus yurtlarida 54 mingga yaqin mutaxassis bitirib chiqqanligi va bulardan 23 ming kishi oliy ma'lumotli va 31 ming kishi maxsus o'rta ma'lumotli ekanligi, Oliy va maxsus o'rta bilim yurtlariga o'tgan yili 95 mingdan ortiq kishi o'qishga kirgan bo'lsa, Oliy o'quv yurtlari va texnikumlarining kechki bo'limlarida 179,5 mingdan ko'proq student ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olganligini ko'rishimiz mumkin.

Yosh avlodni tarbiyalashda maktabning rolini KPSS Markaziy Komiteti, SSSR Oliy Soveti Prezidiumi hamda SSSR Ministrlar Sovetining o'qituvchilarining Butunittifoq II s'yezdigaga yozgan tabriknomasida: "maktab hayotga qadam qo'yuvchi har bir kishiga ijtimoiy va ilmiy texnika taraqqiyotining hozirgi talablariga javob beruvchi mukammal umumiy ma'lumot berishi, yosh avlodga kommunistik dunyoqarashini shakllantirishi, o'quvchilarni kollektivizm ruhida, o'z vataniga va socialistik internasionalizmga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashi, yoshlarni jamiyat baxt-saodati yo'lida mehnat qilishga tayyorlashi, ularda burjua ideologiyasining har bir ko'rinishlariga nisbatan keskin qarshi tura bilish mahoratini qaror toptirishi lozim" deb ochiq-oydin belgilab berdi. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan ma'lumotlar kommunistik g'oyaning qay darajada yoshlar ongiga singdirilishini ko'rishimiz mumkin. Sovet maktabini kommunistik partiya yaratgan va ravnaq bergan, degan ma'lumotlar o'quvchi yoshlarning ongiga kommunistik g'oya nechog'lik singdirilishi kerakligini bilishimiz mumkin.

Buxoro oblastida 1967-1968-o'quv yilidan boshlab ayrim fanlar bo'yicha yangi plan (reja) va programmalarga o'tila boshlandi. Bundan tashqari, maqolada sovet davridagi maktab o'quvchilarning burchi haqida fikr bildirilib, "Maktab o'quvchisining burchi-kommunistik munosabatda bo'lishi bu socialistik ijtimoiy burchi mazmuniga kiradi", degan fikr sovet maktabi o'quvchi ongiga kommunistik g'oyaning majburan singdirilishi masalalari matbuot sahifalarida doimiy ravishda berilib borilgan.

Sovet O'zbekistonida 1964-65-66 - yillarda paxta planini ortig'i bajarganligi, maktab o'quvchilarning paxta kompaniyalarga jalb etilishi bunga yaqqol dalili bo'la oladi. Maktablarda fakultativ darslar ham bo'lgan. 1965-yildan boshlab ba'zi ittifoqchi respublikalarda tajriba tariqasida predmetlar bo'yicha fakultativ mashg'ulotlar joriy qilindi.

Respublikamiz maktablari uchun 1967-yilda fakultativ mashg'ulotlar programmasi ishlab chiqildi va matbuotda e'lon qilindi. Bu programmada 8-10-sinflarning har birida 70 soatdan (haftasiga 2 soat)

fakultativ mashg'ulotlar o'tkazishning hajmi va mazmuni tavsiya qilingan. Masalan, fizika predmeti bo'yicha fakultativ mashg'ulotlar respublikamiz maktablarida 1967-1968 o'quv yilidan boshlab yuborildi. Bundan tashqari, fakultativ mashg'ulotlarda geometrik almashtirishlar kabi masalalar ko'rib chiqilgan.

1953-1957-yillar mobaynida Buxoro shahridagi o'quv yurti Surxandaryo va Qashqadaryo oblastlariga malakali o'qituvchi kadrlar yetkazib berishda yordami katta bo'ldi.

Buxoro oblasti maktablarida maktablarda o'quvchilar bilan individual ishlash masalasi yaxshi yo'lga qo'yilgan. Darsda o'quvchilar bilan individual ishlash, o'quv-tarbiya ishlarining yuqori saviyada bo'lishida o'quvchilar bilan individual ravishda ishlash katta ahamiyatga ega bo'lgan. Maktablarda sinflar, yoshlari bo'yicha sxema, jadvallar tuzilgan, boladagi (o'quvchi) kamchilikni sezish bilan uni tuzatishga kirishish samarali natija berganligi matbuot sahifalarida o'z aksini topgan.

Sovet maktablarida ertalabki gimnastikaga alohida e'tibor qaratilgan. Buxoro oblasti maktablarda ertalabki gimnastika ham bajarilganligini matbuot sahifalarida ko'rishimiz mumkin.

Buxoro oblast yosh tabiatshunoslar stansiyasining metodisti I.Huseynov "Tajriba ishlarini uyushtirish" deb nomlangan maqolasida sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining asosiy ish formalaridan biri-har xil turdagi to'garaklarni tashkil qilishdir. Biz Buxoro oblast Yosh tabiatshunoslar stansiyasida 4-8-sinf o'quvchilaridan iborat gulkorlar to'garagini tashkil qildik, degan ma'lumotlar uchratishimiz mumkin.

T.Shirinovning: "Kollektivning tashabbusi" deb nomlangan maqolasi sovet maktabi o'qituvchisi va pedagogik kollektivlarning faoliyatiga bag'ishlangan. "Yosh avlodni o'qitish va tarbiyalashdek qiyin, lekin sharaflı vazifa sovet maktabi, o'qituvchilar zimmasiga yuklatilgan. Bolalarga chuqur bilim berish, uni kommunizm kishisi qilib tarbiyalash ishning muvaffaqiyati, asosan, pedagogik kollektivlarning faoliyatiga, tashabbusiga bog'liqdir",- degan ma'lumotlar matbuot sahifalarida doimiy ravishda yoritilib, o'z davri ya'ni sovet hokimiyati uchun eng dolzarb masalasa hisoblanib, butun diqqat e'tibor shu masalaga (ya'ni sovet maktabi o'quvchisi ongiga kommunistik g'oyani singdirish) qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, maktablarda sovet hokimiyatining olib borgan siyosati biryoqlamalik bo'lgan. Bu sovet hukumatining maktablarga nisbatan chuqur o'ylagan ishi edi. O'zbek millati o'quvchilariga yod bo'lgan kommunistik mafkura bilan ularning ongini zabt etishga harakat qilganlar. Shu asnoda xalqni qaramlikda, kuchli tazyiq ostida tutib turish sovet hukumatining pirovard maqsadi bo'lgan. Maktablarda olib borilayotgan ishlar davlatchilik siyosati manfaatlariga bo'ysundirilgan holda olib borilgan. Shuningdek, sovet maktablarda o'ziga yarasha kamchiliklar va muammolar mavjud bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. А.Музаффаров. Мактаб тўғрисида қонунни амалга оширишдаги биринчи қадамлар. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 10 октябр. 1960. 13-б.
2. А.Аҳмедов. Ўқувчиларда коллективизмни шакллантириш. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 5 май. 1969. 14-15-16-б.
3. Ж.Полвонов. Ижтимоий бурч ҳиссини шакллантириш. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 1 январ. 1969. 22-23-б.
4. И.Хусейнов. Тажриба ишларини уюштириш. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 3 март. 1969. 77-79-б.
5. М.Мирқосимов. "Ўзбекистон ССР"ни ўрганиш. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 3 март. 1969. 37-б.
6. Н.Очилов. Жамоатчиликнинг ёрдами. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 1 январ. 1969. 80-б.
7. С.Матёкубов. Дарсда ўқувчилар билан индивидуал ишлаш. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 2 феврал. 1969. 69-б.
8. Т.Ширинов. Коллективнинг ташаббуси. Совет мактаби. 4 апрел. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 1969. 68-б.
9. Янги ўқув йилига пухта тайёрланайлик. Совет мактаби. Тошкент. Ўрта ва Олий мактаб нашриёти. 5 май. 1969. 3-4-5-6-б.

Yuldosheva Bibirajab
Buxoro davlat universiteti
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
dotsent

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MUSTAQILLIK DAVRIDAGI ATMOSFERA HAVOSINI MUHOFAZA QILISH SIYOSATINING TARIXIY TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida mustaqillik davrida atmosfera havosini muhofaza qilish bo'yicha amalga oshirilgan siyosiy, huquqiy, texnologik va institutsional chora-tadbirlarning tarixiy bosqichlari tahlil qilinadi. 1991–2024-yillar oralig'ida atmosfera havosining ifloslanish manbalari, davlat tomonidan qabul qilingan qarorlar, xalqaro hamkorlik, jamoatchilik ishtiroki hamda monitoring tizimlarining shakllanish jarayoni bosqichma-bosqich yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada Germaniya, Janubiy Koreya va Yaponiya kabi ilg'or davlatlar tajribasi bilan solishtirma tahlil orqali O'zbekiston siyosatining o'xshash va farqli jihatlari ochib beriladi. Tahlil natijasida atmosfera havosi sifatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan strategik yondashuvlar, tizimli muammolar va istiqbolli yo'nalishlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: atmosfera havosi, ekologik siyosat, havo ifloslanishi, monitoring, xalqaro tajriba, sanoat chiqindilari, ekologik xavfsizlik.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИКИ ОХРАНЫ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В данной статье анализируются исторические этапы политических, правовых, технологических и институциональных мер по охране атмосферного воздуха, осуществленных в период независимости Республики Узбекистан. В период с 1991 по 2024 год поэтапно освещались источники загрязнения атмосферного воздуха, принимаемые государством решения, международное сотрудничество, участие общественности и процесс формирования систем мониторинга. В статье также будут рассмотрены сходства и различия политики Узбекистана путем сравнительного анализа опыта таких передовых стран, как Германия, Южная Корея и Япония. В результате анализа обоснованы стратегические подходы, системные проблемы и перспективные направления, необходимые для улучшения качества атмосферного воздуха.

Ключевые слова: атмосферный воздух, экологическая политика, загрязнение воздуха, мониторинг, международный опыт, промышленные отходы, экологическая безопасность.

HISTORICAL ANALYSIS OF THE POLICY OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AT THE TIME OF INDEPENDENCE

Annotation. This article analyzes the historical stages of political, legal, technological and institutional measures implemented in the Republic of Uzbekistan for the protection of atmospheric air during Independence. In the period from 1991 to 2024, the sources of pollution of atmospheric air, decisions made by the state, international cooperation, public participation and the process of formation of monitoring systems were covered in stages. The article also reveals similar and different aspects of Uzbekistan's policy through a comparative analysis of the experience of such advanced countries as Germany, South Korea and Japan. As a result of the analysis, strategic approaches, systemic problems and promising directions necessary for improving the quality of atmospheric air are substantiated.

Keywords: atmospheric air, Environmental Policy, air pollution, monitoring, international experience, industrial emissions, environmental safety.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston taraqqiyotining barcha jabhalarida tub o'zgarishlar ro'y berdi, bu esa mamlakatda iqtisodiy, sanoat va infratuzilmaviy rivojlanishni jadallashtirdi. Shu bilan birga, ekologik muammolar, xususan, atmosfera havosining ifloslanishi, nafaqat atrof-muhitga, balki jamiyat salomatligiga ham jiddiy tahdid soluvchi omillardan biriga aylandi. XX asr oxiridan boshlab havo ifloslanishining surunkali kuchayishi, sanoat chiqindilari, transport vositalari sonining ortishi va texnologik eskirganlik, shuningdek, normativ va monitoring tizimlarining sustligi bu muammoni yanada chuqurlashtirdi.

Mazkur maqola O'zbekistonning 1991–2024-yillar oralig'ida atmosfera havosini muhofaza qilish yo'nalishidagi tarixiy siyosatini, uning bosqichma-bosqich shakllanishi, asosiy muammolari, qabul qilingan chora-tadbirlari va xalqaro tajriba bilan solishtirmali tahlilini o'z ichiga oladi. Tadqiqot davomida nafaqat rasmiy statistik ma'lumotlar, balki hukumat qarorlari, ekologik hisobotlar, xalqaro tashkilotlar tahlillari va ilg'or mamlakatlar tajribasiga tayangan holda ilmiy asoslangan umumlashtirishlar amalga oshiriladi.

Maqolaning asosiy maqsadi – O'zbekistonda atmosfera havosi bilan bog'liq ekologik siyosatning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini ochib berish, mavjud tizimli kamchiliklarni aniqlash hamda kelgusida ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur strategik yondashuvlarni ilgari surishdan iborat. Ushbu masala ekologik tarix, siyosiy qarorlar, texnologik modernizatsiya va fuqarolik ishtiroki kesishgan nuqtada turgani bois, kompleks yondashuvni taqozo etadi.

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida mustaqillik davrida atmosfera havosini muhofaza qilish bilan bog'liq siyosiy, iqtisodiy va ekologik jarayonlarning tarixiy dinamikasini tizimli tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda tarixiylik, qiyosiylik va tizimlilik prinsiplari asos qilib olindi. Tahlil asosan 1991–2024-yillar oralig'ini qamrab olgan bo'lib, atmosfera havosining holati, ifloslanish sabablari, davlat siyosati, institutsional islohotlar va xalqaro hamkorlik kabi yo'nalishlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yoritishga xizmat qiladi.

Metodologik yondashuvda quyidagi asosiy usullardan foydalanildi:

- Tarixiy-xronologik usul: ekologik siyosatning bosqichma-bosqich rivojlanishini aniqlash va har bir davrning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflash;
- Solishtirma tahlil: O'zbekiston tajribasini Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi ilg'or mamlakatlar bilan qiyoslash orqali mavjud farqlarni va o'xshash jihatlarni aniqlash;
- Muammoli yondashuv: atmosfera havosining ifloslanishi bilan bog'liq tizimli kamchiliklar va ularning kelib chiqish omillarini aniqlash;
- Rasmiy statistik va huquqiy hujjatlarni tahlil qilish: davlat tashkilotlari tomonidan e'lon qilingan yillik hisobotlar, Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, xalqaro loyihalar va dasturlar asosida aniq raqamlar bilan asoslash.

Tadqiqot davomida foydalanilgan asosiy manbalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: O'zbekiston Respublikasi Davlat ekologiya qo'mitasi, Davlat statistika qo'mitasi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Ekologiya va iqlim o'zgarishi vazirligi tomonidan taqdim etilgan rasmiy ma'lumotlar; xalqaro tashkilotlar (BMT, UNEP, UNDP, Jahon banki) hisobotlari; shuningdek, Germaniya, Janubiy Koreya va Yaponiya rasmiy ekologik agentliklari tomonidan chop etilgan tahliliy hujjatlar va ochiq ma'lumotlar portallari.

Mazkur metodologik yondashuv maqolada havoni muhofaza qilish bo'yicha qabul qilingan siyosiy qarorlar va ularning ijtimoiy-texnologik kontekstdagi natijalarini tarixiy asosda tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgan 1991-yildan boshlab mamlakat iqtisodiy va siyosiy jihatdan tub o'zgarishlarga yuz tutdi. Bu o'zgarishlar iqtisodiy rivojlanish bilan bir qatorda ekologik muammolarning chuqurlashishiga ham olib keldi. Ayniqsa, atmosfera havosining holati respublikada ekologik xavfsizlik masalasining muhim jihatlaridan biriga aylandi. Mustaqillikning dastlabki o'n yilligida sanoat korxonalari, transport vositalari va energetika sohasida an'anaviy texnologiyalardan foydalanish natijasida atmosfera havosiga zararli moddalarning chiqarilishi yuqori darajada saqlanib qoldi. 1991–2000-yillar oralig'ida respublikaning sanoatlashgan hududlari – Toshkent, Farg'ona vodiysi va Samarqand kabi yirik shaharlarda havo ifloslanishi ko'rsatkichlari keskin oshdi [1].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996-yildagi "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qarori atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalarning miqdorini kamaytirishga qaratilgan dastlabki muhim qadam bo'ldi. Biroq iqtisodiy inqiroz va mavjud ishlab chiqarish infratuzilmasining eskirishi bu qarorning amaliy ijrosiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. 1990-yillarning oxirlariga kelib, avtomobillar sonining keskin ortishi transport vositalari chiqarayotgan zararli gazlar hajmini yanada oshirdi. Jumladan, 1995-yilda respublikada 930 mingta avtomobil mavjud bo'lgan bo'lsa, 2000-yilga kelib ularning soni 1,3 milliondan oshib ketdi [2].

O'zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilgan dastlabki ekologik siyosat chora-tadbirlari atmosfera havosining holatini sezilarli darajada yaxshilay olmadi. 1990-yillarning oxirida atmosferadagi zararli moddalarning, ayniqsa, azot oksidlari (NOx), oltingugurt dioksidi (SO₂) va qattiq zarrachalar (PM10) konsentratsiyasi xalqaro sanitariya normalaridan ancha yuqori edi [1]. Bu holat respublika aholisining sog'lig'iga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi, respirator kasalliklar, ayniqsa, bronxial astma va allergik xastaliklarning ko'payishiga olib keldi.

Shunday qilib, mustaqillikning dastlabki o'n yilligi ekologik siyosatdagi kamchiliklar, iqtisodiy qiyinchiliklar va ishlab chiqarish infratuzilmasining eskirganligi sababli atmosfera ifloslanishining jiddiylashuv davri bo'lib tarixga kirdi. Keyingi davrlarda bu muammolarni hal qilish uchun yanada samarali chora-tadbirlar amalga oshirila boshlandi.

2000-yillarning boshlaridan boshlab O'zbekiston hukumati atrof-muhit muhofazasi sohasida tizimli yondashuvni kuchaytira boshladi. 2001–2005-yillarda Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hamda Sog'liqni saqlash vazirligi hamkorligida atmosfera havosining monitoringi va ifloslanish darajasini aniqlash bo'yicha zamonaviy usullar joriy qilindi. 2002-yilda qabul qilingan "Atrof-muhitni muhofaza qilish milliy dasturi" doirasida yirik sanoat korxonalarida filtrlash va gaz tozalash qurilmalari o'rnatilishi belgilandi [3].

Ushbu davrda Toshkent, Navoiy va Angren kabi sanoat markazlarida ba'zi yirik korxonalar gaz chiqindilarini kamaytirish maqsadida texnologik yangilanishlar o'tkaza boshladi. Masalan, Navoiy kon-metallurgiya kombinatida 2003-yilda atmosferaga chiqarilayotgan chang va oltingugurt oksidi miqdorini kamaytirish uchun gazni tozalovchi uskunalar o'rnatildi.

Shunga qaramay, texnik yangilanishlar hamma hududlarda bir xil amalga oshmadi. Ayrim viloyatlarda, ayniqsa, sanoati nisbatan kam rivojlangan hududlarda ekologik tashabbuslar sekin kechdi. Bundan tashqari, yengil avtomobillar sonining ortishi va benzin sifatining pastligi transportdan chiqayotgan ifloslantiruvchi gazlarning kamaymasligiga sabab bo'ldi. 2005-yilga kelib, mamlakat bo'yicha avtomobillar soni 1,8 millionga yetdi [5].

2000-yillarning o'rtalarida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda bir qator ekologik dasturlar ishlab chiqildi. Xususan, BMT Taraqqiyot Dasturi bilan hamkorlikda "O'zbekistonda atmosfera havosini monitoring qilishni kuchaytirish" loyihasi amalga oshirildi [12]. Ushbu loyiha doirasida poytaxt va yirik sanoat markazlarida avtomatlashtirilgan kuzatuv stansiyalari o'rnatilishi bilan atmosfera ifloslanishining aniq va real vaqt rejimidagi ma'lumotlari olinadigan bo'ldi.

2006–2010-yillar oralig'ida O'zbekistonda ekologik siyosatni takomillashtirish bo'yicha muhim qadamlar qo'yildi. Bu davrda iqlim o'zgarishi, atmosfera ifloslanishi va ekologik xavfsizlik masalalari davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Jumladan, 2008-yilda «Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonunning yangi tahriri qabul qilinib, unda sanoat korxonalari va transport vositalari tomonidan atmosfera havosiga chiqariladigan ifloslantiruvchi moddalar miqdoriga nisbatan qat'iy me'yorlar belgilandi.

Yangi qonun asosida, yirik sanoat korxonalarida ekologik audit va atmosfera monitoring tizimlarini joriy etish majburiyati belgilandi. Shu bilan birga, Texnik jihatdan tartibga solish agentligi tomonidan ishlab chiqarish texnologiyalarini ekologik mezonlar asosida baholash tizimi yo'lga qo'yildi. Ayniqsa, Toshkent va Farg'ona vodiysidagi neftni qayta ishlash zavodlarida chiqindi gazlarni tozalash va issiqlik energiyasini tejovchi uskunalar o'rnatildi [1].

Mazkur yillarda shaharsozlik siyosatida ham ekologik yondashuv kuchaydi. Poytaxt Toshkentda yangi yo'l infratuzilmalari qurilishi vaqtida yashil zonalar sonini oshirish, transport oqimini kamaytirish va piyodalar uchun qulay ekologik sharoit yaratish bo'yicha rejalar ishlab chiqildi. Jumladan, 2009-yilda Toshkent shahrida 18 ta yirik chorrahada transport harakatini boshqaruvchi avtomatlashtirilgan ekologik nazorat tizimlari o'rnatildi.

Shuningdek, ilmiy-tadqiqot muassasalari va universitetlar ishtirokida atmosfera havosining kimyoviy tarkibi, ifloslanish manbalari va ularning sog'liq uchun xavf darajasini aniqlashga qaratilgan tahliliy monitoringlar keng miqyosda olib borildi. Bu tadqiqotlar asosida hukumat tomonidan 2010–2015-yillarga mo'ljallangan «Atmosfera havosini muhofaza qilish bo'yicha strategik dastur» ishlab chiqildi.

2011–2016-yillar oralig'i O'zbekistonda ekologik siyosatning institutsional kuchayishi va xalqaro standartlarga moslashtirilish davri bo'ldi. Bu yillarda atmosfera havosini muhofaza qilish yo'nalishida bir qancha davlat dasturlari va xalqaro loyihalar amalga oshirildi. Jumladan, 2013-yilda "Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash" davlat dasturi qabul qilinib, unda atmosfera havosini tozalash texnologiyalarini keng joriy etish, zamonaviy avtomobil yoqilg'i standartlarini ishlab chiqish va ekologik nazorat mexanizmlarini kuchaytirish nazarda tutilgan edi [4].

Ushbu dastur doirasida birinchi navbatda avtomobil transporti orqali chiqayotgan chiqindilar ustidan nazorat kuchaytirildi. 2014-yilda "Yevro-2" va "Yevro-3" sinfidagi benzin turlarini ishlab chiqarish boshlanib, eski transport vositalarini bosqichma-bosqich ekspluatatsiyadan chiqarish siyosati yo'lga qo'yildi. Shu bilan birga, ekologik sertifikatlash tizimi orqali har bir avtomobilning chiqindi darajasi baholanadigan tizim joriy etildi.

Sanoat sohasi ham ekologik modernizatsiyaga duch keldi. Xususan, 2012–2016-yillar davomida "O'zbekenergo", "O'zqurilishmateriallari" va "O'zbekkimyo" kabi yirik sanoat tashkilotlarida energiyani

tejaydigan va chiqindilarni kamaytiruvchi uskunalari o'rnatildi. Masalan, 2015-yilda Olmaliq kon-metallurgiya kombinatida chang ajratgich va filtratsiya texnologiyalari modernizatsiya qilinib, atmosfera havosiga chiqayotgan zararli moddalarning hajmi 18 foizga qisqartirildi [11].

Mazkur davrda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik ham yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbekiston BMT Yevropa iqtisodiy komissiyasi (UNECE) doirasida havo sifati monitoringi bo'yicha transchegaraviy hamkorlik dasturlarida ishtirok etdi. Bundan tashqari, 2015-yilda "Markaziy Osiyo uchun Yashil Iqtisodiyot" tashabbusi doirasida ekologik texnologiyalarni olib kirish bo'yicha Koreya Respublikasi, Yaponiya va Germaniya bilan tajriba almashinuvi o'tkazildi [13].

2017–2021-yillar oralig'ida O'zbekistonda ekologik siyosat tubdan yangilangan davr bo'ldi. Ayniqsa, 2017-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" (PF-4947) ekologik xavfsizlik masalalarini davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgiladi. Strategiya doirasida atmosfera havosining holatini yaxshilash, chiqindilarni kamaytirish, shahar ekologiyasini yaxshilash va ekologik monitoring tizimini raqamlashtirishga alohida urg'u berildi.

2018-yilda yangi tashkil etilgan Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tarkibida Atmosfera havosini monitoring qilish bo'limi tashkil etildi va 2020-yilga kelib 25 ta avtomatlashtirilgan monitoring stansiyasi ishga tushirildi. Ushbu stansiyalar orqali Toshkent, Farg'ona, Navoiy, Buxoro va boshqa yirik shaharlarda real vaqt rejimida SO₂, NO₂, PM_{2.5} va PM₁₀ zarrachalar darajasi aniqlanmoqda. Shuningdek, 2019-yilda «Havoni muhofaza qilish bo'yicha maqsadli dastur» qabul qilinib, u orqali sanoat obyektlarida ekologik auditi o'tkazish va atmosfera chiqindilarini pasaytirish uchun texnologik modernizatsiyaga subsidiya ajratish mexanizmlari joriy qilindi [6].

Transport sohasida esa, 2020-yilda elektromobillarni olib kirish va ishlab chiqarishni rag'batlantirish maqsadida bojxona imtiyozlari joriy qilindi. Bu bilan atmosferaga chiqadigan zararli gazlarni kamaytirishga xizmat qiluvchi muhim chora sifatida ko'rilmogda. Shu bilan birga, yirik shaharlarda yo'l harakati zichligini kamaytirish maqsadida «yashil transport» (velosiped yo'llari, piyoda zonalari, elektromobillar uchun quvvat stansiyalari) infratuzilmasi rivojlantirildi [2].

Xalqaro darajada esa, O'zbekiston 2017-yilda Parij iqlim kelishuvini ratifikatsiya qilib, karbon chiqindilarini bosqichma-bosqich kamaytirish bo'yicha milliy majburiyatlarni o'z zimmasiga oldi. Bu hujjat asosida 2020–2030-yillarga mo'ljallangan "Yashil taraqqiyot strategiyasi" ishlab chiqildi.

2022–2024-yillar O'zbekistonda ekologik islohotlarning yangi bosqichga ko'tarilishi va jamiyatda ekologik mas'uliyatning ortishi bilan xarakterlanadi. Bu yillarda atmosfera havosini muhofaza qilish bo'yicha nafaqat texnologik va normativ yondashuvlar, balki fuqarolik jamiyati institutlari, ilmiy tadqiqot muassasalari va ommaviy axborot vositalarining ham faol ishtirokini ko'rish mumkin bo'ldi. 2022-yilda Prezident tomonidan tasdiqlangan "Yashil makon" umumxalq loyihasi doirasida yirik shaharlar atrofida «yashil belbog'lar» tashkil etish orqali urbanizatsiya bosimini yumshatish va atmosfera havosining tabiiy tozalanishini ta'minlashga harakat qilindi [7].

Ayni paytda, 2023-yilda O'zbekiston hukumati tomonidan "Havo sifati to'g'risida" maxsus qonun loyihasi ishlab chiqilib, unda ifloslanish manbalarini onlayn kuzatish, shaharlar kesimida havo sifatini baholash reytingini joriy etish va fuqarolar uchun ochiq ma'lumot platformalarini yaratish nazarda tutilgan edi [9]. Ushbu yondashuvlar xalqaro tajribaga mos ravishda ochiqlik va monitoringda jamiyat ishtirokini kuchaytirishga yo'naltirilgan.

Ilmiy doiralarda esa atmosfera ifloslanishining aniq tahlili va prognoz qilishga qaratilgan yangi texnologiyalar – sun'iy yo'ldosh monitoringi, GIS texnologiyalar, dron orqali namuna olish metodikasi joriy qilina boshladi. Buxoro, Andijon va Navoiy shaharlarida mahalliy universitetlar hamkorligida olib borilgan tadqiqotlarda, ayniqsa qishda havodagi PM_{2.5} miqdori Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti belgilagan me'yordan 2,5–3 barobarga yuqori ekani aniqlangan [8].

Bundan tashqari, sanoat korxonalarining chiqindi gazlari ustidan onlayn monitoring tizimi ishlab chiqilib, "O'zkiyosanoat", "O'zmetkombinat" va "O'zenergo" tizimidagi 40 dan ortiq korxonada real vaqt rejimidagi kuzatuv kameralari va sensorlar o'rnatildi. Bu tizim orqali zararli moddalar konsentratsiyasi bo'yicha tezkor ma'lumotlar Ekologiya vazirligi markaziy bazasiga uzatilmoqda.

Jamoatchilik nazorati elementlari ham rivojlandi — ijtimoiy tarmoqlarda «Ekohavotir» kabi platformalar orqali fuqarolar atmosfera ifloslanishi holatlari haqida fotosurat, video va joylashuv ma'lumotlari yuborib, ekologik inspeksiyalarga xabarnoma berish imkoniyatiga ega bo'ldi.

O'zbekistonning mustaqillikdan keyingi davrida (1991–2024) atmosfera havosini muhofaza qilish masalasi davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylanib bordi. Tarixiy jihatdan olib qaralganda, bu davr uchta asosiy bosqichga bo'linadi: birinchisi — 1990-yillarda mavjud infratuzilma inqirozi va ekologik siyosatning sustligi bilan ajralib turgan davr; ikkinchisi — 2000–2016-yillarda institutsional islohotlar,

monitoring tizimlarining bosqichma-bosqich shakllanishi va xalqaro hamkorlikning kuchayishi; uchinchi esa — 2017-yildan keyingi bosqich bo'lib, bu davrda raqamlashtirish, innovatsiyalar va fuqarolik ishtirokining keskin oshishi kuzatildi.

1990-yillarda sanoatning jadal o'sishi, transport vositalarining ko'payishi, benzin sifati pastligi, va eskirgan texnologiyalarning keng qo'llanilishi havo sifati bo'yicha eng yomon ko'rsatkichlarga olib keldi. Atmosferaga chiqarilgan zararli gazlar (ayniqsa NO_x, SO₂, CO va PM zarrachalari) aholining salomatligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatgan, ayniqsa yirik shaharlarda bronxial astma, surunkali bronxit va allergik holatlarning keskin ko'payishiga sabab bo'lgan [10].

2000-yillarda xalqaro xalqaribalariga asoslangan holda monitoring tizimlari shakllantirila boshlandi, sanoat korxonalarida gaz tozalash uskunalari joriy etildi, transport sohasida esa benzin sifati bosqichma-bosqich yaxshilandi. Biroq, bu yondashuvlar ko'proq markaziy shaharlar bilan cheklanib, qishloq hududlarida havo ifloslanishi ustidan nazorat zaifligicha qoldi.

2017-yildan boshlab esa atmosfera havosi holatini real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlari kengaydi. Sun'iy yo'ldoshlar, avtomatlashtirilgan stansiyalar va fuqarolik jamiyati ishtirokida tashkil etilgan monitoring vositalari tufayli ekologik nazorat sifati ancha oshdi. Ayni vaqtda, qonunchilik va strategik hujjatlar (masalan, «Yashil taraqqiyot strategiyasi», «Harakatlar strategiyasi») orqali havo ifloslanishini kamaytirishga qaratilgan maqsadli choralar tizimi shakllandi.

Shu tariqa, o'ttiz yillik tarixiy jarayonda O'zbekiston atmosferani muhofaza qilishda bosqichma-bosqich islohot yo'lini bosib o'tdi. Har bir bosqichda mavjud muammolarga nisbatan takomillashib borayotgan yondashuvlar qo'llanildi. Ammo havo ifloslanishi bilan bog'liq xavf omillari, xususan, global iqlim o'zgarishi, sanoatning kengayishi va transport zichligining ortishi kabi tahdidlar hanuz mavjud bo'lib qolmoqda.

1991–2024-yillar oralig'ida O'zbekiston atmosfera havosini muhofaza qilish borasida salmoqli islohotlarni amalga oshirdi, biroq bu yondashuvlar asosan ichki ehtiyojlar, iqtisodiy resurslar va hududiy xususiyatlar bilan bog'liq tarzda shakllandi. Dunyodagi ekologik jihatdan ilg'or mamlakatlar, jumladan Germaniya, Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasi bilan solishtirilganda, O'zbekistonning siyosiy, texnologik va institutsional yondashuvlarida bir qator o'xshashliklar bilan birga jiddiy farqlar ham mavjudligi ayon bo'ladi. Germaniyada havo monitoringi 1980-yillarning o'zidayoq avtomatlashtirilgan stansiyalar tarmog'i orqali tashkil etilgan bo'lib, barcha yirik shaharlarda real vaqt rejimida ifloslanish darajalari ochiq axborot maydonida e'lon qilinadi (Umweltbundesamt, 2020). Janubiy Koreyada esa 2000-yillarda boshlangan "Smart Air Korea" loyihasi sun'iy yo'ldoshlar, IoT texnologiyalari va mobil ilovalar orqali jamiyatning bevosita ekologik kuzatuvda ishtirokini ta'minladi. O'zbekistonda avtomatlashtirilgan monitoring stansiyalari 2020-yillardan boshlab bosqichma-bosqich ishga tushirilgan bo'lsa-da, hali to'laqonli milliy qamrovga ega emas.

Qonunchilik va nazorat mexanizmlariga nazar tashlasak, Yaponiya 1970-yillarning o'zida "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunni qabul qilib, ifloslantiruvchi korxonalarga nisbatan qat'iy normativ me'yorlar joriy etgan. Mahalliy hokimiyat organlari mustaqil ekologik monitoring yuritish huquqiga ega bo'lgan. Germaniyada esa ifloslantiruvchi subyektlar "ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyili asosida moliyaviy javobgarlik tizimiga jalb etilgan (Umweltbundesamt, 2020). O'zbekistonda esa bunday huquqiy mexanizmlar 2008-yildan keyin bosqichma-bosqich shakllana boshlagan, 2020-yillarda esa moliyaviy javobgarlik elementlari eksperimental tarzda joriy qilindi.

Sanoatni ekologik jihatdan modernizatsiya qilish masalasida ham farqlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Germaniya va Yaponiya 1990-yillardayoq sanoat texnologiyalarini ekologik talablarga mos ravishda yangilagan bo'lsa, O'zbekiston bu boradagi amaliy harakatlarni 2010-yillarning ikkinchi yarmidan keyingina boshladi. Masalan, Almalyk KMKda chang filtrlari va chiqindi gazlarni tozalash tizimlari 2015-yil atrofida modernizatsiya qilingan bo'lsa, Janubiy Koreyada bunday texnologiyalar 2000-yillarning boshlarida ommalashgan (KEITI, 2018).

Jamoatchilik ishtirokini ta'minlashda esa Germaniya va Koreya fuqarolarining ekologik huquqlari yuqori darajada kafolatlangan bo'lib, mobil ilovalar, ochiq portal va norasmiy e'lonlar orqali ifloslanish holatlari to'g'risida xabar berish tizimi mukammal ishlaydi. O'zbekistonda bu yo'nalishda faqat 2022-yildan boshlab ijtimoiy tarmoqlar va platformalar (xususan, "Ekohavotir") orqali jamoatchilik nazorati elementlari shakllana boshladi. Bu muhim qadam bo'lishiga qaramay, u hali institutsional darajada mustahkamlanmagan.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, xalqaro tajriba O'zbekiston uchun bir qator saboqlarni beradi. Eng avvalo, havo sifatini saqlashda texnologik rivojlanishning o'zi kifoya emas — bu jarayon qonunchilik barqarorligi, siyosiy iroda va ijtimoiy ishtirok bilan birgalikda kechishi zarur. Germaniya, Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, muammolarni erta aniqlash, aniq monitoring tizimini yo'lga

qo'yish, jamoatchilik bilan to'liq hamkorlik qilish va ifloslantiruvchilarga qat'iy javobgarlik mexanizmini qo'llash eng samarali yo'ldir. O'zbekiston 2024-yilga kelib bu yo'nalishlarda izchil taraqqiyot bosqichiga o'tgan bo'lsa-da, uzoq muddatli ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun bu tajribalardan faol foydalanishi zarur.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan beri atmosfera havosini muhofaza qilish sohasida salmoqli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, bu jarayon davomida qator jiddiy muammolar va tizimli kamchiliklar kuzatildi. Eng avvalo, muammo monitoring va real vaqt rejimidagi nazorat tizimlarining kech joriy etilishi bilan bog'liq bo'ldi. 1990–2010-yillar oralig'ida ifloslanish darajalari bo'yicha ishonchli statistik ma'lumotlar yetarli darajada shakllanmagan, mavjud hisobotlar esa ko'pincha umumiy ko'rsatkichlar bilan cheklangan edi. Bu esa nafaqat siyosiy qarorlar qabul qilishda, balki xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda to'g'ri strategiyalar ishlab chiqishda ham murakkablik tug'dirgan.

Shuningdek, sanoat korxonalarining ekologik standartlarga mos kelmasligi uzoq yillar davomida atmosfera havosining asosiy ifloslantiruvchisi bo'lib qoldi. Garchi 2000-yillardan boshlab ayrim yirik korxonalarda gaz tozalash tizimlari joriy etilgan bo'lsa-da, kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilarda bunday texnologiyalar mavjud emas edi. Ekologik auditori o'tkazilmagan, chiqindilarni hisobga olish tizimi yo'q bo'lgan korxonalar ekologik me'yorlardan chetda ishlashda davom etdi. Bu holat ayniqsa viloyat markazlaridan uzoqda joylashgan sanoat zonalarida yaqqol ko'zga tashlandi.

Transport sohasi ham uzoq vaqt davomida havo ifloslanishining asosiy omillaridan biri bo'lib qoldi. Avtotransport vositalarining soni har yili o'sib borgan bo'lsa-da, ular orasida ekologik xavfsizlik standartlariga javob beradigan avtomobillar ulushi uzoq vaqt past darajada saqlanib qoldi. Shu bilan birga, yoqilg'i sifati muammosi — ayniqsa yengil avtomobillarda foydalaniladigan benzinning ekologik standartlarga javob bermasligi — zararli gazlar chiqindilarining ko'payishiga sabab bo'ldi.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligida foydalaniladigan kuyib qolgan qoldiqlar, pech yoqilg'ilari (ko'mir, o'tin) va chorvachilik chiqindilarining noto'g'ri utilitatsiyasi havo ifloslanishining yashirin, ammo xavfli omili bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, sovuq mavsumda xonadonlar tomonidan ko'mir va boshqa organik yoqilg'larni keng miqyosda yoqilishi PM_{2.5} va PM₁₀ zarrachalarning o'ta yuqori darajada tarqalishiga olib keldi. Bu omil 2022–2023 yillardagi monitoring hisobotlarida aniq qayd etilgan [9].

Havo ifloslanishi bilan bog'liq muammolarning chuqurlashuviga sabab bo'lgan yana bir omil — aholining ekologik savodxonligi darajasining pastligi, jamoatchilik nazorati tizimlarining kech shakllanishi va shaffof axborot almashinuvi mexanizmlarining sustligi bo'ldi. Garchi 2020-yillardan boshlab fuqarolar ishtirokidagi nazorat platformalari paydo bo'la boshlagan bo'lsa-da, ushbu yondashuv hali keng ommaga ta'sir etadigan darajada ommalashmagan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda atmosfera havosini muhofaza qilish sohasida uch asosiy tizimli muammo: eskirgan texnologiyalar, yetarli nazorat-muolaja infratuzilmasining yo'qligi, va ekologik madaniyatning sust rivojlanishi asosiy xavf omillari sifatida saqlanib qolmoqda. Kelgusi strategiyalar aynan shu sohalarni tizimli islohotlar asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

O'zbekistonning mustaqillikdan keyingi atmosfera havosi holatiga doir siyosiy, texnologik va institutsional yo'nalishlari 1991–2024 yillar davomida murakkab, ammo izchil rivojlanib bordi. Maqolada olib borilgan tarixiy tahlil shuni ko'rsatdiki, dastlabki yillarda havo ifloslanishi bo'yicha tizimli monitoring va qat'iy normativ-huquqiy mexanizmlar mavjud bo'lmagani sababli muammo ildiz otgan, iqtisodiy inqiroz va texnologik eskirganlik esa uni chuqurlashtirgan. 2000–2010-yillarda ekologik muhofaza bo'yicha dastlabki texnik infratuzilma shakllandi, sanoatning ayrim yirik tarmoqlarida chiqindilarni kamaytirish texnologiyalari joriy qilindi, biroq bu davrdagi yondashuvlar ko'proq sektorlararo bo'linma holida va cheklangan ko'lamda amalga oshirildi.

2011–2016-yillarda esa atmosfera havosini muhofaza qilish sohasida huquqiy barqarorlik, xalqaro hamkorlik va ekologik normativlashtirish borasida muhim asoslar yaratildi. Ayniqsa, 2017-yildan so'ng ekologik siyosatda keskin burilish kuzatildi: raqamlashtirilgan monitoring, fuqarolik ishtiroki, ekologik diplomatiya va global ekologik majburiyatlar (masalan, Parij kelishuvi) doirasidagi faoliyat boshlangan. Shu yillarda "yashil" transport, avtomatlashtirilgan stansiyalar, texnologik modernizatsiya va ochiq ekologik ma'lumotlar tizimi shakllandi.

Biroq, tarixiy jarayonni umumlashtirgan holda aytish joizki, O'zbekiston bu yo'lda hanuz muhim tizimli muammolarga duch kelmoqda: sanoat va transport infratuzilmasining ekologik standartlarga to'liq moslashmaganligi, qonunchilikda ekologik javobgarlik tamoyillarining to'liq ishlamasligi va jamoatchilik ekologik ongining sustligi. Shuningdek, monitoring va nazorat tizimlarining texnik imkoniyatlari rivojlangan davlatlar darajasidan hali orqada qolmoqda.

Shunday bo'lsa-da, so'nggi yillarda shakllangan davlat siyosati, strategik hujjatlar, xalqaro tajribaga tayanilgan texnologik yondashuvlar va jamoaviy ishtirokning kengayishi — bularning barchasi

kelgusidagi ekologik xavfsizlik uchun barqaror poydevor yaratmoqda. Bu tarixiy yo‘l shuni ko‘rsatadiki, atmosfera havosini muhofaza qilish masalasi nafaqat texnologik va normativ masala, balki ijtimoiy ong va siyosiy madaniyat masalasi hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat ekologiya qo‘mitasi. Atmosfera havosining holati bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent: Ekologiya nashriyoti. www.nature.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Transport va sanoat ko‘rsatkichlari statistik to‘plami. www.stat.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. “Atrof-muhitni muhofaza qilish milliy dasturi to‘g‘risida” qaror. Toshkent, 2002.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash to‘g‘risida”. 2013-yil 27-dekabr, PF-4477-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. “Havoni muhofaza qilish bo‘yicha maqsadli dastur haqida”. 2019-yil 12-iyun, №469.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. “Yashil makon” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari. 2022-yil 30-dekabr, PQ-460-son.
7. Toshkent Davlat Texnika Universiteti va Jahon banki. PM2.5 darajasiga oid tahliliy monitoring hisobotlari. Toshkent, 2023.
8. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi axboroti. “Havo sifati to‘g‘risida” qonun loyihasi. Toshkent, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Aholining sog‘ligi va atrof-muhit holatiga ta’siri bo‘yicha statistik ma’lumotlar. Toshkent, 1999.
10. AMMC (Olmaliq kon-metallurgiya kombinati) ekologik faoliyati bo‘yicha hisobot. 2016.
11. UNDP Uzbekistan. Project Report on Strengthening Air Quality Monitoring. Toshkent, 2006.
12. UNEP. Regional Environmental Report for Central Asia. Geneva, 2016.
13. Umweltbundesamt (German Federal Environment Agency). Air Quality Annual Report. Berlin, 2020.
14. Ministry of Environment, Republic of Korea. Smart Air Korea: National Strategy and Implementation Report. Seoul, 2021.
15. Japan Ministry of the Environment. Air Pollution Control Law: Legal Framework and Enforcement Guidelines. Tokyo, 2022.
16. Korea Environmental Industry and Technology Institute (KEITI). Eco-Innovation in Industry: Progress and Prospects. Seoul, 2018.
17. Yavmutov D. S. Mintaqaviy ekologik-iqtisodiy barqaror rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqish-hududiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishi sifatida //Gospodarka i Innovacje. – 2024. – T. 52. – C. 132-142.

YURTIMIZDAGI DASTLABKI QISHLOQ MANZILGOHLARINING SHAKLLANISH JARAYONLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada insoniyatning eng qadimiy aholi manzillaridan biri hisoblangan qishloq turar-joylarining shakllanishi omillari to'g'risida hamda qishloqlarning rivojlanish jarayonlari to'g'risidagi ma'lumotlar ilmiy maqola va asarlar asosida tahlil qilishga harakat qilingan. Shu bilan birgalikda, vatanimiz tarixida qishloq manzillarining tutgan o'rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Qishloq, ovchilik, chorvachilik, neolit, irrigatsiya, urug', quldorlik, relef, shahobcha, hunarmandchilik, sug'orma dehqonchilik, sivilizatsiya, mehnat taqsimoti, formatsiya.

ПРОЦЕССЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРВЫХ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ НАШЕЙ СТРАНЫ

Аннотация. В этой статье предпринимается попытка проанализировать факторы формирования сельских населенных пунктов, которые являются одними из самых древних человеческих обитателей, а также процессы их развития на основе научных статей и произведений. Одновременно раскрывается место и значение деревенских населенных пунктов в истории нашей страны.

Ключевые слова: Деревня, охота, скотоводство, неолит, орошение, семя, рабство, рельеф, шахабча, ремесла, орошаемое земледелие, цивилизация, разделение труда, формация.

THE PROCESSES OF FORMATION OF THE FIRST RURAL SETTLEMENTS ON THE TERRITORY OF OUR COUNTRY

Annotation. This article attempts to analyze the factors behind the formation of rural settlements, which are considered one of the oldest human habitats, as well as the processes of rural development based on scientific articles and works. At the same time, the role and importance of rural settlements in the history of our homeland are revealed.

Keywords: Village, hunting, animal husbandry, Neolithic, irrigation, seed, slavery, relief, comet, craftsmanship, irrigated agriculture, civilization, labor division, formation.

Kirish. Insoniyat tarixida eng muhim bosqichlardan biri bu doimiy yashash manzillarining, ya'ni qishloq manzilgohlarining shakllanishidir. Bu jarayon insoniyat taraqqiyotining neolit davrida, ya'ni dehqonchilik va chorvachilikka o'tish bilan bog'liq holda boshlangan. Dastlabki qishloqlar bugungi sivilizatsiyalarning negizini tashkil etgan. Ular faqatgina turar joy emas, balki ijtimoiy munosabatlar, xo'jalik faoliyati, madaniy hayot va diniy e'tiqodlar markaziga aylangan. Qishloq aholisi, asosan, dehqonchilik, chorvachilik va qishloq xo'jaligining boshqa sohalarida band bo'lgan aholi manzilgohi bo'lib hisoblanadi.

Qishloq faqat aholisining mashg'uloti bilan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiyoti, madaniyati, turmush tarzi bilan ham shahardan farq qiladi. Shu bois qishloqlar tarixan katta-kichik bo'lgan, turar joylar ham shunga qarab joylashgan. Shuning uchun ham bunaqa hududlarda istiqomat qilagan insonlar asosan, dehqonchilik, bog'dorchilik bilan shug'ullangan[1].

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, qishloq manzilgohlarining paydo bo'lishi neolit inqilobi - insoniyatning ovchilik va termachilikdan dehqonchilik va chorvachilikka o'tish davri bilan bog'liq. Bu jarayon taxminan miloddan avvalgi X-VIII mingyilliklarga to'g'ri keladi. O'sha davrda yashovchi jamoalar ko'chmasdan, muayyan hududlarda muqim yashashni boshladilar. Doimiy yashash joylarining paydo bo'lishi esa birinchi qishloq manzilgohlarining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Dunyodagi eng qadimgi qishloq manzilgohlaridan biri bu Katalhoyuk manzilgohidir (Turkiya). Qishloq taxminan miloddan avvalgi 7500 - 5700 yillarda mavjud bo'lgan. Katalhoyuk qishlog'i aholisi loydan tayyorlangan uylar qurib, ularni bir-biriga yopishtirgan holda joylashtirgan. Ya'ni ko'p xonali uylar qurishni boshlashgan. Yana bir qadimiy

aholi manzillaridan biri bu hozirgi Falastin hududidagi Jericho qishlog'i hisoblanadi. Arxeologik topilmalar bu joyda miloddan avvalgi 9000-yillarda doimiy yashash manzilgohlari bo'lganligini ko'rsatadi. E'tiborli tomoni bu yerda himoya devorlari, minoralar mavjud bo'lgan bo'lib, ijtimoiy tuzilmaning shakllana boshlaganidan darak beradi. Iordaniya va Ummon hududlaridagi Ayn-Ghazal qishlog'i ham neolit davriga mansub bo'lib, miloddan avvalgi 7250-yillarda mavjud bo'lgan. Y a'ni X- mingyillik tarixga ega hisoblanadi. Bu yerda topilgan g'ishtli uylar, ibodatxonalar va kishilarning haykalchalari o'sha davr kishilarining diniy e'tiqodi va ijtimoiy hayotidan dalolat beradi. Bu hududlar aslida o'sha davr ovchilarining ilk makonlari edi. Yurtimizdagi Jarqo'ton manzilgohi ham qadimiy aholi turar-joylaridan bo'lib, mil.avv II-ming yillikning ikkinchi yarmiga oiddir. Sherobod tumani (Sherobod daryo irmog'i Bo'stonsoy o'zanining chap sohili) da joylashgan. Jarqo'ton aholisi sug'orma dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan. Bu hudud maydoni 100 ga bo'lib, mudofaa devori bilan o'ralgan markaziy qo'rg'on, otashparastlar ibodatxonasi, qabriston (maydoni 20 ga), bir necha dahalardan iborat bo'lgan. Jarqo'tonda turar joy qoldiqlari, ibodatxona, kulolchilik mahallasi, metall eritiladigan ustaxonalar, 1000 dan ortiq qabrlar ochib o'rganildi[2]. Sopollitepa va Jarqo'tonda hunarmandchilikning turli tarmoqlari yuksak rivojlangan. Bu yerda ayniqsa kulolchilik, metallurgiya, to'qimachilik, amaliy san'at, uy-joy qurilishi sohalari bo'yicha ixtisoslashish jarayoni yuqori darajada bo'lganligi yaqqol ko'zga tashlanadi[3]. Odamlar asta sekin dehqonchilik bilan shug'ullanib, o'troqlik davriga o'tgach, qishloqlar ko'paydi va kengaydi. O'rta Osiyoda neolit davri aholi manzilgohlaridan biri hisoblanadigan Navoiy viloyatining Uchtut manzilgohi ham muhim aholi manzillaridan hisoblanadi. Chunki ular shaxta yo'li bilan xom-ashyo olish usulini ixtiro qiladilar. 1960- yilda arxeolog Yahyo G'ulomov Uchtut manzilgohida mehnat qurollari yasash uchun juda boy xom-ashyo markazini ochdi. Uchtutda 100 dan ortiq shaxtaning o'rni ochib o'rganilgan. Bundan shular ayon bo'ladiki, Aholi ovchilik, termachilikdan tashqari dehqonchilik va chorvachilikda katta yutuqlarga erishishgan. Ibtidoiy jamiyat davrida shakllangan urug' birlashmalari o'troqlik davrida ham saqlanib, bir urug' bir qishloqqa o'rnanishgan. Hozirgi ayrim qishloqlar o'sha urug' nomi bilan ham yuritiladi. Keyinchalik urug'larning qabilalarga birlashishi natijasida yirik yoki bir-biriga yaqin joylashgan qishloqlar paydo bo'ldi. Kenagas, Mang'it, Nayman, Miton va boshqa quldorlik davrida ko'p mamlakatlarda quldorlarning yerlarida ishlaydigan kishilarning bir joyga o'rnanishi bilan ham qishloqlar paydo bo'lgan[4]. Bu qishloqlar shu yer egasining nomi bilan yoki joyning geografik holatiga qarab atalgan. Hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishi bilan ham yangi qishloqlar vujudga kelib, kengayib bordi. Karvon yo'llarida, daryolarning kechuv joylarida ham qishloqlar yuzaga kelgan: Yettikechuv, Qizilkechuv, Qorakechuv, Langar va boshqalar. Hunarmandchilik va savdo rivojlanib, dehqonchilikdan ajralib chiqa boshlagach, shaharlar yuzaga keldi. Ilk ijtimoiy formatsiyalarda aholining ko'pchiligi qishloqlarda yashaganligi uchun jamiyatning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy xususiyatlari qishloq hayoti bilan belgilangan. Dastlabki davrlarda qishloq jamoa boshlig'i, keyinchalik saylanadigan jamoa oqsoqoli yoki jamoa yig'ini tomonidan boshqarilgan. Qishloqlarning tashqi ko'rinishi, qurilishi ham davrdan-davrga o'zgarib borgan. Masalan, Xorazm hududida, Sug'dda V-VII- asrlarda yangi tipdagi qishloqlar, katta-katta boy oilalar yashaydigan qasr-qo'rg'onlar bo'lgan, oddiy dehqonlar esa mayda qo'rg'onchalarda yashardilar. Har bir qasr-qo'rg'onning atrofi mudofaa devori bilan o'ralgan bo'lib, o'rtasida ko'shki bo'lgan. Temuriylar davrida hozirgi O'rta Osiyo hududida qishloqlarni obodonlashtirishga, ariq va kanallar qazib, bog'u-ro'g'lar barpo qilishga ahamiyat berilgan. Qishloqlardagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot tarzi tubdan o'zgarib, so'nggi davrda qishloqlar kamayib, shaharlar salmog'i ortib bordi. Hozirda qishloq aholisi jahon aholisining qariyb 53% ni tashkil etadi.

Qishloq joylarni o'rganishda ular joylashgan hududning tabiiy geografik sharoitiga alohida e'tibor bermoq lozim. Xususan, joyning iqlim sharoiti, relefi, suv va tuproq resurslari, o'simlik dunyosi kabilar muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda aksariyat qishloqlar gidrologik shahobchalar bo'yida yoki ularning quyi qismida tarixan shakllangan. Soylar, daryolar, suv omborlari va irrigatsiya kanallari qishloqlar geografiyasini ko'p jihatdan belgilab beradi. Soylar yoymasi va ulardan tarqalgan kanallar (ariqlar), ko'p qo'l mehnati talab qiluvchi sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi asosida yirik qishloqlar vujudga kelgan. Bunga Farg'ona vodiysi soylari, ayniqsa, So'x va Isfara daryolari quyi qismida tashkil topgan qishloqlar misol bo'la oladi. Qishloqlar ko'pincha tepaliklarda, tog' etaklarida joylashgan. Qishloqlarning shakllanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatgan:

- **Iqlim:** Ilk qishloqlar issiq va mo'tadil iqlimli hududlarda vujudga kelgan.
- **Suv resurslari:** Sug'orish imkoniyati qishloq xo'jaligining barqarorligini ta'minlagan. Chunki aholining asosiy tirikchiligi va daromadi asosan dehqonchilik va chorvachilikdan kelgan.
- **Hayvon va o'simliklarning boyligi:** Ekin ekish va chorvachilik qilish uchun qulay maydonlarning mavjudligi,

• **Ijtimoiy ehtiyojlar:** Aholining ko'payishi, resurslar ustidan nazorat, diniy markazlarning shakllanishi qishloq tuzilishini murakkablashtirgan.

Bu qishloqlarda odamlar jamoa bo'lib yashagan. Ular mehnatni taqsimlashgan - kimdir dehqonchilik bilan, boshqalar esa chorvachilik, hunarmandchilik yoki diniy marosimlar bilan shug'ullangan. Diniy hayot muhim o'rin tutgan: ibodatxonalar, diniy haykallar va dafn marosimlari madaniy taraqqiyotdan dalolat beradi. Shuningdek, bu qishloqlarda san'atning ilk ko'rinishlari ya'ni devoriy rasmlar, haykalchalar, naqshinkor buyumlar topilgan. Bu esa inson tafakkuri va estetik didining mazkur davrlardam boshlab ancha rivojlanganligini ko'rsatadi. Qishloqlarning rivojlanishi natijasida aholining soni ortdi, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar murakkablashdi. Bu esa shaharlar, davlatlar va sivilizatsiyalarning shakllanishiga zamin yaratdi. Masalan, Mesopotamiyada miloddan avvalgi 4-ming yillikda Uruk, Ur kabi ilk shaharlar vujudga keldi[5]. Qishloqlar shaharlarga qaraganda aholi yashash joyining qadimiyroq shaklidir. Shu nuqtai nazardan Sharq tarixi, madaniyatini qishloq va shaharlarning ajralmas birligi deb ta'riflashgan[6]. Bizning sharoitimizda qishloqlar "qishlov" ma'nosini anglatadi. Chunki, yaqin o'tmishda ham mahalliy xalq yozgi va kuzgi dala ishlarini (bog'dorchilik, chorvachilik, dehqonchilikni) tugatgach, qishni yig'ilgan don, meva, o'tin va boshqa zaruriy mahsulotlar bilan o'tkazish uchun qishloqlarga qaytishgan. Qishloq joylar yoki qishloqlar asosan qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi aholining hududiy tashkil etish shakli ekan, u mohiyatan geografiya, xususan iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ammo e'tirof etish zarurki, qishloqlar hozirgi kunda "omadi kelmagan" yo'nalish bo'lib, ular shaharlarga qaraganda juda oz o'rganilgan[7].

Hozirgi kunda qishloqlar umumiy bir markazga - qishloq fuqarolik yig'inlariga ega bo'lgan, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan bir-biriga uzviy bog'langan kichik aholi manzilgohlariga ham bo'linishi mumkin. Ular O'zbekistonda mahallalarga ajraladi. Qishloq kishilarning ijtimoiy va tarixiy tarkib topgan birligidir. O'zbekiston qishloqlaridagi aholi salmog'i ortmoqda. Buning asosiy sababi qishloqlarda aholining takror barpo bo'lish jarayonining shaharlardagiga nisbatan bir qadar jadal kechishidadir. 1970 - 1990-yillarda O'zbekiston aholisining 60 foizi qishloqlarda yashagani ham fikrimizni isbotlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Yer yuzida paydo bo'lgan ilk qishloq manzilgohlari insoniyat tarixida muhim o'rin egallaydi. Ular nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy hayotning rivojlanishida, balki madaniy, diniy, me'moriy taraqqiyotda ham asosiy rol o'ynagan. Bu manzilgohlar orqali biz insoniyatning dastlabki qadamlari, jamoaviy yashash shakli, mehnat taqsimoti, diniy e'tiqodlari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Ularning o'rganilishi kelajak avlodlar uchun ham qadimiy tariximizni anglashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 176-178bet.
2. S.N.Djuraeva, I.S.Usmonov, A.M.Kurbonov, L.K.Azimova. *Surxondaryo tarix sahnasida* (o'zbek). O'zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2022. 288-bet.
3. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 2019. 172 - бет.
4. G'ulomov Ya.O'zbekistonda arxeologiya.T.1956.37-38 bet.
5. Abduraxmanov Q.X., va boshqalar. Demografiya. Darslik. - T.: "Fan va texnologiya", 2014.-368 b.
6. A.Soliyev, M.Nazarov O'zbekiston qishloqlari.T-2009
7. Bo'rieva M.R., Tojjeva Z.N., Zokirov S.S. Aholi geografiyasi demografiya asoslari bilan. – T.: Tafakkur, 2011. – 159 b.

BUXORODA ISHLAB CHIQRILGAN MATOLAR

Annotatsiya. Maqolada Buxoro vohasida tayyorlangan matolar va ularning turlari xususida so'z yuritiladi. Shu bilan birga maqolada matolarning etnik tarixidagi mahalliylik an'ana, ijtimoiy munosabat va undagi ayrim elementlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mato, zandanachi, fransuz velluri, mahalliy olabaxmal, beqasam.

ТКАНИ, ПРОИЗВЕДЕННЫЕ В БУХАРЕ

Аннотация. В статье рассматриваются ткани Бухарского оазиса и их виды. В то же время в статье анализируются локальные традиции, социальные установки и некоторые элементы этнической истории тканей.

Ключевые слова: ткань, занданачи, французский велюр, местный алабахмал, бекасам.

FABRICS MADE IN BUKHARA

Annotation. The article discusses the fabrics of the Bukhara oasis and their types. At the same time, the article analyzes local traditions, social attitudes and some elements of the ethnic history of fabrics-materials.

Keywords: cloth, zandanachi, french velor, local alabakhmal, bekasam.

Kirish: Kiyimlar tarixiga nazar tashlar ekanmiz, bevosita shu liboslar yaralishi uchun asos bo'lgan matolarga ham yuzlanamiz. Har bir narsaning o'z ibtidosi bo'lgani kabi matolarning ham yaratilish tarixi mavjud bo'lib, u ibtidoiy tuzum davridanoq shakllanish bosqichlarini boshlagan. Qadimshunoslik (arxeologik) qazilmalari kiyim insoniyat taraqqiyotining eng qadim davrlarida (40-25 ming yil ilgari) paydo bo'lganini ko'rsatadi. Inson tanasining shakli va yashash tarzi dastlabki kiyimlarning ko'rinishini belgilagan. Dastlabki davrlar, ya'ni ibtidoiy tuzumda hayvon terisi yoki o'simlik novdalarini to'qish asosida muayyan bir shaklga keltirilishi oqibatida tayyorlangan mato inson tanasining ma'lum bir qismlarini berkitishga xizmat qilgan.

Insonlar tomonidan yaratilgan qadimiy hunarlardan biri to'qimachilikdir. Uning tarixi yangi tosh davridan boshlangan. Arxeologik qazishlar chog'ida insonlar yashagan ayrim manzilgohlardan qadimiy mato parchalari topilgan. Dastlab matolar qo'lda to'qilgan, keyinchalik to'qimachilik dastgohi kashf etilgach, ko'proq mato to'qiladigan bo'lgan. To'qimachilik haqida o'rta asrlarga oid ma'lumotlar keng tarqalgan. Arxeologik manbalardan tashqari tarixchilar va sayyohlar o'z asarlarida yozib qoldirganlar, shuningdek o'rta asrlarga oid turli xil xujjatlarda ko'plab ma'lumotlar saqlangan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: Matolar tarixiga bag'ishlangan ilmiy ishlarni tahlil etarkanmiz, shuni aytish joizki, bir necha ming yillik tarix bilan yuzlashgan milliy matolarimiz to'g'risida qadimiy yozma merosimiz durdonalari, devoriy miniatyura bezaklaridan ko'pgina ma'lumotlarni o'rganishimiz mumkin. Jumladan, o'zbek xalqining eng kadimiy yozma merosi "Avesto" kitobida[1], o'rta asrlarda yashab ijod qilgan mashhur turkiy tilshunos Maxmud Koshg'ariy[2], ensiklopedist olim Abu Rayhon Beruniy[3] va buyuk davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur[4] asarlarida xalqimizning qadimiy kiyimlari va mato turlari haqida kimmatli ma'lumotlar olamiz.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqolani yozishda muammoviy tahlil, xronologik izchillik kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar: Buxoro qadim zamonlardan buyon hunarmandchilik ishlab chiqarish markazi bo'lib kelgan, u yerda hunarmandchilikning yuzdan ortiq tarmoqlari bo'lgan. Manbalarning guvohlik berishicha, X asrdayoq Buxoro O'rta Sharqning eng yirik to'qimachilik markazlaridan biriga aylanib ulgurgan. Keyingi yillarda O'zbekiston, Kavkaz, G'arbiy Yevropaning ayrim shaharlarida o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida Buxoro yaqinidagi Zandana qishlog'idagi to'qimachilik ustaxonasida tayyorlangan mato namunalari topildi. Bu matolar fanda "zandanachi" nomi bilan ma'lum. Buxorolik tarixchi Narshaxiyning ma'lumotiga ko'ra: "Xurosonning birorta shahrida bunchalik yaxshi gazlamalar

to'qiy olishmagan. Shunisi hayratlanarliki, Buxoro to'qimachilari, Xurosonga borishganda ana shu gazlamalarni o'zlari bilan olib borishgan. U yerda to'qimachilik ustaxonalari ochib, gazlama to'qishgan, biroq ko'rinishi va sifati jihatdan ular Buxoroda to'qilganlaridan orqada edi...". E'tiborli jihati bunday matolar Buyuk ipak yo'lining yirik shaharlari – Bag'dod, Xuroson, Misr, Suriya, Vizantiya kabi hududlariga savdo maqsadida ko'p miqdorda olib borilgan. Ammo keyingi o'tgan beqaror siyosiy vaziyatlar tufayli Buxoroda boshqa sohalar qatori hunarmandchilikning bu sohasiga jiddiy ziyon yetadi.

Keyingi davrlar haqidagi ma'lumotlarni yevropaliklarning Markaziy Osiyoga uyushtirgan ilk ekspeditsiyalaridan boshlab yig'ilgan materiallardan olishimiz mumkin. Masalan, XII asrda M'yg'ulistonga safar qilish asnosida mazkur mintaqada bo'lgan Marko Poloning[5] yozishmalarida Markaziy Osiyo xalqlarining kiyim-kechaklari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni uchratamiz. Keyinchalik Temuriylar davrida ham elchi Rui Gonzales de Klavixo Markaziy Osiyoning bir qator shaharlarida shoyi matolar ishlab chiqarilganligini qayd etadi. XV asr boshida Amir Temur saroyiga kelgan Klavixo Samarkandda ikki yil yashagan va mahalliy aholining o'sha davrdagi kiyimlari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'lgan. Biroq, u o'z ustaliklarida ko'proq o'sha davrning aslzoda ayollari, ya'ni Temuriy malikalarning turli elchilar va chet ellik mehmonlarni kabul qilish marosimlarida kiygan kiyimlari to'g'risidagina ma'lumotlar berib o'tgan [6].

Xonliklar davriga kelib ham Buxoroda o'ziga xos ipakchilik maktablari faoliyat yuritgan. Shu davrlarda Buxoroga tashrif buyurgan chet ellik savdogarlar, elchilar va sayyohlar bejizga buxoroliklarni "Sharq pariyliliklari" deb nomlashmagan [7]. Ayollar liboslari uch qavatdan yetti qavatgacha bo'lib, eng avval paxtalik ichko'ylak, ustidan mahalliy shoyi yoki adras (hisori) yoki farangi matolaridan tayyorlangan ko'ylak "kurta", uning ustidan fransuz velluri, mahalliy olabaxmal, beqasam matolaridan tayyorlangan kaltacha – mursak kiyilgan. XVI asrda savdo aloqalari sababli Markaziy Osiyoga tashrif buyurgan ingliz savdogari Antoniy Jenkinson[8] mahalliy mato turlari haqida qiziqarli ma'lumotlarni yozgan. Majoriston (Vengriya)dan tashrif buyurgan Armeniy Vamberi [9] o'zining yozishmalarida Buxoroda tayyorlangan matolar to'g'risida batafsil ma'lumotlar keltirgan.

Har bir xudud to'qimachiligi o'z xususiyatlariga ega bo'lgan. To'qimachilik sertarmoq soha xisoblanib, u nimadan to'qishiga yoki nima to'qishiga qarab ixtisoslashgan. To'quv materiali sifatida asosan paxta, ipak va jundan foydalanganlar. Bulardan tashqari juda ko'p o'simliklardan (zig'ir, kanop) ip olingan. Ipakdan to'qilgan matolar yuqori baholangan va "Buyuk Ipak" yo'li orqali dunyoga tarqalgan. G.A.Agzamova[10] o'zining asarida XVIII asrning 70 yillarida Buxoroga tashrif buyurgan F.Yefremov shaharda turli xil gazlamalar, xususan ipakka oltin va kumushdan bezak berib tayyorlangan yo'l-yo'l parcha, shuningdek, atlas, baxmal, olacha va bo'z, matolari to'qilganligi haqida ma'lumot berganini qayd etgan. Bu matolar bir-biridan rangi, to'qilish uslubi va boshqa sifatlari bilan farq qilgan. Birgina bo'zning 8 xil rangli ko'rinishi mavjud bo'lgan Buxoroda "ikki xil rangli yo'l-yo'l va yupqa olacha deb ataluvchi ip gazlamalar" ko'p to'qilgan. Oddiy olachaning navi esa "Zibak" nomi bilan atalgan.

XIX asrning boshlarida Buxoroda faqat rastayi chitfurushi mavjud bo'lib, jami 284 do'kon [11] faoliyat yuritgan. 1916-yilga kelib 46 yirik ipak to'quv sanoat korxonalari ipak va yarim ipak matolarni ishlab chiqarishgan. XIX asrda o'zbek milliy kiyimlarini tikishda ishlatiladigan asosiy matolar qatoriga ip gazlama, ipak nimshoyi va jun gazlamalar kirgan. Ip gazlamalarning turlari juda ko'p. Ayniqsa, och jigarrang, sariq tusli bo'zlar [12] keng tarkalgan bo'lib, ulardan barcha yoshdagi kishilar uchun choponlar, shuningdek, ichki kiyimlar, sallalar tikilgan.

XIX asrning 70-yillaridan boshlab Buxoroda ipak to'quv (shoyibofi, adrasbofi, alachabofi) rivojlangan. Asosan adras va yarim ipak matolar ishlab chiqarilgan. Hunarmandchilik ipak matolarini ishlab chiqarish to'quv fabrikalari paydo bo'lguncha davom etgan. Buxoro muzeyida 440 dan ortiq gazlamalar ro'yxatga olingan bo'lib, ular ichida dastgohlarda to'qilgan namunalar, o'zbek va tojik ayollari tikishgan 600 dan ziyod kashtalar [13] mavjud. Muzey fondida saqlanib qolgan matolarning boy to'plami asosan 1924-1993-yillarda muzey xodimlarining ilmiy-yig'uv ishlari natijasida to'plangan. Metr shaklida, kiyim-kechak, etnografik va interyer buyumlari ko'rinishidagi matolarning namunalari iborat. Muzeylar matolari kolleksiyasining namunalari xronologik jihatdan uchta katta davrga bo'lish mumkin:

1. XIX va XX asr boshlari, dizayndagi o'ziga xos xarakterli xususiyatlarga ega bo'lgan eng qiziqarli namunalar ushbu davrga tegishli. Namunalar mato va undan tayyorlangan kiyimlar bilan ifodalanadi: bolalar, erkaklar, ayollar; ichki buyumlar: joypo'sh choyshab, sandal-surma-dasturxon, so'zani paneli, ko'rpa, matraslar, pardalar, yostiqlik uchun takiyapo'sh.

2. XX asrning 1920-1960-yillari, bu davrda artellarda qo'lda ishlangan matolarning namunalari mavjud. Ushbu davrda matolarni ishlab chiqarish va bezash bo'yicha alohida markazlar o'z ahamiyatini yo'qotadi.

3. 1969-1980-yillarda fabrikalar, to'quv fabrikalari va firmalarining mahsulotlari ustun bo'lgan, bezaklarda Farg'ona vodiysi uslubi yetakchi o'rinni egallagan.

O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 15 yilliga bag'ishlab, nashr etilgan N.Sodiqovanning kitobida O'rta Osiyo jumladan, Buxoroda tayyorlangan, foydalanilgan va olib kelingan fabrika matolari haqida atroflicha ma'lumotlar berilgan. Shundan kelib chiqib, Buxoroda to'quvchilikning asosan ikki turi: hammabop ip gazlama to'quvchiligi va nisbatan qimmatroq ipak to'quvchiligi ko'proq taraqqiy etgan deyishimiz mumkin. Ip gazlama matolarni to'qish bilan asosan, ayollar, ipak va nimshoyi gazlamalarni to'qish bilan esa erkaklar shug'ullanishgan.

Yurtimizning har bir shaharlari faqat ma'lum bir nav va ranglardagi gazlamani to'qishga ixtisoslashgan. Badiiy to'quvchilikning mahalliy maktablari ham mavjud bo'lgan. Ko'hna shaharning abrlari gazlamalarida asosan to'q qizil, sariq va pushti ranglardan foydalanilgan.

Buxoro, Samarqand, Qo'qon, Marg'ilon, Namangan va boshqa shaharlarda an'anaviy o'zbek ipak (kanovuz, shoyi, xonatlas), nimshoyi (beqasam, banoras, adras) gazlamalar to'qilib, ulardan tikilgan turfa kiyimlar o'ziga to'qroq, boy-badavlat kishilar orasida rasm bo'lgan. Xalqning kiyim-kechaklarini tayyorlashda beqasam, banoras, parpasha, adras, atlas, shoyi va nimshoyi matolardan foydalanilgan. Birgina ipakning o'zidan esa yuqorida sanab o'tilgan matolardan tashqari tafta, zarboft, kimxob, baxmal, parcha singari matolar ham tayyorlangan.

Xulosa va takliflar: XIX asrning birinchi yarmida rus fabrika matolarining Markaziy Osiyoga kirib kelishi natijasida Fabrikada ishlangan matolar kosiblar qo'lidan chiqqan matolarning bozorini kasod qildi. Bu hol o'lka xo'jaligining bozor ehtiyojlari uchun mol ishlab chiqarish sohasining umumiy taraqqiyoti jarayoni bilan, natural xo'jalikning inqiroziga sabab bo'ldi. XIX asr oxiri va XX asr boshida mahalliy aholi orasida ham asosan fabrikada tayyorlangan ip gazlamalar: chit, bo'z, kolenkor, xom surpdan tikilgan kiyim-kechaklarni kiyish rasm bo'lgan. Boy-badavlat kishilar esa kimxob, ipak, atlas, duxoba, rango-rang movutlarni sotib ola boshlaganlar. Shunga qaramay, kosiblar dastgohidan chiqqan mahalliy gazlama: mato, bo'z, nimshoyi kabi gazmollar (adras, beqasam, podshoi, kimxob, xonatlas, katakshoyi kabilar)ning turli xillariga ehtiyoj katta bo'lgan.

Buxoro asrlar davomida ulkan Sharqning ilmu ma'rifat va dinu e'tiqod markazlaridan bir sifatida jahonga dong'i ketgan qadimiy shahardir. U o'tmishda savdo-sotiq, madaniy alokalar jixatidan Turonu Turkistonning mashhur Balx, Hirot, Marv (Mariy), Samarqand, Termiz, Nasaf (Qarshi). Choch, Shosh (Toshkent) va Xorazm (Xiva) shaxarlari katoridan joy olgan. O'rta asrlarda Buxoro Movarounnahrning yirik savdo-sotiq, hunarmandchilik va ma'muriy markazlaridan biri bulgan. Uning milliy madaniy urf-odatlar, asrlar davomida shakllangan asosiy elementlari haqidagi qimmatli ma'lumotlarni o'rganish va tahlil qilish asosiy vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqar Mahkam tarjimai "Avesto" Tarixiy-adabiy yodgorlik T.:Sharq, 2001 B-18
2. Махмуд Кошғарий “Девону луғотит турк” Т.:Фан 1962 Б-53
3. Абу Райхон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” Т.: Фан, 1968 Б-26
4. Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома Т.: Юлдузча, 1989
5. Книга Марко Поло - М. Географгиз, 1955. -С 75
6. Руи Гонсалис Де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406 гг.) Перевод, предисловие и комментарии И.С. Мироковой. М.: Наука. 1990. С-293
7. Султонова Н., Жўраев Ш. Бухоро миллий кийимлари ва матоларидаги ўзига хослик// XXI асрда илм-фан таракқиётининг ривожланиш истикболлари ва уларда инновацияларнинг тутган ўрни” мавзусидаги 10-Республика илмий-online конференцияси. -Б-31
8. Дженкинсон А. Путешествия в Среднюю Азию 1558-1560 гг.//Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке Л.:ОГИЗ 1932. С-193
9. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии (Из Тегерана через Туркменскую пустыню по восточному берегу Каспийского моря в Хиву. Бухару и Самарканд - М., 1867.С-145
- 10.Агзамова Г.А.Сўнгги ўрта асрлар Ўрта Осиё шаҳарларида ҳунармандчилик ва савдо Т.:Ўзбекистон.2000 й
- 11.Нуруллаева А. Бухарские шелковые ткани//Из истории культурного наследия Бухары. Бухара 2001г №7 Б-127
- 12.Раҳматуллаева Д., Ходжаева У., Атаханова Ф. Либос тарихи. Тошкент, 2015.Б-246
- 13.Содиқова Н. Ўзбек миллий кийимлари XIX-XX асрлар Т.:Шарқ 2003й Б-20

Shamsiyeva Zilola Askarovna

Termiz davlat universiteti

Etnologiya, etnografiya va antropologiya ixtisosligi

3-bosqich tayanch doktoranti

ORCID-0009-0000-8591-6082

UDK- 392.51

JADIDLARNING MAROSIMLARGA OID FIKR-MULOHAZALARI XUSUSIDA

Annotatsiya. Maqolada XX asr taraqqiyparlarining oilaviy marosimlar, shu jumladan, nikoh to'yi marosimlarining o'tkazilish tartibiga oid tanqidiy qarashlari o'rganilgan. Xususan, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy, Xoja Muin, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid namoyandalarining matbuotda e'lon qilingan maqolalari, badiiy va sahna asarlarida to'ylarning o'tkazilishida kuzatiladigan isrofgarchilik, dabdababozlik, ortiqcha xarajatlarga yo'l qo'yish kabi illatlarning ifoda etilgani tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jadid, oilaviy marosim, nikoh to'yi, isrofgarchilik, dabdababozlik, non shikanon, fотиha, nikoh, ro'yi binon, domod talbon.

ЧТО КАСАЕТСЯ РИТУАЛЬНЫХ КОММЕНТАРИЕВ ДЖАДИДОВ

Аннотация. В статье рассматриваются критические взгляды прогрессивных деятелей XX века на проведение семейных обрядов, в том числе свадебных. В частности, были проанализированы опубликованные статьи, литературные и театральные произведения таких деятелей-джадидов, как Абдурауф Фитрат, Махмудходжа Бехбудий, Ходжа Муин, Мунавваркори Абдурашидханов на предмет выражения в них пороков, наблюдаемых на свадьбах, таких как расточительность, пышность, чрезмерные траты.

Ключевые слова: джадид, семейная церемония, свадьба, экстравагантность, пышность, хлеб шиканон, фатиха, никох, ро'йи бинон, домод талбон.

JADIDS' COMMENTS ON RITUAL

Annotation. The article studies the critical views of the progressives of the 20th century regarding the conduct of family ceremonies, including wedding ceremonies. In particular, the articles published in the press, literary and theatrical works of such modern figures as Abdurauf Fitrat, Mahmudkhodja Behbudiy, Khoja Muin, Munavvarqori Abdurashidkhanov, and their expression of the vices of extravagance, pomp, and excessive spending observed in the conduct of weddings are analyzed.

Keywords: jadid, family ceremony, wedding, extravagance, pomp, bread shikanon, fatiha, nikoh, ro'yi binon, domod talbon.

Xalqimizda baxtli onlarni oila, qarindosh-urug', mahalla, yaqin insonlar davrasida "to'y" berib nishonlash qadim zamonlardan qolgan urf-odatdir. SHu bilan birga "to'y" etnosning madaniyati, urf-odati, qarindosh urug'chilik va qo'shnichilik munosabati, mentaliteti, diniy qarashlari va tasavvurlari, an'anaviy marosimlarini o'zida mujassam etgan voqelikdir.[1] Jahon tamadduni beshiklaridan biri hisoblangan qadimiy Buxoro vohasi o'ziga xos boy etnografik makon hisoblanadi. Ma'lumki, voha tarixi bo'yicha ko'plab tarixiy asarlar yaratilgan, o'rganish uchun manbalar ham anchaginani tashkil etadi. Shuningdek, voha nikoh to'yi marosimlarini tarixiy-etnografik nuqtai nazardan o'rganishda asosiy nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qilgan tarixiy adabiyotlar qatorida jadid namoyandalarining asarlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda to'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar o'tkazilishini tartibga solish bo'yicha Oliy Majlis palatalari kengashlarining qo'shma qarori loyihasi ishlab chiqiladi. Bu haqda Korruptsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini samarali tashkil etishga doir chora-tadbirlar to'g'risidagi prezident farmonida belgilangan.[2] Ushbu loyihada to'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar o'tkazilishini tartibga solish, yoshlarda tejamkorlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha yangi mexanizmlar nazarda tutiladi. Loyiha 2025-avgustga qadar ishlab chiqilishi rejalashtirilgan. Bundan tashqari, to'y-hasham, ma'raka, marosimlarda

ortiqcha isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik maqsadida ijtimoiy roliklar ishlab chiqish, ularni ijtimoiy tarmoqlarda keng yoritib borish rejalashtirilmoqda. Shuningdek, ortiqcha isrofgarchilikning zararlari haqida qisqa metrajli film, ijtimoiy reklama, ko'rsatuv, eshittirish, podcastlar, maqolalar orqali targ'ibot ishlarini amalga oshiriladi. Isrofgarchilikning oldini olish borasida keng qamrovli tushuntirish va targ'ibot ishlarini olib boriladi. Oilaviy marosimlarni tartibga solish, isrofgarchilik va dabdababozlikka yo'l qo'ymaslik zarurligi haqida prezident Shavkat Mirziyoyev bir necha marta ta'kidlagan. U 2017-yil avgust oyida ijodkor ziyolilar bilan uchrashuvda shunday [degan edi](#): "Tan olishimiz kerak, to'y va boshqa tadbirlar bilan bog'liq ortiqcha xarajatlar nafaqat minglab oilalarning iqtisodiy ahvoriga, balki ularning butun hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda". Bugungi kundagi marosimlar o'tkazilishi bilan bog'liq ijtimoiy muammolar bir asr ilgari jadidlarning ham doimiy ravishda diqqat markazida bo'lgan.

XX asr boshlarida Turkistonda jamiyatning taraqqiyparvar kuchlari o'lka hayotidagi mavjud illatlarni ochiqchasiga tanqid qilib, ularni bartaraf etish yo'llarini izlashga kirishganlar. To'ylarda haddan ziyoda isrofgarchiliklarga yo'l qo'yilib, sharoitiga qaramay, to'y qilishining oqibatida ko'pgina kishilar qarzga botayotgan, qarzdorlar bor mol-mulki va yeridan ajralib qolayotgan edi. Shuningdek, to'ylardagi dabdababozlik, isrofgarchilik va ortiqcha xarajatlar masalasi jadidlar uchun ham juda muhim va ko'zdan qochirib bo'lmaydigan mavzu sanalgan. Shu tufayli, isrofgarchiliklarga to'la to'ylarga nisbatan tanqidiy munosabat jadidlarning gazetalarda chop etilgan maqolalarida, dramalarida, romanlarida doimiy ravishda aks ettirilgan. Milliy matbuot sahifalarida millat uchun zararli bo'lgan bunday illatlar tez-tez tanqid ostiga olinadi va xalq millat manfaati uchun xizmat qilishga da'vat etiladi. Ayniqsa, 1914-1915-yillarda chop etilgan "Sadoi Turkiston" va "Sadoi Farg'ona" gazetalarda bu borada o'tkir fikrlar bildiradi va millatni asrlar bo'yi davom etayotgan uyqudan uyg'otishga harakat qiladi. adid taraqqiyparvarlar to'y marosimlarini isrofgarchilikka yo'l qo'ymasdan, kichik qilib o'tkazishni va ortiqcha pullarni bolalarni o'qitishga sarflashni taklif etadilar. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tarixiy xotira va taraqqiyparvarlar haqida gapirar ekan, –"Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biridir", –deb ta'kidlagan edi.[3;288]

Oila va nikoh masalalari sovet davri olimlari diqqat-e'tiborini ham o'ziga tortib kelgan. XX asrning boshlarida o'zbeklarning oila va nikoh munosabatlariga bag'ishlangan ishlar, asosan, o'sha davrda Turkistonda jadidlari va rus mualliflarga tegishli. Xususan, bu borada maqolada jadid namoyandalari- *Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy, Xoja Muin, Munavvarqori Abdurashidxonovning asarlarida keltirilgan fikr-mulohazalari maqola uchun ilmiy asos vazifasini bajardi.*

XX asr Turkiston jadidchilik harakatining ulkan namoyandalaridan biri Abdurauf Fitrat ham ushbu masalaga alohida e'tibor bergan. Fitrat mazkur asarida oila qurish zaruratidan tortib, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, ota-ona, farzandlarning huquq va burchlari, hatto, go'daklarni tarbiyalash va unda yosh onalarning o'zini qanday tutishi kerakligi haqidagi masalalargacha chuqur yoritib bergan. Ijtimoiy omil sifatida oilaning jamiyatdagi o'rni, bolalarning ijtimoiy, axloqiy va mehnat tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan. Shu bilan birga sog'lom, ma'rifatli oila va u voyaga etkazadigan har tomonlama yetuk avlodning shu millat va mamlakat iqtisodiy-siyosiy rivojining, shu yurt shonu- shuhrati, qudratining poydevori, abadul-abad mavjudligining muhim shartlaridan ekanligi ta'kidlangan. Xususan, Abdurauf Fitrat ushbu asarida mahr va toy qanday bo'lishi xususida so'z yuritadi.[4;28-29]

Turkiston jadidchilik harakatining rahbari, buyuk taraqqiyparvar Mahmudxo'ja Behbudiy "Bizni kemiruvchi illatlar" nomli maqolasida xalqni kemiruvchi haqiqiy illat, har qanday davrdan eng og'iri bo'lgan to'y va ma'rakalar butun Turkiston shaharlari va qishloqlarini qamrab, xalqni inqirozga yo'naltirayotganini yozadi. Odamlarimiz kuniga 18-20 soat mehnat qilib, yemay-ichmay, dam olmay "o'z qatorindagi odamlarni qilgan to'yidan ziyodroq" to'y qilishni maqsad qilishadi. Bunday to'y o'tkazishdagi musobaqalar natijasida qanchadan-qancha kishilar ishlab to'plaganini bir-ikki kunda sovurib, yana qarzhavola qilib, bor budidan ayrilganlar. M. Behbudiy yozadi: "Katta to'y qilib xotun olgan bechoralarning holiga yig'lamoq kerak. Uch kunlik to'yning azasi ba'zi oilalarda o'n yil, hatto bir umr surar, balki bewatan va xonavayronlikka sabab bo'lur". Behbudiy qarzdorlarning achchiq qismati haqida yozar ekan, qarzdan qutilish uchun ular yer va hovlilarini sotishga majbur bo'layotganlari, bu holat yana 20-30 yil davom etsa, yer va hovlilar ajnabiylarga o'tib, aksar xalqimiz gadoylik darajasiga tushib qolishiga achinadi.[5;338-342]

Munavvarqori oilaviy marosimlar, shu jumladan, nikoh to'yi marosimlarida uchraydigan isrofgarliklar, behuda harakatlarni ham tanqidiy ravishda o'z maqolarida yozib qoldirgan. Jumladan, u shunday deydi: "Zakot bermok bo'lg'on holda bir boy zakot bermasa, hech kimning ishi yo'q, ammo o'g'lini uylantirib, bazm bermasa, avomlar o'rtasida malomatga mustahiq bo'lur." [6] Shuningdek, Munavvarqori kelinni kuyov uyiga etish holatini quyidagicha tasvirlaydi: "Ikkinchi nikoh kuni kelinni

kuyov hovlisig'a olib borurda ko'riladigon bir rasmi shani'adurki, bir arobag'a kelinni solib, ul arobaning oldida ikki-uch nafar xotunlar beibo chirmanda chalib va hofizlik qilib bormoqlari. Agarchi kulliyatan bo'lmasa ham aksar joyda ko'rilmog'dadur. Bu badbaxtlarning avrat ovozi eshitib, ko'p musulmonlar gunahkor bo'lmoqdadur." [7]

Yana bir jadid namoyandasi Xo'ja Muin ham ayrim kichik marosimlarni o'tqazish keraksiz harakat ekanligini, «Non shikanon», «Fotiha», «Nikoh», «Ro'yi binon», «Domod talbon» ning har qaysisi bir to'y bo'lib, minglarcha so'm isrof bo'lishi, bu to'ylardan «nikoh» va «ro'yi binon»dan boshqalari ortiqcha ekanligi, «non shikanon»ga 3-4 kishidan ziyoda odam yuborishga hojat yo'qligi, ba'zi kishilarg'a to'n kiygizmak, to'ydan non va shiravor olib ketishga barham berish kerakligi, nikoh to'yinda kuyovdan «shohi ulog'», yog' puli va shunga o'xshash narsalar olishni to'xtatish lozimligi, nikohdan keyin kuyovga kiyimlar kiydirish, «poyandoz» tutish, qizni olov atrofida aylantirib, uning oldida bir necha hayosiz kishilarg'a qabih alfozli ashulalar o'qittirib kuyovning uyig'a etish kabi yomon urf va rusumlar man etilishi kerakligi, kuyovning uyida kelinni olov atrofida aylantirish majusiylardan qolgan bir odat ekanligi xususida yozgan. [8]

Buxoro amiri Said Olimxon (1910–1920) hukmronligining dastlabki yilidayoq to'y-ma'rakalardagi isrofgarchiliklar va dabdababozlikni tugatishga e'tibor qaratib, birinchi navbatda viloyat beklari, qozilar, amlokdorlar va boshqa mansabdor shaxslarning oddiy oilalar ma'rakalarida ishtirok etishini taqiqlab qo'ygan. Ularga faqat bir-birlarinikida bo'ladigan marosimlarga borishga ruxsat berib, o'shanda ham sho'rvadan boshqa ovqat tanovul qilishni man etgan. Uning 1911-yil mart oyida "Juda isrofli to'ylarni tugatish to'g'risida" chiqargan farmoni ham XX asr boshlaridagi to'ylarga davlat siyosatining munosabatini o'rganishda manba bo'lib xizmat qildi. Unga ko'ra, to'ylarda 6-7 xil ovqat qilish taqiqlanib, palovdan boshqa ovqat berganlarga 75 darra urish jazosi tayinlanadi, sunnat va nikoh to'ylarida tashkil qilinadigan ulog' va poyga bekor qilinadi. Bu farmonga bo'ysunmaganlar o'limga mahkum etilishi belgilab qo'yilgan. To'yda mehmonlarning har biriga chopon berish rasmi man qilingan. 1916-yil 5-iyunda esa Amir to'yga kelganlarga qand berish odatini taqiqlovchi yana bir farmonni imzolaydi. [9]

1903 yilning 18 dekabrda "Turkiston viloyatining gazetasi"dagi maqolada ta'kidlanishicha, mahalliy aholi tomonidan "betartib va befoyda" to'ylar o'tkazilgan. Unda to'ydan oldingi urf-odatlar to'g'risida tanqidiy fikrlar aytilgan edi. Masalan, bir xonadonning qizini kelin qilmoqchi bo'lishsa, o'sha uyga bir xotin bir patnis meva va to'rtta yog'liq patir bilan borib, qizning ota-onasi bilan gaplashib, ular rozilik berishsa, mazkur xotinga oq ro'mol o'ratib yuborishgan. Ertasi kuni ikkala taraf ham boy bo'lsa, yana to'rt odam qiz tarafga kelgan va ularga ziyofat qilib berilgan, ularning har biriga movut chakmon berib yuborilgan edi. Undan keyin ertasi kuni bir lagan palov va bir lagan meva, 30ta katta yog'liq patir hamda olti kiyimlik ipaklik va ipaksiz narsalarni ikki xotin olib borib, kechgacha qizning uyida mehmon bo'lishgan, qaytishlarida ularga 2 jo'ra atlas va 2 kiyimlik chit yoki farang berib jo'natilgan. Bunday sarf-xarajatlarga esa aholining aksariyat qismining qurbi yetmas edi. Qarz evaziga uylanib xonavayron bo'lgan va bevatn qolgan odamlar son-sanoqsiz bo'lib, jamiyatning haqiqiy muammolaridan biriga aylangan edi. [10]

1917-yil fevral oyida Chor hukumati yakun topgach, jadidlar yangi Rossiya hukumati tarkibida avtonom Turkistonda tashkil etishga kirishadi. Bu borada yo'l boshchilik qilgan "Sho'royi islomiya" tomonidan tashkil etilgan qo'mita to'y uchun sarf-xarajatlarning kamaytirilishi va u bilan bog'liq marosimlarning ixchamlashtirilishi xususida taklif bilan chiqadi. Sovet davrida dinga qarshi harakatlar olib borilgan bir paytda O'rta Osiyo xalqlari orasida avvalgidek dabdabali bo'lmasa ham, to'y marosimlari bo'lgani ayon. 1949-yilda tayyorlangan rasmiy hisobotga ko'ra musulmonlar namozdan ham ko'ra ko'proq nikoh to'yi, sunnat to'yi, janoza marosimlarida ishtirok etishar edi. Bu "chuqur ildiz otgan" marosimlarga qarshi kurashish kommunistlarning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan. 1960-yillarning ikkinchi yarmida ham sovet usulida nikoh marosimini o'tkazishni ma'qul ko'ruvchilar soni oz emas edi. Ularning fikricha, nikoh aslida diniy emas, milliy marosim sanalgan. [11]

Ta'limni isloh etishga bel bog'lagan jadidlar tabiiy ravishda ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni ham qo'lga olishni boshlaydilar. To'y masalasi ular uchun juda muhim, dolzarb va ko'zdan qochirib bo'lmaydigan mavzu sanalgan. 1914-yil oxirlarida, ayni Birinchi jahon urushi bo'layotgan paytda Samarqand jadidlaridan Hoji Muin va Nusratulla Qudratulla sahnalashtirgan "To'y" nomli dramada juda boy bir odam o'g'lining sunnat to'yi uchun haddan tashqari ko'p pul sarflab, oxir-oqibat xonavayron bo'ladi. [12] Bundan tashqari, 1914-yil aprelida toshkentlik jadidlar nashr etgan "Sadoyi Turkiston" gazetasida "To'y xususida savol" sarlavhali maqola bosiladi. Rahmatulloh Ahmad o'g'li bu maqolada o'zining boshidan o'tganlarini yozadi: "Men avvalroq Toshkentda yaxshi tanilgan savdogarlardan bo'lib, doim 300-400 ming so'm miqdoridagi pul va mollarga egalik qilar edim. Biroq vaqt o'tishi bilan mendan yoshroq savdogarlar va ziyoli chet elliklar ila bo'lgan ish raqobati oqibatida o'z mavqeyimni yo'qotdim.

Ayni paytda uzoq yillar davomida yig'gan pulimni bolalarim to'ylariga sarf qilib bo'ldim, ammo yana olti farzandimni to'yi kutib turibdi". Yoki mashhur o'zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy 1915-yilda yozilgan "Baxtsiz kuyov" dramasi ota-onasiz yosh yigit amakisining qistovi ostida o'z uyini garovga berib, katta qarz olib, dabdabali to'y qilishi, biroq to'ydən keyin qarzini to'lay olmasligi va natijada uyini qo'ldan boy berishi, bor umidini yo'qotgan yosh oila o'z joniga qasd etishi kabi fojiali voqealarni tasvirlagan.[13]

Turkiston taraqqiyparvarlari nafaqat davriy matbuotdagi chiqishlari bilan emas, balki to'y va ma'rakalar islohini amalda ham qo'llashga harakat qilgan edilar. Turkiston jadidlarining rahnamalaridan Mahmudxo'ja Behbudiy 1909-yil 15 -aprelida Maqsud Xo'ja ismli o'g'liga xatna to'yi qilib 1000 rubldan ham kam pul sarflagan. To'yga ketadigan ortiqcha sarf-xarajat o'rniga Samarqanddagi kutubxonaga kitoblar xarid qilgan, bu kitoblar Rossiya va Turkiyadan keltirilgan. 1909 yilning 13 mayida "Turkiston viloyatining gazetisi"da M.Behbudiy o'tkazgan to'yga Samarqand aholining munosabati ikki xil bo'lganini yozar ekan, ba'zilar M.Behbudiydan o'rnak olish kerakligini ta'kidlasa, boshqalar uning boyligi va obro'sini hisobga olib kamida 2000-3000 rubl sarflashi kerak edi, deb tanqid qiladi. Bu misol jadidlarning bu bid'atga qarshi kurashda ham o'rnak bo'lganligini va millat manfaatini ko'zlaganligini ko'rsatadi. Shuningdek, S.Shodmonovning ushbu maqolasida keltirilishicha, o'sha davr ma'lumotlarida keltirilishicha, kambag'allar to'yga 200 rubldan 1000 rublgacha sarflaganlar. Boylar esa to'ylarga 5000 dan 10 000 rublgacha xarajat qilganlar. Bu o'z davriga nisbatan salmoqli mablag' hisoblangan. O'sha davrda 1 ta qo'ying o'rtacha bahosi 2,5-3 rubl (12,5 yoki 15 tanga) bo'lgan. May oyida, ya'ni qo'y eng qimmat bo'lgan vaqti 2 yoshli qo'ylar 7 rublgacha (35 tanga) bo'lgan. 1 botmon bug'doyning narxi 1,5-2 rubl bo'lgan.[14] Bundan tashqari, Mahmudxo'ja Behbudiy "Oyna" jurnalida quyidagicha yozgan: "To'y va ma'raka oqchasidan bolalarni, talabalarni Makka, Madina, Misr, Istanbulga va Rossiya dorilfunun va dorulsaltanatlariga yuborib, diniy va dunyoviy va zamonaviy odamlar yetishdurmoqqa sa'y qilish kerak", degan fikrni bildirgan.[16]

Xulosa qilib aytganda, jahondagi har bir xalq asrlar davomida o'z milliy qadriyatlari, urf-odat va an'analari, ma'naviy-madaniy merosini asrab, ularga katta qiziqish bilan yondashib kelmoqda. Chunki ular insonning o'zligini anglashi uchun xizmat qilishi barobarida ma'lum xalqlar an'alarining rivoji va saqlanish holatini tarixiy-etnografik nuqtai nazaridan o'rganishga imkoniyat yaratmoqda. Natijada xalqning turmush tarzi, buguni va kelajagi bilan bog'liq o'y-kechinmalari, ruhiyati aks etgan folklor namunalarini o'rganishga, ularning millat ma'naviy yuksalishida tutgan o'rnini asoslashga doir yangi xulosalar chiqarish imkonini bermoqda. XX asr boshlarida ham to'ylar va ularda yo'l qo'yilayotgan ortiqcha sarf-xarajatlarga nisbatan turlicha munosabatlar mavjud bo'lganini hamda bu borada qizg'in bahs-munozaralar bo'lib o'tganini ko'rish mumkin. Umuman olganda, to'y har bir davrning o'ziga xos jihatlari ko'rsatib beradi. To'y har qanday tanqidlarga uchrasa ham, bugungi kunda ham sobit tura olishga muvaffaq bo'lganini kuzatish mumkin. Shu sababli, respublikamizda to'ylarni o'tkazish bilan bog'liq iqtisodiy sabablar tufayli kelib chiqadigan ijtimoiy muammolarning oldini olish maqsadida marosimlarni o'tkazishga davlat siyosati darajasida yondashilayotgani e'tiborga loyiq. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2019-yil 14-sentabrdagi 2736-III-son "To'y-hashamlar, oilaviy tantanalar, maraka va marosimlar, marhumlarning xotirasiga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazilishini tartibga solish to'g'risida"gi qo'shma qarori buning yorqin dalilidir.[17]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аскарлов М. Тўй: кеча, бугун ва эртага: этнографик таҳлил // www.uzanalytics.com. 2019 йил, 13 феврал. (мурожаат этилган сана: 01.05.2025)
2. "Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini samarali tashkil etishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 21.04.2025 yildagi PF-71-son. <https://lex.uz/pdfs/7486412>
3. Sh.M.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2021. – B.288.
4. Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблари / Масъул муҳаррир Д.А. Алимова. Тарж. ва изоҳлар муаллифи Ш. Воҳидов. - 2-нашр. Т., 2000-Б.28-29.
5. Behbudiy M. Bizni kemiruvchi illatlar/«Oyna» jurnali, 1915 yil, 13-son,-B.338—342.;https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/jadid-matbuoti/mahmudxo-ja-behbudiy-bizni-kemiruvchi-illatlar-1915?_cf_chl_tk=BVB3PSfMydrY.8hhD5MMea712VIZGHVzQTfKk53Igs0-1747653343-1.0.1.1-g_X0BQfFnI8pXN7MDoLdp8_3oRtrK0Akdyf6hp3rOSg
6. Абдурашидхонов М. Никоҳ тўғрисида (1906) //«Тараққий» газетаси, 1906-йил, 7-март.
7. Ҳожи Муин. Оила тарбияси./Меҳнаткашлар товуши.1918-йил, 9-июль.
8. Ҳожи Муин. Оила тарбияси./Меҳнаткашлар товуши.1918-йил, 9-июль.

9. Jamolova D.M. Buxoro amiri to'y va marosimlarni qanday tartibga solgan?/ 31.10.2022.<https://oyina.uz/uz/article/1202>
10. Shodmonova S.Eskirmas muammolar: XX asr boshlarida Turkistondagi to'ylar. <https://davr24.uz/archives/1298>.
11. Karimova M. O'zbek to'ylari: o'tmishda va hozir./"Jadid" gazetasi, 2025-yil 21-fevral, 8-son. <https://oyina.uz/uz/article/3537>;
12. <https://jadid.uz/ozbek-toylari-otmishda-va-hozir/>
13. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/abdulla-qodiriy/abdulla-odirij-bahtsiz-kuyov-drama/>
14. Shodmonova S.Eskirmas muammolar: XX asr boshlarida Turkistondagi to'ylar. <https://davr24.uz/archives/1298>.
15. To'yeva M. Sh., Abdumutalova Sh. A. Jadidlar merosining bugungi yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdagi o'ziga xos jihatlari/"Jadidlar merosining bugungi yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdagi ahamiyati": Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, – Toshkent: O'RQK Akademiyasi, 2024.-B.242.
16. "Тўй-ҳашамлар, оилавий тантаналар, марака ва маросимлар, марҳумларнинг хотирасига бағишланган тадбирлар ўтказилишини тартибга солиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгашининг ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қўшма қарори. <https://lex.uz/ru/docs/5153833>

Axmadvov AmonkeldiBuxoro davlat universiteti dotsenti,
tarix va filologiya fanlari doktori (DSc)**Ziyodulloyeva Parvina**Buxoro davlat universiteti
talabasi

53

IKKI QUTBLI DUNYODA GERMAN DAVLATLARINING TAQDIRI (1945–1990 YY.)

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi jahon urushidan so'ng Potsdam konfrensiyasining xulosasiga ko'ra Germaniyaning to'rt okkupatsiya zonasiga bo'linishi, uning natijasida ikki mustaqil davlat – Germaniya Federativ Respublikasi (g'arbiy Germaniya) va Germaniya Demokratik Respublikasi (sharqiy Germaniya) ning vujudga kelishi, ushbu ikki davlat o'rtasidagi ideologik, siyosiy va iqtisodiy tafovutlar asosida keskin qarama-qarshiliklar yuzaga kelganligi yoritiladi. Germaniya Federativ Respublikasining 1945-1990-yillar oralig'idagi geosiyosiy holati, ikki qutbli dunyo tizimidagi o'rni va global miqyosidagi ta'siri tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor Germaniyaning geosiyosiy holati, xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlari, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlariga qaratilgan. Maqola zamonaviy dolzarb yondashuv asosida yozilgan bo'lib, Germaniyaning XX asr ikkinchi yarmidagi global siyosiy muhitdagi o'rnini yoritadi

Kalit so'zlar: Sovuq urush, SSSR, AQSH, GFR, GDR, NATO, Varshava shartnomasi, Berlin devori, Marshall rejasi.

СУДЬБА ГЕРМАНСКИХ ГОСУДАРСТВ В БИПОЛЯРНОМ МИРЕ (1945-1990.)

Аннотация. В статье освещается разделение Германии на четыре оккупационные зоны согласно решению Потсдамской конференции после Второй мировой войны, в результате которого возникли два независимых государства - Федеративная Республика Германия (Западная Германия) и Германская Демократическая Республика (Восточная Германия), а также острые противоречия между этими двумя государствами, основанные на идеологических, политических и экономических различиях. Анализируется геополитическое положение Федеративной Республики Германия в период 1945-1990 годов, ее место в биполярной системе мира и влияние на глобальном уровне. Основное внимание уделяется геополитическому положению Германии, ее отношениям с международными организациями, экономическим и социальным изменениям. Статья написана на основе современного актуального подхода и освещает роль Германии во второй половине XX века в глобальной политической среде.

Ключевые слова: Холодная война, СССР, США, ФРГ, ГДР, НАТО, Варшавский договор, Берлинская стена, План Маршалла.

THE FATE OF THE GERMAN STATES IN THE BIPOLAR WORLD (1945-1990.)

Abstract. This article examines the division of Germany into four occupation zones following the Potsdam Conference after World War II, which resulted in the emergence of two independent states - the Federal Republic of Germany (West Germany) and the German Democratic Republic (East Germany). It highlights the sharp contradictions that arose between these two states due to ideological, political, and economic differences. The geopolitical situation of the Federal Republic of Germany from 1945 to 1990, its position in the bipolar world system, and its global influence are analyzed. The main focus is on Germany's geopolitical status, relationships with international organizations, and economic and social transformations. The article adopts a contemporary and relevant approach, illuminating Germany's role in the global political landscape of the second half of the 20th century.

Keywords: Cold War, USSR, USA, FRG, GDR, NATO, Warsaw Pact, Berlin Wall, Marshall Plan.

Kirish. 1945-yil 8-may Germaniya harbiy qo'mondanligining so'zsiz taslim bo'lgan kun, 9-may Germaniya ustidan erishilgan tarixiy g'alaba kuni. Germaniyaning 1945-yilda g'olib davlatlar tomonidan bo'linishi, Yevropadagi geosiyosiy muvozanatni o'zgartirdi va uni global qarama-qarshilik markaziga aylantirdi. Sovuq urush sharoitida mamlakat ikki ijtimoiy-siyosiy tizim doirasida shakllandi. Germaniya Federativ Respublikasi (GFR) G'arb blogi tarkibida bozor iqtisodiyoti va xalqaro hamkorligi

asosida rivojlanga bo'lsa, Germaniya Demokratik Respublikasi (GDR) Sovet Ittifoqi yetakchiligidagi kommunizm g'oyasi asosida harakatlandi. 1955-yilda GFR NATOga, GDR esa Varshava shartnomasiga qo'shildi. Berlin devorining qurilishi (1961) aholining erkin harakatlanishini cheklash bilan birga, iqtisodiy resurslar oqimini nazorat qilish va davlatlararo farqlarni saqlab qolish vositasiga aylandi. Sovuq urush sharoitida Germaniyaning geosiyosiy pozitsiyasi xalqaro strategik manfaatlar doirasida belgilandi. GFR G'arbiy Yevropa iqtisodiy mo'jizasi jarayonida iqtisodiyotni liberallashtirish va industrial rivojlanish modeliga asoslangan siyosat yuritdi. GDR esa davlat rejalashtirilgan iqtisodiyotni targ'ib qildi, biroq iqtisodiy samaradorlik va aholi turmush darajasi bo'yicha GFR bilan raqobatbardoshlikni saqlab qola olmadi. 1980-yillarning oxirida jahonda ro'y bergan geosiyosiy o'zgarishlar, jumladan Sovet Ittifoqida amalga oshirilgan siyosiy-iqtisodiy islohotlar Germaniyaning birlashishi uchun sharoit yaratdi. 1989-yilda Berlin devorining qulashidan so'ng ikki davlat o'rtasidagi diplomatik muloqot faollashdi va 1990-yilda Germaniya qayta birlashtirildi.

Muhokama va tahlillar. 1945-yil may oyida Adolf Gitler qo'shinlari mag'lubiyatga uchraganida, Germaniya uchun aniq kelajak yo'q edi. Mamalakat vayron bo'ldi oziq-ovqat yoqilg'i va uy-joy tanqisligi oqibatida ko'plab odamlar halok bo'ldi. G'olib ittifoqchilar Germaniyaning bo'lib olish to'g'risida kelishuvni ishlab chiqdilar. Nemislar ozod qilingan davlat emas, mag'lub bo'lgan xalq edi. Ittifoqchilar nemislarni ular tomonidan va ularning nomidan sodir etilgan dahshatli jinoyatlar uchun tovon to'lashga majbur qilishlari kerakligi to'g'risida kelishib oldilar. [1;4.bet].

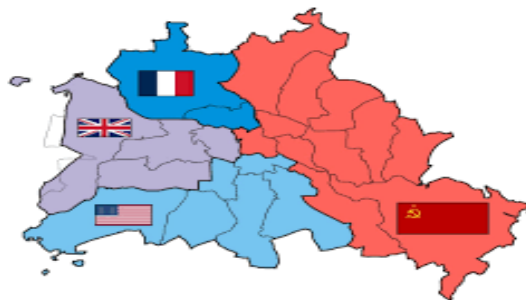
1945-yil 17-iyul va 2-avgustda bo'lib o'tgan Potsdam konfrensiyasi Germaniyaning to'la qurolsizlantirish hamda demilitarizatsiya va denifikatsiya qilish, to'g'risida qarorlar qabul qilindi. Germaniyaga iqtisodiy birlik sifatida qaralib sanoati nazorat ostiga olindi. Germaniya turmush darajasi qo'shniklaridan past bo'lishi kerakligi to'g'risida kelishib olindi.[2;5-6. bet]

Potsdam konfrensiyasi qarorlari Germaniya iqtisodiyotidagi monopolistik tizimlarni yo'q qilish, natsizm tarafdorlarini mulkidan va siyosiy hayotga ta'sir o'tkazish imkoniyatidan mahrum etish ko'zga tutilgan edi. 1945-yildayoq Nazorat kengashi IG Farbindustri konsernning mulkini konfiskatsiya qilish to'g'risida kelishib olindi. Eng yirik banklar, to'g'-kon sanoati 10 mingdan ziyod ishchiga ega bo'lgan konsernlar, shuningdek, Kurpp, Flick, Ryoxling va natsislar rejimi bilan yaqin aloqada bo'lgan boshqa magnatlarning korxonalari dekartelizatsiya qilinishi lozim edi. [3;180 b]

G'olib davlatlar 1947-1949-yillarda Germaniyaning iqtisodiy, so'ngra siyosiy bo'lib yubordilar. 1947-1948-yillarda g'arbiy zonalarining iqtisodiy jihatdan birlashtirilishi, Rurning iqtisodiy alohida zonaga aylantirilishi, valyuta reformatining o'tkazilishi Germaniyaning iqtisodiy jihatdan bo'linishiga olib keldi. Siyosiy jihatdan ham bo'lib yuborish tezlashdi.[4;295 b].

1945-1949-yillarda har bir davlat o'z zonasida siyosiy tuzum o'rnatdi. 1949-yil may oyida AQSH, Buyuk Britaniya va Fransiya zonalaridan G'arbiy Germaniya (GFR), 1949-yil oktabrda esa Sovet Ittifoqi zonasida Sharqiy Germaniya (GDR) davlatlari tashkil qilindi. GFR g'arb davlatlarining demokratiya va kapitalizm yo'lini tanladi. Sovet ittifoqi tasiridagi GDR kommunistik boshqaruvni joriy etdi. Bu farqlar Sovuq urushning zo'rayishiga, Germaniyaning 40 yilga yaqin ikkiga bo'linib qolishiga sabab bo'ldi. Sovuq urush sharoitida Germaniya harbiy-siyosiy va iqtisodiy qarama-qarshilik markaziga aylandi. GFR iqtisodiy modernizatsiya va Yevropa iqtisodiy hamjamiyatining ko'magi natijasida tezkor rivojlanishga erishdi. Marshall rejasi doirasida iqtisodiy yordam GFRga sanoat ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini berdi. GDR esa rejalashtirilgan iqtisodiy modelni joriy etgan bo'lsa-da, sanoat o'sish sur'atlari sustligi va resurs tanqisligi sababli iqtisodiy samaradorlikni ta'minlay olmadi. 1961-yilda GDR hukumati tomonidan qurilgan Berlin devori Sharqiy Germaniyadan G'arbiy Germaniyaga ommaviy migratsiyani to'xtatish vositasi sifatida talqin etilgan. Biroq, bu devor ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ikki Germaniya o'rtasidagi tafovutni chuqurlashtirdi, GDRning iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini cheklab qo'ydi.

G'arbiy Germaniya (GFR) bozor iqtisodiyoti va xalqaro integratsiya orqali tez rivojlandi. Masalan, Germaniyaning yetakchi avtomobil ishlab chiqaruvchilari Volkswagen, Mercedes-Benz va BMW xalqaro bozorda yetakchilikni ola boshladi. 1960-yillarga kelib, GFR dunyodagi eng yirik avtomobil eksportchilaridan biriga aylandi. Shu bilan birga, BASF, Bayer va Siemens kabi sanoat gigantlari kimyo, farmatsevtika va elektronika sohalarida G'arbiy Yevropa iqtisodiy o'sishining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylandi.

Sharqiy Germaniya (GDR) esa markazdan rejalashtirilgan iqtisodiyotga asoslanib, og'ir sanoat va davlat korxonalarini rivojlantirishga harakat qildi. Misol uchun, Trabant avtomobillari GDR sanoatining mahsuloti sifatida ishlab chiqarilgan bo'lsa-da, sifati va texnologik jihatdan G'arbiy Germaniya avtomobillaridan ancha orqada edi. Robotron nomi bilan tanilgan GDRning elektronika korxonalari kompyuter va hisoblash texnikasi ishlab chiqargan, ammo mahsulotlari G'arb raqobatchilari - IBM yoki Siemens bilan taqqoslaganda mahsulotlar sifati ancha past darajada edi.

Sanoat mahsulotlarining ishlab chiqarishidagi farqlar aholining hayot tarziga ta'sir qilgan. G'arbiy Germaniyada bozor iqtisodiyoti rivojlangan bo'lib, aholining kundalik ehtiyojlari, jumladan oziq-ovqat, maishiy texnika va boshqa mahsulotlarga bo'lgan talab erkin qondirilgan. Sharqiy Germaniyada bozor iqtisodiyoti sust rivojlangan bo'lib, doimiy taqchillik kuzatilgan. Fuqarolar kundalik tovarlar uchun ham uzun navbatlarda turishga majbur bo'lishgan.

Ammo XX asrning 80-yillarida ikki davlat o'rtasida yangi sahifalar ochildi. GDR dagi rasmiy targ'ibotlarda umumgerman masalasi yana kun tartibiga chiqdi. Umumiy madaniy meros to'g'rida so'zlar tez-tez qo'llanila boshlandi. Erich Honeckerning GFR da demokratik kuchlar g'alabasidan keyin Germaniyaning birlashishi masalasi to'g'risidagi bayonoti shov-shuvga sabab bo'ldi. Sharqiy Germaniya rahbariyatining yangi yo'li Bonnda qo'llab quvvatlandi. G.Kol hukumati GDR ni iqtisodiy jihatdan qo'llab quvvatlash uchun choralar ko'rildi. 1983-1984 yillarda umumiy qiymati 1,9 mlrd markadan iborat kredit berish bo'yicha shartnoma tuzuldi. 1987-yil ilk bora GDR rahbari Bonnga tashrif buyurdi. GDRning 40 yilligini nishonlash kunlari yaqinlashib kelmoqda edi.[5;230 b].

Germaniyaning birlashtirishning xalqaro huquqiy yechimi 2+4 shaklidagi AQSH, SSSR, Buyuk Britaniya, Fransiya muzokaralarida o'z yechimini topishi kerak edi. Bu muzokaralar 1990-May oyida boshlandi. Bunda SSSR Prezidenti Garbachovning birlashgan Germaniya rahbariyatiga mamlakatning harbiy va iqtisodiy bloklarga kirish masalasini o'z ixtiyoriga berish va GDRdan sovet qo'shinlarini chiqib ketilishi muhim rol o'ynadi. Umuman M.S. Garbachov GDR ning GFRga qo'shilinishiga rozi ekanligini G.Kolga 1990-yilning 10- fevralidayoq ma'lum qilgan edi. 1990-yil 12-sentabrda 2+4 ishtirokchilari tomonidan Germaniya masalasi uzul-kesil hal etish to'g'risida shartnoma imzolandi. Shartnomada Germaniyaning urushdan keyingi chegaralari daxlsizligi kafolatlanishi va Germaniya qurolli kuchlarini kerakli darajada qisqartirish masalasi ko'rildi. 1990-yilning may oyida GFR va GDR hukumatlari tomonidan 1-iyulda ikki mamlakat o'rtasidagi iqtisodiy valyuta va ijtimoiy ittifoqi to'g'risida shartnoma imzolandi.[6;231-232 b].

Germaniyaning 1990-yildagi birlashuvi shunchaki ikki davlatning qo'shilishi emas edi. Bu XX asrning eng chuqur siyosiy metaforalaridan birining yechimi bo'ldi.

Ko'rsatkichlar	G'arbiy Germaniya (GFR)	Sharqiy Germaniya (GDR)
Yetakchi sanoat tarmoqlari	Avtomobilsozlik (Volkswagen, BMW), Kimyo (BASF), Elektronika (Siemens)	Og'ir sanoat (Trabant, Robotron)
Kundalik mahsulotlar	Savdo do'konlari to'la, turli mahsulotlar mavjud	Doimiy taqchillik, uzoq navbatlar
Migratsiya tendensiyasi	G'arbiy Yevropadan ishchi kuchi jalb etilgan	Aholi G'arbg ko'chishga harakat qilgan
Harbiy ittifoq	NATO tarkibida	Varshava shartnomasi tarkibida
Harbiy bazalar	Ramstein aviabazasi	Sovet armiyasining Eberswaldedagi raketa bazasi

Xulosa. Germaniya taqdiri ikki qutubli dunyoning markazida joylashgan nemis xalqining sinovi bo'ldi. 1945-yil g'oyaviy qarama-qarshiliklar natijasida ikki davlatga bo'lindi. G'arbiy Germaniya bozor iqtisodiyoti va xalqaro hamkorlik asosida rivojlangan bo'lsa, Sharqiy Germaniya rejalashtirilgan iqtisodiyot tufayli iqtisodiy qo'liqlardan qutulolmadi. Bu bo'linish nafaqat siyosiy va iqtisodiy tizimlarni ajratdi, balki ikki nemis xalqining ongida hayot tarzida qadriyatlarida ham chuqur tafovutlar paydo bo'lishiga olib keldi. Sharqda senzura cheklov va izolyatsiya hukm surar, G'arbda esa erkinlik, taraqqiyot, global integratsiya avj olar edi. Shu tariqa bir millat, ikki taqdir, ikki yo'nalish bilan yashashga majbur bo'ldi. 1990-yilda ikki Germaniyaning birlashuvi ikki qutubli qarama-qarshiliklar yakuniga aylandi. Shunga qaramay Germaniya bu tarixiy birlashuv butun dunyoga muhim haqiqatni eslatdi, devorlar odamlarni ajratishi mumkin, ammo millatni bo'la olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nuriddinov Z. R. G'arb mamlakatlarning eng yangi tarixi (1939-1971)- Toshkent, 1976. -523 bet
2. Pól O'Dochartaigh. Germany since 1945. – Palgrave Macmillan, 2004. 299 b.
3. Kichkilov H, Fayzulloyeva M. Eng yangi tarix (1945-2010-yillar). – Toshkent, 2011. 520 b.
4. Jurgen Weber. Germany, 1945-1990: A Parallel History. Central European University Pr. 2004. 289 p.
5. Axmatov A. (Akhmatov A) XX asr 50-70 yillarida Buxoro adabiy muhiti tarixi. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. Volume 2, Impact Factor:5.947 ASI Factor = 1.7. April 2022. – B.399-403.
6. Axmatov A. O'zbekiston SSSR yozuvchilar uyushmasining Mustaqillik arafasidagi faoliyati (Buxoro bo'limi misolida). Pedagogik akmeologiya. (1)2024. – B.7-10.

FASHIZMGA QARSHI URUSH YILLARIDA O'ZBEKISTON ENGIL VA MAHALLIY SANOATNING HARBIY IZGA KO'CHIRILISHI

Annotatsiya. *Fashizmga qarshi urush yillarida, ya'ni Ikkinchi jahon urushi davrida, O'zbekistonda sanoatning harbiy izga ko'chirilishi muhim tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi. Urushning boshlanishi bilan, Sovet Ittifoqi frontga zarur qurol-yarog' va materiallarni yetkazib berish uchun sanoatni va ishlab chiqarishni o'zgartirishga majbur bo'ldi. O'zbekiston ham bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi. 1941-yilning iyunida urush boshlangach, frontdagi sanoatni saqlab qolish maqsadida ko'plab sanoat korxonalari, zavodlar va fabrikalar, ayniqsa, og'ir sanoat va qurollanish bilan bog'liq ishlab chiqarish ob'ektlari, urush zonasidan chetga ko'chirildi. O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlariga juda ko'plab korxonalar, jumladan, qurol-yarog' ishlab chiqarish zavodlari va boshqa strategik sanoat tarmoqlari ko'chirildi. Bu hududlar frontga yaqin bo'lib, Sovet Ittifoqining o'zining xavfsiz hududi hisoblangan.*

O'zbekistonning engil sanoat sohalarida ham o'zgartirishlar yuz berdi. Misol uchun, matolar va poyabzal ishlab chiqarish, turli xil kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Mahalliy sanoat tarmoqlari, masalan, paxta sanoati va kimyo sanoati, urush davrida harbiy maqsadlar uchun qayta tashkil etildi. Paxtadan olingan turli xom ashyolar (masalan, kimyoviy moddalar) va boshqa resurslar, qurollar ishlab chiqarish uchun ishlatildi. Urush davrida tashqi iqtisodiy aloqalar o'zgardi. O'zbekistonda yangi qurollar, aviatsiya motorlari, tanklar, artilleriya uchun qismlar ishlab chiqarildi. Buning uchun yangi korxonalar tashkil etildi.

Toshkentda aviatsiya motorlari zavodi ochildi, bu zavod frontga zarur bo'lgan barcha texnikalarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan edi. Shuningdek, navbatdagi yengil sanoat korxonalari ham harbiy izga ko'chirildi, ya'ni kiyim-kechak, ovqatlanish va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishi va frontdagi askarlarga ta'minot qilindi. Paxta O'zbekiston uchun muhim resurs bo'lib, bu mahsulotlar ham urush davrida harbiy maqsadlar uchun ishlatildi. O'zbekiston paxta tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda katta ahamiyatga ega edi, va bu jarayonlar urush uchun zarur bo'lgan materiallar ishlab chiqarishda ham yordam berdi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston sanoat tarmoqlarini ham qo'llab-quvvatlashini ko'rsatdi. Harbiy izga ko'chirilgan sanoat, shu jumladan engil va mahalliy sanoat, urushning harbiy ehtiyojlarini ta'minlashda katta rol o'ynadi.

Kalit so'zlar. *Ikkinchi jahon urushi, front, qahramon, fashizm, harbiy sanoat Buxoro, Toshkent, Samarqand mehnatkashlari, sanoat, engil sanoat, mahalliy sanoat, aviatsiya, harbiy kiyim-kechak, qurol-yaroq, paxta sanoati, kimyo sanoati, harbiy bo'linmalar, aviatsiya, tank, tank motorlari, snaryad, artilleriya o'qlari.*

Аннотация. *В годы войны с фашизмом, то есть в годы Великой Отечественной войны, перевод промышленности Узбекистана на военные рельсы был одним из важных исторических процессов. С началом войны Советскому Союзу пришлось трансформировать промышленность и производство, чтобы обеспечить фронт необходимым вооружением и материалами. Узбекистан также внес свой вклад в этот процесс. С началом войны в июне 1941 года многие промышленные предприятия, заводы и фабрики, особенно предприятия тяжелой промышленности и производства вооружений, были выведены из зоны боевых действий, чтобы сохранить промышленность на фронте. Многие предприятия, в том числе оружейные заводы и другие стратегические отрасли промышленности, были переведены в Ташкент, Самарканд, Бухару, Фергану и другие города Узбекистана. Эти районы находились близко к линии фронта и считались безопасными зонами для Советского Союза.*

Изменения произошли и в легкой промышленности Узбекистана. Например, производство тканей и обуви, различных видов одежды и других изделий было адаптировано к военным нуждам. Местные отрасли промышленности, такие как хлопчатобумажная и химическая, во время войны были реорганизованы в военных целях. Различное сырье (например, химикаты) и другие ресурсы, полученные из хлопка, использовались для производства оружия. Внешнеэкономические связи

изменились во время войны. В Узбекистане производились новые виды оружия, авиадвигатели, танки, детали для артиллерии. Для этой цели были созданы новые предприятия.

В Ташкенте был открыт завод авиадвигателей, специализирующийся на производстве всей необходимой фронту техники. Также следующее поколение предприятий легкой промышленности было переведено на военный путь, то есть на производство одежды, продуктов питания и других товаров и снабжение солдат на фронте. Хлопок является важным ресурсом для Узбекистана, и эта продукция также использовалась в военных целях во время войны. Узбекистан имел большое значение в производстве и переработке хлопкового волокна, и эти процессы также способствовали производству материалов, необходимых для войны.

В годы войны Узбекистан обеспечивал фронт милицией, воинскими спецподразделениями, людскими ресурсами, а также играл большую роль в создании необходимых для военной промышленности материалов, вооружения и других средств. Легкая и бытовая промышленность Узбекистана активно участвовала во многих процессах переработки и производства.

Во время Второй мировой войны Узбекистан оказывал значительную поддержку не только в людских ресурсах, но и в промышленных секторах. Промышленность, в том числе легкая и кустарная, переведенная на военный лад, сыграла важную роль в обеспечении военных нужд войны.

Ключевые слова. Вторая мировая война, фронт, герой, фашизм, военная промышленность, рабочие Бухары, Ташкента, Самарканда, промышленность, легкая промышленность, местная промышленность, авиация, военная форма, оружие, хлопчатобумажная промышленность, химическая промышленность, воинские части, авиация, танк, танковые двигатели, снаряд, артиллерийские снаряды.

Abstract. During the years of the war against fascism, that is, during the Second World War, the transfer of industry to the military path in Uzbekistan was one of the important historical processes. With the beginning of the war, the Soviet Union was forced to transform industry and production in order to supply the front with the necessary weapons and materials. Uzbekistan also made its contribution to this process. When the war began in June 1941, in order to preserve industry at the front, many industrial enterprises, plants and factories, especially heavy industry and production facilities related to armaments, were relocated from the war zone. A large number of enterprises, including arms factories and other strategic industries, were relocated to Tashkent, Samarkand, Bukhara, Fergana and other cities of Uzbekistan. These territories were close to the front and were considered a safe zone for the Soviet Union.

Changes also occurred in the light industry of Uzbekistan. For example, the production of fabrics and shoes, various types of clothing and other products were adapted to military needs. Local industries, such as the cotton industry and the chemical industry, were reorganized for military purposes during the war. Various raw materials (for example, chemicals) and other resources obtained from cotton were used to produce weapons. Foreign economic relations changed during the war. New weapons, aircraft engines, tanks, and artillery parts were produced in Uzbekistan. New enterprises were created for this.

An aircraft engine plant was opened in Tashkent, which specialized in the production of all equipment needed for the front. Other light industry enterprises were also transferred to the military path, that is, to the production of clothing, food and other products and supplies for soldiers at the front. Cotton was an important resource for Uzbekistan, and these products were also used for military purposes during the war. Uzbekistan was of great importance in the production and processing of cotton fiber, and these processes also helped in the production of materials necessary for the war.

During the war years, Uzbekistan provided the front with militia, military special units and human resources, and also played a major role in the development of materials, weapons and other means necessary for the military industry. Light and local industry of Uzbekistan actively participated in many processing and production processes.

During the Second World War, Uzbekistan provided significant support not only in human resources, but also in industrial sectors. The industry transferred to the military path, including light and local industry, played a major role in ensuring the military needs of the war.

Keywords. World War II, front, hero, fascism, military industry, workers of Bukhara, Tashkent, Samarkand, industry, light industry, local industry, aviation, military uniforms, weapons, cotton industry, chemical industry, military units, aviation, tank, tank engines, projectile, artillery shells.

Kirish. 1941 -yil 22 iyun. Bu kunni butun insoniyat shu'm kun sifatda esiga keladi. Xuddi shu kun nemis-fashist bosqinchilari sobiq SSSRning chegaralariga bostirib kirdi. Oqibatda xalqimizning fashist bosqinchilariga qarshi kurashi boshlandi.

Mamlakatimiz bu urushga tayyorgarlikni to'la amalga oshirgan emas edi. Bundan foydalangan dushman chegara xududlarini qisqa mudatlarda ishg'ol qilib, mamlakat ichkarisiga qarab siljiy boshladi. Ana shunday og'ir damda, Hukumat nemis-fashist bosqinchilariga qarshi umumiy xalk kurashini tashkil qildi va bu urushda biz albatta galaba qozonishimizga xalqimizda ishonch ruhini tugdira oldi. 1941-yil 30 uyil Davlat Mudofaa Qo'mitasi tuzilib, unga katta rejalar berildi. Davlat Mudofaa Qo'mitasi o'ziga berilgan huquqlardan foydalanib, mamlakat xalq xo'jaligini harbiy izga ko'chirish, mehnatkashlar ommasini safarbar qilish va harbiy mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha samarali ishlarni amalga oshirilishi, bular g'alabani ta'minlashdagi asosiy omili bo'ldi.

Fashizmga qarshi urush yillarida, ya'ni Ikkinchi jahon urushi davrida, O'zbekistonda sanoatning harbiy izga ko'chirilishi muhim tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi. Urushning boshlanishi bilan, Sovet Ittifoqi frontga zarur qurol-yarog' va materiallarni yetkazib berish uchun sanoatni va ishlab chiqarishni o'zgartirishga majbur bo'ldi. O'zbekiston ham bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi. 1941-yilning iyunida urush boshlangach, frontdagi sanoatni saqlab qolish maqsadida ko'plab sanoat korxonalari, zavodlar va fabrikalar, ayniqsa, og'ir sanoat va qurollanish bilan bog'liq ishlab chiqarish ob'ektlari, urush zonasidan chetga ko'chirildi. O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlariga juda ko'plab korxonalar, jumladan, qurol-yarog' ishlab chiqarish zavodlari va boshqa strategik sanoat tarmoqlari ko'chirildi. Bu hududlar frontga yaqin bo'lib, Sovet Ittifoqining o'zining xavfsiz hududi hisoblangan.

O'zbekistonning engil sanoat sohasida ham o'zgartirishlar yuz berdi. Misol uchun, matolar va poyabzal ishlab chiqarish, turli xil kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Mahalliy sanoat tarmoqlari, masalan, paxta sanoati va kimyo sanoati, urush davrida harbiy maqsadlar uchun qayta tashkil etildi. Paxtadan olingan turli xom ashyolar (masalan, kimyoviy moddalar) va boshqa resurslar, qurollar ishlab chiqarish uchun ishlatildi. Urush davrida tashqi iqtisodiy aloqalar o'zgardi. O'zbekistonda yangi qurollar, aviatsiya motorlari, tanklar, artilleriya uchun qismlar ishlab chiqarildi. Buning uchun yangi korxonalar tashkil etildi.

Toshkentda aviatsiya motorlari zavodi ochildi, bu zavod frontga zarur bo'lgan barcha texnikalarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan edi. Shuningdek, navbatdagi yengil sanoat korxonalari ham harbiy izga ko'chirildi, ya'ni kiyim-kechak, ovqatlanish va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishi va frontdagi askarlarga ta'minot qilindi. Paxta O'zbekiston uchun muhim resurs bo'lib, bu mahsulotlar ham urush davrida harbiy maqsadlar uchun ishlatildi. O'zbekiston paxta tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda katta ahamiyatga ega edi, va bu jarayonlar urush uchun zarur bo'lgan materiallar ishlab chiqarishda ham yordam berdi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan, ko'plab sanoat korxonalari va zavodlar Ukrainadan, Rossiyadan va boshqa frontga yaqin hududlardan O'zbekistonga ko'chirilgan. Bu yerda ularga yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi, va bu ko'chirish sanoatning tez rivojlanishiga olib keldi. Urush davrida paxta yetishtirish O'zbekistonda asosiy sanoat tarmog'i bo'lib qolgan, ammo sanoat sektorining boshqa sohalari ham rivojlandi. Masalan, kimyo sanoati, paxta tozalash zavodlari, metallurgiya va to'qimachilik sanoati kengaygan.

O'zbekiston sanoati, asosan, urush ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan edi. Urush paytida O'zbekistonga ko'plab harbiy texnikalar ishlab chiqarish, kiyim-kechak va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish vazifasi yuklatilgan edi. Urush davrida O'zbekistonning energetika sektori ham kuchli rivojlanishga yuz tutdi. Bu davrda yangi energetika manbalari va ishlab chiqarish zavodlari qurildi. Urush yillarida sanoat O'zbekistonda tez rivojlanib, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari va texnologiyalar paydo bo'ldi. Bu rivojlanish, ayniqsa, urushning oxiriga kelib, mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirdi.

Urush yillarida Toshkent aviatsiya zavodi (Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi) Sovet Ittifoqi davrida, ayniqsa Ikkinchi jahon urushi yillarida juda muhim ro'l o'ynagan. Zavod 1938 yilda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi aviatsiya texnikasini ishlab chiqarish edi. Urush davrida zavod frontga kerakli samolyotlarni ishlab chiqarish va ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Zavodda o'z vaqtida bombalar, jangovar samolyotlar va boshqa harbiy aviatsiya qismlarini ishlab chiqarish amalga oshirilgan. Bu zavodning ishlab chiqarish quvvati va texnik salohiyati urush davomida butun front uchun kerakli samolyotlarni taqdim etishga yordam berdi. Zavodning xodimlari va muhandislari urush davrida juda ko'p mehnat qilib, ayrim hollarda ishlab chiqarishning yuqori natijalarga erishdi. Toshkent aviatsiya zavodi urushdan keyin ham o'z faoliyatini davom ettirdi va o'sha davrda aviatsiya sanoatining rivojlanishida muhim o'rin tutdi.

1943-yilda respublikadagi harbiy zavod va fabrikalar jumladan, Buxorodagi Xarkov velosiped zavodi ham shu yili front uchun 5 mingga yaqin avtomat, 7600 dona mina, 250 ming dona patron, 120 mingga aviabombalar ishlab chiqardi. Bu bilan nemis-fashist bosqinchilari ustidan g'alaba qozonishga

zavod ishchilari o'z hissalarini qo'shdilar. Ana shu harbiy asbob-anjomlarni tayyorlashda Buxoro mehnatkashlarining ham munosib ulushi bor. Xarkovdan ko'chib kelgan velosiped zavodi birorta ham velosiped ishlab chiqarmagan, zavod miltiq va avtomat qundochlari, minalar ishlab chiqargan va ularni frontga yuborgan. 1942 yil boshida O'zbekiston Respublikasining yangi elektr stantsiyalari ishlab chiqarish taklifi Davlat Mudofaa Qo'mitasi yordami bilan ma'qullandi va O'zbekistonda 5 ta elektr stantsiyalari ishga tushirildi, Farhod gidro elektr stansiyasi elektr energiyasini ishlab chiqarishga kirishdi. Nihoyat elektr stansiyalarini qurishni zarbdor qurilish deb e'lon qilindi va uni qurilishiga 600 million so'm ajratildi. Bulardan tashqari ham quvvatli kichik-kichik GESlarni ham qurish mo'ljallangandi. Respublikada urush yillarida qurilgan GESlar o'zining qayd etilishi jihatdan mamlakatdagi GESlar orasida, bular orasida Farhod GESi qurilishi uchun 16 million kub metr tuprok ishlari, 400 ming kub metr qo'ya va 300 ming kub metrdan ortig'i beton ishlarini amalga oshirish kerak edi. Farhod stansiyasi qurilishiga Buxorodan 557 ta kishi ishtirok etgan. Bular yosh, voyaga etmagan bolalar va beva qogan xotin-qizlar edi. Farhod GESining 2 bloki qurilib ishga tushirildi. Natijada respublikada 1940 yildan boshlab 1945 yilga kelib elektr energiyasi ishlab chiqarish 2,5 barobarga oshdi. Bu yutuqlar ortida 500 dan ortiq buxoroliklarning katta mehnati borligi va bu g'alabaga munosib hissa qo'shdi. Mazkur soha ishchilari frontni va front orqasidagi korxonalarni kerakli elektr energiyasi bilan ta'minlab turdi. 1942 yil urush davriga moslashtirish maqsadida, Kogon aralash-o'g'it zavodi yangidan jihozlandi. Bu tadbirlar o'z samarasini berdi. Bu korxona front etiyajlari uchun mahsulot ishlab chiqardi va frontga yubordi.

Urush yillari davomida O'zbekiston Respublikasi frontga 210 ta samolyot, 17 mingta samolyot motori, 17100 dona minamyot, 27 ming tankka qarshi o'q otadigan zambarak, minamyot qismlari, 60 ming harbiy kimyoviy anjomlar, 22 million dona mina, 560 ming dona sinaryad, 2 million 300 ming aviatsiya bombalari, 1 million dona granata, 100 ming metrdan ortiq sim, 3 million donadan ortiq radiolampa, 5 ta bronopoezd, 18 ta harbiy sanitariya ko'chma hammomlar, 2200 ta ko'chma oshxona va boshqa narsalarni etkazib berdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Urush yillarida O'zbekiston sanoati haqida gapirganda, Ikkinchi jahon urushi davri O'zbekiston sanoatining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatganini aytish mumkin. Sanoat rivojlanishi va iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun ko'plab o'zgarishlar amalga oshirilgan.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan, ko'plab sanoat korxonalari va zavodlar Ukrainadan, Rossiyadan va boshqa frontga yaqin hududlardan O'zbekistonga ko'chirilgan. Bu yerda ularga yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi, va bu ko'chirish sanoatning tez rivojlanishiga olib keldi. Urush davrida paxta yetishtirish O'zbekistonda asosiy sanoat tarmog'i bo'lib qolgan, ammo sanoat sektorining boshqa sohalar ham rivojlandi. Masalan, kimyo sanoati, paxta tozalash zavodlari, metallurgiya va to'qimachilik sanoati kengaygan.

O'zbekiston sanoati, asosan, urush ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan edi. Urush paytida O'zbekistonga ko'plab harbiy texnikalar ishlab chiqarish, kiyim-kechak va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish vazifasi yuklatilgan edi. Urush davrida O'zbekistonning energetika sektori ham kuchli rivojlanishga yuz tutdi. Bu davrda yangi energetika manbalari va ishlab chiqarish zavodlari qurildi. Urush yillarida sanoat O'zbekistonda tez rivojlanib, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari va texnologiyalar paydo bo'ldi. Bu rivojlanish, ayniqsa, urushning oxiriga kelib, mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirdi.

Muhokama va natijalar.

Fashizmga qarshi urush yillarida, ya'ni Ikkinchi jahon urushi davrida, O'zbekistonda sanoatning harbiy izga ko'chirilishi muhim tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi. Urushning boshlanishi bilan, Sovet Ittifoqi frontga zarur qurol-yarog' va materiallarni yetkazib berish uchun sanoatni va ishlab chiqarishni o'zgartirishga majbur bo'ldi. O'zbekiston ham bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi. 1941-yilning iyunida urush boshlangach, frontdagi sanoatni saqlab qolish maqsadida ko'plab sanoat korxonalari, zavodlar va fabrikalar, ayniqsa, og'ir sanoat va qurollanish bilan bog'liq ishlab chiqarish ob'ektlari, urush zonasidan chetga ko'chirildi. O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlariga juda ko'plab korxonalar, jumladan, qurol-yarog' ishlab chiqarish zavodlari va boshqa strategik sanoat tarmoqlari ko'chirildi. Bu hududlar frontga yaqin bo'lib, Sovet Ittifoqining o'zining xavfsiz hududi hisoblangan.

O'zbekistonning engil sanoat sohalarida ham o'zgartirishlar yuz berdi. Misol uchun, matolar va poyabzal ishlab chiqarish, turli xil kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Mahalliy sanoat tarmoqlari, masalan, paxta sanoati va kimyo sanoati, urush davrida harbiy maqsadlar uchun qayta tashkil etildi. Paxtadan olingan turli xom ashyolar (masalan, kimyoviy moddalar) va boshqa resurslar, qurollar ishlab chiqarish uchun ishlatildi. Urush davrida tashqi iqtisodiy aloqalar o'zgardi. O'zbekistonda

yangi qurollar, aviatsiya motorlari, tanklar, artilleriya uchun qismlar ishlab chiqarildi. Buning uchun yangi korxonalar tashkil etildi.

Toshkentda aviatsiya motorlari zavodi ochildi, bu zavod frontga zarur bo'lgan barcha texnikalarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan edi. Shuningdek, navbatdagi yengil sanoat korxonalari ham harbiy izga ko'chirildi, ya'ni kiyim-kechak, ovqatlanish va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilishi va frontdagi askarlarga ta'minot qilindi. Paxta O'zbekiston uchun muhim resurs bo'lib, bu mahsulotlar ham urush davrida harbiy maqsadlar uchun ishlatildi. O'zbekiston paxta tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda katta ahamiyatga ega edi, va bu jarayonlar urush uchun zarur bo'lgan materiallar ishlab chiqarishda ham yordam berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1-jild .T; O'zbekiston,2018.396 b.
2. Buxoro viloyat davlat arxivi,1157f. 1-ro'yxat.
3. "Sovet jangchisi" front gazetasi.1944 yil 10 mart.
4. "Pravda Vostoka",14 noyabr 1943 yil.
5. "Qizil Armiya", front gazetasi,1943 yil,10 mart.
6. O'zbekiston SSR tarixi,T;Fan,1975,300-480 betlar.

MUSTAQILLIK YILLARDA O'ZBEK XONLIKLARINING TARIXINI O'RGANILISHI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston mustaqilligi yillarida o'zbek xonliklarining tarixini o'rganish jarayoni tahlil qilinadi. Mustaqillikdan so'ng o'zbek xonliklari o'zining madaniy etnik va tarixiy merosini tiklashda muhim qadamlar qo'ygan. Maqolada mustaqillik yillarida o'zbek xonliklarining o'z tarixi va madaniyatini tiklash va o'rganish yosh avlodga yetkazish yo'lidagi sa'y harakatlar ko'rib chiqiladi. Xususan Buxoro xonligi siyosiy tarixi haqida ham to'xtalib o'tilgan. Ushbu maqola o'zbek xonliklarining mustaqil O'zbekiston tarixida o'rni va roli haqida chuqur tasavvur hosil qilishga xizmat qiladi

Kalit so'zlar: Buxoro, Xiva, Qo'qon, o'zbek, manba, kitob, maqola, to'plam, hujjat, pul, manbashunoslik, tarixshunoslik, kemachilik, lavozim, xalq, soliq, xonadon, mustaqillik, madaniyat.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ УЗБЕКСКИХ ХАНСТВ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация: В данной статье анализируется процесс изучения истории узбекских ханств в годы независимости Узбекистана. После обретения независимости узбекские ханства предприняли важные шаги по восстановлению своего культурного, этнического и исторического наследия. В статье рассматриваются усилия узбекских ханств в годы независимости по восстановлению своей истории и культуры, передаче их знаний подрастающему поколению. В частности, обсуждалась и политическая история Бухарского ханства. Данная статья призвана создать глубокое понимание места и роли узбекских ханств в истории независимого Узбекистана.

Ключевые слова: Бухара, Хива, Кокан, Узбек, источник, книга, статья, сборник, документ, деньги, источниковедение, историография, судоходство, положение, народ, налог, хозяйство, независимость, культура.

THE STUDY OF THE HISTORY OF THE UZBEK KHANATES IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation. This article analyzes the process of studying the history of the Uzbek khanates during the years of Uzbekistan's independence. After independence, the Uzbek khanates took important steps to restore their cultural, ethnic and historical heritage. The article examines the efforts of the Uzbek khanates during the years of independence to restore and teach the younger generation their history and culture. In particular, the political history of the Bukhara Khanate is also discussed. This article serves to create a deep understanding of the place and role of the Uzbek khanates in the history of independent Uzbekistan

Keywords: Bukhara, Khiva, Kokand, Uzbek, source, book, article, collection, document, money, source studies, historiography, shipping, position, people, tax, household, independence, culture.

Kirish. Xonliklar davri tarixi o'zbek davlatchiligi tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan davrlardan biri hisoblansa-da, Xiva, Buxoro va Qo'qon xonliklari tarixini o'rganish va o'qitishga yetarli darajada e'tibor berilmagan. Aksincha, xonlarning "qonxo'rliqi", "axmoqligi", mingboshi, qozilarning "axloqsizligi" haqida ertaklar to'qilgan ediki, xalqning tasavvurida ularga nisbatan nafrat hissi tarbiyalandi. Uchta xonlik o'rtasidagi nizolarni tahlil etish borasida kechgan voqealar bilan tanishtirishdan tashqari, ularning mohiyati, oqibatlaridan tegishli xulosa chiqarish tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Biz tarixchi sifatida bu muammolarni hal qilishimiz zarur va shartdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqolada o'zbek xonliklarning mustaqillik yillarda o'rganilishi xususida va Buxoro xonligi tarixi haqida ham fikr yuritilgan. Xiva va Qo'qon xonliklarining o'rganilish hamda Buxoro xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy tarixiy masalalari yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy - mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tizimlilik tamoyillari asosida yoritilgan bo‘lib, unda o‘zbek xonliklari tarixi manbalar asosida o‘rganilib tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, o‘zbek davlatchiligi tarixiga katta e’tibor qaratila boshlandi. “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 iyuldagi O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori o‘zbek davlatchiligi tarixi muammosining maqsadli rivojlanishiga imkon yaratdi[1]. Respublika Prezidenti I.A. Karimovning bir guruh tarixchi olimlar bilan uchrashuvidagi tarix fani borasida bildirgan fikrlari o‘zbek xalqi va uning davlatchiligi tarixi konsepsiyasining yaratilishiga g‘oyaviy asos bo‘lib, unda “ilmiy nuqtai nazarga tayangan davlatchilik tarixini yaratish” asosiy maqsad sifatida belgilangan [2.29].

Mustaqillik yillarida o‘zbek xonliklari tarixi yaxshi o‘rganildi. Ma’lumki Buxoro xonligi tarixiga nazar tashlanganda, uch sulola hukmronligini ko‘rish mumkin. Bular shayboniylar (XVI asr), ashtarxoniylar (yoki joniylar: XVII-XVIII asr o‘rtalari) va mang‘itlar hukmronligi davri. Mazkur sulolalar davlat tizimida umumiylik jihatlari ko‘rinsa-da, xonlikning siyosiy nufuzi, kuch-qudrati turlicha bo‘lganligi sababli uning o‘ziga xos jihatlari e’tirof etish zarur[3.31]. Buxoro xonligi yohud amirligi O‘rta Osiyoda mavjud bo‘lgan uchta yirik xonliklardan biridir. Buxoro hukmdorlari O‘rta Osiyodagi boshqa hukmdorlarga nisbatan mashhur va qudratli edilar. Bunga asosiy sabab sifatida davlat boshqaruvi an‘analarini har bir hukmdor doimiy ravishda yangilab borganligi, xonlarning davlat boshqaruvidagi o‘rni benihoya ulkanligi bilan baholanadi. Buxoro hukmdorlarining barchasi haqida ham bunday fikr bildirish to‘g‘ri deya olmaymiz albatta, ammo xonlik qudratini boshlab bergan hodisa ham, davlat taraqqiyotining asosi ham hukmdorning shaxsiy fazilati edi degan xulosaga kelish mumkin. Buning natijasida mamlakat siyosiy, harbiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksalgan. Buxoro xonligi aholisining farovonligi oshgan. Abdullaxon II, Imomqulixon, Shohmurod, Amir Nasrulloh hukmronlik davrida boshqaruv, pul va harbiy sohalarida ko‘plab islohotlar o‘tkazdiki ular mamlakat taraqqiyotiga o‘z ta’sirini o‘tkazdi.

Buxoro xonligini o‘rganishda ko‘plab tarixchi olimlar tadqiqot ishlari olib borishgan. Shayboniylar sulolasining yirik vakili Abdullaxon II (1557-1598) nafaqat butun Movarounnahrni balki Xurosonni ham poytaxt Buxoro atrofida birlashtirgan hukmdor sifatida tarixda iz qoldirdi. Uning boshqaruv davri temuriylardan keyin Movarounnahrda yuz bergan qisqa markazlashuv jarayonining rivojiga va nisbiy barqarorlikning qaror topishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi[4.133]. Mustaqillik yillarida ushbu hukmdorni ko‘plab tarixchilarning ilmiy tadqiqot ishlarida ko‘rishimiz mumkin. Masalan aynan A. Zamonov va H. To‘rayev o‘zlarining tadqiqotlarida ushbu hukmdor faoliyatiga doir yangiliklarni berib bormoqda. XVII asrda kelib, Buxoro xonligida sulolalar almashinuvi yuz berganligi, bu hodisa xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta’sir ko‘rsatib borgan. Ashtarxoniy hukmdorlaridan bo‘lgan Imomqulixon tarixi haqida ham ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. Ayniqsa uning hukmronligi davrida mamlakatdagi Jo‘ybor xo‘jalarining va darvishlarning mavqeyi yuqori bo‘lgan. Juda ko‘p mol-mulk Jo‘ybor xo‘jalarining qo‘lida bo‘lgan. Imomqulixon saroyida olimlar va shoirlar to‘plangan, uning o‘zi ham she‘rlar yozgan[5.48]. Imomqulixon hukmronligi davrida ko‘plab harbiy yurishlar natijasida mamlakat sarhadlari kengaydi. Buxorolik tarixchi olim Sh. Hayitov ham Buxoro tarixining turli masalalari bo‘yicha qator ilmiy nashrlar e‘lon qilgan bo‘lib, uning yozishicha, Imomqulixon musulmonlarning muqaddas shaharlari bo‘lgan Madinada chorbog‘, Makka shahridagi Kabaga kiraverish darvozalaridan biri ostonasiga oltin va kumush tutquchli yog‘och zina qurdirgan[6.81]. Imomqulixon umrining so‘ngi yillarida ko‘zi ojiz bo‘lib qolganligi tufayli saroy amaldorlarining qarshiligiga qaramay, ukasi Nadrmuhammad foydasiga taxtdan voz kechadi. O‘zi esa haj amallarini bajarish niyatida safarga otlanadi. Umrining qolgan qismini Madinada o‘tkazdi va shu yerda vafot etdi. Ashtarxoniylar sulolasining to‘rtinchi vakili Nadrmuhammadxon Buxoroda uch yil hukmronlik qiladi, va uning davrida davlatchilik poydevorining yemirilishi, markaziy hokimiyatning zaiflashuv jarayoni boshlanadi [7.81]. Shu bilan xonlik taxtiga chiqqan hukmdorlarning hech biri markazlashtirish uchun islohotlar amalga oshirmadi.

Ashtarxoniylar sulolasi tugagandan so‘ng taxtga yangi sulola mang‘itlar hokimiyatga keladi. Shu suloladan boshlab, hukmdorlar o‘zlarini xon emas amir sifatida e‘lon qilishadi. Buxoro amirligi davrida ko‘plab hukmdorlar hokimiyatga kelgan. Ular ichidan faqat sanoqlilarigina islohot o‘tkazib, mamlakatni markazlashtirishga harakat qilgan. Amirlik davrida mamlakat hayotini islohotlar orqali o‘zgartirishga harakat qilgan hukmdorlardan biri bu amir Shohmuroddir. E. Karimov, F. Sultonov va F. Bozorboyev kabi tadqiqotchi olimlarning izlanishlari va tadqiqotlari davomida ushbu hukmdor tarixi o‘rganilib, tahlil qilindi. Ayniqsa buxorolik tarixchi olimlardan biri bo‘lgan H. To‘rayev izlanishlaridan ko‘rishimiz mumkin. Amir Shohmurod davlat arbobi bo‘lib, ilm ahllarini hurmatlab, ularga homiylik qilgan. So‘fiy, podshoh Shohmurodning ba’zi bir qarashlari uning o‘zi yozgan “Aynul-hikmat” “Bilimdonlik manbai”

nomli kitobida ham o'z ifodasini topgan. Shohmurodning o'ta so'fiyligi uni qahrli, qattiqqo'l hukmdor bo'lishiga, mang'itlar sulolasining davlat hokimiyatini mustahkamlash uchun birqancha islohotlarni amalga oshirishiga to'sqinlik qilmadi. Uning tomonidan o'tkazilgan harbiy, ma'muriy, moliyaviy islohotlar ko'p o'tmay o'z ijobiy natijasini berdi va mamlakat iqtisodiyotining o'nglanishiga xizmat qildi. Xarob holga kelgan madrasa hujralarining talabalarga xususiy qilib berilishi va ta'mirlash xarajatlarini ular zimmasiga yuklatilishi bilan madrasalar ikki yilda nochor ahvoldan chiqib oldi[4.185]. Mang'it amirlaridan mamlakatni markazlashtirgan hukmdorlaridan yana biri Amir Nasrullo.

Amir Xaydardan so'ng Buxoro amirligi taxtini mang'itlar sulolasining keyingi vakili amir Nasrullo (1826-1860) egallaydi. Amir Nasrullo o'z hukmronligi davrida islom shariati ko'rsatmalariga qat'iy amal qilgan. Jasur va dovyurak bo'lganligi bois, uning ismiga «bahodir», «botir» unvonlari qo'shib ishlatilgan. Amir Nasrullo davlat hokimiyatini mustahkamlash maqsadida urug' va qavm boshliqlari bo'lgan ko'plab amaldorlarni quyi tabaqalardan chiqqan yosh va g'ayratli kishilar bilan almashtirdi. Tarixchi va sayohatchilarning ma'lumotlariga qaraganda, amir Nasrullo hukmdor sifatida davlatning ichki va tashqi dushmanlariga zarba berdi. Uning tomonidan olib borilgan harbiy-siyosiy islohotlar natijasida davlatning harbiy qudrati mustahkamlana bordi. Amir Nasrullo Xiva va Qo'qon xonliklarini Buxoro atrofida birlashtirishga urindi. Mamlakatning hududiy yaxlitligini tiklash uchun Qo'qon xonlari tomonidan tortib olingan Xo'jand, O'ratepa, Toshkent, Jizzax va Zominni Buxoro amirligiga qaytardi. Amir Nasrullo Buxoro davlatida qat'iy markazlashtirish siyosatini olib bordi. Markaziy hokimiyatga bo'ysunishni istamagan Shahrisabz va Kitob bekliklarining qarshiligini sindirib, ayirmachiliklarga barham berdi. Amir o'z siyosatida butun Movarounnahr va Xorazmni yagona davlatga birlashtirishga intildi[4.187].

Buxoro hukmdorlari, ularning tarixiy shaxsiga baho berish maqsadida ular haqida bugungi kunga ham ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Chunki mustamlaka davri adabiyotlarida Buxoro hukmdorlari shaxsi qora bo'yoqlar orqali faqatgina tanqid ostiga olinib, go'yoki ular hech qanday tadbirni amalga oshira olmaydigan kalabin, qonxo'r hukmdor sifatida tasvirlangan. Aslida ham sobiq sovet tuzumining tarixni qora ranglarda tasvirlashdan maqsadi ham, millatni o'zligini yo'qotish, uning ajdodlariga bo'lgan mehrini so'ndirishdan iborat edi. Buxoro xonligi tarixi bo'yicha 1920 yilgacha yozilgan asar va maqolalarda, garchi bir tomonlama fikr va mulohazalar bildirilganligi, hamda o'sha davr Rossiya imperiyasi istilochilik kayfiyatini aks ettirgan bo'lishiga qaramay, mavzuni o'rganish borasidagi ahamiyati kattadir. Zero, tarixning jonli guvohi sifatida ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda bevosita ishtirok etgan mualliflar asarlari Buxoro xonligi tarixi haqida ayrim qimmatli ma'lumotlar bera oladi.

O'rta Osiyoda joylashgan yana bir o'zbek xonliklaridan biri Xiva xonligidir. Mustaqillik sharofati bilan Xiva xonligi tarixi ham o'rganila boshlandi. Mustaqillikdan keyin nashr qilingan qator to'plamlarda xonlik tarixshunosligiga oid maqolalar o'rin olgan. Jumladan, "O'zbekistonda tarix fani: yutuqlar va rivojlanish muammolari" to'plamida O.G. Pugovkina, U.A. Abdurasulov, M.U. Qayumovlar tomonidan Xiva xonligining Qo'ng'irotlar sulolasi davri tarixining tarixshunoslikdagi talqini, Rossiya tarixshunosligida Xivaga yurishning yoritilish masalalari yangicha yondashuvlar asosida talqin qilindi.

E. Karimovning Xiva qozilik hujjatlari va xon yorliqlari tavsifi nomli asarida ham muhim ma'lumotlar mavjud [7.150]. Shuningdek G'.A. Ahmadjonovning tadqiqotlari mazmuni Rossiya imperiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosati tarixi va tarixshunosligiga bag'ishlangan bo'lib, ushbu tadqiqotlar o'rganilayotgan muammoni tahlil etishda nazariy asos bo'la oladi[8.100]

Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va harakatlarga oid O.Qo'shjonov va N. Polvonov monografiyasining birinchi bobida Xiva xonligi tarixining so'nggi davri manbashunosligi va tarixshunosligi xususida so'z yuritilgan. Xususan birinchi davr adabiyotlarida XIX asr so'nggi choragidan mustaqillik yillarigacha - 1991 yilga qadar olib borilgan tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar, chop etilgan adabiyotlar kiradi. Ikkinchi davr adabiyotlarini mustaqillik yillarida olib borilgan ilmiy izlanishlar, chop etilgan adabiyot va risolalar tashkil etadi [9.10].

Xiva xonligida davlat boshqaruv tizimi, mavjud amal va unvonlar va ularning egalari haqida mustaqillik davri tadqiqotchilaridan M. Matniyozov, A. Sotliqov, Q.Munirov, Davlatyor Raxim, Shihnazar Matrasul, Sh. Vohidov, N. Polvonov, S. Soburovalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Tadqiqotchi S. Soburova o'zining nomzodlik dissertatsiyasida xonlikdagi amal va unvonlarning to'liq nomlarini, ularning ma'nosi, amaldorlarning shaxsi va ularga to'lanadigan maosh xususida fikr yuritgan[10.102]. Mustaqillik davri tadqiqotchilari tomonidan Xiva xonligi tarixining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga oid keng ma'lumotlar taqdim qilingan bo'lib, ularni o'rganish va tahlil qilish tarixshunoslar oldiga katta vazifa qo'yadi.

Mustaqillik yillarida Qo'qon xonligi tarixini o'rganish uchun keng imkoniyatlar ochildi. Ilmiy jurnallarda va ilmiy-nazariy konferensiyalarda xonlik tarixiga oid yuzlab ilmiy maqolalar e'lon qilindi. H. Bobobekov, Sh. Vohidov, Y. Qosimov kabi tarixchilarning asarlari nashr etilib, keng kitobxonlar ommasiga

taqdim etildi. Ustoz tarixchilarning izidan borgan bir necha yosh tarixchilar esa Qo‘qon xonligi tarixi bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib bordilar. Tez orada bu yosh tadqiqotchilarning izlanishlari o‘z natijasini berdi. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun 2004-yilda Z. A. Ilhomov “Aliquli amirlashkar va uning Qo‘qon xonligi siyosiy hayotida tutgan o‘rni” mavzusida, 2006- yilda B. Ya. Tursunov “Qo‘qon xonligida harbiy ish va qo‘shin: holati, boshqaruvi, an‘analari” mavzusida, Sh. Yu. Mahmudov 2007-yilda “Qo‘qon xonligining ma‘muriy-boshqaruv tizimi mavzusida, Z. Sh. Madrahimov 2009-yilda “Qo‘qon xonligida savdo munosabatlari” mavzusida, Sh. T. Qo‘ldoshev 2009-yilda “Qo‘qon xonligi va Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy madaniy aloqalar (XVIII-XIX asrning birinchi yarmi) mavzusida dissertatsiyalarini muvaffaqiyatli himoya qildilar[11.35]. Mustaqillik yillarida xonlik davri tarixini o‘rganishga alohida e‘tibor berildi. Qo‘qon xonligi tarixiga oid muhim asarlardan biri 1994-yili Namanganda nashr etilgan. Bu asar tarix fanlari nomzodi, dotsent Y. Qosimov qalamiga mansub bo‘lib, “Qo‘qon xonligi tarixi ocherklari” deb nomlanadi. Asar ikki bobdan iborat: birinchi bobda xonlikning aholisi, hududi, davlat tuzilishi, yer-suv munosabatlari, hunarmandchilik, savdo, shaharlar, qo‘shin tuzilishi, Qo‘qon-Buxoro, Qo‘qon-Rossiya munosabatlari, madaniy hayot haqida ma‘lumotlar mavjud. Ikkinchi bobda esa xalq harakatlari, xususan, Po‘latxon qo‘zg‘oloni, Qo‘qon xonligining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi, Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi bayon qilinadi[11.10]. Mustaqillik yillarida Qo‘qon xonligi tarixiga oid ilmiy izlanishlar katta mehnatlar evaziga ortib bordi. 2007-yili yana bir tarixchi N. Topildiyevning “Qo‘qon xonligining Rossiya bilan diplomatik aloqalari tarixidan (XIX asr - 1876-yilgacha)” asari “Fan” nashriyotida chop etildi. Nomidan ko‘rinib turibdiki, asarda Rossiya-Qo‘qon aloqalari haqida bayon etilgan. Savdo munosabatlari haqida Z. Sh. Madrahimovning tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozgan “Qo‘qon xonligida savdo munosabatlari” mavzusidagi dissertatsiyasi (2009-y.) Qo‘qon xonligi tarixini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda xonlikdagi savdo-iqtisodiyot markazlari va ularning iqtisodiy hayot rivojida tutgan o‘rni, ichki savdo, xonlikning tashqi iqtisodiy aloqalarida savdoning tutgan o‘rni, uning muhim yo‘nalishlari, Qo‘qon xonligining Buxoro va Xiva xonliklari bilan savdo aloqalarining asosiy jihatlari, bozorlar, karvonsaroylar, ularning o‘ziga xos xususiyatlari, bo‘xona ishi, savdo soliqlarining asosiy jihatlari, bozor infrastrukturasi hamda vaqf instituti aloqalarining harakterli xususiyatlarini yoritgan[11.11].

Z. Madrahimov va I. Omonov ham birgalikda tadqiqotlar olib borishdi ular “Qo‘qon xoni Umarxon – savdo sotiq homiysi” nomli maqolalarida ushbu hukmdorning davrida mamlakat qanday taraqqiy topganligi xususida to‘xtalib o‘tilgan[12.24]. Mashhur yana bir tarixchi olimlardan biri bu Shodmon Vohidovdir. Aynan ushbu tarixchi olim Qo‘qon xonligi to‘g‘risida ko‘plab tadqiqot ishlari olib borgan. Aynan Shodmon Vohidovning “Qo‘qon xonligi manbalarda” asarida Qo‘qon xonligidagi siyosiy jarayonlar, xonlikdagi tarixnavislik, Qo‘qon xonligi tarixchilari va ularning asarlari haqida ma‘lumot berilgan [13.6]. Shuningdek, mustaqillik yillarida Qo‘qon tarixnavislik maktabi vakillari tomonidan yaratilgan xonlik tarixiga oid bir nechta asarlar o‘zbek tiliga tarjima qilindi va chop etildi.

Xulosa. Umuman olganda, O‘rta Osiyoning uchta xonlik davri tarixi O‘zbekiston tarixining o‘ziga xos bir qismi bo‘lib, uni yoritishda puxta bilim va pedagogik mahoratga ega bo‘lish lozim. Ushbu mavzu talabalarning O‘zbekiston tarixiga doir bilimlarni oshirish, o‘z yurtiga bo‘lgan muhabbat va Vataniga sadoqat tuyg‘ularini shakllantirishga katta ahamiyatga ega. Milliy davlatchilik qaror topayotgan tarixiy davrda mamlakatimizda tarixshunoslik va manbashunoslik sohalarida rivojlanish kuzatilmoqda. Natijada ko‘plab manbalar o‘rganilib, ilmiy jihatdan tadqiq qilinmoqda. Mustaqillik davri tadqiqotchilari tomonidan xonliklarda kechgan siyosiy jarayonlar va islohotlar, madaniyat, hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo, xonliklarning xorijiy davlatlar bilan olib borgan diplomatik munosabatlari, shaharsozlik va davlatchilik tarixiga oid keng doiradagi ma‘lumotlar ilmiy muomalaga kiritildi. Ushbu masalalar yuzasidan risola va maqolalar nashr etildi, nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Uchta xonlik o‘rtasidagi nizolarni tahlil etish va ularning mohiyati, oqibatlaridan tegishli xulosa chiqarish tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Zero, mamlakatning, xalqning mustahkamligi, avvalo uning ahilligidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 27-iyuldagi O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish“To‘g‘risida”gi qarori. - 1998 yil, 28 iyul.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q – Toshkent. 1995. B-31.
3. Abdurahimova N.A. Isakova M. S. Suleymanova Z. M. Davlat muassasalari tarixi – Toshkent. 2007. B 128.
4. To‘rayev H. Buxoro tarixi – Buxoro. 2020. B-316

5. Sultonov F. Bozorboyev F. O'zbekiston hukmdorlari – Toshkent. 2007 B- 88.
6. O'tayeva F. Ashtarxoniylar hukmdorlari boshqaruv faoliyati mustaqillik yillaridagi matbuot talqinida// Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi, 2021 B-303
7. Каримов Э.Э. Регесты казийских документов и ханских ярлыков Хивинских ханов XVII – начала XX в. – Т.: Фан, 2007. – 224 с.
8. Ахмеджанов Г.А. Советская историография присоединения Средней Азии к России. – Ташкент, 1989. – 156 с.
9. Qo'shjonov O. Polvonov N. Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va – Toshkent, 2007. – B-387.
10. Soburova S XIX asr va XX asr boshlarida Xiva xonligining davlat tizimi Tarix fan. Nomz.... diss. – Toshkent. 2002. B- 207.
11. Kuzikulov I. Qo'qon xonligi tarixi – Namangan. 2014. B-83.
12. Madrahimov Z. Omonov I. Qo'qon xoni Umarxon – savdo-sotiq homiysi// O'zMU xabarlar, 2016 B-168
13. Vohidov Sh. Qo'qon xonligi manbalarda - Guliston, B-1493

ANIQ FANLAR

Xojiyev Baxodir Istamovich

Navoiy davlat universiteti
fizika va astronomiya kafedrası
dotseni

bahodirxojiyev268@gmail.com

Karimova Nargiza Baxodir

qizi

Navoiy davlat universiteti
Akademik litseyi o'qituvchisi

Berdiqulova Marjona

Murod qizi

Navoiy davlat universiteti
talabasi

FIZIKANING “FOTOMETRIYA QONUNLARI” BO‘LIMIDAN MASALALAR YECHISH METODIKASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bu o'quvchilarning fizikadan nazariy bilimlarini shakllantirish, fizik hodisa, jarayon, qonun, qonuniyatlarning mohiyatini chuqur fikr yuritish orqali anglab yetish, o'quvchilar faolligini oshirish va fizik qiziqishlarini amalga oshirish hamda hisoblash ishlarini bajarishda masalalar yechishning o'zni alohida ahamiyatga ega. Fizikaviy masala o'quvchilardan bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishga, tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan fizika qonunlari hamda usullariga asoslangan aqliy va amaliy harakatlarni bajarishni talab qiladigan holat tushuniladi. Ushbu maqolada fizikaning fotometriya bo'limidan “Fotometriya qonunlari” mavzusiga oid masalalar yechishning ba'zi metodlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: sifat masalalari, eksperimental masalalar, mantiqiy masalalar, metod, yoritilganlik, qonun, fizika, yorug'lik.

РАЗРАБОТКА МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ РАЗДЕЛА “ЗАКОНЫ ФОТОМЕТРИИ” КУРСА ФИЗИКИ

Аннотация. Одной из актуальных проблем является формирование у студентов теоретических знаний по физике, понимание сущности физических явлений, процессов, законов и закономерностей посредством глубокого размышления, повышение активности студентов и реализация их интересов к физике, при этом особое значение приобретает роль решения задач при выполнении расчетов. Под физической задачей понимается ситуация, требующая от учащихся умственных и практических действий на основе законов и методов физики, направленных на приобретение знаний, умений, навыков и развитие мышления. В статье представлены некоторые методы решения задач по теме «Законы фотометрии» из раздела фотометрии физики.

Ключевые слова: качественные задачи, экспериментальные задачи, логические задачи, метод, освещение, закон, физика, свет.

DEVELOPMENT OF A METHOD FOR SOLVING PROBLEMS IN THE SECTION “LAWS OF PHOTOMETRY” OF THE PHYSICS COURSE

Annotation. One of the current issues is the formation of students' theoretical knowledge of physics, understanding the essence of physical phenomena, processes, laws, and regularities through deep thinking, increasing students' activity and realizing their interests in physics, and the role of problem solving in performing computational work is of particular importance. A physical problem is understood as a situation that requires students to perform mental and practical actions based on the laws and methods of physics aimed at mastering knowledge, skills, and abilities, and developing thinking. This article presents some methods for solving problems on the topic “Laws of Photometry” from the photometry section of physics.

Keywords: qualitative problems, experimental problems, logical problems, method, illumination, law, physics, light.

Fizika o'qituvchisi nazariy bilimga ega bo'lishi bilan birga o'qitish metodikasini ham puxta egallagan bo'lishi zarur. Har bir fizika o'qituvchisi fizik masalalar yechish metodikasini mukammal

bilgandagina o'z o'quvchilarida fizika faniga bo'lgan qiziqishni shakllantira oladi va ularga chuqur bilim bera oladi.

Masalani yechish fizika va boshqa aniq fanlarni o'rganish jarayonida o'quvchilarning o'quv faoliyatining eng muhim turi hisoblanadi. Fizik masalani yechish jarayonida talaba fizik miqdorlar orasidagi qonuniyatlar va munosabatlarni rasmiy bilishdan ularni tushunish va mohiyatini o'rnatishga o'tishga imkon beruvchi aqliy harakatlarni amalga oshiradi. Shuning uchun muammolarni hal qilish qobiliyati ko'pincha o'quv materialini tushunishni baholash uchun ishlatiladi. Fizika masalalarini yechish jarayonida mantiqiy fikrlash, masalani yechish, fizik bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalari shakllanadi, eksperimental va axborot ko'nikmalari shakllanadi.

Fizikada bilishning ikki yo'li - eksperimental va nazariy bo'lganligi sababli, masalalar eksperimental va nazariy bo'linadi. Agar masalani hal qilish uchun tajriba o'tkazish va o'lchovlar qilish kerak bo'lsa, u eksperimental deb ataladi. Nazariy masala tasvirlanayotgan hodisani tavsiflovchi ma'lum fizik miqdorlarni o'z ichiga oladi. Uni hal qilishda o'lchovlarni olishning hojati yo'q.

Fizika masalalarini yechishning ahamiyati.

- tushunchalarni o'rganishga yordam beradi.
- fizik qonuniyatlarni ongli ravishda o'zlashtirish va ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

- fizik tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.
- o'quvchilarning politexnik dunyoqarashini kengaytiradi.
- bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlashga yordam beradi.
- iroda, qat'iyat, matonat, fanga qiziqishni rivojlantiradi.
- fan va texnika yutuqlari, kashfiyotlar tarixi bilan tanishtiradi.

Akademik litseylarning ikkinchi kursida fotometriya bo'limiga doir masalalar yechish o'quvchilarni fotometrik tushunchalar, kattaliklar va qonuniyatlarni chuqur o'rganishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchi kurs o'quvchilari o'quv reja asosida fotometriya bo'limini o'rganishlari uchun 8 soat ajratilgan bo'lib, shundan 4 soati masalalar yechish darslari hisoblanadi.

Fotometria bobidagi "Fotometriya qonunlari" ga doir masalalarni yechishda o'quvchilar bu qonunlar bilan tanish bolishlari kerak.

Buyumlarning yoritilganligi manbaning yorug'lik kuchiga va manbadan yoritilayotgan sirtgacha bo'lgan masofaga bog'liq holda o'zgaradi. Yoritilayotgan r radiusli sfera bo'lib, uning markazida yorug'lik kuchi I bo'lgan nuqtaviy manba turgan bo'lsin. Bu holda nurlar yoritilayotgan sirtning har qanday elementiga perpendikulyar bo'ladi. Manbaning barcha yo'nalishlar bo'ylab sochayotgan to'liq yorug'lik oqimi quyidagiga teng bo'ladi.

$$\Phi_0 = 4\pi \cdot I$$

Butun sfera sirtining yuzi $S = 4\pi r^2$, bu sirtning yoritilganligi quyidagicha:

$$E = \frac{\Phi_0}{S} = \frac{4\pi \cdot I}{4\pi \cdot r^2} = \frac{I}{r^2} \quad \text{yoki} \quad E = \frac{I}{r^2}$$

bu bog'lanish **yoritilganlikning birinchi qonunini** ifodalaydi.

Yoritilganlikning birinchi qonunining ta'rifi: Nuqtaviy yorug'lik manbaidan chiqayotgan nurlar sirtga perpendikulyar tushganda sirtning yoritilganligi manbaning yorug'lik kuchiga to'g'ri proporsional va undan yoritilayotgan sirtgacha bo'lgan masofa kvadratiga teskari proporsionaldir.

Yoritilganlik yuqorida ko'rsatilgan omillardan tashqari, nurning yorituvchi sirtga qanday burchak ostida tushishiga ham bog'liqdir. Bu bog'liqlikni aniqlaylik. Perpendikulyar nurlarning Φ_0 oqimi yuzi S va uzunligi AB bo'lgan to'g'ri to'rtburchak sirtga tushayotgan bo'lsin (1-rasm). Bu holda sirtning yoritilganligi

$$E_0 = \frac{\Phi_0}{S} \text{ ga teng.}$$

Yuzani biror α burchakka og'diramiz, unda sirt A_1B vaziyatini oladi va kamroq Φ yorug'lik oqimi tushadi, chunki nurlarning bir qismi sirtga tushmay o'tib ketadi.

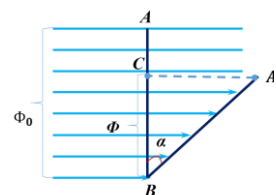
Bu holda sirt uyi o'zgarmaganligi sababli sirtning yoritilganligi kamayadi va $E = \frac{\Phi}{S}$ ga teng bo'lib qoladi.

$$E = E_0 \cdot \cos \alpha$$

yoritilganlik ikkinchi qonunini ifodalaydi.

Yoritilganlikning ikkinchi qonunining ta'rifi: Yorituvchi sirtga yorug'lik kuchi α burchak ostida tushsa, sirtning yoritilganligi nurning tushish burchagi kosinusga to'g'ri proporsionaldir.

Yoritilganlikning ikkala qonunini birlashtirib, quyidagicha yozish mumkin:

1-rasm.

$$E = \frac{I}{r^2} \cdot \cos \alpha$$

Masalalar tanlashga ko'rsatilgan didaktik talabdan tashqari har bir masalani tanlashda o'qituvchi mo'ljallagan maqsadni amalga oshirishi ahamiyatga ega. Masalalar yechishni analitik va sintetik metodlari mavjud. Masalalar yechishning analitik metodi murakkab masalani bir qator oddiy (analiz) masalalarga ajratishdan iborat bo'lib, shu bilan birga masalani yechish, masalada qo'yilgan savolga bevosita javob beradigan qonuniyatni tanishdan boshlanadi. Natijaviy hisoblash formulasi xususiy qonuniyatlarni sintez qilish orqali hosil qilanadi. Bu metodga quyidagi masalani misol keltiramiz.

Masala: Dumaloq stol uning o'rtasida 1,2 m balandlikda osilgan lampa bilan yoritilmoqda. Stolning diametri 1,2 m. Agar lampaning to'la yorug'lik oqimi 750 lm. ga teng bo'lsa, stolning chetidagi biror nuqtadagi yoritilganlik nimaga teng?

Berilgan masalani quyidagi masalalarga bo'lib olamiz.

1. Lampadan stol chetigacha bo'lgan masofa qancha?
2. Stol chetiga tushayotgan nurlarning tushish burchagi qancha?
3. Stol chetining yoritilganligi nimaga teng?

Berilgan

$$h=1,2 \text{ m}$$

$$d=1,2 \text{ m}$$

$$\Phi=750 \text{ lm}$$

Topish kerak:

E-?

Lampadan stol chetigacha bo'lgan masofa:

$$R = \sqrt{h^2 + \frac{d^2}{4}} \quad (1)$$

Stol chetiga tushayotgan nurlarning tushish burchagi:

$$\cos \alpha = \frac{h}{R} = \frac{h}{\sqrt{h^2 + \frac{d^2}{4}}} \quad (2)$$

Stol chetining yoritilganligi

$$E = \frac{I}{R^2} \cdot \cos \alpha \quad (3)$$

Yorug'lik kuchi I ni quyidagi formuladan topish mumkin:

$$I = \frac{\Phi}{4\pi} \quad (4)$$

(1), (2) va (4) ifodalarni (3) ifodaga qo'ysak, quyidagi hosil bo'ladi.

$$E = \frac{I}{R^2} \cos \alpha = \frac{\frac{\Phi}{4\pi}}{h^2 + \frac{d^2}{4}} \cdot \frac{h}{\sqrt{h^2 + \frac{d^2}{4}}} = \frac{\Phi \cdot h}{4\pi \cdot \sqrt{\left(h^2 + \frac{d^2}{4}\right)^3}} = \frac{2\Phi \cdot h}{\pi \cdot \sqrt{(4h^2 + d^2)^3}};$$

Kattaliklarning son qiymatlarini quyib, hisoblashlarni bajaramiz.

$$E = \frac{2\Phi h}{\pi \cdot \sqrt{(4h^2 + d^2)^3}} = \frac{2 \cdot 750 \cdot 1,2}{3,14 \cdot \sqrt{(4 \cdot 1,2^2 + 1,2^2)^3}} \approx 30 \text{ lk}$$

Sintetik metodda masalani yechish topilishi kerak bo'lgan kattalikdan boshlanmasdan, masala shartidan bevosita topilishi mumkin bo'lgan kattaliklardan boshlanadi. Oxirgi formulaga izlanayotgan kattalik kirmaguncha, masalani yechish asta sekin tarmoqlanib boradi. Yuqoridagi masalani shu usulda yechish uchun avval lampadan stol chetigacha bo'lgan masofani topish formulasi yoziladi, formuladagi noma'lum kattalik massani toppish formulasi va undagi noma'lum bo'lgan kattalik hajmni topish formulasi keltiriladi va berilgan kattaliklar topilib masala bajariladi.

Yechish usullariga ko'ra masalalar: sifat, eksperimental, grafik va ijodiy masalalarga bo'linadi. Bunday bo'linish ham shartlidir, chunki eksperimental masalalarni yechishda og'zaki mulohazalardan ham, grafikdan ham, hisoblash ishlaridan ham foydalanamiz. Biroq bu masalalarning har biri mazmun va murakkablik jihatidan xilma-xildir. Bu masalalarning yechimlari aniq bir maqsadga qaratilgan bo'lib, yechilish usullariga ega. Bu masalalar ustida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Sifat masalalari. Sifat masalalar o'quvchilarga fizik hodisalar va ularning qonuniyatlarini aniq tushuntirib beradi, nazariy bilimlarni amalda qo'llashga o'rgatadi, hisoblash masalalariga nisbatan to'g'ri munosabatni tarbiyalaydi, har qanday masalani yechishni, uning fizik mazmunini tahlil qilishdan boshlashga o'rgatadi. Darsda o'tilgan materialni mustahkamlash maqsadida sifatga oid masalalar beriladi. Masalan: Fotometriya mavzusida yoritilganlikning masofaga bog'liq qanday o'zgarishini o'rganaylik.

Masala: Yorug'lik kuchi I bo'lgan manbadan yoritilayotgan sirtgacha bo'lgan masofani 2 marta oshirdi. Sirtning manbaga yaqin nuqtasining yoritilganligi necha marta o'zgaradi?

Masalani yechish: Yoritgichning yorug'lik kuchi o'zgarmas bo'lsa yoritilayotgan nuqtaning yoritilganligi masofaning kvadratiga teskari mutanosib ravishda o'zgaradi ($E \sim 1/R^2$). Shuni hisobga olib yorug'lik manbaining berilgan nuqtadagi yoritilganligi 4 marta kamayadi..

Eksperimental masalalar: Nazariyani amaliyot bilan bog'lashning eng samarali usullaridan biri eksperimental masalalar yechishdir. Eksperimental masalalarning xarakterli xususiyati shundaki, ularni yechishda laboratoriya yoki demonstratsion eksperimentlardan foydalaniladi. Eksperimental masalalarni yechish jarayonida o'quvchilarning faolligi va mustaqilligi oshadi. Chunki ular masala yechish uchun kerakli ma'lumotlarni darslikdan, masalalar to'plamidan tayyor holda olmasdan, balki o'zlari bajaradigan fizik o'lchashlardan oladilar. Eksperimental masalalarning yana bir afzalligi shundaki, bu masalalarni yetarlicha fikrlamasdan turib yechib bo'lmaydi. Ya'ni tajribada sodir bo'ladigan hodisalarni o'quvchilar keng muhokama qilib olishlari kerak. Chunki eksperimental masalalarda, laboratoriya ishlaridagidek nazariya berilmaydi, ishni bajarish tartibi ko'rsatilmaydi. Kerakli asbob va uskunalar, materiallar berilib, topilishi kerak bo'lgan ma'lumot so'ralishi bilan kifoyalanadi. Yuqorida aytganimizdek o'quvchilar qator fikr va mulohazalardan, eksperimentda qanday fizik hodisa yotganini, qanday fizik qonun ifodalanayotganligini bilib oladilar. Bu masalada topilishi kerak bo'lgan fizik kattalik uchun oxirgi ifodani keltirib chiqaradilar va uni tahlil qilib, masalani yechish uchun kerakli kattaliklarni bevosita o'lchash yo'li bilan oladilar. Bularni quyidagi sodd eksperimental masalada ko'raylik:

Masala: Stol sirtidan $l=20$ cm balandda o'rnatilgan lampaning yorug'lik kuchi nimaga teng?

Stol sirtidan $l=20$ cm balandlikda lampani o'rnatamiz. Uning ostiga (stol sirtiga) luksmetrni joylashtiramiz. Xonani qorong'ilatib lampani yoqib, luksmetr ko'rsatkichi E ni yozib olamiz. Lampaning yorug'lik kuchini $I = E \cdot l^2$ formula orqali hisoblaymiz. Luksmetr datchikini stol sirtida, manba ostidan yzoqlashtirsak yoki yaqinlashtirsak, luksmetr ko'rsatgichi kamayganini yoki ortishini ko'rish mumkin. Luksmetr datchikini biror masofada ushlab turib, kichik burchakka bursak uning sirtining yoritilganligi kamayishini kuzatish mumkin.

Mantiqiy masalalar. Mantiqiy masalalar shunday masalalarki ularda fizik qonuniyatlarni bilishdan tashqari mantiqiy fikrlash talab etiladi va bu masalaga yechim topish jarayonida o'quvchilarda o'z-o'zidan mantiqiy fikrlash rivojlanadi. Bunday belgilar mantiqiy masalalarni farqlash uchun yetarli, ammo ixtiyoriy fizikaviy qonuniyat mantiqiy masalani tuzish uchun yetarli emas. Aytaylik yangi mavzu o'quvchilarga tushintirildi, masalalarni yechish asosida uni ifodalay oladilar deb faraz qilamiz. Demak ularga mantiqiy masalalar berish vaqti keldi. Tadqiqot tipidagi masalalarni tuzamiz. Buning uchun qandaydir hodisani tashqi tavsiflaymiz va o'quvchilarga bu nima sababdan shunday bo'lishini tushintirib berishlarini taklif qilamiz.

Masala: Shisha ballonli sirtga ega bo'lgan elektr chiroq bilan ta'minlangan yoritilganlik, chiroqqacha bo'lgan masofaning kvadratiga teskari proporsionaldir. Biroq, chiroqqa yaqinlashganda yoki undan uzoqlashayotganda, biz uning balonini bir xil yorqinlikda ko'ramiz (chiroq ko'zga juda yaqin kelishi va "cheksizlikka" uzoqlashishi hollari bundan mustasno). Ushbu paradoksni qanday tushuntirish mumkin?

Ko'zdan chiroqqacha bo'lgan masofa o'zgarganda, ko'zga kiradigan yorug'lik oqimi o'zgaradi, bunda to'r pardada tasvirning maydoni bir xil miqdorda o'zgaradi. Shuning uchun to'r pardaning yoritilishi (chiroqning yorqinligi) o'zgarmaydi.

Mantiqiy mashqlar mashqiy masalalardan prinsipial jihatdan farq qilib o'zining qandaydir o'ziga xos shakliga ega emas. Fizikada mantiqiy mashqlar hisoblashlar sifatii yoki tajribaviy masalalar shaklida laboratoriya ishlarida qo'yilgan savollar shaklida va fizikaviy praktikumda ishlash uchun ilgari surilgan muammo shaklida namoyon bo'lishi mumkin.

Grafik masalalar: Grafik masalalar tabiatda va texnologiyada sodir bo'ladigan jarayonlarni tavsiflovchi kattaliklar orasidagi funktsional bog'liqlikni aniq va tushunarli tarzda ifodalash imkonini beradi. Grafik usulda izlanayotgan kattalik grafikdan foydalanib topiladi. Yechiladigan masalalarning fizik kattaliklari grafikdan iborat bo'lsa, bunday masalalar grafik masalalar deyiladi. Grafik masalalarning ba'zilarida shartlari berilgan bo'ladi, ba'zilarida esa ularni yasash kerak bo'ladi. Talabalarga grafik masalalarni ishlatishda grafiklarni «o'qish»ni va sodd grafik yasashni o'rganishimiz kerak.

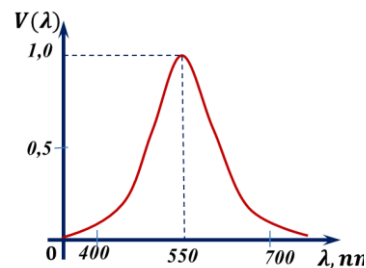
Talabalarda quyidagilarni rivojlantirish kerak:

- fizik miqdorlarning grafik bog'liqliklari bilan ishlash qobiliyati;
- jadvalda keltirilgan ma'lumotlar asosida fizik miqdorlarning bog'liqligi grafiklarini qurish qobiliyati;
- kerakli ma'lumotlarni olish va muammoga ko'rsatilgan jadvalga muvofiq muammoni hal qilish qobiliyati.

Fizika masalalarini yechishda grafiklardan foydalanish jarayonni tushuntirish, algebraik o'zgarishlarni geometrik konstruksiyalar bilan almashtirish va ularni izohlash imkonini beradi.

Yorug'likning muhim xususiyatlaridan biri uning inson ko'ziga ta'siriir. Ko'z optikada ishlatiladigan texnik qurilmalar orasida yagona "tabiiy" asbobdir. Inson ko'zi turli to'liqin uzunlikdagi yorug'lik to'liqlarining energiyasiga selektiv sezgirlikka ega. Shuning uchun energiya xususiyatlaridan tashqari yorug'lik xususiyatlari ham qo'llaniladi.

Masala: Ko'zning turli to'liqin uzunliklarining nuriga nisbatan sezgirligi o'rtacha oddiy inson ko'zining $V(\lambda)$ nisbiy spektral sezgirligini belgilaydigan egri chiziq(2-rasm) bilan tavsiflanishi mumkin. Qanday to'liqin uzunlikda ko'z maksimal sezgirlikka ega?

2-rasm.

Rasmdan ko'rinib turibdiki, inson ko'zi to'liqin uzunliklari

$$\lambda_{yashil} = 555 \text{ nm} \quad (V(\lambda_{yashil}) = 1)$$

uchun maksimal sezgirlikka ega.

Grafik masalada bog'lanish grafigi berilmagan bo'lsa, u holda maxsus jadvallardan yoki masalani shartidan olingan qiymatlarga ko'ra grafik yasaladi. Buning uchun koordinatalar o'qi chiziladi, ularda ma'lum masshtab tanlanadi, jadvallar tuziladi, shundan keyin koordinata o'qlari bo'lgan tekislikka tegishli ordinata va absissalarga mos nuqtalar qo'yiladi. Bularni birlashtirib fizik kattaliklar orasidagi bog'lanish grafigi yasaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.I.Xojiyev va boshqalar "Optika, atom va yadro fizikasi" Toshkent 2023. "IJOD NASHR"
2. "Fizika kursi" A.Qosimov va boshqalar Toshkent "O'zbekiston" 1994-yil.
3. Elkin V.I. Original fizika darslari va o'qitish texnikasi. -M.: Shkola-Press, 2000. -80 b.
4. Ivanova L.A. Fizikani o'rganishda talabalarning kognitiv faolligini faollashtirish: O'qituvchilar uchun qo'llanma. - M.: Ta'lim, 1983-y.
5. Barkov Yu.A. Umumiy fizika masalalari to'plami / Yu.A. Barkov, O.M. Zverev, A.V. Perminov. - Perm, 2011-y.
6. Isakov A.Ya. Boshlang'ich fizika bo'yicha amaliy mashg'ulotlar. 7-qism. Fizikaviy optika. Atom va yadro fizikasi / A.Ya. Isoqov. - Petropavlovsk-Kamchatskiy: KamchatSTU 2011-y.

Qurbonov G'ulomjon G'afurovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
aniq fanlar kafedrası dotsenti, pedagogika
fanlari falsafa doktori (PhD)
gulomjonqurbonov0880@gmail.com

Baxronova Sayyora Botir qizi
Osiyo Xalqaro universiteti
o'qituvchisi
sayyorabaxranova3s8@gmail.com

TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI PLATFORMALARNING INTEGRATSIYASI: AMALIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim platformalarining o'quv jarayoniga integratsiyasi, ularning amaliy qo'llanilishi va samaradorligi keng yoritilgan. Maxsus raqamli dasturlar, ularning nazariy asoslari, vazifalari va afzallik tomonlari muhokama qilingan. Ayniqsa, matematika fanida keng qo'llanilayotgan "GeoGebra" dasturining o'quv jarayonidagi o'rni va imkoniyatlari tahlil etilgan. Maqolada aniq integral tushunchasi matematik analizning muhim mavzularidan biri sifatida ko'rib chiqilib, ushbu tushunchaning geometrik ma'nosi – egri chiziqli trapetsiya yuzasi sifatida – GeoGebra yordamida vizual tarzda namoyish etilgan. Dasturda integrallar ustida amallar bajarish ketma-ketligi bosqichma-bosqich ifodalangan. Shuningdek, raqamli platformalar orqali o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quv faoliyatini interaktiv shaklda tashkil etish va AKT asosida dars samaradorligini oshirishga oid pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, platforma integratsiyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), Geogebra dasturi, maxsus dasturlar, raqamli kompetensiya, interaktiv dars, aniq integral tushunchasi.

ИНТЕГРАЦИЯ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС: ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. В статье рассматривается интеграция цифровых образовательных платформ в учебный процесс, а также их практическое применение и эффективность. Освещены теоретические основы, задачи и преимущества специализированных цифровых программ. Особое внимание уделено анализу роли и возможностей широко используемой программы "GeoGebra" в преподавании математики. В статье рассматривается концепция определённого интеграла как ключевой темы математического анализа, а также её геометрическая интерпретация – площадь криволинейной трапеции – с использованием GeoGebra. Пошаговое выполнение операций с интегралами в программе также представлено. Кроме того, рассматриваются педагогические подходы к развитию цифровых компетенций учащихся через цифровые платформы, организации интерактивных занятий и повышения эффективности уроков с использованием ИКТ (информационно-коммуникационных технологий).

Ключевые слова: Цифровое образование, интеграция платформ, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), программа GeoGebra, специализированные программы, цифровые компетенции, интерактивные занятия, концепция определённого интеграла.

INTEGRATION OF DIGITAL PLATFORMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS: PRACTICAL APPROACHES

Abstract. This article discusses the integration of digital educational platforms into the learning process, focusing on their practical applications and effectiveness. It reviews the theoretical foundations, objectives, and advantages of specialized digital programs. Specifically, it analyzes the role and potential of the widely used "GeoGebra" software in the field of mathematics. The article explores the concept of the definite integral, a key topic in mathematical analysis, and demonstrates its geometric interpretation – the area of a curved trapezoid – using GeoGebra. A step-by-step procedure for performing operations on integrals within the program is also presented. Moreover, the article examines pedagogical approaches for enhancing students' digital competencies through digital platforms, organizing interactive lessons, and increasing the effectiveness of lessons based on ICT (Information and Communication Technology).

Keywords: Digital education, platform integration, Information and Communication Technologies (ICT), GeoGebra software, specialized programs, digital competencies, interactive lessons, definite integral concept.

Kirish. Bugungi kunda butun dunyoda shu bilan bir qatorda rivojlangan davlatlarda fan, texnika va texnologiya kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Bunda esa kompyuter, axborot texnologiyalari har bir sohada shu jumladan, ta'lim sohasida ham katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday vaziyatda ta'lim jarayonini kompyuterlashtirish va axborotlashtirish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshishi va rivojlanishiga sabab bo'la oladi [1].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalar singari ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Hozirda o'qitish jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish — pedagogik innovatsiyalarning ajralmas qismiga aylandi. AKT vositalaridan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish, individual yondashuvni joriy qilish, hamda dars samaradorligini sezilarli darajada kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Asosiy qism. XXI asrda bilimga ega bo'lish usullari keskin o'zgarib, raqamli vositalar orqali o'rganish asosiy ehtiyojga aylandi. Ta'lim tizimi bu o'zgarishlarga mos ravishda raqamli transformatsiyaga yuz tutmoqda. Ayniqsa, zamonaviy o'quvchilar — "raqamli avlod" vakillari — uchun an'anaviy metodlar yetarli bo'lmay qolmoqda. Shunday sharoitda, ta'lim jarayoniga raqamli platformalarni integratsiya qilish zarurati yanada keskinlashdi. Axborot texnologiyalari o'qitishning barcha bosqichlariga chuqur singib bormoqda.

Raqamli platformalarning asosiy ustunligi shundaki, ular o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va differensiallashtirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Ular o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqotni soddalashtiradi, resurslardan erkin foydalanishni ta'minlaydi, ta'lim jarayonini avtomatlashtirish va monitoring qilish imkonini beradi. Raqamli ta'limning ildizlari kompyuterlar ta'limda qo'llanilishi bilan bog'liq. Bu davrda asosiy maqsad, kompyuterlardan talabalarining o'zlashtirishini yaxshilash uchun vosita sifatida foydalanish edi.

Tarixga nazar soladigan bo'lsak, Jon Fon Neymanning "Kompyuter va miya" ("The Computer and the Brain", 1958) kitobi uning o'limidan so'ng chop etilgan va uning Yale universitetida 1956-yilda qilgan ma'ruzalariga asoslangan. Bu asar kompyuter arxitekturasini va inson miyasining tuzilishini solishtirishga bag'ishlangan bo'lib, ikkala tizim ham ma'lumotni qayta ishlash va murakkab vazifalarni bajarish qobiliyatiga ega ekanligini ta'kidlaydi. "Kompyuter va miya" kitobi ta'lim sohasiga bilvosita ta'sir ko'rsatgan. Kitobda kompyuterlarning ma'lumotni qayta ishlash qobiliyati va inson aqli bilan o'xshashliklari ta'kidlanganligi sababli, bu g'oyalar kompyuterlarni ta'limda qo'llash imkoniyatlarini ochib berdi. Kitobda keltirilgan fikrlar kompyuter yordamida ta'lim dasturlarini yaratishga, talabalarining o'zlashtirishini yaxshilashga va ta'limni individuallashtirishga turtki berdi.

Bundan tashqari, amerikalik psixolog, behaviorizm (xulq-atvor nazariyasi) asoschilaridan biri, yozuvchi, ixtirochi va ijtimoiy falsafachi Burrhus Frederic Skinner ta'limda dasturlashtirilgan ta'lim usuli bilan mashhur. Uning "Teaching Machines" sarlavhasi asosidagi o'qitish mashinalari va dasturlashtirilgan ta'lim konsepsiyasiga oid g'oyalari ilm-fan rivoji va o'qitish tizimiga katta hissa qo'shdi. Skinner o'qitish mashinalari deb nomlangan mexanik qurilmalarni ishlab chiqdi. Bu o'qitish mashinalari va dasturlashtirilgan ta'lim g'oyasi ta'lim sohasining yuksalishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Ular quyidagi natijalarga olib keldi:

- individual o'qitish: O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitish uslublarining rivojlanishi;
- kompyuter yordamida ta'lim (CAL): Kompyuter texnologiyalari yordamida dasturlashtirilgan ta'lim materiallarini yaratish va taqdim etish;
- onlayn ta'lim: Onlayn ta'lim platformalarida qo'llaniladigan interaktiv mashqlar va testlar;
- baholash usullarining o'zgarishi: O'qitish mashinalari o'quvchining bilimini muntazam ravishda baholash va darhol fikr bildirish imkoniyatini yaratdi. Bu formativ baholash, testlar va boshqa baholash usullarining keng qo'llanilishiga olib keldi.

Darhaqiqat, B.F. Skinnerning "Teaching Machines" g'oyasi ta'lim tizimini ijobiy tomonga o'zgartirdi. Bu g'oya dasturlashtirilgan ta'limning rivojlanishiga, individual o'qitishga e'tiborning kuchayishiga, kompyuter yordamida ta'limning paydo bo'lishiga, onlayn ta'limning rivojlanishiga va baholash usullarining o'zgarishiga olib keldi.

Bugungi kundagi zamonaviy raqamli ta'lim platformalari — bu ta'lim jarayonini elektron shaklda tashkil etish, boshqarish va baholashga xizmat qiluvchi dasturiy vositalar majmuasidir. Ular ta'lim sohasida o'ziga xos o'rin egallagan bo'lib, ular an'anaviy o'qitish uslublariga yangicha yondashuvlarni taklif etadi.

74 Bunday platformalar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqani soddalashtiradi, resurslarni markazlashtiradi va o'qitish jarayonini interaktivlashtiradi. Ushbu platformalar zamonaviy ta'limda ayniqsa masofaviy va gibril ta'lim shakllarida muhim rol o'ynaydi. Bunga misol sifatida Microsoft Teams, Zoom, Edmodo, Khan Academy, ClassDojo, PhotoMath, Wolfram Alpha, GeoGebra, Desmos kabi keng qo'llanilayotgan tizimlarni keltirish mumkin.

Bu platformalar quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- dars materiallarini markazlashtirilgan holda taqdim etish;
- o'quv faoliyatini real vaqtda kuzatish;
- o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini avtomatik tahlil qilish;
- ta'lim resurslariga doimiy va erkin kirish;
- hamkorlikda o'qitish va baholash.

Amaliy yondashuvlar: real tajribalar asosida.

Quyida ayrim raqamli platformalarning integratsiyasi misolida ta'limga tatbiq etish bo'yicha amaliy yondashuvlar keltiriladi:

-Google Classroom orqali o'quvchilarga dars materiallari, topshiriqlar va testlar tizimli shaklda berildi. Har bir o'quvchining faolligi, topshiriqlarning bajarilishi va vaqtda topshirilishi.

- Photomath ko'pincha oddiygina masalalarni yechish vositasi sifatida baholanadi, ammo uning asosiy afzalligi o'quvchilarga muammoni bosqichma-bosqich yechish jarayonini ko'rsatib berishidir. O'quvchi masala yechimini shunchaki ko'chirib olish o'rniga, uning qanday yechilganini tushunishga harakat qiladi. Bu esa, o'quvchining analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

- Wolfram Alpha ko'p hollarda ma'lumotlar bazasi va hisoblash vositasi sifatida ta'riflanadi. Ammo, uning ta'limga qo'shgan muhim hissasi - turli xil fanlar bo'yicha chuqur tahliliy ma'lumotlarni taqdim eta olishidir. Bu o'quvchilarga nafaqat javoblarni topishga, balki mavzularni chuqurroq tushunishga ham yordam beradi. Wolfram Alpha yordamida o'quvchilar murakkab matematik formulalarni tahlil qilish, fizik hodisalarni modellashtirish va kimyoviy elementlarning xususiyatlarini o'rganishlari mumkin.

- Geogebra va Desmos dasturlari grafik kalkulyatorlar sifatida qaraladi, lekin ularning asosiy qiymati matematik tushunchalarni vizuallashtirish imkoniyatidir. Bu platformalar o'quvchilarga algebralik tenglamalar, geometrik shakllar va trigonometrik funksiyalar va integrallarni interaktiv tarzda o'rganishga yordam beradi. O'quvchilar grafiklarni tasavvur qilish, o'zgaruvchilarni o'zgartirish va natijalarni real vaqtda ko'rish orqali matematik tushunchalarni chuqurroq tushunishlari mumkin.

Darhaqiqat, matematikada aniq integral tushunchasi ko'p o'quvchilarga nazariy tuyuladi. Ular nazariyada berilgan formulalar orqali integrallarni yechishadiyu, lekin mohiyatini tushunishmaydi. Darslar to'g'ridan to'g'ri integral belgisi va formulalar bilan boshlansa, bu mantiqiy asos tushunarsiz bo'lib qoladi. Ammo darsni vizual vositalar orqali olib borilib o'quvchi bilan muloqotli izlanishlar amalga oshirilsa bu mavzu ancha aniq va tushunarli bo'ladi.

Integral ostidagi funksiyaning grafigini tekislikdagi Dekart koordinatalar sistemasida ifodalasak, bu grafik koordinata o'qlari bilan yopiq shakl hosil qiladi. Uni quyidagicha ta'riflaymiz.

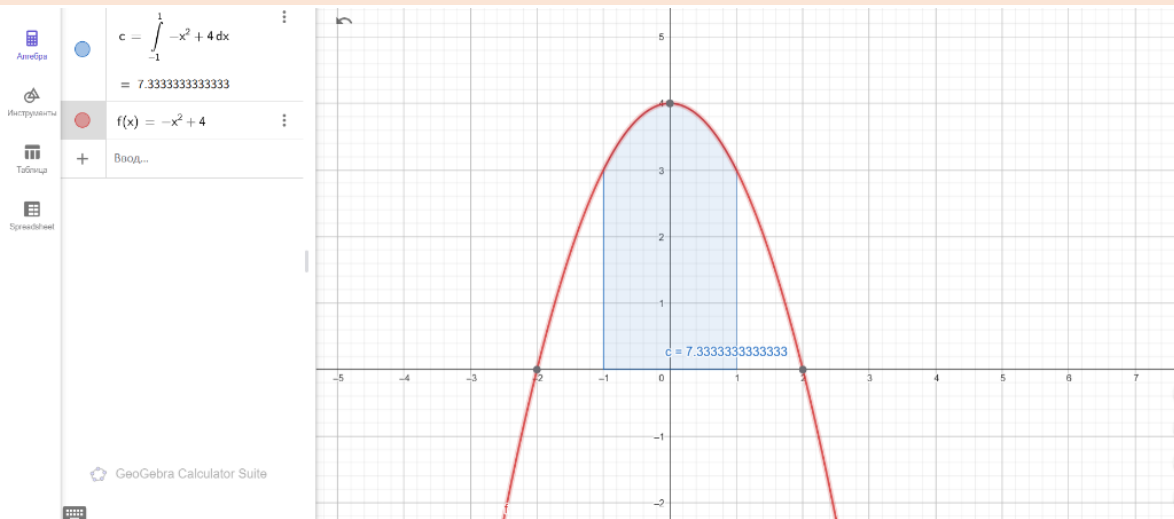
Ta'rif: $y = f(x)$ funksiya grafigi, $x = a$, $x = b$ ikkita to'g'ri chiziqlar va OX o'qi bilan chegaralangan figuraga egri chiziqli trapetsiya deyiladi. Bunday egri chiziqli trapetsiyaning yuzi $\int_a^b f(x)dx$ formula bilan hisoblanadi.

Umumiy holda, ya'ni $y_1 = f_1(x)$, $y_2 = f_2(x)$, $f_2(x) \geq f_1(x)$ chiziqlar bilan chegaralangan yuza $S_1 = \int_{x_1}^{x_2} [f_2(x) - f_1(x)]dx$ aniq integralga teng bo'ladi. Bunda Dekart koordinatalar sistemasida ikkita funksiya ifodalangan bo'lsa, shu funksiyalar grafiklari egri chiziqli trapetsiya hosil qilishi mumkin. Shu holda egri chiziqli trapetsiyaning yuzasini hisoblash uchun kerakli soha chegaralanadi va aniq integralning integral osti funksiyasi yuqoridagi funksiyadan pastki funksiya ayirmasiga teng bo'ladi.

Masalan, o'quvchilar tasavvurida murakkabdek bo'lgan quyidagi aniq integralni yechish talab etilgan bo'lsin:

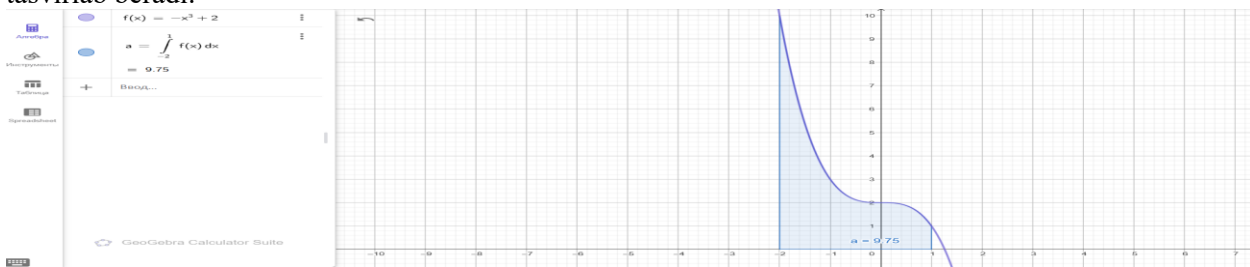
$\int_{-1}^1 (-x^2 - 4)dx$ ko'rinishdagi aniq integralning geometrik ma'nosini interaktiv tarzda vizuallashtirishni GeoGebra dasturi orqali bosqichma-bosqich ko'rib chiqamiz:

Dasturni ishga tushirib koordinatalar sistemasini sozlab bo'lgach algebra oynasidagi kirish qatoriga aniq integralni yozamiz: $\text{Integral}[f(x), a, b]$ formulasi asosida kiritib Enter tugmasini bosamiz. GeoGebra avtomatik ravishda aniq integral qiymatini hisoblaydi va egri chiziqli trapetsiyaning yuzani bo'yalgan soha sifatida koordinatalar sistemasida ko'rsatadi. Integrallash chegaralarini vizuallashtirish uchun vertikal chiziqlarni chizib beradi. Bu jarayon quyidagi 1-rasmda o'z aksini topgan:

1-rasm.

Endilikda yana bir $\int_{-1}^1 (-x^3 + 2) \, dx$ ko'rinishdagi aniq integral berilgan bo'lsin. Berilgan oraliqdagi funksiya grafigi va $x = -1$, $x = 1$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan sohaning yuzasini ushbu dastur bo'yicha vizuallashtiramiz. Platformaga berilgan integralni yuqoridagidek dastur qoidalariga muvofiq kiritamiz. Dastur orqali yuqoridagi funksiya grafigi va ordinata o'qiga parallel bo'lgan to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan sohaning yuzasi hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida bizning aniq integralimizning qiymati bo'ladi va egri chiziqli va koordinata o'qlari orasida joylashgan yuzani ekranda tasvirlab beradi:

2-rasm

Bundan tashqari, ushbu dastur orqali interaktiv o'yinlarni amalga oshirish mumkin. Bunda aniq integralning chegaralari hisoblangan a va b nuqtalarni o'zgartirsak, grafik ham o'zgaradi. Natijada egri chiziqli ostidagi yuzaning maydoni real vaqtda yangilanadi. Har birida integral ostidagi yuzaning shakli qanday o'zgarishini kuzatib turish mumkin. Bu esa o'rganuvchilarning ushbu mavzuga bo'lgan qiziqishini va bilimini oshiradi.

Xulosa. Ta'lim jarayonida raqamli platformalarni samarali integratsiya qilish – bu shunchaki texnologik yangilik emas, balki ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiquvchi metodologik yondashuvdir. Raqamli vositalar o'quvchilarda mustaqil, tizimli va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda, shuningdek, o'qituvchiga o'quv jarayonini boshqarishda ulkan qulayliklar yaratadi. Bunday zamonaviy raqamli dasturlar orqali o'quvchilarda vizual tahlil qilish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari ancha yaxshilanadi. "Raqamli avlod" vakillarining darsga bo'lgan diqqatini va qiziqishlarini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish eng ustuvor va interaktiv vositalardan biri degan xulosaga kelamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kurbonov G. (2022). Didactic possibilities of teaching general subjects on the basis of digital educational technologies. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
2. Rasulov T., & Kurbonov G. (2022). Developing students' creative and scientific skills with modern educational technologies. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).

3. Bakhronova S.B. (2025). Applications of integral calculus in economic fields. *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 3(2), 81-83.
4. Bakhronova S.B. (2025). The important role of mathematics in solving problems in physics. *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 3(1), 444-448.
5. Bakhronova, S. B. (2024). The system of wave equations involved by the Riemann-Liouville fractional-order operator into the canonical form. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 184-192.
6. Turdiev, K., Bakhronova, S., & Amrulloeva, Z. (2024). Existence of a solution to the problem posed for a system of fractional diffusion equations: Existence of a solution to the problem posed for a system of fractional diffusion equations. *MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS OF APPLIED MATHEMATICS*, 1(01).
7. Rasulov T., & Kurbonov G. (2023, December). Effective use of digital learning technologies in the educational process. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2901, No. 1). AIP Publishing.
8. Kurbonov G. G. (2022, September). Improved methodology of organizing distance science circles from general sciences. In *International*
9. Bakhronova S.B. (2025). Oliy ta'limda matematika o'qitishda xalqaro tajribadan foydalanish. Development of science.

GENERATIV SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA XAVFSIZ KOD YOZISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada generativ sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari, xususan ChatGPT asosida kod yozish vositalari yordamida xavfsiz kod yozish kompetensiyasini shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Maqolada Python dasturlash tili yordamida generativ SI vositalarining imkoniyatlari va cheklanishlari ko'rib chiqildi. Shuningdek, xavfsiz kod yozish bo'yicha nazariy qoidalar, ya'ni OWASP yoki CERT kabi standartlarga asoslangan yondashuvlar hamda amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan metodik usullar muhokama qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ChatGPT talabalarga dasturlash tushunchalarini tushinishda yordam bersa-da, uning generatsiya qilgan kodini har doim ham xavfsiz deb hisoblash mumkin emas; shu bois o'qitishda avtomatlashtirilgan vositalar bilan bir qatorda manual kod nazorati va xavfsizlik tekshiruvlari muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: generativ sun'iy intellekt, ChatGPT, xavfsiz kod yozish, Python, kompetensiya, ta'lim metodologiyasi.

GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL FOR DEVELOPING SECURE CODING COMPETENCE

Annotation. This article explores generative artificial intelligence (AI) technologies, particularly the use of programming tools based on ChatGPT, in the development of secure coding competencies. The study examines the capabilities and limitations of generative AI tools using the Python programming language as a case study. It also discusses theoretical principles of secure coding, grounded in standards such as OWASP and CERT, along with methodological approaches applied in practical training sessions. The findings show that while ChatGPT helps students gain a better understanding of programming concepts, the code it generates cannot always be considered secure. Therefore, the importance of combining automated tools with manual code review and security checks in the educational process is emphasized.

Keywords: generative artificial intelligence, ChatGPT, secure coding, Python, competence, instructional methodology.

ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИИ БЕЗОПАСНОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются технологии генеративного искусственного интеллекта (ИИ), в частности, использование инструментов программирования на основе ChatGPT для формирования компетенций безопасного написания кода. В работе анализируются возможности и ограничения генеративных ИИ-инструментов на примере языка программирования Python. Кроме того, обсуждаются теоретические принципы безопасного кодирования, основанные на стандартах, таких как OWASP и CERT, а также методические подходы, применяемые в практических занятиях. Результаты исследования показывают, что, хотя ChatGPT помогает студентам лучше понять программирование, сгенерированный им код не всегда может считаться безопасным. Поэтому подчеркивается важность сочетания автоматизированных инструментов с ручной проверкой кода и средствами обеспечения безопасности в процессе обучения.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, ChatGPT, безопасное программирование, Python, компетенция, методология обучения.

Kirish. So'nggi yillarda generativ sun'iy intellekt (SI) modellariga bo'lgan e'tibor kuchayib, ularning tarkibiga ChatGPT, GitHub Copilot, Amazon CodeWhisperer kabi vositalar kiradi. Ushbu texnologiyalar dasturlash bo'yicha ko'plab takliflar berishi bilan birga, dasturchilarning ish samaradorligini oshiradi. Masalan, Snyk kompaniyasi tadqiqotlariga ko'ra, 96% dasturchilar ChatGPT kabi generativ kod yozish yordamchilaridan foydalanib, o'z ish jarayonlarini tezlashtirmoqda. Biroq, generativ SI vositalari

yordamida yaratilgan kodning xavfsizligi va sifati har doim ham kafolatlanmaganligi haqida fikrlar mavjud. Unga asoslangan kod ishlab chiqilishida baʼzan zaifliklar paydo boʻlishi mumkinligi aniqlandi, yaʼni ChatGPT orqali yaratilgan kod inson yozgan kodga nisbatan koʻproq zaifliklarni oʻz ichiga olishi mumkinligi kuzatilgan.

Secure coding (xavfsiz kod yozish) nazariyasi dasturlash jarayonida keng tarqalgan xatoliklar va ular oqibatida yuzaga keladigan zaifliklarni oldini olishga qaratilgan. OWASP (Open Web Application Security Project) va CERT (Computer Emergency Response Team) kabi tashkilotlar xavfsiz kod yozish boʻyicha tavsiyalar beradi. Masalan, OWASP tavsiyalariga koʻra, foydalanuvchi kiritmalarini tekshirish, maʼlumot uzatishda shifrlash, autentifikatsiya va avtorizatsiya mexanizmlarini taʼminlash kabi qoidalarga qatʼiy rioya qilinishi kerak [5]. Bu kabi nazariy va amaliy qoidalar dasturlashni oʻrgatishda mustahkam asos boʻlib xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda ChatGPT va boshqa LLM (Large Language Model) yordamida dasturlashni oʻrgatish usullari bilan bogʻliq bir qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, Sun va boshq. (2024) ChatGPT-dan foydalangan holda oʻquvchilarning dasturlash jarayonini oʻrganib, generativ SI yordamida mustaqil ishlash sinovini oʻtkazdi [4]. Ular sezilarliki, ChatGPT bilan ishlash guruhidagi talabalar xatoliklarni tuzatish va ChatGPTga kod yuborib fikr olish boʻyicha faolroq boʻlgan; natijada ularning dasturlash koʻnikmalari anʼanaviy nazorat guruhiga nisbatan biroz yuqori boʻldi, lekin bu farq statistik maʼnoda ahamiyatli emasligi aniqlangan. Bu kabi tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, generativ SI vositalari oʻqitishda yordamchi rolni oʻynab, talabalar oʻrtasidagi muloqotni oshirishi mumkin, lekin ular orqali yaratilgan kodni avtomatik ravishda toʻlaonli deb qabul qilish mumkin emas. Ushbu maqolaning maqsadi – generativ SI, xususan ChatGPT kabi vositalardan foydalangan holda xavfsiz kod yozish kompetensiyasini shakllantirish boʻyicha nazariy va amaliy yondashuvlarni aniqlashdir. Biz ChatGPT asosidagi kod yozish vositalari imkoniyatlari va cheklovlarini tahlil qilib, Python dasturlash tilida misollar keltiramiz. Shuningdek, xavfsiz kod yozish boʻyicha namunaviy amaliy metodik yondashuv sifatida simulation eksperimentini bayon qilamiz. Maqola soʻngida fikr va xulosalar keltiriladi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotga magistratura bosqichidagi Axborot tizimlari yoʻnalishi talabalaridan tashkil topgan oʻquv guruhi loyihasi sifatida yondashildi. Tajriba uchun **eksperimental guruh** (ChatGPT-dan foydalangan holda oʻrganganlar) va **nazorat guruhi** (anʼanaviy usulda oʻrganganlar) shakllantirildi. Har ikki guruhdagi talabalar avval diagnostik testdan oʻtkazildi; bu test *xavfsiz kod yozish* boʻyicha asosiy bilim va koʻnikmalar (masalan, SQL injeksiyasi, kesh oʻqish, autentifikatsiya usullari) boʻyicha savollarni oʻz ichiga oldi. Keyin quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

1. **Guruhlar taqsimoti va vazifalar:** Talabalar ikki guruhga taqsimlandi. Eksperimental guruh ChatGPT yoʻriqnomasi asosida talim oldi, nazorat guruhi esa anʼanaviy dars jarayoniga ega boʻldi. Har bir guruhga xavfsiz kod yozish boʻyicha Python vazifalari berildi (masalan, maʼlumotlar bazasiga bogʻlanish, foydalanuvchi kiritmalarini ishlash, fayllar bilan ishlash).

2. **ChatGPT integratsiyasi:** Eksperimental guruh talabalariga ChatGPT (OpenAI-ning 4-versiyasi) til modeli yordamida kod yozish va tahlil qilish oʻrgatildi. Talabalarga ChatGPT dan kod yozishda va xatolarni tushuntirishda yordam sifatida foydalanish amaliyoti koʻrsatildi. Ularning ChatGPTga yuborishi mumkin boʻlgan kod namunalarini tahlil qilib, ChatGPT javoblaridan toʻgʻri foydalanish boʻyicha koʻrsatmalar berildi.

3. **Nazorat guruhi ishlash sharoiti:** Nazorat guruhiga generativ SI vositasi koʻrsatilmadi. Ular anʼanaviy tarzda dars materiallarini oʻzlashtirib, masalalarni yuzma-yuz muhokama orqali hal qildilar.

4. **Amaliy topshiriqlar va laboratoriya:** Ikkala guruh ham Python muhiti (masalan, Jupyter Notebook yoki sinf kompyuterlarida Python konsoli) dan foydalangan holda maʼlum bir kod yozish vazifalarini bajardi. Eksperimental guruh topshiriqlarni ChatGPT yordamida kod yozish va keyin ularni tekshirish usulida bajarsa, nazorat guruhi oʻz kuchlari bilan kod yozdi va sinovdan oʻtkazdi.

5. **Maʼlumotlar yigʻish:** Har ikki guruh uchun quyidagilar toʻplandi: yakuniy natijalar (masalan, yozilgan kodning toʻgʻriligiga asoslangan baho), xavfsiz kod yozish boʻyicha baholash rubrikasi boʻyicha olingan koʻrsatkichlar (Ilova B), va *anketa* shaklidagi feedback (Ilova A). Anketada talabalar ChatGPT taqdim etgan yordami, oʻzini baholash va oʻquv tajribasi toʻgʻrisida savollarga javob berishdi.

6. **Baholash vositalari:** Xavfsiz kod yozish kompetensiyasi quyidagi yondashuvlarga koʻra baholandi:

o **Nazorat ishi balli:** Python topshiriqlari uchun yozilgan kod yuklangan loyiha va sinovdan oʻtganligi uchun ball olindi.

o **Rubrika boʻyicha baholash:** Ilova B da keltirilgan rubrika asosida, talabalar kodlarida xavfsizlik choralari rioya etilganligi, xatolar tuzatilganligi va kodning umumiy sifati baholandi.

o **Anketadan olingan maʼlumotlar:** Talabalarning oʻzini baholashi va ChatGPT haqida fikr-mulohazalari tahlil qilindi (masalan, ChatGPTdan foydalanish darajasi va uni samarali deb bilish darajasi).

Bu metodika bilan olingan natijalar quyidagi qismda taqdim etiladi. Ushbu metodologiya asosida eksperimental oʻquv tajribasi misolida generativ SI vositalaridan xavfsiz kod yozishni oʻrgatish jarayoni

ko'rsatiladi. Hozirgi tadqiqotda, albatta, real sinf muhitidagi keng miqyosli sinov emas, balki nazariy asosda model sifatida jarayon namoyish etilgan.

Natijalar va munozara. Eksperimental ta'lim jarayonidan so'ng olingan natijalar quyidagicha: ChatGPT yordamida o'rgangan guruh (eksperimental guruh) va an'anaviy usulda ta'lim olgan guruh (nazorat guruhi) o'rtasidagi o'rtacha ko'rsatkichlar solishtirildi. Maqsad dastlabki kompetensiyani oshirishni va xavfsiz kod yozish bo'yicha bilimlarini solishtirish edi.

Misol uchun, **Jadval 1** da guruhlarining ba'zi vazifalarni bajarish natijalari berilgan. Bu yerda har bir guruh uchun umumiy baho (10 ballik tizimda) va koddagi xatoliklarni aniqlash darajasi (%) ko'rsatilgan.

Jadval 1. Eksperimental va nazorat guruhlarining o'rtacha ko'rsatkichlari (misol uchun).

Ko'rsatkich	ChatGPT guruhi (o'rtacha $\pm$ SD)	An'anaviy guruh (o'rtacha $\pm$ SD)
Imtihon ishi o'rtacha bahosi (10)	8.4 $\pm$ 0.4	8.0 $\pm$ 0.5
Koddagi zaifliklarni aniqlash (%)	90%	85%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ChatGPT guruhi talabalari imtihon ishlarida o'rtacha 8.4 ball olgan bo'lsa, nazorat guruhi 8.0 ball atrofida baholangan. Xatoliklarni aniqlashdagi ko'rsatkich esa mos ravishda 90% va 85% bo'lgan. Demak, ChatGPT guruhida vazifalarni bajarish natijalari biroz yaxshilanganini ko'rish mumkin. Biroq olingan farq statistik sinovlardan o'tkazilganda (masalan, Studentning t testi) $p > 0.05$ bo'lib chiqdi; ya'ni namunadagi farq hech bir holatda ham olti darajadan yuqori emas. Bu xulosani avvalgi tadqiqotlar ham tasdiqlab kelmoqda: Sun va boshq. ham ChatGPT yordamida o'qigan guruhlarining natijasi biroz yuqori bo'lgan bo'lsa-da, statistik jihatdan aniq farq yo'q ekanini bildirgan [4].

Eksperimental guruh talabalari, shuningdek, koddagi xatoliklarni aniqlash va ularni tuzatish bo'yicha faolligi bilan ajralib turdi. Ilova A da keltirilgan anketaga ko'ra, ChatGPT guruhi talabalarining 82 %i dasturlash vazifalari davomida xatolar haqida ChatGPT yordamida fikr oldi (ya'ni kodni ChatGPTga yuborish va uni tekshirish) va bu jarayonni o'rganishga yordam qilganini qayd etdi. Boshqa tomondan, nazorat guruhi talabalari mustaqil tarzda xatolarni aniqlashga harakat qilishdi, ammo ChatGPT ko'makchi bo'lgani kabi qo'shimcha manba bo'lmagani uchun ular bilan solishtirganda kamroq muammo topildi. Ushbu kuzatuv Sun et al. (2024) natijalari bilan ham uyg'un – ularning tadqiqotida ChatGPT-guruh talabalari xatolarni tuzatish borasida faol bo'lganini ko'rsatdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ChatGPT yordamida qo'llangan dars jarayonida talabalarining xavfsiz kod yozish kompetensiyasi biroz yaxshilangan, biroq o'zaro guruhlar o'rtasidagi asosiy farq katta emas. Eksperimental guruh o'rtacha natijalarini nazorat guruhiga qaraganda sal biroz yuqori bo'ldi, lekin bu farq qat'iy statistik ahamiyat darajasiga yetmadi. Shuningdek, talabalar fikricha, ChatGPT ularga ba'zi vazifalarni bajarishda yordam bergan, ammo ularning generatsiya qilgan kodini hech qanday tekshiruvsiz qabul qilish mumkin emasligi tushuntirilgan.

Yuqoridagi natijalar va mavjud adabiyotlarni birlashtirib ko'rib chiqilganda bir nechta muhim xulosalar chiqarish mumkin. Avvalo, generativ SI vositalari, jumladan ChatGPT, talabalarining kod yozish kompetensiyasini rivojlantirishda qo'shimcha resurs bo'lib xizmat qilishi mumkin. ChatGPT Python bo'yicha dasturlash tushunchalarini tushinishda yordam beradi, yangi mavzularni izohlashda yordam ko'rsatadi va kod namunalarini misol tariqasida keltiradi. Bu esa talabalar uchun motivatsiyani oshiradi hamda murakkab mavzularni osonlashtiradi. Masalan, eksperimental guruhda ChatGPT bilan ishlash jarayonida talabalar ko'proq kopirovka qilish va tuzatish amaliyotlarini ko'rsatdi, bu ularni muammolarni chuqurroq o'rganishga undadi (Sun et al., 2024) [4]. Oqibatda, ular koddagi zaifliklarni aniqlash va buzuvchi hollarni oldini olishga tayyorroq bo'lishdi. Shunday qilib, pedagogik nuqtai nazardan ChatGPT talabalar o'rganayotgan mavzularni mustahkamlash va malakaviy mashqlarni boyitishda ishlatilishi mumkin. Ammo, generativ SI texnologiyalarining limiti va xavfi ham bor. Snyk kompaniyasining tahliliga ko'ra, ko'pchilik dasturchilar AI-yordamidan ishlab chiqarilgan kod inson yozgan koddan xavfsiz deb hisoblashadi, lekin amalda AI-generatsiyalangan kod ko'pincha zaifliklarni o'z ichiga oladi. Bizning tajribamizda ham guruhlar taqqoslanganida ChatGPT yordamida generatsiya qilingan kodda kuzatilgan xatolar va kamchiliklar talabalarga alohida ko'rsatildi. Xuddi shu xulosa Belozarov va boshqalarning tadqiqotida ham qayd etilgan: ChatGPT yordamida yaratilgan kod ko'pincha zaifliklar manbai bo'lib, ChatGPT xavfsiz kod yaratish yoki mavjud zaifliklarni to'liq aniqlash borasida yetarli darajada ishonchli emas [1]. Ular topgan zaifliklarning faqat bir qismini ChatGPT aniqlagan, aksariyatini esa o'zi kiritgan. Shu bois generativ SI vositalaridan foydalanish sharoitida, ishlab chiqilgan kodni doimo qo'lda tekshirish va statik tekshiruv vositalaridan foydalanish zarurligi ta'kidlanadi.

Shu munosabat bilan, dasturiy ta'lim jarayonida nafaqat ChatGPT kabi vositalardan foydalanish, balki xavfsiz kod yozish prinsiplarini chuqur o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. D. Shmidt (Vanderbilt universiteti professori) ta'kidlashicha, generativ SI mavzularini kiberxavfsizlik yoki xavfsiz kod yozish kabi muhim fanlar bilan teng darajada o'qitish lozim. Ya'ni, talabalarni dastlab kodlash asoslarini puxta

o'zlashtirgachgina, ChatGPT va boshqa generativ modellardan foydalanish ularning o'qish jarayonida samarali bo'ladi. Bu talab qilinishining sababi shundaki, ChatGPT kodini oddiy nusxa ko'chirishning o'zi yetarli emas; talabalar undan maslahatnoma sifatida foydalanib, kodni tushunish va takomillashtirish uchun foydalanishlari lozim.

Muammo shundaki, ChatGPT kabi vositalar nafaqat yordamchi, balki xatolikka moyil vosita hamdir. Masalan, bizning o'rganishda ChatGPT yuritgan eksperimentda (Sherman, 2024) ChatGPT 3.5 modeli ba'zi kod namunalariidagi aniq xatoliklarni aniqlay olmadi (masalan, Heartbleed zaifligi uchun buffer over-read xatosini tan olmadi) [2]. U modelning ishlash prinsipi rasmlarda bo'lgan kodni aynan tushunishdan ko'ra, o'rgangan matn andozalari orqali javob berishga yo'naltirilganligida. Shuning uchun ChatGPT tomonidan yaratilgan yoki tahrirlangan kod har doim ham to'liq ishonchli hisoblanmaydi.

Yuqoridagi tajriba natijalariga ko'ra, pedagogik jihatdan quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

- **Generativ SI integratsiyasi:** Ta'lim jarayoniga ChatGPT kabi vositalarni kiritishda, ularni avvalo xavfsiz kod yozish asoslarini egallagandan so'ng qo'llash zarur. Darslarda ChatGPT-dan misollar keltirish va kodni tahlil qilish uchun foydalanish foydali, ammo talabalar ChatGPT javoblarini o'zlari tushunib va baholab olishlari lozim.

- **Tahdidlar va ehtiyotkorlik:** Talabalarni generativ SI vositalari keltirishi mumkin bo'lgan xavflar (masalan, noto'g'ri takliflar, zaifliklarni kiritish) haqida xabardor qilish kerak. Dasturlash mashg'ulotlarida ChatGPT javoblarini doimo ekspert nazorati ostida tekshirish odati shakllantiriladi. Talabalar o'z kodlariga testlar qo'llash, statik analizatorlardan foydalanish va xavfsizlik testlari (masalan, OWASP ZAP, Bandit) bilan mustaqil ishlashni o'rganishlari lozim.

- **Nazariy kompetensiya va praktika uyg'unligi:** Xavfsiz kod yozish bo'yicha nazariy bilimlar (masalan, OWASP tavsiyalari, sertifikatli standartlari) mustahkam bo'lishi darkor. Keyinchalik ChatGPT yordamida kod misollarini ko'rib chiqishda, ushbu nazariyaga muvofiq xatolar aniqlanishi va to'g'rilanishi kerak. Shuningdek, ChatGPT bilan ishlash bo'yicha "promplar muhandisligi" ham muhim; samarali so'rovlar berish orqali talabalar ChatGPTdan maqsadga muvofiq kod generatsiya qilishni o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda, generativ sun'iy intellekt texnologiyalari (masalan ChatGPT) talabalarga kod yozish ko'nikmalarini shakllantirishda qulay yordamchi bo'lishi mumkin. Python misollari va tahlillari yordamida ko'rsatilishicha, talabalar ChatGPT bilan ishlaganda kodlash jarayoni faolroq kechadi va bilimlarni mustahkamlash imkoniyati ortadi. Biroq, ChatGPT yordamida yaratilgan kod barcha zaifliklardan xoli emasligi, u to'liq ishonchli emasligi ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan. Shu sababli kodni yaratishda yoki tekshiruvda ChatGPT-dan oldin ham, keyin ham xavfsizlik asboblari va inson nazorati qo'llanilishi lozim. Kelgusida, pedagogik jarayonda ChatGPT va generativ modellarga bag'ishlangan maxsus kurslar yoki modullar orqali ular va xavfsiz kod bo'yicha bilimlarni integratsiya qilish samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa talabalarni nafaqat generativ SI bilan ishlash, balki dasturiy ta'minot xavfsizligini ta'minlash borasida puxta kompetentsiyaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Belozero V., Barclay P.J., Sami A. (2025). *Secure Coding with AI, From Creation to Inspection*. arXiv preprint ar Xiv:2504.20814.
2. Sherman M. (2024). *Using ChatGPT to Analyze Your Code? Not So Fast*. Carnegie Mellon University, Software Engineering Institute Insights (blog). DOI: 10.58012/tyt8-2b06.
3. Thoemmes S. (2023). *ChatGPT and Secure Coding: Benefits and Security Vulnerabilities of ChatGPT-Generated Code*. Snyk blog.
4. Sun D., Boudouaia A., Zhu C., et al. (2024). *Would ChatGPT-facilitated programming mode impact college students' programming behaviors, performances, and perceptions? An empirical study*. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 21:14.
5. OWASP Foundation. *Secure Coding Practices*. OWASP Developer Guide (online), 2024.
6. GitHub Copilot, OpenAI ChatGPT texnologiyalari haqidagi rasmiy manbalar va amaliy tajriba ma'lumotlari.
7. Sherman M., Hilton M. (2023). *Generative AI and Software Engineering Education*. SEI Insights (blog).
8. Imomova Shafoat Mahmudovna, Norova Fazilat Fayzulloyevna. Ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish// Miasto Przyszłości, Vol. 32 (2023), C.47-49.
9. Imomova Shafoat Mahmudovna. TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA YANGICHA YONDASHUVLAR// Educational Research in Universal Sciences. VOLUME 2, SPECIAL ISSUE 14, 2023, C.1075-1081
10. Imomova Sh.M. Methodology of Development of Programming Skills in Mathematical Systems in Students Based on Computer Simulation Trainers// NATURALISTA CAMPANO Volume 28 Issue 1, 2024, -pp. 551-557.

Raupova Iroda Barakayevna
Bukhara State Technical University,
Associate Professor,
Department of "Exact Sciences"
Irodaraupova53@gmail.com

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF USING THE CREDIT-MODULE SYSTEM IN TEACHING PHYSICS

Annotation. This article describes the advantages of the credit-module system, its convenience for students, and its role in the development of the education system. It also highlights what students should pay more attention to in the credit-module system, the methodological foundations of the credit-module system, and methods for achieving educational effectiveness by using innovative technologies in teaching physics.

Keywords: Credit-module system, physics, innovation, technology.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

Аннотация. В этой статье описываются преимущества кредитно-модульной системы, ее удобство для студентов и ее роль в развитии системы образования. В нем также освещается, на что учащимся следует обратить больше внимания в кредитно-модульной системе, методологические основы кредитно-модульной системы и методы достижения эффективности обучения за счет использования инновационных технологий в преподавании физики.

Ключевые слова: Кредитно-модульная система, физика, инновации, технология.

It is well known that physics is one of the sciences that plays an important role in the development of nations. The methodological foundations of the credit-module system in the development of the physics education system, the revolution in science, technology, and information have transformed human and their scientific and educational potential into a decisive factor in socio-economic progress. Therefore, our society always needs highly experienced teachers who have a deep knowledge of their subject. [2] It is well known that on December 24, 2021, two historic resolutions were signed by the head of our state regarding granting financial, academic, and organizational-managerial independence to higher education institutions, which will lead to fundamental positive changes in the higher education system. This gave impetus to the faster implementation of the credit-module system in higher education institutions.

The credit-module system is a system for organizing the process of mastering an educational program based on the formation of the content of each educational module (a module is a separate individual academic subject), monitoring the learning outcomes and final assessment of the module, and regularly evaluating the knowledge, skills, and competencies of students (3).

One of the main aspects of this education system is ensuring students' independent work and shaping their self-study skills. Secondly, it involves evaluating their acquired knowledge and skills based on a rating system.

A student's creative approach to their work is expressed in their ability to quickly grasp changes and innovations in society, study scientific advancements, and apply them in their activities. [1]

The transition to the credit-module teaching system also increases the obligations and demands on the faculty of higher education institutions. As mentioned above, with the modular teaching system, the teacher performs not only informational and controlling functions but also acts as a consultant and coordinator. The leading role of the teacher in the pedagogical process is maintained.

The credit system of education increases student mobility. It should be noted that any international experience cannot be blindly and directly applied in the educational process; each of its elements must be deeply analyzed and implemented based on scientific foundations.

The formation of students' scientific worldview requires attention to the development of a well-rounded individual. The credit-module system is widely used in higher education institutions to further develop the field of physics. An example of this is the current focus on engineering physics, the increased interest of students in physics due to the increase in independent study and laboratory work hours, and the

82 achievements in science Olympiads in recent years. When determining the proportion of compulsory and elective subjects in the curriculum, the requirements for the level of training of the specialist, the results achieved by the department in the field of science, the interrelation of subjects, and their derivation from international experience are taken into account.

All practical and laboratory additional subjects in the field of physics are carried out within the framework of the curriculum and are included in the total credits. It can be seen that the student's workload during the semester, which is the sum of classroom and independent study workloads, should be 30 credits. The credit-module system for the current academic year requires both faculty and students to create a personal learning trajectory and organize the educational process in the semester based on it. Thus, it follows that any educational process is based on the student's individual curriculum. Therefore, the pursuit of innovation and the continuation of efforts to fundamentally reform the higher education system is a completely correct decision. The role of innovative technologies in teaching physics in the credit-module system is high. As the outstanding representative of Uzbek classical literature, Zahiriddin Muhammad Bobur, said, "Knowledge is not built by itself; every person can acquire it only with great desire and strong enthusiasm," and it would not be an exaggeration to say that his scientific thoughts are proof of this. In the credit-module system, any lecture in physics should be high-level in theoretical content and understandable to everyone in form. [2]

The extent to which our youth possess comprehensive knowledge directly depends on the activities of us, the teachers, in correctly understanding and explaining the credit-module system. Increasing students' interest in physics can lay the foundation for the emergence of mature specialists in our country in the future and the advancement of science and technology. [3]

Another noteworthy aspect is that students define their trajectory for the semester through a personal curriculum. In this case, if a student chooses subjects closely related to their chosen field or subjects that are a logical continuation of a certain subject, they must have complete information about the foundational subject beforehand. For example, if a student studying physics wants to choose the "electrical" field, this student must have fully mastered the "mechanics and molecular physics" section.

In addition, a student studying in the field of physics education also has the right to choose teachers working in this field as their supervisor. In this case, students need to be provided with information about the teacher's achievements in physics, their academic degree, and the educational and regulatory documents published by the teacher in a certain area of physics.

What advantages does the transition to the credit-module system offer to students in the field of physics?

Firstly, academic mobility - students can easily transfer to any suitable higher education institution while retaining their credits. It is only necessary that the credits accumulated by the student are sufficient for the transfer.

Secondly, students are given the freedom to choose their teachers. Through this, academic communication between teacher and student is ensured.

Thirdly, students have the opportunity to choose subjects based on their interests. Of course, there are also compulsory (specialized) subjects, but students can independently choose elective subjects. This is a great opportunity for physics students, as the physics field will have more time and class hours for a deeper study of their specialization.

Fourthly, the possibility of independently forming the curriculum for students and ensuring the transparency of grades will be introduced. This inherently ensures transparency in the education system. Furthermore, the credit-module system has introduced the concept of academic independence to higher education institutions. Academic independence means that higher education institutions will now have to develop their curricula and academic plans based on labor market demands, employers' needs, and students' interests. This means that each higher education institution must develop its own curricula. Without transitioning to academic independence, the advantages of the credit-module system cannot be fully understood. However, this does not mean that higher education institutions can schedule classes as they wish; rather, as stipulated in the orders of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education, lectures should generally be conducted by professors and teachers with academic titles and degrees. We believe that it would be appropriate if our professors and teachers adhere to the above-mentioned points in the process of teaching physics. All the above-mentioned points allow us to conclude that the introduction of the credit-module system in physics fields will not only contribute to the development of this science but also enable students to work independently, feel at ease, and study on a transparent basis without any doubts about the education system. In addition, the credit-module system creates a great opportunity for the emergence of mature personnel who can meet the demands of the time and achieve great success in various fields of physics. The credit-module system positively affects the formation of indicators and assessment

tools for evaluating the competence of students and masters, and increases the effectiveness of preparing future teachers for professional activities (experience).

For each field of study, this system includes sets of control and evaluation tools and control and evaluation materials. These materials allow assessing the level of knowledge, skills, and acquired competencies. Each assessment material must ensure that it is possible to check the mastery of specific competencies and their constituent parts.

Practice shows that the teaching of students in the credit-module system, along with the use of advanced pedagogical technologies in teaching [II], has an effective impact on the quality of education. In conclusion, we emphasize that teaching in the credit-module system requires students to work hard on themselves, which in turn helps them to demonstrate their talents.

Conclusion. In conclusion, we must understand that the transition to the credit-module system in higher education institutions in our country is not just about distributing credits to students on an annual semester basis. The credit-module system requires new approaches in higher education institutions, from curricula to the organization of educational activities and ensuring transparency in the assessment system. If the credit-module system is implemented correctly and fully, it will give impetus to further enhance the higher education system in our country and produce mature personnel who can fully meet the demands of the time.

The currently being established credit-module system allows for the transfer of all academic subjects taught at the bachelor's and master's levels to this system. This process fosters skills such as solidarity, initiative, overcoming difficulties, and teamwork not only in students but also in professors and teachers. Organizing educational processes in the credit-module system, in addition to ensuring the transparency of educational activities in higher education institutions, increases the selectivity of education, the freedom to choose a personal learning trajectory, the ability to regularly monitor students' learning and achievements, and students' interest in studying. It encourages students and teachers to constantly study and research, work on themselves, and self-improve. If the credit-module system is implemented correctly and fully, it will give impetus to further enhance the higher education system in our country and produce mature personnel who can fully meet the demands of the time.

In the credit-module system, the existing data in today's scientific and methodological literature related to innovative educational technologies were studied and analyzed. "Pedagogical technology" was not considered as research in the field of technical teaching aids or the use of computers, but rather a brief description was given of the way to analyze factors that increase educational effectiveness and to identify the principles of the educational process and develop the most appropriate ways by structuring and applying materials, as well as evaluating the methods used.

REFERENCES

1. Appendix 1, Clause 9 of the "Concept for the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030," approved by Presidential Decree No. PF-5847 of the Republic of Uzbekistan dated October 8, 2019.
2. O'rinov V. ECTS Credit-Module System in Higher Education Institutions of the Republic of Uzbekistan: Basic Concepts and Rules. 2020.
3. <https://www.xabar.uz/talim/kredit-modul-oqitish-tizimi-haqida>. 22:40/18.03.2021
4. <https://xs.uz/uzkr/post/kredit-modul-tizimiga-otish-nima-uchun-kerak-maqsad-mohiyat-va-afzallik> 23:00/18.03.2021
5. Azizkhodjayeva N.N. Pedagogical technologies and pedagogical skills. –T. TDIU.2010
6. Avliyoqulov N. Modern teaching technologies. –Tashkent 2001.A. SH.
7. Savelev I. V. Course of General Physics. Volume 2. T.: "O'qituvchi", 1972.-197 p.
8. Rasulov T.Kh. (2020). Innovative technologies for studying the topic of linear integral equations. Nauka, tekhnika i obrazovanie. 73:9, S. 74-76.

Ochilova Laylo Temirovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim
kafedrası o'qituvchisi

DETERMINANTLAR VA ULARNING XOSSALARINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotida xalqning boy ma'naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlarga hamda hozirgi zamon madaniyati, iqtisodiyoti, ilmi, texnikasi va texnologiyasining so'nggi yutuqlariga asoslangan mukammal ta'lim tizimini barpo etish dolzarb ahamiyatga ega. Maqolada matematik bilimlarni o'zlashtirishda, ayniqsa determinantal mavzusini o'rgatishda AKT dan foydalanishning usullari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: matematika, determinant, ikkinchi tartibli determinat, aniqlovchi, AKT, texnologiya, minor, algebraik to'ldiruvchi.

Аннотация. В развитии Республики Узбекистан важнейшее значение имеет создание прекрасной системы образования, основанной на богатом духовном потенциале народа и общечеловеческих ценностях, а также новейших достижениях современной культуры, экономики, науки, техники и технологий. В статье представлена информация о методах использования ИКТ в процессе получения математических знаний, особенно при преподавании темы «Определители».

Ключевые слова: математика, детерминант, определитель второго порядка, определитель, ИКТ, технология, минор, алгебраическое дополнение.

Annotation. In the development of the Republic of Uzbekistan, the most important thing is the creation of an excellent education system based on the rich spiritual potential of the people and universal values, as well as the latest achievements of modern culture, economics, science, engineering and technology. The article presents information on the methods of using ICT in the process of obtaining mathematical knowledge, especially when teaching the topic "Determinants".

Keywords: mathematics, determinant, second-order determinant, determiner, ICT, technology, minor, algebraic complement.

Ma'lumki, kadrlar tayyorlash Milliy dasturida ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilish va o'zlashtirish zarurligi ko'p marta takrorlanib, "...yangi pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanib, talabalarni o'qitishni jadallashtirish" ko'zda tutilgan. O'quvchilarning mamlakatimiz kelajagi uchun barkamol avlod bo'lib yetishishlari o'z navbatida bugungi kunda oliy ta'limda o'qib, bilim olayotgan talabalar bilimiga taqaladi. Kelajakda ustoz bo'ladigan bugungi talaba-yoshlarga matematikaning sir-asrorlarini o'rgatar ekanmiz, albatta uning tarixi, o'rgatish usullariga e'tibor qaratishimiz lozim.

Matritsalar va determinantlar chiziqli algebrada ikkita asosiy tushunchalardan biri bo'lib, ularning matematika va fanning turli sohalarida ahamiyati kattadir. Matritsalar tushunchasi asrlar davomida mavjud bo'lib, u fizika, muhandislik, iqtisod va informatika kabi sohalarida keng qo'llaniladi. Boshqa tomondan, determinantlar matritsalarini baholash uchun ishlatiladigan matematik vositadir. Shuningdek, ular chiziqli tenglamalar tizimini yechish, teskari matritsalarini topish, maydonlar va hajmlarni hisoblash va boshqalar uchun ishlatiladi.

Determinantlar matematikaning asosiy tushunchsa ekani ta'kidladik. Unga ta'rif berib o'tsak

Ma'lumki, ilg'or texnologiyalarni qo'llashda asosiy e'tibor loyihalash bosqichiga qaratiladi, bunday tizimli yondoshuv asosida o'quv jarayonini loyihalash, kutilayotgan natija shaklidagi o'quv maqsadlarini mumkin qadar aniqlashtirish, rejalashtirilgan o'quv maqsadlariga kafolatli erishishga undaydi.

Algebra matematikaning bir qismi va u turli miqdorlar ustida amallarni hamda shu amallar bilan bog'liq tenglamalarni yechishni o'rganadi. Kengroq ma'noda algebrada ixtiyoriy tabiatli to'plamning elementlari ustida sonlarni qo'shish va ko'paytirish kabi odatdagi amallarni umumlashtiruvchi amallarni o'rganuvchi fan tushuniladi. III asrda yashagan Iskandariyalik olim Diofant geometrik bayonni rad etib harfiy ifodalardan foydalanadi. Unda manfiy ko'rsatkichli darajalar, manfiy sonlar, musbat va manfiy

sonlarni ko'paytirish qoidalarini yozish uchun qisqacha belgilar bor edi. Algebraning keyingi rivojiga Diofant o'rgangan algebraik tenglamalar kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Determinantlarni o'rganish tarixi Qadimgi Xitoyda boshlanadi, u yerda "To'qqiz kitobdagi matematika" mualliflari chiziqli tenglamalar tizimini yechishda determinant tushunchasiga yaqinlashdilar. Yevropada 2×2 matritsalarining determinantlari haqida birinchi eslatmalar 16-asrda Kardano asarlarida topilgan. Keyinchalik tadqiqot 1693- yilda Leybnits tomonidan amalga oshirildi va birinchi nashr Kramer tomonidan amalga oshirildi.

Determinant tushunchasining rivojlanish tarixi quyidagi tarixiy manbalarga asoslanar ekan.

1. Qadimgi Xitoy manbalari:

"To'qqiz kitobdagi matematika"da determinant tushunchasi bilan bilvosita bog'liq bo'lgan chiziqli tenglamalar tizimini yechish usullari ko'rib chiqildi.

2. Yevropa tadqiqotlari:

16-asrda Kardano 2×2 matritsalarining determinantlarini ko'rib chiqdi, Leybnits 1693-yilda yuqori o'lchamlar uchun determinant ta'rifini berdi.

3. Vandermond, Laplas, Koshi va Yakobi asarlaridagi aniqlovchilar:

Determinantlar nazariyasining rivojlanishiga Vandermond, Laplas, Koshi va Yakobi katta hissa qo'shdilar; determinantlarning xossalari hisoblash va o'rganish usullarini ishlab chiqdilar.

4. "Aniqlovchi" atamasining kiritilishi:

1815-yilda O.Koshi zamonaviy ma'noda "determinant" atamasini kiritdi, garchi avvalroq 1801 yilda K.Gauss kvadratik shaklning diskriminantini "determinant" deb atagan.

5. Yaponiya hissasi:

Yapon matematigi Seki Takakazu 1683 yilda mustaqil ravishda determinantlarni kiritdi.

"Determinant" tushunchasi ta'rifi va uning rivojlanishi:

Aniqlovchi

- chiziqli tenglamalar tizimini yechishda muhim bo'lgan kvadrat matritsaning elementlaridan hisoblangan raqamli qiymat.

"Aniqlovchi" so'zi (zamonaviy ma'noda) 1815 yilda O. Koshi tomonidan kiritilgan.

Avvalroq (1801) "Aniqlovchi" atamasi K. Gauss tomonidan kvadrat shaklning diskriminantini bildirish uchun ishlatilgan.

Determinant tushunchasiga ilm-fan sohasida turli ta'rif berilgan, ularning ma'nosini ko'rib chiqamiz:

Chiziqli tenglamalar tizimini yechish:

Aniqlovchilardan chiziqli tenglamalar sistemasining mavjudligi va yechimlari sonini aniqlash uchun foydalaniladi.

Chiziqli algebra: Determinantlar chiziqli algebrada asosiy tushunchadir.

Geometriya: Determinantlar fazodagi maydonlar va hajmlarni hisoblash uchun ishlatiladi.

Fizika: Determinantlar fizikaning turli sohalarida, masalan, tebranishlar va elastik deformatsiyalarni o'rganishda qo'llaniladi.

Determinantning ta'rifi: Chiziqli algebrada determinant kvadrat matritsaning elementlaridan hisoblab chiqiladigan sonidir. U muhim xususiyatlarga ega va chiziqli tenglamalar tizimini yechish, matritsaning o'zgarishligini aniqlash va chiziqli algebrada boshqa amallarni bajarishda qo'llaniladi.

Mavzuni o'rganishning taxminiy bosqichlari quyidagilardan iborat deb bilamiz: 1) mavzu va uning rejasi beriladi; 2) o'quv faoliyati natijalari eslatiladi; 3) mavzuni uning ahamiyatga qisqa to'xtalinadi; 4) mavzuni tushuntirish ketma – ketligi texnologik loyiha asosida o'qituvchi maqsadiga mos kelishi lozim; 5) talabalar diqqatini jalb etib, mavzu savollari haqida muammoli vaziyatlar hosil qilish; 6) tushuntirish jarayonida o'quv adabiyotlari yoki tarqatma material bilan ishlashga ahamiyat beriladi; 7) talabaning tarqatma material yoki o'quv adabiyotlardan asosiy tushunchalarni o'qish va yozishni tashkil etishga imkoniyat yaratish; 8) mavzuni o'rganish darajasini tekshirish, talabalarga og'zaki savollar berib borish orqali, (masalan, analitik geometriya tushunchasining mohiyati nima?); 9) talabalar javoblariga izoh berish yoki to'ldirish, to'g'ri javoblarni rag'batlantirish; 10) egallangan bilimlarni tekshirish va baholash; bunda tayyorlangan savollar hamma talabalarga tarqatiladi. Savollarga javob berish uchun muayan (masalan, 10 minut) vaqt beriladi. Berilgan savol varaqlari yig'ishtirib olingach, savollar oldindan tayyorlab qo'yilgan javoblar bilan solishtirib tekshiriladi. To'g'ri javoblar ekranda ko'rsatiladi yoki doskaga ilinadi. Har bir talaba o'zlarning bilimlarini o'zlari tekshirib ko'radilar va baholaydilar baholash reyting tizimida bo'ladi, o'qituvchi talabalar javoblariga munosabat bildiradi. Yuqori baholanganlar rag'batlantiriladi va kam baho olganlarga tanbeh bermasdan, ularni o'qish – o'rganishga davat etiladi; 11) egallangan bilimlarni yanada mustahkamlash va mustaqil ishlash ko'nikmasini hosil qilish maqsadida uyga vazifa beriladi. Bunda

86 beriladigan vazifa aniq bo'lishi, berilgan vazifaning bajarilish shakli (referat, konspekt qilish, misol va masalalarni yechish) aniq bo'lishi zarur.

"Oliy matematika" fanini, o'rganishda ushbularga erishishni maqsad qilib olinadi: 1) matematikaning hozirgi zamon taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati anglash; 2) o'quvchining matematik apparatning qo'llanilishiga qiziqishi; 3) amaldagi dastur asosida matematik apparatni o'rgatish; 4) ayrim masalalarning matematik modellarini tuza bilish va uni tahlil qilish; 5) matematik fikrlash va xulosa chiqarish; 6) matematik bilimlarni chuqurlashtirishga yo'naltirib, bu bilimlarni o'z faoliyatida qo'llash. Shuni ta'kidlaymizki, „Oliy matematika“ fani oliy ta'limda asosiy tayanch fan ekanligi, uning usullari ehtimollar nazariyasi va matematik statistika, informatika, chiziqli va nochiziqli dasturlash, makro va mikro iqtisod, ekonometriya, iqtisodiy tahlil, moliyaning miqdoriy metodlari, logistika va boshqa fanlarning asosiy bilimlarini egallashda muhim qurol sifatida ishlatilishi e'tiborga olinadi.

Haqiqiy a, b, c va d haqiqiy sonlar berilgan bo'lsin. Ular ikkinchi – tartibli determinant yoki aniqlovchi deb ataluvchi $ad - bc$ sonni aniqlaydi va $\begin{vmatrix} a & b \\ c & d \end{vmatrix}$ ko'rinishda yoziladi.

$$\text{Ta'rifga asosan, } \begin{vmatrix} a & b \\ c & d \end{vmatrix} = ad - bc.$$

a, b, c va d sonlarga determinant elementlari deyiladi. Ikkinchi tartibli determinantda a, b - birinchi, c, d - ikkinchi satr, a, c - birinchi, b, d - ikkinchi ustun, a, d - bosh yoki birlamchi, b, c - ikkilamchi diagonal bir-biridan farqlaniladi.

ikkinchi-tartibli determinant misolida determinantlarning quyidagi asosiy xossalarini tekshirib ko'rish qiyin emas.

Determinantning kattaligi:

1-xossa: satrlari mos ustunlari bilan almashtirilsa - o'zgarmaydi;

2-xossa: satrlari (ustunlari) o'rinlari almashtirilsa - ishorasi qarama-qarshisiga o'zgaradi;

3-xossa: biror-bir satr (ustun) har bir elementi k haqiqiy songa ko'paytirilsa - k marta ortadi;

4-xossa: biror-bir satr (ustun) har bir elementi nolga teng bo'lsa - nolga teng;

5-xossa: ikki satr (ustun) mos elementlari o'zaro teng yoki proporsional bo'lsa - nolga teng.

Quyida ta'riflanadigan 3-tartibli, ixtiyoriy n -tartibli determinantlar uchun ham yuqoridagi xossalar o'rinli.

Uchinchi-tartibli determinantlar

Uchinchi tartibli determinant yoki aniqlovchi deb,

$$\Delta = a_{11}a_{22}a_{33} + a_{12}a_{23}a_{31} + a_{13}a_{21}a_{32} - a_{13}a_{22}a_{31} - a_{11}a_{23}a_{32} - a_{12}a_{21}a_{33} \quad (1)$$

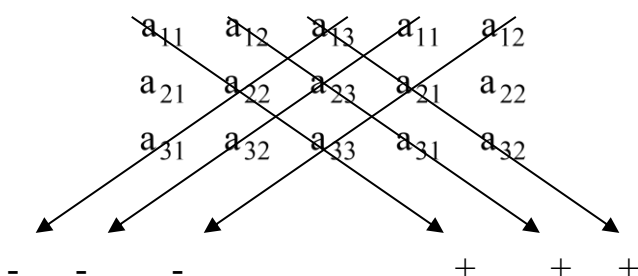
yig'indiga teng songa aytiladi va

$$\Delta = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{vmatrix} = |a_{ik}|$$

ko'rinishda yoziladi.

Haqiqiy a_{ik} ($i, k = \{1, 2, 3\}$) sonlarga determinantning elementlari deyiladi. a_{ik} element i - satr va k - ustun elementi bo'lib, ularning kesishmasida joylashgan. Uchinchi-tartibli determinantda ham satr va ustunlar, bosh va ikkilamchi diagonal bir-biridan farqlaniladi.

(1) standart ifoda sodda tuzilishga ega. a_{ik} elementlar bo'yicha hisoblanadigan Δ yig'indini **Sarryus** qoidasi yordamida tuzish mumkin. Determinant ustunlariga o'ngdan birinchi va ikkinchi ustunlarini ko'chirib yozib, kengaytirilgan jadval tuzamiz:

Bosh diagonal yo'nalishida joylashgan elementlar ko'paytirilib mus-bat ishora bilan, ikkilamchi diagonal yo'nalishidagi elementlar ko'paytirilib manfiy ishora bilan olinsa, (1) yig'indi hosil bo'ladi.

Δ yig'indi uchburchaklar usulida ham tuzilishi mumkin:

$$\Delta = + \begin{vmatrix} * & * & * \\ * & * & * \\ * & * & * \end{vmatrix} - \begin{vmatrix} * & * & * \\ * & * & * \\ * & * & * \end{vmatrix}$$

Oldidagi ishorasi bilan birga har bir ko'paytma determinantning hadi deyiladi. Har bir ko'paytma determinantning har bir satri va ustuni elementlaridan tarkib topgan. (1) ifodaning standart deyilishiga sabab, uning har bir hadida ko'paytuvchi elementlar birinchi indeks - satr nomerining o'sish tartibida joylashtirilgan. Ikkinchi indeks ustun nomerlari esa qu-yidagi tartibda joylashgan:

$$\left. \begin{matrix} 1 & 2 & 3 \\ 2 & 3 & 1 \\ 3 & 1 & 2 \end{matrix} \right\} (2) \quad \left. \begin{matrix} 3 & 2 & 1 \\ 1 & 3 & 2 \\ 2 & 1 & 3 \end{matrix} \right\} (3)$$

(2) va (3) 1, 2 va 3 sonlarining o'rin almashtirishlaridir. (1, 2, 3) tartiblangan o'rin almashtirishga asosiy o'rin almashtirish deyiladi.

Agar o'rin almashtirishda uning ikki aniq elementlari o'rinlari almash-tirilsa, ushbu elementlar transpozitsiyalangan deyiladi. Transpozitsiyalanganda o'rin almashtirish tizimi boshqasi bilan almashinadi.

$$(1, 2, 3) \rightarrow (3, 2, 1) \rightarrow (3, 2, 1)$$

Agar biror-bir o'rin almashtirish tizimi asosiysidan bir necha N_1, N_2 , va hokazo transpozitsiyalash usullari bilan hosil qilingan bo'lsa, ushbu son-lar ayni vaqtda yoki juft yoki toq sonlar ekanligini ta'kidlash muhimdir. O'rin almashtirish tizimi asosiysidan juft (toq) sondagi transpozitsiyalar yordamida olingan bo'lsa, mos ravishda juft (toq) deyiladi.

$j = (j_1, j_2, j_3)$ o'rin almashtirish tizimi berilgan bo'lsin. Bu yerda, $j_1, j_2, j_3 - 1, 2$ va 3 sonlarining tanlangan biror-bir tartibi. $t(j)$ - asosiy $(1, 2, 3)$ o'rin almashtirishdan j o'rin almashtirishga o'tish uchun zarur transpozitsiyalar soni bo'lsin. Agar $t(j) -$ juft (toq) son bo'lsa, j - juft (toq) o'rin almashtirishdir.

(2) o'rin almashtirishlar tizimi juft, (3) o'rin almashtirishlar tizimi esa toqdir.

Yuqorida keltirilgan tushunchalardan foydalanib, uchinchi tartibli determinantni boshqa teng kuchli ta'rifini berish mumkin.

Uchinchi-tartibli determinant yoki aniqlovchi deb, quyidagi yig'indiga teng Δ songa aytiladi:

$$\Delta = \sum_j (-1)^{t(j)} a_{1j_1} a_{2j_2} a_{3j_3},$$

bu yerda, $j(j_1, j_2, j_3) -$ asosiy $(1, 2, 3)$ o'rin almashtirishdan hosil bo'lishi mumkin bo'lgan o'rin almashtirishlar.

Ushbu ta'rif n- tartibli determinantni ta'riflashda umumlashtirilishi mumkin.

n - tartibli determinantlar

n - tartibli determinant yoki **aniqlovchi** deb, quyidagi yig'indiga teng Δ songa aytiladi:

$$\Delta = \sum_j (-1)^{t(j)} a_{1j_1} a_{2j_2} \dots a_{nj_n} \quad \text{Ba}$$

$$\Delta = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{vmatrix}$$

ko'rinishda yoziladi, bu yerda, $j(j_1, j_2, \dots, j_n) -$ asosiy $(1, 2, \dots, n)$ o'rin almashtirishdan olinishi mumkin bo'lgan ixtiyoriy o'rin almashtirish, $t(j) -$ asosiydan j o'rin almashtirishga o'tishda transpozitsiyalar soni.

$(-1)^{t(j)} a_{1j_1} a_{2j_2} \dots a_{nj_n}$ ko'paytmaga determinantning hadi deyiladi. n – tartibli determinant n^2 haqiqiy son – elementlar orqali aniqlanadi va yi-g'indi $n!$ ta haddan iborat.

Minor va algebraik to'ldiruvchilar haqida tushuncha

n - tartibli $\Delta = |a_{ik}|$ determinant berilgan bo'lib, uning ixtiyoriy i -satrini va ixtiyoriy k -ustunini o'chiramiz. Qolgan ifoda $(n-1)$ - tartibli determinant-ni tashkil etadi va a_{ik} elementning minori deyiladi. a_{ik} element minori M_{ik} yozuv bilan belgilanadi.

a_{ik} elementning algebraik to'ldiruvchisi yoki ad'yunkti deb,

$A_{ik} = (-1)^{i+k} M_{ik}$ kattalikka aytiladi.

Masalan, uchinchi tartibli $\Delta = |a_{ik}|$ determinantning a_{12} elementi minori M_{12} va algebraik to'ldiruvchisi A_{12} mos ravishda:

$$M_{12} = \begin{vmatrix} a_{21} & a_{23} \\ a_{31} & a_{33} \end{vmatrix} = a_{21}a_{33} - a_{23}a_{31}, \quad A_{12} = (-1)^{1+2} M_{12} = -M_{12}$$

Determinantlarning xossalari

Ixtiyoriy n - tartibli determinant o'zining asosiy xossalardan (1 – mav-zuga qaralsin) tashqari, qo'shimcha ravishda quyidagi xossalarga ham ega.

6-xossa: Determinantning ixtiyoriy satri yoki ustuni elementlarining o'z algebraik to'ldiruvchilariga ko'paytmalarining yig'indisi uning kattaligiga teng:

$$\Delta = \sum_{k=1}^n a_{ik} A_{ik} \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (1) \quad \Delta = \sum_{i=1}^n a_{ik} A_{ik} \quad (k = 1, 2, \dots, n) \quad (2)$$

(1) yig'indi n -tartibli determinantni i - satr elementlari bo'yicha yoyish formulasi deyilsa, (2) yig'indi k -ustun elementlari bo'yicha yoyish formulasi deyiladi.

Masala: Uchinchi tartibli $\Delta = |a_{ik}|$ determinantni ikkinchi ustun elementlari bo'yicha yoying.

Uchinchi tartibli determinantni ikkinchi ustun elementlari bo'yicha yoyish formulasini qo'llaymiz, natijada

$$\begin{aligned} \sum_{i=1}^3 a_{i2} A_{i2} &= a_{12} A_{12} + a_{22} A_{22} + a_{32} A_{32} = -a_{12} \begin{vmatrix} a_{21} & a_{23} \\ a_{31} & a_{33} \end{vmatrix} + a_{22} \begin{vmatrix} a_{11} & a_{13} \\ a_{31} & a_{33} \end{vmatrix} - \\ &- a_{32} \begin{vmatrix} a_{11} & a_{13} \\ a_{21} & a_{23} \end{vmatrix} = -a_{12} (a_{21}a_{33} - a_{23}a_{31}) + a_{22} (a_{11}a_{33} - a_{13}a_{31}) - \\ &- a_{32} (a_{11}a_{23} - a_{13}a_{21}) = \Delta \end{aligned}$$

7-xossa: Determinant biror satri (yoki ustuni) elementlarining bosh-qa parallel satr (yoki ustun) mos elementlari algebraik to'ldiruvchilariga ko'paytmalarining yig'indisi nolga teng:

$$\Delta = \sum_{k=1}^n a_{ik} A_{jk} = \sum_{k=1}^n a_{ki} A_{kj} = 0 \quad (i \neq j, \quad i, j = 1, 2, \dots, n)$$

Ushbu xossa determinantlarning 5- xossasi asosida isbotlanadi.

8-xossa: n -tartibli aniq bir satrlari (ustunlari) bir-biridan farq qiluv-chi, qolganlari esa aynan bir xil bo'lgan Δ_1 va Δ_2 determinantlar berilgan bo'lsin. Berilgan Δ_1 va Δ_2 determinantlarning yig'indisi ko'rsatilgan farqli satri (ustuni) mos elementlarining yig'indisidan iborat, umumiy satrlari (ustunlari) esa o'zgarmas qoladigan n -tartibli Δ determinantga teng.

Masalan, uchinchi ustunlari farqli, qolgan ustunlari aynan bir xil uchinchi tartibli determinantlar quyidagicha qo'shiladi:

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{31} & a_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & b_{13} \\ a_{21} & a_{22} & b_{23} \\ a_{31} & a_{31} & b_{33} \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} + b_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} + b_{23} \\ a_{31} & a_{31} & a_{33} + b_{33} \end{vmatrix}$$

9-xossa: Determinant kattaligi uning biror satri (ustuni) elementlari-ga boshqa parallel satr (ustun) mos elementlarini bir xil songa ko'paytirib qo'shganda o'zgarmaydi.

XULOSA. Yuqori tartibli determinantlarni hisoblashning ratsional usuli uning biror satri yoki ustunida keltirilgan xossa asosida nollar yig'ib, so'ngra shu satr yoki ustun bo'yicha yoyib hisoblashdir. Yuqori tartibli determinantni hisoblash masalasi ketma-ket ravishda quyi tartibli determinantlarni hisoblash bilan almashinadi.

Determinantlar mavzusini o'rgatishda pedagogik texnologiyalardan foydalanganda BxBxB, Insert, Kichik guruhlar bilan ishlash kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov, T.H., Rashidov, A.Sh. Oliy matematika [Matn] o'quv qo'llanma. -B.: Durdona, 2022. -188 b
2. A.Begmatov. Determinantlar va ularning xossalari. Amaliy mashg'ulot darsida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha uslubiy qo'llanma. SamISI. 2011. – 26 b
3. Умяров, А. Р. (2021). Анализ методов решения систем линейных уравнений в экономических задачах. Наука XXI века: актуальные направления развития, (1-2), 150-155.
4. Temirovna, Y. K. O. L. (2024). DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL SPEECH IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS. Confrencea, 5, 151-155.
5. Очилова, Л. Т. (2019). Обучение математической науке в начальном образовании с помощью информационных технологий. Научный журнал, (6 (40)), 97-98.
6. Ражабова, Л. Ч., & Очилова, Л. Т. (2019). Методика использования мультимедийных образовательных технологий и средств в процессе обучения школьников младших классов. Academy, (12 (51)), 83-85.

Jamolova Shahlo Qobilovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
aniq va tabiiy fanlar fakulteti
fizika kafedrası o'qituvchisi
shahlojamolova3@gmail.com

Ravshanova Shaxlo Erkinovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
aniq va tabiiy fanlar fakulteti
fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi
3-bosqich talabasi

TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA BAJARILGAN ILMIY-TADQIQOT ISHLARINING TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida Fizika ta'lim yo'nalishi talabalarini o'qitishning metodik tizimini takomillashtirish, o'qitish mazmuni, maqsadi, vazifasi va barcha komponentlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashda innovasion texnologiyalardan foydalanish.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, Fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi, metodik tizim, mobil dasturiy ilova, ta'lim sifati, bilim, baholash.

АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье рассматривается применение инновационных технологий для совершенствования методической системы обучения студентов физики в высших учебных заведениях, обеспечение взаимосвязи содержания, целей, задач и всех компонентов обучения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, образовательное направление «Физика и астрономия», методическая система, мобильное программное приложение, качество образования, знания, оценка.

ANALYSIS OF RESEARCH WORK CARRIED OUT ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. This article is about the use of innovative technologies in improving the methodological system of teaching students of the Physics department in higher educational institutions, ensuring the interrelationship between the content, goals, tasks and all components of teaching.

Keywords: professional competence, Physics and Astronomy department, methodological system, mobile application, quality of education, knowledge, assessment.

Kirish. Jahonda oliy ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonini to'raligicha yoki muayyan fan doirasida, ta'lim dasturi mazmuniga muvofiq o'qituvchilar faoliyatini rejalashtirish va kasbiy faoliyat elementlarini ta'lim oluvchilar tomonidan ketma-ket o'zlashtirishga yo'naltirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Jahonda barqaror taraqqiyotni oliy ta'lim sifati ta'minlashdagi muammolarni bartaraf etishda ilmiy jihatdan turli yondashuvlar, tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bunday yondashuvlarga oliy ta'lim mazmunini yangilashga urinishlar, (dastur, darsliklar, o'quv qo'llanmalar), yangi o'quv va ilmiy manbalarni (chet el darsliklari) joriy etish mumkin. Xususan, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lay oladigan pedagoglar tayyorlashga bo'lgan ehtiyojlari bilan izohlanadi. Jamiyatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirishning istiqbolli vazifalarini hisobga olish, talabalarga aniq fanlarni, jumladan, umumiy fizikani fanlararo integratsion o'qitish orqali kasbiy kompetentliklariga qo'yilgan talablar asosida kadrlar tayyorlash zaruratini taqozo qiladi. Mamlakatimizda ham ushbu talablarni to'laqonli bajara oladigan kadrlarga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagi "Fizika va uni o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratib, 2021-yilda "Fizika va chet tillarini o'rganishni ustuvor yo'nalish etib belgilashni" taklif etganliklari misolida ham bu fanni o'qitishning naqadar dolzarbligini ko'rishimiz mumkin. Qolaversa Prezidentimizning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning "Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari, 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifati

oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ham bu borada vazifalar belgilab berilgan.

Mamlakatimiz rahbarining Janubiy Koreya, Angliya, Yaponiya, Xitoy, Rossiya va boshqa mamlakatlarning nufuzli mutaxassislarini ta'lim jarayoniga jalb qilish, yurtimizda xorijiy mamlakatlar universitetlarining filiallarini ochish, yoshlarimizning xorijda malaka oshirishi yoki o'qishi uchun imkoniyat yaratishga alohida e'tibor qaratishining boisi ham shunda. O'zbekistonning buyuk davlatga aylanishida ta'lim-tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, talabalarning kasbiy kompetensiyalariga qo'yilgan talablar bilan muntazam ravishda tanishtirib borish hamda ushbu talablarni qanoatlantiradigan kadrlar sifatini oshirish nihoyatda ahamiyatli vazifadir. Yuqorida aytilgan fikrlarni inobatga olgan holda yurtimizda ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Bu izlanishlarning barchasida ko'zlangan maqsad ta'lim oluvchilarda fizika faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarni turli usul va vositalar yordamida takomillashtirish, qolaversa fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbga oid kompetensiyalarini rivojlantirish. Bunday turdagi ilmiy izlanishlarning bir qismini ko'rib chiqamiz.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yusupov Erkinjon Xurramovich "Fizika o'qitish metodikasini smart-texnologiyalar yordamida takomillashtirish (7-sinf fizika fani misolida)" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, dunyoda tabiiy fanlar, jumladan, fizika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning vizual tasavvurini rivojlantirish, fanlarni integratsiyalab o'qitish mexanizmlarini yaratish, metodik va didaktik asoslarini takomillashtirib amaliyotga tatbiq etish, SMART-texnologiyalar va interfaol usullar asosida loyihalash, jarayonga tadbiiq qilish va takomillashtirishning ilmiy asoslangan tizimini yaratish, bilimlarni integrativ yondashuv asosida takomillashtirish orqali kompetentlik hamda madaniyatni rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borib, o'quvchilarda SMART texnologik bilimlarni rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganib chiqqan. Innovatsion ta'limning fizika faniga doir bilim, malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'rnini SMART-texnologiyalarning tashkiliy komponentlari mazmunini ochib bergan, fizika fanini o'qitish jarayonlarini takomillashtirishga ta'sir etuvchi omillarni SMART-texnologiyalarning xususiyatiga ko'ra tasniflash asosida aniqlashtirishgan, SMART-texnologiyalarning fizika mashg'ulotlaridagi modellashtirish funksiyasini fizik hodisalarni vizual tasvirlash imkoniyatlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirib, fizika fanini SMART-texnologiyalar asosida o'qitishni samarali amalga oshirishda dasturiy ta'minotlarni qo'llash metodikasini ishlab chiqqan.

Mirzoyev Dilshod Po'lotovich "Talabalarni kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, energetika ta'lim yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarida davlat ta'lim standartiga asoslangan malaka talablari va o'quv dasturlari mazmuni hamda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga qo'yilgan innovatsion talablarni qamrab olgan loyihalash-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslangan ta'lim jarayonini shakllantirish tizimini takomillashtirdi. bo'lajak energetika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga oid kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirishning didaktik imkoniyatini aniqlashtirib, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, dasturiy ta'lim vositalarini qo'llash bilan ularning umumiy tuzulmasi va o'ziga xos xususiyatlarini o'rgandi, elektr energetika ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish orqali pedagogik modelini ishlab chiqish asosida o'qitish metodikasini ishlab chiqdi.

Xanimqulov Baxrom Raxmonqulovich "Integratsiyalashgan darslarda mobil o'qitish texnologiyalaridan foydalanish metodikasi" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, dunyo miqiyosida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda o'quvchilarning fanga tegishli yangi axborotlarni ro'yxatga olish, to'plash, saqlash, uzatish, aks ettirish, translyasiya qilish, axborotni elektron shaklda yaratish, tahrirlash, saqlash, nusxalash va uzatishning umumiy usullarini bilish, taqdimot texnologiyalari yordamida ma'lumotlarni taqdim etish, internetda ma'lumot izlash ko'nikmalarini egallash kabi axborot kommunikatsiya kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor berilayotgani, umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashtirib, uslubiy-didaktik ta'minotini ishlab chiqqan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishning klasterli modeliga asoslangan didaktik modelini ishlab chiqqan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil texnologiyalardan foydalanganlik darajalarini aniqlab, baholash mezonlarini ishlab chiqqan.

Irkabayev Jumanali Usmanovich "Texnika oliy ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitishni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, jahon miqiyosida fizika fanini o'qitish samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilganligini inobatga olgan holda, mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini rivojlantirish,

uning huquqiy bazasini mustahkamlash borasida olib borilayotgan islohotlar fizika fanini o'qitishga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini oshirayotganligini aytib o'tgan. Oliy ta'lim muassasalarida fizikani axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini aniqlab, ta'lim texnologiyalari muhitda fizik jarayon va hodisalarni talabalar qobiliyatlariga mos o'qitishning produktivlik darajalarini takomillashtirgan, fizikani o'qitishning empirik bilim shakllari asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir o'quv-metodik ta'minotini ishlab chiqqan, fizikadan darslarni tashkil etish texnologiyasi asosida modernizatsion ko'rsatkichlar va bilim natijalarini avtomatik baholash samaradorligini takomillashtirgan.

Yusupov Dilmurod Abdurashidovich "Oliy o'quv yurtlarida yadro fizikasi bo'limini o'qitish metodikasini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish" mavzuida ilmiy izlanishlar olib borib, oliy ta'limda yadro fizikasini o'qitishning hozirgi holatining tahlili asosida yadro fizikasiga doir mavzular mazmunini takomillashtirish orqali o'qitish samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini aniqlab, fizika o'qitish metodikasida qo'llanilgan zamonaviy innovatsion kompyuter texnologiyalarini yadro fizikasi bo'limini o'qitishdagi imkoniyatlari, qo'shimcha zamonaviy texnologiyalar va umumpedagogik tamoyillar hamkorligida ta'lim jarayonida talabalarni intellektual rivojlantirish metodikasini harakat modeli yordamida takomillashtirib, talabalarning ilmiy dunyoqarashlari, kasbiy kompetensiyalari, ijodiy kognitiv rivojlanishlariga yo'naltirilgan, yadroviy jarayonlarni dinamik va statik manzaralarini namoyish etadigan, pedagogik va axborot texnologiyalarining integratsiyasini ta'minlovchi innovatsion didaktik vositalar, elektron darsliklar, taqdimotlar, o'quv qo'llanma va uslubiy ko'rsatmalar yordamida o'quv metodik ta'minotini yaratish hamda o'quv mashg'ulotlari mazmunini boyitish bilan o'quv metodikasini takomillashtirib, yadro energetikasining fizik asoslari va energiya manbalarining ijtimoiy iqtisodiy hayotdagi ahamiyatini yadro fizikasini innovatsion o'qitish orqali talabalarda atom energetikasi haqida ilmiy tasavvurlarni shakllantirgan.

Buzrukov To'liq Omonovich "Umum o'rta ta'lim maktab o'quvchilarida fizikadan masalalar yechish asosida fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, o'quvchilarda fizikadan turli tipdagi masalalar yechish orqali fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishda amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari integratsiyasiga asoslangan eksperimental masalalarni produktivlik darajalarda qo'llash asosida ochib berib, o'quvchilarda fizikadan turli tipdagi masalalarni tanlash va yechish orqali fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish modelini ishlab chiqish va turli metodlarni o'qituvchilarni algoritmik munosabatda kiritish asosida takomillashtirib, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida masalalar oson yechish va hayotda moddiy dunyoning umumiy qonuniyatlaridan foydalanish ko'nikmalarini hamda induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish qobiliyatlarini individual yo'naltirilgan o'quv muhitida qo'llash asosida takomillashtirish, o'quvchilarda amaliy va ilmiy xabardorlik kompetensiyalarining shakllanganligini mustaqil ish va nazorat darslarda shaxsiy monitoringli munosabatda qo'llash asosida takomillashtirish bo'yicha o'z ilmiy fikrlarini bayon qilgan.

Tursunov Qahhor Shonazarovich ilmiy – pedagogik faoliyati davomida fanlarni o'qitish sifatini yaxshilash orqali, talabalarning aqliy salohiyati, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zamonaviy metodik ta'minotni yaratish va ta'lim sifatini ta'minlashga yo'naltirilgan samarali tadqiqot ishlari olib bordi. Aniq fanlarni, jumladan, "Fizika" fanini o'qitish jarayonida talabalarni zamonaviy va istiqbolli mehnat bozori talablariga, innovatsion ta'lim muhitida o'qitishning yangi strategiyalariga moslashtirish, doimiy yangilanib, o'zgarib, takomillashib borayotgan ta'limning axborot infrastrukturasi bazasini nazariy umumlashtirishlar asosida yaratish, texnologik taraqqiyot talablariga moslashtirish, innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirishga qaratilgan.

Mahmudova Surayyo Yusupovna "Maktabda fizika ta'limi mazmunini namoyishli tajribalar asosida takomillashtirish" mavzuda ishlab umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika ta'limi mazmunini takomillashtirish haqida fikr yuritilganda, dastavval, bunda o'quvchilarning darslarda erkin va mustaqil fikrlashlari, mantiqiy mushohada qilishlari, faollik va ijodkorlik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish, nazariy bilimi, amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirish zarurligi nazarda tutilishi tabiiy. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga fizikadan tayyor bilimlarni berishgina emas, balki qanday qilib, mustaqil bilim olish metodlarini, yo'llarini va vositalarini o'rgatish muhim ekanligini aytib o'tgan. O'quvchilar fizika darslarida o'quv jarayonini ilmiy-ijodiy tashkil etish hamda mavjud asboblardan foydalanib namoyishli tajribalarni mustaqil bajarishlari uchun ularda nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish lozimligi to'g'risida o'z fikrlarini aytib o'tgan.

Tugalov Farxod Qarshiboevichning (fizika) ixtisosligi bo'yicha "Fizikani o'qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashini kompetentlik darajada shakllantirish metodikasi" mavzusida, Xaliyarov Jasur Xidirovichning "Maktab fizika kursini o'qitishda zamonaviy energiya manbalariga oid kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi", Raimov G'ayrat Fayzullayevichning "Mexanika bo'limiga doir nostandart

masalalarni tanlash prinsiplari va yechish metodikasini takomillashtirish" kabi mavzularda ilmiy izlanishlar ham olib borishgan.

Xulosa. Biz yuqorida bir qancha olimlarning fizika sohasida olib borgan ilmiy izlanishlarini ko'rdik. Bunda ular fizika fanini o'qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashi, fanni qanday qilib qanday usullar orqali o'qitishga, ta'lim oluvchilarni kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasi yo'nalishlarida ilmiy izlanishlar olib borganlarini ko'rdik. Ammo bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini dasturiy vositalari asosida rivojlantirish borasida ilmiy izlanishlar olib borilmaganini inobatga olib, biz aynan talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish maqsadida dasturiy vositalarga yuzlandik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PQ-5032-сон 19.03.2021. Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida LEX.UZ
2. **Oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning xususiyatlari Maxkambayev A.X. Usmonov Sh.F.**
3. Innovatsion ta'lim texnologiyasida loyihalash metodining imkoniyatlari. Orishev J.(2021) 123- bet
4. Xudayberdiyev A.T., Jumayev N.A., Turayev S.J. Fizikadan masalalar va ularni yechishda dasturiy vositalardan foydalanish namunalari.–2019.Nasaf Nashriyoti.– 247 b.
5. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: ABU Matbuot — Konsalt, 2015. — 280 b.
6. Ignatova I.G. Ta'limdagi axborot - kommunikatsion texnologiyalar.2003-yil 78-81-bet
7. Нахавандипур В. iOS. Разработка приложений для iPhone, iPad и iPod / В. Нахавандипур. - СПб.: Питер: 2013. 864-С
8. Фиртман М. jQuery Mobile: разработка приложений для смартфонов и планшетов. / М.Фиртман; Пер. с англ. С.Иноземцев. -СПб.: БХВ. -Петербург: 2013. 256-С.
9. 463-I-сон 29.08.1997. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. LEX.UZ
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.11.2020 yildagi PQ-4884-son. Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida

FILOLOGIYA

Xalilova Ruksora Raupovna

Buxoro davlat pedagogika instituti
o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari falsafa doktori (PhD)

O'QITUVCHINING INDIVIDUAL NUTQ USLUBINI RIVOJLANTIRISHNI TASHKIL ETISH NAZARIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchining individual nutq uslubi tushunchasi, uning shakllanish bosqichlari va rivojlanish jarayonlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik jarayonda nutq uslubining roli, uni rivojlantirish tamoyillari hamda usullariga oid ilmiy qarashlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: nutq uslubi, pedagogik kommunikatsiya, individuallik, til madaniyati, metodika, o'qituvchi mahorati.

ТЕОРИЯ ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ РЕЧИ ПЕДАГОГА

Аннотация. В данной статье будет проведен теоретический анализ понятия индивидуального стиля речи педагога, этапов его формирования и процессов развития. Также излагаются научные взгляды на роль речевого стиля в педагогическом процессе, принципы и методы его развития.

Ключевые слова: стиль речи, педагогическое общение, индивидуальность, языковая культура, методика, мастерство педагога.

THEORY OF THE ORGANIZATION OF THE DEVELOPMENT OF THE TEACHER'S INDIVIDUAL STYLE OF SPEECH

Annotation. This article will provide a theoretical analysis of the concept of an individual teacher's speech style, the stages of its formation and development processes. Scientific views on the role of speech style in the pedagogical process, principles and methods of its development are also presented.

Key words: speech style, pedagogical communication, personality, language culture, methodology, teacher's skills

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini, pedagogik mahorati va ayniqsa nutq madaniyati o'quvchilar ta'lim-tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining nutqi — bu nafaqat bilim berish vositasi, balki uning ichki dunyosi, fikrlash tarzi, estetik didi va muloqot madaniyatining yorqin ifodasidir. Shu sababli, o'qituvchining individual nutq uslubini shakllantirish va rivojlantirish masalasi pedagogika va tilshunoslik sohalarining dolzarb mavzularidan biri sifatida qaralmoqda.

Har bir inson individuallikga egadir. Ularning har biri o'ziga xos xususiyatga, ta'mga ega, o'z qarashlariga ega. Natijada, har bir inson o'ziga xos aloqa uslubiga ega. Xuddi shu sharoitda, odamlar voqealarga boshqacha munosabatda bo'lishadi, bir xil muammoga turli nuqtai nazarlarga ega. Nutqning individual uslubiga g'amxo'rlik qilish, nutqingiz ustida ishlash, xatolarni tuzatish kerak. Ushbu ish orqali inson erkin va oson muloqot qilishni, tinglovchilarga ta'sir qilishni, tabiiy va o'ziga ishonishni o'rganadi.

Nutq uslubi va uning pedagogik ahamiyati shundaki nutq uslubi — bu shaxsning o'z fikrini ifodalash, boshqalar bilan muloqot qilishdagi til vositalaridan foydalanishiga xos bo'lgan uslubiy xususiyatlar

yig'indisidir. O'qituvchi nutqining o'ziga xosligi uning mavzuni yetkazish, tinglovchilarni jalb qilish, tushunishga undash kabi kompetensiyalarini belgilaydi.

O'qituvchining individual nutq uslubi: tushuncha va mohiyatdan iboratdir.

O'qituvchining individual nutq uslubi — bu pedagogning shaxsiy nutqiy tajribasi, didi, kasbiy faoliyati davomida shakllangan muloqotga oid o'ziga xos uslublar majmuidir. "Uslub turli xil o'qitishda birmuncha unchalik katta bo'lmagan ahamiyatga egadir, zero bir narsani aniqlash uchun sen unday yoki bunday gapira olishingning o'zida tafovut bor, ammo buning odatda o'ylaganchalik ahamiyati unchalik katta emas: buning barchasi qiyofa va tinglovchiga mo'ljallangandir" [1].

Bu uslub quyidagilarga asoslanadi:

fonetik xususiyatlar: talaffuzning aniqligi, ohang, pauza, urg'u;

leksik boylik: so'z tanlashdagi did, sinonimik qatlamdan foydalanish;

sintaktik qurilish: jumla tuzilishining soddaligi yoki murakkabligi;

Kommunikativlik: muloqotning maqsadga muvofiqligi.

o'qituvchining nutq uslubini rivojlantirish o'z ichiga quyidagi nazariy tamoyillarni oladi:

didaktik yondashuv: nutq madaniyatining o'quv jarayoniga integratsiyasi;

lingvistik yondashuv: tildagi uslubiy vositalarni ongli va estetik qo'llashni o'rgatish;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: har bir o'qituvchining psixologik, temperament va kasbiy xususiyatlariga mos yondashuv.

rivojlantirish vositalariga quyidagilar kiradi:

matn asosida ishlash (nutqiy tahlil, ifoda mashqlari);

audiovizual vositalardan foydalanish (nutqni yozib tinglash va tahlil qilish);

ijodiy topshiriqlar (og'zaki va yozma chiqishlar);

pedagogik teatr va rolli o'yinlar.

Estetik, adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik, lingvistik ta'riflash jihatidan antik notqlik san'atining toifaviy apparati aksariyat tadqiqotlar predmeti bo'lib, ko'plab gumanitar ta'limning turli soha mutafakkir va olimlari uchun qiziqish uyg'otib kelgan.

O. S. Axmanova, stilistika mavjudligi haqida tushuntirishlar berar ekan, ta'kidlaydi: "Inson nutqdan foydalangan paytda, u nafaqat mavjud holat yuzasidan so'zlashni nazarda tutadi, balki shunday aytish kerakki, aytilgan narsa taassurot qoldirsin, ma'lum bir ta'sir ko'rsatsin, samara bersin... Ana shu xildagi muayyan bir so'zlarni tanlash va gaplarni tuzish orqali qo'lga kiritiladigan ta'sirlarni stilistik samara deb ataydi. Ana shunday ta'sir kuchga ega vositalar haqidagi ilm stilistikadir" [2].

Nutq uslubining shakllanishi va rivojlanishiga ma'lum bir omillar sezilarli ta'sir ko'rsatishi tabiiy hodisa.

o'qituvchining o'z ustida ishlashi, kitobxonligi;

atrof-muhit va professional muhit;

muloqot doirasi (o'quvchi, hamkasb, ota-ona bilan suhbatlar);

psixologik xususiyatlar (insonparvarlik, emosional barqarorlik va boshqalar).

Nutq uslubi o'qituvchining dars jarayonida, tashqi va ichki muloqotida, yozma va og'zaki bayonida doimo namoyon bo'ladi.

Misol: Bir xil mavzuda ikki xil o'qituvchining kirish so'zlari:

- 1-o'qituvchi: "Bugungi darsimizning mavzusi — 'O'simliklarning hayotiy shakllari'. E'tibor bilan tinglang."

- 2-o'qituvchi: "Aziz bolajonlar, hech o'ylab ko'rganmisiz, nima uchun daraxtlar bir-biridan farq qiladi? Bugun bu sirli dunyoga birgalikda kirib boramiz."

Nutq uslubini shakllantirishda quyidagi tamoyillar muhim:

- Aniqlik va lo'ndalik

- Ravonlik

- Estetiklik

- Moslashuvchanlik

Amaliy tavsiyalar:

1. Audio va video tahlil

2. Og'zaki ifoda mashqlari

3. Til boyligini kengaytirish

4. Emotsional rang-baranglik

5. Teatr elementlarini kiritish

6. O'quvchi bilan muloqotga oid situatsion mashqlar

O'qituvchining individual nutq uslubi — bu uning kasbiy portretining ajralmas qismidir. Uni rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy-nazariy yondashuvlar va metodik tadbirlar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, shuningdek o'qituvchining shaxsiy salohiyatini yuzaga chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida nutq madaniyatiga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Nutq uslubining ustida muntazam ishlash, uni nazariy va amaliy asosda rivojlantirish, bugungi kunda o'qituvchidan kutilayotgan eng muhim kompetensiyalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аристотель и античная литература. / Отв. ред. М.Л. Гаспаров. - М., 1978.-231 с.
2. Ахманова О.С. О стилистической дифференциации слов. // Сб. статей по языкознанию. М.: Изд-во МГУ, 1958 . - С.24 - 39.
3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Литературно- критические статьи / Сост. С. Бочаров и В. Кожин. - М.: Художественная литература, 1986. - С.431 - 479.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. 2-е изд.— М.: Искусство, 1986. - 444 с.
5. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // Вопросы языкознания. - 1955. - №1.- С.83 - 93
6. Лосев А.Ф., Тахо - Годи А.А. Платон и Аристотель. - М.: Молодая гвардия, 1993.-383с.
7. Миртожиев М.,Махмудов Н. Тил ва маданият.— Тошкент: Ўзбекистон, 1992.— 110б.
- 8.Мўминов С.М.Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний
9. Maxmudov N. O'qituvchi nutqining lingvistik asoslari. – Toshkent, 2022.
10. Yusupova M. Til va tafakkur. – Samarqand, 2020.

Hojiyeva Gulchehra Salimovna

Buxoro davlat universiteti
filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent
durbora@mail.ru

97

NOFILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING XORIJIY TILLARDAGI KREATIV KOMPETENTLIGINI OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI (“REGLES DE LA POLITESSE FRANÇAISE” MAVZUSI MISOLIDA)

Annotatsiya. Mazkur maqola xalqaro maydonda va mamlakatimizda til, xususan, xorijiy tillarning tugan o'rni, nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarining fransuz tilidagi kreativ kompetentligini oshirishda interfaol metod va onlayn texnologiyalardan foydalanishning afzalliklariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: til, xorijiy tillar, fransuz tili, interfaol metod, onlayn texnologiya, “Muz yorar”, “So'z o'yini”, “To'g'ri-noto'g'ri”, “Brise glace”, “Chutomots”, “Vrai ou faut”, Kahoot.it, WordArt.com

ТЕХНОЛОГИИ ПОВЫШЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ (На примере темы «Règles de la politesse française»)

Аннотация. Статья посвящена роли языка, в частности иностранных языков, на международной арене и в нашей стране, а также преимуществ использования интерактивных методов и онлайн-технологий в повышении творческой компетентности студентов-нефилологов во французском языке.

Ключевые слова: язык, иностранные языки, французский, интерактивный метод, онлайн-технологии, «Ледокол», «Игра в слова», «Правда-Ложь», “Brise glace”, “Chutomots”, “Vrai ou faut”, Kahoot.it, WordArt.com

TECHNOLOGIES FOR IMPROVING CREATIVE COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGES OF STUDENTS OF NON-PHILOLOGY EDUCATION (In the example of the topic "Règles de la politesse française")

Annotation. This article is devoted to the role of language, in particular foreign languages, in the international arena and in our country, and the advantages of using interactive methods and online technologies in improving the creative competence of non-philological students in the French language.

Key words: language, foreign languages, French, interactive method, online technology, "Ice Breaker", "Word Game", "True-False", “Brise glace”, “Chutomots”, “Vrai ou faut”, Kahoot.it, WordArt.com

Kirish. Olam va odam azal-azaldan bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalar bo'lib, bu olamda neki bor, yoki insonlar tomonidan yaratilgan, bularning bari vaqtlar o'tib kelajak avlodga yetib boradigan jarayonda til zamonlar osha, avlodlar osha asosiy ko'prik vazifasini o'taydi. Ilk manbalar bizgacha og'zaki (afsona, asotir, ertak, metal, masal, doston) hamda toshga o'yilgan rasm (O'rxun-Enasoy bitiklari, Misr iyerogliflari) shaklida yetib kelgan bo'lsa, fan va texnika o'zining yuksak cho'qqisiga erishgan XXI asrda til va u orqali fikrni ifodalashning minglab zamonaviy ko'rinishlari vujudga keldi. Bunday global zamonda bunyod bo'lish, rivojlanish va taraqqiy etishga urinar ekan, har bir xalq, har bir millat, har bir davlat eng avvalo, o'z milliy tiliga ega bo'lishi, uni yaxshi bilishi bilan birga, dunyo bilan hamnafas bo'lish uchun xorijiy tillarni ham mukammal bilishi, xorijiy mamlakatlar bilan aloqalarni yaxshi yo'lga qo'yishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. “Tarixdan ma'lum, Vatan va xalq taqdiriga nisbatan tahdidlar kuchaygan vaziyatda aynan millat fidoyilari – uyg'oq qalbli ziyolilar, shoir va adiblar, san'at namoyandalari, ma'naviyat va ma'rifat sohasi xodimlari jasorat bilan maydonga chiqqanlar. Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g'arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarur”[3].

Ta'kidlash lozimki, Yangi O'zbekistonning yildan-yilga barcha sohalarida ildamlab borayotganligi bugun juda ko'plab dunyo mutaxassisleri tomonidan tan olinmoqda, e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, fan va ta'lim sohalariga alohida e'tibor qaratilayotgani [1,2] bois ulkan yutuqlarga erishayotgan mamlakatimiz yoshlari dunyo hamjamiyatining e'tirofiga sazovvor bo'lmoqdalar. Shu boisdan, bugungi kunda har bir o'zbekistonlik kamida ikkita xorijiy til, jumladan, ingliz, fransuz, nemis, xitoy yoki rus tillarida bimalol so'zlasha oladi, deyish mumkin.

Ma'lumki, O'zbekistonni mustaqil davlat sifatida Yevropada birinchilardan bo'lib tan olgan Fransiya davlati bilan dastlabki aloqalar Amir Temur davriga borib taqaladi. Ikki mamlakat o'rtasidagi madaniy munosabatlar, mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2018-yil 8-9 oktabr va 2022-yil 21-noyabr sanalarida Fransiya rasmiy tashrifi hamda Fransiya Respublikasi Prezidenti Emmanuel Makronning 2023-yil 1-2 noyabr kunlari O'zbekistonga tashrifi [4] doirasida yanada kengaygan bo'lsa, ayniqsa, mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2025-yil 13-mart [10] kuni Fransiya mamlakatiga amalga oshirgan rasmiy tashrifi o'laroq, mazkur munosabatlar yangi bosqichga ko'tarildi, deyish mumkin.

Shu nuqtai nazaridan, bugun ta'limning barcha bosqichlarida fransuz tilini o'rganish yangicha ahamiyat kasb etib, bu borada o'qituvchi mahoratini va dars sifatini oshirishda hech shubhasiz, interfaol metodlar va onlayn texnologiyalarning o'rni beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Quyida nomutaxassislik yo'nalishi talabalarining fransuz tilidagi kreativ kompetentligini oshirishda interfaol metodlar va onlayn texnologiyalarning ahamiyatini "*Règles de la politesse française*" ("*Fransuzlarda odob-axloq qoidolari*") mavzusi misolida ochib berishga qaror qildik (maqola davomida fransuz tilidagi dars ishlanmasiga namuna ham havola etildi):

Thème- RÈGLES DE LA POLITESSE FRANÇAISE

Fiche pédagogique

Thème	Règles de la politesse française
Niveau de langue (CECRL) :	A2
Prof :	Khojjeva Goultekhra Salimovna
Durée: 90 min.	Quantité des étudiants : 14
Forme de cours	Cours pratique
Objectifs de la leçon: → Objectifs communicatifs/ pragmatiques • Parler des règles de la politesse des Français. • Retrouver des mot manqués • Comprendre le locuteur • Exprimer ses opinions → Objectifs linguistiques • Revoir le nom des règles de la politesse française • Enrichir son lexique par des verbes → Lexical → Grammatical	• Pénétrer dans la structure profonde de la compétence langagières à l'aide des activités communicatifs contextualisés; • apprendre à interagir dans différentes situations; • apprendre à saisir le sens global et détaillés des documents; • Le développement des compétences communicatives sur des sujets varies. • Enrichir la compétence de la compréhension orale sur le sujet, interaction et l'utiliser dans le discours. • Enrichir le vocabulaire et la compétence d'écouter pour accéder au sens. • Savoir utiliser le Présent de l'indicatif, forme négative, les verbes modaux.
Objectifs pédagogiques: • Apprendre aux étudiants l'utilisation du vocabulaire dans le discours • Apprendre donner la caractéristique aux mots (socio) – culturel	Résultats acquis de la technologie pédagogique: • Utiliser librement des règles de la politesse des Français • Savoir donner la caractéristique lexicale et grammaticale des mots. • Connaître les différences entre les règles de la politesse. • Savoir donner son opinion en écoutant l'exercice audio. • Savoir travailler en groupe – coopérer, négocier, interagir. • Développer leur compétence communicative.
Méthodes pédagogiques, technologies en ligne	• "Brise glace", "Chutomots", "Vrai ou faux", <i>Kahoot.it</i>, <i>WordArt.com</i>

Méthodes d'apprentissage	négative; questions-réponses; discussion; déductive; inductive; analytique;
Moyens d'apprentissage	Fiches à distribuer; tableau; projecteur; ordinateur; le document de vidéo; le document d'audio, les images; les slides (ppt);
Formes d'apprentissage	Individuelle, travail en binôme et en groupes, toute la classe
Types d'évaluation	Diagnostic; formative; participation; la révision de devoir.

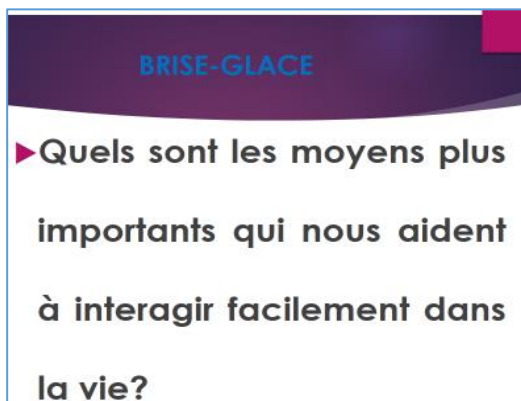
Plan de la leçon

Étapes et heure	Professeur	Étudiant
1. Introduction (20 minutes)	1. COMMENCEMENT 1.1. Le professeur fait actif des étudiants et donne des questions pour attirer leurs attentions et pour les diriger au thème nouveau. 1.2. Le professeur analyse les connaissances des étudiants en donnant eux des questions.	1.1. L' étudiant répond aux questions du professeur.
2. Partie essentielle (60 minutes)	2.1.1. Le professeur travaille sur la lexique du thème nouveau. 2.1.2. Il propose de composer des phrases avec les mots nouveaux. 2.1.3. Il demande le synonyme, l'antonyme des mots nouveaux. 2.2.1. Il explique le thème “Règles de la politesse française”. 2.2.2. Le professeur s'intéresse avec les connaissances des étudiants sur le thème. 2.2.3. En utilisant de “Brise glace”, “Chutomots”, “Vrai ou faux”, <i>Kahoot.it</i>, <i>WordArt.com</i> il emploie des méthodes interactifs et des technologies en ligne pendant la leçon et profonde leurs connaissances.	2.1. L' étudiant répète les mots nouveaux. 2.2. L' étudiant compose des phrases avec les mots nouveaux. 2.3. L' étudiant donne les synonymes et les antonymes des mots nouveaux. 2.2.1. Il écoute. 2.2.2. Il donne ses propres exemples. 2.2.3. Il participe au jeu.
3. Conclusion (10 minutes)	Il donne le devoir à la maison: 3.1.1. Apprendre le thème “Règles de la politesse française”. 3.1.2 Faire une présentation sur le thème. 3.2. Le professeur finit la leçon et note des étudiants.	3.1. Il écrit le devoir. 3.2. Il écoute.

Natijalar va muhokamalar. Odatda, yangi mavzuni e'lon qilishdan oldin, o'qituvchi darsni “Brise glace” (“Muz yorar”) metodi asosida talabalarga bir qancha savollar bilan murojaat qilishdan boshlashi maqsadga muvofiqdir. Jumladan:

1-rasm.

o'rganish uchun qulay muhit yaratish har

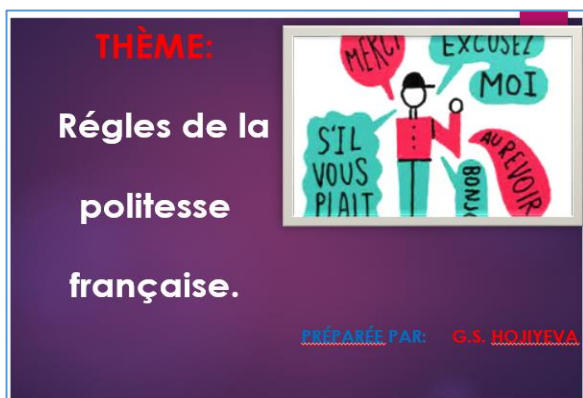
Yangi guruh bilan tanishish va auditoriyada mavzuni bir o'qituvchining dars boshlanganda birinchi navbatdagi vazifalaridan hisoblanadi. Chunki talabalar darsga mavzu yoki o'rganish haqida oldindan o'ylangan g'oyalar bilan, alohida qo'rquv bilan yoki qatnashishni istamagan holatda kelishlari mumkin. Bunday vaziyatda o'qituvchi shunga o'xshash to'siqlarni, yopiq qobiqlarni yorib o'tib, ijobiy ruhiy holatni qura olishi hamda har bir til o'rganuvchi o'zini qulay his eta oladigan dars muhitini yaratishi va guruh a'zolarini bir-biriga yaxshiroq tanishtirishi lozim bo'lib, bu kabi interfaol strategiyalar orasida "Brise glace" ("Muz yorar") [5] metodi eng kuchli vositalardan sanaladi. Yuqorida esa, mazkur metod talabalar diqqatini jamlash va ularning yangi mavzu nomini topib, o'z tillaridan e'lon qilishlarida foydalanilmoqda.

O'qituvchining "Hayotda bizga o'zaro harakat qilishimiz, kirishimli bo'lishimiz uchun yordam beradigan eng muhim vositalar nimalardan iborat?" – degan savoliga talabalar quyidagicha javob berishlarini kuzatish mumkin:

- Lire les livres (Kitoblar o'qish).
- Faire le sport (Sport bilan shug'ullanish).
- Manger et se reposer à temps (O'z vaqtida ovqatlanish va dam olish).
- Choisir une bonne profession (Biror yaxshi kasbni egallash).
- Suivre les règles de la politesse (Odob-axloq qoidalariga amal qilmoq).

Shundan so'ng, o'qituvchi dars mavzusi va rejasini birin-ketin e'lon qiladi:

2-rasm.

3-rasm.

So'ngra, o'qituvchi mavzu haqida talabalarga avvaldan tayyorlangan slayd asosida quyidagi ma'lumotlarni beradi:

RÈGLES D'OR DE LA POLITESSE: À NE PAS OUBLIER

1. QUAND PUIS-JE COMMENCER À MANGER?

La politesse exige d'attendre que tout le monde soit servi.

Si vous prenez place autour d'une table de huit personnes ou moins, attendez que chacun soit servi et que l'hôtesse commence à manger avant de porter la première bouchée votre bouche. Si vous êtes assis à une longue table de banquet, vous pouvez commencer dès que plusieurs convives sont assis et servis.

Quand vous voyagez, assurez-vous de connaître les bonnes manières à table, selon le pays visité.

2. À NE JAMAIS METTRE SUR LA TABLE!

Tout ce qui n'a rien à voir avec la nourriture.

Les objets qui n'ont aucun lien avec ce que vous mangez (et avec la décoration) devraient rester hors de la table – clés, sacs à main, lunettes de soleil et, plus particulièrement, téléphones.

À l'affut de chaque notification? Découvrez ce qu'il pourrait arriver si les médias sociaux disparaissaient...

3. QUAND PUIS-JE TEXTER? NE TEXTEZ PAS A TABLE.

«Dans un contexte où vous devez vous excuser pour aller aux toilettes, vous devriez vous excuser aussi lorsque vous saisissez votre téléphone», écrit Farhad Manjoo, une spécialiste des nouvelles technologies.

Apprenez à lâcher un peu votre téléphone: il est l'une des 25 sources de stress inutiles!

4. QUOI FAIRE SI JE NE BOIS PAS DE VIN? NE RETOURNEZ PAS VOTRE VERRE.

Vous ne buvez pas? N'en faites pas tout un plat! Placez simplement le bout de vos doigts sur le bord du verre et dites: «Pas aujourd'hui, merci.» Vous n'aurez ainsi pas l'air de juger ceux qui veulent lever le coude.

Vous pensez qu'un verre de vin rouge par jour est bon pour la santé?

5. COMMENT PARLER SUR HAUT-PARLEUR?

Dites aux gens qu'ils sont sur haut-parleur.

N'activez pas le haut-parleur du téléphone à moins d'être dans votre bureau et d'y tenir une réunion à laquelle quelqu'un assiste à distance. Avertissez la personne à laquelle vous parlez que d'autres personnes sont présentes et fermez la porte. Sachez également qu'utiliser le haut-parleur avec le volume à fond pour écouter vos messages est agaçant au plus haut degré.

Attention à ne pas parler trop fort au téléphone, surtout au travail.

6. COMMENT OUVRIR LA PORTE A UNE AUTRE PERSONNE?

La première personne qui arrive à la porte devrait l'ouvrir.

Peu importe que ce soit un homme ou une femme. Cela fait partie des bonnes manières qu'on n'aurait jamais dû abandonner!

7. POLITESSE AU TRAVAIL: COMMENT UTILISER LE MICRO-ONDES DE LA CUISINE COMMUNE? BANNISSEZ LES PLATS MALODORANTS.

Ne mettez pas des plats odorants dans le micro-ondes. Vous le savez très bien: certains plats sont une insulte à l'odorat!

8. COMMENT SE COMPORTER DANS UN ASCENSEUR?

Laissez les gens descendre de l'ascenseur.

Vous devriez aussi bloquer la porte pour les personnes en train d'embarquer.

9. UN BON USAGE DE LA SERVIETTE QU'IGNORENT LA PLUPART DES GENS.

Essayez-vous la bouche avant de boire.

Si vous êtes en train de manger et que vous voulez avaler une gorgée, tapotez vos lèvres avec votre serviette afin de ne pas laisser de marques sur le bord du verre.

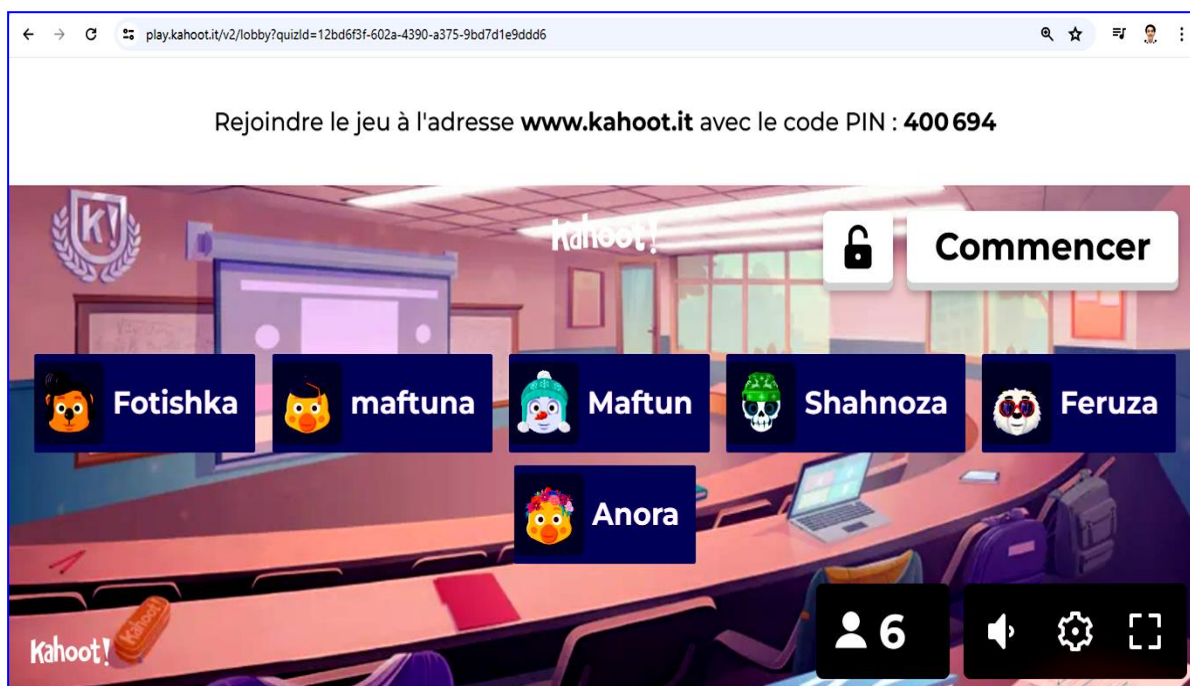
10. COMMENT BIEN REPENDRE AU TELEPHONE? DONNEZ VOTRE NOM.

Quand on vous téléphone au bureau, commencez toujours par décliner votre nom et celui de l'entreprise qui vous emploie. [6]

Darsning amaliy qismi o'qib tushunish (fransuz tilida C.É. – Compréhension écrite yoki Lire deb ataladi) kompetensiyasi asosida boshlanadi hamda bu jarayonda Kahoot.it onlayn texnologiyasi vositasida talabalarning bilimlari mustahkamlanadi (Activité-1):

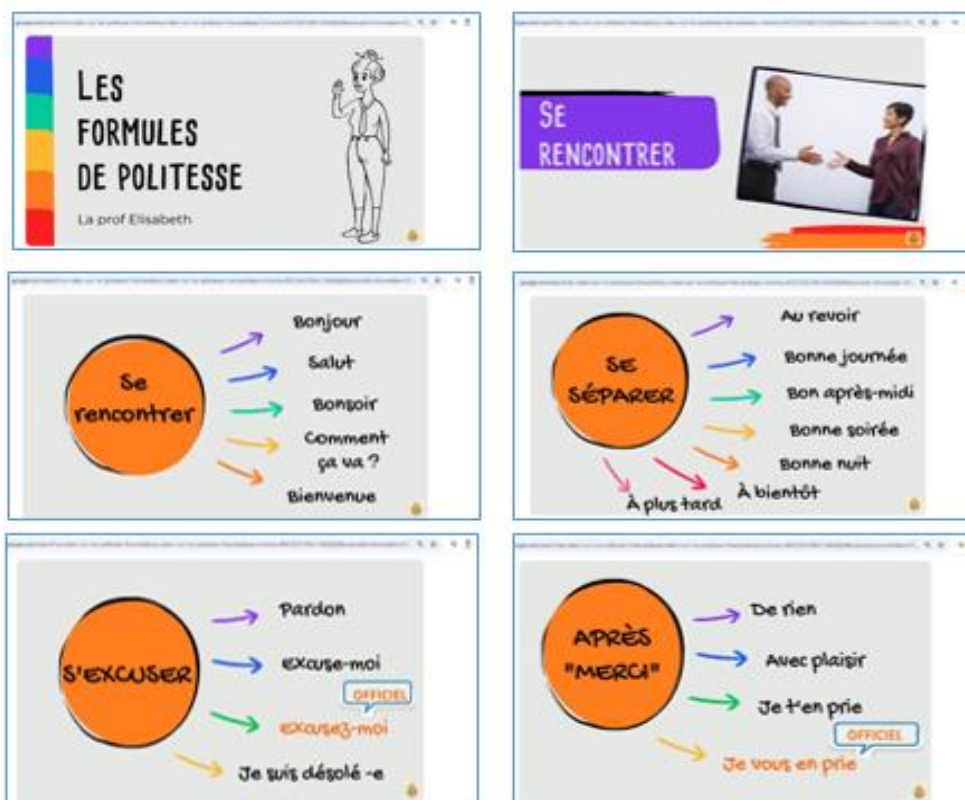
4-rasm.

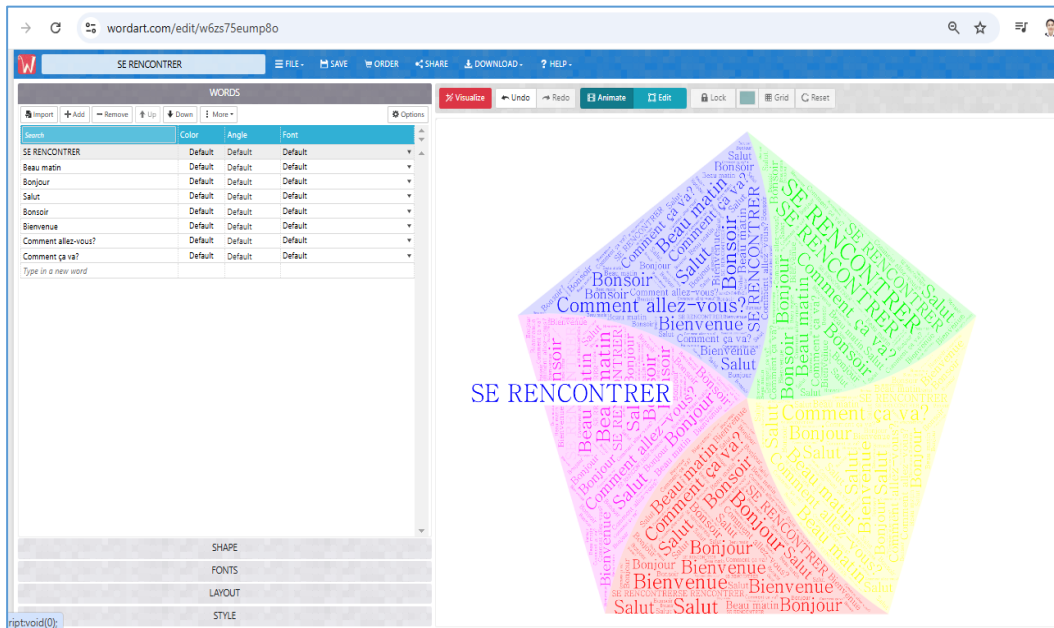

<https://play.kahoot.it/v2/?quizId=82053e0d-a7d5-4f84-863c-5a92b314c54b>

Shundan so'ng dars eshitib tushunish (fransuz tilida *C.O. – Compréhension orale* yoki *Écouter* deb ataladi) kompetensiyasi asosida davom ettiriladi. Bunda talabalar dastavval youtube platformasi orqali namoyish etiladigan videolavha [8]ni ko'rib, eshitib, anglab, so'ngra *WordArt.com* onlayn dasturi yordamida tushungan, o'rgangan yangi so'zlari asosida o'z ishlanmalarini yaratish orqali yozish ko'nikmalarini mustahkamlaydilar (**Activité-2**):

<https://www.google.com/search?q=video+sur+la+politesse+français&og=video+sur+la+polite+sse+français&ags=chrome..69i57j33i16012.12426j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:110cea8c,vid:TQzcgWMbNAU>

(Texnologiyaning online manzili: <https://wordart.com/edit/w6zs75eump8o>)

Bu kabi mashg'ulotlar o'rganuvchilarning o'qib tushinish (fransuz tilida C.É. yoki Compréhension écrite yoki Lire deb ataladi) hamda yozish (fransuz tilida P.É. – Production écrite yoki Écrire deb ataladi) ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Har bir dars shubhasiz, leksik va grammatik me'yorlarni o'zida jamlaydi. Mazkur dars jarayonida "Inkor so'zlar"ga murojaat qilindi hamda fransuz muomala madaniyatiga oid qoidalar takrorlandi:

Grammaire. Mots négatifs

Une phrase contenant un verbe peut être à la forme affirmative ou à la forme négative.

La forme négative se construit à l'aide de **ne** et d'un autre mot:

- ☐ ne...pas;
- ☐ ne...jamais;
- ☐ ne...plus;
- ☐ ne...rien;
- ☐ ne...personne;
- ☐ ni...ni...

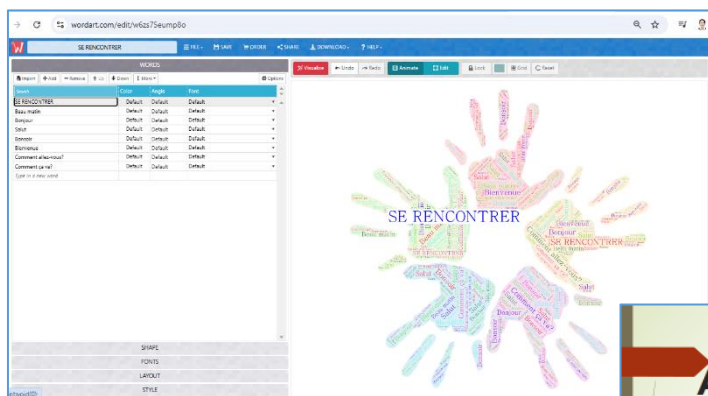
A chaque forme affirmative correspond une forme négative:

forme affirmative	forme négative
Il veut aller à l'école.	Il ne veut pas aller à l'école.
Il a besoin de savoir lire et écrire.	Il n'a pas besoin de savoir lire et écrire.
J'ai encore faim.	Je n'ai plus faim.
Il mange toujours des bonbons.	Il ne mange jamais de bonbons.
J'ai tout compris.	Je n'ai rien compris.
Il connaît tout le monde.	Il ne connaît personne .

Observation:

- ✓ A l'oral, on ne dit pas toujours le **ne**.
Exemple:
- J'ai **pas** lu ce livre.
- ✓ Mais ne l'oublie jamais à l'écrit. De plus, la négation (formée de deux mots) encadre le verbe conjugué (ou l'auxiliaire pour le passé composé):
Exemple:
- Je **n'ai pas** lu ce livre.

Shundan so'ng dars gapirish (fransuz tilida P.O. yoki Production orale yoki Parler deb ataladi) ko'nikmasini rivojlantirishga qaratilgan fransuz tilidagi tez-aytish bilan davom ettiriladi:

Keyingi mashg'ulot talabalarning darsdan olgan bilimlarini baholash maqsadida test asosida olib borilib, avval talabalarga test tarqatmalari tarqatiladi, undagi ma'lumotlarni o'qib olishlari uchun 1 daqiqa vaqt beriladi va so'ngra audio matn eshittiriladi hamda talabalar

audiomatnga asoslanib, testni "Vrai ou faux" ("To'g'ri-noto'g'ri") metodi asosida ishlaydilar. Bu kabi mashg'ulotlar eshitib tushunish ko'nikmasini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'rganuvchidagi diqqatni jamlash va hozirjavoblik kabi xususiyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi:

11,12-rasmlar.

(Ushbu QR cod orqali mashg'ulotda foydalaniladigan audiomatni yuklab olish mumkin.)

Uyga vazifa sifatida "CHUTOMOTS" metodi asosidagi jadvalni berish mumkin:

Activité-3. Compétition.

Le virelangue

❖ Je veux et j'exige
d'exquise excuses

Activité-4. Evaluation. Travail en groupe. Compréhension orale. Test. Choisissez vrai ou faux.

DOCUMENT 1 2e ÉCOUTE

2 Choisissez vrai ou faux.

	Vrai	Faux
1. Quand vous êtes invité chez des Français, vous devez apporter des gâteaux	☐	☐
2. Vous devez vous excuser si vous n'arrivez pas à l'heure.	☐	☐
3. Quand on vous présente quelqu'un, vous dites « Salut ».	☐	☐
4. Les hommes doivent se lever pour dire bonjour aux dames.	☐	☐
5. Vous pouvez fumer à table quand vous voulez.	☐	☐
6. Quand vous avez faim, vous pouvez manger.	☐	☐
7. Vous ne pouvez pas dormir pendant la soirée.	☐	☐
8. Vous devez dire merci à la fin de la soirée.	☐	☐

13-rasm.

"CHUTOMOTS" ("So'z o'yini") metodi jadval quyisida berilgan har bir ustundagi so'zlarning ma'nosidan kelib chiqib, yuqoridagi asosiy jumlani topishga qaratilgan. Ushbu metod mavzuni mustahkamlash bilan birga o'rganuvchilarning

o'qish va yozish ko'nikmalarini yanada rivojlantirishni maqsad qilgan.

Xulosa. Bir so'z bilan aytganda, bugungi kun ta'lim jarayoniga interfaol metodlar va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ayniqsa, chet tillarini o'qitish va o'rganishda tobora katta ahamiyatga molik bo'lib bormoqda. Interfaol metodlar va onlayn texnologiyalar chet tillarini o'qitishda katta imkoniyatlarni taqdim etadi, fan bo'yicha sifatli bilim olish va ta'lim samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi, deyish mumkin. Zamonaviy dars samaradorligiga esa, ta'limiy dasturlar, internetda axborotni izlab topish natijasida chet tillarini

LE DEVOIR. CHUTOMOTS

SE RENCONTRER	?	?	?
BONJOUR	AU REVOIR	PARDON	BON VOYAGE
SALUT	A BIENTÔT	EXCUSEZ-MOI	BONNE ROUTE
COMMENT ÇA VA ?	BONNE JOURNÉE	DÉSOLÉ-E	BONNES VACANCES

o'rganishga qiziqishning o'sishi, xalqlararo, madaniyatlararo muloqotga aloqadorlikni anglash, ta'lim muhiti doirasini kengaytirish imkoniyati asosida erishiladi. Shu nuqtai-nazardan, yuqorida keltirilgan nomutaxassislik yo'nalishi talabalarining fransuz tilidagi kreativ kompetentligini "*Règles de la politesse française*" ("Fransuzlarda odob-axloq qoidalari") mavzusi asosida oshirish uchun qo'llanilgan "Brise glace" ("Muz yorar"), "Chutomots" ("So'z o'yini") va "Vrai ou faux" ("To'g'ri-noto'g'ri") kabi interfaol metodlar hamda *Kahoot.it* va *WordArt.com* onlayn texnologiyalarining ahamiyati juda beqiyos, deyish mumkin. Zero, til o'rganishda asosiy vosita bu – muloqot bo'lib, mazkur dars mobaynidagi muloqot jarayonlarida talablar ham tinglovchi, ham sozlovchi, ham yozuvchi va ham o'quvchi rolini bajarish bilan bir vaqtda xalqaro til bilishning barcha ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishlarini ta'kidlash o'rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni. // Yangi O'zbekiston. 28.01.2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030 strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. Xalq so'zi. 12. 09. 2023. № 190.
3. <https://kun.uz/news/2023/12/22/prezident-manaviyat-va-marifat-sohasida>
4. <https://president.uz/oz/lists/view/6806>
5. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Brise-glace_\(activit%C3%A9\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Brise-glace_(activit%C3%A9))
6. <https://www.brickfieldidiomas.com/les-francais-et-la-politesse/>
7. <https://play.kahoot.it/v2/?quizId=82053e0d-a7d5-4f84-863c-5a92b314c54b>
8. <https://www.google.com/search?q=video+sur+la+politesse+francais&oq=video+sur+la+polite+sse+francais&aqs=chrome..69i57j33i160l2.12426j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-#fpstate=ive&vld=cid:110cea8c,vid:TQzcgWMbNAU>
9. <https://wordart.com/edit/w6zs75eump8o>
10. <https://daryo.uz/2025/03/13/shavkat-mirziyoyevning-fransiyaga-tashrifi-yakunlandi>

O'rinova Maftuna No'mon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası
o'qituvchisi, filologiya fanlari
falsafa doktori (PhD)

OXUNJON SAFAROV – BOLALAR FOLKLORINING AREAL TADQIQOTCHISI

Annotatsiya. Ushbu maqolada areal folklorshunoslik qonuniyatlari haqida fikr yuritilgan hamda buxorolik folklorshunos olim Oxunjon Safarovning sohaga qo'shgan hissasi haqida mulohaza yuritilgan. Buxoro bolalar folklori namunalari to'plangan "Boychechak" to'plami tarkibi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: areal folklor, alla, qo'shiq, marosim, bolalar folklori, erkalama, lokal xususiyat.

Аннотация. В статье рассматриваются законы ареального фольклора и размышляется о вкладе бухарского фольклориста Охунжона Сафарова в эту область. Проанализирован состав сборника «Бойчечак», в котором собраны образцы бухарского детского фольклора.

Ключевые слова: ареальный фольклор, алла, песня, обряд, детский фольклор, ласки, локальная особенность.

Annotation. This article discusses the laws of areal folklore and the contribution of the Bukhara folklorist Okhunjon Safarov to the field. The composition of the collection "Boychechak", which contains samples of Bukhara children's folklore, is analyzed.

Keywords: areal folklor, alla, song, ritual, children's folklor, petting, local feature.

Kirish. Folklor materiallarini areal jihatdan o'rganib, o'ziga xos lokal xususiyatlarini aniqlash, tarqalish chegaralarini belgilash hamda uni umumfolklor kontekstida tekshirish muhim ahamiyatga ega.

Areal termini lotin tilida "maydon", "sath", "makon" ma'nolarini anglatib, biror fakt yoki faktlar yig'indisining territorial qo'llanishiga aytiladi. Bu terminga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'rif berilgan: "Areal(lot. area, maydon, makon) 1. O'simlik yoki hayvonning biror turi, turkumi yoki oilasi tarqalgan hudud. 2. Til hodisalari – fonetik, leksik va b. hodisalar tarqalgan hudud, lingvistik areal". Ko'rinadiki, areal istilohi hudud bilan bog'liq chegaralash ma'nosini ifodalaydi.

So'nggi yillarda areal metodlar tilshunoslik, etnografiya, antropologiya, arxeologiya kabi fan sohalarining taraqqiyotiga muhim hissa qo'shib kelmoqda. Folklorida ham ushbu termin, garchi areallar umumiy nazariyasining asos tushunchasini ifodalasa-da, aniqlashtirishni talab etadi. Binobarin, folklor areali bu – badiiy-estetik, tarixiy-etnografik, dialektal va sotsial o'lchamlar bilan hisoblashgan, chegaralangan hududga xos aniq folkloriy dalillar yig'indisi hisoblanadi. Demak, hudud jihatdan chegaralanganlik areal folklorshunoslik tadqiqotlari obyektining asosiy belgisidir. O'zbek folklorining areal tadqiqi masalalari xususida ilk bor o'tgan asrning 80-yillarida fikr bildirildi. Jumladan, tadqiqotchi S.Shodiyeva areal tadqiq metodlarini folklorshunoslik sohasiga tatbiq etish orqali ko'plab chigal masalalarning yechimi topilishini isbotladi. U ma'lum hududdan to'plangan folklor materiallari asosida kartalashtirish metodini taklif qildi va folklor namunalarini makon jihatdan to'plab o'rganish folklorshunoslikda areal tadqiq usullarini yuzaga keltirishini aniqladi. Darhaqiqat, areal folklorshunoslikda kartografik metod alohida ahamiyatga ega. "Bu metod xalqning etnik tabiatini belgilovchi an'anaviy moddiy madaniyat, urf-odat va an'analari, turli-tuman sheva xususiyatlarini aks ettiruvchi katta qamrovdagi faktik materiallarni to'plab sistemalashtirish hamda etnolingvistik jarayonlar bilan bog'liq o'ziga xos qonuniyatlarni ochib berish maqsadida qo'llanadi".

Adabiyotlar tahlili. Etnofolkloriy hodisaning tarqalish doirasi va qayd qilinish darajasini kartografiya usulida aniqlash tajribasi ilk bor Fridrix Ratsel va Vilgelm Pesser tomonidan qo'llangan. Folklorshunoslikda bu metodning yuzaga kelishiga esa yirik fransuz folklorshunos olimi Arnold Van Genneppning tadqiqotlari asos bo'lgan. O'zbek folklorshunosligida mazkur metod ilk bor G'ozzi Olim Yunusov, Hodi Zarif tadqiqotlarida uchraydi. Jumladan, H.Zarifning 1934-yilda chop ettirilgan "Lug'at ham termin to'plaguvchilarga qo'llanma"sida "Programma" fasli mavjud bo'lib, unda turli ma'lumotlarni to'plash uchun savolnoma-anketalar ilova qilingan. Demak, o'zbek folklorshunosligida kartografik metod asosida material to'plash an'anasi birinchi marta H.Zarifov tomonidan amalga oshirilgan.

Xalq ogʻzaki ijodini areal tadqiq etish maʼlum hududdagi lokal xususiyatlarni toʻliq oʻrganish hamda ularni qiyosiy aspektida tahlil qilish imkonini beradi. Oʻzbek folklorshunosligida kartografik metod asosida bevosita yaratilgan ilmiy tadqiqot mavjud boʻlmasa-da, bu usulning ayrim qirralari folkloristik izlanishlarda qoʻllanib kelinmoqda. Namangan, Fargʻona, Xorazm, Surxandaryo hududlarining bolalar folklori alohida tadqiq qilinishi fikrimizni dalillaydi.

Binobarin, professor Oxunjon Safarov uzoq yillar oʻzbek bolalar folkloriga doir areal materiallarni toʻplash va nashr etish ishlarini olib bordi. Bevosita uning tashabbusi orqali Buxoro davlat universitetining Til va adabiyot kafedrasida huzurida 2007-yilda folklor arxivi va bolalar oʻyinchoqlari muzeyi tashkil etildi. Unda folklor amaliyotlari va ekspeditsiyalari davomida toʻplangan ogʻzaki badiiy ijod namunalari bilan birgalikda xalq turmushiga daxldor predmetlar, uy-roʻzgʻor buyumlari, mehnat qurollari, bolalar oʻyinchoqlari, xalqning qadimgi madaniyatiga aloqador kiyim-kechaklar, qoʻlyozma kitoblar saqlandi.

Olim faoliyati davomida oʻlkamizning Buxoro, Navoiy, Samarqand, Qashqadaryo, Surxandaryo, Xorazm viloyatlari va Turkmaniston Respublikasining Farob tumani hamda Chorjoʻy shaharlari va qishloqlarida bolalar folkloriga doir kuzatish ishlarini olib bordi. Toʻplangan manbalar asosida olim uch tomlik "Oʻzbek folklori ocherklari" fundamental tadqiqotining birinchi jildi uchun "Bolalar folklori" boʻlimini yozib berdi. Oʻzbek bolalar folklorining alla, aytim-olqish, bolalar taqvimini va marosimi qoʻshiqlari hamda bolalar oʻyinlaridan tanlab olingan bir qator namunalari rus va ingliz tillariga tarjima qildirdi.

O.Safarovning bolalar folkloriga oid areal tadqiqotlari toʻplovchilik faoliyatida koʻzga tashlanadi. O.Safarov tashabbusi bilan XX asrning 70-80-yillarida yigirma ming satr atrofida bolalar qoʻshiqlari, mingdan ziyod bolalar oʻyinlari toʻplandi. 10580 satrni oʻz ichiga olgan "Boychechak", 3000 satrga yaqin "Alla-yo alla", oʻyinlar tasnifi aks etgan "Oʻzbek xalq bolalar oʻyinlari" (2011) kabi toʻplamlari yuzaga keldi. Aytish joizki, mazkur toʻplamga kiritilgan namunalarning aksariyati Buxoro vohasidan yigʻilgan. Buni folklor arxividagi materiallar ham tasdiqladi. Shuningdek, namunalarning oʻzbek va tojik tilida (shir-u shakar) aralash aytilishi, Buxoro shevasi bilan bogʻliq terminlarning koʻp qoʻllanishi fikrimizni asoslaydi.

Olimning "Boychechak" toʻplami koʻp tomlik "Oʻzbek xalq ijodi" ruknida tayyorlangan, biroq oʻsha davr mafkurasi (1984) asosida toʻplam tarkibidan diniy mavzudagi allalar chiqarib tashlangan, oʻrniga folklorshunos Kamol Ochilov tomonidan toʻplangan mehnat qoʻshiqlari kiritilgan. Shu sabab toʻplamga ikki soʻngsoʻz yozilgan. "Mehnat qoʻshiqlari" qismi uchun K.Ochilov, bolalar folklori qismi uchun esa O.Safarov "Bolalik kuylasa – olam munavvar" sarlavhali soʻngsoʻz ilova qilishgan. Unda olim (O.Safarov) oʻzbek bolalar folklorining qadimiyligi, anʼanaviyligi, uning yaratuvchilari va ijrochilari, toʻplab, nashr qilinishi va oʻrganilish tarixi, tasniflanishi haqida muhim nazariy fikrlarini aks ettirgan.

Tahlillar va natijalar: "Boychechak" toʻplami oʻzbek bolalar folklorining nihoyatda boyligi, xilma-xil janrlardan tarkib topgan yaxlit badiiy tizim ekanligini koʻrsatadi. Unda bolalar folklori namunalari janrlari va janriy oʻziga xosligi inobatga olingan holda quyidagicha joylashtirilgan: 1. Beshik qoʻshiqlari. 2. Suyish qoʻshiqlari. 3. Mavsum va marosim taronalari. 4. Hukmlagichlar. 5. Qoʻriqchilik daʼvatlari. 6. Qoʻshiq oʻyinga chorlaydi. 7. Aytishma oʻyinlar. 8. Oʻyin qoʻshiqlar. 9. Turli qoʻshiqlar. 10. Aytishuvlar. 11. Bolalar repertuaridagi oʻtmish davri qoʻshiqlari. 12. Bolalar repertuaridagi sovet davri qoʻshiqlari. 13. Uzun qoʻshiqlar. 14. Satirik va yumoristik qoʻshiqlar.

Akademik Toʻra Mirzayev mazkur jildni baholab, yuqoridagi roʻyxat shunchaki mundarija emasligini, aslida O.Safarovning uzoq izlanishlarini oʻzida aks ettirgan murakkab bolalar folklorining birinchi ilmiy tasnifi ekanligini qayd etadi.

"Boychechak" toʻplamidagi "Beshik qoʻshiqlari" boʻlimiga kiritilgan allalar O.Safarovning dastlabki toʻplovchilik va noshirlik ishi sifatida eʼtirof etiladi. Toʻplamga jami 100 ta alla namunasi kiritilgan boʻlib, ularning hajmi toʻrt qatordan oʻttiz uch qatorgacha, bir banddan olti bandgacha boʻlib, uchlik, toʻrtlik, besh va oltilik shakldagi namunalari uchraydi.

*Oq uyimning oynasi,
Qora uyimning boʻyrasi,
Hayot yukin koʻtarganda,
Qadoq qoʻlimning maynasi,
Alla, jonim, alla.*

Alladagi "oq uy" va "qora uy" birikmalari hayot va oʻlim mohiyatini ochishga xizmat qilgan. Farzand oq uyning oynasiga qiyoslanganda ona uchun bu hayotdagi eng yorugʻ umid ekani, qora uyning boʻyrasiga oʻxshatilganda esa keyingi hayotida ham ona uchun eng aziz ekanligi nazarda tutiladi. Boʻyra qamishga ishlov berib, silliqlangandan soʻng tayyorlanadigan, naʼmat vazifasini oʻtovchi buyum hisoblanadi. Odatda undan mevalarni quritish maqsadida ham foydalaniladi. Ammo allada boʻyraning yana bir xususiyatiga ishora mavjud. Buxoroda bugungi kunga qadar qorongʻu xonada mayitni poklash uchun

bo'yradan foydalaniladi. Ya'ni so'nggi yo'lda ham farzand onaning koriga yarashi ta'kidlanadi. Allalarda farzand ko'proq mayna, quzg'un, bulbul kabi qushlarga qiyoslanadi. Bizningcha, ushbu metaforalar diniy tasavvurlar natijasida paydo bo'lgan. "Qobil va Hobil" qissasida olloh tomonidan jo'natilgan ikki qarg'a (biri ikkinchisini o'ldiradi va jasadini yerga ko'madi, mayitni tuproq ostiga ko'mish shundan qolgan), keyinchalik "Kuntug'mish" dostonida bosh qahramonlarni o'limdan saqlab qolgan quzg'un, "Ravshan" dostonida farzandi haqidagi xabarni onaga yetkazgan mayna kabi obrazlar yaratilishi uchun asos bo'lgan bo'lsa, ajabmas. Yuqoridagi allada ham ona: "Qadoq qo'limning maynasi", – deya farzandini e'tirof etmoqda.

Ma'lumki, allalarda "alla-yo alla" so'zi radif vazifasini bajaradi. Ammo Xorazmda "Huv ollo-yey, ollo", Namanganda "Hi, obbo, hi obbo" jumlasining takrorlanishi o'zbek allalarining lokal xususiyatini ko'rsatadi. "Boychechak" to'plamidagi allalar badiiyatini o'rganish davomida allalarda, asosan, sifatlash, o'xshatish, qarshilantirish, nido, mubolag'a, alliteratsiya kabi tasviriy vositalar qo'llangani aniqlandi:

*Shu yerdan yorim o'tdimi?
Nolam falakka yetdimi?
Ko'z yoshim daryo bo'lib,
Yorim yo'lini tutdimi?*

Alla-yo, alla (10-b.).

To'plamga chaqaloq beshikka belanmasdan qazo qilganda aytiladigan bitta alla namunasi ham keltirilgan. Alla olti banddan tashkil topgan bo'lib, a-a-b-a tarzida qo'fiyalangan. Har bir misra tarkibida "alla-yo, alla" radifi takrorlangan.

*Uzatarlar el-u xeshim, alla-yo, alla,
Ustimda yo'qdir bir kishim, alla-yo, alla.
Bu vatanda yolg'iz boshim, alla-yo, alla,
Orqamda qolmas bir kishim, alla-yo, alla (46-b.).*

Yangi tug'ilib, hali hayot lazratlaridan tatimay, qonmay turib, bevaqt xazon bo'lgan chaqaloqlarga o'lim allalarini kuylab sadrga tushish haqidagi mulohazalar B.Sarimsoqov, O.Safarov tadqiqotlarida uchraydi. Yuqoridagi alla matni ham motam allalari tipiga kiradi. Unda xalqning motam marosimlariga xos urf-odatlar ham ifodalangan. Keyingi bandlarda bolasidan ayrilgan onaning sochlarini yozib, otaning esa belini bog'lab dod solayotgan qiyofasi kabilar tasvirlangan.

Umuman olganda, "Boychechak" to'plamiga kiritilgan allalar badiiy va kompozitsion jihatdan mukammal bo'lib, ijrochisiga ko'ra ona, buvi hamda aka tilidan aytilgan. Ularda farzand alqovi hamda vatan manfaati ustunligini madh etish yetakchi motiv hisoblanadi.

Xulosa. O.Safarov bolalar folkloriga daxldor 20 ming misra namunani yozib olishga muvaffaq bo'ldi. "Boychechak", "Alla-yo alla", "El suyarim, alla" kabi to'plamlar olimning areal to'plovchi sifatidagi mavqeyini belgilaydi. Ularga kiritilgan bolalar folklori namunalari tekstologik jihatdan tahlil qilingan, poetik mukammal variantlar hisoblanadi. Shuningdek, mazkur to'plamlarga jamlangan materiallar bolalar folklorining hududiy o'ziga xosligini ko'rsatishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki O.Safarov aksariyat matnni Zarafshon vohasiga uyushtirilgan folklor ekspeditsiyasi jarayonida to'plashga muvaffaq bo'lgan. Bu esa keyinchalik Xorazm, Namangan, Farg'ona, Surxandaryo bolalar folkloriga doir areal tadqiqotlar yuzaga kelishida muhim manba vazifasini bajara oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'rinova, M. O 'ZBEK BOLALAR FOLKLORI TASNIFI.
2. Бойчечак. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар Сафаров О., Очилов К. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б. 184.
3. Сафаров О. Бухоро фольклорини тўплаш ва ўрганиши тарихидан. //Ўзбек тили ва адабиёти. 2003 йил, 1-сон. – Б. 10.
4. Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 21-23.
5. Maftuna, U. (2023). Artistic interpretation of scientific achievements in the novel " Signs of the End Times" by Chingiz Aitmatov.

Mustafayev Baxtiyor

Buxoro davlat universiteti
musiqa ijrochiligi va madaniyat
kafedrası professori,
pedagogika fanlari nomzodi

MAKTAB MUSIQIY-PEDAGOGIK JARAYONIDA O'QITUVCHINING KASBIY MAHORATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabda musiqiy-pedagogik jarayonni tashkil etish va uni pedagogik boshqarishda o'qituvchining kasbiy mahorati, milliy o'quv dasturi asosida ta'limning mazmun-mohiyati, musiqiy ta'lim sifatini yanada oshirishda o'qituvchining o'ziga xos o'rni va nufuzi xususida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy mahorat, kompetensiya, nazariy bilim, musiqa tarbiyasi, musiqiy-pedagogik jarayon, samarali boshqaruv, o'qituvchi faoliyati, ijodiy yondashuv, musiqiy faoliyat, interfaol ta'lim, pedagogik malaka, amaliy ko'nikma.

PROFESSIONAL SKILLS OF THE TEACHER IN THE MUSICAL AND PEDAGOGICAL PROCESS OF THE SCHOOL

Annotation. This article discusses the professional skills of the teacher in the organization of the musical-pedagogical process and its pedagogical management at the school, the content and nature of education on the basis of the national curriculum, the specific role and prestige of the teacher in further improving the quality of musical education.

Keywords: professional skills, competence, theoretical knowledge, musical education, musical-pedagogical process, effective management, teacher activity, creative approach, musical activity, interactive education, pedagogical skills, practical skills.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ МАСТЕРСТВО ПЕДАГОГА В ШКОЛЬНОМ МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы профессионального мастерства учителя в организации музыкально-педагогического процесса в школе и его педагогического управления, сущности образования на основе национальной учебной программы, конкретной роли и авторитета учителя в дальнейшем повышении качества музыкального образования.

Ключевые слова: профессионализм, компетентность, теоретические знания, музыкальное воспитание, музыкально-педагогический процесс, эффективное управление, деятельность учителя, творческий подход, музыкальная деятельность, интерактивное обучение, педагогическая компетентность, практические навыки.

Respublikamizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar yoshlarimizni ilm-fan, san'at, madaniyat, sohalariga qiziqishlarini yanada orttirib, ularning o'z musiqiy-badiiy salohiyatini yanada rivojlantirishga katta imkoniyat yaratmoqda. Maktabda musiqiy ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish, albatta musiqa o'qituvchisining kasbiy mahoratini takomillashtirishni taqozo etadi.

Muhtaram Prezidentimizning 2024-yil 15-noyabrdagi "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa madaniyati fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 391-sonli Qarorida o'quvchi-yoshlarni madaniyat va san'atga keng jalb qilish, ular bilan tizimli ishlash, madaniyat hamda san'at muassasalari faoliyati samaradorligini yanada oshirish borasida qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish zarurati mavjudligi belgilab berildi [1].

O'qituvchini tayyorlash oliy o'quv yurtidagi butun ta'lim-tarbiya ishlarining majmui vositasi bilan

amalgaga oshiriladi. O'quv jarayoni va darsdan tashqari ish uning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Muntazam yondashuv bo'lajak mutaxassislarda o'qituvchi kasbi uchun zaruriy bilim, mahorat ko'nikmalarni hamda shaxsiy xislatlarni rivojlantirish uchun oliy ta'limning barcha imkoniyatlaridan foydalanishni ta'minlaydi. Shu vazifani muvaffaqiyatli hal etishini ta'minlaydigan vositalar orasida musiqa – pedagogikasi sohasi uchun kasbiy mahorat asoslarini tarkib toptirish katta ahamiyatga egadir. Bu vosita bo'lajak o'qituvchilarni kasbga tayyorlash tizimining tarkibiy qismidir.

Nazariy bilim, tayyorgarlik ularning bilim doirasini kengaytirish uchun qulay sharoit yaratadi, bo'lajak musiqa o'qituvchisining shaxsini shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. O'quvchi-yoshlarda pedagog mehnati ko'nikmalarini, mahoratini, bu mehnatga ijodiy yondashish kayfiyatini rivojlantirishga, o'zining ruhiy holatini boshqara bilish, boshqa insonning hissiy holatini tushunish va anglash kabi qobiliyatlarni rivojlantirishga ko'maklashadi. Zero, "Pedagog kadrlarning kasbiy mahorati, sifat va saviyasini uzluksiz yuksaltirish oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish bo'yicha eng muhim ustuvor vazifalardan biridir [2].

Bugun musiqa o'qituvchisining ma'naviy olami, mafkuraviy e'tiqodi yuksak axloqiy xususiyatlarga egaligi va musiqiy ta'lim jarayoni, uning o'ziga xos jihatlari, tarbiyaviy imkoniyatlarini puxta bilishi hamda musiqiy faoliyatlarni samarali pedagogik boshqara olishi katta ahamiyatga ega. Buning uchun, musiqa pedagogi jamiyatning fuqarosi sifatida o'z mavqe-maqomi va faol o'rniga ega bo'lishi, pedagogik jamoasida hurmat-e'tibor qozonishi, ta'lim berayotgan fanidan chuqur bilimli hamda kasbiy kompetentli bo'lishi, talab-qoidalarga amal qilishi, me'yor va qonunlarni xurmat qilishi lozim. Zero, "Pedagog xodimlarning maqomi jamiyat va davlat tomonidan tan olinadi. Pedagog-xodimlar ijtimoiy qo'llab-quvvatlanadi, o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirishi, ularning ijtimoiy maqomi va obro'sini oshirish uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratiladi." [3].

Maktab musiqa o'qituvchisi - bu o'ziga xos ijodiy kasb sohibi bo'lib, o'zining musiqiy-ijrochilik va pedagogik mahoratiga ega bo'lishi bilan birga o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishi uchun musiqiy faoliyatlarni metodik jihatdan to'g'ri, mazmunli tashkil etishi va pedagogik boshqara olishi kerak. Zero, o'quvchilarning musiqiy ta'lim darajasi o'qituvchining pedagogik malaka sifatiga, kasbiy kompetentligiga bog'liq bo'ladi.

"Ta'lim to'g'risida" gi Qonun, talablaridan kelib chiqib, bugungi kunda musiqiy-pedagogik faoliyatning ijtimoiy hodisa sifatidagi maqsadini quyidagilarda namoyon bo'lishini kuzatish mumkin:

- o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olib, uzluksiz bilim olishga tayyorlash, fanlarning ilmiy-nazariy asoslarini puxta egallashga yo'naltirish;

- har bir o'quvchining o'ziga xosligi, qiziqishi va imkoniyatlari, individualligini inobatga olib, ularni musiqiy-pedagogik faoliyatga jalb etish;

- o'qitish va tarbiyalash jarayonida o'quvchilarning mustaqilligi, tashabbuskorligi, erkin fikr yuritishni to'la yo'lga qo'yish;

- o'qitishda ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlagan holda ўқувчиларда musiqiy dunyoqarash, milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash;

- o'quvchi-yoshlarning musiqiy-nazariy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, fanga oid kompetensiyalarni o'zlashtirishini nazorat qilish, baholash hamda tahlil qilish;

- mashg'ulotlarda san'at fanlari va turlariaro integratsiyani yo'lga qo'yish, o'quvchilarning fanlarni o'zaro bog'liqlikda idrok etishga doir intilishi, qiziqishi hamda ehtiyojini tarbiyalash;

- musiqa mashg'ulotlarida ilg'or pedagogik hamda axborot texnologiyalaridan samarali foydalangan holda, mavzularning mantiqiy bog'liqligi, amaliy yo'nalishini kuchaytirishga erishish va h.k.

Bugungi kunda musiqa o'qituvchisida faqatgina pedagog iste'dod va qobiliyatning bo'lishi yetarli emas, balki u shuningdek pedagogik nazariyalar, ta'lim metodlari, texnologiyalari bo'yicha ham tegishli daraja va hajmda sifatli bilimga ega bo'lishi kerak. Bu esa nazariya bilan amaliyotni uzviy bog'liq holda o'zlashtirilishiga erishiladi.

Zamonaviy pedagogika ta'limi tizimining maqsadi o'qituvchining uzluksiz umumiy va kasb kamolotiga erishishini ta'minlashdan iborat, chunki umumiy o'rta ta'lim maktabi musiqa madaniyati fani o'qituvchisi oldiga, uning kasb malakasiga va shaxsiy xislat, fazilatlariga nisbatan yuksak talablarni ko'ymoqda.

O'quvchilarni axloqiy jihatdan pok, jismonan sog'lom va barkamol qilib, badiiy estetik didini kun sayin o'stirish, har taraflama mukammal rivojlangan ijrochi – sozanda qilib tarbiyalash har bir musiqa o'qituvchisining zimmasidagi eng mashaqqatli, ayni paytda sharaflı vazifadir.

Musiqiy-pedagogik jarayonda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li o'qituvchi tomonidan mashg'ulotlarni interfaol metodlar yordamida tashkil etishdir. Zero, pedagogika fani izohli lug'atida "Interfaol usullar o'quvchilarning o'zaro muloqot va o'zaro ta'sirida dars jarayonini amalga

oshiradi. Interaktiv ingliz soʻzidan olingan boʻlib, “interact” yaʼni inter-oʻzaro, act-harakat, taʼsir, faollik maʼnolarini anglatishi taʼrif etilgan [4].

Umumiy oʻrta taʼlim tizimida “Milliy oʻquv dasturi”ning ishlab chiqilishi va bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etilishi ahamiyatli masalalardan biridir. Unda musiqa madaniyati fanini oʻqitishning Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi tizimida musiqa madaniyati fanini oʻqitishni rivojlantirish Konsepsiyasi, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni asosida qabul qilingan “Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi” hamda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan ishlab chiqilganligi bayon etilgan. Shuningdek, Konsepsiya umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida musiqa madaniyati fanini oʻqitishni rivojlantirishning asosiy tendensiyalari belgilab berilgan.

Ushbu hujjatga asosan amaliy fanlar, jumladan musiqa madaniyati taʼlimida ham oʻquvchi-yoshlarga fanga oid-“Estetik madaniyat va ijodkorlik”, “Oʻzini-oʻzi rivojlantirish va asrash”, “Amaliy faoliyatni rivojlantirish” kabi kompetensiyalarni shakllantirish vazifasini amalga oshirilmoqda.

Musiqa madaniyati fanini oʻqitishning oldiga esa oʻquv fani boʻyicha egallagan bilim, koʻnikma va malakalarni amaliyotda qoʻllash orqali oʻquvchilarda kuzatuvchanlikni, musiqiy xotirani, obrazli tasavvur qilishni, ijodkorlikni, tashabbuskorlikni, badiiy va musiqiy didni rivojlantirish asosida fikr doirasini kengaytirish, oʻzbek va jahon kompozitorlari asarlarini hamda turli musiqiy janrlarni bir-biridan farqlay olish, fanga doir tayanch va umumiy kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishning dolzarbligi yanada oshadi.

Xulosa shuki, rivojlanib borayotgan bugungi jamiyatimizda juda katta ijobiy oʻzgarishlar davrida oʻquvchilar aniq va tabiiy fanlar qatori sanʼat, jumladan musiqa madaniyati asoslarini chuqur oʻzlashtirishi, oʻzining iqtidorini namoyish qilishi, qobiliyatlarini oʻstirishga astoydil kirishadigan badiiy bilimlarga chanqoq, talabchan, ilgʻor maʼnaviy dunyoqarashga ega boʻlishi muhim. Ularni oʻqitish va tarbiyalashda ilgʻor ilmiy-uslubiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy etishni rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlar qatoriga kiritilganligi oʻrta taʼlim maktablari musiqa oʻqituvchilari kasbiy mahoratini yanada takomillashtirish masʼuliyatni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-noyabrda “Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida musiqa madaniyati fani oʻqitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan oʻqituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida PQ 391-sonli qarori// <https://lex.uz/search>.

2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi PF-4947–sonli Farmoni. // <https://www.lex.uz/docs/>

3. Oʻzbekiston Respublikasining taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni.- Toshkent. 2020-yil. 23-sentabr. OʻRQ-637-son. – B. 25-26.

4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lugʻat. – Toshkent. “Fan va texnologiya”, 2009-yil. – B. 188.

5. Milliy oʻquv dasturi. Musiqa madaniyati. – Toshkent. 2021.

Mamatqulova Kimyoxon Abdujalilovna

Nizomiy nomidagi Toshkent
davlat pedagogika universiteti
dotsenti, pedagogika fanlari
falsafa doktori (PhD)

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI KAFEDRA MUDIRLARI FAOLIYATIDA SUBORDINATSIYA OMILINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida kafedra mudirlari faoliyatida subordinatsiya omilining ijtimoiy-psixologik ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada xorijiy va mahalliy olimlar qarashlari, shuningdek, muallif tomonidan ishlab chiqilgan anketa-so'rovnoma natijalari orqali O'zbekiston OTM kafedralarida subordinatsiya darajasi baholangan. Ilmiy tahlillar asosida konstruktiv va destruktiv subordinatsiya jihatlari ochib berilgan, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: subordinatsiya, ijtimoiy-psixologik muhit, kafedra mudiri, rahbarlik munosabatlari, ishonch, akademik tashabbus, tashkilot psixologiyasi.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФАКТОРА СУБОРДИНАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАВЕДУЮЩИХ КАФЕДРАМИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. В данной статье рассматривается социально-психологическое значение фактора субординации в деятельности заведующих кафедрами высших учебных заведений. На основе теоретических подходов зарубежных и отечественных ученых, а также данных авторской анкеты, дана оценка уровня субординации в кафедрах вузов Узбекистана. Выделены конструктивные и деструктивные проявления субординации и предложены практические рекомендации.

Ключевые слова: субординация, социально-психологическая среда, заведующий кафедрой, управленческие отношения, доверие, академическая инициатива, психология организации.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SIGNIFICANCE OF THE SUBORDINATION FACTOR IN THE ACTIVITIES OF HEADS OF DEPARTMENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation. This article analyzes the socio-psychological significance of the subordination factor in the activities of department heads at higher education institutions. Drawing on theoretical views of foreign and local scholars, as well as data from an author-developed questionnaire, the study assesses the level of subordination in university departments in Uzbekistan. The paper identifies constructive and destructive aspects of subordination and presents practical recommendations for improving leadership effectiveness.

Keywords: subordination, socio-psychological environment, department head, leadership relations, trust, academic initiative, organizational psychology.

Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ta'minlash, ilmiy salohiyatni oshirish va kadrlar salohiyatini rivojlantirishda rahbar kadrlar, xususan kafedra mudirlarining ijtimoiy-psixologik vazifalari alohida ahamiyat kasb etadi. Kafedra mudiri faoliyati ko'p hollarda rasmiy lavozimdan tashqarida, noan'anaviy rollar, ko'p darajali munosabatlar va ko'plab shaxsiy-psixologik omillar ta'siri ostida amalga oshadi. Bu jarayonlarda rahbarlik munosabatlarini to'g'ri yo'naltirish va iyerarxik tizimni samarali tarzda boshqarish kafedra faoliyatining barqarorligi, muvozanati va ijtimoiy-psixologik muhiti uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Kafedra mudiri faoliyatini ijtimoiy-psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi ko'plab omillar qatori subordinatsiya omiliga ham bevosita bog'liqdir. Ijtimoiy psixologiya va ta'lim menejmentida subordinatsiya — shaxslararo munosabatlarni tashkil etish, ijtimoiy rollar, mas'uliyat va vakolatlar o'rtasida aniq chegaralar belgilash mexanizmi sifatida ta'riflanadi.

Subordinatsiya tushunchasining bevosita tahliliga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu tushuncha XX asr boshlaridagi byurokratik nazariyalarda ilk bor tizimli ravishda tadqiq etila boshlagan. Jumladan, M.Veber

o'zining "Iqtisod va jamiyat" asarida subordinatsiyani legitim hokimiyat munosabatlarining asosiy mexanizmi sifatida ta'riflab, "iyerarxiyada yuqorida turgan shaxs tomonidan berilgan buyruqni itoatkorlik bilan qabul qilish"ni uning mazmuniga kiritgan [1].

Keyinroq, tashkilot psixologiyasi va bixevioral menejment sohalarida subordinatsiya ish jarayonidagi shaxslararo munosabatlarning dinamikasini izohlashda keng qo'llanila boshlandi. Masalan, R.Kats va D.Kan tashkilotdagi ijtimoiy tuzilmalarda har bir rolning muayyan salohiyati, majburiyati va cheklovlari bo'lib, subordinatsiya ana shu rollar o'rtasidagi tartibga soluvchi mexanizm ekanini ta'kidlashadi [2]. Shuningdek, R.Daft ta'kidlaganidek, "subordinatsiya boshqaruv strukturasiidagi formal itoat munosabatlarini nazarda tutsa-da, u norasmiy ishonch va ta'sir omillari bilan chambarchas bog'liq" [3].

MDH olimlari subordinatsiyani xorij olimlaridan farqli ravishda tashkilotdagi ijtimoiy munosabatlarning tartiblilikini ta'minlovchi omil sifatida ko'radilar. Jumladan, A.B.Kupriyanov ta'kidlaganidek, "subordinatsiya — bu tashkilot ichida shaxslarning kasbiy statusiga, vazifaviy mas'uliyatiga qarab munosabatlarini belgilab beradigan psixologik tizim bo'lib, u tuzilma barqarorligi, intizom va rahbarning samaradorligi uchun asos yaratadi" [4]. Ayni vaqtda V.A.Spivakovskaya o'zgacha yondashuv bilan rahbar-xodim munosabatlarida subordinatsiyaning ortiqcha kuchaytirilishi shaxsiy tashabbusni so'ndirishi, qulflanish holatlarini keltirib chiqarishi mumkinligini ilmiy asoslaydi [5].

Umuman olganda xorij va MDH olimlarining aksariyati subordinatsiyaning konstruktiv yoki destruktiv xarakterda namoyon bo'lishi tashkilot ichidagi ijtimoiy-ma'naviy muhit va shaxslararo ishonch darajasiga bevosita bog'liq ekanligini ta'kidlashadi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda rahbarlik va tashkilot psixologiyasi masalalariga doir tadqiqotlarda subordinatsiya tushunchasi psixologik va pedagogik kontekstda keng tadqiq etilmoqda. Jumladan, ushbu yo'nalishda tadqiqot olib borgan J.J.Abdullayev "kafedra mudiri va o'qituvchilar o'rtasidagi subordinatsiya faqat rasmiy munosabatlar emas, balki psixologik ishonch, kasbiy bag'rikenglik va axloqiy normalar bilan uyg'unlashgan holda shakllansa, ta'lim samaradorligi oshadi" [6], deya ta'kidlaydi. Sh.Yu.Rajabov esa, oliy ta'lim muassasalarida subordinatsiyani "jamoaviy tadbirkorlik, akademik mustaqillik va kasbiy sheriklik sharoitida qayta ko'rib chiqish zarur" deb hisoblaydi. Uning fikricha, kafedra rahbarining haddan tashqari markazlashgan boshqaruvi akademik tashabbusni pasayishiga olib keladi [7].

Subordinatsiyaga oid ilmiy tadqiqotlar shundan dalolat bermoqdaki, u rahbar va xodim o'rtasidagi ierarxik munosabatlarning shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Biroq uning samarali namoyon bo'lishi psixologik ishonch, kommunikativ ochiqlik va shaxslararo hurmat kabi omillar bilan uyg'unlashgan holda ta'minlanadi. Shunga ko'ra, oliy ta'lim muassasasi kafedra mudirlari uchun esa konstruktiv subordinatsiya – faqat tashkilot ichidagi intizom emas, balki yetuk rahbarlik madaniyati, akademik erkinlik va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qilishi zarur.

Anglaganimizdek, boshqaruv jarayonida **subordinatsiya o'z mohiyatiga ko'ra, ijobiy va salbiy jihatdan rol o'ynashi mumkin.**

Darhaqiqat, psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, rahbarlarda **kognitiv vositachilik, emotsional sezgirlik, institutsional ishonchni shakllantirish qobiliyati** yuqori bo'lsa, ularning faoliyatida subordinatsiya destruktiv - salbiy emas, balki konstruktiv – ijobiy, jumladan, kollaborativ - hamkorlikka yo'naltirilgan shakllarda namoyon bo'ladi. Bu xodimlarda hamda rahbarlarda *o'z-o'zini samarali boshqarish* va *ijtimoiy psixologik adaptatsiya* jarayonlarini jadallashtiradi.

Subordinatsiya to'g'ri yo'lga qo'yilsa, birinchidan, boshqaruv jarayonida psixologik barqarorlik va munosabatlar strukturasi ta'minlanadi. Bu ijobiy muhit: "Kim qaror qabul qiladi?", "Kim uni bajaradi?", "Kim mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi?" kabi savollarga javobni aniq-ravshan qilib qo'yadi. To'g'ri yo'lga qo'yilgan *"subordinatsiya psixologik jihatdan shaxsda kafolatlangan va aniq boshqaruv muhitini yaratadi"* [4] bu esa, xodimning ish muhitida o'zini xavfsiz his qilishiga sabab bo'ladi.

Ikkinchidan, **subordinatsiyani to'g'ri yo'lga qo'yilishi boshqaruvda emotsional barqarorlik va ichki anglashuvni yuzaga keltiradi.** Darhaqiqat, muvaffaqiyatli tashkilotlarda subordinatsiya psixologik barqarorlikning negizi hisoblanadi. Har bir shaxs o'z o'rni va mas'uliyatini aniq tushunganda, u o'zini xodim sifatida qadrlangan deb his qiladi [6]. Bu esa stress holatlarini kamaytiradi, konfliktlar ehtimolini pasaytiradi.

Uchinchidan, to'g'ri asoslardagi subordinatsiya **kommunikativ tizimda aniqlikni ta'minlab,** muloqotdagi roli va chegaralarni belgilab beradi. Bu psixologik jihatdan noaniqlikni kamaytiradi, xodimlarda **kommunikativ** zo'riqlashlarni oldini oluvchi psixologik xavfsizlikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi [3].

Subordinatsiyaga ilmiy yondashilmasa, boshqaruv jarayonida u o'zining salbiy tomonlarini ham namoyon etishi mumkin. Jumladan, vertikal subordinatsiya yoki subordinatsiyaning salbiy roli birinchidan, rahbar va xodim o'rtasidagi psixologik masofani kengayishiga olib beladi. Xodim o'z rahbarini "erkin muloqot qilib bo'lmaydigan manba" deb qabul qila boshlaydi. Bu esa psixologik yopiqlik, ishonchsizlik va mehnat faoliyatida ishtiroksizlikka olib keladi. "Yuqori hokimiyat masofasi xodimlarda so'zlashishdan qo'rqish, tashabbusdan cho'chish holatlarini keltirib chiqaradi" [8].

Ikkinchidan, noto'g'ri subordinatsiya ijtimoiy-psixologik muhitda avvalo, kognitiv blokirovka va tashabbusizlikni keltirib chiqaradi. Qat'iy iyerarxik munosabatlar xodimni mustaqil fikrlashdan tiyilishiga olib keladi. Darhaqiqat, oliy ta'lim muassasasiga xos bo'lgan ilmiy-pedagogik ijodiy muhitda "so'zsiz itoatni talab qilish pedagog xodimlarda tashabbusizlik va shaxsiy izolyatsiyani keltirib chiqaradi" [5].

Uchinchidan, subordinatsiyaning salbiy ta'siri jamoada emotsional charchoq va depersonalizatsiyani yuzaga keltirdi. Chunki, rahbar tomonidan to'liq nazorat qilinadigan muhitda xodim shaxs sifatida qadrlanmaganini his qiladi, natijada u o'z rolini formal ijrochi sifatidagina ko'radi [9]. Bularning barchasi emotsional charchoq, motivatsiyaning pasayishi va ishga nisbatan betaraflikka olib keladi.

To'rtinchidan, **subordinatsiyaning salbiy ta'siri fikrlar xilma-xilligini kamaytiradi. Haqiqatdan ham amaliyotda** subordinatsiya darajasi yuqori bo'lgan kafedralarda tanqidiy fikr bildirish va yangilik taklif qilish holatlari kamayishini ko'rish mumkin. Bu vaziyat jamoada "rozilik madaniyati"ni ustuvorligini ta'minlab, faoliyat uchun o'ta zarur bo'lgan innovatsiyalarni so'nishiga olib keladi [7].

Demak, yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, subordinatsiya - bu faqat tashkiliy intizom emas, balki tashkilotdagi shaxslararo o'zaro munosabatlarni belgilaydigan **interaksion psixologik konstrukt**dir. U rahbar va xodim o'rtasidagi rollar dinamikasi, shaxsning o'z mavqeini qanday qabul qilishi va sotsio-kognitiv vositalar orqali ta'sir o'tkazish jarayonlarini qamrab oladi.

Oliy ta'lim muassasasi kafedra mudirlari faoliyatida subordinatsiya - bu faqat idoraviy munosabatlar mexanizmi emas, balki **psixologik yetakchilikning samaradorlik ko'rsatkichi** sifatida namoyon bo'lishi hamdir. Uning shakllanishida rahbar shaxsning shaxsiy psixologik xislatlari (empatiya, kognitiv egiluvchanlik, stressga bardoshlik), tashkiliy madaniyat darajasi va umumiy sotsiomadaniy konvensiyalar hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Subordinatsiyaning konstruktiv namoyon bo'lishi xodimlarda **institutsional ishonch va kasbiy identifikatsiyani** kuchaytirib, tashkilotning umumiy samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatsa, ayni vaqtda uning destruktiv shaklda namoyon bo'lishi **shaxsning sub'yektiv motivatsiyasi pasaytirishi, psixologik depersonalizatsiya, ishga nisbatan apatiya** kabi salbiy holatlarni keltirib chiqarishi ham mumkin.

Maqolada avvalida mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiya darajasini baholash maqsadi qo'yilgan edi. Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda mualliflik yondashuvi asosida "O'zbekiston OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiyani baholash mezonlari" va shu asosda anketa-so'rovnoma ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval.

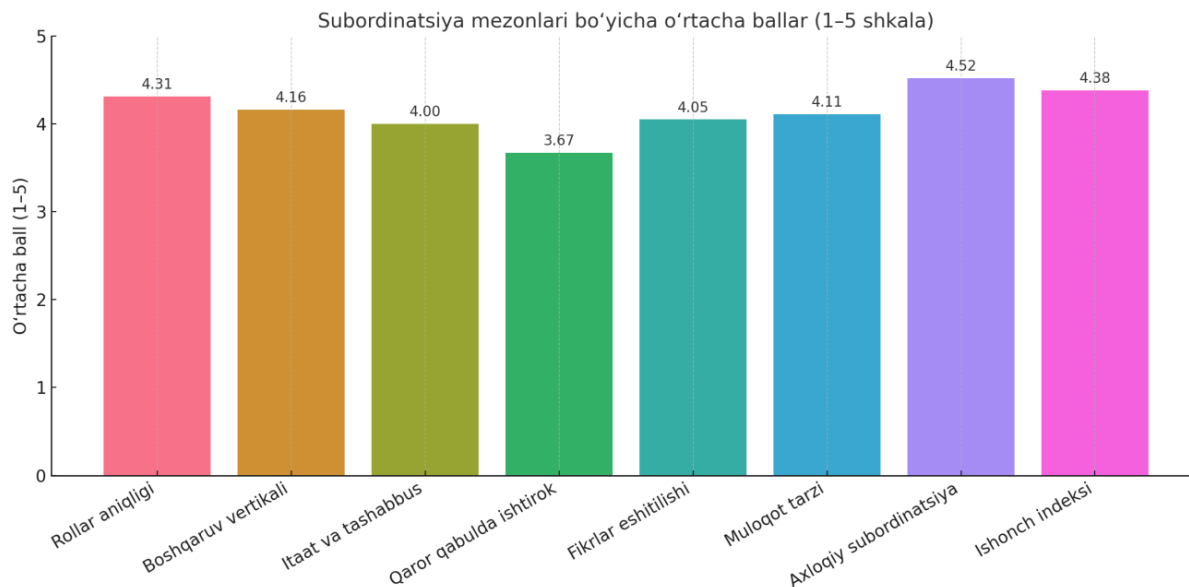
"O'zbekiston OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiyani baholash mezonlari" va uning anketa-so'rovnoma

T/r	Baholash mezonlari	Anketa-so'rovnoma savoli	Baholash (1 dan 5 gacha shkalada)
1	Rollar aniqligi	Kafedrada vazifalar va vakolatlar aniq taqsimlangan.	
2	Vertikal boshqaruv shaffofligi	Kim kimga hisobot berishi aniq belgilangan.	
3	Itoat va tashabbus muvozanati	Faqat buyruq asosida emas, shaxsiy tashabbus ham rag'batlantiriladi.	
4	Qaror qabul jarayonida ishtirok	Kafedra faoliyatiga oid qarorlar jamoa ishtirokida qabul qilinadi.	
5	Fikrlarni eshitishtirish darajasi	Rahbar xodimlarning fikriga qiziqadi va ularni eshitadi.	
6	Muloqot tarzi va kanallar	Muloqot rasmiy hujjatlar bilan cheklanib qolmagan.	
7	Axloqiy subordinatsiya	Itoat hurmat va ishonch asosida amalga oshiriladi.	

8	Ishonch indeksi	Kafedra mudiriga shaxsiy va kasbiy ishonch yuqori.	

Mazkur empirik tajriba so'rovnoma oliy ta'lim muassasasi kafedralarida subordinatsiya darajasini aniqlashga mo'ljallangan sakkizta indikatoridan iborat baholash mezonlari bo'lib, unda OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitidagi tashkiliy va psixologik jihatlar to'liq qamrab olingan hamda har bir indikator aniqlashturuvchi, birdan besh ballgacha bo'lgan shkaladagi Anketa-so'rovnoma savollari keltirilgan. Undagi har bir savol 1 ball (butunlay rozi emasman) dan 5 ball (to'liq roziman) gacha bo'lgan shkalani anglatadi.

"O'zbekiston OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiyani baholash mezonlari" va uning anketa-so'rovnoma asosida kafedra mudiri lavozimida bo'lmagan 540 nafar OTM professor-o'qituvchining fikriga asoslangan o'rganilishlar quyidagi natijalarni ko'rsatdi (1-rasm):

1-rasm. O'zbekiston OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiya darajasi

O'zbekiston OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiya darajasiga oid tahlillar shuni ko'rsatadiki:

- Subordinatsiyaning konstruktiv jihatlari (o'rtacha 4.3 ball va undan yuqori): "Rollar aniqligi" indikator - kafedradagi vazifalar formal jihatdan aniq taqsimlangani, "Axloqiy subordinatsiya va ishonch indeksi" - O'zbekiston OTMlari kafedralari muhitida rahbarga shaxsiy hurmat va itoat madaniyati yuqori darajada ekanini ilmiy asoslaydi;

- Subordinatsiyaning destruktiv jihatlari (o'rtacha 4.00 ball va undan past): "Qaror qabul jarayonida ishtirok" darajasi past ya'ni, ushbu jarayonda xodimlar faol ishtirok etmayapti, bu holat ayni vaqtda kafedralarda HMI ning yuqoriligidan dalolat beradi. "Tashabbus va ijodiy fikrlar" kam qo'llab-quvvatlanadi, bu holat esa kafedralar boshqaruvida formal itoat hali ham ustuvor ekanini ko'rsatadi.

O'zbekiston OTM kafedralarining ijtimoiy-psixologik muhitida subordinatsiya darajasi bo'yicha aniqlangan konstruktiv va destruktiv jihatlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, O'zbekistondagi an'anaviy boshqaruv madaniyatida rahbarga nisbatan hurmat va iyerarxik munosabatlar chuqur ildiz otgan. Bu holat O'zbekiston OTM kafedralaridagi HMI darajasi o'rtachadan yuqori ekanini ko'rsatadi. Ya'ni, rahbarlar asosiy qarorlarni o'zlari qabul qilishga moyil, xodimlar esa ehtiyotkor va intizomli tarzda ijrochi vazifasini bajarishni ma'qul ko'radilar. O'zbekiston OTM kafedralaridagi bu holat subordinatsiyaning axloqiy va psixologik asoslari kuchli, biroq innovatsion rivojlanish va ichki tashabbuslarni qo'llab-quvvatlovchi tizim hali to'liq shakllanmagan, deya ilmiy xulosa chiqarishga asos bo'ladi.

Bizningcha, subordinatsiyaning konstruktiv rolini oshirish, buning uchun rahbarlik usullarini insonparvar, ochiq va ishtirokchi modellar tomon yo'naltirish zarur. Buning uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilish:

- O'zbekiston OTM kafedra mudirlariga subordinatsiya va HMI ning psixologik ta'sirini anglash uchun maxsus treninglar o'tkazish;

- kafedralarda anonim so'rovlar, ochiq muhokamalar, jamoaviy qaror qabul qilish orqali fikr bildirish imkoniyatlarini kengaytirish;

- boshqaruvda adolat, shaffoflik va emotsional qo'llab-quvvatlash usullarini targ'ib qilish orqali institutsional ishonchni kuchaytirish;

- kafedra mudirlari boshqaruvida kognitiv vositachilik va emotsional intellekt asoslariga tayanish orqali "qat'iy" boshqaruvdan "ishtirokchi" yetakchilikka o'tishga erishish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, subordinatsiya nafaqat tashkilot ichidagi formal tartib va intizomni ta'minlash, balki rahbar va xodim o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar, ishonch darajasi, muloqot madaniyati va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ruhiy muvozanatini belgilaydigan integratsion psixologik konstrukt sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy izlanish natijalariga ko'ra, konstruktiv subordinatsiya akademik muhitda o'zaro ishonch, jamoaviy qaror qabul qilish, fikrlar erkinligi, emotsional barqarorlik va shaxsiy yetuklikni rag'batlantiradi. Bu esa rahbarning yetuk psixologik fazilatlarini (empatiya, kognitiv egiluvchanlik, adaptiv yetakchilik) bilan uyg'unlashganda, kafedralarda innovatsion rivojlanish va ijtimoiy faollikni oshiradi.

Shu bilan birga, destruktiv subordinatsiya shakllari – haddan tashqari markazlashgan boshqaruv, fikr bildirishdan cho'chish, tashabbussizlik va shaxsiy izolyatsiya – xodimlarda kognitiv blokirovka, emotsional charchoq va depersonalizatsiya holatlarini yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonidagi ichki motivatsiya va ijtimoiy identifikatsiyaga salbiy ta'sir o'tkazadi. Shunga ko'ra, kafedra rahbarlari uchun subordinatsiyani insonparvar, adaptiv va emotsional intellektual yetakchilik asosida tashkil etish zarur. Ushbu yondashuv rahbarlik kompetentligini mustahkamlaydi, pedagogik jamoalarda ijtimoiy-psixologik muhitni sog'lomlashtiradi va oliy ta'limda sifat ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Weber, M. *The Theory of Social and Economic Organization*. 1947.
2. Katz, D., Kahn, R.L., *The Social Psychology of Organizations* (2nd ed.). New York: 1978.
3. Daft R.L. *Organization Theory and Design*. – Mason: Cengage Learning, 2010. – P. 154–158.
4. Куприянов А.Б. *Организационная психология*. – М.: Аспект Пресс, 2015. – Б. 112.
5. Спиваковская В.А. *Психология управления*. – М.: Юрайт, 2016.
6. Abdullayev J.J. *Psixologiya rahbarlik va boshqaruv*. – T.: Fan, 2019. – B. 189.
7. Rajabov Sh.Yu. *Oliy ta'limda pedagogik yetakchilik psixologiyasi*. – T.: Iste'dod, 2022. – B. 203.
8. Hofstede G. *Culture's Consequences*. – London: Sage, 2001. – P. 83-90.
9. Robbins S.P., Judge T.A. *Organizational Behavior*. – 17th ed. – Pearson, 2017. – P. 328.

JADIDLAR HARAKATINING ILM-FAN, TA'LIM VA MATBUOT YO'NALISHLARIDAGI ISLOHOTLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada yangi ma'rifatchilik harakati vakillarining tegishli sohalaridagi rivojlanishga qo'shgan hissasi yoritilgan. Xususan, o'qitish jarayoni, bilim berish metodlari, o'quv adabiyotlarini yaratish, shuningdek, bosma nashrlar, sahna san'ati va zamonaviy adabiyot sohalaridagi faoliyatlari tarixiy manbalar asosida tahlil etilgan hamda ilmiy-nazariy jihatdan yondashilgan.

Kalit so'zlar: jadid, harakat, o'qitish tizimi, taraqqiyot, ta'lim, tarbiya, darslik, matbuot, sahna san'ati, teatr, kutubxona.

РЕФОРМЫ ДВИЖЕНИЯ ДЖАДИДОВ В ОБЛАСТИ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И ПРЕССЫ

Аннотация. В данной статье освещён вклад представителей нового просветительского движения в развитие соответствующих сфер. В частности, на основе исторических источников и с научно-теоретическим подходом проанализированы такие аспекты, как учебный процесс, методы преподавания, создание учебной литературы, а также деятельность в области печатных изданий, сценического искусства и современной литературы.

Ключевые слова: джадид, движение, система обучения, прогресс, образование, воспитание, учебник, печать, сценическое искусство, театр, библиотека.

REFORMS OF THE JADID MOVEMENT IN SCIENCE, EDUCATION AND THE PRESS

Annotation. This article highlights the contribution of representatives of the new enlightenment movement to the development of relevant fields. In particular, the study analyzes, based on historical sources and a scientific-theoretical approach, aspects such as the teaching process, educational methods, the creation of textbooks, as well as activities in the fields of print media, performing arts, and modern literature.

Keywords: Jadid, movement, education system, progress, teaching, upbringing, textbook, press, performing arts, theater, library.

Jadidchilik harakati ilk bor XIX asrning 1880-yillarida Qrimda shakllandi. 1890-yillardan boshlab esa u Markaziy Osiyoga keng tarqala boshladi. Dastlab bu harakat madaniy sohada yuzaga kelgan bo'lib, uning vakillari taraqqiyotga erishish uchun kurashni, turkiy tillarni rivojlantirish, adabiyotning boyitilishi, dunyoviy fanlarga e'tibor qaratish, ilm-fan yutuqlaridan foydalanish va ayollar hamda erkaklar o'rtasidagi tenglikni ta'minlash zarurligini ilgari surdilar.

Jadidlar, ta'lim tizimini zamon talablariga mos holda isloh etish, yosh avlodga diniy bilimlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlarni ham o'rgatish kerakligini ta'kidladilar. Ular musulmon maktab va madrasalarida yoshlarni nafaqat diniy, balki arab, fors va rus tillari, tibbiyot, kimyo, arifmetika kabi fanlar bilan ham tanishtirish lozim deb hisoblashgan.

Jadidchilik harakatining asoschisi, Qrim-tatar ziyolisi Ismoil G'aspirinskiy bo'lib, u diniy va dunyoviy bilimlarni chuqur o'rgangan, jahon taraqqiyoti bilan yaqindan tanishgan va bir necha xorijiy tillarni mukammal bilgan. U turkiy xalqlarning rivojlanish yo'lini izlar ekan, 1884-yilda Qrimdagi Boqchasaroy shahrida birinchi jadid maktabini ochdi. O'zining tuzgan ta'lim dasturi asosida darslik yaratdi va "usuli savtiya" (harf tovushi asosidagi yangi uslub) degan metodni joriy etdi. Shu uslub asosida 40 kun ichida 12 nafar bola savod chiqarishga muvaffaq bo'ldi. 1888-yilda u "Rahbari muallimin yoki muallimlarga yo'ldosh" nomli kitobini ashr ettirdi. Bu asarda yangi usuldagi maktablar faoliyati, darslar qanday o'tilishi, sinflar jihozlanishi, dars jadvali, ta'til va imtihon masalalari yoritilgan.

Jadidchilikning Markaziy Osiyoga yoyilishi tasodifiy emas, balki mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy qarama-qarshiliklarning natijasi edi. Harakatning birinchi bosqichi 1893-yildan boshlab ma'rifatparvarlik shaklida kechgan bo'lsa, ikkinchi bosqichi 1917-yildan siyosiy tus ola boshladi va bu harakat 1935–1938-yillargacha davom etdi.

Jadidlar o'z dasturlarida quyidagi yo'nalishlarni ustuvor deb bilganlar:

- Yangi usuldagi maktablar tarmog'ini kengaytirish;
- Iqtidorli yoshlarni xorijga tahsil olish uchun yuborish;
- Ma'rifiy jamiyatlar va teatr guruhlarini tashkil etish;
- Gazeta, jurnal va darsliklarni nashr etish;
- Xalq ongini yuksaltirish orqali Turkistonda milliy demokratik davlat qurish.

Jadidlar Sharq va G'arb madaniyati yutuqlarini chuqur o'rganishga harakat qildilar. Tashqi mamlakatlarga chiqib, ularning ta'lim tizimlarini o'rganib, o'z yurti taraqqiyoti uchun foydali tajribalarni olib kelishga intildilar. Shu bois, ular avvalo ta'lim tizimini isloh qilishni bosh maqsad qilib qo'ydilar. Yangi usuldagi maktablarda o'quv jarayoni Yevropa andozalari asosida tashkil etilgan bo'lib, arifmetika, tarix, geografiya, tabiatshunoslik kabi fanlar bilan birga islom dini asoslari ham o'qitilgan. Dastlab, bu maktablarda Qozon va Orenburgda chop etilgan darsliklardan foydalanilgan.

Jadidchilik g'oyalarining keng yoyilishida Ismoil G'aspirinskiyning "Tarjimon" gazetasi muhim rol o'ynadi. 1893-yilda Buxoro amirligida birinchi yangi usul maktabi ochildi. 1898-yilda Qo'qonda Salohiddin domla, 1899-yilda Andijonda Shamsiddin domla va Toshkentda Mannonqori o'z maktablarini tashkil etdilar.

Ular quyidagi islohotlarni amalga oshirishga harakat qildilar:

- Mazmunsiz va foydasiz darslarni jadvaldan chiqarish;
- Qur'oni Karim, Hadislar, ularning tarjimalari va islom tarixini o'qitish;
- Dunyo fanlariga qarshilik ko'rsatmasdan, arifmetika, tarix, geografiya, tibbiyot, geometriya, mantiq, falsafa kabi fanlarni joriy etish;
- Har bir ishlarda islomni ilk davridagi qadimiy sof ko'rinishiga qaytarish.

Marjoniy va uning tarafdorlari bo'lgan o'sha davrning jadidlari musulmon taraqqiyparvarlaridan edilar, ular madrasalarda diniy darslar bilan bir qatorda qadimiy islom madaniyati davridagidek dunyoviy darslarni o'qitishni shart qilib qo'ydilar. Biroq, qadimistlar va amirning reaksiya siyosati natijasida ta'qibga uchragan Marjoniy Buxorodan chiqib ketishga majbur bo'ldi. Uning maslakdoshlaridan ko'pchiligi zindonga tashlanib, orqalariga 75 darra urilgach, ular tavba qilib, qaytib bunday ishlarni qilmaslikka va'da berdilar.

Jadidlar 1906-yilda "Taraqqiy" deb nomlangan gazeta nashr ettirib, o'z g'oyalarini tarqata boshladilar, oradan ko'p o'tmay, "Xurshid", "Shuhrat" singari yangi gazetalar dunyo yuzini ko'rdi. Markaziy Osiyoning turli shaharlarida jadid maktablari bodroqdek ochilib, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar ham keng targ'ib qilindi. Jadidlar nima haqida gapirishmasin, hammasi yangi nafas, yangi g'oya edi, proletar mafkurasini ham, ishchilar sinfi ham yo'q edi, tabiat birlamchi deguvchilarning mafkurasini deyarli hech kim tushunmas, biladiganlar esa juda ozchilikni tashkil qilar edi. Shuning uchun jadidchilikning yangi g'oyalar bilan paydo bo'lib, ruhoniylarga, hukmron sinflarga qarshi turishi, madaniyatni yaratishi, bir so'z bilan aytganda, yangilik edi.

Turkiston jadidlarini birlashtirishda "O'rta Osiyo jadidlarining otasi" deb tan olingan Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919) ning xizmati katta bo'ldi. U 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida tug'ilgan. Dastlab Samarqand, so'ngra Buxoro madrasalarida tahsil olib, imom-xatib, qozi, keyinchalik muftiy darajasiga ko'tarildi. Behbudiy Markaziy Osiyo jadidchilik harakatining asoschisi va yo'lboshchisi sifatida tanilgan. Behbudiyning tashabbusi bilan o'z otasi sharafiga "Behbudiya kutubxonasi" deb atalgan kutubxona tashkil qilindi.

Jadidlar o'zlarining barcha da'vatlari va shiorlari xalq ongidan joy olmas ekan, ular qabul qilinmasligini va kishilar hayotini o'zgartira olmasligini tushunardilar. Ular o'z g'oyalari va qarashlarini targ'ib qilishning eng samarali yo'lini topishdi-milliy teatr tashkil etildi. 1911-1913-yillarda Turkistonning turli shaharlarida ular tomonidan ochilgan teatrlar Jadidlar mafkurasini targ'ib qilishning juda qudratli ommaviy vositasiga aylandi. Aholining savodxonlik darajasi past bo'lgan sharoitda sahnadan jaranglagan og'zaki nutq va aktyorlarning harakati Jadidlar mafkurasining xalq qalbiga kirib borishiga imkon berdi. Ular mustamlakachi ma'muriyat senzurasidan va ruhoniylarning hushyor nazaridan qochib, o'zbek tilining serma'noligidan mahorat bilan foydalangan turkiylarning o'ziga xos tilidan foydalanishdi.

Xalqqa manzur bo'lgan "Padarkush" pyesasini harakat yetakchisi M.Behbudiy yozgan edi. Uning pyesasida har qanday yo'l bilan boyishga intilishning salbiy ta'siri ishonarli ravishda ochib berildi, yot madaniyatning farzandlar bilan ota-onalar munosabatiga salbiy ta'siri ko'rsatildi. Jadidlarning pyesalarida kishilarni behuda o'tgan baxtsiz hayoti, ayollar va bolalarning huquqlari buzilishi to'g'risida so'z borardi.

1911-yildan 1917-yilgacha jadidlar teatrlarida 25 ga yaqin pyesa qo'yilib, ular butun Turkistonda shuhrat topdi. Spektakllar bepul namoyish etilar va ko'plab kishilar tomosha qilardilar. Ularning ko'pchiligi uchun teatr ilk madaniy manba va dastlabki siyosiy maktab bo'lib qoldi.

Munavvarqori Abdurashidxonov (1878–1931) 1904-yildan boshlab o'lkadagi ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakatlarning faol ishtirokchisi jadid maktablari ochilishining tashabbuskori va amaliyotchisi, milliy gazeta va jurnallar asoschisi, muharriri hamda jadid teatri targ'ibotchisi bo'lgan.

Munavvarqori maktablar uchun "Adibi avval", "Adibi soniy", "Yer yuzi" kabi darsliklarni yaratdi. Abdulla Avloniy 1878-yil Toshkent shahrida hunarmandlar oilasida tug'ildi.

Abdulla Avloniy o'lkada ta'lim, matbuot, teatr sohalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shib, 1907-yil "Shuhrat" gazetasiga asos soldi.

O'zi tashkil qilgan yangi usul maktabi uchun "Birinch muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq" kabi darsliklarni yaratdi.

1910-yilda Buxoroda mudarris Hoji Rafiy, Mirza Abduvohid, Hamidxo'ja Mehriy, Usmonxo'ja va Muhammaddin maxdum kabilar "Tarbiyayi atfol" ("Bolalar tarbiyasi") jamiyatini tashkil qilib, 1911-yilda 15 nafar, 1912-yilda esa 30 nafar talabani Turkiyaga o'qishga yuborganlar. Andijonlik Mirkomil Mirmo'minboyev o'z hisobidan yoshlarni chet elda talim olishi uchun "Tarbiyayi atfol" ("Bolalar tarbiyasi") jamiyatini katta miqdorda mablag' ajratgan.

Millatparvar jadidlar Rossiyada fevral inqilobi amalga oshganidan so'ng Turkistonda paydo bo'lgan demokratik erkinlik sharoitida rus demokrat ziyolilari bilan hamkorlikda universitet tashkil etish harakatida turgan bir paytda oktabr davlat to'ntarishi yuz berdi va yangi sovet hukumati - Turkiston Xalq Komissarlari soveti tuzildi. Ushbu hukumatning 1918-yil 16-martdagi Toshkentda Turkiston xalq universitetini tashkil etish haqidagi Maorif Xalq Komissariatiga bergan buyrug'ida faqat rus va rus tilida so'zlovchi aholining oliy ta'limga bo'lgan ehtiyoji qondirilishi e'tiborga olindi. Musulmonlarning bu sohadagi ehtiyoji va jadidlarning universitet tashkil etish borasida qilgan amaliy ishlari e'tiborga olinmadi. Ushbu buyruq asosida rus ziyolilari jadal ishga kirishadi. Bundan xabar topgan Munavvarqori Abdurashidxonov 9-aprel kuni zamonaviy oliy ta'lim tarafdorlari bo'lgan jadidlarning faol guruhini o'z uyiga to'plab, vaziyatni tushuntirdi va universitet tashkil etish g'oyasini o'rta qo'yadi. Yig'ilganlar uning rahbarligida 9 kishidan iborat "Musulmon xalq dorilfununining tashkilot komissiyasi"ni tuzdilar. Bu komissiya hukumatning qaroriga qarama-qarshi ravishda demokratik ruhda tuzilgan edi. Shuning uchun ham komissiya asosan ikki yo'nalishda, ya'ni o'zini hukumatga tan oldirish va bevosita dorilfununni tanjil etish kabi ishlar bilan mashg'ul bo'ldi.

Milliy oliy ta'lim tizimini shakllantirish yo'lida jadidlar tashabbusi bilan qisqa vaqt ichida katta ishlar amalga oshirildi. Musulmon Xalq Dorilfununini tashkil etish maqsadida tashkilot hay'ati atigi bir oy ichida o'nta majlis o'tkazdi. 1918-yil 2-may kuni bo'lib o'tgan yettinchi majlisda dorilfununni tashkil etish bo'yicha komissiya Turkiston Xalq Universiteti sho'rosi va Xalq Maorifi Komissariyati tomonidan rasman tan olindi. Oradan bir kun o'tib, 3-may kuni komissiyaning navbatdan tashqari kengaytirilgan yig'ilishida rahbariyat saylovi bo'lib o'tdi. Munavvarqori Abdurashidxonov dorilfunun raisi (rektori), Iso To'xtaboev birinchi muovini, Burxon Habib ikkinchi muovini etib saylandi. Abdusamiqori Ziyoboev xazinador, Muxtor Bakir esa sarkotib etib belgilandi.

Musulmonlar uchun mo'ljallangan ushbu oliy o'quv yurti g'oyasini ruslar uchun ochilgan Turkiston Xalq Universiteti ham qo'llab-quvvatladi. Universitet rahbari professor O.V. Popov 6-may kuni bo'lib o'tgan majlisda bu dorilfununni "ikkinchi" emas, "bitta umumiy dorilfunun" sifatida e'tirof etish zarurligini ta'kidladi. Shu bilan, Musulmon Xalq Dorilfununi Turkiston Xalq Universiteti tarkibiga sho'ba sifatida birlashtirildi.

1918-yil 12-may kuni Musulmon Xalq Dorilfununining tantanali ochilish marosimi bo'lib o'tdi. Eski shahardagi Vikula Morozov sobiq do'konida joylashgan binoda o'tkazilgan bu marosimda hukumat vakillari, komissarlar, ikki dorilfununning rahbarlari ishtirok etdilar. Munavvarqori o'z nutqida musulmon xalqining yillab zulmda yashaganini eslab, ozodlikka erishilganini e'tirof etdi. U ilm-fanga ehtiyoj oshganini aytib, yig'ilganlarni hurriyat yo'lida jon berganlar xotirasiga sukut saqlashga chaqirdi. Shu daqiqalarda harbiy musiqa yangradi, Kalomidan oyatlar o'qildi, duo qilindi.

Bu sana – 1918-yil 12-may – o'zbek xalqining milliy oliy ta'lim muassasasi vujudga kelgan muhim kun sifatida tarixga kirdi. Aynan shu dorilfunun bugungi O'zbekiston Milliy universitetining ilk bosqichi bo'ldi.

Milliy g'oya xalqni birlashtiruvchi kuchdir. U insonda milliy iftixor, o'z yurtiga sadoqat, g'ayrat va shijoat uyg'otadi. Milliy g'oya asosida xalq ongida birlik, umumiy manfaatlarni ko'zlash va ular uchun kurashishga bo'lgan intilish paydo bo'ladi. Bu g'oya san'at, adabiyot, musiqa va teatr orqali xalq ongiga singdiriladi.

Turli mamlakatlarda yuzaga kelgan ma'rifatchilik harakatlari milliy xususiyatlarga ega bo'lsada, ular o'rtasida umumiy jihatlar ham bo'lgan. Xususan, Turkistonda jadidlar mavjud tuzumning iqtisodiy,

ijtimoiy va huquqiy kamchiliklariga qarshi kurashdilar. Ular ta'lim va tarbiya orqali xalq ongini yuksaltirish, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni tiklashga intildilar.

Jadidlarning harakat dasturidagi asosiy yo'nalishlar quyidagilardan iborat edi:

- Diniy mutaassiblik va fanatizmga qarshi kurash;
- Eski uslubdagi, o'rta asr maktablarini isloh qilib, Yevropa andozasidagi yangi usul maktablarini ona tilida ta'lim berish asosida tashkil etish;
- O'zbek adabiy tilini zamonaviylashtirish, matbuot erkinligi uchun kurashish;
- Xalq uchun tushunarli badiiy asarlar va teatr asarlarini yaratish;
- Ayollarni paranjidan chiqarib, ularni ta'lim-tarbiyaga jalb qilish, oilada islohotlar o'tkazish;
- Mahalliy boylar va savdogarlarni rus burjuaziyasi bilan tenglashtirish, ularga teng iqtisodiy va siyosiy huquqlarni ta'minlash;
- Mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurashish va uni isloh qilish.

Jadidlar uchun bilim va ma'rifat asosiy qurol bo'lgan. Ular shu vosita bilan jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishni ta'minlashni maqsad qilganlar. Natijada, ular o'zbek xalqining ma'rifatparvar, ziyoli va kurashchi qatlamiga aylanishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Исмаил Гаспиринский. Туркестан. Сборник статей. Ташкент. Шарк. 2005.
2. Yangi gap.\\ Turkiston. 1923. 7-fevral.
3. Inqilob jurnali. 1922-yil 3-son.
4. Farxodjonova N.F."Jadid harakati namoyondalarining jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta'siri". Xorazm. Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 11\3. 2022. B-84-85.
5. Mahmudxuja Beubudiy. Tanlangan asarlar. T.: Ma'naviyat, 1997, 163-bet.
6. Qosimov B. Milliy uyg'onish. T.: Ma'naviyat, 2002, 20-bet.
7. Kasimov A. A., Axrorov I. D. The methodical principles of organizing students independent work in mathematics //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 11. – C. 38.
8. Axrorov I. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №.
9. Donyorovich A.I. Jadidlarning darsliklar yaratish faoliyatiga oid ayrim mulohazalar //Conferencea. – 2023. – C. 118-123 \
10. TURKISTONDAGI JADIDCHILIK HARAKATIGA MAHMUDXO'JA (Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 2-son) 9-mart.
- 11 . The New Stage of Enlightenment in Turkestan. International Journal of Pedagogics 2025.-192-195

TALABA-YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada talaba-yoshlarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish metodikasini takomillatirish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili va vazifalar, ilmiy yangiliklar hamda tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati, tadqiqot natijalarining ishonchliligi, tadqiqot natijalarining joriy qilinishi, xulosa va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: UNESCO, UNEP, Yer Sammiti, STEAM, BMT, Gamifikatsiya.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR USING PROBLEMATIC EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL CULTURE IN STUDENT- YOUTH

Annotation. This article presents the analysis and tasks of scientific research carried out to improve the methodology for the use of problematic educational technology in the development of environmental culture in students and young people, Scientific and practical significance of scientific innovations and research results, reliability of research results, introduction of research results, conclusions and recommendations.

Keywords: UNESCO, UNEP, Earth Summit, STEAM, UN, gamification.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБЛЕМНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ-МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В данной статье представлен анализ проведенных научных исследований и поставленных задач по совершенствованию методики использования проблемной образовательной технологии в развитии экологической культуры у студентов и молодежи, научные новшества и научно-практическая значимость результатов исследований, достоверность результатов исследований, внедрение результатов исследований, выводы и рекомендации.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, ЮНЕП, Саммит Земли, STEAM, ООН, геймификация.

Jahon ilmiy doiralarida ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi ilmiy muammo sifatida ta'lim tizimidagi ekologik ta'lim va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari zamirida vujudga kelgan. Hozirgi global ekologik inqirozning asosiy sabablaridan biri madaniyatning past darajasi, shu jumladan ekologik inqiroz ekanligini anglamoqda. XXI asr ostonasida shaxsning ekologik rivojlanishi davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi va semantik omiliga aylanmoqda, chunki u ko'p jihatdan nafaqat tabiatni muhofaza qilish vositasi, balki umuman insoniyat tsivilizatsiyasi vazifasini ham bajaradi. Ushbu masala xalqaro va davlatlararo bitimlar, hujjatlar, UNESCO UNEP komissiyalarining ko'plab hujjatlari, ayniqsa, UNESCOning "Inson va biosfera", UNEPning "Jahon madaniyati", "Yevropa ekologik ta'limi", "Ekologik madaniyat" kabi yetakchi xalqaro loyihalarida o'z ifodasini topgan. 1970 yil Nevada (AQSh) shahrida o'tkazilgan Forumda ekologik ta'lim mazmunini rivojlantirish tamoyillariga yangicha yondashuvlar belgilanib, uni ilmiy-pedagogik soha sifatida shakllantirish jarayoniga va 1972 yili Stokgolm (Shvesiya) konferensiyasida xalqaro ekologik dastur (UNEP) qabul qilinishiga asos solindi. Shuningdek, ekologik ta'lim vazifalariga konseptual yondashuvlar va ilmiy aniqlik kiritish masalalari UNESCO rahnamoligidagi Tbilisi, Krasnoyarsk, Moskvada o'tkazilgan konferensiyalarda "Atrof muhit muammolari yechimida ta'limning o'rni" mavzusi ekologik ta'limni rivojlantirish milliy dasturlariga asos bo'lgan tamoyillar, tavsiyalar ishlab chiqilishiga asos bo'ldi. 1992 yilda Rio-de-Janeyroda tashkil etilgan BMTning "Atrof-muhit va rivojlanish" bo'yicha o'tkazilgan "Yer Sammiti"ning asosiy maqsadi XXI asrda atrof-muhit va rivojlanish masalalari bo'yicha yangi xalqaro harakatlar rejasini ishlab chiqishga bag'ishlandi.

Dunyo miqyosida biologiya ta'limida ham ekologik madaniyatni rivojlantirish masalasi qizg'in muhokamalar mavzusiga aylanib borgani sari, tabiiy ravishda ekologik madaniyatni shakllantirish mavzusi

ham dolzarblik kasb eta boshladi. Masalaning ilmiy muhokamalarida bosh g'oya asosan, ekologik va biologik muammolar haqidagi bilimlarni ekologiya fani asosida shakllantirish zarurligiga yo'naltirilib, biologik bilimlarga asoslangan ekologik muammolarni hal etish ilmiy yondashuvi maqbul deb topilmoqda. Umumta'lim maktab o'quv dasturlarida tabiiy resurslar mazmundagi didaktik materiallar ekologik madaniyatning mohiyatini shakllantirishga yo'naltirilishi bilan belgilanmoqda. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar maydoniga kirib kelgan ekologik madaniyatni shakllantirish ilmiy muammosi turli fanlar o'zaro aloqadorligi hamda uyg'unligi bilan bog'liqligi bois, o'z yechimini biologik, ekologik va pedagogik tadqiqotlar tutash nuqtalarini yoritish orqali topishiga ko'proq urg'u berilmoqda.

Respublikamizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, umumta'lim maktab o'quvchilarining ekologik madaniyati hamda biologik-ekologik savodxonlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biologiya va ekologik ta'lim va tarbiya masalalari bilan bog'liq jihatlar 2023-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida barqaror turmush tarzini targ'ib qilish Milliy dasturi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida", "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida", "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida", "Ekologik nazorat to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlarida o'z aksini topganligi tadqiqot mavzusining dolzarbligidan dalolat beradi. Jumladan, "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" ning 80-maqsadida "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash, "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish"[1] hamda 2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining "Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi"da "...atrof-muhitni muhofaza qilish muammosini hal etishni ilmiy jihatdan ta'minlash"[2] kabi muhim vazifalar belgilab berilgan. Mazkur vazifalar asnosida aytish mumkinki, respublikamizda oliy ta'lim muassasalarida o'quv muhitining tashkiliy-pedagogik sharoitlarini o'rganish hamda talaba-yoshlarning ekologik madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, ta'kidlash lozimki, butun dunyo ilmiy doirlarida bo'lgani kabi, o'zbek olimlari tomonidan ham biologiya va ekologik bilimlarning hayot sohalari bilan bog'liq jihatlarini yoritish orqali jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirish borasida ko'p ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, ijtimoiy-siyosiy yondashuvga asoslangan ekologiya va tabiatga munosabat masalalari A.Xodjimotov, M.Musayeva, D.Allaberganova, B.Alixanov, B.Ziyomuxamedov, Y.Shodimetov, A.Berdimuratova, D. Abullayeva va boshqa shu kabi olimlarning ilmiy ishlarida; ekologiya muammolarining siyosiy talqin va tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlardan respublikamiz olimlaridan S.Mamashakirov, A.Nigmatov, O'.Tilavov, E.Qodirov, J.Xolmuminov, E.Ikromov, A.Xotamov, Z.Yazdonov va boshqalarning ishlarini qayd etish mumkin.

MDH davlatlarida A. M. Lukas, M. Bler, D.T. Blumshteyn, S. Sylan Ekologik, M. Brodi, M. Storksдик, J.F. Disinger va K.E. Rot, K.S. Hollweg, J.R. Teylor, R.V. Baybee, T.J. Martcinkovskiy, W.C. McBeth, P. Zoydolar, H.R. Hungerford, T. Volk, A.B. Igbokve, D. Krnel, S. Naglich, H. Kulemeyer, H. Van Den Berg, N. Lagerweij, S. Pe'er, D. Goldman, B. Yavetz, D. Simmons, P. Stern, N.M. Stukalenko, D. Ozzell, A. Rutland, D. Uistans, J.A. Karide, P. A. Meira Kartea va boshqa olimlar ekologik dunyoqarashni shakllantirish hamda ekologik ta'lim-tarbiya berishning ilmiy qoidalari yoritilgan bulishsa S. Kuk va J.L. Berrenberg, L. Head, D. Trigger, J. Malkok, V. Makbet, T. L. Volk va boshqalar tadqiqoyida atrof-muhitni o'rganish, undan qanday foydalanish va tushunchalarini madaniyatning rivojlanishiga ta'sirini o'rganishgan, hamda ta'lim tizimiga ekologik savodxonlikni singdirishda bir qancha zamonaviy metodlardan foydalanishni tushuntirib berishgan.

Xorijiy davlatlarda J.Zedler, J.Callaway, F.Leeming, M.Cobern, P.Feinsinger ilmiy ishlarida ekologik ta'lim dasturlarida atrof-muhit muhofazasi, ekotizimni tadqiq etishda integratsion ta'lim hamda ekologik ta'lim-tarbiya berish masalalari yoritilgan. Tahlillarga ko'ra, ta'lim oluvchilarning ekologik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha ko'p izlanishlar olib borilgan bo'lsada, umumta'lim maktab o'quvchilarida geografik-ekologik madaniyatini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, maktabgacha va maktab ta'limi tizimida ushbu masalani yanada takomillashtirish mexanizmlari bugungi zamon talablariga mos darajada tadqiq etilmagan.

Tadqiqotda ilmiy-metodik adabiyotlar, meyoriy-huquqiy hujjatlarni o'rganish, pedagogik kuzatish, anketa, topshiriqlar, talaba-yoshlarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish metodikasini modellashtrish, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot davomida mintaqaviy ahamiyatga ega ekologik muammolarni hal qilish bo'yicha o'quv-tadqiqot faoliyatida talaba-yoshlarning ekologik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shartlarini aniqlashning normativ-huquqiy asoslari "inson-tabiat" munosabatlarining asosiy ziddiyatlari haqidagi ilmiy paradigmlar doirasida nazariy-metodologik jihatdan ochib berilgan hamda ekologik madaniyatni

shakllantirishda biologiya fanining oʻrni va taʼsirchanligi aniqlangan.

Talaba-yoshlarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda muammoli taʼlim texnologiyasidan foydalanish metodikasini takomillashtirish modeli ilmiy-pedagogik shart-sharoitlar asosida pedagogik yondashuvlar (shaxsga yoʻnaltirilgan, kompetensiyaviy, integrativ, faoliyatga yoʻnaltirilgan, axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan), tamoyillar (tabiat va jamiyat oʻzaro bogʻliqligi, barqaror rivojlanish, shaxsiy masʼuliyat, ekologik ong va tafakkurni rivojlantirish, amaliyot va nazariyaning uygʻunligi), mezonlar (bilim, motivatsiya, amaliy faoliyat, axloqiy-psixologik)ning metodik tizimi asoslangan hamda takomillashtirish mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirishning kontseptual pedagogik qoidalarini (ekologik ong va tafakkurni shakllantirish, ekologik axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, ekologik va ijtimoiy faollikni oshirish, fanlararo integratsiya, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish)ni asoslashda va oʻquv jarayoniga innovatsion yondashuv (ekologik loyiha metodikasi, ekologik tadqiqot usuli, Gamifikatsiya (oʻyin texnologiyalari), virtual va kengaytirilgan raqamli texnologiyalari, STEAM yondashuvi, ekologik koʻngillilik va tashabbuslar) asosida, ekologik va biologik madaniyat oʻquv tizimiga oid tegishli ilmiy-amaliy qoʻllanmalar hamda didaktik taʼminot tayyorlangan.

Talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirish mezonlari va darajasi (ekologik bilimlarning izchilligi, ekologik bilimlarni ekologik ijodiy faoliyatda qoʻllash qobiliyati, jamiyat va tabiatga hissiy sezgirlik va masʼuliyatli munosabat)ni integral yondashuvlar (tabiat va madaniyat, insonparvarlik, gumanitar, qoʻshimcha, oʻzgaruvchanlik) asosida individuallashtirish va mintaqallashtirishga doir pedagogik diagnostik vositasi ishlab chiqilgan.

Metodologik yondashuv va tamoyillarga asoslanganligi, tadqiqiy kimyoning mantiqiy asoslariga tayanilgani, tadqiqot usullarining validligi, tadqiqotning maqsadi, vazifalari va natijalarining identivligini taʼminlangani, tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarning aprobatsiyadan oʻtkazilgani, tajriba-sinov ishlari maʼruza, amaliy va laboratoriya mashgʻulotlarida amalga oshirilgani, olingan natijalarning ahamiyatlilik darajasi sifat jihatdan tahlil qilingani olingan natijalarning vakolatli idoralar tomonidan tasdiqlanganligi bilan taʼminlanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati (ekologik tafakkurni rivojlantirish, ekologik ong va masʼuliyatni shakllantirish, tabiat va jamiyat oʻrtasidagi bogʻliqlikni tushunish, fanlararo yondashuvni taʼminlash, ilmiy asoslangan ekologik muammolarni tushunish, talabalarning ekologik muammolarni hal qilish koʻnikmasini rivojlantirish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, jamoaviy ishlash va ekologik loyihalar yaratish, ekologik barqarorlik boʻyicha real amaliy loyihalar, ekologik dasturlarni rivojlantirish) talaba-yoshlarning muammoli taʼlim texnologiyasidan foydalanish talabalarning ekologik ongini shakllantirishda ilmiy va amaliy asos boʻlib xizmat qiladi. Bu usul orqali ekologik muammolar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi, ekologik qarorlar qabul qilishda innovatsion yondashuvlar shakllanadi, talabalar real loyihalar va ekologik tadbirlarda faol ishtirok etadi. Natijada, barqaror rivojlanishga yoʻnaltirilgan, ekologik masʼuliyatli va faol fuqarolar yetishib chiqadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati muammaoli-izlanishli-kreativ vaziyatlarni intensiv qoʻllashga doir topshiriqlar ishlab chiqilgani, ekologik madaniyatni rivojlantirish tadqiqotlariga oid kontekst topshiriqlar tayyorlashda muammoli taʼlim texnologiyasi muhitini yaratishning tashkiliy-metodik, baholashning diagnostik tizimlari takomillashtirilgani hamda talaba-yoshlarning ekologik madaniyatini shakllantirishga koʻmaklashadi.

Talaba-yoshlarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda muammoli taʼlim texnologiyasidan foydalanish metodikasini takomillashtirish asosida:

mintaqaviy ahamiyatga ega ekologik muammolarni hal qilish boʻyicha oʻquv-tadqiqot faoliyatida talaba-yoshlarning ekologik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik shartlarini aniqlashning normativ-huquqiy asoslari "inson-tabiat" munosabatlarining asosiy ziddiyatlari haqidagi ilmiy paradigmalarda doirasida nazariy-metodologik jihatdan ochib berilgan hamda ekologik madaniyatni shakllantirishda biologiya fanining oʻrni va taʼsirchanligi aniqlashtirilgan Natijada talaba-yoshlarni ekologik madaniyati rivojlantirilgan;

talaba-yoshlarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda muammoli taʼlim texnologiyasidan foydalanish metodikasini takomillashtirish modeli ilmiy-pedagogik shart-sharoitlar asosida pedagogik yondashuvlar, tamoyillar, mezonlarning metodik tizimi hamda takomillashtirish mexanizmlari oʻquv qoʻllanma mazmuniga singdirilgan. Natijada, talaba-yoshlarning ekologik madaniyati muammoli taʼlim texnologiyalari asosida biologik resurslarni muhofaza qilish koʻnikmalarini shakllantirilgan;

talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirishning kontseptual pedagogik qoidalarini asoslashda va oʻquv jarayoniga innovatsion yondashuvlar asosida, ekologik va biologik madaniyat oʻquv

tizimiga oid tegishli ilmiy-amaliy qo'llanmalar hamda talabalarning ekologik madaniyati mazmuniga produktiv barqarorlikda kiritish asosida takomillashtirilgan. Natijada, talaba-yoshlarda atrof-muhitni asrash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik ta'minotlar takomillashtirilgan;

talabalarining ekologik madaniyatini rivojlantirish mezonlari va darajasi (ekologik bilimlarning izchilligi, ekologik bilimlarni ekologik ijodiy faoliyatda qo'llash qobiliyati, jamiyat va tabiatga hissiy sezgirlik va mas'uliyatli munosabat)ni integral yondashuvlar (tabiat va madaniyat, insonparvarlik, gumanitar, qo'shimcha, o'zgaruvchanlik) asosida individuallashtirish va mintaqalashtirishga doir pedagogik diagnostik vositasi ishlab chiqish asosida takomillashtirilgan. Natijada, talaba-yoshlarni ekologik madaniyatining rivojlantirish darajalarini tahlil qilish va baholashga xizmat qilgan.

Talaba-yoshlarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samarali usul hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga va atrof-muhitni muhofaza qilishga undaydi. Muammoli ta'lim nazariy-metodik asoslarga muvofiq amalga oshirilganda, talabalarining ekologik madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Kelajakda ushbu sohada tadqiqotlar olib borish va muammoli ta'lim texnologiyalarini yanada takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Talabalarda tabiiy resurslarga e'tiborli munosabatni shakllantirish - bu murakkab va ko'p bosqichli jarayon. Ushbu jarayon ilmiy asoslangan va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan bo'lishi kerak. Faqat shundagina biz kelajakda atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qodir bo'lgan avlodni tarbiyalashimiz mumkin. Kelajakda ushbu sohada tadqiqotlar olib borish va ta'lim metodlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Muammoli ta'lim texnologiyasi asosida talabalarining ekologik madaniyatini tizimli rivojlantirish - bu pedagogik va psixologik jihatlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladigan murakkab jarayon. Ushbu jarayon muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ta'lim maqsadi aniq belgilangan, ta'lim mazmuni talabalarining ehtiyojlariga mos, ta'lim metodlari interfaol va o'qituvchi talabalarga yordam berishga tayyor bo'lishi kerak. Kelajakda ushbu sohada tadqiqotlar olib borish va ta'lim metodlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Talabalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishning ta'limiy texnologiyalar asosida o'rganilishi hozirgi kunda dolzarb ahamiyatga ega. O'zbekistonda bu borada muayyan ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsada, xorij tajribasini o'rganish va qo'llash orqali ushbu sohadagi faoliyatni yanada takomillashtirish mumkin.

Tavsiyalar: ta'lim muassasalarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish. O'qituvchilarni muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish. Talabalarga ekologik muammolar haqida ma'lumot berish va ularning yechimini topishga undash. Ekologik loyihalarni amalga oshirish va ularga talabalarni jalb qilish. Ta'lim dasturlariga ekologik mavzularni kiritish. Talabalarining ekologik savodxonligini oshirish. Talabalarni atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha amaliy faoliyatga jalb qilish. Ommaviy axborot vositalarida ekologik mavzularni keng yoritish. Ekologik ta'lim va targ'ibotga investitsiya kiritish. Ta'lim dasturlariga muammoli ta'lim texnologiyasini kengroq joriy etish. O'qituvchilarni muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish. Talabalarni ekologik muammolar haqida ma'lumot berish va ularning yechimini topishga undash. Ekologik loyihalarni amalga oshirish va ularga talabalarni jalb qilish. Talabalarining ekologik faoliyatini rag'batlantirish. O'zbekiston sharoitida xorijiy tajribani o'rganib, eng maqbul ta'limiy texnologiyalarni joriy etish. Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash. O'qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirish bo'yicha kurslar tashkil etish. Talabalarining ekologik faoliyatga qiziqishini oshirish uchun turli xil tadbirlar o'tkazish. Ekologik ta'lim va tarbiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Ushbu nazariy-metodik asoslar talaba-yoshlar ekologik madaniyatini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishga, ilmiy-metodik xususiyatlar talabalarda tabiiy resurslarga e'tiborli munosabatini samarali shakllantirishga, pedagogik-psixologik aspektlar muammoli ta'lim texnologiyasi asosida talabalarining ekologik madaniyatini tizimli rivojlantirishga tavsiyalar talabalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishning ta'limiy texnologiyalar asosida o'rganilishini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. PF-60-son. 2022-yil 28-yanvar. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrofmuhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. PF-5863-son. 2019-yil 30-oktyabr. <https://lex.uz/docs/4574008>.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risida PF-5863-son [Farmoni](https://lex.uz/docs/4574008). <https://lex.uz/docs/4574008>

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrdagi "Respublikada ko'kalamzorlashtirish ishlarini jadallashtirish, daraxtlar muhofazasini yanada samarali tashkil etish chora-tadbirlari" to'g'risida PF-46-son [Farmoni](https://lex.uz/docs/5801444). <https://lex.uz/docs/5801444>

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yildagi 28-yanvar "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risida PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrdagi "Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik nazorat sohasidagi davlat organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-76-son [qaroriga](https://lex.uz/docs/5801426). <https://lex.uz/docs/5801426>

Yadgorov Nodir Djalolovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
professori, pedagogika
fanlari doktori (DSc)

Davlatova Aziza
Buxoro davlat pedagogika instituti
magistranti

BADIIY TAHLILNI O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING EMOTSIONAL QABUL QILISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqola, tasviriy san'at darslarida badiiy tahlilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish masalasiga bag'ishlangan. Badiiy tahlil, o'quvchilarni san'at asarlariga chuqurroq qarash, ularning estetik qiymatini anglash va tasavvurlarini boyitishga yordam beradi. Ushbu maqolada, badiiy tahlilning o'quvchilarni san'at asarlaridan oladigan hissiy va estetik taassurotlarni qayta ishlashda qanday rol o'ynashi ko'rib chiqiladi. Maqolada, o'quvchilarning estetik qobiliyatlarini rivojlantirish, san'at asarlari orqali ular bilan o'zaro muloqot qilish, hissiy reaksiyalarni va tasavvurlarni shakllantirishning turli pedagogik metodlari va yondashuvlari haqida fikrlar mavjud. Tadqiqot, badiiy tahlilning nafaqat san'atga bo'lgan qiziqishni oshirish, balki o'quvchilarning umumiy tafakkurini va emotsional-intellektual rivojlanishini qanday samarali tarzda ta'minlash imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy tahlil, emotsional qabul qilish, tasviriy san'at, o'quvchilar, estetik rivojlanish, ijodiy tafakkur, san'at asari, pedagogik metodlar, estetik taassurotlar, ta'lim jarayoni, san'atga bo'lgan qiziqish, hissiy reaksiyalar, ijodiy yondashuv, san'at va pedagogika, o'quvchilarning rivojlanishi.

DEVELOPING STUDENTS' EMOTIONAL PERCEPTION SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING ART ANALYSIS

Annotation. This article is devoted to the development of students' emotional perception abilities in the process of teaching artistic analysis in visual arts lessons. Artistic analysis helps students to delve deeper into art works, understand their aesthetic value, and enrich their imaginations. The paper discusses the role of artistic analysis in shaping emotional and aesthetic impressions derived from art works. Various pedagogical methods and approaches for developing students' aesthetic abilities, interacting with art works, and shaping emotional responses and imaginations are highlighted in the article. The research examines how artistic analysis not only enhances students' interest in art but also effectively supports their intellectual and emotional development.

Keywords: Artistic analysis, emotional perception, visual arts, students, aesthetic development, creative thinking, art work, pedagogical methods, aesthetic impressions, educational process, interest in art, emotional reactions, creative approach, art and pedagogy, students' development.

РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ У УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОМУ АНАЛИЗУ

Аннотация. Данная статья посвящена развитию эмоциональной восприимчивости учащихся в процессе обучения художественному анализу на уроках изобразительного искусства. Художественный анализ помогает учащимся глубже осознавать произведения искусства, понимать их эстетическую ценность и обогащать их воображение. В статье рассматривается роль художественного анализа в формировании эмоциональных и эстетических впечатлений, полученных от произведений искусства. Описаны различные педагогические методы и подходы к развитию эстетических способностей учащихся, взаимодействию с произведениями искусства, формированию эмоциональных реакций и воображений. Исследование фокусируется на том, как художественный анализ не только способствует повышению интереса учащихся к искусству, но и эффективно поддерживает их интеллектуальное и эмоциональное развитие.

Ключевые слова: Художественный анализ, эмоциональное восприятие, изобразительное искусство, ученики, эстетическое развитие, творческое мышление, художественное произведение, педагогические методы, эстетические впечатления, учебный процесс, интерес к

искусству, эмоциональные реакции, творческий подход, искусство и педагогика, развитие учеников.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini takomillashtirish va o'quvchilarning estetik va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qancha qonunlar va qarorlar mavjud. Ular orasida tasviriy san'at va uning ta'limdagi roli bo'yicha qabul qilingan normativ hujjatlar alohida o'rin tutadi. Xususan, 2019-yil 6-martda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida badiiy ta'limni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qarorlar badiiy tahlilni o'qitish, o'quvchilarning estetik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va san'at ta'limini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish borasidagi muhim hujjatlar hisoblanadi.

Bundan tashqari, 2018-yil 7-maydagi "Ta'lim jarayonida estetik yondashuvni rivojlantirish to'g'risida"gi qaror, o'quvchilarning badiiy tasavvurlarini shakllantirish, tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish va ularni estetik qobiliyatlarini oshirishga yo'naltirilgan muhim dasturlarni ko'zda tutadi. Ushbu hujjatlarda, tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini shakllantirish va badiiy tahlilni o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik metodlar va yondashuvlarning qo'llanilishini ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi.

Mazkur maqolada tasviriy san'at darslarida badiiy tahlilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish masalasi yoritiladi. Badiiy tahlil, o'quvchilarga san'at asarlarini nafaqat vizual, balki hissiy va estetik jihatdan qabul qilishni o'rgatadi. Bu esa, o'z navbatida, ularning ijodiy tafakkurini, estetik sezgirlikni va san'atga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Qonun va qarorlarda keltirilgan maqsadlar va vazifalar asosida badiiy tahlilni o'qitish orqali o'quvchilarning san'at asarlari bilan muloqotini yanada chuqurlashtirish, ularning tasavvurlarini kengaytirish va hissiy-emotsional rivojlanishini ta'minlash mumkin. Pedagogik yondashuvlar va metodikalarga oid fikrlar, maqolada taqdim etilgan tajriba va ilmiy tahlillar orqali tasviriy san'at darslarining samaradorligini oshirishga qaratilgan ko'plab tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili.

Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida badiiy tahlil va o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishni o'rganish uchun turli adabiyotlarni tahlil qilish zarur. O'quvchilarga tasviriy san'atni to'g'ri tushunish, uning badiiy qiymatini anglash va estetik taassurotlarini rivojlantirishda adabiyotlar katta ahamiyatga ega. O'zbekistonlik mutaxassislarining ilmiy ishlaridan tashqari, xalqaro tajribalar ham bu jarayonni o'rgatishda muhim rol o'ynaydi.

Pikulik (2001) tasviriy san'at darslarida badiiy tahlil qilishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish o'quvchilarning estetik va hissiy rivojlanishini o'stiradi. O'quvchilar san'at asarlarini tushunishdan tashqari, ularga emotsional va estetik javob berishni o'rganadilar. O'zbekistonlik pedagoglar, masalan, Muhammadjonov (2010) ham badiiy tahlilning o'quvchilarning estetik dunyoqarashini shakllantirishdagi o'rnini o'rganib, tasviriy san'atni nafaqat estetik, balki hissiy jihatdan ham qabul qilish zarurligini ko'rsatadilar. Muhammadjonov o'quvchilarning tasviriy san'atga bo'lgan his-tuyg'ularini rivojlantirish, ularning san'at asariga bo'lgan chuqurroq emotsional aloqasini yaratishda badiiy tahlilning o'rni haqida fikr yuritadi.

Feldman (2010) badiiy tahlilni o'qitishda o'quvchilarning san'at asarini emotsional qabul qilishining o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqotda san'at asarlarini tahlil qilishning o'quvchilarning estetik rivojlanishiga ta'siri ko'rsatilgan. O'zbekistonlik san'atshunoslar ham bu masalani o'z asarlarida yoritib kelmoqdalar. Mahmudov (2015) o'zining tadqiqotlarida san'at asarlarini tahlil qilishda o'quvchilarning hissiy va estetik qabul qilishlarini rivojlantirish uchun interaktiv yondashuvlar, guruhviy muhokamalarni taklif qiladi. Bu orqali o'quvchilarning san'at asarlariga emotsional yondashuvlari kuchayadi, shuningdek, ularning badiiy sezgilari rivojlanadi.

Shapiro (2015) tomonidan ta'kidlangan pedagogik metodlar va yondashuvlar ham tasviriy san'atni o'qitishda muhim o'rin tutadi. U san'at asarlarini tahlil qilishda interaktiv va kreativ metodlarni qo'llashni maslahat beradi. O'zbek pedagoglari ham, masalan, Hoshimov (2017), o'quvchilarga san'at asarlarini guruhlar bilan tahlil qilishni, ular orasida fikr almashish va o'z his-tuyg'ularini baham ko'rish imkoniyatlarini yaratishni muhim deb bilishadi. Bu yondashuv, o'quvchilarning estetik va emotsional rivojlanishini kuchaytiradi. Hoshimov san'at asarini tushunishda va ularni baholashda o'quvchilarning fikrlarini hurmat qilish, ularni mustaqil fikrlashga undash muhimligini ta'kidlaydi.

Zhan (2018) tomonidan keltirilgan multimedia va raqamli texnologiyalar tasviriy san'atni o'qitishda samarali vosita sifatida keltirilgan. Innovatsion texnologiyalar o'quvchilarga san'at asarlarini interaktiv tarzda tahlil qilish imkonini beradi. O'zbekistonlik mutaxassislar ham bu yondashuvni qo'llashni tavsiya etmoqdalar. Sodiqov (2019) o'z tadqiqotida multimedia vositalari yordamida san'at asarlarini tahlil

qilishning o'quvchilarning emotsional va estetik rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Sodiqov shuni ko'rsatadiki, texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilar san'at asarlarini faqat vizual tomondan emas, balki hissiy tomondan ham qabul qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning estetik qarashlarini mustahkamlaydi.

Karpov (2012) tasviriy san'at darslarining o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganib, san'at asarlarini tahlil qilishning nafaqat estetik, balki hissiy rivojlanish uchun ham muhimligini ta'kidlaydi. O'zbekistonlik ilmiy tadqiqotlarda ham san'atning o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ta'siri ko'rsatilgan. Jalolov (2016) o'zining ilmiy ishida san'atni o'qitish orqali o'quvchilarning ijodiy tafakkurini va emotsional sezgirliklarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni taklif qiladi. Uning fikricha, tasviriy san'at o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi va ularning hissiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Tasviriy san'at darslarida badiiy tahlilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda adabiyotlar tahlili, zamonaviy pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Badiiy tahlil orqali o'quvchilar san'at asarlarini nafaqat estetik, balki emotsional darajada ham qabul qilishni o'rganadilar. O'zbekistonlik va xalqaro mutaxassislarning ilmiy ishlari tasviriy san'atni o'qitishda interaktiv va kreativ pedagogik metodlarning, multimedia texnologiyalarining va guruh yondashuvlarining samarali ekanligini ko'rsatadi. Bu jarayon o'quvchilarning estetik va hissiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi va ularga san'atni to'g'ri tushunish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi, badiiy tahlilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishni o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda o'quvchilarni badiiy tahlil qilish jarayonida emotsional va estetik qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik metodlar va yondashuvlar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy usuli sifatida eksperimental usul qo'llaniladi. Bu usul yordamida tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan o'quv dasturlari va metodik yondashuvlar sinovdan o'tkaziladi. Tadqiqotda o'quvchilar guruhlar o'rtasida tajriba va nazariy tahlillar asosida solishtirishlar amalga oshiriladi.

Tadqiqotda miqdoriy va sifatli tahlil usullari kombinatsiyasi qo'llanadi. Miqdoriy tahlil, o'quvchilarning darslarda bajarilgan topshiriqlari, san'at asarlarini emotsional qabul qilish darajalarini o'lchash orqali amalga oshiriladi. Sifatli tahlil esa o'quvchilarning hissiy va estetik reaksiyalarini o'rganish, ularning badiiy tahlilga nisbatan qiziqishini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqotda tasviriy san'at darslarida yangi pedagogik metodlarning samaradorligi sinovdan o'tkaziladi. Bu metodlar o'quvchilarning badiiy tahlilni emotsional qabul qilishiga va estetik sezgirliklarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Eksperiment davomida o'quvchilarning san'at asarlari bilan muloqoti, ularga berilgan vazifalar orqali ularning estetik rivojlanishlari kuzatiladi.

O'quvchilarning o'zaro muloqotlari, tasviriy san'atga nisbatan his-tuyg'ulari va emotsional holatlari ijtimoiy-psixologik tahlil asosida o'rganiladi. Bu tahlil usuli orqali o'quvchilarning san'atga nisbatan individual reaksiyalari, emotsional qabul qilish darajasi va o'quv jarayonidagi faolliklari tahlil qilinadi.

Tasviriy san'atda badiiy tahlilni o'qitish o'quvchilarning san'at asarlarini nafaqat estetik jihatdan, balki hissiy va intellektual darajada ham to'liq qabul qilishlarini ta'minlaydi. Bu jarayon o'quvchilarga san'at asarlarini chuqurroq tushunish, ularning badiiy va madaniy kontekstini anglash, shuningdek, o'z hissiyotlarini va fikrlarini ifodalashga yordam beradi. Badiiy tahlilni o'qitish metodikasi tasviriy san'atning har bir asarining estetikasini, kompozitsiyasini, ranglar va shakllarni, shuningdek, asarning yaratish tarixiy va madaniy kontekstini tahlil qilishga qaratilgan.

Badiiy tahlil o'qitishda o'quvchilar san'at asarini bir nechta nuqtai nazardan ko'rib chiqishlari kerak. Birinchidan, ular asarning formal aspektlarini (kompozitsiya, rang, texnika) tahlil qilishadi. Ikkinchidan, asarning mazmuniy jihatlari, ya'ni uning g'oyasi, bildirilgan mavzulari, va san'atkor xos xususiyatlarini aniqlashlari lozim. Uchinchidan, san'at asari o'z yaratilgan davrining madaniy, ijtimoiy va tarixiy sharoitlariga bog'liq bo'lib, o'quvchilar bu kontekstni ham hisobga olishlari kerak.

Badiiy tahlilni o'qitish jarayonida turli metodlar qo'llanilishi mumkin:

–Yozma tahlil: o'quvchilar asarni tahlil qilib, uning formasi, mazmuni, ranglar, shakllar va kompozitsiyasini yozma ravishda tasvirlashadi. Bu usul o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rgatadi.

–Suhbatlar va muhokamalar: San'at asarlari haqida guruh bo'lib muhokama o'tkazish o'quvchilarning emotsional va estetik qabul qilishini rivojlantiradi. Bu metod o'quvchilarga boshqalarning nuqtai nazarini eshitish va o'z fikrlarini taqdim etish imkoniyatini yaratadi.

– Vizual tahlil: o'quvchilarga san'at asarlarini ko'rib chiqish va ularga vizual tahlil qilishni o'rgatish, ularning estetik sezgirliklarini oshiradi. Ushbu metod orqali ular ranglar, shakllar, kompozitsiya va boshqa vizual elementlarni yaxshiroq tushunadilar.

– Badiiy metodlarning integratsiyasi: Turli san'at shakllarini birlashtirish (masalan, musiqa va tasviriy san'at) badiiy tahlilni o'qitishda samarali bo'lishi mumkin, chunki bu o'quvchilarga san'atni yanada kengroq va boyroq tushunishga yordam beradi.

– Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida badiiy tahlilni qo'llash o'quvchilarga quyidagi afzalliklarni beradi:

– Hissiy rivojlanish: Badiiy tahlil orqali o'quvchilar o'z hissiyotlarini va emotsiyalarini ifodalashni o'rganadilar. San'at asarini tushunish va ularga emotsional javob berish o'quvchilarning hissiy dunyosini boyitadi.

– Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Badiiy tahlil o'quvchilarga san'at asarini sinchiklab o'rganish va tanqidiy yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi.

– Estetik sezgirlik: Badiiy tahlilni o'qitish o'quvchilarning estetik sezgirliklarini oshiradi. Ular san'at asarlarini nafaqat ko'rish, balki ular bilan hissiy aloqa o'rnatish orqali chuqurroq tushunadilar.

– Madaniy va tarixiy tushuncha: San'at asarlarini tahlil qilish o'quvchilarga o'z madaniyati va boshqa madaniyatlar haqida chuqurroq tushuncha hosil qilishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ularning global dunyoqarashini kengaytiradi.

Tasviriy san'atda badiiy tahlilni o'qitish o'quvchilarga nafaqat san'atni yaxshi tushunish, balki ularni hissiy va intellektual rivojlantirishga ham yordam beradi. Badiiy tahlil o'quvchilarni san'at asarlarini chuqurroq tushunishga va ularning mazmunini yaxshiroq anglashga o'rgatadi. Shuningdek, bu metod o'quvchilarning estetik sezgirliklarini rivojlantiradi, tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi va ularni san'atga bo'lgan qiziqishlarini yanada kuchaytiradi.

Tasviriy san'atda badiiy tahlil o'quvchilarning emotsional qobiliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. San'at asarlari ko'pincha nafaqat ko'rish va tasavvur qilish, balki his-tuyg'ularni, ichki dunyoni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Badiiy tahlil jarayonida o'quvchilar san'at asarlarini tahlil qilish, uni turli aspektlardan baholash orqali o'zlarining emotsional reaksiyalarini tushunish va ifodalashni o'rganadilar.

San'at asarlari orqali hissiyotlarni anglash: Badiiy tahlil o'quvchilarga san'at asarlarining estetik tarkibini va mazmunini o'rganish, ular orqali ifodalanagan hissiyotlar va g'oyalarni anglash imkonini beradi. Masalan, ranglar, kompozitsiya, shakllar va matnlar orqali o'quvchilar asarlarning emotsional ta'sirini sezishadi. Tahlil davomida o'quvchilar asarlarning qanday hissiy ta'sir ko'rsatishini va o'zlarining qanday his-tuyg'ularga ega ekanliklarini aniqlashga yordam beradi.

Emotsional sezgirlikni rivojlantirish: Badiiy tahlil orqali o'quvchilar san'at asariga qanday reaksiyalar berayotganini o'rganadilar. Ushbu jarayon, o'z navbatida, o'quvchilarni o'z his-tuyg'ularini tanib olish va ularga to'g'ri nom berish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, ular san'at asaridagi noaniq va murakkab hissiyotlarni aniqlashga va ularga mos ravishda munosabat bildirishga o'rganadilar.

Kreativ va emotsional ifodalanish: Tasviriy san'atda badiiy tahlil orqali o'quvchilar o'z his-tuyg'ularini san'at asari orqali ifodalashga o'rganadilar. Ular tahlil qilayotgan asarlarni shaxsiy his-tuyg'ulari bilan bog'lash orqali badiiy ifodaning chuqurroq mazmunini tushunishadi. Bu esa o'z navbatida ularning emotsional intellektlarini rivojlantiradi.

Emotsional qobiliyatni shakllantirish metodlari:

Interaktiv tahlil va suhbatlar: O'quvchilarga san'at asarlarini muhokama qilish imkoniyatini yaratish, o'z his-tuyg'ularini va mulohazalarini ifodalashga yordam beradi. Suhbatlar orqali ularni emotsional reaksiyalarini tan olishga va ular bilan bog'liq ma'lumotlarni tahlil qilishga undash mumkin.

Emotsional yozuvlar: O'quvchilarga san'at asariga nisbatan emotsional yozuvlar yozish, asar haqida o'z fikrlarini va hissiyotlarini yozma ravishda ifodalashga yordam beradi. Bu metod ularning emotsional qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

San'at asarlarini sozlash: O'quvchilarni o'z hissiyotlari asosida san'at asarlarini yaratishga undash. Bu, ularni o'z hissiy tajribalari bilan yanada mustahkam bog'lashga yordam beradi va o'z his-tuyg'ularini san'at orqali ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Badiiy tahlil orqali emotsional qobiliyatni shakllantirish jarayoni o'quvchilarga nafaqat san'atni sezgir tarzda qabul qilishni, balki o'z hissiyotlarini to'g'ri ifodalashni va san'at orqali ularga yangi ma'no kiritishni o'rgatadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning emotsional rivojlanishiga, ularning ichki dunyosini yaxshiroq tushunishga va san'atning estetik kuchidan foydalangan holda o'z his-tuyg'ularini chuqurroq anglashga imkon yaratadi.

Natijalar. Tasviriy san'at darslarida badiiy tahlilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar san'at asarlarini tahlil qilish orqali nafaqat estetik, balki emotsional jihatdan ham chuqurroq tushunish va qabul qilishni o'rganadilar. Badiiy tahlilning o'quvchilarning hissiy va estetik rivojlanishiga ta'siri juda katta bo'lib, bu jarayon ularning dunyoqarashini kengaytiradi, hissiy sezgirliklarini oshiradi va badiiy asarlarga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tasviriy san'at asarlarini tahlil qilishda interaktiv pedagogik metodlarning qo'llanilishi o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini yaxshilashga olib keladi. Guruhiy muhokamalar, san'at asarlari bilan faol muloqot va ularning hissiy reaksiyalarini baham ko'rish orqali o'quvchilar o'zaro aloqalarini kuchaytiradilar. Bu metodlar o'quvchilarga san'atni chuqurroq tushunish va his qilish imkoniyatini yaratadi, ularning emotsional jihatdan qabul qilish darajasini oshiradi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar va multimedia vositalarini tasviriy san'at darslarida qo'llash, o'quvchilarga san'at asarlarini interaktiv tarzda tahlil qilish va ularga emotsional va estetik jihatdan yanada yaqinlashishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida tasviriy san'atni o'qitish jarayoni yanada jonli, interaktiv va qiziqarli bo'lib, o'quvchilarning san'atga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

O'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyati, badiiy tahlilning amaliy metodlari, pedagogik texnologiyalar va guruhiy yondashuvlar orqali rivojlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at darslarida badiiy tahlilni o'qitish jarayonida emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish, o'quvchilarning estetik va hissiy rivojlanishiga yordam beradi va ularning shaxsiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bu jarayon, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini va estetik sezgirliklarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tasviriy san'atni o'qitishda badiiy tahlilning o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni haqida turli fikrlar mavjud. Ba'zi mutaxassislar badiiy tahlilni faqat estetik jihatdan ahamiyatli ekanini ta'kidlasalar, boshqalar esa bu jarayonning emotsional va hissiy rivojlanishdagi ahamiyatini ko'rsatadilar.

Birinchidan, badiiy tahlilning o'quvchilarning emotsional rivojlanishiga ta'sirini inobatga olgan holda, bu jarayonni faqat badiiy asarlarga bo'lgan hissiy yondashuv bilan cheklash noto'g'ri bo'lishi mumkin. San'at asarlarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilarga asarlarning tarixiy va madaniy kontekstini ham tushuntirish zarur. Aks holda, tasviriy san'at asarlarini faqat estetik va hissiy yondashuvda ko'rib chiqish, uning to'liq badiiy qiymatini anglashni cheklab qo'yishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, badiiy tahlilni to'liq va keng qamrovli o'rganish zarur, chunki bu san'atni nafaqat hissiy, balki intellektual jihatdan ham qabul qilishni rivojlantiradi.

Ikkinchidan, tasviriy san'atni o'qitishda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi hamda interaktiv metodlarning samaradorligi muhokama qilinishi kerak. Multimedia va raqamli texnologiyalarni san'at darslarida qo'llash o'quvchilarning san'atni nafaqat vizual, balki emotsional va estetik jihatdan ham qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ammo ba'zi pedagoglar, raqamli texnologiyalarni qo'llashni ehtiyotkorlik bilan yondoshishni tavsiya qiladilar, chunki bu usullar ba'zida an'anaviy metodlarga qaraganda o'quvchilarning individual emotsional tajribalarini yomonlashtirishi mumkin.

Boshqa tomondan, badiiy tahlilning o'quvchilarning san'atga bo'lgan hissiy munosabatini o'stirishda qanday metodlar samarali bo'lishi mumkinligi ham muhokama qilinishi kerak. Kreativ va interaktiv metodlar orqali o'quvchilarning emotsional va estetik qabul qilish darajasi oshadi.

Ammo ba'zi tadqiqotchilar, badiiy tahlilni o'qitishda faqat interaktiv metodlar bilan cheklanishni xatolik deb biladilar. Ularning fikricha, badiiy tahlilni o'qitishda o'quvchilarni an'anaviy metodlar, masalan, yozma va og'zaki tahlil, tasviriy ifodalash, va klassik san'at asarlariga qaytib borish usullari orqali ham rivojlantirish kerak.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda turli metod va yondashuvlarning uyg'unlashuvi zarur. Badiiy tahlilni faqat bir nechta usul bilan cheklash, san'atni to'g'ri tushunishga xalaqit berishi mumkin. Shu sababli, o'quvchilarning san'at asarini to'g'ri, estetik va emotsional qabul qilishlarini ta'minlash uchun metodlarning moslashtirilgan va kompleks yondashuvi eng samarali natijalarni beradi.

Xulosa.

Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida badiiy tahlilni o'qitish o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy tahlil orqali o'quvchilar nafaqat san'at asarlarini estetik jihatdan, balki emotsional va intellektual jihatdan ham qabul qilishni o'rganadilar. Bu jarayon ularning estetik sezgirliklarini, hissiy rivojlanishlarini va badiiy asarlarga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Innovatsion pedagogik metodlar va interaktiv yondashuvlar tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda samarali vositalar sifatida ko'rsatilgan. Multimedia va raqamli texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarga san'at asarlarini nafaqat vizual, balki emotsional jihatdan ham chuqurroq tushunish imkonini yaratadi. Biroq, badiiy tahlilni faqat texnologik metodlarga asoslanib o'rganishning cheklovlarini ham inobatga olish zarur.

Shu bilan birga, an'anaviy metodlar, masalan, yozma tahlil, guruhviy muhokama va tasviriy ifodaning o'zaro uyg'unlashuvi o'quvchilarning emotsional va estetik rivojlanishiga yanada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilar nafaqat o'z hissiyotlarini ifodalashni, balki san'atni yanada chuqurroq va to'liqroq tushunishni o'rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, badiiy tahlilni o'qitish jarayoni o'quvchilarning emotsional qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Bu jarayon orqali o'quvchilar san'at asarlari bilan yanada yaqinlashadi, ularning hissiy va estetik tajribalari chuqurlashadi, shuningdek, san'atga bo'lgan qiziqishlari va tushunchalari kengayadi. Tasviriy san'atni o'qitishdagi kompleks yondashuv va metodlarning uyg'unlashuvi o'quvchilarning estetik va hissiy rivojlanishiga ta'sirini yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akhmedov, B. (2016). San'at asarlarini badiiy tahlil qilish metodikasi. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Shapiro, M. (2015). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va tasviriy san'at. Moscow: Visshaya shkola.
3. Muhammadjonov, A. (2010). Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. Tashkent: O'zbekistonda ta'lim.
4. Pikulik, T. (2001). Badiiy tahlilning nazariyasi va amaliyoti. St. Petersburg: Iskusstvo.
5. Hoshimov, S. (2017). Pedagogik texnologiyalar: yangi yondashuvlar va usullar. Tashkent: O'qituvchi.
6. Karpov, P. (2012). San'at asarlarini tahlil qilishda zamonaviy yondashuvlar. Moscow: Pedagogika.
7. Zhan, X. (2018). Emotsional qabul qilish va tasviriy san'at. Beijing: Beijing san'at institutining nashriyoti.
8. Jalolov, F. (2016). Innovatsion pedagogik metodlar va ularning tasviriy san'atga qo'llanishi. Tashkent: Ta'lim va rivojlanish.
9. Feldman, E. (2010). The Art of Critical Thinking: Understanding Visual Culture. New York: Routledge.
10. Sodiqov, A. (2019). Yoshlarni tasviriy san'at orqali emotsional rivojlantirish. Tashkent: Ma'naviyat va ma'rifat.

Abdullayev Sayfullo
Buxoro davlat pedagogika instituti,
pedagogika fanlari doktori

Zikrillayeva Visola
Buxoro davlat pedagogika instituti
magistranti

TALABALARDA RANGTASVIR BO'YICHA BADIY-KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH: EKSPERIMENTAL TADQIQOT

Annotatsiya. Maqolada rangtasvir ta'limi jarayonida talabalar badiiy-kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasi o'rganiladi. Tadqiqot doirasida eksperimental metodlar asosida yangi o'quv-uslubiy yondashuvlar ishlab chiqildi va ularning samaradorligi amaliy tajribalar orqali sinovdan o'tkazildi. Talabalarda rang, kompozitsiya, badiiy tafakkur va ijodiy ifoda vositalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Maqolada tajriba natijalari, statistik tahlillar va amaliy tavsiyalar keltirilgan. Natijalar ta'lim sifatini oshirish, kasbiy kompetensiyalarni mustahkamlash hamda talabalarni mustaqil va ijodiy faoliyatga tayyorlashda yangi imkoniyatlar ochishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: rangtasvir ta'limi, badiiy-kasbiy kompetensiya, metodika, eksperimental tadqiqot, ijodiy rivojlanish, kompozitsiya asoslari, rang bilimlari, badiiy tafakkur, tasviriy san'at, pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar, o'quv jarayoni samaradorligi, talaba faoliyati.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING ARTISTIC AND PROFESSIONAL COMPETENCIES IN STUDENTS IN THE FIELD OF PAINTING: EXPERIMENTAL RESEARCH

Annotation. The article explores the issue of improving methods for developing students' artistic and professional competencies in the process of painting education. Within the research, new educational-methodological approaches were developed based on experimental methods and tested through practical experiments. Particular attention was given to enhancing students' abilities to effectively use color, composition, artistic thinking, and creative expression tools. The article presents the results of the experiments, statistical analyses, and practical recommendations. The findings demonstrate that the proposed methods open new opportunities for improving the quality of education, strengthening professional competencies, and preparing students for independent and creative activities.

Keywords: painting education, artistic-professional competence, methodology, experimental research, creative development, basics of composition, color theory, artistic thinking, visual arts, pedagogical technologies, innovative methods, educational process efficiency, student activity.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО- ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация. В статье рассматривается вопрос совершенствования методики формирования художественно-профессиональных компетенций студентов в процессе обучения живописи. В рамках исследования были разработаны новые учебно-методические подходы на основе экспериментальных методов и проверены на практике. Особое внимание уделено развитию у студентов навыков эффективного использования цвета, композиции, художественного мышления и средств творческого самовыражения. В статье приведены результаты эксперимента, статистический анализ и практические рекомендации. Полученные данные свидетельствуют о том, что предложенные методики открывают новые возможности для повышения качества образования, укрепления профессиональных компетенций и подготовки студентов к самостоятельной и творческой деятельности.

Ключевые слова: обучение живописи, художественно-профессиональная компетенция, методика, экспериментальное исследование, творческое развитие, основы композиции, теория цвета, художественное мышление, изобразительное искусство, педагогические технологии, инновационные методы, эффективность учебного процесса, студенческая активность.

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish, kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish va ijodiy salohiyatga ega mutaxassislar tayyorlash davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, tasviriy san'at va rangtasvir yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni bozor iqtisodiyoti, texnologiyalar va zamonaviy san'at talablari asosida kasbga yo'naltirish, ularda badiiy-estetik dunyoqarashni shakllantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Badiiy-kasbiy kompetensiyalar deganda, talabalarning nazariy bilimlar bilan bir qatorda, rang, shakl, hajm, kompozitsiya kabi tasviriy san'at asoslarini ongli va mustaqil ijodiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati tushuniladi.

"Kompetentlik" (ingl. "competence" – "qobiliyat") – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish hisoblanadi. "Kompetentlik" pedagogik kategoriya sifatida ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan (nostandart) holatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi. Shundan kelib chiqqan holda kasbiy kompetentlik kategoriyasiga quyidagicha izoh keltirilgan.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishini ko'zda tutadi

Rangtasvir bo'yicha ta'lim jarayonida talabalar badiiy-kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada o'zbek va xorijiy olimlar tomonidan yozilgan ko'plab ilmiy va uslubiy adabiyotlar mavjud bo'lib, ular o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Masalan, o'zbek tadqiqotchilaridan S. Qosimov, M. Shamsiyev, T. Muxiddinov, M. Islomov va A. Yusupovlarning ilmiy ishlari va darsliklarida tasviriy san'at va rangtasvir fanini o'qitish, talabalarda rang va kompozitsiya haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish, estetik dunyoqarashni shakllantirish haqida ko'plab foydali g'oyalar ilgari surilgan. Bu mualliflar ijodiy yondashuvni kuchaytirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanish zarurligini ta'kidlaydilar.

Xorijiy manbalarda esa, masalan, H. Gardnerning "Ko'p intellekt nazariyasi", R. Arnheimning "San'at va vizual idrok" kitobi, shuningdek, Eisnerning estetik tarbiya haqidagi ishlari orqali rangtasvirning psixologik va estetik jihatlarini chuqur tahlil qilingan. Ushbu adabiyotlar o'quvchilar rang va shaklni qanday qabul qilishi, ijodiy tafakkur qanday rivojlanishi haqida muhim ilmiy asoslar beradi.

Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos jihatlarini o'rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin.

A.K.Markova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarida pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligi bayon qilingan: Maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish); Ijtimoiy kompetentlik (qo'shimcha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish); Shaxsiy kompetentlik (o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini namoyon etish); Individual kompetentlik (o'z-o'zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish).

Ta'lim amaliyotida kompetentlik yondoshuvini amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o'rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki, kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa fanlardan kiritilgan bo'lib, u fanlarda yetarli darajada chuqur anglab yetilgan va o'zining mustahkam o'rniga ega. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to'laqonli tarzda tegishli.

Y.P. Tonkonogaya va V.Y. Krichevskiyilar kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlarni ko'rib chiqar ekanlar, kompetentlikni xushaxloqlik, pedagogik tashkilotchilik, boshqaruvchanlik, kommunikativlik va boshqa sifatlardan bir qatorga qo'ygan.

S.E. Shishov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta'riflari keltirilgan: o'qish-o'rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik; bilim va vaziyatlar o'rtasidagi aloqani o'rnata bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo'lini topish (kompetentlik deb aytish uchun biror bir vaziyatda namoyon etiladigan taqdiridagina joiz bo'ladi, namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar bo'lib qolsa ham katta gap).

L.M.Dolgova, P.V. Simonov va boshqalarning fikricha, kompetentlik - olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir. Namunalarga o'xshash harakatlarni ko'zda tutadigan "bilim, ko'nikma va malakalardan" farqli o'laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi.

"Kompetentlik – ijtimoiy amaliyot ko‘rinishidagi bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi bo‘lib, u ta‘lim jarayoni natijalariga ijtimoiy-madaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo‘yiladigan hollarda namoyon bo‘ladi”, - deb ta‘kidlaydi L.M. Dolgova. V.V. Bashevning ta‘kidlashicha, kompetentliklar – insonning individual qobiliyati bo‘lib, ular shart-sharoitlar o‘zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa shart-sharoitlarga ko‘cha olishida namoyon bo‘ladi.

N.G. Vitkovskayaning ta‘riflashicha, kompetentlik - qo‘yilgan muammolarni hal etishga qaratilgan insonning ichki (bilim, ko‘nikma va malakalari, ma‘naviy sifatlari, psixologik xususiyatlari) va tashqi (moddiy-texnik, ijtimoiy) imkoniyatlarini safarbar qila olishga qodirligidir.

Psixologik nuqtai-nazardan, A.K. Markovanning fikricha, kompetentlik – muayyan insonning xarakteristikasi, ya‘ni kasbiy talablarga munosibligi darajasi bo‘yicha insonning individual xarakteristikasi demakdir.

N.A. Muslimov o‘zining tadqiqot ishlarida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanganlik asosini oltita sifatlar, ya‘ni motivatsion xislatlar (insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo‘lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi), intellektual salohiyat (barcha rasmiy hujjatlar asosida o‘qituvchi axborot va ma‘lumotlarni uzatishga, bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga intiladi), irodaviy sifatlar (maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to‘siqlarni, jismoniy va aqliy zo‘riqlashlarni yenga olishlik, o‘zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari), amaliy ko‘nikmalar (psixologik, pedagogik, metodik va texnik-texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi ko‘nikmalari), hissiy sifatlar (o‘z hissiyotlarini boshqarishning zaruriy malakalarini shakllantirishi, o‘zining aniq hislari (qahr, g‘azab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, mag‘rurlik, qo‘rqish, ko‘ngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishi hamda o‘z hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishi) hamda o‘z–o‘zini boshqara olish (maqsadlarni va ularga erishish vositalarini tanlashdagi erkinlik, vijdonlilik, o‘z faoliyatiga tanqidiy yondoshuv, harakatlarning keng qamrovliligi va anglanganligi, o‘z xulqini boshqalariniki bilan qiyoslab borishi, kelajakka ishonchi, o‘z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turishi va boshqara olishi) sifatlari tashkil etishini ta‘kidlab o‘tadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarni zamonaviy san‘at talablari asosida o‘qitish, ularni ijodkorlikka yo‘naltirish va amaliy bilimlarni chuqurlashtirish uchun metodik yondashuvlarni takomillashtirish zarur. Shuningdek, talabalarning faolligini oshiradigan, ularda ijodiy tafakkur va badiiy didni rivojlantiradigan usullarni qo‘llash bugungi ta‘limda eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tasviriy san‘atda badiiy-kasbiy kompetensiyalar — bu o‘quvchilar va talabalarda tasviriy san‘atning estetik va kasbiy jihatlarini mukammal tushunish, ijodiy yondashuvlar asosida ishlash va o‘z faoliyatlarini muvaffaqiyatli olib borish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlar to‘plamidir. Tasviriy san‘atda badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish o‘quvchilarni nafaqat badiiy ishlanmalar yaratishga, balki tasviriy san‘atning amaliy va kasbiy sohalarida ishlashga tayyorlashga qaratilgan.

Badiiy-kasbiy kompetensiyalar quyidagi asosiy elementlardan iborat:

Tasviriy san‘atning turli janrlari, uslublari, tarixiy rivojlanishi, kompozitsiya va rangshunoslik asoslari haqida chuqur bilimlarga ega bo‘lish. Badiiy bilimlar talabalarga rang, shakl, tuzilma, kompozitsiya va boshqa elementlarni to‘g‘ri qo‘llashga imkon beradi.

Badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda ijodiy fikrlash muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin va original tarzda ifoda etish, yangi g‘oyalar yaratish, an‘anaviy uslublardan tashqariga chiqish qobiliyatiga ega bo‘lishlari kerak.

Tasviriy san‘atda muvaffaqiyatli ishlash uchun turli texnikalar, materiallar va uslublarni bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lish zarur. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarga badiiy asarlarni yaratishda, uning turli jihatlarini aniqlashda, ranglarni, shakllarni va kompozitsiyani to‘g‘ri ishlatishda yordam beradi.

Badiiy-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda kreativ yondashuvlar muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga va yangi yechimlar topishga undash, badiiy asarlarni yaratishda yangicha va inovatsion usullardan foydalanish zarur.

Badiiy-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o‘quvchilarning tasviriy san‘atning amaliy sohasi - masalan, dizayn, reklamalar, interyer san‘ati, vizual kommunikatsiyalar va boshqalar bo‘yicha kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish ham juda muhimdir. Bu sohalarida ishlash uchun talaba nafaqat badiiy bilimlar, balki texnik va kasbiy bilimlarga ham ega bo‘lishi kerak.

Badiiy-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o‘quvchilarda estetik idrokni shakllantirish, san‘at asarlarini tahlil qilish va ularga tanqidiy qarash qobiliyatini oshirish kerak. Bu, o‘z navbatida, ularning badiiy ko‘nikmalarini chuqurlashtiradi.

Tasviriy san‘atda badiiy-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda jamoaviy ish va hamkorlik muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar birgalikda ishlash, o‘zaro fikr almashish va badiiy ishlanmalar yaratishda bir-biriga yordam berish orqali ko‘proq muvaffaqiyatga erishishadi.

Badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish nafaqat o'quvchilarning tasviriy san'atni yaxshi bilishlariga yordam beradi, balki ularning kasbiy sohada muvaffaqiyatli ishlashlariga ham zamin yaratadi. Shuning uchun tasviriy san'at o'qituvchilari ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalardan foydalanishlari zarur.

Eksperimental tadqiqot davomida talabalar tomonidan rangtasvir bo'yicha badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan metodikalarni joriy etishning samaradorligi o'rganildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – rangtasvir darslarida badiiy-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan yangi pedagogik yondashuvlarni amaliyotda sinab ko'rish edi.

Tadqiqotda ishtirok etgan talabalarning natijalarini tahlil qilishda quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Yangi metodikalarning joriy etilishi talabalar badiiy tasavvurlarini kengaytirishga, ularning ijodiy faoliyatini yanada rivojlantirishga olib keldi. O'quvchilarning rangtasvir darslaridagi ishtiroki yanada faol bo'lib, ularda tasviriy san'atni chuqurroq tushunish va aks ettirish qobiliyati yuzaga keldi.

Talabalar orasida badiiy-kommunikativ kompetensiyaning ortishi kuzatildi. Yangi metodikalarning qo'llanilishi natijasida talabalarning rangtasvirni yaratishdagi mustaqil yondashuvi, ijodkorligi va tanqidiy fikrlash qobiliyati sezilarli darajada oshdi.

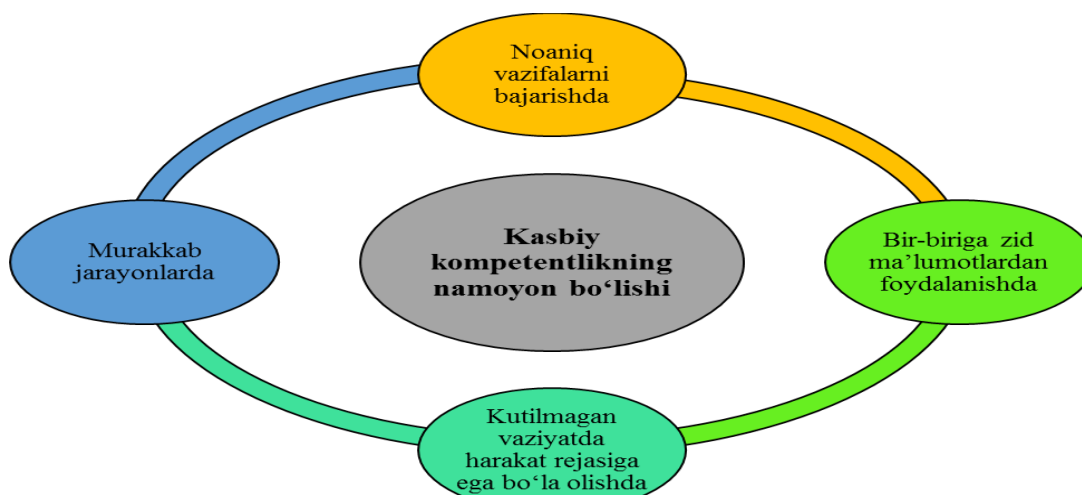
Rangtasvir darslarida o'quvchilarga kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish jarayoni yanada samarali bo'ldi. Talabalar darsda o'z kasbiy mehnatida foydalanish uchun zarur bo'lgan uslublar va texnikalarni egallashdi, bu esa ularning kelajakdagi professional faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Eksperiment ishtirokchilarining o'quv yutuqlarini baholash jarayonida, ularning tasviriy san'atga qiziqishi va o'z tasavvurlarini obrazli tarzda ifodalashdagi yutuqlari aniqlandi. Yangi metodikaning joriy etilishi, ayniqsa, rangtanlash, kompozitsiya va materiallar bilan ishlashda talabalar ko'nikmalarining yaxshilanishiga olib keldi.

Tajribaviy metodlar, jumladan, interaktiv o'qitish usullari va guruhli ishlar, talabalar o'rtasida birgalikda ishlash madaniyatini rivojlantirdi. Bu metodlar talabalarning kommunikativ va ijodiy ko'nikmalarini yaxshilashga imkon berdi.

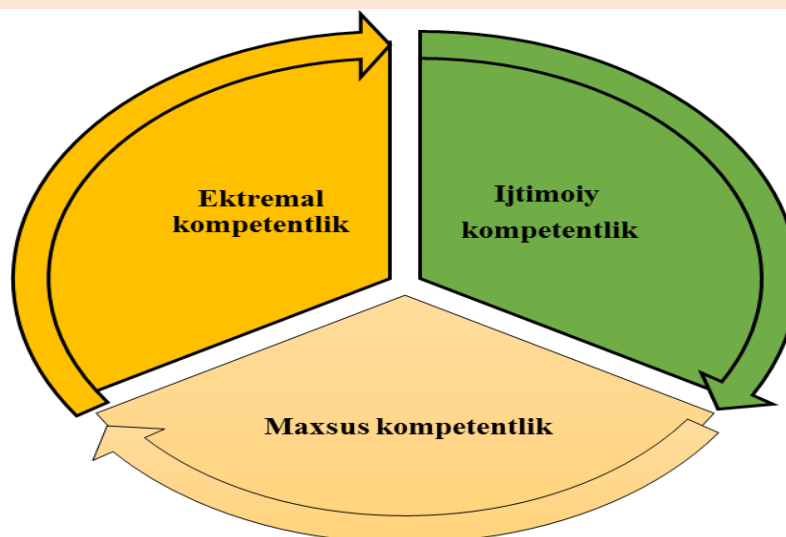
Yuqoridagi natijalar, rangtasvir bo'yicha badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llashning muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar, shuningdek, kelajakda metodikaning takomillashtirilishi va kengroq joriy etilishi uchun zarur bo'lgan yo'nalishlarni aniqlashga imkon yaratdi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va hatti-harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, "kompetensiya" mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

1-chizma. "Kasbiy kompetentlik"ning namoyon bo'lish shakli

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis: o'z bilimlarini izchil boyitib boradi; yangi axborotlarni o'zlashtiradi; davr talablarini chuqur anglaydi; yangi bilimlarni izlab topadi; ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi. Kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

2-chizma. Kasbiy kompetentlik negizida aks etadigan sifatlar majmui

Ta'lim amaliyotida kompetentlik yondoshuvini amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o'rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki, kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa fanlardan kiritilgan bo'lib, u fanlarda yetarli darajada chuqur anglab yetilgan va o'zining mustahkam o'rniga ega. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to'laqonli tarzda tegishli

Xulosa Mazkur tadqiqotda talabalar rangtasvir bo'yicha badiiy-kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish yo'llari o'rganildi. Tadqiqot natijalari, badiiy ta'limda rangtasvirning o'rni va ahamiyatini tushunishning zarurligi, shuningdek, badiiy-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda interaktiv va kreativ yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatdi.

Eksperimental tadqiqotlar natijasida, rangtasvir bo'yicha zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali talabalar faolligi va ijodiy fikrlash qobiliyati oshgani, shuningdek, o'quvchilarning amaliy ko'nikmalariga bo'lgan qiziqishlari ortgani aniqlangan. Taklif etilgan metodika, o'quvchilarga rangtasvirni nafaqat estetik, balki kasbiy nuqtai nazardan ham chuqurroq tushunishga imkon beradi. Bundan tashqari, rangtasvir bo'yicha badiiy-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda o'qituvchilarning metodik ko'nikmalari, o'quv materiallarining to'g'ri tanlanishi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati ta'kidlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kompetensiyalarni shakllantirishda tizimli yondashuv, o'quvchilarga ko'proq mustaqil va ijodiy ishlarni bajarish imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, taklif etilgan metodika amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun o'qituvchilarni muntazam ravishda malaka oshirish va ularni yangi pedagogik metodlar bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari o'quv jarayonining sifatini oshirishga, rangtasvirni o'qitishning samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida olingan bilim va tajribalar, badiiy ta'lim sohasida yanada rivojlanish uchun muhim ilmiy va amaliy asoslarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muminov, A. (2018). Rangtasvir o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
2. Usmonov, R. (2020). Badiiy ta'limda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish. Samarqand: O'qituvchi.
3. Karimov, D. (2017). Pedagogik texnologiyalar va ularning o'quv jarayonidagi o'rni. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Mahmudov, O. (2019). Ta'lim metodikasi: Badiiy ta'lim va rangtasvir. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.
5. Raximov, B. (2021). Rangtasvirni o'qitishda yangi yondashuvlar. Toshkent: Yoshlar nashriyoti.

Qurbonova O'Imas Usmonovna
 Buxoro davlat pedagogika instituti
 pedagogika kafedrası dotsenti,
 pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)
uuqurbonova@gmail.com

OLIIY TA'LIMDA TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada mustaqil ta'lim va uni o'ziga xos xususiyatlari, oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim tizimini tashkil qilish shakl, metod va vositalari, mustaqil ta'limning ahamiyati, mustaqil ta'lim turlari atroflicha ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, mustaqil ta'lim, motivatsiya, rivojlanish, fikrlash, harakat, o'qitish, mustaqil ta'limni tashkil qilish yo'llari, oliy ta'lim.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье подробно рассматривается самостоятельное обучение и его особенности, формы, методы и средства организации системы дистанционного обучения в системе высшего образования, значение самостоятельного обучения, виды самостоятельного обучения.

Ключевые слова: образование, самостоятельное обучение, мотивация, развитие, мышление, действие, преподавание, способы организации самостоятельного обучения, высшее образование.

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Annotation. The article describes in detail the concept of independent education and its specific features, the forms, methods and means of organizing a distance learning system in the higher education system, the importance of independent education, and the types of independent education.

Keywords: education, independent education, motivation, development, thinking, action, teaching, ways of organizing independent education, higher education.

Kirish. Bugun ta'lim iqtisodiy va ilmiy-texnik taraqqiyotning hal qiluvchi omili, jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini shakllantirish, unda ijtimoiy maqomlarni taqsimlash mexanizmi hisoblanadi. Buni ayni paytda xorijiy davlatlarda ta'lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirish orqali yuksak bilim va ko'nikmalarga ega kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilayotganligidan ham anglash mumkin. Zero, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: **"Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu — ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq"** [4].

Oliy maktabda o'quv jarayonini modul-kredit tizimi asosida tashkil etilishi talabalar mustaqil ta'limini tashkil etilishni ham ko'zda tutadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, talaba mustaqil faoliyatini tashkil etish orqali uni mustaqil ishlashga, mustaqil bilim olishga stimullashtirish, mustaqil ta'lim olishi asosiy o'rin egallaydi. Mustaqil ishlar shunday o'quv faoliyati sanaladiki, unda bilimlar egallanishi bilan birga, ko'nikma hosil qilinishi, ko'nikmalar malakaga aylanishi, malaka amaliy faoliyatda qo'llash orqali kompetensiyaga aylanib borishini nazarda tutadi.

Doimiy va tez o'zgarib boruvchi texnologiyalar, bilimlarning yangilanishi zamonaviy sharoitga moslashish ko'nikmasiga ega bo'lish, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish zaruriyati talabalarni yoshlikdan yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga o'rgatib borish lozimligini anglatadi.

Asosiy qism. Agar ta'lim oluvchilarning "mustaqil o'rganish", "mustaqil faoliyat", "mustaqil ta'lim" tushunchalarini xorij va o'zbek olimlari tadqiqotlari orqali tahlil qilsak, mustaqil o'rganish - tafakkur jarayonining sharti hamda aqlning xislati (M.N.Mardonov, E.Z.Usmonova), mustaqil o'rganish - bu aqliy faoliyat usullarini egallashning natijasi hamda shartidir (D.B.Bogoyavlenskiy, Ye.N.Kabanova - Meller, V.I.Reshetnikov).

V.M.Karimova, R.I.Sunnatovalarning ta'kidlashlaricha, mustaqil o'rganish - bu shaxs xislati bo'lib, masala yechishning aniq usulini tanlash hamda yechimini ta'minlashdan iborat [2].

Mustaqil ta'lim - belgilangan o'quv topshiriqlarini tahsil oluvchilarning mustaqil va ijodiy bajarishlari asosida o'tadigan o'quv faoliyatidir. Mustaqil ta'lim negizini mustaqil ishlar tashkil etadi.

Talabalar mustaqil ta'limi fanlardan olgan bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, mavjud malaka va ko'nikmalarni takomillashtirish shu bilan birga talabalarning yangi bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan intilishi sifatida qoraladi.

Mustaqil ta'limning asosiy maqsadi talabalarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini o'stirishdir.

Mustaqil ta'limning vazifalari shaxsning intellektual imkoniyatlarini yangilash, ularning g'oyaviy-nazariy saviyasini oshirish, kasbiy mahorati va madaniyatini takomillashtirishga qaratiladi.

Mustaqil o'qish o'quv jarayonidan tashqarida kechishi mumkin, ya'ni talaba muayyan ta'lim muassasasiga bormay turib, uyda o'zi o'quv materiallari asosida mustaqil, individual holda o'qishi va o'rganishi mumkin.

N.Muslimovning fikricha mustaqil ta'lim - bilimlarni o'zlashtirish tasavvurlarini rivojlantirish tushunchalari, ko'nikma va malakalarni hosil qilish bo'yicha o'quv jarayonining sub'ektiv maqsadiga muvofiq muntazam, mustaqil hamda avtonom faoliyatni tashkil etish demakdir.

Mustaqil ta'limni pedagogik tamoyillarga asoslanib tashkil etilishi lozim. Masalan, talabalarning ongliklik va faolligi tamoyili o'qitishni shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda talabalar ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash malakalarini ongli va faol egallab oladilar, bunda ularni ijodiy tashabbuskorlik, o'quv materialini mustaqil egallash, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yo'naltirish talab etiladi [1].

Mustaqil ta'lim – o'qituvchining bevosita ishtirokisiz o'quv topshiriqlarini bajarishni o'z ichiga olgan o'quv faoliyati turi. Mustaqil ish o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi; talabalarga olingan bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish, shuningdek, mustaqillik va o'z faoliyatini erkin tashkil etishni rivojlantirish imkonini beradi.

Mustaqil ta'lim o'z-o'zini o'rganish hamda mustaqil ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun foydalidir, shuningdek, talabaga mustaqil bo'lishga imkon yaratadi.

Bu esa amaliyotda xususiy-didaktik maqsadlarga bog'liq ravishda 4 ta mustaqil ish tipida amalga oshadi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Mustaqil ishlarni tashkil etishning xususiy-didaktik maqsadiga ko'ra tiplari

№	Mustaqil ish tipi	vazifasi
	Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining birinchi turi	bu sirdan qaraganda faoliyatning algoritmi ma'lumotlari va vazifalar sharoitidan iborat, ya'ni dastlabki bilimlarning (bilim, tushuncha hosil qilish-birinchi bosqich) shakllanishi omillari asosida talabalarda shakllanadigan va ulardan talab qilinadigan malakalarni aniqlashdir. Bu maqsadga etish uchun talabalar tomonidan idrok qilinadigan vazifalarni yechish zarurligi ko'zda tutiladi.
	Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining ikkinchi tipi	Bunda o'zlashtirilgan ahborotlar xotirada qayta ishlashga va tipik vazifalarni, ya'ni bilimlarning ikkinchi bosqichini bajarishga qaratilgan ko'nikmalar shakllanadi. Mustaqil ishlarning ikkinchi tipi barcha turlarining umumiy tavsifnomasi shundaki, bunday ishlarda vazifalarning hal qilinish g'oyasi (tamoyili) e'lon qilinadi, talabalardan ushbu g'oyani (tamoyilni) rivojlantirib, konkret sharoitga tatbiq etish usul va vositalari talab qilinadi.
	Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining uchinchi tipi	talabalarda uchinchi bosqich – tipik bo'lmagan vazifalarni bajarish chog'ida shakllanadigan bilimlardan iboratdir. Bu maqsadga talabalardan o'rganilayotgan obyektidagi o'zgarishlar sabablarining algoritm asoslarini tuzishni talab qiladigan bilish (idrok qilish) masalalarini yechish jarayonida erishish mumkin.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining to'rtinchi tipi	ijodiy faoliyatga omillar yaratishdir. Bunday ishlarni bajarishdagi talabalarning bilish faolligi shundan iboratki, bunda talabalar muhokama qilinayotgan ob'ekt mohiyatiga tobora chuqur kirib boradi, zarur bo'lgan yangi, oldindan noma'lum bo'lgan g'oyalarni topish va yangi axborotlarni yuzaga keltirish tamoyillarini hal qilish uchun zarur bo'lgan yangi aloqalar munosabatlarni o'rnatadi. Bunda talaba vazifalarni bajarishning har bir bosqichida o'zi yaratishi lozim bo'lgan, uning uchun yangi bo'lgan harakatlar mohiyati, u yoki bu axborot xarakteri ustida bosh qotirishga majbur bo'ladi

Mustaqil ishlarni tashkil etish samaradorlini oshirish quyidagi shartlarni talab etadi. Jumladan,

- a) mustaqil ishlarning ilmiyligi, uning tadqiqiy xarakteri;
- b) mustaqil ish vazifalarini individuallashtirish;
- c) mustaqil ishlarni tashkil etishga metodik rahbarlik qilish;
- d) mustaqil ravishda o'z bilimlarini yanada oshirib borishga bo'lgan ehtiyojning shakllanishi.

Mustaqil ta'lim bo'yicha mashg'ulotlarning izchilligini va maqsadga muvofiqligini ta'minlash maqsadida uning rejasini tuziladi.

Rejaga quyidagi talablar qo'yiladi:

- e) rejalashtirilayotgan ishlarning hajmi va ketma-ketligi;
- f) ularning bajarish muddati;

g) mustaqil faoliyatning har bir turiga mos talaba shaxsini rivojlantirish bilan bog'liq maqsadli harakatlar.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda mustaqil ishlarning quyidagi turlari qayd qilinadi (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

Mustaqil ish turlari

Mustaqil ish turlari				
Namunalar	bo'yicha	Rekonstruktiv-variativ	Evristik (qisman, ijodiy)	Ijodiy tadqiqot
tipik vazifalarni, turli mashqlarni namuna asosida yechishdir. Ular materialni o'zlashtirish uchun omil bo'ladi, lekin talabalarning ijodiy faolligini rivojlantirmaydi.		nafaqat bilimlarning amaliy tavsifnomasini, balki bilimlar tuzilmasini qayta ishlab chiqishni, masala, muammoni yechishda mavjud bilimlarni jalb qilishni ko'zda tutadi.	ma'ruza, laboratoriya, amaliy mashg'ulotlar, seminarlarda qo'yilgan ayrim masala, muammolarni hal qilish bilan bog'liq.	tadqiqot muammosini ko'ra olish malakasini, uni mustaqil ifodalay olish, farazni belgilay olish, muammoni hal qilish rejasini ishlab chiqish, uni hal qilishga yo'naltiradi.

Ko'rinib turibdiki, ijodiy tadqiqot ishlarida vazifa muammoli vaziyatning yuzaga kelishini taqozo qiladigan sharoit yaratishdan iborat bo'ladi. Talaba o'z faoliyatida tayyor namunadan emas, balki masalani hal qilish yo'llarini qidiradi, tadqiq qiladi. Bunday ishlar sirasiga eksperiment o'tkazish, o'quv jihozlari, maketlar va didaktik vositalarni loyihalash bilan bog'liq vazifalar kiradi.

Xorijiy tajribalarga nazar tashlasak, olim Xendersen mustaqil tadqiqotlar yaxshi motivatsiyaga ega bo'lgan talabalarga an'anaviy akademik dasturga mos kelishi shart bo'lmagan, lekin talabani qiziqtirgan mavzuni o'rganishiga imkon beradi. Bu talabalarga maxsus materiallarni o'rganish yoki tadqiqot tajribasini olish imkonini beradi, deb hisoblaydi [3].

Amerika Qo'shma Shtatlari Oliy o'quv yurtlarida talabalar mustaqil ta'limining turli shakllari qo'llanadi. M., onlayn, individual yoki gibril onlayn mustaqil ta'limi, mustaqil o'quv dasturlari, ayniqsa, an'anaviy ta'lim muhitini qoniqarsiz deb biladiganlar uchun foydalidir. Masalan, mustaqil o'rganish sog'lig'i bilan bog'liq muammolari mavjud bo'lgan, intensiv o'qish jadvali yoki iqtidorli akademik qobiliyati bo'lgan iqtidorli talabalar uchun juda mos keladi. Ko'pincha, yuqori natijaga erishgan talabalarga darsga bormasdan o'rganishlari uchun mustaqil ta'lim olish taklif etiladi.

Mustaqil ta'lim jarayoni uning aniq shakli, metodlari va usullarini qamrab olishi zarur.

Mustaqil ta'limning asosiy metodi adabiyotlar ustida individual ishlashdir. Bu metod axborotlar oqimida eng muhim axborotni topish, unga to'g'ri baho berish, ushbu axborotdan kasbiy faoliyatda foydalanish malaka va kompetensiyalarni shakllantirish bilan bog'liq. Qo'lga kiritilgan axborotlar asosida mustaqil mashq qilish metodlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu metoddan foydalanish amaliy faoliyatda zarur bo'ladigan sifat ko'rsatkichlarini ta'minlaydi.

Shuningdek, mustaqil ta'limga amaliy ahamiyatga molik bo'lgan vazifalarni bajarish va audiovizual uskunalar bilan ishlash ham kiradi.

Mustaqil ta'limning muhim metodlaridan biri talabalarni o'quv axborotlari bilan tanqidiy ishlash malakalari bilan bo'g'liq bo'ladi. Bu orqali talabalarining tadqiqotchilik malakalari, ijodiy izlanishga bo'lgan intilishi, o'z ustida ishlash, har tomonlama tadqiqot olib borishning mohiyatini anglab yetishi muhim sanaladi.

Mustaqil topshiriqlarni samarali bajarish uchun talaba quyidagi tavsiyalarga amal qilishi zarur: topshiriqni diqqat bilan o'qib chiqish va Mustaqil ishda nima talab qilinishini tushunib olish lozim. Vazifani kichikroq bosqichlarga ajratish zarur. Vazifani bajarish uchun reja tuzish, kerakli ma'lumot va materiallarni topish; olingan bilimlarni tizimlashtirish kerak. Tugallangan vazifani tekshirib chiqish talab etiladi.

Mustaqil ish o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi, u quyidagilarga imkon yaratadi. Talaba tomonidan olingan bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish, mustaqillik va o'z-o'zi tashkil etishni rivojlantirish, talabalarni mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilishga o'rgatish negizida talabalarni kelajakdagi mustaqil faoliyatga tayyorlash.

O'qituvchi tomonidan mustaqil ishlarni rejalashtirish va tashkil etish strategiyasi ishlab chiqilishi lozim. Mustaqil ishlarni samarali tashkil etish va rejalashtirish uchun quyidagi omillarni hisobga olish zarur: mustaqil ishning maqsadi, mustaqil ishlarni bajarish muddati, kerakli o'quv materiallari va manbalar, talabalarining tayyorgarlik darajasi, topshiriqni bajarish uchun amaliy maslahat berish, o'z-o'zidan topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beradigan amaliy maslahatlar.

Shuningdek, talabalarining ruhiy tayyorgarligi ham muhim o'rin egallaydi. Bunda vazifani erta boshlash, shunda unga tayyorgarlik ko'rish uchun yetarli vaqt bo'ladi. Savol tug'ilsa, o'qituvchidan yoki boshqa talabalardan yordam so'rashdan qo'rqmaslik, xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun bajarilgan topshiriqni tekshirish lozim.

Oliy ta'limda mustaqil ishning quyidagi turlari ajratiladi: test sinovlari talabalarining bilim va malakalarini tekshirishga qaratilgan mustaqil ish turlaridir. Bularga testlar, topshiriqlar, kreditlar va imtihonlar kiradi.

Amaliy ish - talabalarining amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan mustaqil ish turi. Bularga laboratoriya ishlari, kurs loyihalari va diplom ishlari kiradi.

Ilmiy ishlar - talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini, ilmiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan mustaqil ish turlaridir. Bularga tezislar, kurs ishlari va taqrizlarni kiritish mumkin.

Mustaqil ish turlari quyidagi xususiyatlarga ega. Masalan, testlar butun o'quv jarayonini qamrab olishi mumkin. Ular o'qituvchiga talabalarining bilim va ko'nikmalarini baholash, shuningdek, o'quv harakatlaridagi zaif tomonlarini aniqlashga imkon yaratadi.

Amaliy ishlar laboratoriya, seminarlarda yoki boshqa o'quv binolarida amalga oshiriladi. Ular talabalarga olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash va amaliyotda qo'llashni o'rganish imkonini beradi.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari uzoq muddatda amalga oshiriladi. Ular talabalarga muayyan mavzuni mustaqil o'rganish, tadqiqot olib borish va ilmiy ma'ruza yozishga imkoniyat yaratadi. Mustaqil ishni bajarish uchun o'quv didaktik vositalardan foydalanish mumkin.

Darslik va o'quv qo'llanmalar mustaqil ishni bajarish uchun asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi. Ilmiy maqolalar tadqiqot ishlarini bajarish uchun foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumot manbalari hisoblanadi.

Internet - bu har xil turdagi mustaqil ishlarni bajarish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan keng ma'lumot manbai.

Kutubxonalar kerakli manbalarni topish uchun foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumot markazlari. Oliy ta'limda mustaqil ish turi maqsad-vazifalari hamda va amalga oshirish usullari bilan bir-biridan keskin farqlanadi. Talabalar mustaqil ishlarni bajarish uchun turli vositalardan foydalanishlari mumkin.

Sun'iy intellekt (SI; inglizcha: "artificial intelligence", AI) inson intellektiga taqlid qilishga qodir bo'lgan mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasi hisoblanadi. Bugungi kunda keng qo'llanilib kelinayotgan sun'iy intellekt texnologiyalariga aqlli veb-qidiruv tizimlari (m., YouTubeSearch), tavsiyaviytizimlar (YouTube, Amazon va Netflix), tabiiy tilni tushunish (Google Assistant, Siri va Alexa va h.), o'zini-o'zi boshqaradigan avtomobillar (masalan, Waymo) va boshqalarni keltirish mumkin [5].

Xulosa qilib aytganda, mustaqil ta'lim o'qitishning eng muhim yo'li bo'lib, unda talabalar mashg'ulotga tayyorlanish, olingan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash jarayonida ularning individual faolligi oshib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baybaeva M. X. Mustaqil ta'lim olish texnologiyasi va kasbiy yo'nalganlik // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2005.
2. Karimova V.M. Mustaqil fikrlash. -T.: Sharq. 2000. -112 b.
3. Хендерсон, Юан. С. (1984). «Введение: теоретические взгляды на образование взрослых». В Хендерсоне, Юан. С.; Натенсон, Майкл Б. (ред.). Самостоятельное обучение в высшем образовании. Энглвуд Клиффс, Нью-Джерси: Публикации по образовательным технологиям. С. 3–56. ISBN 978-0-87778-188-2. Проверено 25 мая 2013 года.
4. <https://daryo.uz/2023/12/09/mamlakatni-qudratli-millatni-buyuk-qiladigan-kuch-bu-ilm-fan-talim-va-tarbiyadir-shavkat-mirziyoyev>
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Sun%CA%BCiy_intellekt

IMITATION PARADIGMA ASOSIDA TALABALAR FAOLIYATINI KONSTRUKTIV TASHKIL ETISHDA DUCH KELINADIGAN MUAMMOLAR

Annotatsiya. Maqolada imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etishda yuzaga keladigan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Imitatsion paradigma ta'lim jarayonida talabalarning faol ishtirokini ta'minlashga, o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvdir. Biroq, bu yondashuvning samarali amalga oshirilishida bir qator pedagogik va psixologik muammolar mavjud. Ushbu maqolada, imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etishda uchraydigan muammolar, ularning sabablari va echimlari batafsil yoritiladi. Shuningdek, maqolada o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: imitatsion paradigma, konstruktiv ta'lim, talabalar faoliyati, pedagogik muammolar, ta'lim texnologiyalari, konstruktivizm.

PROBLEMS ENCOUNTERED IN CONSTRUCTIVELY ORGANIZING STUDENT ACTIVITIES BASED ON THE IMITATION PARADIGM

Annotation. The article analyzes the main problems that arise in the constructive organization of student activities based on the imitation paradigm. The imitation paradigm is a pedagogical approach aimed at ensuring the active participation of students in the educational process and applying the acquired knowledge in practice. However, there are a number of pedagogical and psychological problems in the effective implementation of this approach. This article discusses in detail the problems encountered in the constructive organization of student activities based on the imitation paradigm, their causes and solutions. The article also provides practical recommendations for teachers.

Keywords: imitation paradigm, constructive education, student activity, pedagogical problems, educational technologies, constructivism.

ПРОБЛЕМЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ КОНСТРУКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ИМИТАЦИОННОЙ ПАРАДИГМЫ

Абстрактный. В статье анализируются основные проблемы, возникающие при конструктивной организации деятельности учащихся на основе имитационной парадигмы. Парадигма имитации — педагогический подход, направленный на обеспечение активного участия студентов в образовательном процессе и применение полученных знаний на практике. Однако эффективная реализация этого подхода сопряжена с рядом педагогических и психологических проблем. В статье подробно рассматриваются проблемы, возникающие при конструктивной организации деятельности учащихся на основе имитационной парадигмы, причины их возникновения и пути решения. В статье также даны практические рекомендации для учителей.

Ключевые слова: имитационная парадигма, конструктивное образование, деятельность учащихся, педагогические проблемы, образовательные технологии, конструктивизм.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonlarida o'quvchilarning faolligi, ularning bilim olishga bo'lgan munosabati va o'rganish jarayonidagi ishtirokini yuqori darajaga ko'tarish zaruriyati kun tartibidan tushmayapti. Bunda o'quvchilarni faqat bilim egallashga emas, balki ularni amaliyotda qo'llashga o'rgatish talab etiladi. Imitatsion paradigma bu masalada muhim ahamiyatga ega, chunki u talabalarni faqat passiv bilim egasi qilishdan ko'ra, ularni amaliy faoliyatga jalb etishni nazarda tutadi. Biroq, imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etishda ba'zi qiyinchiliklar va muammolar yuzaga keladi. Ushbu maqolada imitatsion paradigma asosida o'quv faoliyatini konstruktiv tashkil etishda duch kelinadigan asosiy muammolar tahlil qilinadi, shuningdek, bu muammolarni qanday hal qilish mumkinligi haqida fikrlar keltiriladi.

Imitatsion paradigma: Asosiy tushunchalar va mohiyat

Imitatsion paradigma — bu o'rganish jarayonida o'quvchilarning bilimlarini takrorlash va amaliyotda qo'llash orqali rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvdir. Bu paradigma, o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni turli sharoitlarda va vaziyatlarda takrorlash orqali ularni mustahkamlashni maqsad qiladi. Imitatsiya (takrorlash) jarayonida talaba ilgari o'rgangan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llashga, qarorlar qabul qilishga, turli rollarda o'zini namoyon qilishga o'rgatadi. Imitatsion paradigma ta'lim jarayonida o'quvchilarni passiv bilim egasi emas, balki faol ishtirokchiga aylantirishga xizmat qiladi. Bunda talabalar o'rganish jarayonida o'z faoliyatini konstruktiv tashkil etishga intiladilar.

Konstruktiv ta'lim: Maqsad va vazifalar

Konstruktivizm ta'limda bilimlarni faqat tayyor shaklda berish emas, balki o'quvchini bilimlarni mustaqil ravishda qurishga, o'z fikrini yaratishga va tanqidiy tahlil qilishga yo'naltiradi. Konstruktiv ta'lim yondashuvi o'quvchini faollikka undaydi, o'rgangan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llashni, tahlil qilishni va baholashni talab qiladi. Imitatsion paradigma bu yondashuvga xizmat qiladi, chunki talabalar o'rganilgan bilimlarini o'zgartirilgan sharoitlarda qayta ishlashni o'rganadilar. Konstruktivizmining asosiy maqsadi — o'quvchilarni shaxs sifatida rivojlantirish, ularni bilimlarni yaratishda faol ishtirok etishga undashdir.

Imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etishda duch kelinadigan muammolar

Imitatsion paradigma yordamida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etishda bir qator muammolar mavjud. Bu muammolar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. O'qituvchilar uchun imitatsion metodlarni samarali qo'llashdagi qiyinchiliklar

Imitatsion metodlar talabalar faoliyatini konstruktiv tarzda tashkil etishda o'qituvchidan yuqori pedagogik mahoratni talab qiladi. O'qituvchi talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan ta'minlashdan tashqari, ularning faol ishtirokini ta'minlashi, qarorlar qabul qilishga undashi va muammolarni yechishda yordam berishi kerak. O'qituvchilarning bunday metodik yondashuvlarga tayyor emasligi, imitatsion paradigmaning samarali ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin.

2. O'quvchilarning faolligi va motivatsiyasi bilan bog'liq muammolar

Imitatsion paradigma asosida o'quvchilar faol ishtirok etishi kerak bo'ladi, ammo ba'zi talabalar o'z bilimlarini faqat klassik metodlar bilan o'zlashtirishni afzal ko'radilar. Bunday o'quvchilar uchun imitatsion metodlar murakkab bo'lishi mumkin, chunki ular o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llashga tayyor emaslar. O'quvchilarning bu faollik va motivatsiya muammolari konstruktiv ta'limni amalga oshirishda jiddiy to'sqinliklar yaratadi.

3. Resurslar va sharoitlar bilan bog'liq muammolar

Imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini samarali tashkil etish uchun maxsus resurslar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, laboratoriyalar va boshqa amaliy vositalar kerak bo'ladi. Ko'p hollatlarda, ta'lim muassasalarida bunday sharoitlar yetishmaydi. Bu, o'z navbatida, imitatsion metodlarning samaradorligini pasaytiradi va talabalarni konstruktiv faoliyatga jalb qilishni qiyinlashtiradi.

4. Talabalarining individual farqlari

Har bir talabaning o'rganish uslubi va tezligi bir-biridan farq qiladi. Ba'zi talabalar tezda yangi bilimlarni o'zlashtirishga qodir, boshqalari esa o'zgarishlarga moslashishda qiyinchiliklar yuzaga keltiradi. Imitatsion metodlar barchaga mos kelmasligi mumkin, chunki ular talabalarni turli sharoitlarga tayyorlashga qaratilgan. Shu sababli, o'qituvchilar o'zgaruvchan va moslashuvchan metodlarni ishlab chiqishlari kerak.

5. Baholash tizimining noaniqligi

Imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etish jarayonida baholash tizimi aniq bo'lishi kerak. Biroq, ko'p hollarda, baholash faqat nazariy bilimlarga asoslanadi va talabalar faoliyatining amaliy jihatlari e'tiborsiz qoladi. Bu holat imitatsion metodlarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Baholash tizimi o'quvchilarni amaliy faoliyatga yo'naltirishda yordamsiz bo'lishi mumkin.

Muammolarni yechish uchun tavsiyalar:

1. O'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirish: O'qituvchilarni imitatsion metodlarni samarali qo'llashga tayyorlash uchun maxsus treninglar, seminarlar va kurslar tashkil etish zarur.
2. Motivatsiyani oshirish: O'quvchilarni faollikka rag'batlantirish uchun interaktiv usullar, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlar qo'llanilishi kerak. Bu, talabalar uchun o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi.
3. Resurslar va sharoitlarni yaxshilash: Ta'lim muassasalarida amaliy ishlarni tashkil etish uchun kerakli resurslarni yaratish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarur.

4. Baholash tizimini modernizatsiya qilish: Baholash tizimini faqat nazariy bilimlarga emas, balki talabalar amaliy faoliyatini hisobga olgan holda ishlab chiqish kerak.

Xulosa. Imitatsion paradigma asosida talabalar faoliyatini konstruktiv tashkil etish ta'lim jarayonini samarali qilishga katta hissa qo'shadi. Biroq, bu jarayonda o'qituvchilar va talabalar uchun bir qator muammolar mavjud. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirish, o'quvchilarni faollikka rag'batlantirish, ta'lim sharoitlarini yaxshilash va baholash tizimini modernizatsiya qilish kerak. Shunday qilib, imitatsion paradigma asosida konstruktiv faoliyatni samarali tashkil etish uchun barcha taraflarning o'zaro hamkorligi va tayyorgarligi zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. Macmillan.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
3. Piaget, J. (1970). *The Science of Education and the Psychology of the Child*. Longman.
4. Jonassen, D. H. (1991). Objectivism vs. constructivism: Do we need a paradigm shift? *Educational Technology Research and Development*, 39(3), 5-14.
5. Resnick, L. B. (1987). *Education and Learning to Think*. National Academy Press.
6. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.
7. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790.
8. Collins, A., Brown, J. S., & Newman, S. E. (1989). Cognitive apprenticeship: Teaching the crafts of reading, writing, and mathematics. *Instructional Science*, 18(3), 453-494.

Xazratkulova Shoiri Noraliyevna
Termiz davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
rustamxurramov@mail.ru

Abdurahmonov Shahobiddin
Termiz davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi
rustamxurramov@mail.ru

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kundagi ta'limda bo'layotgan yangiliklar va zamonaviy maktablarda rivojlanish jarayonlari, O'zbekistonda boshlang'ich ta'limga zamonaviy yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari, yutuq va kamchiliklari, afzalliklari, ta'lim jarayonini aniq vositalar yordamida samarali tashkil etish lozimligi, tinglab tushunish, o'qib tushunish va yozma nutqning o'quvchilarda qay tarzda rivojlanishi, ahamiyatliligi, rivojlangan xorijiy davlatlar ta'lim tizimi mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, tinglab tushunish, so'zlash, o'qib tushunish, yozma nutq, zamonaviy ta'lim, xorijiy tajriba, darslik, dastur.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье освещаются новости образования сегодня и процессы развития в современных школах, характеристики, достижения и недостатки, преимущества современных подходов к начальному образованию в Узбекистане, необходимость эффективной организации образовательного процесса с помощью конкретных инструментов, как развиваются у учащихся аудирование, понимание прочитанного и письменная речь, значение, сущность образовательной системы развитых зарубежных стран.

Ключевые слова: начальное образование, компетентность, аудирование, говорение, понимание прочитанного, письменная речь, современное образование, зарубежный опыт, учебник, программа.

MODERN APPROACHES TO THE PRIMARY EDUCATION SYSTEM

Annotation. In this article, the news in education today and the development processes in modern schools, the specific characteristics, achievements and shortcomings, advantages of modern approaches to primary education in Uzbekistan, the need to effectively organize the educational process with the help of specific tools, how listening comprehension, reading comprehension and written speech develop in students, the importance, the essence of the educational system of developed foreign countries are highlighted.

Key words: primary education, competence, listening comprehension, speaking, reading comprehension, written speech, modern education, foreign experience, textbook, program.

Kirish. Davlatimiz rahbari "O'qituvchi va murabbiylar" kuni munosabati bilan soha vakillariga yo'llagan tabrik nutqida ta'kidlaganidek, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Aynan, shuning uchun ham, prezident: "Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi", deb ta'kidlaganlarida "Uchinchi Renessans poydevori"ni ta'lim islohotlarida ko'rdi.

Ta'lim jarayoni uzluksiz bo'lib, uning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan sifatli natijalarga olib keladigan islohotlarga bog'liqdir. Ushbu maqolada biz asosan umumiy o'rta ta'limning ilk bo'g'ini hisoblangan boshlang'ich ta'lim haqidagi fikrlarga alohida e'tibor qaratamiz. Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi. Bu borada Finlandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo'yicha dunyoda eng ilg'orlardan biri.

Tahlil va natijalar. Ta'limni isloh qilish haqida fikr yuritir ekanmiz, ta'lim olishning asosiy vositasi bo'lgan darsliklarni yangilamay turib, o'quvchi va o'qituvchi mustaqilligiga erishmasdan natijaga erishib bo'lmaydi. Bu haqda Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning: "Darsliklar masalasida ham ancha muammo borligi uning ichiga kirgach bilindi. Ularning saviyasi haqida katta muhokamalar bo'ldi. Finlandiya standart bilan 1-4 -sinflar uchun darsliklar joriy qiladigan bo'ldi. Finlandiya xalq ta'limi Yevropa

miqyosida, umuman, dunyoda raqobatbardosh hisoblanadi", -degan fikrlari bu sohaga yuksak iqtidorga ega soha vakillarini jalb qilishni anglatadi.

Boshlang'ich maktab o'quvchining umumiy ta'lim jarayonidagi eng muhim bosqichdir. To'rt yil ichida u nafaqat fan fanlarining dasturiy materialini o'zlashtirishi, balki qanday o'rganishni – "professional talaba" bo'lishni ham o'rganishi kerak. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining mas'uliyati doimo eksklyuziv bo'lgan.

Boshlang'ich maktabda olingan ta'lim keyingi ta'lim uchun asos, poydevor bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'lim boshlang'ich maktabning sifat jihatidan yangi shaxsga yo'naltirilgan rivojlanish modelini belgilaydi, u quyidagi asosiy maqsadlarga erishish uchun mo'ljallangan o'quvchi shaxsini rivojlantirish, uning ijodiy qobiliyatlari, o'qishga qiziqish, o'rganishga intilish va qobiliyatni shakllantirish ma'naviy-axloqiy va estetik tarbiya turli tadbirlarni amalga oshirishda bilim, ko'nikma, tajriba tizimini o'zlashtirish bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash; bolaning individualligini saqlash va qo'llab-quvvatlash.

Jahon ta'lim tizimini kuzatar ekanmiz, har bir rivojlangan davlatning boshlang'ich ta'limida alohida ustivorlikka ega jihatlari mavjud. Jumladan, Xitoyda 6 yoshga to'lgan bolalar boshlang'ich maktab yoki o'rta maktabga kiradilar va u yerda 6 yil o'qiydilar. Boshlang'ich maktabda bolaning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Bolalar jismoniy tarbiya darslariga ko'p vaqt ajratadilar, cholg'u asboblari chalinib o'rganadilar, ingliz va rus tillaridagi bilimlarini oshiradilar.

Jumladan, 2005-yilda joriy qilina boshlagan boshlang'ich maktab o'quv dasturida u yoki bu tarzda ekologik muammolarga ta'sir etuvchi mavzular "Hayot xavfsizligi (atrof-muhit)", "Tabiiy fanlar va texnologiya" fanlari materiallariga kiritilgan. Ta'lim muassasasi qoidalariga ko'ra, ushbu fanlar quyidagi funksiyalarni bajaradi: o'z-o'zini bilish, tabiat va unda sodir bo'layotgan jarayonlarni tushunish qobiliyati, hayot sifatini yaxshilash yo'llarini topish, tabiiy resurslardan to'g'ri foydalanishni o'rganish.

Finlandiya 2014-yilda asosiy ta'lim bo'yicha yangi milliy tayanch o'quv dasturini ishlab chiqdi va u 2016-yil avgust oyidan boshlab Finlandiya maktablarida amaliyotga joriy qilina boshlandi. O'quv dasturini isloh qilishdan maqsad o'qituvchilar va pedagoglarga bolalar va yoshlarning hayotida zarur bo'lgan narsalarni o'rgatishda yordam berishdir. Finlandiya ta'limining oliy maqsadi farzandlarimizni hayotga tayyorlashdir. Biz farzandlarimiz kelajakda ularning hayotida yordam beradigan bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarni o'rganishlarini xohlaymiz. Shuning uchun biz bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda ularga qanday muhim kompetensiyalar kerak bo'lishi haqida o'ylashimiz kerak.

Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, yangi yaratilgan darslikda o'quvchilarning og'zaki bilim ko'nikmalariga alohida e'tibor qaratilgan. O'qish (umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinflari o'quv rejasidagi adabiyot) fani og'zaki va izchil nutqni o'stirish, so'z boyligini oshirish, to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish bilan birga ularda kitobxonlik va nutq madaniyati hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

O'qish darslari oldiga qo'yilgan tarbiyaviy vazifaning muvaffaqiyatli hal etilishi darsda badiiy asar matni ustida ishlash bilangina bog'liq bo'lib qolmay, balki bolani qurshab olgan hayot, tabiatdagi o'zgarishlar, ekologik vaziyat, ijtimoiy foydali mehnat bilan ham o'zaro bog'liq bo'lishi lozim. O'quvchini o'qishga o'rgatishda hayot tajribalariga tayanib ish ko'riladi. O'qish darslari bolalarda go'zallikka muhabbat uyg'otadigan, poklik tuyg'ulariga ozuqa beradigan, hissiyotni o'tkirlashtiradigan, aqlni charxlaydigan, tasavvurlarni boyitadigan, estetik didni o'stiradigan musiqa va tasviriy san'at fanlari bilan uzviy bog'langan bo'lishi kerak. O'qish, musiqa va tasviriy san'at darslarini o'zaro bog'lab uyushtirish bolalarda san'at asarlarini to'g'ri tushunish va qadrlash ko'nikmalarini o'stiradi, o'quvchining shaxs sifatida ma'naviy qiyofasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ona tili va o'qish savodxonligi fanida grammatik qoidalariga emas, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u berilgan. Ona tili o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqazo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yori rivojlantirish, bunda o'qish hamda mehnat jarayonida, oila va jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirishish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limga zamonaviy yondashuvlarni o'rinli deb hisoblaymiz. Milliy o'quv dasturi asosida yangi darsliklarning yaratilishi, xorijiy dasturlarning ta'limtizimiga joriy qilinishi fikrimizning dalilidir. O'zbekistonda jumladan, AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) hamda Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazi hamkorligida "Ona tili" va "O'qish savodxonligi"

hamda "Matematika" fanlaridan boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun yangi darslik va qo'llanmalar ishlab chiqildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol, bilimli inson qilib tarbiyalash vazifasi ko'p jihatdan boshlang'ich sinflarda ta'limni to'g'ri uyushtirish, xususan, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning nutqini talab darajasida o'stirish bilan o'zaro bog'liq. So'z zahirasi boy o'quvchining fikrlash doirasi keng, ma'naviyati yuksak, o'qish-o'rganishga ishtiyoqi baland bo'lishi tabiiydir.

Boshlang'ich sinflardagi o'tiladigan fanlar orqali o'quvchilarda savodxonlik sifatleri shakllantiriladi, kitobga bo'lgan muhabbat tuyg'usi uyg'onadi, ularning atrof-muhit haqidagi bilimlari kengaytiriladi, nutq va tafakkuri oshadi. Nutq tarbiyasida "matn" ham markaziy tushuncha hisoblanadi. Zero, umumiy o'rta ta'lim maktabida nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarning pirovard maqsadi o'quvchini o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda erkin bayon qilishga o'rgatishdir. Bola kichik yoshida ta'sirchan, atrofdan kelayotgan barcha ma'lumotlarni tez qabul qiluvchi bo'ladi. U nimani eshitsa, eshitganicha talaffuz qilishga va uni, nutqida qo'llashga intiladi.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytishimiz kerakki, zamonaviy boshlang'ich ta'lim uchun istiqbolli, ustuvor yo'nalishlardan biri bu –o'quvchilarning yetuk shaxs sifatida rivojlanishi hamda milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash asosidan iboratdir. Zamonaviy ta'lim O'zbekiston yoshlarini istiqbolli kelajakka eltadi. Ta'lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Qanchalik murakkab bo'lmasin, maktab ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent: O'zbekiston, 2020-y 65-b.
2. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Oliy Majlisga murojaatnomasi". 2020-yil 29-dekabr. Kun.uz.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr O'RQ-637 son. Lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr "O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son farmoni.
7. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2009. – 163 b.
8. Mavlonova K., va boshqalar "Ona tili va o'qish savodxonligi" 3-sinf o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. T.: Respublika ta'lim markazi, 2022.
9. Ismailov A., va boshqalar "Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash" - T.: "Sharq" 2019.
10. Xazratkulova Sh., Abdiraxmonov Sh. "KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARNING TA'LIMIY-TARBIYAVIY AHAMIYATI" International Multidisciplinary Conference Hosted from Manchester, England 25th April 2023. <https://conferencea.org>.
11. Sh.N.Khazratkulova "EDUCATION DIRECTED TO STUDENTS IN TEACHING THE SCIENCE OF EDUCATION IN PRIMARY GRADES DISTINCTIVE ASPECTS" International Scientific Research Journal (WoS) April 2023. (644-646).
12. Xazratkulova, S., & Abdiraxmonov, S. (2023). ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYANING O'RNI. Interpretation and researches, 2(1).

Рахиммирзаев Санжар Ботурович

кандидат психологических наук PhD,

доцент кафедры психологии Факультета социальных наук
Национального Университета Узбекистана им. М.Улугбека

sanjar-rah@list.ru,

ID ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0151-2175>

МОДЕЛИ БЛАГОПОЛУЧИЯ СОТРУДНИКОВ: АКАДЕМИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ И КОРПОРАТИВНЫЕ ПРАКТИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются академические и корпоративные модели благополучия сотрудников, обосновывается необходимость системного подхода к их классификации и сравнительному анализу. Представлены ключевые особенности и структурные компоненты таких моделей, как PERMA, Gallup, JD-R, SPIRE и модели Willis Towers Watson, а также обозначены их достоинства и ограничения.

Ключевые слова: благополучие сотрудников, академические модели, корпоративные практики, модель PERMA, модель Gallup, модель JD-R, модель SPIRE, организационная психология, трудовые ресурсы, адаптация моделей, субъективное благополучие, HR-стратегии.

XODIMLAR FAROVONLIGI MODELLARI: AKADEMIK ASOSLAR VA KORPORATIV AMALIYOTLAR

Annotatsiya. Maqolada xodimlar farovonligining akademik va korporativ modellari ko'rib chiqiladi, ularni tasniflash va taqqoslovchi tahlil qilishda tizimli yondashuv zarurligi asoslanadi. PERMA, Gallup, JD-R, SPIRE va Willis Towers Watson modellarining asosiy xususiyatlari hamda tarkibiy komponentlari bayon qilinadi, shuningdek, ularning afzalliklari va cheklovlari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: xodimlar farovonligi, akademik modellar, korporativ amaliyotlar, PERMA modeli, Gallup modeli, JD-R modeli, SPIRE modeli, tashkilot psixologiyasi, mehnat resurslari, modellarni moslashtirish, sub'ektiv farovonlik, HR-strategiyalar.

EMPLOYEE WELL-BEING MODELS: ACADEMIC FOUNDATIONS AND CORPORATE PRACTICES

Annotation. The article examines academic and corporate models of employee well-being, substantiating the need for a systematic approach to their classification and comparative analysis. It presents the key features and structural components of models such as PERMA, Gallup, JD-R, SPIRE, and the Willis Towers Watson model, highlighting their strengths and limitations.

Keywords: employee well-being, academic models, corporate practices, PERMA model, Gallup model, JD-R model, SPIRE model, organizational psychology, labor resources, model adaptation, subjective well-being, HR strategies.

Введение. В современном организационном контексте стремительное развитие бизнеса, рост требований к персоналу и актуализация человеческого капитала обусловили потребность в системном понимании феномена благополучия сотрудников. Существуют разнообразные академические и корпоративные модели, описывающие структуру и содержание благополучия, каждая из которых отражает определённые методологические акценты и прикладные цели. Академические модели опираются на результаты научных исследований и акцентируют внимание на теоретической обоснованности и эмпирической проверке конструкта, в то время как корпоративные - преимущественно ориентированы на практическое применение в HR-стратегиях, направленных на повышение эффективности и устойчивости трудовых ресурсов. В данной статье предпринимается попытка систематизации и сравнительного анализа наиболее известных моделей благополучия с целью выявления их достоинств, ограничений и потенциала для последующей адаптации в условиях современных организаций.

Анализ литературы. Среди академических подходов к изучению благополучия сотрудников значительное внимание привлекает модель пяти элементов благополучия, разработанная

американскими исследователями Дж. Хартером и Т. Ратом. Главной целью её создания было выделение универсальных составляющих субъективного благополучия, которые остаются актуальными вне зависимости от культурной среды, возраста или социального статуса индивида. Основу для разработки модели составили масштабные социологические исследования, стандартизированные интервью и статистический анализ взаимосвязей между уровнем удовлетворённости жизнью и различными сферами активности человека [12]. Модель «Gallup» включает пять ключевых и взаимосвязанных, но в то же время автономных компонентов: профессиональное (карьерное) благополучие, социальное взаимодействие, финансовая стабильность, физическое здоровье и участие в жизни общества [3]. Однако, несмотря на её широкую известность и применение, модель не лишена недостатков. В частности, она критикуется за излишнюю обобщённость категорий и недостаточную проработанность психометрических критериев, затрудняющую точную диагностику. Кроме того, не всегда удаётся чётко разграничить объективные и субъективные аспекты благополучия - так, восприятие финансового положения может существенно варьироваться в зависимости от культурных норм и индивидуальных ожиданий [13].

В рамках следующей академической модели благополучия сотрудников можно выделить модель «PERMA» (P - positive emotion – позитивные эмоции, E – engagement – вовлечённость, R – relationships – отношения, M – meaning – смысл, A – accomplishment – достижения), предложенная американским психологом М.Э. Селигманом - одним из основоположников позитивной психологии. Цель данной модели заключалась в формировании научно аргументированной теории психологического благополучия, ориентированной не только на преодоление негативных состояний, но и на развитие внутренних ресурсов, удовлетворённости жизнью и личностного роста [4]. Модель опирается на пять универсальных составляющих субъективного благополучия, каждая из которых может быть оценена и развита отдельно: позитивные эмоции, вовлечённость, конструктивные социальные связи, наличие смысла жизни и стремление к достижению целей [15]. Вместе с тем, несмотря на её распространённость и успешное внедрение в практику, модель подвергается ряду обоснованной критики. Так, она излишне акцентирует внимание на внутренних субъективных переживаниях, упуская влияние макросоциальных, экономических и культурных условий. Кроме того, отмечаются размытые границы между отдельными компонентами, в частности, между вовлечённостью и достижениями, что осложняет их точную диагностику. Также модель недостаточно учитывает роль негативных эмоций и жизненных трудностей, способствующих развитию устойчивости. Наконец, универсальность модели ставится под сомнение, поскольку она была создана на базе западной выборки, и её применение в других культурных контекстах требует адаптации и эмпирической проверки [10].

Следующей академической модели благополучия сотрудников целесообразно выделить модель требований-ресурсов (JD-R, т.е. Job Demands-Resources model, перевод с английского языка - Требования к работе - Ресурсы). Целью разработки было построение универсальной теоретической рамки, объясняющей, каким образом рабочие условия (требования и ресурсы) влияют на мотивацию сотрудников, их благополучие и производительность. Модель включает два ключевых структурных компонента: рабочие требования - аспекты работы, требующие постоянных физических, эмоциональных и психологических усилий, которые связаны с затратами ресурсов (например, высокая нагрузка, давление времени, эмоциональное напряжение, сменные графики, переработки); рабочие ресурсы - физические, социальные, организационные и психологические ресурсы, которые помогают достигать рабочих целей, снижать требования и стимулировать рост и развитие (например, автономия, социальная поддержка, возможности для обучения, обратная связь) [9]. Вместе с тем, основные недостатки модели «JD-R» связаны с её высокой степенью обобщённости. Поскольку модель универсальна, она не всегда отражает специфические особенности конкретных профессий, что требует индивидуальной адаптации под каждую организацию. Также модель не указывает, какие именно ресурсы являются наиболее эффективными в тех или иных условиях: это делает её менее конкретной в прикладных рекомендациях. Кроме того, критики указывают на то, что модель «JD-R» слабо учитывает влияние личностных характеристик работников (например, уровень самоофективности или устойчивости), что ограничивает её объяснительную силу в контексте индивидуальных различий [14].

В качестве очередной модели целесообразно выделить интегративную академическую модель благополучия автором которой является российский психолог А.А. Лисовской. Она была разработана с целью объединения различных подходов к пониманию и измерению благополучия, включая субъективные и объективные, аффективные и когнитивные, гедонистические и

эвдемонистические аспекты. Модель включает четыре типа классификаций индикаторов благополучия: удовольствие и возбуждение, депрессия и энтузиазм, вызов и навыки, энергия и идентификация [2]. Вместе с тем, среди недостатков модели можно отметить её высокую степень обобщённости, что может затруднять её применение в конкретных практических ситуациях. Кроме того, модель требует дальнейшей эмпирической верификации и адаптации к различным культурным и социальным контекстам [1].

В рамках корпоративной модели благополучия сотрудников можно выделить модель четырёх сфер благополучия «Willis Towers Watson». Целью создания модели является предоставление организациям структурированного подхода к поддержке и улучшению благополучия сотрудников. Модель включает четыре взаимосвязанные сферы: физическое благополучие, эмоциональное благополучие, финансовое благополучие, социальное благополучие [5]. Несмотря на свою универсальность модель не лишена недостатков. Она может сталкиваться с трудностями при адаптации к специфическим культурным и организационным контекстам. Кроме того, успешная реализация модели требует значительных ресурсов и поддержки со стороны руководства, что может быть затруднительно для некоторых организаций. Также существует риск формального внедрения модели без реальных изменений в корпоративной культуре, что снижает её эффективность [11].

Из наиболее популярных корпоративных моделей благополучия сотрудников целесообразно выделить модель «SPIRE» (S - spiritual well-being, т.е. духовное благополучие, P - physical well-being, т.е. физическое благополучие, I - intellectual well-being, т.е. интеллектуальное благополучие, R - relational well-being, т.е. межличностное благополучие, E - emotional well-being, т.е. эмоциональное благополучие). Она была разработана израильско-американским психологом и философом Т. Бен-Шахаром специалистом в области позитивной психологии. Цель разработки «SPIRE» заключалась в создании интегративной модели благополучия, ориентированной на все аспекты человеческой жизни, а не только на психологическое или физическое состояние [6, 7]. Среди недостатков модели «SPIRE» можно выделить её ненаучный характер, т.е. модель не имеет строгой эмпирической верификации и не разрабатывалась как академическая теория. Компоненты «SPIRE» не всегда операционализированы, что затрудняет их количественное измерение в научных исследованиях. Также модель может показаться избыточной для применения в узкоспециализированных корпоративных условиях, поскольку она фокусируется на личностной и духовной трансформации. «SPIRE» критикуется за субъективность и обобщённость, а также за то, что её эффективность зависит от личной мотивации пользователя, а не от системных изменений в организационной среде [8].

Выводы. Проведённый анализ академических и корпоративных моделей благополучия сотрудников позволяет утверждать, что каждая из них предлагает уникальный подход к пониманию и структурированию феномена благополучия в профессиональной среде. Академические модели (PERMA, Gallup, JD-R и др.) базируются на теоретически выверенных конструктах и эмпирических данных, что обеспечивает их научную достоверность и применимость в исследованиях. Однако они часто страдают от ограниченной культурной универсальности и недостаточной операционализации отдельных компонентов. Корпоративные модели (SPIRE, Willis Towers Watson) демонстрируют высокую ориентированность на практику и позволяют внедрять конкретные HR-стратегии, но при этом нередко лишены строгой научной обоснованности и подвержены риску формального применения. В совокупности рассмотренные модели подчеркивают необходимость интегративного подхода, сочетающего научную верификацию и практическую применимость, особенно в условиях глобализированных, мультикультурных и постоянно меняющихся рабочих реалий. Для повышения эффективности программ по поддержанию и развитию благополучия сотрудников целесообразно адаптировать модели с учётом культурного контекста, профессиональной специфики и организационной среды.

Использованной литературы

1. Качина А.А. Профессиональное благополучие специалистов сферы информационных технологий. // Организационная психология. - 2024. - Т.14, №1. - С. 134-157.
2. Лисовская А.А. Основные подходы к пониманию благополучия сотрудника. // Организационная психология. - 2021. - Т.11, №1. - С. 93-112.
3. Рат Т., Хартер Дж. Благополучие. Пять важнейших элементов / Т. Рат, Дж. Хартер. пер. с англ. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. - 240 с.

4. Селигман М.Э. Процветание: новый взгляд на счастье и благополучие. / М.Э. Селигман. пер. с англ. А.С. Черногоровой. - М.: Альпина Паблишер, 2012. - 320 с.
5. Ball J. 6 steps to ensure employee well-being in your company. // World Economic Forum. - 2019. - Vol. 12. - P. 167-170.
6. Ben-Shahar T. The Pursuit of Perfect: How to stop chasing perfection and start living a richer, happier life. - New York: McGraw-Hill, 2009. - 224 p.
7. Ben-Shahar T., Avrahami A. Happier, no matter what: cultivating hope, resilience, and purpose in hard times. - New York: Sounds True, 2021. - 176 p.
8. Bhaimiya S. How to be happier without chasing happiness. // Business Insider. - 2021. - Vol. 8. - P. 122-126.
9. Demerouti E., Bakker A.B., Nachreiner F., Schaufeli W.B. The job demands-resources model of burnout. // Journal of Applied Psychology. - 2001. - Vol.86, №3. - P. 499-512.
10. Goodman F. R., Disabato D.J., Kashdan T.B., Kaufman S.B. Measuring well-being: A comparison of subjective well-being and PERMA. // The Journal of Positive Psychology. - 2017. - T.12, №2. - C. 162-172.
11. Kozen K. Employers prioritise health while employees want financial support. // Healthcare & Protection. - 2024. - Vol. 5. - P. 231-236.
12. Rath T., Harter J. Wellbeing: The Five Essential Elements / Tom Rath, James K. Harter. – New York: Gallup Press, 2010. - 229 p.
13. Rula E.Y., et al. The Well-Being 5: Development and Validation of a Diagnostic Instrument to Improve Population Well-Being. // Population Health Management. - 2014. - vol.17, no.6. - pp. 357-365.
14. Schaufeli W.B., Taris T.W. A Critical Review of the Job Demands-Resources Model: Implications for Improving Work and Health. // Bridging Occupational, Organizational and Public Health / Ed. G.F. Bauer, O. Hämmig. - Dordrecht: Springer, 2014. - P. 43-68.
15. Seligman M.E. Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. - New York: Free Press, 2011. - 368 p.

*Jumayev Umedjon To'raqulovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

ART TERAPIYANING IJODKORLIK, TAFAKKUR VA FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola san'atning turli yo'nalishlaridan (masalan, musiqa, rassomlik, drama va boshqalar) foydalanib, maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ tafakkur va qobiliyatlarini rivojlantirishni o'rganadi. Muallif san'atning bolaning rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini va uni yaratishda qanday yondashuvlarni qo'llash kerakligini tahlil qiladi. Ait terapiyasining maqsadlari ko'p qirrali bo'lib, ularning ichida o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini ifodalash, shaxsning ichki integratsiyasi va tashqi haqiqat bilan integratsiyasi, shuningdek, shaxsiy tajriba va his-tuyg'ularni kengaytirish kabi maqsadlar mavjud. Ushbu maqola bolalarning shaxsiy rivojlanishiga yo'l ochuvchi va ularida ijodiy fikrlashni shakllantirishga yordam beruvchi usullarni ko'rsatib, san'at terapiyasining bolalar pedagogikasi va psixologiyasidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: San'at, art-terapiya, qobiliyat, maktabgacha ta'lim, mashg'ulot, bemor bola.

ТВОРЧЕСТВО, МЫШЛЕНИЕ И ЕГО ФИЛОСОФСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие креативного мышления и способностей детей дошкольного возраста с использованием различных направлений искусства (музыка, изобразительное искусство, драма и др.). Автор анализирует влияние искусства на развитие ребёнка и методы, которые следует применять в этом процессе. Цели арт-терапии многогранны: самопознание, самовыражение, внутренняя интеграция личности, интеграция с внешней реальностью, расширение личного опыта и эмоционального восприятия. Статья подчёркивает значимость арт-терапии в педагогике и психологии, а также раскрывает её роль в формировании творческого мышления и личностного роста у детей.

Ключевые слова: Искусство, арт-терапия, способности, дошкольное образование, занятие, больной ребёнок.

CREATIVITY, THINKING, AND ITS PHILOSOPHICAL FEATURES

Annotation. This article discusses the development of creative thinking and abilities in preschool children through various forms of art (music, visual arts, drama, etc.). The author analyzes the impact of art on child development and the methods that should be applied in this process. The goals of art therapy are multifaceted: self-awareness, self-expression, inner integration of personality, integration with external reality, as well as the expansion of personal experience and emotional perception. The article highlights the significance of art therapy in pedagogy and psychology, emphasizing its role in shaping creative thinking and personal growth in children.

Keywords: Art, art therapy, abilities, preschool education, activity, sick child.

Kirish: San'atning o'zi shifobaxsh ta'sirga ega, art terapiya bu kuchni ma'lum bir muammoga yo'naltirish va uni to'g'ri qo'llash imkonini beradi.

Bolani qaysidir kaslligi mavjud bo'lsa uni davolash birinchi o'rinda turadi, ijodiy maqsadlar ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'ladi hamda psixoterapiyaning asosiy usullariga qo'shimcha sifatida qabul qilinadi. Art terapiya usullaridan biri transfer deb ataladi bemor asta-sekin vizualizatsiya orqali ichki dunyosini bilishga o'tadi. Mashqlarning ba'zilari guruhda birgalikda ishlashni o'z ichiga olib, mutaxassis amalga oshirishga ko'maklashadi.

Art terapiyaning maqsadlariga kelsak, ular juda xilma-xildir, o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini ifodalash, shaxsning ichki integratsiyasi, tashqi haqiqat bilan integratsiya, va boshqalardir. Tasviriy ijod - fantaziya va voqelikning sintezini ta'minlovchi eng yaxshi vosita bo'lib, kattalar yoki bolalarda bunga san'at yordamisiz erishishi qiyin. Psixoterapiyaning bu sohasidagi ikkinchi muhim tushuncha yuqori ko'tarishdir. O'ngsiz instinktlar va tushunchalarni san'at orqali ifodalashdan iborat:

- art terapiya turli his-tuyg'u va hissiyotlarni, asosan, ijtimoiy jihatdan maqbul tarzda ifodalash imkoniyatini beradi. Rangtasvir yoki modellashirish - bu maqsad uchun eng xavfsiz va mos usuldir;

- art terapiya davolash jarayonini tezlashtirish uchun qo'shimcha vosita sifatida ishlatiladi. Ichki

nizolar ogʻzaki psixoterapiya paytida suhbatga qaraganda vizual tasvirlar orqali osonroq ifodalanadi.

- art terapiyada davolash jarayonida interpretatsiya va diagnostik ishlar uchun asos yaratiladi.

- art terapiya yoʻqotish, travma, qoʻrquv va boshqalar kabi hayotdagi baxtsiz hodisalar bilan ifodalangan his-tuygʻular va fikrlar bilan ishlashni imkonini beradi.

- his-tuygʻularni, zehnlilikni, inson sogʻligʻini mustahkamlash va turli sohalar boʻyicha rivojlanishiga xizmat qiladi;

- oʻz-oʻzini nazorat qilish va ichki tartib hissini targʻib qiladi;

- art terapiya yashirin isteʼdod va qobiliyatini oshkor qilishga yordam beradi.

Ijodkorlik va ijodiy sanʼat taʼlimda doimo muhim oʻrinlarga ega boʻlsa-da, ijodiy taʼlimga yangi yondashuv biz bu jarayonni va uning XXI asrdagi ahamiyatini qanday tushunishimizni yoritib beradigan darajada bolalarning ijodkorlik qobiliyatini shakllanishini bilib borishimiz hozirgi zamonaviy taʼlim texnologiyasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Men ushbu maqolaning boshida materiallarni bolalarning manipulyatsiyasi va oʻzini-oʻzi ifodalashi uchun taʼlimda olib borilayotgan turli xildagi islohotlarning shidatli rivojlanib borishi, bolalarga berilayotgan kreativlikka turli shakldagi motivasiyalar nazariyalar va dunyo oʻrtasidagi dinamik va murakkab munosabatlarni ijodkorona hal qila oladigan yosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan asosiy masla hisoblanadi.

Men taqdim etgan asos shuni koʻrsatadiki, materiallar bolalarning oʻzlari, boshqalar va ularning atrofida doimiy oʻzgarib turadigan dunyo bilan yangi aloqalarni oʻrnatishda yordam berish qobiliyatiga ega. Ushbu asos tarbiyachilarni va bolalarni ijodiy amaliyoti va taʼlim amaliyotini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki u ijodiy sanʼat va materiallarning bolalar hayotidagi ahamiyati haqida muhim muammolarni koʻtaradi.

Ushbu maqoladan natija bolalarga turli xil va hissiy manbalar bilan oʻynash uchun koʻproq kirish kerakligini taklif qilaman. Rassomlarning tajriba sinovlaridan suni koʻrish mumkinki qilinadigan harbir amaliy ish bolalarning materialni oʻrganishi uchun dinamik boshlangʻich nuqtani taʼminlasa-da, fan, arxitektura, muhandislik va texnologiya boʻyicha materiallarni oʻrganuvchi shaxslar va guruhlar bilan keyingi hamkorlik materialga asoslangan oʻquv muhitini loyihalash uchun yanada koʻproq imkoniyatlarni ochishi mumkin.

Maqolada bolalarning sanʼatni oʻrganishini materiallar bilan baholash haqidagi savolga aniq javob bermasa-da, u standartlashtirilgan testlar va oʻquv natijalari atrofida taʼlimni baholashni asoslashda baʼzi asosiy asoslarni tan oladi. Pedagogik hujjatlardan bolalarning turli xil sharoitlarda, vaqt oraliqida va bogʻlanishlarda oʻqishini baholash uchun shakllantirish jarayoni sifatida foydalanish boʻyicha keyingi tadqiqotlarni davom ettirish foydali boʻladi.

Sanʼatdagi ijodiy ish-bu oʻynoqi va qiziqarli pedagogik izlanish, ochib berish, fikrlash va muhokama qilish, ham badiiy fikrlash, va muammolarni hal qilishdir. Badiiy tartibda ijodkorona fikrlash va muammolarni hal qilishning oʻziga xos xususiyatlari, xuddi sanʼat kabi ochib berilgan mohiyatan turli xil fanlar, bilim usullari va dunyoni kreativ yondashuvda tasavvur qila olish kabi koʻnikmalarni shakllanib borishga aniq urgʻu berish muhim hisoblanadi.

Ijodkorlik-bu atrof-muhitning oʻzgarishiga taʼsir qiluvchi ijtimoiy ahamiyatga ega maxsulot yaratishga qaratilgan faoliyat hisoblanib bolalarni yaratish birinchi navbatda bolaning oʻzi yoki guruh bolalari, yaqin kattalar uchun mazmunlidir. Lekin bolalar ijodiyotining ahamiyati shundaki, u bola shaxsining shakllanishiga taʼsir qiladi, yaʼni jamiyat har bir insonning ijodiy rivojlanishidan manfaatdordir. Ijodkorlikni oʻrgatish mumkin, ammo bu taʼlim alohida, bilim va koʻnikmalar qanday oʻrgatilganiga oʻxshamaydi, shu bilan birga, maʼlum bilimlarni oʻzlashtirmasdan, koʻnikma va qobiliyatlarni oʻzlashtirmasdan turib ijod qilish mumkin emas.

Badiiy ijod ostida maktabgacha yoshdagi bolalar obʼektiv mazmunli (birinchi navbatda bola uchun) yangi mahsulot (rasm, raqs, sheʼr, hikoya, qoʻshiq va boshqalar) yaratishni anglatadi, erta foydalanilmagan qismlarni topish va maʼlum qilish; oʻyin faoliyati (ijodiy oʻyinlar - oʻyin muhitini yaratish, tanlash, oʻyinchoqlar, oʻrinbosar narsalar va boshqalar).

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida estetik tarbiya - bolaning estetik fazilatlarini, qobiliyatlari namoyon boʻlishi, dunyoqarashini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish. Bu jarayon, uning natijasi bolaning butun atrofida dunyoni goʻzalligini sezish va qadrlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Goʻzallikni qadrlashga, uni tushunishga, unda shaxsan ishtirok etishga, goʻzal qonunlari asosida yaratishga oʻrgatish bolani yoshligidan tarbiyalashning muhim qismlaridir.

Goʻzallikka toʻgʻri munosabatni tarbiyalash faqat badiiy yoki musiqiy idrok etish bilan chegaralanmaydi. Bu murakkab tizim boʻlib ishga, hayotga, kundalik hayotga, tabiatga munosabat hisoblanadi.

San'atni bilish bu tizimning qimmatli, samarali qismi bo'lib, axloqiy fazilatlarni, estetik his-tuyg'ularni va tasavvurni tarbiyalashga qodir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida estetik tarbiyani tashkil etish bir necha tamoyillarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi: Maqsad - atrof-muhitga adekvat estetik munosabatni shakllantirish, kichkina odamni ko'rishga, go'zallikni tushunishga o'rgatish. Ta'lim idrokni, tasavvurni shakllantiradi, xotirani, his-tuyg'ularni, qiziqishlarni, moyilliklarni, qobiliyatlarni rivojlantiradi. Kundalik hayotga faol ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Yosh bolalarni erta yoshdanoq qiziqarli yorqin o'yinchoqlar va narsalar o'ziga jalb qiladi. Ular quvonch tuyg'usini, aniq zavqni uyg'otadi. Go'zallik tushunchasi shakllana boshlaydi. O'yin o'ynash, ertak tinglash, hayvonlarning rasmlarini tomosha qilish, bolalar juda ko'p ijobiy his-tuyg'ularga ega bo'lishadi. Bu his-tuyg'ular chiroyli tushunish uchun mas'ul bo'lgan yanada murakkab fazilatlarni shakllantirish uchun asosdir. Go'zallikni ongsiz idrok etish asta-sekin ongli uyg'un didga, ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishiga o'tadi. Rivojlanishning ushbu davridagi kattalarning vazifasi bolaga yordam berish, uni to'g'ri yo'nalishga qaratilgandir.

Har qanday ta'lim jarayoni bir necha kishilarning zarur shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatidir, shuning uchun o'qituvchining shaxsiyati asosiy rollardan birini o'ynaydi. Har bir maktabgacha ta'lim tashkiloti barcha eng muhim shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega. Oila ko'magida to'g'ri tuzilgan tarbiya sxemasi bolaning estetik jihatdan rivojlangan jamiyat fuqarosi sifatida shakllanishini kafolatlaydi.

Oilada shakllangan tarbiya maktabgacha ta'lim tashkilotida tozalik, tartib nafaqat sanitariya-gigiyena me'yorlariga rioya qilishdir. Bu tarbiyaning muhim qismi bo'lib, bolaning o'zi yoshligidanoq atrofda dunyoning go'zalligini anglay boshlashini ta'minlashga yordam beradi. U atrofida ko'rgan barcha go'zal narsalarni saqlab qolish istagi bor. Shuning uchun ta'lim tashkilotining barcha binolarini zamon talabiga mos keladigan tarzda loyihalash yaxshiroqdir. Har qanday maktabgacha ta'lim tashkiloti va boshqa xonalarning guruhlarida boshqa bolalarning rasmlari, hunarmandchilik, xalq amaliy san'ati asarlari bo'lishi kerak.

Ta'm hissi - bu san'atning haqiqiy go'zalligi bilan muloqot dan ma'naviy zavq olishda namoyon bo'ladigan murakkab shaxsiy xususiyatdir. Bu tushunish, san'at asarlaridan zavqlanish, tabiat go'zalligini, kundalik hayotning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishdir.

Zero, didni shakllantirishda oilaning doimiy ko'magida ta'lim va tarbiya hal qiluvchi o'rin tutadi. Adabiyot, musiqaning madaniy qadriyatlari bilan tanishish bolalik davrida mavjud bo'lgan san'at asarlarini o'rganishga, ularning go'zalligini ko'rishga yoki ko'rishga yordam beradi. Bolalar asarlarni taniy boshlaydilar, sevimli ertaklar, musiqiy asarlar paydo bo'ladi, bu davrda ular uchun estetik ideallar paydo bo'ladi. Kattalar yordami bilan ular so'z va musiqaning go'zalligi va boyligini ko'radilar. Bu badiiy didning asosi bo'lib, kundalik hayotning shakllanishiga yanada ta'sir qiladi.

Ijodkorlik inson tafakkurining eng yuksak ko'rinishi bo'lib, u yangi g'oyalarni yaratish, mavjud bo'lgan bilimlarni yangicha talqin qilish va o'ziga xos yondashuvlarni shakllantirish jarayonidir. Tafakkur — bu aqliy faoliyat bo'lib, u orqali inson borliqni anglaydi, muammolarga yechim topadi va o'z hayotiy tajribasini boyitadi. Falsafa nuqtayi nazaridan esa tafakkur va ijodkorlik inson mavjudotining asosiy mohiyatlaridan biri sifatida qaraladi. Ular orqali inson o'zini va olamni tushunishga harakat qiladi, qadriyatlar yaratadi va hayot mazmunini anglaydi. Demak, ijodkorlik va tafakkur bir-birini to'ldiruvchi, inson ongining yuksalishini ta'minlovchi asosiy omillardan bo'lib, ular har qanday ijtimoiy taraqqiyotning ham negizidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.To'raqulovich, Jumayev Umedjon, and Hakimova Nargiza Supxonovna. "Ways to shape a healthy lifestyle in the family of preschool children." *Middle European Scientific Bulletin* 11 (2021).

2.To'raqulovich, J. U., Hikmatovna, A. N., & Muhammadovna, R. S. (2021). Theoretical foundations of cooperation between the family and preschool education in the moral and aesthetic development of preschool children. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.

3.To'raqulovich, Jumayev Umedjon, Azimova Nodira Hikmatovna, and Rahmonova Sojida Muhammadovna. "Theoretical foundations of cooperation between the family and preschool education in the moral and aesthetic development of preschool children." *Middle European Scientific Bulletin* 11 (2021).

4.To'raqulovich J. U. Innovative Pedagogical Technologies in a Preschool Educational Institution //International Journal of Culture and Modernity. – 2021. – T. 11. – C. 215-218.

5.To'raqulovich, J. U., & Muxitdinovna, A. Z. Features of Speech Development in Children of Middle Preschool Age.

6. To'raqulovich J. U., Muxitdinovna A. Z. Features of Speech Development in Children of Middle Preschool Age.
7. Abdullayev, Q. (2010). *Falsafa asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
8. G'ofurov, N. (2015). *Ijodkorlik psixologiyasi*. Toshkent: O'qituvchi.
9. Nazarov, B. (2008). *Tafakkur va ma'naviyat*. Toshkent: Fan.
10. Toynbee, A. (2001). *Tafakkur tarixi*. Tarjima. Toshkent: Sharq.
11. Fromm, E. (2003). *Ijodiylik va insoniylik*. Tarjima. Toshkent: Adabiyot va san'at.
12. Sattarov, A. (2011). *Falsafa va tafakkur*. Toshkent: Universitet.

MASOFAVIY TA'LIM MUHITIDA MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada masofaviy ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish metodikasi chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Pandemiya davrida keng joriy etilgan masofaviy ta'lim modeli bolalar bilan ishlashda an'anaviy yondashuvlardan farqli, zamonaviy, interaktiv usullardan foydalanishni talab etdi. Tadqiqot davomida bolalarning nutqiy rivojlanishini ta'minlashda pedagogik texnologiyalar, raqamli resurslar, ota-onalar bilan hamkorlik va bolaning individual xususiyatlarini inobatga olish zarurligi asoslab beriladi. Og'zaki va yozma nutqni shakllantirishga qaratilgan metodik ishlanmalar, innovatsion yondashuvlar, interfaol mashg'ulotlar misolida masofaviy ta'lim sharoitida bu jarayonni samarali tashkil etish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, og'zaki nutqni rivojlantirish, yozma nutqni shakllantirish, interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar, pedagogik yondashuvlar, bolalar nutqiy rivoji, metodik asoslar, ta'lim innovatsiyalari, maktabgacha yoshdagi bola, masofaviy mashg'ulotlar, ota-ona hamkorligi, o'quv-didaktik materiallar, zamonaviy ta'lim platformalari.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING ORAL AND WRITTEN SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN IN A DISTANCE LEARNING ENVIRONMENT

Abstract. This article provides a deep scientific analysis of the methodology for developing oral and written speech of preschool children in a distance learning environment. The widely introduced distance learning model during the pandemic required the use of modern, interactive methods that are different from traditional approaches in working with children. The study substantiates the need to use pedagogical technologies, digital resources, cooperation with parents, and take into account the individual characteristics of the child in ensuring the speech development of children. The possibilities of effectively organizing this process in distance learning environments are revealed using methodological developments, innovative approaches, and interactive classes aimed at the formation of oral and written speech.

Keywords: preschool education, development of oral speech, formation of written speech, interactive methods, digital technologies, pedagogical approaches, children's speech development, methodological foundations, educational innovations, preschool child, distance learning, parent-teacher cooperation, educational and didactic materials, modern educational platforms.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Абстрактный. В статье дается глубокий научный анализ методики развития устной и письменной речи детей дошкольного возраста в условиях дистанционного обучения. Широко внедряемая в период пандемии модель дистанционного обучения потребовала использования современных, интерактивных методов, отличающихся от традиционных подходов в работе с детьми. В исследовании обоснована необходимость педагогических технологий, цифровых ресурсов, сотрудничества с родителями, учета индивидуальных особенностей ребенка в обеспечении речевого развития детей. Возможности эффективной организации этого процесса в дистанционном обучении раскрываются посредством методических разработок, инновационных подходов, интерактивных упражнений, направленных на формирование устной и письменной речи.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие устной речи, формирование письменной речи, интерактивные методы, цифровые технологии, педагогические подходы, развитие речи детей, методические основы, образовательные инновации, дошкольник, дистанционное обучение, родительско-педагогическое сотрудничество, учебно-дидактические материалы, современные образовательные платформы.

Kirish. 2025-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, maktabgacha ta'limda ham sifatli ta'lim xizmatlari ko'lamini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilab berildi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual rivojlanishi, og'zaki va yozma nutq salohiyatini shakllantirish ustuvor yo'nalishlar sirasiga kiritildi. Bu esa, o'z navbatida, masofaviy ta'lim muhitida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarga yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Yangi O'zbekiston taraqqiyotining 2030 yilgacha bo'lgan strategiyasida ham raqamli ta'limni rivojlantirish, bolalarning bilimga bo'lgan teng imkoniyatlarini ta'minlash, ularning shaxsiy rivojlanishida texnologik imkoniyatlardan foydalanish alohida e'tirof etilgan. Maktabgacha ta'lim tizimi esa inson kapitalining ilk bosqichi sifatida alohida e'tiborni talab qiladi. Zero, bu bosqichda bola tafakkuri, til ko'nikmalari va nutq madaniyati shakllanadi. Shuning uchun ham bolalarda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish masalasi siyosiy, ijtimoiy va pedagogik jihatdan strategik ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda UNESCO, UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ham masofaviy ta'lim vositalaridan foydalanib, erta yoshdagi bolalarda til rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatish bo'yicha ko'plab xalqaro tajribalar ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2023–2025-yillarga mo'ljallangan strategik dasturlarida ham raqamli texnologiyalar asosida interaktiv, multimediya darsliklar ishlab chiqish va ularni masofaviy ta'lim platformalarida tatbiq etish belgilangan.

Mazkur maqolada aynan masofaviy ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalar og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari, amaliy yondashuvlari va zamonaviy texnologiyalarga tayangan shakllari yoritiladi. Ishda zamonaviy pedagogika, psixolingvistika, AKT va kommunikativ yondashuvlar asosida og'zaki va yozma nutqni o'stirishda samarali bo'lgan usullar tahlil qilinadi. Bu mavzu bugungi kunda nafaqat ta'lim muassasalari, balki ota-onalar, metodistlar, innovatsion o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar uchun ham dolzarb bo'lib, o'quvchilarda muloqot madaniyati, fikr bayon qilish, savodxonlik, hikoya tuzish, tovush va so'zlar ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning umumiy tafakkur salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu sababli, tanlangan mavzu pedagogik nuqtayi nazardan nazariy va amaliy ahamiyatga egadir. Masofaviy ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas bo'g'iniga aylanib, ayniqsa pandemiya keyingi yillarda ta'lim jarayonini uzluksiz tashkil etishda muhim vosita sifatida o'z o'rnini mustahkamladi. Bugungi globallashtirish sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi masofaviy o'qitishning imkoniyatlarini kengaytirib, uni nafaqat oliy ta'lim va umumta'lim muassasalari, balki maktabgacha ta'lim tizimida ham faol joriy etish zaruratini yuzaga chiqardi. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan masofaviy ishlashda ularning yosh xususiyatlari, nutqiy, emotsional va psixologik rivojlanish darajalari hisobga olingan metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi dolzarb bo'lib bormoqda.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Masofaviy ta'lim – bu o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida masofa mavjud bo'lgan holda, asosan raqamli texnologiyalar orqali olib boriladigan o'quv jarayonidir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmon va qarorlarida raqamli ta'lim muhitini shakllantirish, masofaviy ta'lim platformalarini ishlab chiqish va joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilgan. Jumladan, 2020-yildan boshlab "Milliy onlayn ta'lim platformasi", "edu.uz", "ziyonet.uz" kabi axborot-resurslar faoliyati kuchaytirildi va maktabgacha ta'limga oid elektron kontentlar yaratila boshlandi.

Masofaviy ta'limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda. Birinchidan, bu — interaktiv kontent asosida dars dizaynini yaratish. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun videodarslar, animatsion hikoyalar, multimediali o'yinlar, tovushli topshiriqlar orqali ularning e'tiborini ushlab turish, ishtirokini rag'batlantirish imkonini beradi. Ikkinchidan, mobil ilovalar va platformalardan foydalanish bolalarning mustaqil va ota-onalar bilan birgalikdagi mashg'ulotlarini qulay tashkil qilish imkonini beradi. Hozirda "Smart Kids", "ABC Mouse", "Bilimdon", "Alifbe online" kabi dasturlar mazmun va dizayn jihatdan o'zini oqlagan. Uchinchidan, pedagog va ota-onalar o'rtasidagi masofaviy pedagogik hamkorlik masofaviy ta'limda samaradorlikni oshiruvchi omilga aylandi. Maktabgacha ta'limda bolalar mustaqil ishlay olmaydiganligi sababli ota-onalar ishtiroki zarur bo'lib qoladi. Shu sababli ham, masofaviy darslar metodikasi pedagogik maslahatlar, tavsiyalar, videoqo'llanmalar orqali ota-onalarni faol jalb etishni ko'zda tutadi. To'rtinchidan, raqamli ta'lim muhitining psixologik-pedagogik xususiyatlarini chuqur o'rganish zarurati tug'ildi. Masofaviy sharoitda bola faqat eshitmaydi va ko'rmaydi, balki o'yin orqali amaliy harakatlar bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, bugungi kunda "multimodal o'qitish", "vizual stimulyatsiya", "sensor faoliyatga asoslangan topshiriqlar" kabi yondashuvlar rivojlanmoqda.

Masofaviy ta'lim tizimining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ham muhim hisoblanadi. Bu borada xorijiy davlatlar, xususan, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur, Estoniya kabi mamlakatlarda maktabgacha ta'lim muassasalari uchun ishlab chiqilgan raqamli vositalar, dars modullari, masofaviy seminarlar va treninglar tajribasini o'rganish zarur. Xususan, Singapurda 3-5 yoshli bolalar uchun masofaviy til rivojlantirish darslari animatsion darslar orqali interaktiv tarzda tashkil etiladi va bolalar bir vaqtning o'zida hikoya tinglaydi, ekran orqali savollarga javob beradi, so'zlarni talaffuz qiladi.

Shu o'rinda e'tirof etish kerakki, O'zbekistonda ham masofaviy ta'limni maktabgacha ta'limda joriy etish yo'lida muhim bosqichlar bosib o'tilmoqda. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan "Raqamli bolalar bog'chasi" loyihasi doirasida bolalarning yoshiga mos multimediali o'quv resurslar, hikoyalar, o'yinlar, mashqlar ishlab chiqilmoqda. Bu esa og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masofaviy ta'limda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish jarayoni esa aynan shu imkoniyatlardan samarali foydalanishni talab qiladi. Chunki bu ikki yo'nalish – og'zaki muloqot va yozma fikr bildirish – bolaning tafakkuri, dunyoqarashi, til o'zlashtirishi uchun asosiy vositadir. Masofaviy darslarda nutqni o'stirishga doir topshiriqlar, hikoyalar tuzish, savol-javoblar, harflar va so'zlar ustida ishlash kabi amaliy metodlar pedagogning raqamli savodxonligi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Masofaviy ta'lim hozirgi davrda maktabgacha ta'lim tizimining yangi, muqobil shakliga aylanmoqda. U bolalarda mustaqil o'rganish, interaktiv ishtirok, mulohaza yuritish va til imkoniyatlaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Bu esa masofaviy sharoitda og'zaki va yozma nutqni o'stirish metodikasini chuqur ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Shunday ekan, kelgusi boblarda aynan shu yo'nalishdagi metodik, amaliy va innovatsion yondashuvlar batafsil tahlil qilinadi.

Maktabgacha yosh – bu bolaning shaxsiy va ijtimoiy jihatdan shakllanishida eng muhim davr bo'lib, aynan shu bosqichda nutqning rivojlanishi tez sur'atlarda kechadi. Og'zaki va yozma nutq bolaning atrof-muhit bilan o'zaro muloqot qilish vositasi sifatida nafaqat aloqa funksiyasini, balki tafakkur, eslab qolish, tasavvur va emotsional intellektning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu bois maktabgacha ta'limning asosiy vazifalaridan biri – bolalarda og'zaki va yozma nutq malakalarini izchil va bosqichma-bosqich shakllantirishdan iboratdir.

Psixologik nuqtayi nazardan, nutqning rivojlanishi bolaning markaziy nerv tizimi, eshitish va ko'rish organlarining yetilishi, shuningdek, emotsional holatiga bevosita bog'liqdir. L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, D.B. Elkonin kabi psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bolalarda nutqning shakllanishi ijtimoiy muloqot asosida yuzaga chiqishi, uning rivojlanishi esa o'zaro ta'sir va ijtimoiy faoliyat natijasi ekanligi ta'kidlangan. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarga og'zaki va yozma nutqni o'rgatishda shunchaki so'z boyligini oshirish emas, balki muloqotga asoslangan faoliyatni tashkil qilish muhim o'rin tutadi. Pedagogik jihatdan qaralganda esa, og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonining markaziy elementiga aylanadi. Bu borada bolalarda quyidagi nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish maqsadga muvofiq: to'g'ri talaffuz qilish, grammatik tuzilgan gaplar tuzish, bog'langan matn yaratish, so'z boyligini kengaytirish, nutqni mavzuga yo'naltira olish, o'z fikrini mustaqil ifoda etish va eng muhimi – tinglay olish qobiliyati.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutq asosan hikoya qilish, savollarga javob berish, muloqotda ishtirok etish, rol o'yinlar orqali rivojlanadi. Bu jarayonning samarali bo'lishi esa muayyan metodik yondashuvlarni qo'llashni talab qiladi. Jumladan, og'zaki nutqni rivojlantirishda quyidagi metodlar keng qo'llaniladi: vizual stimullarga asoslangan suhbatlar (rasm, video, haykalchalar asosida), ketma-ket rasmi hikoya tuzish, dialogik muloqotlar, pantomima va dramatisatsiya. Bolaning yozma nutqiga tayyorgarligi esa og'zaki nutq asosida shakllanadi. Yozma nutqni shakllantirish bosqichma-bosqich kechadi va quyidagilarni o'z ichiga oladi: belgilarni idrok qilish, ularni eslab qolish, qo'lda tasvirlay olish, harf va so'zlarni yozish, qisqa gaplar tuzish va ifodaviy matn tuzishga o'tish. Bu bosqichlarda pedagoglar tomonidan muvofiqlashtirilgan didaktik topshiriqlar, mantiqiy bog'lanishga asoslangan matnlar, so'z yasashiga oid mashqlar hamda harf bo'yicha o'yinli metodlar qo'llanishi lozim.

Masofaviy ta'lim sharoitida esa, ushbu metodikalar raqamli vositalar orqali amalga oshiriladi. Bunda bolalarga mo'ljallangan maxsus ilovalar, tovushli hikoyalar, interaktiv topshiriqlar, ovozli savol-javobli mashqlar orqali og'zaki va yozma nutqni parallel ravishda shakllantirish mumkin. Psixologlarning fikricha, masofaviy ta'limda bolalarning nutqiy faolligini rag'batlantirish uchun avvalo emotsional iqlimni ijobiy shakllantirish, rag'batlantiruvchi feedback (qayta aloqani) yo'lga qo'yish zarur. Nutqning shakllanishida eng muhim omillardan yana biri bu -oila muhitidir. Chunki masofaviy ta'limda pedagogdan ko'ra ko'proq ota-ona bilan bo'ladigan vaqt ustunlik qiladi. Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish metodikasi ota-onalarga mo'ljallangan ko'rsatmalar, qo'llanmalar,

video darsliklar bilan birga olib borilishi lozim. Ayniqsa, bolalar bilan ertaklar aytish, birgalikda hikoya to'qish, gap tuzish o'yinlari, so'z yasalishi bilan bog'liq harakatlar orqali o'yin orqali til rivojlantiriladi.

Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki va yozma nutqni shakllantirish uchun avvalo ularning psixologik tayyorgarligi, yosh xususiyatlari, emotsional holati va ijtimoiy muhit bilan muloqoti hisobga olinishi lozim. Bular asosida tuzilgan metodik tizimlar zamonaviy masofaviy ta'lim platformalari orqali yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlaydi. Bu esa keyingi bosqichlarda bolalarning til kompetensiyasini shakllantirish, savodga tayyorlash, tafakkurini o'stirishda poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Masofaviy ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylangan davrda, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirishda metodik yondashuvlar yangicha formatda talqin qilinmoqda. An'anaviy yuzma-yuz mashg'ulotlarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bevosita muloqot, o'yin, mimika, ko'z bilan aloqa, jismoniy harakat va muhitdan foydalanish orqali amalga oshirilgan bo'lsa, masofaviy ta'limda bu imkoniyatlar raqamli muhit sharoitida turlicha transformatsiyaga uchraydi. Nutqni rivojlantirishda qo'llaniladigan metodik yondashuvlar, avvalo, bolaning yosh xususiyatlariga, individual tayyorgarligiga, diqqat va qiziqish darajasiga mos bo'lishi zarur. Masofaviy ta'lim muhitida bu mezonlarga mos metodik tizimlar yaratish uchun integrativ yondashuvlar talab etiladi. Jumladan, pedagoglar tomonidan multimediasiy vositalar, interaktiv platformalar, audiovizual kontentlar, animatsiyalar va gamifikatsiyalashgan dars modullari keng joriy etilmoqda. Bu vositalar nafaqat bolalarning diqqatini jalb etadi, balki ularni faol muloqotga undaydi, ijtimoiy-psixologik jihatdan rag'batlantiradi.

Masofaviy ta'limda og'zaki nutqni shakllantirishda interaktiv ertak aytish, savol-javob o'yinlari, virtual rolli o'yinlar, audio topshiriqlar keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, bolaning e'tiborini jalb etuvchi animatsion personajlar vositasida savol berish, u bilan suhbat qurish, uning fikrini eshitish imkoniyatini beruvchi metodlar nutqni faol rivojlantirishda katta samara bermoqda. Bu borada "SmartKid", "LMS Maktabgacha", "Bilimdon bola" kabi o'zbek va xorijiy platformalar sezilarli metodik imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Yozma nutqni shakllantirishda esa, bolaning tovush-harf tahliliga asoslangan faoliyati asosiy o'ringa chiqadi. Masofaviy sharoitda bu jarayonni virtual harf yozish mashqlari, tovush bo'yicha so'z topish o'yinlari, interaktiv "bog'lanmagan so'zlar"dan gap tuzish, belgilangan mavzuda kichik hikoya tuzish kabi topshiriqlar orqali amalga oshirish mumkin. Ayniqsa, yozma nutqni og'zaki fikr bilan bog'lash, ya'ni avval og'zaki gap aytish, so'ng uni yozuv shakliga keltirish metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi. Masofaviy ta'limda qo'llaniladigan metodik yondashuvlarda vizual-pedagogik texnologiyalar – ya'ni rasmlar asosida suhbat, suratdan hikoya tuzish, rasmi komiks yaratish kabi faoliyatlar orqali bolalarning bog'langan nutqini rivojlantirish mumkin. Bu orqali bola so'zlar o'rtaidagi mantiqiy bog'lanishni anglaydi, tushunchalar tizimini kengaytiradi, leksik zaxirasini boyitadi. Shuningdek, video asosidagi topshiriqlar orqali bolaga "Video tomosha qil va voqeani hikoya qil", "Voqea davomini o'ylab top" singari ijodiy yondashuvli topshiriqlar berilishi nutqni faollashtiradi.

Metodik jihatdan eng samarali yondashuvlardan biri bu — integrativ faoliyatga asoslangan til rivojlantirishdir, ya'ni nutqni musiqa, rasm, harakatli o'yinlar, mantiqiy fikrlash bilan uyg'unlashtirish. Bunday usul masofaviy sharoitda ham qo'llanilishi mumkin. Masalan, bolaga bir musiqani eshittirib, uning haqida fikr bildirish, his-tuyg'ularini aytish, rasm asosida hikoya aytish, pantomima orqali so'zlarni ifodalash va keyinchalik ularni yozishga harakat qilish singari mashqlar bolani nutqiy faoliyatga jalb etadi. Metodik yondashuvlar orasida differensial yondashuv alohida e'tiborga loyiq. Bu metod orqali har bir bolaning tayyorgarlik darajasiga mos mashqlar taklif etiladi. Masofaviy platformalarda bu yondashuvni amalga oshirish uchun turli bosqichli vazifalarga ega interaktiv darslar tuziladi: oddiy savol-javobdan murakkab matn tuzishga qadar bosqichma-bosqich murakkablashtirilgan topshiriqlar mavjud bo'lishi kerak. Bu yondashuv bolaning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi va yutuq hissini mustahkamlaydi.

Masofaviy ta'limda metodik yondashuvlarni muvaffaqiyatli tatbiq etishda ota-onalar bilan hamkorlik zaruriy komponentga aylanadi. Chunki bolalar ekran qarshisida o'tirgan bo'lsa ham, ularning fikrlari va harakatlariga bevosita pedagog emas, balki ularning atrofida gilar ta'sir o'tkazadi. Shu bois, metodik yondashuvlar ota-onalar uchun tavsiyalar, video yo'riqnomalar, uy sharoitida amalga oshiriladigan ijodiy topshiriqlar bilan to'ldirilishi lozim. Misol uchun, har kuni ota-ona bilan "Bugun nima ko'rdik?", "Bugun kimni eshitdik?", "Qanday ertakni esladik?" kabi kichik suhbatlar bola nutqini samarali shakllantiradi. Masofaviy ta'lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishda qo'llaniladigan metodik yondashuvlar zamonaviy texnologiyalar, psixologik-pedagogik tamoyillar va individual xususiyatlar asosida shakllantirilishi zarur. Yondashuvlar bola uchun sodda, qiziqarli, izchil va ijodiy ruhda tashkil etilgandagina ularning til kompetensiyasini rivojlantirishda kutilgan natijalarga erishiladi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'limning barcha bosqichlari, jumladan, maktabgacha ta'lim tizimi ham tubdan o'zgarib bormoqda. Xususan, masofaviy ta'lim shakli pandemiya davrida jadal rivojlandi va bu jarayon maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishiga oid metodik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, og'zaki va yozma nutqni shakllantirish masofaviy muhitda ham samarali olib borilishi mumkin, biroq bu holat yangi pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va ota-ona hamkorligining mustahkam bo'lishini talab etadi. Masofaviy ta'limda bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirishda interaktiv metodlar – virtual ertaklar, suhbatli o'yinlar, audio-video topshiriqlar, rolli o'yinlar kabi usullar katta samara beradi. Yozma nutqni shakllantirishda esa virtual yozuv mashqlari, rasmlilik hikoya tuzish, multimedial topshiriqlardan foydalanish metodik jihatdan asoslangan va bolalarning individual xususiyatlariga mos ravishda tanlanadi.

Xulosa. Bolalarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun integrativ yondashuvlar – rasm, musiqiy ifoda, mimika, pantomima va muloqot elementlarini birlashtirgan mashg'ulotlar dolzarb hisoblanadi. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim sharoitida nutqni rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun pedagoglar o'quv-didaktik materiallarni zamonaviy platformalar vositasida jozibador va bosqichma-bosqich tuzilgan holda taklif etishlari zarur. Amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, metodik yondashuvlar bolaning yoshi, psixologik tayyorgarligi va individual imkoniyatlariga moslashtirilganida hamda ota-onalar faol ishtirok etganida masofaviy ta'lim sharoitida ham og'zaki va yozma nutqni shakllantirish bo'yicha yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva M. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 112–127 bet.
2. Karimova N.X. Bolalar nutqini rivojlantirish asoslari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021. – 89–102 bet.
3. Nazarova G. Nutqiy kompetensiyani shakllantirish metodlari. – Samarqand: Ilm nuri, 2019. – 134–145 bet.
4. Usmonxo'jaeva D. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 57–70 bet.
5. Allayeva Z.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Farg'ona: Ilm manbai, 2020. – 98–109 bet.
6. Abdullaeva G.X. Masofaviy ta'lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023. – 121–138 bet.
7. Qurbonova N.R. O'yinli ta'lim texnologiyalari asosida nutqni rivojlantirish. – Toshkent: Ta'lim, 2021. – 88–97 bet.
8. UNESCO. Early Childhood Care and Education in the Digital Age. – Paris, 2021. – 42–59 bet.
9. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 2018. – 102–119 bet.
10. Yuldasheva M.R. Innovatsion pedagogika. – Toshkent: Fan, 2020. – 149–163 bet.
11. Mehmonova N.A. Ota-onalar bilan hamkorlikda ta'lim tashkil etish usullari. – Buxoro: Ziyo, 2022. – 77–86 bet.
12. Rakhimova D.K. Masofaviy mashg'ulotlarni loyihalash texnologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2023. – 53–65 bet.
13. Hasanov Sh.T. Zamonaviy ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuvlar. – Andijon: AndMII, 2020. – 137–150 bet.
14. OECD. Starting Strong: Early Childhood Education and Care – Digitalization and Innovation. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 61–74 bet.
15. Haydarova N.M. Til o'rgatishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. – Toshkent: Barkamol avlod, 2021. – 95–104 bet.
16. Ismoilova G.A. Yosh bolalar bilan interfaol mashg'ulotlar o'tkazish texnikasi. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2020. – 116–128 bet.

Xodjayarova Sevara Abdimurat qizi
Termiz davlat universiteti
maktabgacha ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchisi
rustamxurramov@mail.ru

Yusupov Faxriddin Islomiddinovich
Termiz davlat pedagogika instituti
amaliy psixologiya kafedrası o'qituvchisi

BO'LAJAK PEDAGOG TARBIYACHILARNI KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot bo'lajak pedagog tarbiyachilarning kreativlik sifatlarini rivojlantirish muhimligini o'rganadi. Kreativ yondashuvlar ta'lim jarayonida innovatsiyalarni joriy etish va o'quvchilarni faol fikrlashga undashda katta ahamiyatga ega. Mazkur ishda pedagoglarni kreativ fikrlashga rag'batlantirish usullari, ta'limda yangi metodlarni qo'llash yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, kreativlikni oshirishga xizmat qiluvchi mashg'ulot va treninglar samaradorligi baholanadi.

Kalit so'zlar: Bo'lajak pedagog, tarbiyachi, kreativlik, rivojlantirish, ta'lim, metodika, innovatsiya, trening.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. Данное исследование рассматривает важность развития творческих качеств у будущих педагогов-воспитателей. Креативные подходы имеют большое значение для внедрения инноваций в образовательный процесс и стимулирования активного мышления учащихся. В работе анализируются методы мотивации педагогов к творческому мышлению и применения новых методик обучения. Также оценивается эффективность занятий и тренингов, направленных на развитие креативности.

Ключевые слова: Будущий педагог, воспитатель, креативность, развитие, образование, методика, инновация, тренинг.

DEVELOPMENT OF CREATIVE QUALITIES OF FUTURE EDUCATORS

Abstract. This study explores the importance of developing creativity skills in future pedagogical educators. Creative approaches play a vital role in introducing innovations in education and encouraging active thinking among students. The work analyzes methods to motivate educators towards creative thinking and ways to apply new teaching techniques. Additionally, the effectiveness of exercises and training sessions aimed at enhancing creativity is evaluated.

Key words: Future educator, creativity, development, teaching, methods, innovation, training, skills.

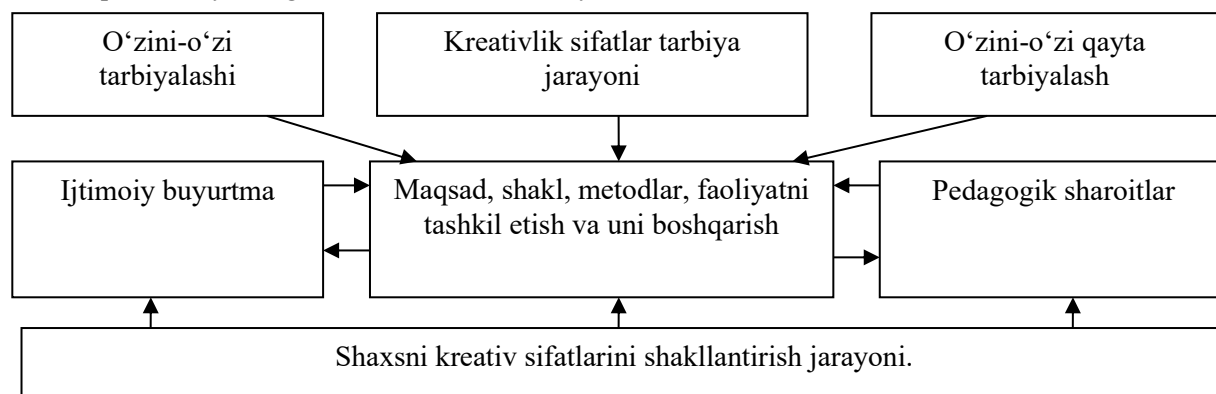
Kirish. Kreativlik sifatlar va axloqiy madaniyat jarayonida talabalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida talaba tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta'siri talabani ularga munosabatiga bog'liqligini ko'rsatadi. Darslarda talaba faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, kreativ sifatlar va madaniyat ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi.

Tahlil va natijalar. Kreativlik sifatlar, axloqiy madaniyatni rivojlantirish jarayonida talabani ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan ahloqiy, kreativlik talablariga muvofiq keladigan hulkay malaka va odatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun talabani ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi va tarbiyachi rahbarlik qiladi. U talabalar faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi. Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali talabalarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Faoliyat talabalar jamoasi manfaati va istagi asosida uyushtirilsa, bu jarayonda talabani tengdoshlari va o'zini o'zi anglash jarayoni yuzaga keladi. Talaba o'z hulkay, xatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo'lib qoladi. Kreativ sifatleri va axloqiy madaniyatni samarali yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchi, kreativ sifatleri rivojlantirish jarayonining manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu

ta'lim va tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iborat. Kreativlik sifatleri hamda axloqiy madaniyatda talabalarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak bo'ladi. bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Faoliyat jarayonida hosil bo'lgan malaka va odatlar axloq me'yorlariga rioya qilishni engillashtiradi.

Demak, fan o'qituvchisi hamda tarbiyachi talaba talaba shaxsining tez rivojlanadigan davri – talabalik yillarida uning ongiga turli faoliyat (o'qish, mehnat, ijtimoiy ishlar, o'yin, sport, badiiy havaskorlik) yordami bilan maxsus ta'sir etish muhimdir. Aks holda hulq me'yorlari, ahloq talablarini yaxshi tushunmay qolishi natijasida shaxs ijtimoiy munosabatlarda beqaror, tasodifiy ta'sirga beriluvchan bo'lib qolishi mumkin [67].

Kreativ sifatlar va axloqiy tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshirilib, uning tarkibiy qismlari ayni bir vaqtda, faoliyatning biror turi asosida namoyon bo'ladi.

Umumiy pedagogika jarayonida kreativlik va axloqiy tarbiya muhim o'rin tutadi. SHaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega bo'lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy xarakterlar orqali emas, balki oldinda belgilangan va puxta o'ylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Kreativ axloqiy tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi. Kreativ sifatlar va axloqiy tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning amalga oshishi uchun ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu g'oyalar yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi: Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. kreativ sifatlarini va axloqiy tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi oliy o'quv yurtlarida tashkil etilayotgan ichki tartib-qoidalar va odob-axloq kodeksining asosiy maqsadi komil shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. Kreativlik sifatlar va axloqiy tarbiyaning natijasi yuksak ma'naviy va kreativlik talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, uyushtirish va rahbarlik, shuningdek, talaba shaxsining o'zi tomonidan faollik ko'rsatishini taqozo etadi. Bu jarayonda tarbiyachi etakchi rol o'ynaydi. Chunki u ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari mohiyatini tushunadi, maqsad yo'lida amalga oshiriladigan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakl, metod va vositalarini asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiya jarayoniga tatbiq etadi. Axloqiy tarbiya jarayonining mohiyatini tarbiyaga har tomonlama integrativ yondashish bilan muvaffaqiyatli tarzda, ilmiy tahlil qilish mumkin. SHaxs kreativ, axloqiy tarbiyasining natijasi sifatida shakllanadigan ijtimoiy mavjudotdir. SHaxsning ko'pdan-ko'p xislatlari bir-biridan ajratilgan emas, balki o'zaro mustahkam bog'langan. Tarbiya integrativ yondashuv asosida kreativ sifatlar jarayonida talabaning shaxsiyati ayrim-ayrim emas, balki yaxlit ravishda rivojlanadi Talaba o'sib va rivojlanib borgan sari tarbiya vazifalari murakkablashib, chuqurlashib, tabaqalashib boradi. Har tomonlama etuk shaxsni kreativ salohiyatli sifatlarini rivojlantirish uchun unga izchil aqliy, g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, ekologik, iqtisodiy hamda tarbiya berish, talabalarning ongi, xulq-atvori va faoliyatining birligi, shuningdek, tarbiya jarayonini tashkil etishning yakka, guruhli va ommaviy shakllarini qo'shib olib borilishini ta'minlaydigan pedagogik tizimlarni vujudga keltirish va bu tizim g'oyalariga amal qilishni talab etadi.

Xulosa. SHaxsni kreativ sifatleri va axloqiy madaniyatini rivojlantirish jarayoni shaxsning ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish, uning atrof-tevarak, jamiyat, odamlar hamda o'ziga nisbatan munosabatlari doirasini vujudga keltirish va uni kengaytirishga qaratilgan. SHaxs ishtirok etadigan ijtimoiy munosabatlar tizimi qanchalik keng, xilma-xil va chuqur bo'lsa, uning ma'naviy dunyosi shunchalik boy bo'ladi. Kreativ salohiyat sifatlarini rivojlantirish jarayonining natijalari odatda bir xil xarakterda bo'lmaydi. Bu narsa talabalarning psixologik (individual, tipologik), fiziologik va jismoniy xususiyatlari, ularning hayotiy va

ma'naviy tajribasi, shaxsiy pozitsiyasiga bog'liq. Kreativ salohiyati sifatlarini rivojlantirish jarayoni, odatda, o'zini-o'zi tarbiyalash, o'zini-o'zi qayta tarbiyalash, talabani atrof-muhitdagi u yoki bu hodisalar bilan salbiy aloqasi natijasida vujudga keladigan munosabatlar va ularning xususiyatlarini bartaraf etish bilan olib boriladi. O'zini o'zi tarbiyalash shaxsni o'zida ijtimoiy kadr ga ega bo'lgan fazilatlarini hosil qilish va takomillashtirishga hamda salbiy xislatlarni bartaraf etishga qaratilgan ichki sifatida ta'riflanadi. O'zini-o'zi qayta tarbiyalash shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarini yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyat jarayonidir. Talaba hulkidagi "og'ish"lar oiladagi nosog'lom muhit, ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari, o'qituvchi va tarbiyachi faoliyatidagi kamchiliklar asosida vujudga keladi. Qayta tarbiyalash jarayonida salbiy hulkni hosil qilgan sabab, sharoit o'zgartiriladi, qayta tarbiyalashda institut va shaxsning ta'sirini oila, shu jumladan, ota-ona ham ma'qullashi lozim.

Demak, qayta tarbiyalash talabani o'zigagina emas, balki uning ota-onasiga ham qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. -T.: O'zbekiston NMIU, 2018. -508 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. Mirziyoevning 2019 yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil, 28 dekabr, 28.12.2018. 17418.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. -488 bet.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston NMIU, 2017. -592 bet.
5. Abdumannotov A.M. Formirovaniya duxovno-nravstvennykh ponyatiy u uchashchixsy nachalnykh klassov na osnove naslediya Alishera Navoi (na primere dastana "Xayrat ul-abror"): Diss... kand. ped. nauk. -T., 2005. -168 s.
6. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok. ...diss. – Buxoro, 2002. – 276 b.
7. Annayev T.A. Hakim a-Termiziy. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1998. – 32 b.
8. Axatova D.A. Abdurauf Fitratning ma'rifiy-pedagogik qarashlari: Ped. fan. nomz. ...diss. – T., 199. – 163 b.
9. Axrorova Z.B. Pedagogicheskie vzglyady i prosvetitel'sko-prakticheskoe deyatelnost Maxmudxodjy Bexbudi: Diss... kand. ped. nauk. -T.: 1998. 165 b.
10. Achilov N.A. Al Hakim at Termiziyning ilmiy merosidan pedagogik jarayonda foydalanish. // Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio'. – Nukus. 2019.5-son. – B. 17-20.

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ASOSIY PRINSIPLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarning tutgan o'rni, ularning samaradorligi va amaliy qo'llanilish prinsiplari atroflicha yoritiladi. Innovatsion yondashuvlar orqali ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatini rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik texnologiyalarning asosiy tamoyillari tizimli tahlil asosida bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: innovatsion pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayoni, o'qitish prinsiplari, ta'lim sifati, mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat, zamonaviy ta'lim tizimi, pedagogik innovatsiyalar.

THE MAIN PRINCIPLES OF USING INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article comprehensively examines the role of innovative pedagogical technologies in the modern education system, their effectiveness, and the principles of their practical application. It analyzes ways to improve the quality of education through innovative approaches, as well as the development of students' independent thinking and creative activity. Furthermore, the main principles of pedagogical technologies are presented based on a systematic analysis.

Key words: innovative pedagogical technologies, educational process, teaching principles, education quality, independent thinking, creative activity, modern education system, pedagogical innovations.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ: ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается роль инновационных педагогических технологий в современной системе образования, их эффективность и принципы практического применения. Анализируются пути повышения качества образования через инновационные подходы, а также развитие у обучающихся самостоятельного мышления и творческой деятельности. Кроме того, основные принципы педагогических технологий представлены на основе системного анализа.

Ключевые слова: инновационные педагогические технологии, учебный процесс, принципы обучения, качество образования, самостоятельное мышление, творческая деятельность, современная система образования, педагогические инновации.

Kirish. Zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldida butunlay yangi talab va vazifalar yuzaga chiqmoqda. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sur'atlari, fan-texnika taraqqiyoti va mehnat bozoridagi o'zgarishlar inson kapitaliga bo'lgan ehtiyojni oshirib, zamonaviy, kreativ, mustaqil fikrlovchi, mas'uliyatli va har tomonlama yetuk shaxslarni tarbiyalashni talab etmoqda. Bu esa ta'lim jarayonining tubdan yangilanishini, an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Innovatsion texnologiyalar ta'lim sohasiga chuqur kirib borar ekan, ular nafaqat metodik jihatdan o'zgartirishlarni, balki butun o'qitish falsafasini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bugungi kunda pedagogik jarayon o'quvchi shaxsini rivojlantirish, uni faol ijtimoiy hayotga tayyorlash, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi zarur. Endilikda ta'lim "bilim berish" markazidan "kompetensiyalarni rivojlantirish" markaziga aylanishi lozim.

Pedagogik texnologiyalar – bu ma'lum pedagogik maqsadga erishish yo'lida o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyatini loyihalashtirish, tashkil qilish va baholash vositalaridir. Innovatsion pedagogik texnologiyalar esa bu jarayonda yangi g'oyalar, ilg'or metodlar, interfaol vositalar va raqamli imkoniyatlardan kompleks foydalanishni anglatadi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida umumiy o'rta va oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan pedagogik faoliyat, xususan, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi, ulardan samarali foydalanish tajribalari, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlikdagi ta'limiy munosabatlari tanlab olindi.

Tadqiqot doirasida pedagogik tajribalar, amaliy kuzatishlar, suhbatlar, o'quvchilarning dars jarayonlaridagi faolligini baholash, diagnostik testlar va pedagogik hujjatlarni tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, pedagogik innovatsiyalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun eksperimental va nazorat guruhlar bilan taqqoslov tahlil usuli qo'llanildi. Intervyu, anketa, kontent-tahlil va pedagogik monitoring kabi empirik metodlar ham keng qo'llanilib, ular orqali o'quvchilarning innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga bo'lgan munosabati, didaktik qiyinchiliklar va motivatsion omillar aniqlab borildi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning asosiy prinsiplari

Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali joriy etish va amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llashda bir qator asosiy tamoyillar (prinsiplar) mavjud. Quyidagi prinsiplar amaliyotda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali ta'limning mazmuni, sifati va natijadorligi sezilarli darajada oshadi:

1. Shaxsga yo'naltirilganlik prinsipi

Innovatsion texnologiyalar asosan o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi. Bu prinsipga muvofiq, ta'lim jarayoni individual yondashuv asosida olib borilib, har bir o'quvchining o'z fikrini mustaqil ifodalashi, ijodiy faoliyatga kirishishi va o'zini rivojlantirishi ta'minlanadi.

2. Faollashtirish va erkin fikrlash prinsipi

Innovatsion texnologiyalar orqali o'quvchi dars jarayonida faollashadi, savol-javob, muammoli vaziyatlar va amaliy topshiriqlar yordamida o'quvchilar mustaqil fikrlashga undaladi. An'anaviy passiv ta'lim usullaridan farqli o'laroq, zamonaviy yondashuvlar o'quvchida fikr yuritish, tanqidiy qarash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. Hamkorlikda o'rganish prinsipi

Bugungi kunda ko'plab innovatsion texnologiyalar (klaster, akvarium, "aql charxi", interfaol usullar) o'quvchi-o'quvchi va o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikka asoslanadi. Hamkorlikda ta'lim tashkil qilish o'zaro muloqotni kuchaytiradi, bilim almashinuvini rag'batlantiradi va ijtimoiylashuvni ta'minlaydi.

4. Natijaga yo'naltirilganlik prinsipi

Har qanday pedagogik faoliyatda kutilayotgan natijaning aniqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion texnologiyalar natijaviylikka yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning bilim darajasi, ko'nikmalari va kompetensiyalarini aniq mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Bu prinsip o'z ichiga sifat va miqdor ko'rsatkichlariga asoslangan yondashuvni oladi.

5. O'zgaruvchanlik va moslashuvchanlik prinsipi

Zamonaviy ta'lim sharoitida doimiy o'zgaruvchan axborot muhitida faoliyat yuritish talabi mavjud. Shu bois innovatsion texnologiyalar ham moslashuvchan, dinamik va zamonga mos bo'lishi lozim. O'qituvchi va o'quvchilar yangi sharoitlarga moslasha olishlari, texnologiyani muayyan mavzu yoki sinfga moslashtira olishlari zarur.

6. Modullilik va bosqichma-bosqichlik prinsipi

Innovatsion ta'lim texnologiyalari ko'pincha modulli shaklda tashkil etiladi. Bu uslub orqali ta'lim bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, har bir modul alohida maqsad, topshiriq va nazorat mezoniga ega bo'ladi. Bu esa tizimlilikni, izchillikni va samaradorlikni ta'minlaydi.

7. Refleksiya va tahlil qilish prinsipi

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quvchilarni o'z faoliyatini baholashga, fikr yuritishga va xatolar ustida ishlashga o'rgatadi. Har bir bosqichda refleksiya qilish orqali o'quvchi o'zini anglaydi, o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, shaxsiy rivojlanish yo'nalishini belgilaydi.

8. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarni integratsiyalash prinsipi

Innovatsion ta'lim texnologiyalari AKT bilan chambarchas bog'liq. Kompyuter dasturlari, multimedia vositalari, onlayn platformalar va sun'iy intellektdan foydalanish dars jarayonining samaradorligini oshiradi, ta'limni jonlantiradi va o'quvchilar uchun qiziqarli muhit yaratadi.

Ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tizimli va uzviy ishlar amalga oshirilishi lozim. Buning uchun, avvalo, o'qituvchilarning metodik savodxonligini oshirishga qaratilgan malaka oshirish kurslari va amaliy seminarlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bu orqali

pedagoglar zamonaviy o'qitish metodlari bilan tanishadi, ularni real ta'lim jarayoniga moslashtirish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash uchun zarur bo'lgan texnik va raqamli vositalar bilan ta'lim muassasalarini jihozlash muhim hisoblanadi. Ayniqsa, multimedia vositalari, interaktiv doskalar, planshetlar, onlayn platformalar va raqamli kutubxonalar orqali o'quvchilarni ilg'or resurslar bilan ta'minlash zarur. Bu esa darslarning sifati va samaradorligini oshiradi.

O'quv dasturlari va metodik materiallar innovatsion yondashuvlarga moslashtirilishi, amaliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyihalar asosida shakllantirilgan bo'lishi kerak. Bu jarayonda o'quvchi faqat bilim egallovchi emas, balki faol ishtirokchi, izlanuvchi va ijodkor shaxs sifatida shakllanishi kerak.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda tajriba almashish, ilg'or amaliyotlarni o'rganish va ulardan yaratqonlik bilan foydalanish muhim omil hisoblanadi. Buning uchun pedagogik jamoalarda ijodiy guruhlar tashkil etilib, ularning faoliyati metodik xizmatlar tomonidan muvofiqlashtirib borilishi lozim.

Bundan tashqari, o'quvchilarni innovatsion texnologiyalar orqali o'qitish jarayonida psixologik va pedagogik muhitni qulay tashkil etish, motivatsiyani oshirish va shaxsiy yondashuvni kuchaytirish ham muhim hisoblanadi. Ayniqsa, har bir o'quvchining qiziqishlarini inobatga olish, ularni rag'batlantirish, erkin fikrlashga undash texnologiyalarning samaradorligini oshiradi.

Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun davlat darajasida qo'llab-quvvatlash, maxsus dasturlar ishlab chiqish, ilg'or maktablar va universitetlar tajribasini ommalashtirish, ilmiy-tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish zarur.

Shunday qilib, innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga izchil va maqsadli joriy etish orqali biz zamonaviy, fikrlovchi, ijodkor va raqobatbardosh avlodni tarbiyalaymiz. Bu esa mamlakatimiz ta'lim tizimini jahon standartlariga yaqinlashtirish, yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqishda muhim qadam bo'ladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali joriy etish zamonaviy o'quv tizimining asosiy talablardan biri bo'lib, bu boradagi tajribalar va kuzatuvlar asosida bir qancha muhim xulosalarga kelindi. Tadqiqot davomida pedagogik texnologiyalarning amaliyotga qanday singdirilayotgani, o'quvchilar va talabalarning bu texnologiyalarga bo'lgan munosabati, ularning bilim olish darajasiga ta'siri va pedagoglarning ushbu texnologiyalarni qo'llashdagi yondashuvlari atroflicha o'rganildi.

Avvalo, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, modulli o'qitish, muammoli ta'lim, klaster va loyihaviy metodlar, hamda ko'rgazmali vositalardan foydalangan holda tashkil etiladigan darslar yetakchi o'rin egallayotgani aniqlandi. Bunda ayniqsa loyiha asosida ishlash, kichik guruhlarda faoliyat yuritish, mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rag'batlantirishga asoslangan metodlar talabalar tomonidan ijobiy baholandi.

O'quv jarayonida innovatsion yondashuvlar qo'llanganda talabalar bilim olishda faollik ko'rsatishi, mavzularni chuqurroq tushunishga intilishi, savol-javoblar orqali o'z bilimlarini mustahkamlashi kuzatildi. Shu orqali talabalarda motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy moslashuvchanlik, ijodiy tafakkur, axborot bilan ishlash malakalari kabi muhim kompetensiyalar shakllana boshladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etgan guruhda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi an'anaviy metodlardan foydalanilgan guruhlariga nisbatan yuqori bo'ldi. Jumladan, guruhda o'tkazilgan monitoringlar natijasida fanlarga nisbatan qiziqishning ortgani, dars jarayonida faollik va tashabbus ko'rsatish holatlarining ko'paygani, baholash natijalarining yaxshilangani kuzatildi.

Pedagoglar bilan olib borilgan suhbatlar va so'rovnomalar esa, o'qituvchilarning aksariyati innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ijobiy jihatlarini tan olganini ko'rsatdi. Biroq bu jarayonda qator muammolar ham mavjud ekani aniqlandi. Jumladan, ayrim pedagoglar innovatsion metodlarni yetarlicha chuqur bilmasligi, ularni amaliyotda qo'llashda texnik yoki didaktik qiyinchiliklarga duch kelayotganini aytib o'tdi. Bu holat kadrlar malakasini oshirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Yana bir muhim jihat shuki, innovatsion texnologiyalarni samarali tatbiq etishda ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi, pedagogik jamoaning tayyorgarligi, rahbariyatning ilg'or yondashuvlarga ochiqligi, o'quv dasturlarining moslashuvchanligi muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi. Bu shuni anglatadiki, innovatsion texnologiyalarni yagona metod emas, balki ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga ta'sir qiluvchi kompleks omil sifatida ko'rish lozim.

Tajriba asosida shuni ham aytish mumkin bo'ldiki, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish jarayoni bir martalik emas, balki doimiy izlanish va rivojlanishni talab qiladigan, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan murakkab jarayon hisoblanadi. Har bir texnologiya avvalo sinovdan o'tkazilishi,

soʻngra pedagogik jamoa tomonidan muhokama qilinib, eng maqbul variantlar amaliyotga joriy etilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogik texnologiyalarni taʼlim jarayonida qoʻllash oʻquvchilarning bilim darajasini oshirish, ularning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va zamonaviy talablarga javob beradigan kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu boradagi ilgʻor tajribalarni umumlashtirish, doimiy monitoring olib borish va pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar asosida qayta tayyorlash taʼlim sifatini oshirishda hal qiluvchi omil boʻlib qolmoqda.

Xulosa. Tadqiqot davomida olib borilgan kuzatuvlar, tajribalar va tahlillar innovatsion pedagogik texnologiyalarni taʼlim jarayoniga samarali joriy etish nafaqat oʻquvchilarning bilim darajasini oshirishi, balki ularning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim omil ekanligini koʻrsatdi. Taʼlimning samaradorligi, uning mazmuni va natijadorligi zamonaviy texnologiyalarni qanchalik puxta va maqsadli qoʻllashga bevosita bogʻliqdir.

Innovatsion texnologiyalarni qoʻllash orqali dars jarayoni interfaol, mazmunli va talaba shaxsiga yoʻnaltirilgan holatda tashkil etilishi, ularning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va amaliy koʻnikmalari shakllanishiga xizmat qilishi isbotlandi. Bunday yondashuv natijasida oʻquvchilarda ijodiy fikrlash, tanqidiy yondashuv, masʼuliyat, tashabbuskorlik va hamkorlikda ishlash koʻnikmalari shakllana boshlaydi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni joriy etishda bir qator muhim omillar – pedagoglarning metodik tayyorgarligi, oʻquv-uslubiy resurslarning mavjudligi, dars mashgʻulotlarining moslashuvchan tuzilishi va rahbariyatning yangilikka boʻlgan ochiqqligi – hal qiluvchi rol oʻynashi aniqlashtirildi. Ushbu omillar kompleks tarzda inobatga olingan holda, innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan taʼlim jarayoni eng yaxshi natijalarga erishish imkonini beradi.

Umuman olganda, innovatsion pedagogik texnologiyalarni taʼlim jarayonida qoʻllash quyidagi ustunliklarni taʼminlashi mumkin:

- oʻquvchilarning darsga boʻlgan qiziqishi ortadi;
- oʻzlashtirish darajasi oshadi;
- shaxsiy va kasbiy kompetensiyalar shakllanadi;
- oʻquv jarayoni mazmunli va samarali tashkil etiladi;
- taʼlim sifati va natijadorligi yuqorilaydi.

Shunday ekan, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish har bir pedagog oldida turgan dolzarb vazifa boʻlib, bu yoʻnalishda tizimli oʻrganish, tajriba almashish va doimiy izlanishlar olib borish bugungi taʼlim taraqqiyotining muhim talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, N. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning taʼlim jarayonidagi oʻrni. Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti, 2019.
2. Boboev, S. Taʼlim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qoʻllash metodikasi. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi nashri, 2020.
3. Karimova, D. Pedagogik innovatsiyalar: nazariya va amaliyot. Toshkent: Oʻqituvchi, 2021.
4. Mirzayev, A. Innovatsion taʼlim texnologiyalari va ularning samaradorligi. Toshkent: Ilm-fan, 2018.
5. Rustamov, J. Taʼlimda interfaol metodlarni qoʻllashning amaliy asoslari. Toshkent: "Fan va taʼlim" nashriyoti, 2022.
6. Shamsiyev, T. Pedagogik texnologiyalar: konseptual asoslar va rivojlanish yoʻllari. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2017.
7. UNESCO. Innovative Pedagogies for Learning. Paris: UNESCO Publishing, 2019.
8. Zokirov, M. Pedagogik texnologiyalar va yangi taʼlim paradigmasi. Toshkent: "Ziyo" nashriyoti, 2020.
9. Zakirova, N. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining taʼlim jarayonidagi oʻrni va imkoniyatlari. Pedagogika ilmiy jurnali, 3(45), 58-64, 2021.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI TA'LIMI MUVAFFAQIYATINI TA'MINLASHDA "4K" MODELINING IMKONIYATLARI

Annatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'lim jarayonini muvofaqiyatli tashkil etishda "4K" kompetensiyasining ahamiyati hamda, ularda zaruriy ko'nikmalarni qay tarzda shakllantirishni yoritib beradi. Hamda zamon bilan ham nafas holda sun'iy intellekt oraqali "4K" kompetensiyasining bog'liqlik hamda birgalikda avfzallik jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, integratsiya, kompetensiya, sun'iy intellekt, modernizatsiya, andoza, global, hamkorlik, kritik fikrlash, kreativlik, hamkorlik, ko'nikma.

THE POTENTIAL OF THE "4K" MODEL IN ENSURING THE EDUCATIONAL SUCCESS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation. This article discusses the importance of the "4K" competence in successfully organizing the educational process for primary school students, and how the necessary skills can be developed in them. It also highlights the relationship of the "4K" competence with artificial intelligence, keeping pace with the times, and the advantages of its integration and cooperation.

Keywords: innovation, integration, competence, artificial intelligence, modernization, template, global, collaboration, critical thinking, creativity, cooperation, skills.

ПОТЕНЦИАЛ МОДЕЛИ «4К» В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСПЕШНОСТИ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается важность компетенции "4К" для успешной организации учебного процесса для учащихся начальных классов, а также как формировать необходимые навыки у учащихся. Также освещены взаимосвязь компетенции "4К" с искусственным интеллектом, соответствие времени и преимущества интеграции и сотрудничества.

Ключевые слова: инновация, интеграция, компетенция, искусственный интеллект, модернизация, шаблон, глобальный, сотрудничество, критическое мышление, креативность, навыки.

Kirish. Dunyoning jadallik bilan o'zgarishi, ta'lim jarayonining o'zgarishiga olib keldi. Bu ta'lim oluvchilarning zamonaviy bilimlarni egallashiga intilishi nechog'lik muhim ahamiyat kasb etishi bilan muhim sanaladi. Rivojlangan davlatlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ular avvalambor ta'lim sohasini modernizatsiyalashga katta e'tibor qaratganligini ko'rish mumkin. Bu orqali ular kuchli rivojlangan davlatga aylangan. Chunki, xalqning bilimli bo'lishi uning kuchli rivojlangan davlat bo'lishiga asos hisoblanadi. Davlatning har bir sohasini bilimli, o'z kasbining mutaxasisi hamda vatanparvar shaxslar boshqarishi uning gullab yashnashini ta'minlaydi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi ham o'zining ta'lim tizimini jahon ta'limi tizimini o'rgangan holda o'z andozasini yaratib ta'lim sohasini islihl qilishga va uni modernizatsiyalshga kirishdi. Buning yaqol na'munasi sifatida "4K" kompetensiyasini joriy etish va shu asosida darsliklar ishlab chiqish buning yaqqol misoli desak adashmaymiz.

Boshlang'ich ta'lim sohasidaolib borilayogan amaliy islohotlar bunga misol bo'la oladi. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim olish, balki o'quvchilarni turli ko'nikmalar bilan ta'minlashga ham e'tibor qaratmoqda. O'quvchilarning yaratgan yangi fikrlari, muammolarni hal qilish qobiliyati va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga intilish, bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shu maqsadda, "4K" modeli, ya'ni Kreativlik, Kritikal fikrlash, Kommunikativlik va Kollaboratsiya kabi to'rtta asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan yondashuv, boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'limida muhim o'rin tutadi. Bu ko'nikmalarning har biri quyidagi keltirib o'tilgan:

1. Kreativlik: Bu yangi g'oyalar yaratish, mavjud bilimlarni yangi kontekstda ishlatish va muammolarni ijodiy usulda hal qilish qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kreativlikni

rivojlantirish juda muhimdir. Ular yangi bilimlarni o'zlashtirish, o'z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan bo'lishish jarayonida kreativlikni o'rgatish orqali o'zlarining shaxsiy va akademik rivojlanishlarini tezlashtiradilar.

Masalan, o'quvchilar dars davomida qiziqarli, o'zlariga mos bo'lgan loyiha va topshiriqlarni bajarish orqali ijodiy fikrlashni rivojlantiradilar. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularning muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni izlashiga imkon yaratadi.

2. Kritikal fikrlash : O'quvchilarning bilimlarni tahlil qilish, ularni baholash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari, agar ular tahlil qilishni o'rganmasalar, faqat faktlarni yod olishadi, lekin bu bilimlarni real hayotda qanday qo'llashni bilishmaydi.

Misol uchun, tarix yoki adabiyot darslarida o'quvchilarga o'zlarining fikrlarini tahlil qilib, voqealarga munosabat bildirish, faktlarni solishtirish va izohlar berish imkoniyatini berish kerak. Bu ularga nafaqat bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga, balki mustaqil fikrlashni rivojlantirishga ham yordam beradi.

3. Kommunikativlik: O'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadi.

Misol uchun o'quvchilar dars jarayonida ushbu kompetensiya orqali o'quvchi qo'rqmay har qanday muloqotga kirisha oladi. Munozaralarni boshlash, muloqotning maqsadi va kontekstiga, savol va javob berishga kirishadi. O'z nuqtai nazarini himoya qilish ko'nikmasi hosil bo'ladi.

4. Kollaboratsiya: Bu o'quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ularga hamkorlikda ishlash, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini shakllantirishga ko'maklashadi. O'zaro samarali muloqot qilish va umumiy maqsadga erishish uchun jamoada ishlash qobiliyatini hosil qiladi. Bu sifat bir-biriga bog'liq bo'lgan bir nechta qobiliyatlarda namoyon bo'ladi: umumiy go'yani yagona maqsad sifatida qabul qilish qobiliyati; ijtimoiy munosabatni shakllantirish, ya'ni ko'pchilik fikrini qo'llab-qavvatlash, muhokama qilish, muzokaralar olib borish, o'z harakatlarini boshqalarning harakatlari bilan muvofiqlashtirish; zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish; mustaqillik va tashabbuskorlik.

"4K" modeli o'quvchilarga faqat bilim olish emas, balki ularni jamiyatga moslashishga, mustaqil fikrlashga, ijodiy va samarali ishlashga o'rgatadi. Boshlang'ich sinfda bu ko'nikmalarni rivojlantirish, o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam asos yaratadi. Shuningdek, bu yondashuv o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini yaxshilash, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ular uchun kelajakdagi o'qish, ish va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari bu ko'nikmalar bilan birgalikda sun'iy intellekt haqida ma'lumotga ega bo'lishlari va undan to'g'ri va oqilona foyadalana oishni o'rganishlari shart va lozim. Avalambor, sun'iy intellekt nima? degan savolga javob topishimiz lozim.

Sun'iy intellekt (SI; inglizcha: artificial intelligence, AI) – inson intellektiga taqlid qilishga qodir bo'lgan mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasi.

Bugungi kunda keng qo'llanilib kelinayotgan sun'iy intellekt texnologiyalariga aqlli veb-qidiruv tizimlari, tavsiya tizimlari, tabiiy tilni tushunish, o'zini-o'zi boshqaradigan avtomobillar va boshqalarni misol qilish mumkin. Alan Turing sun'iy intellekt sohasida olib borilgan ilk tadqiqot muallifi bo'lgan. Sun'iy intellektga 1956-yili mustaqil fan sohasi sifatida asos solingan. Shu yilning yozida Dartmouth kollejida o'tgan anjumanda John McCarthy „sun'iy intellekt“ atamasini birinchi marta ishlatgan va tarixga mazkur atama muallifi o'laroq kirgan. Sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlar XX asr o'rtalaridan beri qilinib kelinsa-da, unga nisbatan ommaviy qiziqish 2012-yilda chuqur o'rganuv boshqa sun'iy intellekt metodlaridan ustunligini namoyon etganda hamda 2017-yilda transformer arxitekturasida erishilgan yutuqlar ortidan keskin ortgan. 2020-yillar boshlarida mazkur soha gurkirab rivojlanib, ko'plab shirkatlar, universitetlar va laboratoriyalar sun'iy intellekt sohasida sezilarli yutuqlarga erishib kelishmoqda.

Sun'iy intellekt — tezkor hisoblash muhitida algoritmlar yaratish va qo'llash orqali insonning aql-idrok jarayonlariga taqlid qilishga asoslanadi. Sodda qilib aytganda, sun'iy intellekt kompyuterlarni odam kabi o'ylash va ulardek yechim topishga yo'naltiradigan texnologiyadir.

Sun'iy intellekt ta'lim oluvchining vaqtini tejashga va ta'limda muvaffaqiyatli rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Sun'iy intellektning imkoniyatlari keng qamrovli bo'lib, u sizni qiziqtirgan savollarga javob berishi, berilgan buyruq asosida rasm chizishi yoki turli mavzularda taqdimotlar yaratishi va hattoki, turli referat va maqolalar ham yozib bera olish imkoniyatiga ega. Uning ta'lim algoritmlari, talabalarning individual xususiyatlari va o'rganish usullari asosida moslashtiriladi, bu esa har bir talabalarning o'ziga xos ta'lim yo'lidagi qobiliyatlarini oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'limida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining qo'llanilishi, ularning ta'lim jarayonini yanada samarali, interaktiv va shaxsiylashtirilgan qilish imkonini yaratadi. "4K"

modeli – Kreativlik, Kritikal fikrlash, Kompyuter savodxonligi va Hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish, aynan SI yordamida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan eng zamonaviy yondashuvlardan biridir.

1. Kreativlik (Creativity) va Sun'iy Intellekt

Sun'iy intellekt o'quvchilarga kreativlikni oshirishda katta yordam bera oladi. O'quvchilar uchun interaktiv dasturlar, masalan, AI yordamida yaratilgan simulyatsiyalar yoki raqamli san'at asarlarini yaratish vositalari, o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi.

Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilar yangi g'oyalar ishlab chiqish va ijodiy jarayonlarni chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Masalan, o'quvchilar, AI orqali o'z rassomlik yoki dizayn ishlarini yaratishda ko'proq o'ziga xos va yangicha yondashuvlarni topa oladilar. Sun'iy intellekt, o'z navbatida, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini mustahkamlash uchun yaratgan ishlarini tahlil qilib, ularga individual maslahatlar berishi mumkin.

2. Kritik fikrlash (Critical Thinking) va Sun'iy Intellekt

Sun'iy intellekt, o'quvchilarga kritikal fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita bo'la oladi. Sun'iy intellekt tizimlari, masalan, murakkab savollarni tez va samarali tarzda tahlil qilishga imkon yaratadi. Bu o'quvchilarga tahlil qilish va qaror qabul qilishda murakkab masalalarni hal qilishda yordam beradi.

AI yordamida o'quvchilar turli masalalar bo'yicha mantiqiy fikr yuritish, turli variantlarni ko'rib chiqish va eng maqbul yechimni topishda yanada osonroq yo'l tutadilar. Masalan, matematik masalalarni yechish yoki ilmiy tajribalar o'tkazish jarayonida, AI o'quvchilarga masalaning har bir bosqichini analiz qilib, ularga har xil yondashuvlarni taqdim etishi mumkin.

3. Kommunikatsiya va Sun'iy Intellekt

Kommunikatsiya va sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarda ko'proq imkoniyatlar yaratiladi. O'quvchilar raqamli platformalar orqali faol muloqot qilish, o'z fikrlarini samarali ifodalashni o'rganadilar. AI texnologiyalari o'quvchilarga avtomatik tarjima qilish, matnlarni tahlil qilish va boshqa muloqot vositalarini taklif qiladi. Bu orqali ular o'z bilimlarini boshqa o'quvchilar bilan osonlik bilan ulashish imkoniga ega bo'lishadi.

Sun'iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari, o'quvchilarga o'z kommunikatsion ko'nikmalarini yaxshilash uchun interaktiv va individual yondashuvlarni taqdim etadi. Masalan, AI yordamida o'quvchilar til o'rganish, matn yozish va boshqa kommunikatsion faoliyatlarda o'z ko'nikmalarini sinab ko'rishadi.

4. Kollaboration va Sun'iy Intellekt

Sun'iy intellekt, o'quvchilarning jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham yordam beradi. AI texnologiyalari yordamida o'quvchilar jamoaviy faoliyatlarda birgalikda ishlash, fikr almashish va muammolarni hal qilishda bir-birini qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Masalan, o'quvchilar AI platformalari orqali guruhlar shaklida ishlashda o'zaro hamkorlikni va jamoaviy fikrlashni rivojlantiradilar.

AI tizimlari, o'quvchilarga guruh ishlarini boshqarishda yordam berishi, ularning bir-biriga yordam berish, vaqtni boshqarish va muammoni birgalikda hal qilish kabi hamkorlik ko'nikmalarini yanada oshiradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning ijtimoiy va jamoaviy ishlashga tayyorligini kuchaytiradi.

Sun'iy Intellektning 4K kompetensiyasiga integratsiyasi qilish orqali ta'limni tashkil qilishning samaradorligiga erishish mumkin.

Misol uchun sun'iy intellekt o'quvchilarning ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini yaratadi. O'quvchilar o'z shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv dasturlarini olishadi, bu esa o'quvchilarning o'ziga xos rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, AI dasturlari har bir o'quvchining individual o'quv jarayonini kuzatib boradi va uni o'zining kuchli va zaif tomonlariga qarab optimallashtiradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarga ta'limda yanada muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, AI, o'quvchilarga bilimlarni turli shakllarda etkazishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarning turli o'rganish uslublariga moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida o'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan sohalarda mustaqil tarzda ilmiy izlanishlar olib borishlari mumkin.

Xulosa. Sun'iy intellekt, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatlarini taqdim etadi. "4K" kompetensiyasining har bir elementini o'quvchilarga sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida o'rgatish, nafaqat ularning bilimlarini, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham qllab-quvvatlaydi. Kreativlik, kritikal fikrlash, kommunikatsiya va hamkorlik kabi ko'nikmalarni sun'iy intellekt bilan integratsiyalash orqali o'quvchilarning ta'lim muvaffaqiyati yanada oshadi. Natijada, o'quvchilar nafaqat an'anaviy bilimlarni o'zlashtiradilar, balki kelajakda muvaffaqiyatli va ijtimoiy jihatdan faol shaxslar bo'lib shakllanadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. „AlphaGo – Google DeepMind“. 2016-yil 10-martda asl nusxadan arxivlangan
2. Russell, Stuart J.; Norvig, Peter.. Artificial Intelligence: A Modern Approach, 4th, Hoboken: Pearson, 2021. ISBN 978-0-13-461099-3
3. McCorduck, Pamela (2004), Machines Who Think (2nd-nashr), Natick, MA: A. K. Peters, Ltd., ISBN 1-56881-205-1
4. NRC (United States National Research Council) „Developments in Artificial Intelligence“, . Funding a Revolution: Government Support for Computing Research. National Academy Press, 1999.
5. Toews, Rob. „Transformers Revolutionized AI. What Will Replace Them?“. Forbes (2023-yil 3-sentyabr).
6. "Taraqqiyot Strategiyasi" markazi 19 Fev. 2021 y.

Safarov Firuz Sulaymonovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
Isfs2012@mail.ru

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDAGI NOTANISH SO'ZLARING XUSUSIYATIGA BOG'LIQ RAVISHDA ULARNI TUSHUNTIRISH USULINI TANLASH

Annotasiya. Maqolada boshlang'ich sinf darsliklaridagi notanish so'zlarning xususiyatiga bog'liq ravishda ularni tushuntirish usulini tanlash haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ona tili darslari, so'z ma'nosini tushuntirish, rasm orqali tushuntirish, sinonim keltirish, tasviriy yo'l, o'zak va qo'shimcha orqali tushuntirish.

ВЫБОР СПОСОБА ИХ ОБЪЯСНЕНИЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ХАРАКТЕРА НЕЗНАКОМЫХ СЛОВ В УЧЕБНИКАХ ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматривается выбор метода объяснения незнакомых слов в учебниках начальной школы в зависимости от их характера.

Ключевые слова: уроки родного языка, объяснение значения слов, понимание через картинки, предоставление синонимов, объяснение через образы, корни и суффиксы.

CHOOSING A WAY TO EXPLAIN THEM, DEPENDING ON THE NATURE OF UNFAMILIAR WORDS IN ELEMENTARY SCHOOL TEXTBOOKS

Annotation. The article examines the choice of the method of explaining unfamiliar words in primary school textbooks depending on their nature.

Key words: native language lessons, explanation of the meaning of words, understanding through pictures, providing synonyms, explanation through images, roots and suffixes.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish kitobida uchraydigan o'quvchilar uchun tushunarsiz so'zlar mazmuniy xususiyatiga ko'ra turlichadir. Shuning uchun bu so'zlarning ma'nosini tushuntirishda ularning xususiyatiga mos ravishda eng samarali usulni tanlash lozim [Львов М. П., 1975: 17 – 24]. Bu faslda ona tili va o'qish kitobi darsliklaridagi so'zlar misolida so'z ma'nosini tushuntirishning samarali usulini tanlash haqidagi fikrlarimizni bayon qilamiz.

1-sinf ona tili darsligida [G'afforova T. va b., 2017] o'quvchilarga ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlar ancha uchraydi. Ularning ma'nosini yuqorida ko'rsatilgan va boshqa usullar bilan tushuntirish mumkin. Darslikda uchraydigan quyidagi so'zlarning ma'nosini rasmini ko'rsatish yo'li bilan tushuntirish mumkin: yalpiz, isiriq, kiyiko'ti, ermon, kashta, garmdori, qal'a, fabrika, raketa, chang'i, so'na, so'gal, sa'va, to'ng'iz, turna, sholi, sharshara, charos, shabnam gumbaz, marvaridgul, soda, sa'va, olxo'ri, husayni, chang'i, konki, paroxod, qayin, zarg'aldoq, do'lana, tola, parovoz, teplovoz, elektrovoz, vagon, tog'olcha, metro, kamalak, tuman, mosh, binafsha, chuchmoma, gulsapsar, norin, shilpildiq, qarag'ay, karvon, zangori, feruza, peshayvon, na'matak, qirg'iy, olcha.

Quyidagi so'zlarning ma'nosini ularga sinonim keltirish orqali tushuntirish mumkin. Istiqolol – mustaqillik, nurafshon – yorug', muborakbod etmoq – tabrikلامoq, samo – osmon, ko'k, gulshan – gulzor, sabo – shabada, munosabat – bog'lanish, dorivor – shifobaxsh, yaproq – barg, hadya etmoq – bermoq, sovg'a qilmoq, tub – tag, ahil – inoq, huvullamoq – bo'shamoq, javon – shkaf, dastyor – yordamchi, alloma – olimlar, muhlat – vaqt, darg'azab bo'lish – g'azablanish, shu'la – nur, ehtirom – hurmat, badavlat – boy, tazyiq – zug'um, an'ana – odat, ta'na – dashnom, ta'ziya – aza, ma'lumot – xabar, ma'yuslanmoq – xafa bo'lmoq, chashma – buloq, choq – payt, arg'imchoq – ip, darz – yoriq, ranj – qiyinchilik, ganj – boylik, xazina, sust – sekin, bol – asal, tabassum – kulgi, muddat – vaqt, tasalli – yupanch, musaffo – sof, toza, mutolaa – o'qish, do'kon – magazin, zoriqmoq – muhtoj bo'lmoq, noyob – topilmas, undirmoq – o'stirmoq, mamnun – xursand, gavjum – to'la, surkash – surtish, ohista – sekin, et – go'sht, daromad – kirim, xontaxta – stol, javon – shkaf, xazonrezgilik – barglarning to'kilishi, ezgulik – yaxshilik, baldoq – halqa, najot –

yordam, mo'tadil – o'rtacha, sarvqomat – tik, chanqagan – suvsiragan, so'yla – gapir, so'zla, toblanmoq – chiniqmoq, gazlama – mato, yo'ldosh – hamroh, choyshab – ko'rpa, silliq – tekis, intizom – tartib, olam – dunyo, mug'ombir – ayyor, chaqa – tanga, parranda – qush, istirohat – dam olish, nishon – mo'ljal, tebranmoq – qimirlamoq, husn – chiroy, sohil – qirg'oq, pardoz – bezak, chaman – gulzor, parvarish qilmoq – boqmoq, olishmoq – kurashmoq, urishmoq, jajji – kichkina, mitti, mador – quvvat, g'ubor – chang, dog', jussa – gavda, o'git – nasihat, yumush – ish, jamlamoq – to'plamoq, lazzat – rohat, jasorat – jasurlik, ulug' – buyuk, tortig' qilmoq – sovg'a qilmoq, suyukli – sevimli, boqmoq – qaramoq, maftun bo'lmoq – mahliyo bo'lmoq, beg'ubor – toza, sof, ko'lanka – soya, ensiz – qisqa, enli – keng, g'alati – qiziq, hushyor – sezgir, ziyrak, sayyoh – sayohatchi, turist, ilk – birinchi, tashna – suvsiz, chanqoq, hangu-mang – hayron, bezovta – notinch, maysa – o't.

Bu usulni qo'llaganda o'qituvchi shuni nazarda tutishi kerakli so'zlarni sinonim orqali tushuntirish o'quvchilar har bir izohlovchi sinonimning ma'nosini yaxshi tushungandagina maqsadga etadi. Shuning uchun so'zning ma'nosini tushuntirish uchun keltirilgan sinonim sifatida faqatgina bolalar yaxshi tushunadigan umumiste'mol so'zlarni tanlash kerak.

Darslikdagi quyidagi so'zlarning ma'nosini ular nomlaydigan narsalarni sanab keltirish orqali tushuntirish mumkin.

Hasharot bu – qurt, chumoli, ari, qo'ng'iz, o'rgimchak.

Meva – olma, nok, anjir, o'rik, shaftoli.

Matn – hikoya, she'r, ertak.

Poliz – qovun, tarvuz, handalak.

Ajdod – ota, bobo, buvi, bobokalon.

Avlod – farzand, nevara, evara, chevara.

Texnika – traktor, mashina, dazmol.

Darslikdagi ko'pgina so'zlarning ma'nosini ularning tarkibiy qismlari – morfemalar orqali aniqlash mumkin. Shu narsa ma'lumki, kattalar ham, o'quvchilar ham noma'lum so'zni ma'noli qismga bo'lish va ma'lum bo'lgan o'zakdosh so'z bilan mazmuniy aloqa o'rnatish asosida ochishga harakat qiladi. 3-sinf darsligida quyidagi [Fuzailov S. va b., 2017] so'zlarni so'z yasaliish tarkibi – o'zak va yasovchi qo'shimcha orqali tushuntirish mumkin.

Oromgoh – orom – o'zak, -goh – so'z yasovchi qo'shimcha, joy degan ma'noni anglatadi. Demak, bu so'z orom, dam oladigan joy ma'nosini bildiradi. Xabardor – xabar – o'zak, dor – so'z yasovchi qo'shimcha, egalik ma'nosini bildiradi. Demak, bu so'z xabari bor degan ma'noni bildiradi, qalamkash – qalam – o'zak, kash – so'z yasovchi qo'shimcha, tortmoq, chizmoq degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z qalam bilan ishlovchi kishini, ya'ni shoir, yozuvchilarni bildiradi. Ma'rifatparvar – ma'rifat – o'zak, parvar – so'z yasovchi qo'shimcha, otdan anglashilgan narsani tarbiyalash, shunga yaxshi munosabat kabi ma'nolarini bildiradi. Demak, bu so'z ma'rifatni sezuvchi, unga intiluvchi degan ma'noni bildiradi. Da'vogar – da'vo – o'zak, -gar – so'z yasovchi qo'shimcha, otdan ishlab chiqaruvchi kasb yoki faoliyat egasini bildiruvchi shaxs oti yasaladi. Demak, bu so'z da'vo qiluvchi degan ma'noni bildiradi. Ta'sirchan – ta'sir – o'zak, -chan – so'z yasovchi qo'shimcha, egalik, ortiqlik ma'nosini bildiradi. Demak, bu so'z ta'siri bor, kuchli yoki ta'sirga tez uchraydigan degan ma'noni bildiradi. Ma'murchilik – ma'mur – o'zak, -chilik – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'zning ma'nosini bilish uchun o'zakning ma'nosini bilish kerak. Ma'mur so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida obod, farovon, to'kin deb izohlangan. Demak, ma'murchilik so'zi to'kinchilik ma'nosini bildiradi. Childirmakash – childirma – o'zak, -kash – so'z yasovchi qo'shimcha kasb-hunar egasi bo'lgan shaxs oti yasaydi. Demak, bu so'z childirma chaluvchi degan ma'nonini bildiradi. Gulchambar – guldin qilingan chambarak. Sharsimon – shar – o'zak, simon – so'z yasovchi qo'shimcha, o'xshash degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z sharga o'xshash degan ma'noni bildiradi. O'quvchilarga so'z yasovchi qo'shimchani ma'nosi bir marta tushuntirilsa, shu qo'shimcha qo'llangan boshqa so'zlarning ma'nosini ularning o'zi aniqlayveradi. Serqatnov – qatnov – o'zak, ser – so'z yasovchi qo'shimcha, ko'p degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'zning ma'nosi qatnov ko'p degani. Serhikmat – hikmati ko'p, hikmatga boy. Sohibkor – sohib – o'zak, kor – so'z yasovchi qo'shimcha, kasb egasi mutaxassislik, mashg'ulot bilan bog'liq bo'lgan shaxs oti yasaydi. Bu so'z o'z kasbining ustasi degan ma'noni bildiradi. Badfe'l – fe'l – o'zak, bad – so'z yasovchi qo'shimcha, yomon degan ma'noni bildiradi. G'o'zapoya – g'o'za – o'zak, poya – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'z g'o'zaning poyasi degan ma'noni bildiradi. Jangovor – jang – o'zak, ovor – so'z yasovchi qo'shimcha. Bu so'z kurashchan, faol degan ma'noni bildiradi. Mashinasoz – mashina – o'zak, soz – so'z yasovchi qo'shimcha, tuzatuvchi degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z mashina tuzatuvchi degan ma'noni bildiradi. Hazilkash – hazil – o'zak, kash – so'z yasovchi qo'shimcha, qiluvchi degan ma'noni bildiradi. Demak, bu so'z hazil qiluvchi degan ma'noni bildiradi.

Darsliklardagi quyidagi soʻzlar maʼnosini oʻquvchilarga tasviriy yoʻl bilan tushuntirish mumkin.

Anjuman – keng koʻlamli, katta yigʻilish.

Fuqaro – biror mamlakatning doimiy aholisi.

Maʼvo – turar joy.

Tazyiq – kuch bilan, zoʻrlab oʻtkazilgan taʼsir, siquv.

Anʼana – avloddan-avlodga oʻtib boradigan urf-odat.

Maʼrifat – inson va jamiyatning ruhiy, axloqiy, diniy jihatlarining majmui.

Qurʼon – musulmonlarning Olloh tomonidan Muhammad paygʻambarga vahiy qilingan (tushirilgan) muqaddas kitobi.

Qitʼa – yerning dengiz va okeanlar bilan qurshalgan oltita alohida qismidan har biri.

Soʻgal – badanga koʻpincha qoʻl yoki oyoqda boʻladigan qattiq yumaloq oʻsimta.

Moʻjiza – odatdan tashqari kishini hayron qoldiruvchi hotdisa yoki ish, narsa.

Soʻna – urgʻochisi hayvonlarning qonini soʻradigan, erkagi oʻt bilan ovqatlanadigan yirik pashsha.

Xulosa qilib aytganda soʻz maʼnosini tushuntirishda uning mazmuniy xususiyatini hisobga olgan holda usul tanlash boʻshlangʻich sinf oʻquvchilarining yangi soʻzlarni oʻzlashtirishini oson, qiziqarli va samarali qiladi.

Foyalanilgan adabiyotlar

1. Gʻafforova T., Shodmonov E., Gʻulomova X. Ona tili. 1-sinf uchun darslik. – Toshkent.: «Sharq», 2017. – 112 b.

2. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yoʻldosheva Sh. Ona tili. 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: «Oʻqituvchi», 2016. – 152 b.

3. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути её развития. – Москва: «Просвещение», 1975. – 176 с.

Hakimova Mehriniso Homitovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
 Boshlang'ich ta'lim kafedrası
 dotsenti(Phd)

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0620-1869>

Berdiyorova Marhabo Qo'zimurodovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
 magistranti

MUAMMOLI TA'LIMNING PEDAGOGIK, PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida geometrik tasavvurlarni shakllantirish jarayonini takomillashtirish usullari muammoli ta'lim asosida ko'rib chiqiladi. Muammoli ta'limning nazariy asoslari, kichik yoshdagi o'quvchilarning geometrik tushunchalarni qabul qilish xususiyatlari hamda ularning tafakkur faolligini oshirish usullari yoritiladi. Xususan, muammoli vaziyatlarni yaratish, tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlar, didaktik o'yinlar va guruhda ishlash usullariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ular mantiqiy va fazoviy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Geometriya ta'limini samaraliroq qilishga qaratilgan amaliy topshiriqlar misollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: geometrik tasavvurlar, muammoli ta'lim, boshlang'ich sinf o'quvchilari, didaktik o'yinlar, tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlar, fazoviy tafakkur, o'qitish metodikasi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация В статье рассматриваются методы совершенствования процесса формирования геометрических представлений у учащихся младших классов на основе проблемного обучения. Рассматриваются теоретические основы проблемного обучения, особенности восприятия младшими школьниками геометрических понятий, методы повышения их мыслительной активности. В частности, особое внимание уделяется созданию проблемных ситуаций, исследовательских заданий, дидактических игр, групповых методов работы, способствующих развитию логического и пространственного мышления. Приведены примеры практических заданий, направленных на повышение эффективности обучения геометрии.

Ключевые слова: геометрические представления, проблемное обучение, учащиеся начальной школы, дидактические игры, исследовательские задания, пространственное мышление, методика обучения.

PEDAGOGICAL, PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF PROBLEM-BASED EDUCATION

Annotation. The article considers methods for improving the process of forming geometric ideas in primary school students based on problem-based education. The theoretical foundations of problem-based education, the features of the perception of geometric concepts by younger students, and methods for increasing their thinking activity are covered. In particular, special attention is paid to the creation of problem situations, research-oriented tasks, didactic games, and methods of working in groups, which serve to develop logical and spatial thinking. Examples of practical tasks aimed at making geometry education more effective are presented.

Keywords: geometric representations, problem-based learning, primary school students, didactic games, research-oriented tasks, spatial thinking, teaching methodology.

Yangi dastur bolalarni mustaqil fikrlash va mustaqil ishlashga o'rgatishni, buning uchun ularga bilim berishning yangi-yangi usul va metodlaridan foydalanishni hisobga olib tuzilgan. Bu vazifani amalga oshirishda o'qituvchi ishini avvalo dars jarayonini faollashtirishdan boshlashi, o'quvchilarning mustaqil ishlarini to'g'ri maqsadga muvofiq, qiziqarli va samarali tashkil etishga, ulardan fikrlash, kuzatish, xulosa chiqarish va isbotlash malakalarini o'stirishga doimiy e'tibor berishi, masalan, uyga berilgan topshiriqlar qanday bajarilganini savol-javob orqali tekshirishdan oldin o'tilgan mavzuni takrorlashga doir mustaqil ishlarni uyushtirish, o'quvchilarning yangi materialni aytib berishi bilan qanoatlanib qolmay, ulardan qoidalarni misollar bilan tushuntirish va isbotlashni talab qilish singari usullarni muntazam ravishda qo'llab borishi lozim.

Ma'lumki, o'quvchilarning aktiv fikr yuritishi ular oldida biror muammoli savolning tug'ilishi bilan boshlanadi. Shuning uchun darsda o'rta tashlangan savol orqali ular oldida kuzatish va bilimdan iborat

muayyan qiyinchilikni tug'dirish, taqqaslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish zaruratini vujudga keltirish, ularda o'rganilayotgan materialga nisbatan o'z bilimlarning etarli emasligiga ishonch hosil qilishi kerak. Shunday savolni o'rta tashlashda esa o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini doimo hisobga olish shart. Chunki o'quvchilar ma'lum darajada bilim va ko'nikmalarga ega bo'lganlari taqdirdagina muammoli savol ularda fikrlash qobiliyatini o'stirishga yordam berishi mumkin.

Haqiqatan ham "Muammoli ta'lim" negizida o'quv muammosi, asosan, o'quvchilar o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalar bilan yangi faktlar, tushunchalar o'rtasidagi dialektik qarama-qarshilik yotadi, yangi materialni tushuntirish uchun o'quvchilarning ilgari olgan bilimlari etarli bo'lmaydi.

M.I.Maxmutov muammoli o'qitish yo'llarini o'z qarashlarida ochib bergan. I.A.Lerner muammoli o'qitishning har xil formalari ustida ishlagan. B.P.Strezikozin "Muammoli o'qitishning maqsadi nima?" asarida o'quvchilarning bilish, tanishish va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish kerak deb aytadi. Olimlarning fikricha yosh o'quvchilarning fikrlash, ya'ni mustaqil fikrlash, ijod qilish qobiliyatini muammoli o'qitish rivojlantiradi.

Didakt M.V.Skatkin muammoli o'qitishni 3 ta:

- 1) bilimlarni muammoli bayon etish;
- 2) bilimlarning bayon etishning ayrim bosqichlarida o'quvchilarni izlanishga jalb qilish;
- 3) izlanish metodi bo'yicha o'qitishdan iborat asosiy turlarga bo'ladi.

V.P.Strezikozin psixolog va didaktlar tomonidan quyi sinf o'quvchilarining o'z yoshlariga muvofiq bilimlarni egallash xususiyatini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tekshirish natijalariga hamda o'quvchilarning yangi dastur bo'yicha ishlashdagi tajribalariga asoslanib "boshlang'ich sinflar sharoitida bilimlarni muammoli bayon etish va bilimlarni bayon etishning ayrim bosqichlarida o'quvchilarni izlanishga jalb qilish metodidan foydalanish maqsadga muvofiqdir" degan xulosaga keldi.

O'quvchilardagi mavjud bilimdan foydalanish, ayniqsa, matematika darslarida eng yuqori darajadagi muammolikka erishish imkoniyatini berishini ta'kidlab, buning dalili sifatida 3-sinf o'quvchilarining matematikaga doir bir qator masalalarni yechishda tamoman mustaqil izlana olishlarini isbotladi. Bizningcha, boshlang'ich sinflarda muammoli ta'lim metodlaridan amaliy ravishda foydalanishda, xususan matematika darslarini ana shu metodlar asosida olib borishga kirishishda muammoli ta'lim haqidagi puxta va sinalgan nazariy xulosalarga tayanish lozim. Muammoli ta'lim nima? Muammoli ta'lim bolalarga o'zlari olayotgan bilimlarga munosabat ruhini hosil qilish, o'rganilayotgan narsa va hodisalar haqida oldindan tahliliy xulosa chiqarish uchun hal etish lozim bo'lgan masalani tezda izlab topish iqtidorini fikrlash, mustaqil faoliyat ko'rsatishni vujudga keltirishdan iboratdir.

Muammoli dars jarayonida bolalar o'qituvchidan darslik yoki qo'llanmadan tayyor bilimlarni emas, balki shu bilimlarning bir qismi haqidagi tushunchalarnigina oladilar, so'ngra esa qisman eshitgan, ko'rgan va tasavvur etgan holda ishni davom yettirib, uning natijasini izlashga kirishadilar, mustaqil faoliyat ko'rsatadilar.

Muammoli ta'lim borasida ilmiy tadqiqot ishlar olib borgan olimlar, o'qituvchilarda mustaqil faoliyat ko'nikmalarini hosil etish va uni takomillashtirish uchun o'qituvchi ishni qiziqarli formalarni topishi, shu orqali o'quvchilarda masalaning tub mohiyatiga etgan holda natijani uyg'otish yo'llarini ko'rsatib berdi.

Muammoli ta'limda o'qitish va o'qish faoliyatlari quyidagicha amal qilinadi:

o'qituvchi savol, topshiriq shaklidagi muammoni bolalar oldiga qo'yadi; bolalar muammoni qabul qilib, unda berilgan faktlarni idrok etishadi;

o'quvchilarga qo'yilgan muammoni tahlil etish, uni bajarish yo'llari xususida o'ylashni taklif etadi, bolalar muammoni tahlil eta turib, uni bajarish yo'llari to'g'risida o'ylashadi;

o'qituvchi bolalardan qo'yilgan muammoni yechish yo'llari to'g'risida o'z farazlarini aytib berishni so'raydilar, bolalar topshiriqni bajarishga oid o'z farazlarini aytishadi;

o'qituvchi aytilgan farazlardan birini muammoni bajarishga tatbiq etishni taklif qiladi, bolalar o'zlari tanlagan usulni qo'llab muammoni hal etishadi;

o'qituvchi muammoning yechimidan xulosa chiqarishni buyuradi, o'quvchilar o'zlariga xulosa chiqarishadi;

o'qituvchi bolalar chiqargan xulosalarini bo'ldiradi, aniqliklar kiritadi, bolalar o'qituvchi izohlarini tinglab o'z xulosalarini boyitishadi;

o'qituvchi chiqarilgan xulosani turli o'quv sharoitlariga tatbiq etish yo'li bilan o'rganilgan bilimlarni mustahkamlashni taklif etadi, bolalar o'zlari chiqargan xulosalarni berilgan o'quv holatlariga tatbiq etib, bilimlarini mustahkamlashadi;

o'qituvchi muammoni yechish yo'li bilan chiqarilgan xulosani amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatadi, bolalar o'qituvchi bergan mashq topshiriqlarni bajarib bilimlarning amaliyotda qo'llanilishini o'rganib olishadi.

Muammoli o'qitish deganda nima tushiniladi?

Hozirgi vaqtda muammoli o'qitishning bir qiymatli ta'rifi yo'q. Ammo tadqiqotchilarning borgan sari ko'p soni (H. M. Skatkin, T.I.Shamova, va boshqalar) muammoli o'qitish yagona ta'lim tizimining zaruriy tarkibiy qismidir va muammoli vaziyatlar yaratish va ularni hal qilish, usullarini keng qo'llash asosida o'quvchilarning reproduktiv va ijodiy faoliyatlarining tarkibiy birlashtirishni ko'zlaydi degan yagona nuqtaynazar va fikrga moyillik bildirmaydilar

"Muammoli o'qitish deganda – deb yozadi mashhur polyak didakti V. Okon – biz muammoli vaziyatlar hosil qilish, muammoni hosil qilish, muammoni shakllantirish (bunga asta-sekin o'quvchilarning o'zlari jalb qilinadi), muammolarni hal qilishda

o'quvchilarga zarur yordamlarni berish, bu hollarni tekshirish, umuman bilimlarni tekshirish va mustahkamlash jarayoniga boshchilik qilish kabi ishlar to'plamini tushunamiz".*

Mashur didakt olim M. I. Maxmudov fikricha, muammoli o'qitish asosida o'quv muammosi yotadi, bu muammoning mohiyati o'quvchiga ma'lum bo'lgan bilimlar, malakalar va ko'nikmalar bilan tushuntirmoq va tushuntirish uchun oldingi bilimlar kamlik qiladigan yangi ma'lumotlar, hodisalar orasidagi didaktik ziddiyatlardan iboratdir*

И.Я.Лернер fikricha muammoli o'qitish mohiyati turli yangi o'quv muammolarini turlicha yo'llar bilan hal etishda o'quvchilarning ishtirok etishi kelib chiqadi.

Muammoli o'qitish sohasidagi mashhur tadqiqotlarning yuqorida keltirilgan fikrlaridan o'quv muammosi amaliy va nazariy qiyinchiliklarni tashkil qiladi, buni hal qilish o'quvchilardan tadqiqotlik faoliyatini talab qiladi degan xulosa chiqarish mumkin. Olimlarning tadqiqotlari va tajribalari shuni ko'rsatadiki, muammoli o'qitish orqali o'quvchilarning fikriy faolligi oshadi. O'quvchi nafaqat ta'lim obyekti, balki ta'lim obyekti vazifasini bajaradi. Bu bilan biz demoqchimizki, o'quvchi o'qituvchi topshirig'ini bajaruvchi bo'libgina qolmay balki u topshiriqni ongli idrok qilish, balki u topshiriqni mustaqil yechish yo'lini izlab, "yangilik" yaratuvchi ham bo'lib qoladi.

Har qanday jarayon – harakatdir, moddiy dunyodagi narsalar yo hodisalarning asta-sekin o'zgarishidir. O'qitish jarayoni ham yosh avlodda aqliy kuchlarni rivojlantirishga va axloqiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan harakatdir.

Biz o'qitish jarayonini qanday tushunamiz? O'qitish jarayoni o'qituvchining va u rahbarlik qiladigan o'quvchilarning – ularda aqliy qobiliyatlarni o'stirish, dunyoqarash tarkib toptirish va hayotga tayyorgarlikni amalga oshirish maqsadida – bilim, ko'nikma, malakalar tizimini ongli hamda puxta o'zlashtirishga qaratilgan ilmiy asosdagi ishlarning majmuyidir.

O'qitish jarayoni bilish nazariyasi asosida tarkib topadi va jamiyatning rivojlanish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan talablarni aks ettiradi. O'quv jarayoniga ta'lim (pedagokning faoliyati), o'qish (o'quvchining mustaqil o'rganish ishi) va ma'lumotning mazmuni kichik tizimlaridan iborat. Ijtimoiy pedagogik tizim sifatida qaraladi. O'quv jarayoni bilish jarayonini inson faoliyati sifatida psixologik – pedagogik jihatdan loyihalashga asoslanishini va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashni albatta o'z ichiga olishi zarur.

O'qituvchi faoliyatining muvaffaqiyati avvalo u ta'limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllaridan umumiy didaktik prinsiplarni qanchalik to'g'ri amalga oshirish bog'liq.

Shunday qilib muammoli o'qitishning asl maqsadi bu o'quvchiga mustaqil bilim olish ko'nikmasini tarkib toptirishdan iborat deb ham ko'rsatsak bo'ladi.

Muammoli ta'limning asosiy kategoriyalari.

Hozirgi paytda maktab o'qituvchilari tajribasida muammoli ta'limning bir necha varianti qo'llanadi: mashg'ulotlarni, muammolarni qo'yish va bajarish shaklida o'tkazish; mashg'ulotning boshlanishida muammolarni qo'yishi (qo'yilgan muammoni yo bolalar hal etishadi, yo o'qituvchi o'zi bajaradi) va uning yechimiga asoslanib bilimlarni bayon etish; o'quv materialining bir qismini izohli-ko'rgazmali ta'lim, qolgan qismini muammoli ta'lim shaklida o'rganish.

Muammoli o'qitishning ahamiyati o'quvchilar oldiga qo'yilgan savollarga qanday javob berish, yechish kerakligi bilan xarakterlanadi.

Hozirgi kunda matematika o'qitish metodikasidagi ilmiy-metodik izlanishlarning asosiy mazmuni o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ongli munosabatlarini shakllantirish, ularning matematik bilimlarni puxta va chuqur egallashidek muhim masalaga qaratilgan.

Yangi materialni o'rganishda muammoni qo'yish va yechishga batafsil to'xtalib o'taylik.

Muammoli ta'lim nazariyasi bir nechta kategoriyalarni o'z ichiga oladi:

1. Muammo
2. Muammoli o'qitish
3. Muammoli vaziyat
4. Muammoli masala
5. Muammoli savol
6. Muammoli topshiriq

Muammoli ta'lim kategoriyalari ustida ko'pgina olimlar fikr yuritganlar va o'zlarining tajribalarida asoslab berganlar. M.I.Maxmutovning fikricha har qanday muammo o'quvchini o'ylashga, ijod qilishga va mustaqil fikrlashga da'vat etadi, ya'ni o'quvchi berilgan muammoni yechishga ko'p izlanadi. Bu o'quvchining bilim doirasining kengayishiga katta samara beradi.

I.A.Lerner ta'kidlashicha, har bir muammoli o'qitish kategoriyalari o'z xarakter va xususiyatiga egadir.

Har bir kategoriya o'quvchini yangi-yangi muammolarni yechishga, uni izlab topishga undaydi.

Muammoli vaziyatlarni tashkil etish va hal etishda biz rus didaktik va psixologlari A.M.Matyushkin, M.I.Mahmutov, T.V.Kudravstev va boshqalarning ilmiy qarashlaridan foydalandik. Bularning zahirida muammoli vaziyatning har xil usullari yotadi.

1-usul. O'quvchilarni darsga shunday qiziqtirish kerakki, ular narsa va hodisalarning o'xshash va farqli tomonlarini ajrata olsin.

Masalan, 3 soni bilan tanishish. 1-sinf o'quvchilariga rasm ko'rsatiladi va so'raladi. Rasm echta? Qaysisi bir-biriga o'xshaydi, nimasi bilan farq qiladi? So'ngra 3 guruh narsalar ko'rsatiladi (masalan, olmalar).

Har qaysi rasmda nechta olma bor? Olmalar nimasi bilan farq qiladi? O'quvchilar bu savoldan so'ng har qaysi rasmdagi olmalar soni bilan farq qiladi.

2-usul. O'quvchilar oldida yangi, notanish har xil sonlarni qo'yamiz. O'quvchilar 4 soni qanday paydo bo'lishini bilib olishi kerak. Buning uchun ular 1,2,3 sonlari qanday hosil qilinganligini bilishlari kerak. O'qituvchi shu bilimlarini esda tushirish orqali 4 sonini hosil qilish yo'lini o'rgatadi. O'quvchilar 4 sonini hosil qilish va tushunishida ularning oldida muammoli vaziyat tug'iladi.

3-usul. O'quvchilar oldida shunday masala qo'yiladiki, ular shu masalani yechish uchun yangi usullarini izlab topsin.

Masalan, 2-sinf o'quvchilarini 100 liklar bilan tanishtirishda, ular oldida quyidagi muammoli vaziyatni yaratish mumkin. Qulay usul bilan 10 karobka knopkani sanab bersin. Har bir karobkada 100 tadan knopka bor.

O'quvchilar buni izlab topshi uchun ko'p izlanadi va o'z fikrlarini aytishadi.

4-usul. Amaliy masalalarni bajarishda o'quvchilarning mustaqil, hayotiy bilim va tajribalaridan foydalanish.

Masalan, 2-sinfda o'quvchilarni mm bilan tanishtirishda tagma-tag ikkita kesma chizamiz, birining uzunligi 5 sm 8 mm, ikkinchisining uzunligi esa 6 sm 2 mm

_____ 5 sm 8 mm
_____ 6 sm 2 mm

Bu kesmalar o'quvchilarga o'lchatiladi, bunda o'quvchilarga mm tushunchasi notanish. Shunda o'quvchilar narsalarni, predmetlarni aniq o'lchashda sm o'lchov birligidan ham kichikroq mm o'lchov birligi ham bor degan xulosaga keladilar.

5-usul. Muammoni to'g'ri yechish uchun o'rganiladigan materialga dalxdor tajribalardan foydalanish.

Bunda o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning oldida bir nechta poloskalar beriladi va ularni sm bilan o'lchash talab qilinadi. O'quvchilar bu poloskalarni bir-biridan katta-kichikligi va uzun-qisqaligini aniq ko'ra biladi va ajrata oladilar. Ular sm bilan o'lchashda shkalali lineykadan foydalanish qulay va tez bajarilishini bilib oladilar.

6-usul. Berilganlari ortiq va kam bo'lgan masalalardan foydalanish. Bir vazifani bajarish uchun nimalarnidir topish kerak, shunda muammoli vaziyat paydo bo'ladi. Buning uchun o'quvchilar yangi materialni o'zlashtirgan bo'lishlari kerak. O'quvchilarni dm bilan tanishtirishda o'quvchilar partasini kengligini (o'qituvchi stoli kengligini) o'lchash topshiriladi, bunda sm bilan belgilangan poloskalar beriladi (9,10 va 13 smli poloskalar beriladi) o'quvchilar o'zlari qaysi poloska o'lchash uchun qulayligini tanlashlari kerak.

O'quvchilar dm bilan tanishishdan oldin sm bilan tanishgan bo'ladilar.

7-usul. Masalalarning savoli ham muammoli vaziyatni keltirib chiqarishi mumkin.

Masala: Zoomagazinga qushlar bo'lgan qafaslar keltirildi. Qafaslar 3 qatorda 5 tadan qilib joylashtirildi. Har bir qafasda 2 tadan qush bor. Hamma qafasdagi qushlar soni nechta?

Yechish:

1-usul. Birinchi qatorda 5 ta qafas. Har bir qafasda 2 tadan qushcha bor. Qafaslar 3 qator qilib terilgan. Hamma qushlar nechta?

$$(5 \times 2) \times 3 = 10 \times 3 = 30 \text{ ta (qushcha)}$$

2-usul. Hamma qafaslar 5×3 ta, har bir qafasda bir qafasda 2 tadan qushcha bor. Hamma qushcha nechta?

$$(5 \times 2) \times 2 = 15 \times 2 = 30 \text{ ta (qushcha)}$$

Javob: Hamma qafasda 30 ta qushcha bor.

8-usul. O'quvchilarni amaliy masalalar bilan to'qnashtirish va mustaqil javob berishga o'rgatish.

O'quvchilarni metr bilan tanishtirishda quyidagi masalani olib qaraymiz:

Sinfning uzunligini o'lchash kerak. O'qituvchi o'quvchilarga qadami bilan sinf uzunligini o'lchab chiqishni taklif qiladi. Avval bir o'quvchi o'lchaydi, so'ngra yana 2 ta o'quvchi sinfni qadami bilan o'lchaydi. Biri katta, biri uzun qadam bilan o'lchashdi (11,13,19...) kabilar kelib chiqadi.

Bu o'lchashda sinfning aniq uzunligini keltirib chiqara bilmaydilar. Shu tariqa o'quvchilar oldida muammoli vaziyat yaratadi. Shunda o'qituvchi ularga "nima bilan o'lchash kerak" degan savol bilan murojaat qiladi va metr tushunchasi tushuntiriladi va o'quvchilarga ko'rsatiladi.

Muammoli vaziyatlar yaratish – o'quvchilarning fikriy faoliyatini tashkil etish yo'llaridan biri bo'lib, boshqa o'qitish metodlari bilan birgalikda o'quv materialini ancha muvaffaqiyatli va maqsadga muvofiq holda o'rganishga yordam beradi.

Dars jarayonida muammoli ta'limdan keng foydalaniladi. O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini o'stirish, darslarda bayon qilinadigan nazariy va amaliy materiallarni tushuntirishda muammoli o'qitishni tatbiq etish muhim rol o'ynaydi. Muammoli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, bunda o'qituvchi biror muammoni hal etadigan vaziyatni vujudga keltirish yo'li bilan ijodiy izlanish jarayonini bevosita yuzaga keltiradi va o'quvchilarni matematika kursining ilmiy asoslari bilan tanishtiradi.

Matematika darslarida muammoli ta'limdan keng foydalaniladi va muammoli xarakterdagi misol va masala ko'rib chiqiladi.

Matematika darslarida uchraydigan muammoli xarakterdagi misol va masalalardan bir nechta namunalar keltiraylik:

O'qituvchi ikkinchi sinf o'quvchilarni qavsli va qavssiz ifodalar ustidagi amallarni bajarish tartibi bilan tanishtirishdan oldin quyidagicha 2 ta misolni ko'rsatadi:

$$75 - 25 \times 2 = 100 \quad 75 - 25 \times 2 = 25$$

"Nima uchun ifodalar bir xil bo'lsa ham natijalar har xil?", degan savolni o'rtaga tashlaydi va ayni shu vaqtda muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi.

O'quvchilar misolni analiz qilib, ularning birinchisi amallar ifodalangan tartibda yechilganini, ya'ni avval ayirish, keyin ko'paytirish amali bajarilganini, ikkinchisida esa amallarni bajarish tartibiga rioya qilinib, avval ko'paytirish keyin esa ayirish amali bajarilganini aniqlaydilar.

Bu o'lchashda sinfning aniq uzunligini keltirib chiqara bilmaydilar. Shu tariqa o'quvchilar oldida muammoli vaziyat yaratadi. Shunda o'qituvchi ularga "nima bilan o'lchash kerak" degan savol bilan murojaat qiladi va metr tushunchasi tushuntiriladi va o'quvchilarga ko'rsatiladi.

Muammoli vaziyatlar yaratish – o'quvchilarning fikriy faoliyatini tashkil etish yo'llaridan biri bo'lib, boshqa o'qitish metodlari bilan birgalikda o'quv materialini ancha muvaffaqiyatli va maqsadga muvofiq holda o'rganishga yordam beradi.

Dars jarayonida muammoli ta'limdan keng foydalaniladi. O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini o'stirish, darslarda bayon qilinadigan nazariy va amaliy materiallarni tushuntirishda muammoli o'qitishni tatbiq etish muhim rol o'ynaydi. Muammoli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, bunda o'qituvchi biror muammoni hal etadigan vaziyatni vujudga keltirish yo'li bilan ijodiy izlanish jarayonini bevosita yuzaga keltiradi va o'quvchilarni matematika kursining ilmiy asoslari bilan tanishtiradi.

Matematika darslarida muammoli ta'limdan keng foydalaniladi va muammoli xarakterdagi misol va masala ko'rib chiqiladi.

540 tonna ko'mirni 3 ta mashinada tashish kerak. Agar har qaysi mashinada 3 tonnadan ko'mir yuklansa va har bir mashina kuniga 5 marta borib kelsa, hamma yukni necha kunda tashish mumkin?

Masalani bir necha usul bilan yechib ko'raylik.

1-usul.

$$1) 540 : 3 = 180 \text{ (t)}$$

$$2) 5 \times 3 = 15 \text{ (marta)}$$

3) $180:15=12$ (kun)

2-usul

1) $5 \times 3=15$ (tonna)

2) $15 \times 3=45$ (tonna)

3) $540:45=12$ (kun)

3-usul

1) $3 \times 3=9$ (t)

2) $9 \times 5=45$ (t)

3) $540:45=12$ (kun)

O'quvchi bunday masalani yechishda shu masalani barcha usullari bilan tanishib chiqadilar.

1. Uchta 3 bilan 2 ni yozing

$$(3+3):3=2$$

To'rtta 2 bilan 23 ni yozing

$$22+2:2=23$$

Uchta 2 bilan 24 yozing

$$22+2=24$$

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, darsda yoshlarning puxta bilim olishiga erishish maqsadida ta'lumning muammoli usulidan keng foydalanish mumkin. Har bir ishning o'ziga yarasha murakkab tomonlari bo'lganidek, darsda muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quvchilarga shu asosda bilim berish ham o'z-o'zidan bo'lmaydi, chunki buning uchun o'quvchilar o'tilgan o'quv materiallarini chuqur va puxta o'zlashtirib olgan bo'lishlari kerak. Binobarin, muammoli ta'lim darslarning sistemalilik printipiga asoslanadi, kechagi o'rganilgan material bugun o'tiladigan mavzu bilan uzviy bog'lanadi va undan kelib chiqadi.

Muammoli ta'lim xususiyatlaridan biri shundaki, bunda o'qituvchi yangi mavzuga aloqador barcha ma'lumotlarni birdaniga aytib qo'ya qolmaydi, balki uning ma'lum qismini o'quvchilarning o'zlariga havola qiladi. Shuning uchun ham bu usul o'quvchilardan mustaqil fikr yuritishni, izlanishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik) Toshkent. . "Turon-Iqbol" 2016 yil .

2. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (O O'Y uchun) Toshkent. "O'qituvchi" 2004 yil.

3. Abdullayeva B., Saidova M., Dilova N. Matematika o'qitish metodikasi .Darslik. Durdona nashriyoti Buxoro-2021y.304 b.

4. F.M.Kasimov, G.E.Saidova "Matematika o'qitish metodikasi" Buxoro «Durdona» nashriyoti-2024 yil

5. Hakimova M, "Matematika o'qitish metodikasi" Buxoro «Durdona» nashriyoti-2021 yil

Mangliyeva Shaxnoza Akbar qiziBuxoro davlat pedagogika instituti
maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
pedagogikasi kafedrası magistri
mangliyevashaxnoza7@gmail.com**TALABALARDA MA'RIFATPARVARLIK FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISHDA
SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARINI QO'LLASHNING METODIK
IMKONIYATLARI**

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirishda Sharq mutafakkirlarining asarlaridan foydalanishning metodik yondoshuvlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada sharq falsafasining asosiy tamoyillari va mutafakkirlarining axloqiy va ma'naviy ta'limotlari talabalarda ma'rifatparvarlikni shakllantirish yo'llari tahlil qilingan. Maqolada, talabalarga Sharq mutafakkirlarining g'oyalarini o'rgatishda falsafiy tahlil, rolli o'yinlar, seminarlar, muhokama va shaxsiy baholash kabi metodlarni qo'llashning ahamiyati va samaradorligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Ma'rifatparvarlik, sharq mutafakkirlari, axloqiy fazilat, metodik yondoshuv, talaba tarbiyasi, falsafiy ta'limot, axloqiy tarbiya, pedagogik metod, zamonaviy ta'lim, ijtimoiy faoliyat, ma'naviy yuksalish, ta'lim jarayoni, onlayn resurslar, jamoaviy o'qitish.

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ТРУДОВ ВОСТОЧНЫХ
МЫСЛИТЕЛЕЙ В РАЗВИТИИ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ**

Аннотация. Данная статья посвящена изучению методических подходов использования трудов восточных мыслителей в развитии просветительских качеств у учащихся. В статье анализируется, как основные принципы восточной философии и нравственно-духовные учения мыслителей могут быть использованы в формировании просвещения студентов. В статье подчеркивается важность и эффективность использования таких методов, как философский анализ, ролевые игры, семинары, дискуссии и личностная оценка, в обучении студентов идеям восточных мыслителей.

Ключевые слова: Просвещение, восточные мыслители, моральная добродетель, методический подход, обучение студентов, философское учение, нравственное воспитание, педагогический метод, современное образование, социальная активность, духовный рост, образовательный процесс, интернет-ресурсы, командное обучение.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO USING THE WORKS OF EASTERN THINKERS IN
DEVELOPING ENLIGHTENED QUALITIES IN STUDENTS**

Annotation. This article is devoted to the study of methodical approaches of using the works of Eastern thinkers in the development of enlightened qualities in students. The article analyzes how the main principles of Eastern philosophy and the moral and spiritual teachings of thinkers can be used in the formation of enlightenment in students. The article highlights the importance and effectiveness of using methods such as philosophical analysis, role-playing, seminars, discussion, and personal assessment in teaching students the ideas of Eastern thinkers.

Key words: Enlightenment, Eastern thinkers, moral virtue, methodical approach, student education, philosophical teaching, moral education, pedagogical method, modern education, social activity, spiritual growth, educational process, online resources, team teaching.

Kirish. "Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir. "Yangi tahdidlar, jumladan, "Ommaviy madaniyat" xavfi va boqimandalik kayfiyati paydo bo'layotgan, odob-axloq, qadriyatlarning yo'qolish xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi globallashuv sharoitida bu g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugun ma'rifatga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir", - deydi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Ma'rifatparvarlik – bu insonning ma'naviy, axloqiy va ilmiy rivojlanishiga asoslangan, uni ko'proq tushunishga, bilim olishga va haqiqiy qadriyatlarini anglashga qaratilgan dunyoqarash va hayotiy pozitsiyadir. Ushbu tushuncha asosan Sharq madaniyatida, xususan, musulmon mutafakkirlarining asarlarida rivojlangan. Ma'rifatparvarlikda asosiy e'tibor shaxsning ichki dunyosini, ma'naviyatini va axloqini shakllantirishga qaratilgan. U insonning bilim olish, adolatni hurmat qilish, pokiza, axloqiy hayot kechirish va muhitga nisbatan mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu tushuncha, ayniqsa, ilmning, haqiqiy bilimning, mantiqiy tafakkurning va ma'naviy ongning o'sishi bilan bog'liqdir. Ma'rifatparvarlikni rivojlantirish orqali inson nafaqat ilmiy savodxonligini, balki axloqiy va ma'naviy jihatdan ham mukammal bo'lishga intiladi. Ma'rifatparvarlik, shuningdek, Sharq mutafakkirlarining ta'limotlarida ilmiy va diniy jihatdan ham uyg'unlikni o'z ichiga oladi, chunki ular bilim olishni va ma'naviy yuksalishni bir-biridan ajratmaydilar.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Ma'rifatparvarlar odatda davr uchun, jamiyatning buguni va kelajagi uchun muhim bo'lgan g'oyalarni ko'tarib chiqishga va shu g'oyani amalga oshirish uchun izchil kurash olib borishgan. Har bir davrning o'z ma'rifatparvarlari bo'ladi. Masalan, Ahmad Donish 1869-yilda, ya'ni yurti vassalga aylantirilgan davrda "Biz – o'zbeklar qachongacha g'aflat uyqusida yotamiz, qachon qoloqlikdan qutulamiz", deya fikr yuritgan. Bu qoloqlikdan qutulish yo'lini u ma'rifatda ko'radi, xalqni ma'rifatli bo'lishga chorlaydi. Keyinroq boshqa ma'rifatparvarlar ham shu g'oyani o'z asarlarida ilgari surganlar. XIX asrning oxiri va XX asrning boshida vujudga kelgan jadidchilik harakati vakillari bu borada ibratli ishlarni amalga oshirganlar. Ular 1906-yildan boshlab, Turkistonda "Taraqqiy", "Xurshid", "Tujjor", "Samarqand", "Oyina", "Buxoroyi Sharif", "Umid" kabi gazeta va jurnallar chiqarganlar, bosmaxona va nashriyotlar, kutubxonalar, teatrlar, yangicha maktablar ochganlar, xayriya jamiyatlarini tuzganlar, o'tmish madaniyatimizni, tariximizni targ'ib qilish bilan birga olamshumul yangiliklarni ham ommaga yetkazishga harakat qilib, dunyoviy bilimlarni ham chuqur egallashga da'vat etganlar. Ma'rifatchilar xalqni milliy uyg'onishga da'vat etib, "Najot – ilmu irfonda" deb bilganlar, xalqni ma'naviyat yo'liga boshlashga harakat qilganlar. Xalqni savodli qilish, erkaklar bilan bir qatorda ayollarning ham savodli bo'lishi uchun tinimsiz izlanganlar, kurashganlar. Bu kurashda Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Said ahmad Siddiqiy Ajziy, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Buxoroda Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev, Farg'ona vodiysida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Obidjon Mahmudov, Abdulhamid Cho'lpon, Is'hoqxon Ibrat, Xivada Bobo'xun Salimov, Polvonniyoz hoji Yusupov va boshqalar fidokorona xizmat qilgan. Ular vatanparvar, ma'rifatparvar, Turkiston o'lkasida jadidchilik harakatining asoschilari va rahnamolari hisoblanadi.

Abdulla Avloniy hazratlari yozgan ekanlar: "Bolaning salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak - tanini pok tutmak, yosh vaqtdan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o'rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o'sdurmakdir. Tarbiya qiluvchilar tabib kabiturki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga "yaxshi xulq" degan davoni ichidan, "poklik" degan davoni ustidan berub, katta qilmak lozimdur..."

Bunda Avloniy hazratlari tarbiyani bolaning salomatligi va saodati uchun eng muhim vosita sifatida ko'rsatgan. Tarbiya qilish – bu nafaqat jismoniy holatni yaxshilash, balki ruhiy va axloqiy jihatdan ham bolaning yuksalishi demakdir. Ular tarbiyani bolaning tanini pok tutish, maslakini tuzatish va yaxshi xulqlarni o'rgatish jarayoni sifatida ta'riflaydilar. Yaxshi tarbiya orqali bola nafaqat jismoniy salomatlikka, balki axloqiy poklikka ham erishadi. Avloniy tarbiya qiluvchini tabibga o'xshatadi. Tabib xastaning jismoniy kasalligini davolasa, tarbiya qiluvchi bola ruhiy va axloqiy "kasalliklarini" tuzatadi. Tarbiyachi bolaning ichki jihatlarga – jahl, yomon xulqlar va salbiy odatlarga qarshi kurashadi, ularni to'g'rilashga harakat qiladi. Bu yerda tarbiya qilishning nafaqat jismoniy, balki axloqiy va ma'naviy jihatlari ham ko'zda tutilgan. Avloniy hazratlari "yaxshi xulq"ni tarbiyaning eng muhim "davosi" sifatida ta'riflaydilar. Ular ta'kidlaydiki, bola yaxshi xulqni o'rganishi uchun unga tarbiyaning "davosi" berilishi kerak. "Poklik" esa tarbiyaning ustun asoslaridan biri sifatida ko'rilgan. Yani, bola faqat jismoniy emas, balki ma'naviy poklikni ham egallashi kerak. Bu uning axloqiy jihatdan yuksalishini ta'minlaydi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirishda Sharq mutafakkirlarining asarlarini qo'llash, o'zbek ta'lim tizimida o'quvchilarga chuqur bilimlarni, axloqiy fazilatlarini va insoniy qadriyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sharq mutafakkirlarining asarlari, ayniqsa, falsafiy va axloqiy nuqtai nazardan yuksak ma'rifatni targ'ib qilishga qaratilgan, talabalarga fikrlash, ilmga bo'lgan intilish, adolat, mehr-oqibat, va insonparvarlik kabi fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalarga ma'rifatparvarlik va axloqiy fazilatlar bilan tanishtirish uchun Sharq mutafakkirlarining asarlari talabalarga ma'rifatparvarlik va axloqiy fazilatlar bilan tanishtirish uchun manba sifatida ishlatiladi. Misol uchun Ibn Sino, Forobiy va Al-Xorazmiy kabi

mutafakkirlarning asarlarini o'rgatish, talabalarga bilim olishning haqiqatga yaqin yo'llarini, fikrlashni kengaytirishni va axloqiy yuksalishni ta'minlaydi. Al-Farobiy va Ibn Sino kabi olimlarning asarlarida tafakkur va aqlning yuksalishi haqida fikrlar keltirilgan bo'lib, ulardan foydalanish, talabalarda bilimni qadrlash va haqiqatni izlash kabi sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Munozara va bahslar ham juda yaxshi natija beradi. Sharq mutafakkirlarining asarlari asosida munozara va bahslarni tashkil etish, talabalarni mustaqil fikrlashga va o'z qarashlarini rivojlantirishga undaydi. Masalan Ibn Sino va Al-G'azzoliyning axloqiy qarashlari haqida fikr almashish har bir talabani mustaqil va tanqidiy fikrlashga undaydi. Kichik guruh ishlarida mutafakkirlarning asarlaridan foydalanish, talabalarga o'zaro fikr almashish, ijtimoiy va axloqiy muammolarni hal qilishda ma'rifatparvarlikni qo'llash imkonini beradi. Sharq mutafakkirlarining asarlarida axloqiy qadriyatlar, insonparvarlik, adolat, va mehr-muhabbat kabi tushunchalar ko'p uchraydi. Talabalarga bu tushunchalarni o'rgatish orqali ular nafaqat ilm olishga, balki ijtimoiy muammolarga qaratilgan mas'uliyatni tushunishga ham o'rgatish mumkin.

Sharq mutafakkirlarining asarlarini raqamli resurslar, videodarslar yoki onlayn kurslar orqali taqdim etish, talabalarning ajdodlarimizga nisbatan qiziqishni oshiradi. Bu yondashuv, yangi avlodning ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirishda xizmat qiladi.

Xulosa. Talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirishda sharq mutafakkirlarining asarlarini qo'llash, ta'lim va tarbiya sifatini oshirishga, talabalarning axloqiy va ma'naviy jihatdan o'sishiga xizmat qiladi. Sharq mutafakkirlarining asarlari nafaqat ilmiy bilimlarni, balki insoniy qadriyatlarni, yaxshi xulqni, hamjihatlikni va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Ushbu asarlarni ta'lim jarayonida qo'llash, talabalarga mustaqil fikrlashni, tanqidiy yondashuvni va axloqiy mas'uliyatni o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tinchlik, ma'rifat va bunyodkorlik yo'lida hamkorlik. Xalq so'zi. 2016-yil 19-oktabr
2. Mavlonova R .A., N.H. Rahmonqulova, K.O. Matnazarova, M.K. Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika. "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2018-yil.
3. Boltayevna A.I. Tohir malik asarlari vositasida talabalarda ma'rifatparvarlik g'oyalarini rivojlantirishning ta'lim-tarbiyaviy xususiyatlari. Tesis. Ilm fan va innovatsiya ilmiy amaliy konferensiyasi. in-academy.uz/index.php/si
4. Niyozov G., Q.Ahmedov, Q.Tojiboyev. Sharq allomalari va ma'rifatparvar adiblarning barkamol avlod tarbiyasiga oid ma'naviy-axloqiy qarashlari. Toshkent-"O'zbekiston"-2010-yil.

Internet saytlari:

5. www.ziynet.uz
6. www.google.com

ИНТЕГРАТИВНО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛОСТНОЙ КАРТИНЫ МИРА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Современная школа призвана воспитывать у младших школьников целостное мировосприятие, в котором факты естествознания сплетаются с культурными ценностями и традициям. В образовательных документах подчёркивается, что одной из фундаментальных задач школы является формировать у учащихся взгляд на мир как единое взаимосвязанное целое. Тем не менее в педагогической теории пока недостаточно чётко определены содержание и методы формирования этой целостной картины мира, особенно в начальной школе. Существует противоречие между высокой значимостью задачи и недостаточным решением её на практике. Поэтому актуальной представляется разработка интегративно-культурологического подхода в обучении естествознанию, который позволял бы связать научные знания о природе с культурными смыслами и ценностями.

Ключевые слова: культура, метод, подход, воспитание, начальное обучение.

THE INTEGRATIVE-CULTURAL APPROACH AS A MEANS OF FORMING A HOLISTIC PICTURE OF THE WORLD IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Annotation. A modern school is designed to educate younger students with a holistic worldview in which the facts of natural science are intertwined with cultural values and traditions. The educational documents emphasize that one of the fundamental tasks of the school is to form students' view of the world as a single interconnected whole. Nevertheless, pedagogical theory has not yet clearly defined the content and methods of forming this holistic picture of the world, especially in elementary school. There is a contradiction between the high importance of the task and the insufficient solution in practice. Therefore, it is relevant to develop an integrative and culturological approach in natural science teaching, which would make it possible to link scientific knowledge about nature with cultural meanings and values.

Keywords: culture, method, approach, upbringing, primary education.

Введение. Интегративный подход в обучении природоведению предполагает объединение знаний из разных дисциплин (физики, биологии, экологии) вокруг общих проблем «человек–природа» и «человек–общество». Содержание естественно-научного курса должно отражать интеграцию знаний разных предметов, превращая их в сплав естественнонаучного и гуманитарного знания. Как отмечает И. Алексашина, такой подход приводит к новому качеству знаний, сочетая системное и вероятностное мышление с гуманитарными ориентациями [2]. Культурологический компонент при этом акцентирует внимание на духовных и ценностных аспектах: культура выступает ключевым фактором, определяющим мышление и поведение учащихся. Культурологический подход определяется как система методологических приёмов, обеспечивающих усвоение учениками фундаментальных категорий культурного наследия, норм и идеалов, проявляющихся в окружающем мире. Это подразумевает знакомство с народными традициями, искусством и повседневными практиками, которые придают научному знанию глубину и смысл. Таким образом, интегративно-культурологический подход соединяет предметное знание («компонент знания о природе») и ценностно-смысловой контекст («культурологический компонент»), формируя у ребёнка системное понимание взаимоотношений «природа – человек – общество».

Цель исследования: теоретическое обоснование и практическое описание интегративно-культурологического подхода к обучению естествознанию в начальной школе как средства формирования у младших школьников целостного мировоззрения, сочетающего научные знания с культурными и ценностными ориентирами.

Материалы и методы. В качестве материалов использованы научные труды исследователей, а также анализ содержания учебных курсов по естествознанию, в то время как

методами исследования выступают теоретико-методологический анализ педагогической литературы, обобщение передового педагогического опыта, а также систематизация форм и методов реализации интегративно-культурологического подхода в практике начального образования.

Методы реализации подхода в начальной школе:

- Проектная деятельность. Ученики выполняют исследовательские проекты, объединяющие естественнонаучные и культурные аспекты темы. Например, проект «Чудеса родного края» может включать изучение местных растений и обрядов, связанных с ними. Проекты реализуются в группах, развивая исследовательские навыки и умения сотрудничать [3].

- Интегрированные уроки и занятия. На уроках окружающего мира и природоведения темы подаются комплексно с опорой на смежные гуманитарные дисциплины. Так, урок «Вода в природе и в народных традициях» включает физику (свойства воды) и краеведение (объяснение старинных предрассудков и праздников, связанных с водой).

- Игровые технологии и ролевые игры. Игра стимулирует включение нескольких аспектов. Например, ролевая игра «Исследователи леса» сочетает экспериментальные опыты (познавательный компонент) и осмысление мифов или сказок о лесных духах (культурный компонент) [7]. Игры могут быть фронтальными (вся группа) или парными, адаптированные к возрасту детей.

- Наглядные и практические методы. Опытнo-экспериментальные действия (наблюдения за ростом растений, создание мини-экспериментов) подкрепляются рассказами о культурном значении этих явлений. Например, при выращивании цветов на подоконнике учитель может рассказать о старинных приметах и символике данного растения. Такие демонстрации проводятся как на уроке целиком, так и в рамках кружков или выставок.

- Дидактическая беседа и дискуссия. Важную роль играет обсуждение нравственных и философских вопросов, связанных с наукой. При изучении темы «Животные» можно беседовать о роли зверей в культуре и праздниках. Это позволяет сформировать у детей ценностно-осмысленное отношение к знаниям. Беседы проводятся преимущественно фронтально, с возможностью последующей индивидуальной или групповой рефлексии.

Ниже приведена таблица с примерами методов и форм организации уроков:

Метод	Форма учебной деятельности	Пример
Проектный метод	Групповая (коллективная)	Проект «Чудеса природы в родном крае»
Игровые технологии	Групповая, парная, индивидуальная	Ролевая игра «Исследователи тропического леса»
Наглядные методы (демонстрации, опыты)	Фронтальная, групповая	Демонстрация опытов с растениями на уроке
Интердисциплинарные уроки	Фронтальная, групповая	Урок «Вода в природе и традициях»: физика + краеведение
Исследовательская деятельность	Групповая, индивидуальная	Мини-исследование «Чистая вода в нашем городе»
Дидактические беседы	Фронтальная	Обсуждение экологических ценностей и правил

Системная интеграция знаний и культурных смыслов поддерживается в учебной программе. Так, при разработке курса «Естествознание» авторы учитывали, что миропонимание учащихся должно основываться на системе «человек – природа – общество», что интегрально отражает реальные связи окружающего мира. Это означает, что целью урока становится не просто передача фактов, но и формирование умений видеть эти факты как часть более широкой картины, включающей ценности и нормы [4].

Применение интегративно-культурологического подхода должно привести к развитию у школьников системного мышления и целостной картины мира. Как показывают исследования, после внедрения интегрированного курса учащиеся начинают понимать природу как единое целое, осознавать взаимозависимость человека и окружающей среды. Значительное внимание уделяется аксиологическому аспекту: дети формируют устойчивые ценностные ориентации и экологическое сознание. Например, ученики приходят к пониманию того, что «нравственные идеалы современного общества глубоко зависят от экологического императива» и что только научно обоснованное природопользование обеспечивает выживание человечества.

Расширяется общий кругозор и культурный опыт детей. Культурологический компонент помогает учащимся лучше понять культурный контекст жизни, благодаря чему знания приобретают более глубокий смысл. Д. Андронаке отмечает, что культурологический подход способствует формированию у студентов (в данном случае у школьников) более широкого мировоззрения, глубокого понимания культурного контекста, в котором они живут [1]. В результате у детей развивается готовность к межкультурному взаимодействию и толерантность к иным точкам зрения.

Кроме того, интеграция учебного материала приводит к приоритету общекультурных знаний. Как показал опыт, интегративный подход меняет соотношение между специальными и общекультурными знаниями в пользу последних. Другими словами, в процессе обучения природоведению учащиеся получают не только представления о природе, но и осознают место этих представлений в культуре и истории. Эстетическое восприятие природы и гуманистические ценности становятся неотъемлемой частью обучения, что, в конечном счёте, способствует более гармоничному развитию личности ребёнка [5].

Обсуждение. Интегративно-культурологический подход демонстрирует высокую степень актуальности в условиях современного начального образования, где возрастает необходимость формирования у школьников не только предметных знаний, но и ценностно-смысловых ориентиров. Объединение естественнонаучного и гуманитарного знания способствует более глубокому пониманию детьми взаимосвязей в системе «природа – человек – общество» [8]. Практическая направленность подхода выражается в разнообразии педагогических методов — от проектной деятельности до ролевых игр и интегрированных уроков, — что делает обучение не только познавательным, но и эмоционально насыщенным, приближённым к реальному культурному опыту ребёнка. Особенно важно, что культурологический компонент усиливает аксиологический потенциал образования, формируя у учащихся экологическое сознание, толерантность и эстетическое восприятие окружающего мира [6]. Обсуждаемый подход соответствует современным требованиям к образованию, делая акцент на развитии личности ребёнка как активного участника культурного и природного взаимодействия.

Вывод. Интегративно-культурологический подход к обучению естествознанию в начальной школе представляет собой мощный ресурс формирования у младших школьников целостного мировоззрения. Теоретически обосновано, что совмещение предметного знания с культурологическим компонентом открывает детям «широкую картину мира», объединяя научные и ценностные основания бытия. Методы реализации такого подхода (проекты, игры, интегрированные уроки, исследования) позволяют связать изучение природы с народной культурой и современными ценностями. В результате учащиеся не только овладевают знаниями о законах природы, но и формируют понимание своей роли в обществе и культуры. Таким образом, интегративно-культурологический подход соответствует задачам начального образования и способствует развитию личности школьника как носителя научных представлений и общечеловеческих ценностей.

Список литературы

1. Андронаке, Д. В. (н.д.). Культурологический подход в образовании. Издательство «Среда».
2. Алексашина, И. (н.д.). Интегративный подход в естественно-научном образовании.
3. Пуйлова, М. А., Терских, И. А., & Налесная, С. Л. (2021). Формирование мировоззренческих представлений у младших школьников в процессе овладения знаниями. Концепт, (4), 19–33.
4. Рогаткина, Д. В., & Панасенко, А. С. (2022). Культурологический подход в образовании младших школьников. Инфоурок.
5. Ценч, Ю. С. (2009). Реализация культурологического подхода в образовании как фактор развития культуры личности. Образование в регионах: научные основы развития и инноваций, 2, 106–114.
6. Турдиева Н. Бабаназарова М. Strategic solutions for sustainable environmental management Ноябрь 2024 г. BIO Веб-конференции 141(1) DOI: [10.1051/bioconf/202414104008](https://doi.org/10.1051/bioconf/202414104008).
7. Мафтуна Бабаназарова. (2025). Нейроупражнения как меры повышения познавательных способностей детей в начальной школе. «Мактабгача Ва Мактаб Талими» Джурнали, 3(3), 7–10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15128769>
8. Бабаназарова Мафтуна Назарбековна. (2025). Нейроупражнения как средство развития познавательных способностей у детей младшего школьного возраста. *Евразийский научный вестник*, 42, 25–30. Получено с <https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/6822>

YENGIL ATLETIKA MUSOBAQALARINI TASHKIL ETISH

Annotatsiya. Yengil atletika insonning har tomonlama rivojlanishiga yordam beruvchi eng ommaviy sport turidir, chunki u hayotiy muhim va keng tarqalgan harakatlarni (yurish, yugurish, sakrashlar, uloqtirishlarni) birlashtiradi. Yengil atletika bilan muntazam shug'ullanish kuch, tezkorlik, chidamlilik va inson uchun kundalik turmushda zarur bo'ladigan boshqa sifatlarni rivojlantiradi. Hozirgi zamon taraqqiyoti, bir tomondan, insoniyat turmushini yaxshilamoqda, ikkinchi tomondan esa, insonni tabiatdan yiroqlashtirmoqda. Uning harakat faolligi susaydi, bu esa noqulay ekologik vaziyat tufayli inson organizmiga katta zarar keltirmoqda. Harakat faolligining pasayishi

– bu insonning sermahsul faoliyat yuritishi uchun to'siq bo'luvchi ko'pgina salbiy omillardan biridir.

Kalit so'zlar: yengil atletika, sport, Olimpiya o'yinlari, yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish.

Аннотация. Легкая атлетика-самый массовый вид спорта, способствующий всестороннему развитию человека, так как сочетает в себе жизненно важные и распространенные движения (ходьба, бег, прыжки, метания). Регулярные занятия легкой атлетикой развивают силу, быстроту, выносливость и другие качества, которые будут необходимы человеку в повседневной жизни. Современное развитие, с одной стороны, улучшает жизнь человечества, а с другой-отдаляет человека от природы. Его двигательная активность ослабевает, что в силу неблагоприятной экологической обстановки наносит большой вред организму человека. Снижение двигательной активности - это один из многих негативных факторов, которые создают препятствия для продуктивной деятельности человека.

Ключевые слова: легкая атлетика, Спорт, Олимпийские игры, ходьба, бег, прыжки, метание.

Annotation. Athletics is the most popular sport that contributes to the comprehensive development of a person, as it combines vital and common movements (walking, running, jumping, throwing). Regular athletics exercises develop strength, speed, endurance and other qualities that a person will need in everyday life. Modern development, on the one hand, improves the life of mankind, and on the other - moves man away from nature. His motor activity weakens, which, due to the unfavorable environmental situation, causes great harm to the human body. Decreased motor activity - this is one of the many negative factors that create obstacles to productive human activity.

Keywords: Athletics, Sports, Olympic Games, walking, running, jumping, throwing.

Jismoniy tarbiya instituti, universitetlar va pedagogik institutlarning jismoniy tarbiya fakultetlari uchun mo'ljallangan o'quv dasturlarida yengil atletika asosiy o'quv fani bo'lib, sport faoliyati (faoliyat turlari bo'yicha), kasbiy ta'lim (faoliyat turlari bo'yicha), sport psixologiyasiyo'nalishlarida bakalavrlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Yengil atletika musobaqa mashqlarining turli-tumanligi bilan tavsiflanadi va ularni bajarishning turli usullari hamda variantlari mavjud.

Yengil atletika mashqlarini aniq tasnifga tushirish uchun uni besh bo'limga ajratib (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, ko'pkurash) tavsiflash maqsadga muvofiqdir.

Yengil atletika turlari orasidan Olimpiya o'yinlarining dasturidan o'rin olgan, jahon va Osiyo birinchiligi musobaqalarining asosiy qismiga kiritilgan.

Yengil atletika sporti turlarini har xil parametrlar bo'yicha tasniflash mumkin: yengil atletika turlari guruhlar, jinsi va yoshga xos belgilar, o'tkazilish joylari. Yengil atletikaning beshta turi asos hisoblanadi: yurish, yugurish, sakrashlar, uloqtirishlar va ko'pkurashlar. Jinsi va yoshga xos belgilarga ko'ra tasniflanishi: erkaklar, xotin-qizlar turlari; har xil yoshdagi o'smir yigit va qizlar. Yengil atletika bo'yicha eng oxirgi sport tasniflanishida xotin-qizlarda stadionda, shosse va kesishgan joyda o'tkaziladigan 50 sport turi va yopiq inshootlarda o'tkaziladigan 14 sport turi, erkaklarda mos ravishda 56 va 15 sport turi mavjud.

Sport turlarining keyingi tasniflanishi mashg'ulotlar va musobaqalar o'tkazilish joylari bo'yicha amalga oshiriladi: stadionlar, shosse va tuproq yerlar, kesishgan joylar, sport manajlari va zallar.

Yengil atletika sport turlari **tuzilishiga** ko'ra **siklik, asiklik** va **aralash** turlarga, qandaydir jismoniy **sifatning ko'proq** namoyon qilinishi nuqtai nazaridan esa **tezlik, kuch, tezlik-kuch, tezlik chidamliligi, maxsus chidamlilik** turlariga bo'linadi.

Shuningdek, yengil atletika turlari Olimpiya (O) va noklassik (barcha qolganlari) turlarga bo'linadi. Hozirgi kunda Olimpiya o'yinlari dasturiga erkaklarda yengil atletikaning 24 turi, ayollarda – 22 turi kiritilgan. Bu sport turida ko'p miqdorda olimpiya medallari uchun bahslar bo'lib o'tadi.

Yengil atletika turlari guruhlarini ko'rib chiqamiz.

Yurish – siklik tur, u maxsus chidamlilikni namoyon qilishni taqozo etadi, ham erkaklar, ham ayollar o'rtasida o'tkaziladi.

Ayollarda: stadionda – 3, 5, 10 *km*; maneжда – 3, 5 *km*; shosseda – 10, 2 *km*.

Erkaklarda: stadionda – 3, 5, 10, 20 *km*; maneжда – 3, 5 *km*; shosseda – 15, 50 *km*.

Olimpiya (O) turlari: erkaklarda – 20 va 50 *km*, ayollarda – 20 *km*.

Yugurish toifalarga ajratiladi: tekis yugurish, to'siqlar osha yugurish, g'ovlardan osha yugurish, estafetali yugurish, kross yugurish.

Tekis yugurish – siklik tur, u tezlik (sprint), tezlik chidamliligi (300-600 *m*), maxsus chidamlilikning namoyon qilinishini taqozo etadi.

Sprint yoki qisqa masofalarga yugurish stadionda va maneжда o'tkaziladi. Masofalar: 30, 60, 100 *m* (O), 200 *m* (O), erkaklar va ayollar uchun bir xil.

Uzoqqa sprint stadionda va maneжда o'tkaziladi. Masofalar: 300, 400 *m* (O), 600 *m*, erkaklar va ayollar uchun bir xil.

Chidamlilik uchun yugurish:

- o'rta masofalar: 800 *m* (O), 1000, 1500 *m* (O), 1 mil – erkaklar va ayollarda stadionda va maneжда o'tkaziladi;

- uzoq masofalar: 3000, 5000 *m* (O), 10000 *m* (O) – stadionlarda (manejlarda – faqat 3000 *m*) o'tkaziladi, erkaklar va ayollar uchun bir xil;

- o'ta uzoq masofalar – 15; 21,0975; 42,195 *m* (O); 100 *km* – shosseda o'tkaziladi (start va finish stadionda o'tkazilishi mumkin), erkaklar va ayollar uchun bir xil;

- o'ta uzoq masofalar – bir kechayu-kunduz davom etadigan yugurish, stadionda yoki shosseda o'tkaziladi, ham erkaklar, ham ayollar qatnashadi. Shuningdek, 1000 milga (1609 *km*) va 1300 milga (uzluksiz yugurishning eng uzoq masofasiga) yugurish bo'yicha musobaqalar o'tkaziladi.

G'ovlar osha yugurish – tuzilishiga ko'ra aralash tur, u tezlik, tezlik chidamliligi, chaqqonlik, egiluvchanlikning namoyon qilinishini taqozo etadi. Erkaklar va ayollar o'rtasida, stadionda va maneжда o'tkaziladi. Masofalar: 60,100 *m* (O), 400 *m* (O) ayollarda; 110 *m* (O), 300 *m* va 400 *m* (O) erkaklarda (oxirgi ikki masofa faqat stadionda o'tkaziladi).

To'siqlar osha yugurish – tuzilishiga ko'ra aralash tur, u maxsus chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlikning namoyon qilinishini taqozo etadi. Erkaklar va ayollarda stadionda hamda maneжда o'tkaziladi. Ayollarda masofa – 2000 *m* (O), erkaklarda masofa – 2000, 3000 *m* (O). Yaqin orada bu yugurish turi ayollarda ham olimpiya turiga aylanadi.

Estafetali yugurish – tuzilishiga ko'ra aralash tur, u tezlik, tezlik chidamliligi, chaqqonlikning namoyon qilinishini talab etadi. Olimpiya turi hisoblanadigan 4x100 *m* va 4x400 *m* ga yugurishlar erkaklarda va ayollarda stadionda o'tkaziladi. Maneжда 4x200 *m* va 4x400 *m* ga estafetali yugurish bo'yicha musobaqalar erkaklar uchun ham, ayollar uchun ham o'tkaziladi. Shuningdek, stadionda 800, 1000, 1500 *m* masofalarga va har xil miqdorda musobaqalar o'tkazilishi mumkin. Shahar ko'chalari bo'ylab masofa uzunligi, ishtirokchilar soni va kontingenti har xil bo'lgan bosqichlar bilan estafetalar (aralash estafetalar – erkaklar va ayollar) o'tkaziladi. Avvallari shved estafetalari deb nomlanadigan estafetalar keng ommalashgan edi: 800+400+200+100 *m* – erkaklarda, 400+300+200+100 *m* – ayollarda.

Kross yugurish kesishgan joy bo'ylab yugurish, aralash tur, u maxsus chidamlilik, chaqqonlikning namoyon qilinishini taqozo etadi.

Har doim o'rmon yoki hiyobon zonasida o'tkaziladi. Erkaklarda masofa – 1, 2, 3, 5, 8, 12 *km*, ayollarda – 1, 2, 3, 4, 6 *km*.

Yengil atletika sakrashlari ikkita guruhga bo'linadi: vertikal to'siq osha sakrashlar va uzunlikka sakrashlar. Birinchi guruhga quyidagilar kiradi: a) yugurib kelib balandlikka sakrashlar; b) yugurib kelib langarcho'pga tayanib sakrashlar. Ikkinchi guruhga quyidagilar kiradi: a) yugurib kelib uzunlikka sakrash; b) yugurib kelib uch hatlab sakrashlar.

Yengil atletika sakrashlarining birinchi guruhi:

a) **yugurib kelib balandlikka sakrash** (O) – asiklik tur, u sportchidan tezlik-kuch sifatlarini,

sakrovchanlikni, chaqqonlikni, egiluvchanlikni namoyon qilishni talab etadi. Erkaklarda va ayollarda stadionda va maneжда o'tkaziladi;

b) **yugurib kelib langarcho'pga tayanib balandlikka sakrash (O)** – asiklik tur, u sportchidan tezlik-kuch sifatlarini, sakrovchanlikni, egiluvchanlikni, chaqqonlikni namoyon qilishni talab etadi, y e ngil atletikaning eng murakkab texnik turlaridan biri sanaladi. Erkaklar va ayollarda, stadionda va maneжда o'tkaziladi.

Yengil atletika sakrashlarining ikkinchi guruhi:

a) **yugurib kelib uzunlikka sakrash (O)** – tuzilishiga ko'ra aralash turga kiradi, u sportchidan tezlik-kuch, tezlik sifatlarini, egiluvchanlikni, chaqqonlikni namoyon qilishni taqozo etadi. Erkaklarda va ayollarda, stadion va maneжда o'tkaziladi;

b) **yugurib kelib uch hatlab sakrash (O)** – asiklik tur, u sportchidan tezlik-kuch, tezlik sifatlarini, egiluvchanlikni, chaqqonlikni namoyon qilishni taqozo etadi. Erkaklarda va ayollarda, stadion va maneжда o'tkaziladi.

Yengil atletika uloqtirishlarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: 1) to'g'ridan yugurib kelib aerodinamik xususiyatlarga ega va ega bo'lmagan snaryadlarni uloqtirish; 2) snaryadlarni aylana ichidan uloqtirish;

3) snaryadni aylana ichidan itqitish.

Boz ustiga, e'tibor qaratish lozimki, uloqtirishlarda texnik jihatdan har xil yugurib kelish turini bajarishga ruxsat beriladi, lekin final kuchlanishi faqat qoidalarga asosan bajariladi. Masalan, nayza, granata, to'pni faqat bosh orqasidan, yelka ustidan uloqtirish kerak; diskni faqat yon tomondan uloqtirish mumkin; bosqonni faqat yon tomondan uloqtirish zarur; yadroni sakrab turib va burilishda itqitish, lekin albatta itqitish mumkin.

Nayza (O) (granata, to'p) uloqtirish – asiklik tur, u sportchidan tezlik-kuch sifatlarini, egiluvchanlikni, chaqqonlikni namoyon qilishni talab qiladi.

Uloqtirish to'g'ridan yugurib kelib bajariladi, erkaklar va ayollarda, faqat stadionda o'tkaziladi. Nayza aerodinamik xususiyatlarga ega.

Disk va bosqon uloqtirish (O) – asiklik turlar, ular sportchidan kuch, tezlik-kuch sifatlarini, egiluvchanlikni, chaqqonlikni namoyon qilishni taqozo etadi. Uloqtirishlar aylana ichidan (cheklangan joydan), erkaklar va ayollar tomonidan, faqat stadionda bajariladi. Disk aerodinamik xususiyatlarga ega.

Yadro itqitish (O) – asiklik tur, u sportchidan kuch, tezlik-kuch sifatlarini, chaqqonlikni namoyon qilishni taqozo etadi. Itqitish aylana ichidan (cheklangan joydan), erkaklar va ayollar tomonidan, stadionda va maneжда bajariladi.

Ko'pkurashlar. Ko'pkurashning klassik turlari: erkaklarda – o'ngkurash (O), ayollarda – yettikurash (O). O'ngkurash tarkibiga quyidagilar kiradi: 100 m, uzunlik, yadro, balandlik, 400 m, 110 m g'o, disk, langarcho'p, nayza, 1500 m. Ayollarda yettikurash tarkibiga quyidagilar kiradi: 100 m g'o, yadro, balandlik, 200 m, uzunlik, nayza, 800 m.

Ko'pkurashning noklassik turlariga quyidagilar kiradi: o'smir o'g'il bolalar uchun sakkizkurash (100 m, uzunlik, balandlik, 400 m, 110 m g'o,

langarcho'p, disk, 1500 m); qizlar uchun beshkurash (100 m g'o, yadro, balandlik, uzunlik, 800 m). Sport tasnifida quyidagilar belgilangan: ayollarda – beshkurash, to'rtkurash va uchkurash; erkaklarda – to'qqizkurash, yettikurash, oltikurash, beshkurash, to'rtkurash va uchkurash. To'rtkurash, avvallari u "pionerlar" kurashi deb atalar edi, 11-13 yoshdagi maktab o'quvchilari uchun o'tkaziladi. Ko'pkurash tarkibiga kiruvchi turlar sport tasnifida belgilab berilgan, turlarni o'zgartirishga yo'l qo'yilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF5847-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. 2-bet.

2. Nosirova M., Xummamatova K., Nosirova D. Kredit-modul tizimining mohiyati va ahamiyati. Differensial tenglamalar va matematikaning turdosh bo'limlari zamonaviy muammolari. Xalqaro ilmiy konferensiya. II. Farg'ona-2020. 3. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. «Kasb ta'limi yo'nalishi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish» – TDPU, Toshkent 2006 4. O'rinov

4. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushuncha va qoidalar. 10.08.2020 5. European Commission ECTS Guide of 2015.

5. Алабин В.Г. 2000 упражнений для легкоатлетов. Вып. 4. Харьков, Основа, 1996. 72 с.

6. Andris E.R., Qudratov R.Q. Yengil atletika// O'quv qo'llanma. T., O'zDJTI, 1998. 126 b.

7. Арзуманов Г.Г., Малихина Л.А., Мартинова Н.Б. Легкая атлетика в Узбекистане. Т., Медицина, 1988. 126 с.

ERTAKLARNING KOLLEKTIV XOTIRA VA MILLIY IDENTIFIKATSIYA YARATISHDAGI ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ertaklarning milliy identifikatsiya yaratishdagi o'rni, ularning kollektiv xotirani shakllantirishda qanday rol o'ynashini, shuningdek, ertaklardagi arxetipik obrazlar va ularning xalq madaniyatida qanday muhim ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilinadi. Ertaklar nafaqat o'zida tarixiy voqealarni saqlaydi, balki xalqqa xos axloqiy, ma'naviy, va ijtimoiy qadriyatlarini yangi avlodlarga etkazish imkonini beradi. Shu bilan birga, ertaklar xalqni birlashtiruvchi kuch bo'lib, ularning o'zlikni anglashlariga, milliy birlikni mustahkamlashga oid nazariy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: obraz, syujet, kulminatsiya, kollektiv xotira, milliy identifikatsiya, metod, kreativlik, tanqidiy yondashish.

РОЛЬ СКАЗОК В СОЗДАНИИ КОЛЛЕКТИВНОЙ ПАМЯТИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В статье анализируется роль сказок в создании национальной идентичности, их роль в формировании коллективной памяти, а также архетипические образы в сказках и их значение в народной культуре. Сказки не только сохраняют исторические события, но и позволяют донести до новых поколений нравственные, духовные и социальные ценности народа. В то же время сказки являются объединяющей силой среди людей, предоставляя теоретическую информацию об их чувстве идентичности и укрепляя национальное единство.

Ключевые слова: образ, сюжет, кульминация, коллективная память, национальная идентичность, метод, творчество, критический подход.

THE ROLE OF FAIRY TALES IN THE CREATION OF COLLECTIVE MEMORY AND NATIONAL IDENTITY

Annotation. The article analyzes the role of fairy tales in the creation of national identity, their role in the formation of collective memory, as well as archetypal images in fairy tales and their significance in folk culture. Fairy tales not only preserve historical events, but also allow the moral, spiritual and social values of the people to be conveyed to new generations. At the same time, fairy tales are a unifying force among people, providing theoretical information about their sense of identity and strengthening national unity.

Keywords: image, plot, culmination, collective memory, national identity, method, creativity, critical approach.

Kirish. Ertaklar va folklor xalq madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, ular nafaqat o'tmishdagi voqealarni saqlash, balki jamiyatning axloqiy, diniy va ijtimoiy qadriyatlarini avlodlar avlodga yetkazish vazifasini ham bajaradi. Ertaklar xalqning kollektiv xotirasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular nafaqat tarixiy voqealarni, balki xalqqa xos urf-odatlar, qadriyatlar va madaniy kodlarni ham ifodalaydi. Kollektiv xotira — bu jamiyatning o'z o'tmishini qanday eslab, anglashini va qanday shakllantirishini anglatadi. Ertaklar esa, aynan, bu xotirani yaratishda va saqlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Ertaklar ko'pincha xalqning tarixiy tajribasini o'zida aks ettiradi. Bu tajribalar xususida, xalqning turmush tarzi, harbiy urushlar, ijtimoiy inqirozlar yoki boshqa muhim voqealar haqida ma'lumotlar beriladi. Ertaklar va folklor qahramonlari va voqealari orqali xalqlar o'zining tarixiy yo'lini, urf-odatlarini va ijtimoiy tuzumlarini hikoya qilib, bu xotiralarni kelajak avlodlarga yetkazib boradi. Masalan, O'zbekistonning xalq ertaklarida hukmdorlar, xiyonatkorlar, jasoratli jangchilar va oddiy odamlar o'rtasidagi kurashlar ko'rsatilgan. Bu hikoyalar xalqning tarixini shakllantirib, muhim tarixiy hodisalarning umumiy ko'rinishini saqlaydi.

Ertaklar orqali xalq o'zining axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantiradi. Ertaklardagi yaxshi va yomon qahramonlar, adolat va adolatsizlik, do'stlik va dushmanlik kabi tushunchalar kollektiv

xotirani yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ertaklar ko'pincha odamlarning hayotdagi to'g'ri va noto'g'ri qarorlar qabul qilishini o'rgatadi. Ertak qahramonlarining muvaffaqiyatlari va mag'lubiyatlari orqali, xalqlar o'zlarining axloqiy kodlarini va ijtimoiy me'yorlarini belgilashadi. Misol uchun, ko'plab ertaklarda "yaxshi" qahramon oxir-oqibatda "yomon" qahramonni yengadi, bu esa xalqqa adolatni, yaxshilikni qadrini oshirishga yordam beradi.

Ertaklar, shuningdek, xalqning o'ziga xosligini, madaniy merosini va unikal identifikatsiyasini saqlashga yordam beradi. Xalqning o'ziga xos qahramonlari, yerli afsonalar va me'moriy obidalar orqali ularning qadriyatlari va madaniy shaxsiyati ifodalanadi. Ertaklar va folklor orqali shaxslar o'z milliy identifikatsiyasini yaratishadi va uni o'zlarining "kollaktiv xotiralarida" saqlab, kelajak avlodlarga yetkazib borishadi. Ertaklarning mazmuni, tasvirlangan voqealar va qahramonlarning xulq-atvori ko'pincha o'sha jamiyatning kimligini va uning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarganligini aks ettiradi.

Ertaklar ko'pincha xalqning e'tiqodlari, diniy qoidalari, tabiat bilan bog'liq tasavvurlari va hayotga bo'lgan qarashlarini ifodalaydi. Xalqning diniy, ruhiy va tabiatga nisbatan qarashlari, ularning ertaklarida aks etgan qahramonlar va tasvirlangan voqealar orqali namoyon bo'ladi. Misol uchun, ko'plab xalq ertaklarida tabiatning hayotdagi o'rni, tabiat kuchlari va ularning odamlar hayotiga ta'siri haqida hikoyalar uchraydi. Bu ertaklar va e'tiqodlar xalqning tabiatga va atrof-muhitga nisbatan tasavvurlarini saqlashda yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda ertaklar va folklor an'anaviy ma'nolarini saqlab qolish bilan birga, yangi mazmunlar va kontekstlarda ham ishlab chiqilmoqda. Ertaklarning modernizatsiyasi, ularni yangi texnologiyalar orqali kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini beradi, shuningdek, ertaklar yangi mavzularni, masalan, ekologiya, global muammolar, texnologiya va ijtimoiy adolat kabi mavzularni ham o'z ichiga oladi. Bunday o'zgarishlar ertaklarning xalqning kollektiv xotirasini yangi zamonning ehtiyojlariga mos ravishda yangilanishini ta'minlaydi.

Ertaklar va folklor, shuningdek, ijtimoiy xotira tushunchasini ham tashkil etadi. Ijtimoiy xotira, xalqlar o'z tarixini qanday eslab qolishini va qanday ishlov berishini ifodalaydi. Ertaklar va afsonalar bu jarayonda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki ular jamiyatning o'ziga xos tarixini va qadriyatlarini saqlashda yordam beradi. Ertaklarning tarixi va mazmuni ijtimoiy guruhlar o'rtasida identifikatsiya va birlashishni qo'llab-quvvatlaydi. Bu kollektiv xotira esa, kelajak avlodlar uchun bir turdagi madaniy meros bo'lib, ularning dunyoqarashi va qadriyatlari shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

"Ertaklar orqali milliy kimlikni saqlash va mustahkamlashning ijtimoiy va psixologik jihatlarini" mavzusi o'zbek adabiyoti, xalq og'zaki ijodi, madaniyatshunoslik va psixologiya fanlari kesishgan muhim bir mavzudur. Quyida ushbu mavzuni chuqurroq yoritib beraman:

Milliy kimlik – bu xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlarini, tili, dini, an'analari, ramzlari va o'ziga xos tafakkur tarzini o'zida mujassam etgan tushuncha. Ertaklar esa xalq og'zaki ijodining qadimiy va eng keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lib, milliy madaniyatni avloddan-avlodga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi.

2. Ertaklarning milliy kimlikdagi o'rni

a) Tarixiy va madaniy meros sifatida

Ertaklar orqali:

- Ajdodlarimizning dunyoqarashi, qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlari namoyon bo'ladi.
- Qahramonlar timsolida xalq orzu-umidlari, kurashlari, axloqiy mezonlari ifodalanadi.
- Milliy qahramonlar – Alpomysho, Zumrad va Qimmat, Afrosiyob, Jaloliddin Manguberdi kabi

obrazlar tarixiy xotirani tiklaydi.

b) Til va milliy ongning shakllantirishdagi roli

- Ertaklar ona tilida aytilgani uchun bolalarda milliy tilga nisbatan mehr uyg'otadi.
- Leksik boylik va shevaga xos ifodalar bolada tilni chuqurroq anglashga yordam beradi.
- Til orqali milliy tafakkur shakllanadi.

3. Ijtimoiy jihatlar

a) Jamiyatni ijtimoiylashtirish vositasi sifatida

- Ertaklar bolalarni axloqiy me'yorlarga o'rgatadi (rostgo'ylik, mehnatsevarlik, fidoyilik).
- Oilada ertak aytish an'anasi ota-ona va bola o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi.
- Ertaklar orqali bola o'z xalqiga mansublik hissini his qiladi.

b) Ijtimoiy birdamlik va umumiy qadriyatlarni shakllantirish

• Har bir millatning ertaklarida mavjud bo'lgan umumiy qahramonlik, adolat, yovuzlikka qarshi kurash kabi tushunchalar jamiyatda bir xil axloqiy mezonlar va qadriyatlar shakllanishiga xizmat qiladi.

4. Psixologik jihatlar

a) Bolalar psixologiyasiga ijobiy ta'siri

- Ertaklar bolaning xayolotini boyitadi, tasavvurini kengaytiradi.
- Qahramonlar timsolida o'zini ko'rishga, u bilan identifikatsiyalashga harakat qiladi.
- Ertakdagi sinovlar, qiyinchiliklar, halollik va g'alaba motivalari bolaga hayotiy saboqlar beradi.

b) Identitet (shaxsiy va milliy) shakllanishiga ta'siri

- Bola o'z millatining qadriyatlarini ertaklar orqali anglaydi.
- Ertakdagi "biz" va "ular" tushunchasi orqali milliy chegaralar anglanadi.
- Bu milliy identitetning psixologik asoslarini mustahkamlaydi.

Ertaklar nafaqat bolalarning estetik didi va tasavvurini boyituvchi, balki xalqning tarixiy-madaniy xotirasini saqlab qoluvchi muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali milliy kimlik nafaqat saqlanadi, balki mustahkamlanadi. Shu bois, zamonaviy jamiyatda ertaklarni targ'ib qilish, ularni ta'lim tizimida qo'llash, yangi ertaklar yaratish va ularni ommaviy axborot vositalari orqali yetkazish muhim vazifadir.

Globalizatsiya sharoitida milliy ertaklarning ahamiyati va ularning zamonaviy madaniyatdagi o'rni - bu juda muhim va jozibali mavzu. Globalizatsiya jarayonlari dunyo xalqlari orasidagi chegaralarni olib tashlab, madaniy aloqalar, tillar va qadriyatlarni bir-biriga yaqinlashtirgan bo'lsa-da, milliy ertaklar hali ham o'zining ahamiyatini saqlab qolmoqda. Ertaklar nafaqat milliy kimlikni saqlashga yordam beradi, balki zamonaviy jamiyatda ham muhim rol o'ynaydi. Quyida ushbu mavzuni batafsil yoritishga harakat qilaman.

Globalizatsiya jarayonlari butun dunyo bo'ylab axborot, iqtisodiyot, madaniyat va texnologiyalarning tezkor ravishda tarqalishiga olib keldi. Biroq, shu bilan birga, har bir millat o'zining o'ziga xos xususiyatlarini, tilini, an'analarini va madaniyatini saqlab qolish uchun kurashmoqda. Milliy ertaklar bu jarayonda milliy kimlikni saqlash va mustahkamlashning asosiy vositalaridan biridir.

Milliy ertaklarning globalizatsiya sharoitida ahamiyati

a) Milliy kimlikni saqlash va mustahkamlash

Global madaniyat va bir xillik: Globalizatsiya madaniy turli-tumanlikni keltirib chiqarish o'rniga ba'zan bir xil madaniyatning tarqalishiga sabab bo'lmoqda. Bu jarayonda milliy ertaklar xalqning o'ziga xosligini, qadriyatlarini, tarixini va tilini saqlashga xizmat qiladi. Ertaklar, ayniqsa, yosh avlodga o'z millatining madaniy kodlarini o'rgatadi.

Milliy o'zlikni his qilish: Globalizatsiya davrida ko'plab yoshlar global madaniyat va ko'p tilli muhitga kirib bormoqda. Milliy ertaklar esa ularga o'z xalqining qadriyatlari va tarixini eslatadi, bu orqali ular o'zlarining milliy o'zligini anglaydilar va milliy iftixor hissini his etadilar.

b) Ertaklar va global madaniyatning uyg'unlashuvi

Ko'p madaniyatli jamiyatlar: Globalizatsiya jamiyatlarni ko'p madaniyatli qilishda yordam beradi. Bunda milliy ertaklar boshqa madaniyatlar bilan muloqotda bo'lishi, boshqa xalqlarni o'zining madaniy boyliklari bilan tanishtirishi mumkin. Shuningdek, boshqa madaniyatlar bilan almashinuv milliy ertaklarni yangilash, modernizatsiya qilish va yangi janrlarda ishlab chiqishda yordam beradi.

Ommaviy madaniyat va ertaklarning yangilanishi: Ertaklar zamonaviy ommaviy madaniyatda (filmlar, video o'yinlar, internet) yangi shakllarini topib, global auditoriyaga ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu jarayonda, masalan, Disney yoki boshqa yirik studiyalar tomonidan ishlab chiqarilgan, klassik xalq ertaklariga asoslangan filmlar ham global bozorga chiqadi. Lekin, ular har doim o'z millatining ildizlariga, qadriyatlariga asoslanadi.

Zamonaviy madaniyatdagi ertaklarning o'rni

a) Madaniy va psixologik barqarorlik

Zamonaviy ruhiyatda ahamiyati: Globalizatsiya va madaniy turli-tumanlik insonlar o'rtasida hamjihatlik va hamkorlikni targ'ib etishda muhim vosita bo'lsa-da, ba'zi hollarda bu global madaniyatning psixologik bosimi, ma'naviy inqiroz yoki o'zligini yo'qotish kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Ertaklar esa, aynan shu jarayonda, insonni o'zining ichki dunyosi bilan muvozanatda tutib turishga yordam beradi.

Bolalar va yoshlar tarbiyasi: Milliy ertaklar yosh avlodni tarbiyalashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular axloqiy saboqlarni, jamiyatga mos qadriyatlarni o'rgatadi, xarakterni shakllantiradi va o'ziga xos madaniy kodlarni miya orqali uzatadi. Ertaklar orqali bolaning hayotga bo'lgan pozitsiyasi mustahkamlanadi.

b) Ertaklarning zamonaviy janrlarda namoyon bo'lishi

Multimedia va digital formatlar: Bugungi kunda milliy ertaklar nafaqat matn shaklida, balki vizual va interaktiv formatlarda ham mavjud. Ertaklar animatsiya, komikslar, video o'yinlar va virtual dunyo orqali yangi shakllarga kirib bormoqda, bu esa ularni global auditoriyaga taqdim etishda muhim omil bo'ladi.

Pop-madaniyatda ertaklar: Global pop-madaniyat (kino, musiqa, video o'yinlar)da milliy ertaklarning motivlari tez-tez ishlatiladi. Masalan, o'zbek xalqi ertaklari (Alpomish, Bahrom va Zumrad) yoki boshqa xalq ertaklari, ularni global kino sanoatida qayta ishlash va yangi formatlarda taklif qilish orqali milliy madaniyatni dunyoga tanitish mumkin.

Globalizatsiya sharoitida milliy ertaklar o'zining ahamiyatini saqlab qolmoqda va hali ham milliy kimlikni saqlashda, yoshlarni tarbiyalashda, va milliy madaniyatni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy madaniyatda ertaklarning yangi shakllarda, multimedia formatlarida va global bozorga mos tarzda tarqatilishi milliy madaniyatni dunyo bo'ylab tanitishga imkon beradi. Ertaklar xalqning o'ziga xosligini, tarixiy-madaniy xotirasini saqlab qolishda va yangi avlodni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib qoladi.

Ertaklar va folklor xalqning kollektiv xotirasini shakllantirishda juda muhim vositalardir. Ular tarixiy, madaniy, ijtimoiy, va axloqiy qadriyatlarni saqlash, yangi avlodlarga yetkazish, shuningdek, jamiyatning o'zini anglashida va identifikatsiyasida asosiy rol o'ynaydi. Ertaklar orqali xalqlar o'z tarixiy tajribalarini va turmush tarzlarini hikoya qilib, kelajak avlodlarga o'z madaniy merosini yetkazib boradilar. Shuningdek, ertaklar xalqning axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini ham ifodalaydi, bu esa jamiyatni birlashtiruvchi va davom ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.- Toshkent: O'zbekiston. 2017, 448 bet.
2. Mahkamoy Tursunova, Umida Rashidova. Bolalar adabiyoti (O'quv qo'llanma). Samarqand 2021.
3. Mahmed Emin Yurdaqul. Ey, turk uyg'on. "Jahon adabiyoti".

O'QUV LUG'ATLARI VA ULARNI TUZISH TAMOYILLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quv lug'atlarining mohiyati, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va didaktik ahamiyati tahlil etilgan. O'quv lug'atlarining boshqa turdagi lug'atlardan farqli jihatlarini yoritilib, ularni tuzishdagi asosiy tamoyillar — adresat yoshi, til darajasi, o'rgatilayotgan til bosqichi va ta'lim maqsadlari kabi omillarni atroflicha tahlil qilingan. Maqola til o'rganish jarayonini samarali tashkil etish va lug'at materiallarini tizimli shakllantirishda amaliy ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: o'quv lug'atchiligi, akademik lug'atchilik, o'quv lug'atlari, lug'at, ensiklopedik lug'at, lingvistik lug'at, o'zbek tilining to'g'ri yozish o'quv lug'ati, o'zbek tilining so'z yasaliishi o'quv lug'ati.

EDUCATIONAL DICTIONARIES AND PRINCIPLES OF THEIR COMPILATION

Annotation. This article analyzes the essence of educational dictionaries, their role in the educational process and didactic significance. The differences between educational dictionaries and other types of dictionaries are highlighted, and the main principles for their compilation are analyzed in detail, such as the age of the addressee, the level of the language, the stage of the language being taught, and the goals of education. The article is of practical importance in the effective organization of the language learning process and the systematic formation of dictionary materials.

Keywords: educational vocabulary, academic vocabulary, educational dictionaries, dictionary, encyclopedic dictionary, linguistic dictionary, correct writing of the Uzbek language, word making of the Uzbek language educational dictionary.

УЧЕБНЫЕ СЛОВАРИ И ПРИНЦИПЫ ИХ СОСТАВЛЕНИЯ

Аннотация. В статье анализируется сущность учебных словарей, их роль в учебном процессе и их дидактическое значение. Выделены отличия учебных словарей от других типов словарей, а также подробно проанализированы основные принципы их создания, включая такие факторы, как возраст адресата, уровень владения языком, этап изучаемого языка и образовательные цели. Статья имеет практическое значение для эффективной организации процесса изучения языка и системного формирования словарного материала.

Ключевые слова: учебный словарь, академический словарь, учебные словари, словарь, энциклопедический словарь, лингвистический словарь, учебный словарь правильного написания узбекского языка, словообразовательный словарь узбекского языка.

Hozirgi kunda o'zbek tilining o'quv lug'atlari ona tili ta'limida muhim ahamiyat kasb etmoqda, ularni tuzish esa leksikografiyaning alohida tarmog'iga aylanmoqda. Buning sababi shuki, lug'at til va olamning dunyoqarash bilan bog'liq manzarasi haqidagi bilimlarni umumlashtirish va qayd qilishning eng qulay shakli bo'libgina qolmay ta'lim berishning eng muhim vositasi hamdir. Modomiki o'quvchilarning so'z boyligini oshirish ona tili mashg'ulotlarining asosiy vazifasi ekan, ularni turli lug'atlar bilan tanishtirish va bu lug'atlardan foydalanish malakalarini shakllantirish muhim masala hisoblanadi. Lug'at imlo savodxonligini oshirish, so'z boyligini oshirishning muhim manbayi, o'quvchining asosiy maslahatchisidir.

O'quv lug'ati nima? O'quv lug'atchiligining umumiy (akademik) lug'atchilikdan farqi nimada?

O'quv lug'atchiligi akademik lug'atchilikka nisbatan kichik shakllar va ko'proq ta'limiy yo'naltirilganlikka ega bo'lgan lug'atchilik sifatida ta'riflanadi. O'quv lug'atlari o'qish-o'qitish maqsadi bilan tuziladi, talabalar yoki maktab o'quvchilari uchun mo'ljallanadi. Bunday lug'atlar tanlangan leksik materialning hajmi, tanlash yo'li, muayyan o'quv das-turini nazarda tutishi, o'quvchi kitobxonlarning bilim darajasini hisobga olishi kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Biroq ba'zan "o'quv lug'atchiligi" tushunchasining hajmi kengaytiriladi: unga faqat maxsus o'quv lug'atlari (kichik hajmdagi) emas, darsliklardagi yordamchi lug'atchalar, shuningdek leksik minimumlar, ya'ni muayyan bosqichda o'rgatish tavsiya etiladigan so'zlar ro'yxati, hatto o'zlashtirish qiyin so'zlarni o'rgatishga mo'ljallangan lug'at ko'rinishidagi o'quv qo'llanmalari ham kiritiladi. Shunday qilib o'quv lug'ati termini ikki ma'noda ishlatiladi: 1) ta'lim berishga mo'ljallangan har qanday turdagi lug'at

ma'nosida, 2) har bir so'zga o'quvchiga tushunarli izoh, grammatik tavsif, asosiy paradigmatic va sintagmatik aloqalari berilgan leksika bo'yicha har qanday qo'llanma.

Shundan kelib chiqib o'quv leksikografiyasiga "leksikani ta'limiy maqsadlarda nazariy va amaliy jihatdan tavsiflaydigan alohida lingvometodik soha" (V. V. Morkovkin) deb ta'rif berish mumkin.

Bu ta'rif o'quv leksikografiyasining eng muhim jihatlari e'tibor qaratishga imkon beradi: o'quv lug'ati oddiy lug'atdan nimasi bilan farq qiladi, bunday lug'at uchun so'zlarni qay tarzda tanlash kerak, so'zni izohlashning qaysi usullari o'quv lug'atining vazifalarga ko'proq javob beradi va h. k. Yuqoridagi ta'rif o'quv lug'atlarini shunchaki umumiy leksikografiya tarkibiga kiritibgina qolmay, balki uning chegaraviy xususiyatini, ya'ni u ikki fan: an'anaviy leksikografiya va til o'qitish metodikasi tutashgan joyda tug'ilganini ham aks ettiradi.

Shunday qilib o'quv lug'atlari bir qator o'ziga xos belgilarga ega: 1) metodik yo'naltirilganligi va qat'iy ravishda ta'limining muayyan bosqichiga mo'ljallanganligi, 2) til materialini o'quv-metodik maqsadga muvofiqlik mezoniga javob berishi lozim bo'lgan tarzda o'ziga xos tanlab olish, 3) nutqiy amalning barcha siklini qamrab olishi, nutqiy faoliyatning barcha turini o'rgatish.

Binobarin o'quv lug'atlarini tuzish "katta" lug'atlarni mexanik tarzda qisqartirishdan iborat emas, u aytib o'tilgan barcha leksikografik tushunchalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Yuqorida aytilganidek didaktik (ta'limiy) element har qanday lug'atga, ayniqsa me'yoriy lug'atga xos, biroq maxsus o'quv lug'atlarida u juda kuchayadi, chunki unda ko'rsatma berish, qat'iy belgilash jihati ma'lumot berish jihatidan ustunlik qiladi.

O'quv lug'atining barcha turida lug'atning pedagogik nutqiga, ya'ni didaktik yo'naltirilgan leksikografik nutqqa katta e'tibor beriladi. Bunday lug'atning tili o'qituvchining pedagogik nutqi yoki darslikning didaktik tili bilan bir xil tabiatga ega bo'ladi.

Har bir o'quv lug'atining asosiy muammolaridan biri so'zlikni shakllantirishdir. Bunday lug'at o'zbek tilining ko'p qo'llanadigan va muhim leksikasini aks ettirishi kerak: unga tilning leksik yadrosini tashkil qiluvchi so'zlar bilan birga turli nutq vaziyatini qamrab oladigan, turli mavzuda va har qanday holatda muloqot qilish uchun etarli bo'lgan so'zlar, zarur leksik minimum ham kiradi.

O'quv lug'atining o'ziga xosligi leksik birliklarni izohlashda ham namoyon bo'ladi. U sodda, tushunarli, qisqa va aniq bo'lishi kerak. So'z ma'nosini o'quv maqsadida izohlashning bir necha juda samarali usuli mavjud: umumiy tushunchani xususiy, soddaroq tushuncha orqali izohlash (hasharot – ari, chumoli, qo'ng'iz), mazmunan yaqin tushunchalarni o'ziga xos farqli belgisi orqali chegaralash (qalin – ko'ndalang o'lchami katta, yo'g'on – ko'ndalang kesimi katta), ma'noni surat, chizma yordamida izohlash, so'zlar birikuvchanligi orqali izohlash (yashirin izohlash) va h. k.

O'quv lug'atida so'zning paradigmaticasi (sinonim, antonim, leksik-semantik va mavzuviy guruhlari) muntazam va aniq ko'rsatilishi lozim. Shuning uchun o'quv leksikografiyasida mavzuviy (ideografik) lug'atlar tuzish dolzarb masaladir.

O'quv lug'atining so'z maqolasi tuzilishi ham o'ziga xos xususiyatga ega. Unda so'z haqidagi lingvistik – grammatik, semantik, orfoepik va h. k. axborot yanada qat'iyroq bir xillikka olib kelinishi lozim. O'quv lug'atining lug'at maqolasida so'z, uning shakllari, nutqda qo'llanishi haqida, ya'ni o'quvchiga o'zbek tilidan faol foydalanishga yordam beradigan barcha narsa haqida to'liq ma'lumot berilishi lozim.

Shunday qilib o'quv lug'ati metodik talablarga javob beradigan, odatda kichik formatdagi bitta jild ko'rinishida tayyorlanadigan va ma'lumotni tez va oson olishni ta'minlaydigan u yoki bu tamoyil asosida tartib berilgan so'zlarning ular haqida lisoniy ma'lumot berilgan ro'yxatidir.

O'quv lug'atlarining turlari. O'quv lug'atchiligining oldiga quyilgan asosiy talablardan biri leksikamizning barcha bo'g'inlarini kerakli shakllarda tasvirlashdan iboratdir. Bunda asosiy e'tibor so'zlarning turli xil ma'noviy, sintagmatik va boshqa jihatlari qaratiladi. Professor B. Mengliyevning fikricha, so'zlarni o'rganish va yozishning turli aspektlariga bog'liq ravishda o'quv lug'atlarining quyidagi turlari yaratilishi mumkin:

1. So'zlarni to'g'ri yozish qoidalarini belgilaydigan lug'atlar – o'zbek tilining to'g'ri yozish o'quv lug'ati.
2. So'zlarning tuzilishi, yasallish tizimini o'rganadigan lug'atlar - o'zbek tilining so'z yasallishi o'quv lug'ati.
3. So'zlarning ishlatilish darajasini aniqlaydigan lug'atlar - o'zbek tilining chastotali o'quv lug'ati.
4. So'zlarning izohi, bosh va ko'chma ma'nosi, ma'nodoshlari, shakldoshlarini o'rganadigan lug'atlar - o'zbek tilining o'quv izohli lug'ati.
5. So'zlarning ma'noli qismlarini o'rganadigan grammatik lug'atlar - o'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati.

6. Soʻzlarning tarixiy shakllarini oʻrganadigan lugʻatlar - oʻzbek tilining eskirgan soʻzlar oʻquv lugʻati.

7. Soʻzlarning leksik-semantik guruhlarini oʻrganish bilan bogʻliq lugʻatlar – oʻzbek tilining maʼnodosh soʻzlar oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining zid maʼnoli soʻzlar oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining shakldosh soʻzlar oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining talaffuzdosh soʻzlar oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining soʻzlar darajalanishi oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining uyadosh soʻzlar oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining tur-jins munosabatidagi soʻzlar oʻquv lugʻati, oʻzbek tilining butun-boʻlak munosabatidagi soʻzlar oʻquv lugʻati.

8. Iboralar, tasviriy ifodalarning izohiga bagʻishlangan lugʻatlar - oʻzbek tili barqaror birliklarining oʻquv izohli lugʻati.

9. Soʻzlarning valentlik imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan grammatik lugʻatlar - oʻzbek tilining soʻzlar birikuvchanligi oʻquv lugʻati.

10. Maktab fanlari terminlarini izohlashga qaratilgan mavzuvii terminologik lugʻatlar – matematika, fizika, geometriya terminlarining oʻquv izohli lugʻati, biologiya, botanika, zoologiya, kimyo terminlarining oʻquv izohli lugʻati, adabiyot, ona tili terminlarining oʻquv izohli lugʻati, tarix, geografiya, jamiyatshunoslik, huquq terminlarining oʻquv izohli lugʻati.

Aytib oʻtish kerakki, bu lugʻatlarning koʻpchiligi tilshunosligimizda yaratilmoqda, yaratildi. Jumladan, 2006-2009 yillar oraligʻida "Yangi asr avlodi" nashriyoti tomonidan yigirmaga yaqin mavzuvii oʻquv lugʻatlari sinov tariqasida nashr etildi: Mengliyev B.M. Bahridinova B.M. "Oʻzbek tilining soʻz tarkibi oʻquv lugʻati" 2007-2009.; O.Shukurov, B.Boymatova "Oʻzbek tilining maʼnodosh soʻzlar oʻquv lugʻati" 2007-2009.; Mengliyev B.M. Bahridinova B.M., Xoliyorov Oʻ. "Oʻzbek tilining soʻz yasalihi oʻquv lugʻati" 2008.; Toʻrayeva U., Shodmonova D. "Oʻzbek tilining zid maʼnoli soʻzlar oʻquv lugʻati" 2007-2009.; Islomov I. Bobojonov Sh. "Oʻzbek tilining soʻzlar darajalanishi oʻquv lugʻati" 2007-2009.; Xamrayeva Y. "Oʻzbek tilining oʻzlashma soʻzlar oʻquv lugʻati" 2007-2009.; Mengliyev B. Xudoyberdiyeva M. "Oʻzbek tili iborolari oʻquv lugʻati" 2007-2009.; Nafasov T. Nafasova V. "Oʻzbek tilining oʻquv toponimik lugʻati" 2007.; X.Suvonova G.Turdiyeva "Oʻzbek tilining shakldosh soʻzlar oʻquv lugʻati" 2007-2009.; X.Norxoʻjayeva "Oʻzbek tilining eskirgan soʻzlar oʻquv lugʻati" 2006.; Nafasov T. Nafasova V. "Oʻzbek tilining talaffuzdosh soʻzlar oʻquv lugʻati" 2008.

Bular tayanch oʻrta taʼlim oʻquvchilariga moʻljallangan lugʻatlar. Mustaqillik davrida boshlangʻich taʼlim oʻquvchilari uchun ham bir qancha lugʻat nashr qilindi. Misol tariqasida quyidagi lugʻatlarni koʻrsatish mumkin: Rizayev S. Imlo va talaffuz lugʻati (boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun). – Toshkent: «Oʻqituvchi», 19980; Hojiyev A., Muhiddinova X. Oʻzbekcha-ruscha lugʻat (boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun). – Toshkent: «Oʻqituvchi», 2007; Safarov F., Safarov S. Boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun izohli lugʻat. – Toshkent: «Fan», 2012; Miraziz Aʼzam. Ming bir soʻzni bilaman.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun uyadosh soʻzlar, maʼnodosh soʻzlar, zid maʼnoli soʻzlar, eskirgan soʻzlar, yangi soʻzlar, tasviriy ifodalar, iboralar, olinma soʻzlar, atamalar lugʻati tuzish oʻzbek oʻquv lugʻatchiligi oldida muhim vazifa boʻlib turibdi.

Oʻquv lugʻatlari zarurligi haqida koʻp gapirib va yozib kelinmoqda. Turli xildagi oʻquv lugʻatlari yaratilmas, oʻquvchilarning stolida ona tilidan uning yoshiga mos koʻplab oʻquv lugʻatlari turmas, buning uchun oʻquv leksikografiyasi nazariy va amaliy soha sifatida tizimli yoʻlga qoʻyilmas ekan, ona tili taʼlimi oʻzining haqiqiy mohiyatidan begonaligicha qolaveradi.

Yuqorida aytilgan nashr etilgan oʻquv lugʻatlari mavjudligiga qaramay mamlakatimizda oʻquv lugʻatchiligi sohasi eng oqsoq sohalardan. Uning yetarli darajada shakllanmaganligi lugʻatlarni tayyorlash va nashr qilish bilan bogʻliq ilmiy va moliyalashtirish tizimi yaratilmaganligi bilan bogʻliq.

Oʻzbek oʻquv lugʻatchiligining yoʻlga qoʻyilishi quyidagi muammolar yechimi bilan bogʻliq:

1) oʻzbek leksikografiyasi negizida oʻquv lugʻatchiligi tarmogʻini tashkil qilish;
2) oʻquv lugʻatchiligining nazariy va amaliy masalalari bilan shugʻullanadigan Doimiy anjuman tashkil etish;

3) oʻquv lugʻatlarining lingvistik va pedagogik asoslarini yaratish;

4) oʻquv lugʻatlarini tuzish tamoyillarini ishlab chiqish;

5) oʻquv lugʻatlarini tuzish nazariyasi va amaliyoti bilan shugʻullanuvchi markaz tashkil qilish;

6) lugʻatlarni nashr qilishni moliyalashtirish;

7) oʻquv lugʻatlarining elektron versiyalarini yaratishni yoʻlga qoʻyish.

Bu muammolarning yechimi ona tili taʼlimidagi ulkan boʻshliqning toʻldirilishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, oʻquv lugʻatlari til oʻrgatish jarayonining ajralmas qismi boʻlib, ularni tuzishda lingvistik, didaktik va psixologik yondashuvlarning uygʻunligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday lugʻatlar tuzilayotganda, foydalanuvchilarning yoshi, bilim darajasi, oʻrganilayotgan tilning bosqichi va taʼlim maqsadlari inobatga olinishi zarur. Shuningdek, soʻzlarning tanlovi, ularning izohlari,

grammatik shakllari va misollar orqali tushuntirilishi lugʻatning samaradorligini oshiradi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, oʻquv lugʻatlarini elektron shaklda ishlab chiqish esa taʼlim jarayonini yanada interaktiv va qulay qiladi. Ushbu maqola oʻquv lugʻatlarini tuzish boʻyicha ilmiy-nazariy asoslar va amaliy tavsiyalarni bayon etgan holda, til oʻrgatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamroyev M. Ona tili. Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2013. 61-72
2. M.Hamroyev. Ona tilidan lisoniy tahlil qoliplari. Toshkent: TDPU. 2019. 30-31
3. Alimov, Sh. (2007). *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
4. Nurmonov, A. (2010). *Tilshunoslikka kirish*. Toshkent: Fan.
5. Salomov, Gʻ. (1985). *Leksikologiya va frazeologiya*. Toshkent: Oʻqituvchi.
6. Muminov, M. (2003). *Lingvistik tadqiqotlar va oʻquv lugʻatlari*. Toshkent: Fan.
7. Gʻafurov, N. (1996). *Oʻzbek tilining oʻquv lugʻatlarini tuzish muammolari*. Til va adabiyot jurnali, №3, 25–30-betlar.
8. Ahmadaliyeva, M. (2021). "Oʻzbek tilida oʻquvchilar uchun moʻljallangan lugʻatlarni tuzish tamoyillari." *Filologiya masalalari jurnali*, №2, 47–52-betlar.

BO‘LAJAK MUHANDISLARDA TEXNOLOGIK KOMPETENTLIKNI MEDIATA’LIM VOSITALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Annotasiya. Maqolada texnik oliy ta’lim muassasalarida talabalarni muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kasbiy kompetentligini rivojlantirishning tashkiliy metodik modeli ishlab chiqilgan va uning asosiy qoidalari mazmun – mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar va tushunchalar: talaba, ta’lim, tarbiya, muhandis, ijod, qobiliyat, model, o‘quv jarayoni, qiziqish, ko‘nikma, malaka, kasb, samaradolik.

РАЗВИТИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ НА ОСНОВЕ СРЕДСТВ МЕДИА-ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье разработана организационно-методическая модель формирования профессиональной компетентности при подготовке студентов к инженерной профессиональной деятельности в технических вузах и раскрыты ее основные правила.

Ключевые слова: студент, образование, воспитание, инженер, творчество, способность, модель, учебный процесс, интерес, умение, умение, профессия, эффективность.

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE ENGINEERS BASED ON MEDIA LEARNING TOOLS

Abstract. In the article, an organizational methodical model of developing professional competence in preparing students for engineering professional activities in technical higher education institutions was developed and its main rules were explained.

Keyword: student, education, upbringing, engineer, creativity, ability, model, educational process, interest, skill, skill, profession, efficiency.

XXI asrda ommaviy axborot vositalarining dunyo hamjamiyatiga beqiyos ta’siri tobora kuchayib, yangi asr bevosita global axborot asri deb atalmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, global axborot jamiyatining shakllanishiga zamin yaratdi. Globallashuv jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etish qiyin.

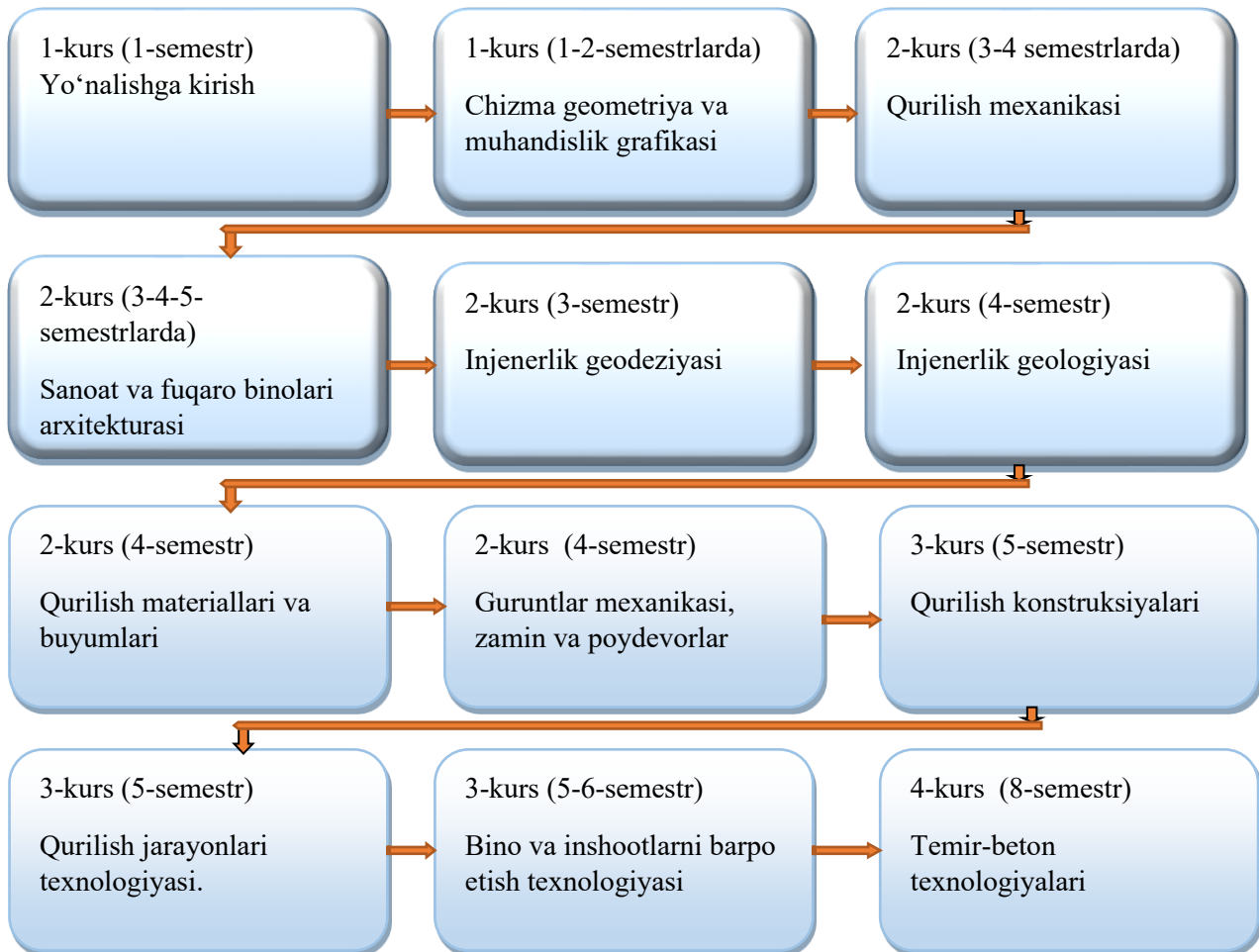
Global tarmoqdagi axborot resurslarining o‘sib kelayotgan yosh avlod hayot tarzining shakllanishiga ta’sirini tahlil qilish natijasida shunday fikr kelib chiqmoqdaki, ularning eng ommabopi sanalgan internet hozirgi kunda ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos muhitiga aylanib qoldi. Bu esa, milliy tarmoqda yoshlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning dunyoqarashi, qiziqishlaridan kelib chiqib, bevosita yosh avlod manfaatlari va muammolarini qamrab oluvchi, shu bilan birga, zamonaviy mavzulardan iborat axborot talim resurslarini yaratish muhim ekanligini talab etmoqda. Shunday qilib, talabalarni faol ijtimoiy faoliyat ko‘rsatishga tayyorlashda ta’lim muassasasining axborotlashgan muhitini yaratish va joriy qilish bugungi kunning talabidir.

Arxitektura va qurilish ta’lim yo‘nalishlarida “Nazariy mexanika”, “Materiallar qarshiligi”, fanlari umumiy holda “Qurilish mexanikasi” fanida birlashadi. Bu tasodifiy hol emas chunki, ana shu qayd etib o‘tilgan fanlar muhandislik bilimlarining asosiy mazmuni tashkil etadi va aynan shular orqali talabalarda mos hamda zaruriy innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga bo‘lgan qobiliyatni aniqlovchi kompetensiyalar shakllantiriladi. Xususan, “Qurilish mexanikasi” o‘quv fani sifatida arxitektura va qurilishning barcha sohalaridagi detal va konstruksiyalarning eng ko‘p uchraydigan ya’ni eng ko‘p ishlatiladigan konstruksiyalarning tuzilishi, ishlatilish sohasi, afzalliklari va kamchiliklari, ularni mustahkamlikka, ustuvorlikka hamda bikirlikka hisoblash va ularni loyihalashni o‘rganadi [1].

O‘quv rejadagi umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlarini o‘rganishlarida umumkasbiy fanlarni ishtiroki mazmun jihatdan o‘quv jarayoniga bosqichma-bosqich singdirilgan. Talabalarda avvalo kasbiy

sifatlarni shakllantirish, undan keyin muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish orqali kasbiy kompetentligi hosil qilinadi va rivojlantiriladi.

“Qurilish mexanikasi” – o‘quv rejadagi umumkasbiy fanlarning muhandislik fanlaridan bo‘lib, u quruvchi muhandislarga inshoot va uning elementlarini tejamli, mustahkam, chidamli va muqobil shakllarini topib loyihalash va qurishni o‘rgatadigan fandirdan hisoblanadi. Bino va inshootlar qurilishi ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlarini o‘qitishning ketma-ketligi 1.1-rasmda keltirilgan. Umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlarini o‘qitish orqali talabalarda muhandislik kasbiy kompetensiyalari shakllantiriladi.

1.1-rasm. Bino va inshootlar qurilishi ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlarning umumkasbiylik bo‘yicha o‘qitishning ketma-ketligi

Biz o‘z tadqiqot ishimizda yuqoridagi umumkasbiy fanlar orqali talabalarda innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga bo‘lgan qobiliyatlarini rivojlantirdik. Quyida bu fanlarni o‘rganish orqali bo‘lajak muhandislarda texnologik kompetentlikni mediata’lim vositalari asosida rivojlantirishni tasnifini keltiramiz.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning tez taraqqiy etishi natijasida “media” atamasi paydo bo‘ldi. “Media” atamasi lotin tilidan (media, medium so‘zidan) olinib, qo‘llanma, vositachi ma’nolarini anglatadi [2].

Media – bu jamiyatda to‘g‘ri va aylanma kommunikativ aloqa tizimi bo‘lib, insonlar bilan vaqtincha o‘zaro aloqadorlikni yuzaga keltiruvchi va ularni qiziqitiruvchi, chalg‘ituvchi makondir. “Media” atamasi – XX asrda dastlab ommaviy madaniyatni shakllantiruvchi vositalarga nisbatan qo‘llangan [3]. Mediata’lim hozirgi davrda shaxsning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanish jarayonini anglatadi.

Yevropa Ittifoqi hujjatlarida ta’riflanishicha, mediata’lim – (media education) olingan axborot asosida o‘z fikrini bildirishga qodir bo‘lgan mas’uliyatli talabalarni tarbiyalash maqsadida mediaga tanqidiy va o‘ylab munosabatda bo‘lish sifatida tushunish kerak bo‘lgan mediakompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan ta’lim. Bu talabalarga zarur axborotlardan foydalanish, uni tahlil qilish, ular bilan bog‘liq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy manfaatlarni identifikatsiya qilish imkonini beradi.

Mediata'limning mohiyati va xususiyatlari borasidagi fikrlar so'nggi yillarda pedagogik muhitda eng muzokarali masalaga aylandi. Professor H.Rashidov zamonaviy olamdagi mediata'limni ommaviy axborot bilan muloqot madaniyatini shakllantirish maqsadida ijodiy, kommunikativ salohiyatlar, tanqidiy tafakkur, mediamatnlarni to'laqonli idrok etish, talqin qilish, tahlil qilish va baholash, mediatexnika yordamida o'z-o'zini ifodalashning turli shakllariga o'qitish maqsadida ommaviy kommunikatsiya (media) vositalari va materiallari yordamida shaxsni rivojlantirish jarayoni sifatida ko'radi.

Dunyoda mediata'limning ahamiyati turli xalqaro tashkilotlar, jumladan, YuNESKO tashkilotining tavsiyalarida alohida ta'kidlanib, mediata'lim rivojlanishi qo'llab-quvvatlangan (media education barcha turlari – elektron, bosma, grafik, media va boshqalar). YuNESKO hujjatlari mediata'limni (ingl. media education, lotincha media – vosita) quyidagicha aniqlaydi: Mediata'lim (media education) media (bosma va grafik, tovush, ekran va boshqa) va har xil texnologiyalar turlari bilan bog'liq; u bo'lajak muhandislarga ularning ommaviy axborot vositalarini qay tarzda qo'llanilishini tushunishga, boshqalar bilan aloqa qilganda mediadan foydalanish qobiliyatlarini egallashga imkoniyat beradi; quyidagilar bo'yicha inson bilimini oshiradi:

- mediamatnlarni tahlil qilish, tanqidiy anglash va yaratish;
- mediamatnlarning manbalarini, ularning siyosiy, ijtimoiy, tijorat va yoki madaniy manfaatlarini hamda kontekstini aniqlash;
- media tomonidan tarqatilayotgan mediamatnlar va qadriyatlarni sharhlash;
- mediamatnlarni yaratish, ularni tarqatish hamda ularga qiziqish bildirgan auditoriyaga ega bo'lish maqsadida tegishli medialarni tanlash;
- qabul qilish va ishlab chiqarish maqsadida mediaga erkin ravishda kirish imkoniyatiga ega bo'lish [5].

Mediata'lim – asosiy qonunlarni tushunishga yordam beradigan, oddiy yo'nalishlardagi media axborot tilini o'rganishga ko'maklashadigan, o'quvchilar badiiy salohiyatining o'sishi, rivojlanishiga hissa qo'shadigan, mediamatnlarni qabul qilish, o'rganish va malakali tahlil etish ko'nikmasini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini ifodalaydi [4].

Xorijiy davlatlardagi shu sohada tadqiqot olib borayotgan bir qator olimlarning fikriga ko'ra, mediata'lim tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, talabalarni ta'lim-tarbiya jarayonida tanqidiy-tahliliy fikrlashga o'rgatadi.

Mediata'lim shaxslarni xabarlarni talqin qilish va yaratish, kommunikatsiya uchun tobora mos keladigan mediani tanlashga o'rgatadi. Mediata'lim odamlarga o'zlarining axborot olish huquqini amalga oshirish imkonini beradi, bu nafaqat ularning shaxsiy o'sishiga ko'maklashadi, balki ijtimoiy (hayotda) ishtiroki va interfaolligini oshiradi. Bu ma'noda mediata'lim demokratik fuqarolik va siyosiy tushunishga tayyorlab boradi. Mediata'limni insonning butun hayoti mobaynidagi ta'lim konsepsiyasining qismi sifatida rivojlantirish zarur [6].

Mediata'lim natijasi auditoriyaning mediakompetentligi, mediasavodxonligi darajasining ortishidan iborat bo'ladi. Mediakompetentlik ko'p o'lchamli bo'lib, bilimlarning rivojlangan strukturasiga asoslangan keng istiqbollarni talab etadi. Bu qotib qolgan kategoriya emas, kompetentlik darajasini insonning butun hayoti davomida bilishga oid, emotsional, estetik va axloqiy mediaaxborotni idrok qilish, talqin qilish orqali oshirib borish mumkin

Mediakompetentlik tushunchasi (media competence) ta'limga kirib kelayotgan yangi atama hisoblanib, u media ma'lumotlarni turli ko'rinishda uzatish va baholash, o'rganish, yetkaza bilish kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi [7].

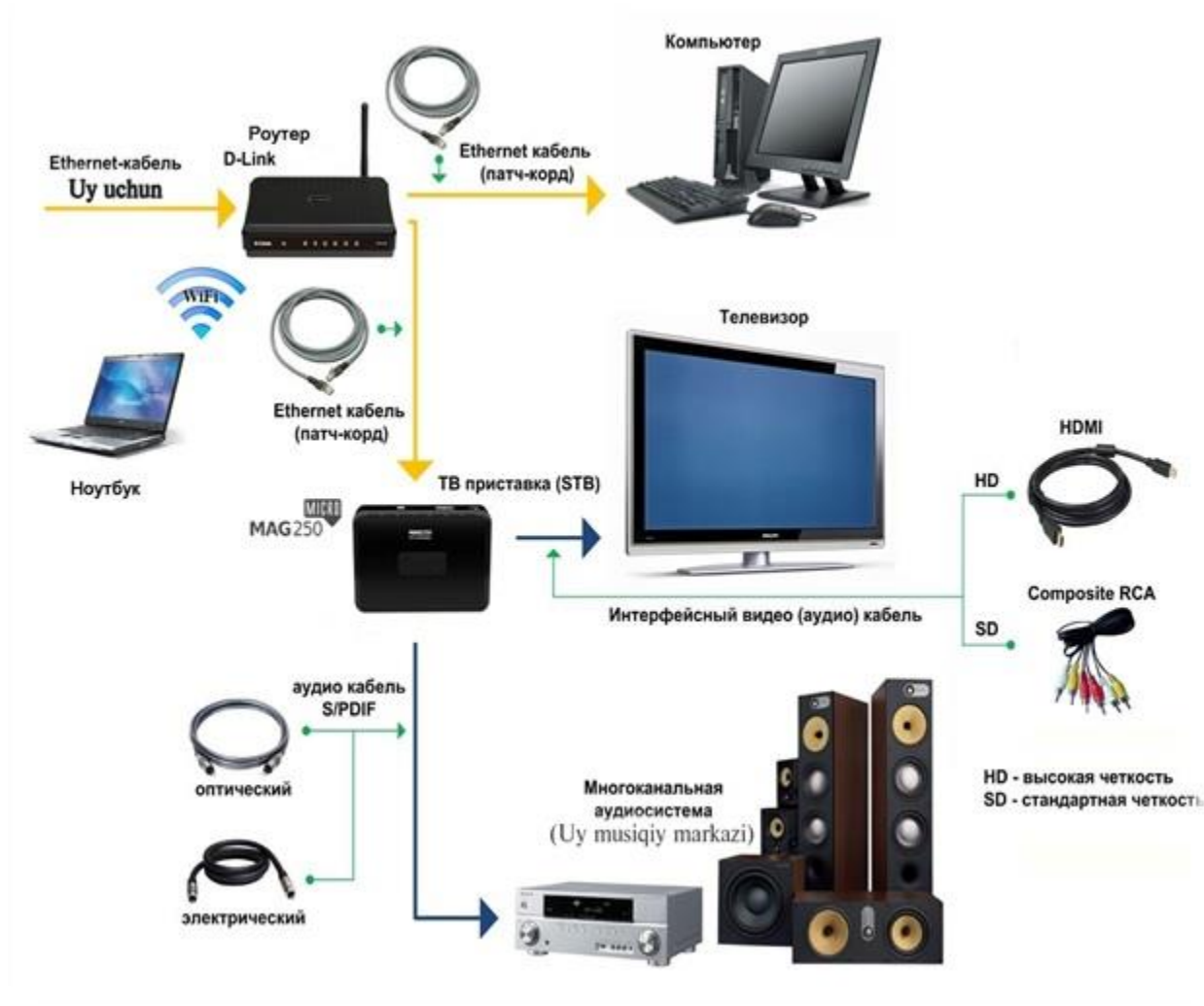
Media vositalar faoliyati - zamonaviy muhandislik va muhandislik ishlarining omilidir, bu ommaviy axborot texnologiyalari tizimlarini ishlab chiqish, loyihalash va ishlashni o'z ichiga oladi. Media texnologiyalari faoliyati barcha texnik tizimlar uchun algoritim (texnik topshiriqni tayyorlash, loyiha loyihasini ishlab chiqish, ishlab chiqarish va joriy qilish, amaliyot va baholash) uchun xizmat qiladi. 1.3 rasm

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, mediakompetentlikni shakllantirish (rivojlantirish) "ijtimoiy madaniy kompetentlik"ning muhim qismi hisoblanadi. Mediakompetentlik asosida bo'lajak muhandislarning texnologik kompetentligini va kasbiy faoliyatini rivojlantiruvchi umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlari taxlil qilib chiqildi.

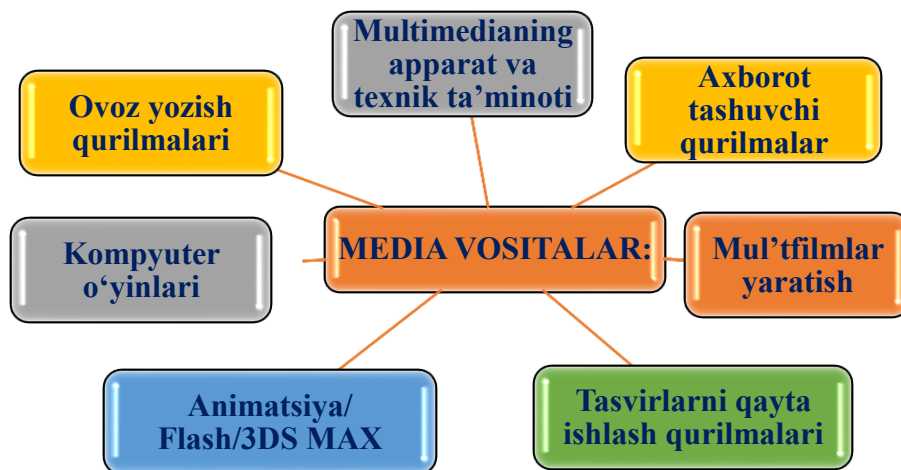
Arxitektura va qurilish ta'lim yo'nalishlari o'quv rejasidagi tabiiy-ilmiy va gumanitar fanlarning muhandislik fanlaridan o'zlashtirilgan bilimlarga tayangan holda "Qurilish mexanikasi" fanining o'zi ham fundamental bilimlarni ixtisoslik va tanlov fanlari uchun yetkazuvchi hisoblanadi.

Shuni qayd etishimiz lozimki, fanlararo bog'liqlik nafaqat fan bloklaridagi fanlarda namoyon bo'ladi, balki bitta blokda fanlar o'rtasida ham amalga oshadi. Masalan Qurilish mexanikasi fanining

bo'limlaridagi "Nazariy mexanika" fanini o'zlashtirishda, u fizika kursida o'rganiladigan jism va moddiy nuqtaning statika, kinematika va dinamikasi tushunchalari hamda tasavvurlariga asoslanadi. "Materiallar qarshiligi" kursi fizikadan o'rganilgan "Elastik kuchlar", "Jismlar muvozanati" mavzusi asosida o'qiladi. Nazariy mexanika va Materiallar qarshiligidan o'zlashtirilgan bilimlar esa "Qurilish mexanikasi" fanini o'rganish uchun asos bo'ladi. "Nazariy mexanika", "Materiallar qarshiligi" bloklarida rivojlantirilgan asosiy tushunchalar "Qurilish mexanikasi" fanida transformatsiyalanadi va integratsiyalanadi. Bularning barchasi ixtisoslik fanlarni o'zlashtirish uchun tayanch vazifani bajaradi.

1.2 rasm Media vositalar, audio va video axborotni ijro qilish mahsulotlari

1.3 rasm Media vositalar

Umumkasbiy fanlardan har birining ta'lim jarayonidagi o'rnini, ahamiyatini va ta'sirini aniqlash mumkin. Xususan, matematika va tabiiy-ilmiy fanlar orqali taqdim etiladigan bilimlarning iste'molchisi umumkasbiy fanlar bo'lsa, o'z navbatida umumkasbiy fanlar tomonidan taqdim etiladigan bilimlarning iste'molchisi ixtisoslik fanlar sanaladi.

Bakalavrlarni tayyorlashning asosiy ta'lim dasturidagi minimum talablarini tahlil qilib, unga mos ravishda innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga bo'lgan qobiliyatlarni shakllantiruvchi komponentlar tadqiq qilindi. Ularni shakllanish va rivojlanish bosqichlari mashg'ulotlarni o'tkazish turlarini, ya'ni ma'ruza, laboratoriya, amaliy kabilarni hisobga olgan holda qarab chiqildi. Yuqorida qayd etilgan fanlarni o'rnini baholash qiyin, shu sababli ularning har biri ustida tadqiqot vazifalariga mos ravishda tahliliy yondashuvni amalga oshiramiz.

Jumladan, "Qurilish mexanikasi" fani hozirgi ko'rinishida umumkasbiy fan hisoblanadi, undagi tarkib, inshoot va uning elementlarida tashqi yuklar ta'siridan hosil bo'ladigan salqilik, ko'chish, chekli kuch miqdorini aniqlash, tebranish amplitudalari va vaqtini aniqlash bilan uyg'unlashib ketgan. Sohaga mo'ljallangan qurilish konstruksiyalarini loyihalashtirish bo'yicha maxsus kurslarning ilmiy asosi bo'lib, talabalarning mexanik va matematik tayyorgarligiga asoslanadi.

Shunday qilib, fan mazmuni invariant komponentni o'zida namoyon etib, u nazariya asosini, qisman empirik bazisni, o'zlashtirilgan qonunlarni, ilmiy-texnik nazariyalarni hamda variatsiyalanadigan komponentni aks ettiradi. Variatsiyalanadigan komponent kasbiy oliy ta'limning turli ta'lim muassasalari uchun muhandislik yo'nalishi mahsuloti ko'rinishiga bog'langan holda bir necha ko'rinishga o'zgarishi mumkin. "Qurilish mexanikasi" fani umumkasbiy fan sifatida muhandislik faoliyatdagi kasbiy sifatlarni shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi va aynan shu fanga tayangan holda Bino va inshootlar qurilishi ta'lim yo'nalishi talabalarini kelgusi kasbiy faoliyatida multifanlararo tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlanishida alohida o'rin tutadi. Ixtisoslik fanlari va ishlab chiqarish korxonalari tomonidan kiritilgan paradigmalariga ko'ra tayyorlash maqsadida keltirilgan maxsus fanlarni o'qitishda umumkasbiy bilimlarni puxta egallashida "Qurilish mexanikasi" fanining ahamiyati beqiyosdir.

Umuman olganimizda "Qurilish mexanikasi" fani umumkasbiy fanlarga kirib, inshootlar va konstruksiyalarning mustahkamligi, birkrligi va ustuvorligini hisoblash va loyihalashtirishdagi kasbiy masalalarni yechish imkoniyatini beruvchi mantiqiy yakunlangan o'quv kursi hisoblanadi. U bo'lajak muhandislarda bino, inshootlar va konstruksiyalar elementlarida xosil bo'ladigan kuchlanganlik xolatini va deformatsiyalanishni muxandisona taxlil qilishni, konstruksiya uchun xisobiy sxema tanlashni ixtiro darajasida loyihalashtirishning kasbiy ko'nikmalarini shakllantiradi. "Qurilish mexanikasi" fani bo'lg'usi mutaxassislarni innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlashdagi ta'limning o'ziga xos jamlanmasi hisoblanadi.

Motivatsion-qiymatli komponent muhandislik faoliyatiga kasbiy-qiymatli munosabatni shakllantirish, ta'lim jarayonida zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish zarurligini anglash, texnologik kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun motivatsion zamin yaratishni o'z ichiga oladi:

➤ zamonaviy arxitektura va qurilishlari haqidagi bilimlarni egallash jarayoni va natijalariga bevosita qiziqish;

➤ bilimlarni ijodiy qo'llashga intilish, yangi arxitektura va qurilish loyihalari, loyihalash jarayonlar va o'quv vaziyatlarini yaratishga intilish;

➤ kelajakdagi kasbiy va muhandislik faoliyatida yuqori darajadagi professionallikka erishish uchun texnologik kompetentsiyani egallashga tayyorlik.

Axborot komponenti bo'lajak kadrlarda ta'lim texnologiyalarining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari haqida chuqur, tizimli bilimlarni shakllantirishga qaratilgan. Shuningdek, u kelajakdagi kadrlarning muhandislik faoliyati sub'ekti sifatida shaxsning maxsus kasbiy va texnologik yo'nalishini, kasbiy muhim bilimlari, ko'nikmalari va malakalarini rivojlantirishni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Bo'lajak muhandislarning texnologik kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan ta'lim tamoyillari, usullari va didaktik vositalaridan keng foydalanildi. Shunday qilib, talabalarning texnologik kompetensiyasini rivojlantirish uchun ixtisoslashtirilgan fanlar misolida, biz tomonidan ishlab chiqilgan klasterli modelning mazmuni, texnologik va ob'ektiv qismlarini ko'rib chiqamiz.

Ushbu klasterli modelda talabalarning texnologik kompetentsiyalarini rivojlantirishda modellashtirish usulini amalga oshirish shartlarini ishlab chiqish va tashkil etish usulini ishlab chiqishda biz birinchi navbatda kelajakdagi malaka talablariga muvofiq bakalavrlarning kasbiy faoliyati turlarini aniqladik. Ular ilmiy tadqiqotlar, loyihalash va qurish, foydalanish va xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish, tashkil etish va boshqarish kabi faoliyat turlaridir. Biz talabalarning texnologik kompetentsiyalarini rivojlantirish bosqichlari, usullari va shakllarini ishlab chiqdik.

Bundan tashqari, o'quvchilarning texnologik kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy ta'lim usullari, elektron o'quv vositalari, veb-saytlar va kompyuter texnologiyalaridan foydalandik.

Ushbu didaktik shartlarni amalga oshirishda biz o'quvchilarning texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-sayt va kompyuter dasturlaridan foydalandik.

Arxitektura va qurilish yo'nalishi talabalarining texnologik kompetentsiyasini bosqichma-bosqich shakllantirish modeli ostida ichki tuzilishining nazariy mohiyatini ochib beradigan va rivojlanish bosqichlarini aks ettiruvchi butun pedagogik jarayonni tushunish kerak. texnologik kompetentsiyani shakllantirish.

Biz ko'rib chiqqan bo'lajak muhandislarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish klasterli tuzulma oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayonida muhandislik faoliyatining yuqori samaradorligini ta'minlovchi elektron ta'lim vositalaridan talabalarni foydalanishga tayyorlashni tizimli va maqsadli tashkil etishni anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Иманова О.А. Методика развития деятельностной компоненты медиакомпетентности учащихся старших классов средствами информационных технологий автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Киров. 2010.
2. Nabiulina L.M., Bakieva Z.R. Multimedia tizimlari va texnologiyalari //Darslik. – T., 2017.
3. Nikitina Ye.Yu., Milyutina A.A. Formirovanie mediakompetensii mladshix shkolnikov na urokax russkogo yazyka. Monografiya. – M., 2015. 202 S.
4. Xudoykulov R.Q. Talabalarda muhandislik kasbiga texnologik kompetentlikni rivojlantirishning didaktik talablari va shartlari "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2023 yil №8, 276-bet
5. Eshquvvatov, Ulug'bek. "Talabalarni muhandislik kasbiga yo'naltirishning dolzarbligi", "Педагогическая Акмеология" международный научно-методический журнал 1.3 (2023).
6. Xudoykulov R.Q. Bo'lajak qurilish muhandisliklamda texnologik kompetentlikni rivojlantirishda fanlarning tavsifi "ILM SARCHASHMALARI" ilmiy-nazariy, metodik jurnal, 31.08.2023 yil, 109-bet
7. Федоров А.В. Медиаобразование в зарубежных странах. Монография // – Таганрог: Изд-во Кучма, 2003. – С. 238.
8. Xallieva G.I. O'zbek adabiyotining elektron axborot ta'lim resurslari modulining o'quv uslubiy majmuasi. – T., 2016.
9. Abdulla o'g, Eshquvvatov Ulug'bek. "Talabalarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda mustaqil ta'lim tizimining o'rni va ahamiyati": Eshquvvatov Ulug'bek Abdulla o'g'li Termiz muhandislik-texnologiya instituti "Transport inshootlari va avtomobil yo'llari" kafedrasi o'qituvchisi." Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал 12 (2022): 232-238.

Djalilov Ergash Kenjayevich
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
musiqqa ta'limi kafedrası professori

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHISINI MAKTAB FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING BA'ZI MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchisini maktab faoliyatiga tayyorlash, jumladan, bugungi kunda oliy ta'lim tizimida yetishib chiqayotgan bo'lajak musiqa o'qituvchisiga cholg'u ijrochiligi bo'yicha bilim va tajribani shakllantirib borish usullari, musiqiy tahlil va sintez qobiliyatiga ega bo'lishligini ta'minlash bayon etilgan. Musiqiy-cholg'u tahlili — musiqani o'rganish usuli ekanligi, cholg'u asboblarini, ulardan foydalanish va musiqa asaridagi o'zaro ta'sirlarni batafsil o'rganishga qaratilgan xususida ham fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa ta'limi, cholg'u ijrochiligi, musiqiy-cholg'u tahlili, sintez, musiqa asari.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ К ШКОЛЬНОЙ РАБОТЕ

Аннотация. В статье описывается подготовка будущих учителей музыки к школьной деятельности, в том числе методы формирования знаний и опыта инструментального исполнительства у будущих учителей музыки, в настоящее время получающих высшее образование, а также обеспечение у них способности анализировать и синтезировать музыку. Также было высказано предположение, что музыкально-инструментальный анализ — это метод изучения музыки, сосредоточенный на детальном изучении музыкальных инструментов, их использовании и их взаимодействии в музыкальном произведении.

Ключевые слова: Музыкальное образование, инструментальное исполнительство, музыкально-инструментальный анализ, синтез, музыкальное произведение.

SOME QUESTIONS ON PREPARING A FUTURE MUSIC TEACHER FOR SCHOOL WORK

Abstract. The article describes the preparation of future music teachers for school activities, including methods for developing knowledge and experience of instrumental performance in future music teachers currently receiving higher education, as well as ensuring their ability to analyze and synthesize music. It has also been suggested that musical instrumental analysis is a method of studying music that focuses on the detailed study of musical instruments, their use, and their interactions in a piece of music.

Key words: Music education, instrumental performance, musical and instrumental analysis, synthesis, musical work.

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimini erkinlashtirish, o'quvchi-yoshlarni bilim olishlari uchun ta'lim tizimining barcha shakllarini tashkil etish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining bir qator qaror va farmonlar e'lon qilindiki, bular ayna paytda O'zbekistonni ta'lim sohasidagi xalqaro reytingini belgilashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorida [1] "2022/2023 o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash"ga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilangan. Jumlada, mazkur qarorning 4-ilovasida Milliy musiqa cholg'ularini ommalashtirish, 3v-ilovasida esa "So'g'diyona" O'zbek davlat xalq cholg'ulari kamer orkestri, Davlat akademik xalq cholg'ulari orkestri, "O'zbekiston", "Navbahor", "Lazgi", "Navro'z" ashula va raqs ansamblarining konsert-tomosha tadbirlarini o'tkazish rejasi belgilangan. Shuningdek, ma'maviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarining badiiy saviyasi va mazmundorligini oshirish, ko'rik-tanlovlarni o'tkazish qayd qilib o'tilgan. Shu o'rinda, Oliy o'quv yurtlari musiqa ta'limi yo'nalishlarida o'zbek xalq cholg'u asboblari ansambllarida faoliyat yuritadigan yuqori malakali kadrlarni tayorlash dolzarb masalalardan biri sifatida qaralishi ham nazarda tutilgan, albatta

Asosiy qism. Uzluksiz ta'lim tizimining bugungi kundagi vazifasi musiqa sohasida ta'lim oluvchilarni kun-sayin oshib borayotgan axborot-ta'lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur.

Musiqa san'at yo'nalishidagi ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish, aniq vazifalarni qo'ygan holda, dars jarayonida qo'llaniladigan usul va vositalarni to'g'ri tanlash orqali ta'lim olayotgan shaxsning intellektual salohiyati va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish dardkor. Musiqiy ta'lim-tarbiya jarayonini yanada takomillashtirishga yangicha munosabat yurtboshimiz asarlari va ko'rsatmalarida, hukumatimizning qarorlari hamda tegishli me'yoriy hujjatlarida o'z aksini topmoqda. Bu sohada. shuningdek, xalq ta'limi tizimida faoliyat olib borayotgan ijodkor o'qituvchilarning izlanishlarida, ilmiy-tadqiqot ishlarni amalga oshirayotga olimlar izlanishlarida o'z aksini topmoqda.

Musiqaning inson ruhiyotiga ijobiy ta'siri ko'rsatishi haqida gap ketganda aytish mumkinki, jaqmiyaqtda yashab kelayotgan har bir inson kun davomida hech bo'lmaganda kichik bir musiqiy sadolarni eshtib zavqlanadi. Yurtboshimiz ta'kidlaganidek "Insonning ruhiy kamoloti haqida gapirar ekanmiz, albatta bu maqsadga musiqa san'atisiz erishib bo'lmaydi. Musiqa sadolari qaysi xalq yoki millat vakili tomonidan ijro etilmasin, eng ezgu, yuksak va nozik insoniy kechinmalarni ifoda etadi".

Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalarining "Musiqiy ta'lim" yo'nalishi o'quv rejasida o'qitiladigan fanlar bo'lajak musiqa madaniyati o'qituvchisida musiqadan zaruriy bilim, amaliy malakalar doirasini rivojlantirish, keyingi ish faoliyatida iqtidorli o'quvchilarning musiqiy rivojlanishlari uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berishga oid maktab musiqa ta'lim-tarbiyasining asosiy vazifasini amalda bajarish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Mazkur oliy maqsad va vazifani amalga oshirishda «Musiqa» fanlariga ijtimoiy rivojlantiruvchi omil sifatida qarash, muammolarni hal etishda keng o'qituvchilar ijodiga tayanish, musiqa o'qitish uslubiyotini har tomonlama ilmiy-metodik izlanish natijalari va ilg'or tajribalar asosida takomillashtirish asosiy vazifa hisoblanadi.

Oxirgi yillarda musiqa o'qitishning zamonaviy innovatsion metodlarini qo'llash va uni uzluksiz ta'lim tizimida keng joriy etishga bo'lgan talab ancha kuchaydi. Bu ayniqsa, musiqa o'qituvchilari malakasini oshirish, oliy ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, yetakchi musiqa o'qituvchilarining darslari mazmunida o'z ifodasini ko'rsatmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. Ammo bu jarayon hali musiqa ta'limiga mas'ul bo'lgan barcha muassasalarda o'z aksini topgan deb aytish biroz qiyin. Shunday bo'lsada, bugungi kunda aynan ana shu uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishdagi asosiy hujjat sifatida muhim prinsiplarni o'zida to'la- to'kis namoyon etib kelmoqda.

Ma'lumki, bugungi kunda oliy ta'lim tizimida yetishib chiqayotgan musiqa mutaxassisi o'qituvchilariga qo'yilayotgan umumiy talablardan biri – bu bo'lajak musiqa o'qituvchisiga cholg'u ijrochiligi bo'yicha bilim va tajribani shakllantirib borish hisoblanadi. Jumladan, musiqiy tahlil va sintez qobiliyatiga ega bo'lishligini ta'minlash.

Musiqiy-cholg'u tahlili — musiqani o'rganish usuli bo'lib, cholg'u asboblarni, ulardan foydalanish va musiqa asaridagi o'zaro ta'sirlarni batafsil o'rganishga qaratilgan. Bu, chog'u asboblari musiqaning umumiy ifodasiga qanday hissa qo'shishini, ular turli musiqiy uslublarda qanday qo'llanilishini va asarning hissiy ta'siriga qanday ta'sir qilishini tushunishga imkon beradi.

Cholg'u asbobi yordamida musiqa asarini tahlil qilish - bu musiqa asaridagi butun ob'ektni har tomonlama o'rganish maqsadida uning tarkibiy qismlariga (shakli, ifoda vositalari, xususiyatlari yoki tovushlarning o'zaro munosabatlarini) ajratishni o'z ichiga olgan fikrlash usulidir. Sintez esa— musiqiy matndagi obrazlarni fikrlash usuli bo'lib, u musiqiy ob'yektning avvaldan aniqlangan qismlarini bir butunlikka birlashtirishni nazarda tutadi.

Musiqiy sintez, bu asardagi asosiy komponentlardan yangi tovushlarni yaratish yoki mavjudlarini o'zgartirishni o'z ichiga oladi, bu musiqachilar va ovoz go'zalliliga noyob tembrlar, tovushli teksturalarni yaratishga imkon beradi.

Shunday qilib, ijro tahlili musiqiy tahlil turlaridan biridir. Uning nomi uning manzilini aniq ko'rsatadi: u ijrochilar uchun mo'ljallangan va, qoida tariqasida, ijrochilarning o'zlari tomonidan ishlab chiqariladi. Asarning umumiy tahliliga qo'shimcha ravishda ishlash tahlilining maqsadi ishlashdagi qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish usullarini topishdir.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisiga asarning ijro tahlili haqida bilimlar berish bir qator omillarga alohida e'tibor bilan yondashish kerak. Jumladan:

1. Muallif va asar haqidagi ma'lumotlarni o'rganish. Asarni kim yozgan, bastakor qaysi davrda yashab ijod qilgan, asarning yaratilish tarixi qanday? Bu savollarga berilgan javoblar tahlil qilinayotgan

asarning nafaqat bastakor ijodida, balki turli asrlardagi boshqa kompozitorlarning bir qator shunga o'xshash asarlarida tutgan o'rnini aniqlashga, shuningdek, bu asarning (agar musiqa san'ati durdonasi haqida gapiradigan bo'lsak) butun musiqa madaniyati rivojida ahamiyatini tushunishga imkon beradi.

2. Asarning janrini aniqlash (agar dastlab notalarda ko'rsatilmagan bo'lsa) va uning xarakterli belgilari bilan tanishish. O'rganilayotgan asar qaysi musiqa turiga tegishli ekanligini bilish cholg'u ijrochiligi uchun juda muhimdir. Bu musiqa qaysi holatda va qayerda ijro etilgani, kim uchun mo'ljallanganligi, kim uchun ijro etilgani va qanday tinglovchilar uchun mo'ljallanganligini tushunishning kalitidir.

3. Asarning tuzilishi va shaklini aniqlash. Musiqa asarining tuzilishi tinglovchida yaxlit va mantiqiy idrokni shakllantiradigan uning qismlarini tartibga solish usulidir. U iboralar, davriyalar, bo'limlar va shakllar kabi turli elementlarni o'z ichiga oladi, ular birgalikda musiqiy shaklni yaratadilar.

Muayyan shaklni qurish qonuniyatlarini bilish musiqiy tovushlarning cheksiz oqimini mantiqiy ravishda ajratish imkonini beradi. Shulardan kelib chiqib aytish o'rinliki, cholg'u asbobida ijro etish uchun tanlangan musiqa asarining tuzulishi va shakli aniqlanishi, iboralarni ijro paytida qayerga qo'yish kerakligini bilish va tushunish kerak.

4. Musiqiy ifoda vositalarini batafsil tahlil qilish. Bu jarayon cholg'u ijrochiligida alohida ahamiyatli bo'lib bo'ljajak o'qituvchi quyidagilar haqida yetarlicha bilimga ega bo'lishi kerak:

- turli balandlikdagi tovushlar o'rtasidagi munosabatlar tizimi haqida bilimga ega bo'lishi;
- tonallik (tovush balandligini tashkil etish printsiplari hamda pardalar tuzilmasi, uyg'unlik va tartib haqida bilimga ega bo'lishi;
- garmoniya (tor ma'noda - tovushlarning konsonans va akkordlarga birikmasi) haqida bilimga ega bo'lishi;
- ohang (tovushlarning monofonik ketma-ketligi) haqida bilimga ega bo'lishi;
- musiqiy shakl (musiqiy to'qima, musiqiy tovush kompozitsiyasi) haqida bilimga ega bo'lishi;
- ritm (musiqiy davomiylik va pauzalar o'rtasidagi munosabat) haqida bilimga ega bo'lishi;
- musiqa ijrosi tezligi haqida bilimga ega bo'lishi;
- dinamika (ovoz balandligi) haqida bilimga ega bo'lishi kerak.

Bular bastakor nimani ifodalamoqchi ekanligini, o'z g'oyasini amalga oshirish uchun qanday hissiyot va his-tuyg'ularni yetkazmoqchiligini oydinlashtiradi. Bu bosqichda asar ustida bajarilgan ish natijasi men ijro etmoqchi bo'lgan musiqaning obrazli mazmunini yoki boshqacha aytganda, ifodali-semantik mohiyatini anglash bo'lishi kerak. Bu bosqichda asar ustida bajarilgan ish natijasi cholg'uchida ijro etmoqchi bo'lgan musiqaning obrazli mazmunini yoki boshqacha aytganda, ifodali mazmun-mohiyatini tushunishga jndaydi.

5. Ishlash vazifalari va qiyinchiliklarini aniqlash. Ijrochining asosiy sa'y-harakatlari bastakorning niyatlarini imkon qadar to'liq ochib berishga qaratilgan bo'lishi kerak. Har qanday ijrochining pirovard maqsadi esa asarga singdirilgan kompozitor g'oyasini tinglovchiga o'ta aniqlik bilan yetkazishdir. Ushbu muammoni hal qilish uchun cholg'uchiga iboralar, ovoz chiqarish, zarblar, artikulyatsiya, barmoqlar, agogikalar, tempo-ritmik profil, kulminatsiya va ularni tayyorlash zonalarini taqsimlash va tushunish, dinamikani tafsiloti, ijro hajmini tanlashni o'rgatish kerak.

6. Asarning turli nashrlarini ko'rib chiqish. Ko'pincha asar faqat mualliflik versiyasida emas, balki bir nechta nashr (tahrir)larda mavjud bo'ladi. Tahrirlovchilar ko'pincha tajribali ijrochilar va yoki yaxshi bilimga ega va eng muhimi, uslub tuyg'usiga ega o'qituvchilardir. Tahririyat ko'rsatmalari asarning ijro rejasini tuzatadi va uning ovozli ko'rinishini modellashtiradi, bu esa bastakorning qarashlaridan farq qilishi mumkin. Ba'zida nashrlar bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi, bu, albatta, ovoz sifat darajasiga ta'sir qiladi. Ijro etish uchun eng yaxshi variantni tanlashda har birini alohida tahlil qilib, nashr (tahrir)larni solishtirish kerakligi haqida talabga bilim berish ijobiy maqsadga chorlaydi.

7. Asarning turli ijro talqinlari bilan tanishtirish. Boshqa musiqachilar ijrosidagi asarni tinglash juda zarur va foydali mashg'ulotdir. Albatta, yaxshi ijro etilgan kompozitsiyani tinglash ma'qul. Ammo ma'lum miqdorda hushyorlik kerak. Bu faoliyatda uni haddan tashqari oshirib yubormaslik kerak, chunki turli xil talqinlar bilan tanishish musiqachi (ayniqsa yangi boshlovchi) uchun boshqa birovning ijrosiga ko'nikish va musiqani o'z tushunishi va eshitishini izlash o'rniga ko'r-ko'rona taqlid qilishni boshlashi uchun xavf tug'diradi.

Xulosa. musiqa durdonalarini idrok etishda chegara yo'q. Har safar biron bir asarni chuqur o'rganganganda, uning ma'nosining yangi qirralari ochiladi. Ammo amalga oshirilgan dastlabki tahliliy ishlar sholg'uchiga musiqiy matnning ovozli "jonlanishi" va bastakor g'oyasini ochishga to'g'ri yondashishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar**207**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada chora-tadbirlari // <https://www.lex.uz/docs/3171590> //
2. "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi qaror Toshkent 2017 yil 17-noyabr
3. Saipova D.YU. Musiqiy, nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchi shaxsini shakllantirish. (Boshlang'ich sinflar misolida) T. 2007 y.
4. Usmonboyeva M., G.Anorqulova, G.Shamaripxodjayeva "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" o'quv uslubiy majmua. T. 2015 yil.
5. Ismoilova M.E. Xalq qo'shiqlari vositasida o'quvchilarning ma'anviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish. T. 2006 y.
6. Ruziyev D.Yu. Ansambl bilan ishlash uslubiyoti. Darslik. Buxoro, "Durdona" nashriyoti, 2021.

Kasimov Fayzullo Maxammadovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
professori, pedagogika fanlari nomzodi

Baxshullayeva Nafosat Rauf qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
2-bosqich talabasi

TENGLAMA VA UNI YECHISHGA O'RGATISH USULLARI

Annotasiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni tenglamalar bilan tanishtirishning muhim usullari to'g'risida, tenglamalarni yechishning tanlash, hamda amal hadlari va natijalari orasidagi bog'lanishlariga asoslangan yechish yo'llarini o'quvchilarga yetkazishning samarali usullari yoritilgan. Tenglamalarni yechish jarayonida o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan ayrim tipik xatolar va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Ifoda, sonli ifoda, harfiy ifoda, tenglik, sonli tenglik, sonli tengsizlik, tenglama, tenglama ildizi, tenglamani yechish, sodda tenglama, murakkab tenglama, masalalarni tenglama tuzub yechish.

УРАВНЕНИЕ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ЕГО РЕШЕНИЮ

Аннотаци. В данной статье освещаются важные методы знакомства учеников начальных классов с уравнениями, способы выбора решений уравнений, а также эффективные методы доведения до учащихся решений, основанных на взаимосвязях между компонентами действий и результатами. Рассматриваются типичные ошибки, которые могут быть допущены учащимися при решении уравнений, и даны рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: выражение, числовое выражение, буквенное выражение, равенство, числовое равенство, числовое неравенство, уравнение, корень уравнения, решение уравнения, простое уравнение, сложное уравнение, решение задач с помощью составления уравнения.

THE EQUATION AND METHODS OF TEACHING ITS SOLUTION

Annotation. This article highlights important methods for introducing primary school students to equations, approaches to selecting solutions, and effective strategies for conveying solution methods based on the relationships between the components of operations and their results. It also discusses common mistakes that students may make when solving equations and provides recommendations for overcoming them.

Keywords: expression, numerical expression, algebraic expression, equality, numerical equality, numerical inequality, equation, root of the equation, solving an equation, simple equation, complex equation, solving problems by forming equations.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilari oldidagi muhim vazifalardan biri o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'quv topshiriqlarini bajarishda ijodiy yondashishga o'rgatish sanaladi. Bu vazifani amalga oshirishda o'quvchilarni algebraik tushunchalar, ayniqsa tenglama yechishga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tenglamalarni yechish. Boshlang'ich sinflarning matematika dasturiga muvofiq ravishda II sinfdan boshlab ushbu ko'rinishdagi tenglamalar tanlash usuli bilan yechiladi: $7+x=15$, $x+9=14$, $x-4=5$, $10-x=3$, $x\cdot 6=12$, $4\cdot x=20$, $24:x=6$, $8:x=4$.

Ular berilgan sonlar bilan izlanayotgan sonlar orasidagi o'zaro aloqalarga asoslanib yechiladi. Tenglamalar yordamida eng sodda masalalar yechiladi.

Boshlang'ich maktab matematika kursida «tenglama» tushunchasining aniq ta'rifi berilmaydi. O'quvchilar bu tushunchani maxsus tanlangan mashqlarni bajarish jarayonida tushunib oladilar.

Hozirgi zamon uslubiyotida tenglamalar yechishni o'rgatishda uch bosqichda ish olib boriladi:

I bosqich: tayyorgarlik bosqichi;

II bosqich: x harfi bilan $x+2=5$, $3+x=7$, $x-3=4$, $8-x=5$ kabi eng sodda tenglamalarda noma'lum sonni belgilash uchun qabul qilingan simvol sifatida tanishish;

III bosqich: tenglamalarni amallarning komponentlari va natijasi orasidagi bog'lanish asosida yechish.

Tayyorgarlik ishi 1 dan 10 gacha bo'lgan sonlar bilan tanishtirish darslarida boshlanadi: «10 ichida raqamlash» mavzusini o'rganish vaqtidayoq birinchi beshlik ichida sonlarning tarkibini xotirlab qolishlari, 10 ichida qo'shish va ayirishni o'rganish vaqtida esa 6, 7, 8, 9 sonlarining tarkibini xotirlab qolishlari lozim.

Rasmga tayanib yechiladigan dastlabki darchali misollar paydo bo'ladi:

$\square + 1 =$, $\square - 1 =$ va hokazo. «Darcha» x noma'lumning proobrazidir.

Misol. $3 + \square = 5$ —bu endi eng sodda tenglama bo'lib, lekin uni ko'rsatmalilikka tayanib yechiladi. O'quvchilar oq va ko'k to'rtburchaklardan iborat poloskalardan ko'rsatmalilik quroli sifatida foydalanib, «darcha» larga tegishli sonlarni qo'yadilar.

Sonlar bilan tanishilgani sari bu mashqlar sonlarning tarkibi asosida yechiladi:

$\square + 1 = 4$ (4, bu $3 + 1$), demak, $3 + 1 = 4$, darchaga 3 sonini qo'yaman;

$9 - \square = 2$ (9 bu 7 va 2, 2 ni hosil qilish uchun 7 ni ayirish kerak) darchaga 7 ni qo'yaman;

$\square - 5 = 1$ (5 va 1 sonlaridan 6 soni hosil bo'ladi) darchaga 6 ni qo'yaman, tekshiraman: $6 - 5 = 1$.

Shuning uchun ham bu bosqichda sonlarning tarkibini yod olish alohida ahamiyatga ega. Bolalar 9 sonini ixtiyoriy ravishda teradilar. Doska oldiga turlicha tergan bolalarni chaqirib, turli usullar bolalar bilan birga mustahkamlanadi. Keyin mustaqil ish beriladi, jadvalni to'ldir:

9	

Bu ishni «Qo'shnisini ayt» o'yini shaklida o'tkazish mumkin. Jadval bu holda uy shaklida bo'ladi, sonlar bir qavatdagi darchalarda yashashadi, sonning qo'shnisini nomini ayitish kerak. Agar o'quvchilar topshiriqning uddasidan chiqa olmasalar, u holda yo'lga soladigan savollar beriladi: «9 hosil qilish uchun 7 ga qanday sonni qo'shish kerak? 0, 1, 2 ni sinab ko'ramiz. 0 to'g'ri kelmaydi, chunki $7 + 0 = 7$. 1 soni ham to'g'ri kelmaydi, chunki $7 + 1 = 8$. 2 ni qo'yaman, $7 + 2 = 9$. Demak, bu 2 sonidir.»

Birinchi bosqichda tenglamalar bunday o'qiladi:

$\square + 1 = 4$. 4 ni hosil qilish uchun qanday songa 1 ni qo'shish kerak?

$9 - \square = 7$. 7 ni hosil qilish uchun 9 dan qanday sonni ayirish kerak?

$\square - 5 = 1$. 1 ni hosil qilish uchun qanday sondan 5 ni ayirish kerak?

Asta-sekin darcha o'rniga «noma'lum son» so'zini kiritamiz: $7 + \square = 15$, $\square - 9 = 6$, $8 \cdot \square = 56$ ko'rinishdagi misollarni bunday o'qiymiz:

1. 7 ga noma'lum sonni qo'shamiz va 15 ni hosil qilamiz. Bu qanday son?

2. Noma'lum sondan 9 ni ayirdik va 6 ni hosil qildik. Bu qanday son?

3. 8 ni noma'lum songa ko'paytirdik va 56 ni hosil qildik. Noma'lum sonni top.

Javob yo tanlash yo'li bilan, yoki sonning tarkibi haqidagi bilim asosida topiladi.

«Tenglama» tushunchasi va x noma'lum kiritishni bunday amalga oshirish mumkin. Katakli

taxtachada $5 + \square = 8$ yozuvi, pastroqda 0 dan 10 gacha sonlar yozilgan kartochkalar qo'yiladi. Bu misolni o'qing (5 ga 8 sonini hosil qilish uchun qanday sonni qo'shish kerak?). Bu yozuvni yana qanday o'qish mumkin (Birinchi qo'shiluvchi 5, ikkinchi qo'shiluvchi noma'lum, yig'indi 8. Noma'lum qo'shiluvchini topish kerak)? Bizning misolimizda noma'lum qo'shiluvchi «darcha» bilan belgilangan, matematikada esa uni maxsus harflar bilan belgilanadi. Ulardan biri x (iks) harfidir. Darcha o'rniga x qo'yiladi. Bunday yozuv hosil bo'ladi: $5 + x = 8$. Bunday yozuv tenglama deb ataladi.

$5 + x = 8$
Tenglama

Mustahkamlash uchun topshiriq beriladi: «Ushbu yozuvlardan tenglamani ajrating va yozing: $x - 4$, $x + 3 = 5$, $5 > 3$, $3 + x = 7$, $9 + 1$, $8 - 6 = 2$ ».

O'qituvchi bolalardan asoslab berishlarini so'raydi: «Nega $x+3=5$, $3+x=7$ yozuvlarini tanladingiz? Nega $x=4$, $5>3$, $9+1$, $8-6=2$ ni tanlamadingiz?»

Tenglamalarni ham misollar kabi yechish kerak. Tenglamani yechish nimani bildiradi?

Tenglamani yechish, demak, shunday sonni topish degan so'zki, uni berilgan tenglamaga qo'yilganida to'g'ri tenglik hosil bo'ladi. Bu son tenglama ildizi ham deb atalishini o'quvchilarga bildirish mumkin. Yechish og'zaki, tanlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Tanlash usuli tenglamani yechishda ongli ravish-da va matematika nuqtai nazaridan to'g'ri yondashishni shakllantiradi, chunki o'quvchi ozi tanlagan sonni tekshirib ko'rishga yo'naltirilgan bo'ladi, ya'ni u tenglamada x ning o'rniga sonni qo'yishi va to'g'ri tenglik hosil bo'lish-bo'lmasligiga ishonch hosil qilishi lozim.

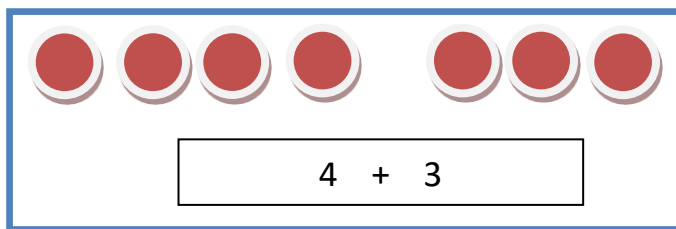
Masalan, $x+3=7$ tenglamani yechayotganida o'quvchi bunday mulohaza yuritadi: «1 soni tenglamaning yechimi emas, chunki $1+3=4$, tenglamada esa 7 berilgan; $2+3=5$; 5 soni 7 ga teng emas» va hokazo.

Agar o'quvchi sonning tarkibini yaxshi o'zlashtirib olgan bo'lsa, u sonni tanlab, javobni berishi mumkin, biroq bu holda ham u javobning to'g'riligini isbotlashi, ya'ni x ni berilgan tenglamaga qo'yishi lozim. Bu holda o'quvchi ishni ongli ravishda bajarayotganligini tekshirish uchun bunday savol berish kerak: nega endi $x \neq 3$?

O'quvchilar tanlash usulidan foydalanib, noma'lum qo'shiluvchi, kamayuvchi, ayiriluvchini topishga doir tenglamalarni darhol yechishlari mumkin.

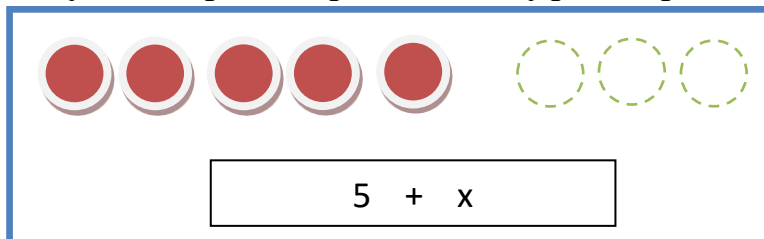
$x-5=3$ ko'rinishdagi tenglamalarni yechayotganda bolalarning e'tiborini tanlashni qanday sondan boshlash kerakligiga qaratish lozim. Ravshanki, bu son 5 dan katta bo'lishi lozim. Sonlarning tarkibini bilish kerakli sonni topishga yordam berishini bolalarga aytib turish kerak.

x harfining kiritilishini bunday ish o'tkazib, yanada ko'rsatmaliroq qilish mumkin. Katakli taxtachada doira-chalar turibdi.

O'ngda nechta doiracha turibdi (3 kartochka qo'yadi)? Chapda nechta doiracha turibdi (4 kartochkani qo'yadi)? Hammasi bo'lib nechta doiracha borligini qanday amal yordamida bilish mumkin (Qo'shish amali yordamida, «+» belgisi qo'yiladi)? Ifodani o'qiymiz: 4 va 3 sonlarining yig'indisi.

$5+2$, $6+3$ ifodalar ustida ham shunga o'xshash ish olib boriladi, doirachalar sonini galdagi marta o'zgartirib, o'qituvchi o'ng tomondagi doirachalarni qog'oz varag'i bilan bekitadi.

Endi chapdagi doirachalar nechta? O'ngda-chi (x harfi qo'yiladi)? Endi hamma doirachalar sonini qanday yozish mumkin ($5+x$)? Agar hamma doirachalar 6 ta (7 ta, 9 ta) bo'lsa, x soni qanday bo'lishi mumkin?

Bunday yozuv hosil bo'ladi:

$$5+x=6, 5+x=7, 5+x=9.$$

Bunday ish jarayonida o'quvchilar x son har xil bo'lishi mumkinligini va u hamma doirachalar nechta ekanligiga bog'liqligini anglab olishlari lozim.

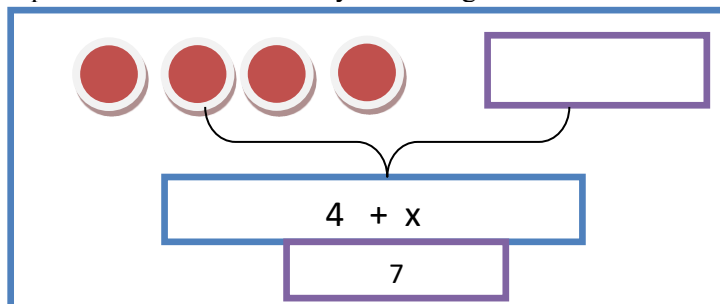
O'qituvchi misollarning bu yangi shakllarini tenglamalar deb ataydi, tenglamani yechish degani nima ekanligini tushuntiradi va tanlash usuli bilan yechadi.

Ikkinchi sinfda rivojlantiruvchi ta'lim maqsadlarini nazarda tutib, $8-x=8$, $7+x=7$, $x+9=9$ ko'rinishdagi tenglamalar yechiladi:

Yechishda bunday mulohaza yuritiladi: « $8-x=8$, 8 ni noma'lum songa ko'paytirdik va 8 hosil qildik, demak, 1 ga ko'paytirdik, chunki sonni 1 ga ko'paytirganimizda o'sha sonning o'zini hosil qilamiz. Noma'lum son 1 ga teng».

Mashqlar ogʻzaki bajariladi. Eng sodda tenglamalarning yozuvi II sinfdan kiritiladi. III sinfdan bolalar katta sonlar bilan ish koʻrishni oʻrganadilar va endi tenglamalarni tanlash usuli bilan yechish noqulay boʻlib qoladi.

Tenglamalarni yechishning III bosqichi shakllantiriladi. Bu vaqtga kelib bolalar noma'lum qo'shiluvchini, kamayuvchini, ayriluvchini, ko'paytuvchini, bo'linuvchini, bo'luvchini topish qoidalarini yaxshi o'zlashtirganlar. Biroq noma'lum komponentni amallarning komponentlari va natijasi orasidagi bog'lanish asosida topish 10 ichidagi sonlar ustida kiritiladi. $4+x=7$ tenglamani shu usul bilan yechilishini ko'rib chiqamiz. Katakli taxtachada yozuv terilgan.

4 soniga noma'lum sonni qo'shdik va 7 ni hosil kildik. Noma'lum qo'shiluvchini qanday topish mumkin? (4 ta doiracha chiziladi, faqat berkitilgan doirachalar qoladi. Aytilayotgan qoida matematik yozuv bilan qayd etiladi: $x=7-4$ ($x=3$))

Tenglama yechilishining umumiy yozuvi doskada va o'qituvchilarning daftarlarida yoziladi:

$$4+x=7$$

$$x=7-4$$

$$x+3$$

Tekshirish: $4+3=7$

$$7=7$$

Amallarning komponentlari va natijasi orasidagi bog'lanishni bilishlariga tayanib tenglamalar yechayotganlarida, bolalar olti qoida haqidagi bilimlarini qo'llana olishlari kerak. Bu qoidalar ko'pincha aralashtirib yuboriladi. Shu sababli tenglamalarni yechishda bunday xatoliklarga yo'l qo'yiladi:

1. Noma'lum qo'shiluvchini topishda yig'indiga ma'lum qo'shiluvchini qo'shib yuboradilar. ($x+20=37$; $x=37+20$; $x=57$).

2. Kamayuvchini topishda ayirmadan ayiriluvchini ayiradilar

$$(x-30=54; \quad x=54-30; \quad x=24).$$

3. Ayiriluvchini topishda ayirmaga kamayuvchini qo'shadilar.

$$(20-x=14; \quad x=14+20; \quad x=34).$$

4. Noma'lum ko'paytuvchini topishda ko'paytmani ma'lum ko'paytuvchiga ko'paytiradilar

$$(5x=15; \quad x=15-5; \quad x=75 \text{ yoki } 5x=15; \quad x=15-5; \quad x=10).$$

5. Bo'linuvchini topishda bo'linmani bo'luvchiga bo'ladilar.

$$(x:5=15; \quad x=15:5; \quad x=3).$$

6. Bolalar yechishni yaxshi aytib bera olmaydilar, tenglamalarning yechimini tekshirishning ma'nosini tushunmaydilar. Shu sababli yechimning yozuvi formal xarakterda bo'lib qoladi. Masalan,

$$5+x=8$$

$$x+7=9$$

$$16-x=9$$

$$x=8-5$$

$$x=9-7$$

$$x=16+9$$

$$x=2$$

$$x=3$$

$$x=25$$

$$5+2=8$$

$$3+7=9$$

$$25-16=9$$

Bunday xatoliklardan qutulish uchun bolalarni «Tenglamalarni qanday yechish kerak?» eslatmasi bilan ishlashga o'rgatish kerak.

1. Tenglamada nima ma'lum va nima noma'lumligini ayt.

2. Noma'lum sonni qanday topish qoidasini esla.

3. Arifmetik amalni bajarib, noma'lum sonni top.

4. Tekshir.

5. Noma'lum sonni ayt.

Bu eslatma (algoritmning har bir qismi o'zining algoritmiga ega).

1. Tenglamani qanday o'qish kerak:

a) tenglamada ko'rsatilgan amalning nomini ayt;

b) bu amaldagi sonning nomini ayt;

v) sonlarning nomlaridan foydalanib, tenglamani o'qi.

2. Noma'lum sonni topish qoidasini tanlash algoritmi:

- a) kichik sonlar bilan yordamchi misol tuz;
- b) yordamchi misolda noma'lum sonni qanday amal bilan topishni aniqla;
- v) noma'lum sonni topish qoidasini esla.

3. Tenglamani yechish algoritmi:

- a) qoidani qo'lla va noma'lum sonni ma'lum sonlar orqali ifodasini yoz;
- b) noma'lum sonning qiymatini hisobla.

4. Tekshirish algoritmi:

- a) topilgan qiymatni tenglamaga qo'y;
- b) chap tomonning qiymatini hisobla;
- v) chap va o'ng tomonlarni taqqosla.

Dastlabki vaqtlarda bolalardan to'liq gapirib yechishni talab qilish kerak. Yod oldirish maqsadida savol-javob tizimi olib boriladi.

Masalan, $x - 7 = 10$. Dskada nima yozilgan (Tenglama)? Uni o'qi (Iks ayiruv 7, teng 10 ga). Boshqacha yana qanday o'qish mumkin (Noma'lum sonni 7 ta kamaytirilsa, 10 hosil bo'ladi)? Qanday amal ko'rsatilgan (Ayirish)? Bu yozuvdagi sonlarning nomlarini ayt (x —kamayuvchi, 7—ayriluvchi, 10—ayirma). Kamayuvchini qanday topish mumkin (Kamayuvchini topish uchun ayirmaga ayriluvchini qo'shish kerak)? Yozamiz:

$$x = 10 + 7$$

$$x = 17$$

Qanday tekshirish kerak? 17 sonini kamayuvchi o'rniga qo'yamiz, hisoblaymiz: $17 - 7 = 10$. Taqqoslaymiz: $17 - 7 = 10$ va tenglamada ham 10, demak, yechim to'g'ri.

Shundan so'ng o'quvchi yo'l ko'rsatuvchi savollarsiz ham tenglamaning yechilishini tushuntirib bera olishi kerak. Masalan, $x : 8 = 40$. O'quvchining to'liq tushuntirishi bunday bo'ladi: «Bu tenglama. Unda bo'lish amali bajarilmoqda. x —bo'linuvchi, 8—bo'luvchi, 40—bo'linma. Noma'lum bo'linuvchini topish uchun bo'linmani bo'luvchiga ko'paytiraman: $x = 40 \cdot 8$; $x = 320$. Tekshiraman: $320 : 8 = 40$, $40 = 40$. Yechim to'g'ri».

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'quvchilarni tenglamalar yechishga o'rgatish orqali ularda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish, o'z faoliyatini tahlil qilish kabi xislatlar shakllanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Darslik. "Fan va texnologiya" nashriyoti, Toshkent, 2005.
2. Kasimov F.M., Saidova G.E. Matematika o'qitish metodikasi. Darslik. "Durdona" nashriyoti, Buxoro, 2024. -460bet.
3. Kasimov F., Hakimova M., Safarova N. Boshlang'ich sinflarda algerbra elementlari. Metodik qo'llanma. . "Durdona" nashriyoti, Buxoro, 2015. -56 bet.

BOSHLANG'ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA INTEGRATSIYA VA INKORPORATSIYA

Annotasiya. Maqolada "integratsiya" va "inkorporatsiya" tushunchasi va uning to'garak faoliyati tizimidagi o'zgarishlari ochib berilgan. O'qituvchi integratsiyalashgan darslar orqali o'quvchilarning turli xil san'at va hunarmandchilik texnikalarida ijodiy faoliyati, qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: integratsiya, inkorporatsiya, kompetensiya, o'qitish usuli, integratsiyalashgan darslar, fan integratsiyasi.

ИНТЕГРАЦИЯ И ИНКОРПОРАЦИЯ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье раскрыто понятие "интеграция" и "инкорпорация" и ее изменения в системе деятельности кружка. Педагог через интегрированные занятия способствует развитию творческой активности, способностей учащихся к различным техникам декоративно-прикладного искусства..

Ключевые слова: интеграция, инкорпорация, композиция, метод обучения, интегрированные уроки, интеграция науки.

INTEGRATION AND DENIAL IN ELEMENTARY SCHOOL TECHNOLOGY CLASSES

Annotation. The article reveals the concept of "integration" and "incorporation" and its changes in the system of Circle activity. Through integrated classes, the teacher helps students develop their creative activity, ability in various arts and crafts techniques.

Key words: integration, incorporation, competence, teaching method, integrated lessons, science integration.

Kirish. So'nggi yillarda boshlang'ich ta'limning ustuvor yo'nalishlari sezilarli darajada o'zgardi. Bugungi kunda asosiy maqsad o'quvchining ijodiy shaxsini rivojlantirishdir. Bunda o'quvchilarning dunyoviy qarashlari erta rivojlantiradi. Maqsad o'quvchida barcha nomukammallikni to'ldirish muhim afzalliklarga ega hisoblanadi. O'quvchi maktabga kelishi bilan, yaxlitl obyektlar orasidagi chegaralar tufayli buziladi. Natijada, o'quvchilar tomonidan olingan bilimlar va ko'nikmalar bir-biri bilan deyarli bog'liq bo'lmay qoladi. Bilim yaxlitdir, shuning uchun u o'quvchi oldida paydo bo'lishi kerak.

V.A.Suxomlinskiy fikriga ko'ra: "O'quvchilarning qobiliyatlari va iste'dodlarining kelib chiqishi. Tasavvur bilan aytganda, eng nozik iplar barmoqlardan chiqadi - ijodiy fikr manbai bo'lgan oqimlar. Boshqacha qilib aytganda, bolaning qo'lida qanchalik mahoratli bo'lsa, bola shunchalik aqli bo'ladi." Ko'p o'qituvchilarning fikriga ko'ra, barcha o'quvchilar qobiliyatli. Shu sababli, vaqt o'tishi bilan bu qobiliyatlarni sezish, his qilish va o'quvchilarga ularni amalda, haqiqiy hayotda namoyish etish imkoniyatini berish uchun imkon qadar tezroq harakat qilish kerak. Kattalar yordamida badiiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirgan holda, o'quvchi yangi asarlar yaratadi (rasm, dastur). Har safar biron bir ob'ektni yaratish usullarini sinab ko'rganida, o'ziga xos bir narsa paydo bo'ladi. O'zining estetik rivojlanishida maktabgacha tarbiyachi elementar vizual-sezgi taassurotidan etarli darajada vizual va ifodali vositalarga ega asl tasvirni (kompozitsiyani) yaratishga o'tadi. Shunday qilib, uning ishlashi uchun asos yaratish kerak. O'quvchi qanchalik ko'p ko'rsa, eshitsa, boshdan kechirsa, uning tasavvuridagi faoliyati shunchalik muhim va samaraliroq bo'ladi. Bolalikda ma'lum bo'lganidek, o'quvchining hayollari va hayollari juda muhim rol o'ynaydi. O'quvchining kognitiv faoliyati faqat uning rivojlanishi uchun ma'lum sharoitlar yaratilgan joyda paydo bo'lishi mumkin. Bunda o'quv jarayonining integratsiyasi katta rol o'ynaydi.

Integratsiya - bu ta'limning ma'lum bir bosqichida (maktabgacha, boshlang'ich, o'rta, katta) ta'lim tizimi doirasida bir xil turdagi tarkibiy qismlar va tarkib elementlari, usullari va shakllarini tarbiyalash va o'qitishning yagona maqsadiga bo'ysunishdir. Integratsiya o'quvchini mustaqil ravishda bilim olishga, o'rganishga qiziqishni rivojlantirishga, uning intellektual darajasini oshirishga o'rgatishga imkon beradi. Boshlang'ich sinflarda u o'ziga xos xususiyatlarga ega va jamoaviy xarakterga ega bo'lib, ya'ni. "hamma narsa haqida bir oz" ma'lumotlarni o'rganishadi.

Inkorporatsiya esa fanlararo bog'liqlikdir. Boshlang'ich sinflarda ona tili, o'qish, matematika, texnologiya darslari inkorporatsiya qilinsa ham yaxshi natijaga erishiladi. Bunda ham o'quvchi darsni yaxshi tushunadi. Ayniqsa, texnologiya darslarida darsni inkorporatsiyasiz tashkil qilib bo'lmaydi. Chunki texnologiya darslarida boshlang'ich sinfda o'quvchilar ko'proq kompozitsiyalar yasaydilar, quradilar.

Fanlarni inkorporatsiya qilib dars o'tilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. Har bir dars muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

2. Fanlararo aloqalarga oid tanlangan qo'shimcha material o'tiladigan mavzu bilan bog'lanishi shart.

3. Sinf o'quvchilari faolligini oshirish maqsadida ular bilan ishlash yo'llarini aniqlash mumkin.

Boshlang'ich sinflarda texnologiya darslarining inkorporatsiya qilishning ahamiyati shundan iboratki, o'quvchiga bir dars orqali bir necha darsga doir ma'lumotlar beriladi. O'quvchida axborot zaxirasi oshadi, bilimi rivojlanadi, fikrlash jaroyoni tezlashadi.

Adabiyotlar tahlili. So'ngi yillarda ta'limda integratsiyaning nazariy asoslari qoidalarida jadal rivojlanmoqda. S.V.Aronov, R.R.Axmatbekov, S.N.Babina, G.A.Bordovskiy, T.A.Zolotova, I.V.Klimenko, L.N.Mun, E.V.Orlov, L.A.Petrenko, E.Y.Sizganova, I.O.Sorokina va boshqalar o'z asarlarida ta'lim tizimida integratsiyaning nazariy asoslarini ochib berishgan.

Inkorporatsiya fanlararo bog'liqlikdir. Fanlararo bog'liqlik asoslari tabiatni to'la holda o'quv darsliklarda ko'rsatish va tushuntirish zaruratidan paydo bo'lgan. Fanlararo bog'liqlik nazariyasini ishlab chiqishda K.D.Ushenskiy juda katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu metodika rivojida X.V.Stoyunin, N.F.Bunakov, V.I.Vodovozov va boshqa pedagoglar samarali ish olib bordilar. Fanlararo aloqa va integratsiyaning maktablarda o'qitish va tarbiyalashdagi ahamiyati juda ko'p pedagog olimlar tomonidan ko'rib chiqiladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili, o'qish, matematika, texnologiya darslari inkorporatsiya qilinsa ham yaxshi natijaga erishiladi. Bunda ham o'quvchi darsni yaxshi tushunadi.

Integratsion dars natijalari o'quvchilarga kelajak haqidagi orzularini, shaxsiyatini shakllantirish va kasb tanlashda aniq tasavvur qilish imkonini beradi. Chunki, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilar boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning yangi turiga kirishadilar. 1-4-sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda innovatsion va integratsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash ularda barqarorlikni oshirish, diqqatni jamlash va ixtiyoriy xotiraning yuqori darajasini shakllantirishga yordam beradi. Matematik qo'shimchalar, bo'linishlar, mantiqiy to'g'ri so'zlardan foydalanish bilan tushuntirish, rangli hamda turli ranglarda bo'yalgan narsalar o'quvchilar darslarning turli bosqichlarida topshiriqlarni bajarayotganda o'quv materiallarini tushunishning samarali usullari hisoblanadi.

Tahlillar va natijalar: Shunday qilib, badiiy va estetik yo'nalishga ega bo'lgan "san'at mozaikasi" doirasi bir nechta bo'limlarni o'z ichiga oladi. Ulardan biri qog'oz va karton bilan ishlash hisoblanadi. San'at mozaikasi - Mius 6-12 yillik tajribaga ega badiiy mozaikadan yasalgan pardalarni yaratish guruhiga ega hisoblanadi. Bunda professional ishchilar mozaika san'atini yaratish uchun oyna, tosh, marvarid, marvarid onasi, qatronlar va boshqa materiallarni birlashtirish uchun ajoyib mahoratdan foydalanganlar. Miusning dizayni hayotni tushunadi, san'atni xohlaydi va asarlari orqali dunyoni ifoda etadi.

Tabiiy va chiqindi materiallar bilan ishlash har bir o'quvchining ijodiy salohiyatini rivojlantiradi: tasavvur, kuzatish, o'z Vataniga muhabbatni rivojlantiradi.

San'at va hunarmandchilik tarixi xalq amaliy san'ati sohasidagi qiziqishni, rassom va dizaynerning ishiga qiziqishni rivojlantiradi (patchwork-(asosan turli rang va to'qimalarga ega bo'lgan parchalardan iborat bo'lib, dekorativ san'atda qo'llaniladigan bir texnika) plastmassa, matoga kashta tikish, izonit-karton, mato, diskalar, yumshoq o'yinchoq va boshqalar). Turli xil badiiy faoliyat turlari xalq bayramlarini o'tkazish o'quvchilarga urf-odatlar, marosimlar, xalq va dekorativ-amaliy ijodning badiiy tasvirlari orqali o'z xalqining madaniyati tarixini yaxshiroq tushunishga, turli xil san'at turlarini idrok etish yo'lini ochishga, o'zlarini ifoda etish qobiliyatiga imkon beradi..

"Kulolchilik ustaxonasi" ishida loyni qayta ishlashda zarur vositalar va asboblardan foydalanish ko'nikmalari takomillashtiriladi va shakllanadi. Nafaqat gil o'yinchoqlar, balki sopol idishlar ham yaratishni o'rganadi.

Turli xil va bir – biriga o'xshamaydigan faoliyat turlari bilan shug'ullanish istagi, uning turli sohalarida (rasm chizish, qo'shiq aytish, badiiy teatr va nutq) o'quvchilarni o'z qo'llari bilan bajarishini

sinab ko'rish istagi – bu o'qituvchi integratsiyalashgan darslar orqali shakllantiradigan o'quvchining qiziqishlarining kengligi hisoblanadi.

O'zini anglash, o'zini namoyon qilish, o'zini o'zi qadrlash usuli – bu o'yin. "San'at mozaikasi" mashg'ulotida o'quvchilarga "teatrlashtirish" elementlari va rolli o'yinlardan foydalanish mumkin. Teatrlashtirilgan o'yin faoliyati o'quvchiga ko'plab muammoli vaziyatlarni har qanday belgi nomidan bilvosita hal qilishga imkon beradi. Bu qo'rqqulik, o'ziga ishonchsizlik, uyatchanlikni yengishga yordam beradi, boshlang'ich maktab o'quvchilariga ko'plab ijobiy, rang-barang his-tuyg'ularni keltiradigan ma'lum tayyorgarlikni talab qiladi. Teatr o'yinlari odamlarning hayotiy tajribasini modellashtirish, kuchli psixotrening sifatida qo'llash mumkin. Sinfda o'quvchilar matodan, qog'ozdan qo'g'irchoqlar yasashadi, so'ngra o'z matnlarini o'rganib chiqib, mini-tomoshalarda, tanlov dasturlarida, o'yinlarda qatnashib, bolalikni zavq bilan eslaydigan o'quvchilar va ota-onalar uchun kichik g'oyalarni namoyish etish mumkin. Qo'shma teatr faoliyati uning ishtirokchilarida his-tuyg'ular, fikrlash, tasavvur, e'tibor, xotira, iroda, shuningdek ko'plab ko'nikma va malakalarni (nutq, kommunikativ, tashkiliy, dizayn, vosita va boshqalar) rivojlantirishga qaratilgan. Bunda qiziqish, jarayonga ishtiyoq, dialogni qo'llab-quvvatlaydi. Aynan teatrlashtirilgan o'yin sharoitida odamlar bilan muloqot qilish, turli vaziyatlarda chiqish yo'lini topish, tanlov qilish qobiliyati o'rgatiladi.

Integratsiyalashgan tizimni joriy etish an'anaviy fan ta'limidan ko'ra ko'proq darajada yaxlit dunyoqarashga ega bo'lgan, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tizimlashtirish va turli muammolarni hal qilishga noan'anaviy yondashish qobiliyatiga ega bo'lgan keng bilimdon insonning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin.

Ushbu o'qitish usuli o'qituvchilar uchun juda qiziqarli hisoblanib bu ularga o'quvchining qobiliyatlari va bilimlarini yaxshiroq baholashga, uni tushunishga yordam beradi. O'qitishning yangi, noan'anaviy shakllari va usullarini izlashga undaydi. Bu ishlashni istagan va biladigan, bugungi kun yoshlarini, ularning savollari va qiziqishlarini tushunadigan, ularni sevadigan har bir o'qituvchi uchun ijodkorlikni namoyon etishning katta sohasi hisoblanadi.

Ta'limning turli bosqichlarida integratsiya o'ziga xos xususiyatlarga ega. Integratsiyalashgan darslarda o'quvchilarda mavzularni tushunish juda oson kechadi va katta hajmdagi materialni qiziqish bilan o'rganadilar. Olingan bilim va ko'nikmalar kichik maktab o'quvchilari tomonidan amaliy faoliyatida nafaqat standart o'quv vaziyatlarida, balki ijodkorlikni namoyon etish, intellektual qobiliyatlarni namoyon etish uchun imkoniyat yaratadi.

Integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning so'zga, ranglar va tovushlar dunyosiga chuqur kirib borishga yordam beradi, o'quvchilarning malakali yozma va og'zaki nutqini shakllantirishga, uning rivojlanishi va boyitilishiga yordam beradi. Estetik didni, san'at asarlarini, tabiiy tabiatning go'zalligi va boyligini tushunish, asrash va qadrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida xulq-atvor va o'quv faoliyatida erkinlik va zukkolikning shaxsiy funksiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga, axloqiy aks ettirishga yordam beradigan sharoitlar yaratiladi.

Obyektlarning integratsiyasi darsni intensivlashtirish vositasi bo'lib, uning informatsion imkoniyatlarini kengaytiradi, fanlarga, o'rganilayotgan kursga qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi va o'quvchilarning ijodiy salohiyatini oshiradi.

Ta'limdagi integratsiya zamonaviy ilmiy fikrlash uslubining dialektik tabiati bilan tavsiflanadi. O'quvchilar uchun o'rganilayotgan ob'ektni kuzatish alohida element bo'lib qolmaydi. O'quvchi, taqqoslab, xulosalar tuzib, ushbu ob'ektni ushbu mavzuni har tomonlama idrok etish orqali amalga oshiriladigan g'oyalar va tushunchalarning ko'p qirrali sohasida o'ylaydi. Fikrlash jarayonlarining turli shakllari va ob'ektiv harakatlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish o'quvchilar faoliyatining yaxlitligini, uning izchilligini ta'minlaydi.

Ma'lumki, integratsiya – bu sintez, yangisining paydo bo'lishini anglatadi. Yangilikning paydo bo'lishi juda murakkab hisoblangan bilish jarayonidir, shuning uchun integratsion darsni o'tkazish yoki aniqrog'i tayyorlash uzoq va maxsus jarayon sanaladi. Tadqiqot nuqtayi nazaridan esa integratsiyani individual tizimlarning (mavzular, o'quvchilar bilimlari) bir butunga yaqinlashishi va aloqasi, ya'ni sintezi, yangilikning paydo bo'lishi sifatida qaraymiz. Teng sharoitlarda ishlaydigan turli xil, ammo yaqin ta'lim sohalarining kombinatsiyasi, shuningdek, ulardan biri o'ziga xoslikni saqlaydigan, boshqalari esa yordamchi asos bo'lib xizmat qiladigan yaqin ta'lim sohalarining subyektlari bo'lishi mumkin. Bitta fan negizida, asosan bitta ta'lim sohasi yoki blokdan iborat o'quv fanlarini birlashtirish lozim.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot kompetentligini oshirishda inkorporatsiya va integratsiya muhim ahamiyatga ega ekanligini yuqoridagi misollar asosida ko'rdik. Demak, har bir fanda o'rganiladigan kichik bir element o'quvchilardagi axborot xazinasini oshirishda katta ahamiyatga ega ekan. XXI asr axborot texnologiyalar asridir. Shu tufayli olamda tuganmas axborotlar manbai mavjuddir. Bu

216 zaxira kundan-kunga oshib bormoqda. Shuning uchun ham yoshlarni tarbiyalashda XXI asrga mos avlodlarni shakllantirish pedagoglar oldidagi ulkan vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi (texnologiya)
2. Ismoilova R. "Texnologiya" 1-4 sinf darslik– Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2023.
3. Mavlyanova R., N.Raxmankulova. "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi, Toshkent "Voriz nashriyot", 2013.
4. Mavlonova R.A., N.H.Rahmonqulova. "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi", Toshkent "Ilm ziyo", 2009
5. Tilavova M.M. "Texnologiya va uni o'qitish metodikasi": darslik. Sadridin Salim Buxoriy "Durdona, 2021-316b.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA PIRLS TOPSHIRIQLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya. Maqolada PIRLS xalqaro tadqiqotlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi darajasini baholash va rivojlantirish masalalari o'rganilgan. Xalqaro tajriba va milliy ta'lim tizimi integratsiyasi orqali o'qish kompetensiyasini oshirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Boshlang'ich ta'lim sharoitiga mos o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion model taklif etilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, xalqaro tadqiqotlar, o'qish ko'nikmasi, ta'lim tizimi, innovatsion model.

ROLE AND IMPORTANCE OF PIRLS ASSIGNMENTS IN READING LITERACY CLASSES

Annotation. The article examines the issues of assessing and developing the level of reading literacy of primary school students based on international research PIRLS. The possibilities of improving reading competence through the integration of international experience and the national education system are shown. An innovative model aimed at developing reading skills appropriate for primary education is proposed.

Key words: PIRLS, reading literacy, primary education, international research, reading skills, education system, innovative model.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЗАДАНИЙ PIRLS НА УРОКАХ ГРАМОТНОСТИ ЧТЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы оценки и развития уровня читательской грамотности учащихся начальной школы на основе международного исследования PIRLS. Подчеркиваются возможности повышения уровня грамотности чтения путем интеграции международного опыта и национальной системы образования. Предлагается инновационная модель развития навыков чтения, подходящих для начальной школы.

Ключевые слова: PIRLS, грамотность чтения, начальное образование, международные исследования, навыки чтения, система образования, инновационная модель.

O'qish savodxonligi ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biri bo'lib, yosh avlodning umumiy intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tadqiqotlar, xususan, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) dasturi o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashda va ta'limning samaradorligini aniqlashda jahon miqyosida keng qo'llaniladi. Bu tadqiqotlar orqali turli mamlakatlarning o'quvchilari o'rtasida o'qish ko'nikmalarining farqlari, o'qish savodxonligini rivojlantirishning samarali metodlari o'rganiladi va global ta'lim siyosatiga yo'naltirilgan takliflar ishlab chiqiladi. PIRLS 2001-yilda 35 ta ta'lim tizimidagi o'quvchilarga, 2006-yilda 45 ta ta'lim tizimidagi o'quvchilarga, 2011-yilda 53 ta ta'lim tizimidagi o'quvchilarga va 2016-yilda 61 ta ta'lim tizimidagi o'quvchilarga qo'llanilgan.

TIMSS and PIRLS International Study Center, Boston College. Ushbu tadqiqotda PIRLS 2016 xalqaro baholash dasturining natijalari taqdim etilgan. Tadqiqotda o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi baholangan bo'lib, bu dunyo miqyosida ta'lim tizimlarini solishtirish imkonini beradi. Maqola, o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini baholashda samarali yondashuvlarni tushunishga asos bo'lib, ta'lim tizimlarida o'qish savodxonligini rivojlantirishning global istiqbollari ko'rsatadi.

The Future of Education and Skills 2030: Conceptual Framework. OECD Publishing. Ushbu hisobot 2030 yilgacha ta'lim tizimlarida o'qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni taqdim etadi. Hisobotda o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning akademik va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar muhokama qilinadi. Bu adabiyotda o'qish savodxonligini nafaqat akademik muvaffaqiyatlar, balki kelajakdagi ijtimoiy va iqtisodiy muvaffaqiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

O'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. Ta'lim va Inson, 23(3), 56-61. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion pedagogik usullar va zamonaviy yondashuvlar taqdim etilgan. Shuningdek, mamlakatimiz ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan konkret tavsiyalar berilgan. Bu adabiyot, o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini shakllantirish va ta'lim metodologiyasini takomillashtirish uchun amaliy ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

Grabe, W. (2009). *Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice*. Cambridge University Press. Ushbu kitobda o'qish savodxonligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti haqida so'z yuritiladi. Tilni o'rganish jarayonida o'qish ko'nikmalarini shakllantirishning samarali usullari va strategiyalari tahlil qilinadi. Kitobda, ikkinchi tilda o'qish savodxonligini rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar, uslubiy qo'llanmalar va metodikalar haqida muhim tavsiyalar berilgan.

Jeyms, K. and Ayres, R. (2011). *Developing Literacy in the Primary Classroom*. Routledge. Ushbu manba boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodlarni ko'rsatadi. O'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini mustahkamlash, o'qish faoliyatini qo'llab-quvvatlash va o'quvchilarga o'qish orqali mustaqil fikrlashni o'rgatish usullari haqida aniq amaliy yondashuvlar taqdim etiladi.

Snow, C.E. (2010). *Academic Language and the Challenge of Reading for Understanding*. The Reading Teacher, 63(6), 434-445. Ushbu maqola akademik til va o'qish savodxonligi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi. O'quvchilarning o'qish tushunish ko'nikmalarini oshirish uchun akademik tilni qo'llashning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. O'qish savodxonligini rivojlantirishda akademik tilning o'rni va uning ta'lim jarayonidagi roli haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.

Xalqaro o'qish savodxonligini o'rganish tadqiqoti o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini baholash va rivojlantirishning samarali metodologiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqotda PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) va PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro testlar asosida o'quvchilarning o'qish savodxonligi o'lchanadi. Bu testlar orqali o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va undan ma'lumot olish ko'nikmalari o'lchanadi. Tadqiqotda kvantitativ va kvalitatif usullar birgalikda qo'llaniladi. Kvantitativ usulda o'quvchilarning o'qish savodxonligini o'lchash uchun testlar, anketalar va statistik tahlil ishlatiladi. Ushbu usul orqali o'quvchilarning o'qish ko'nikmalariga oid aniq va raqamli ma'lumotlar yig'iladi.

Kvalitatif usulda esa o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi, o'qish jarayonidagi qiyinchiliklari va muvaffaqiyatlarini tahlil qilish uchun intervyu va guruh muhokamalari o'tkaziladi. O'quvchilarning o'qish faoliyatini kuzatish orqali ularning o'qish jarayonidagi psixologik va ijtimoiy omillarni o'rganish mumkin.

Xalqaro o'qish savodxonligini o'rganish tadqiqoti davomida olingan ma'lumotlar va natijalar asosida o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari va metodologiyalari aniqlangan. Tadqiqotda PIRLS va PISA testlaridan foydalanilib, o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va undan ma'lumot olish ko'nikmalari o'lchandi. Natijalarga ko'ra, yuqori darajadagi o'qish savodxonligi asosan, o'qish va tahlil qilish ko'nikmalarini yaxshilashga yo'naltirilgan samarali metodikalar va o'qish muhitining mavjudligini ta'minladi. Ba'zi mamlakatlarda o'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyati yuqori bo'lsa, ba'zi hududlarda esa o'qish savodxonligi past darajada qolgan. O'quvchilarning o'qish jarayonidagi qiyinchiliklari intervyu va guruh muhokamalari orqali o'rganildi. O'quvchilarning eng ko'p duch keladigan muammolari orasida matnni to'liq tushunmaslik, nutqni ifodalashda qiyinchiliklar va o'qish motivatsiyasining pastligi ko'rsatilgan. Shuningdek, o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda ota-onaning va o'qituvchilarning faolligi yetishmasligi ham ta'kidlandi. Tadqiqotda o'qish savodxonligini rivojlantirishda ishlatiladigan metodologiyalar tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv va ijodiy metodlar samarali bo'lib, o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini rivojlantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Matn bilan ishlashning ijodiy yondashuvlari va o'quvchilarning o'z fikrlarini ifodalashlariga imkon berish metodikasi eng samarali deb topildi. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun motivatsiya yaratish zarurligi ham tadqiqotda aniqlandi. O'quvchilarga o'qish jarayonida rag'batlantirish va ularga o'qishning foydalari haqida tushuncha berish o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'ldi. Shuningdek, o'qishning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini tushuntirish orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi ortdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qish savodxonligini oshirishda interaktiv metodlar va motivatsiya tizimlari samarali. O'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'qituvchilar innovatsion metodlarni qo'llashlari va ta'lim muhitini yaxshilashlari zarur. Interaktiv metodlarni kengaytirish, motivatsiya tizimini kuchaytirish, o'qish muhitini yaxshilash, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash kerak.

1. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Drucker, K.T. (2017). PIRLS 2016 International Results in Reading. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.
2. OECD (2018). The Future of Education and Skills 2030: Conceptual Framework. OECD Publishing.
3. Karimova, M. (2019). O'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. Ta'lim va Inson, 23(3), 56-61.
4. Snow, C. E. (2010). Academic Language and the Challenge of Reading for Learning About Science. Science, 328(5977), 450-452.
5. Grabe, W. (2009). Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge University Press.
6. Jeys, K. (2010). Reading and Writing in the Digital Age: A Multimodal Approach to Literacy. Routledge.
7. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study). (2021). International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Qandimova Nasiba Ramazonovna

Buxoro davlat pedagogika instituti
ta'lim va tarbiya nazariyasi
va metodikasi(boshlang'ich ta'lim)
1-bosqich tayanch doktoranti

O'QUVCHILARDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH: NAZARIY ASOSLAR, ILG'OR TAJRIBALAR VA AMALIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish masalasi keng yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ta'limda kreativlikning o'rni, uning nazariy asoslari, J. Guilford, E. Torrance, H. Gardner kabi olimlarning tadqiqotlari asosida tahlil qilgan. Xorijiy va milliy tajribalarga tayanib, ta'limda kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodlar va yondashuvlar keltirilgan. Maqolada o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantiruvchi topshiriqlar namunasi ham berilgan. Yakunda esa amaliy tavsiyalar orqali bu yo'nalishda o'qituvchilar faoliyatini boyitish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ijodiy qobiliyat, divergent tafakkur, original g'oya, erkin fikrlash, fikrlar xilma-xilligi, fikrni bayon qilish, noodatiy yechim.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, ПЕРЕДОВОЙ ОПЫТ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие креативного мышления у школьников как важнейшее направление современной системы образования. Автор анализирует теоретические основы креативности, опираясь на исследования таких ученых, как Дж. Гилфорд, Э. Торранс и Х. Гарднер. Также приведены примеры передового зарубежного и отечественного опыта, методические подходы и практические задания, способствующие формированию творческого мышления у учащихся. В заключение предложены рекомендации для учителей по эффективному применению креативных методов в учебном процессе.

Ключевые слова : Творческие способности, дивергентное мышление, оригинальная идея, стимулирование свободного мышления, Разнообразие идей Навык выражения мыслей.

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN STUDENTS: THEORETICAL FOUNDATIONS, ADVANCED EXPERIMENTS AND PRACTICAL APPROACHES

Annotation. This article explores the development of creative thinking in students as a key focus of modern education. The author analyzes the theoretical foundations of creativity, drawing on the works of scholars such as J. Guilford, E. Torrance, and H. Gardner. The paper also presents examples of advanced international and national practices, methodological approaches, and practical tasks aimed at fostering students' creative thinking. Finally, recommendations are provided for teachers to effectively integrate creative methods into the learning process.

Keywords: creative abilities, divergent thinking, original idea, encouraging free thinking, variety of ideas, skill of expressing thoughts, unconventional solution.

Bugungi zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarning nafaqat bilim olishini, balki ularning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish, yangicha qarash va muammolarga noodatiy yechim topa olish qobiliyatlarini shakllantirishni ham talab qilmoqda. Kreativlik – bu shaxsning yangi, original va foydali g'oyalarni yaratish qobiliyati bo'lib, u XXI asrning eng muhim ko'nikmalaridan biri hisoblanadi.

Barchamizga ma'lumki, insonning fan, texnika, ishlab chiqarish, madaniyat va shu kabi boshqa sohalarda barcha uchun ahamiyatga ega bo'lgan yangilik yaratishi, izlanishi va kashf etishi bilan bog'liq murakkab psixologik jarayon ijod hisoblanadi. Shu o'rinda buyuk mutaffakkir Abu Nasr Farobiyning fikrlarini aytib o'tish joizdir: "Ijod- bilish jarayonida shunday ulug' fazilatki, inson uni egallashi uchun boshqa hamma fazilatlarini ishga solishi kerak". Haqiqatdan ham, inson ijod qilish jarayonida izlanadi, kuzatadi, tadqiqotlar olib boradi, natijalarni tahlil qilib mantiqiy xulosalar chiqaradi va shu asosda xulosaning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini o'z tajribalarida sinab boradi.

Nazariy asoslar.

O'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish borasida ko'plab olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan, Amerikalik psixolog J.P. Guilford ijodiy fikrlashni divergent tafakkur (turlicha yo'llar bilan fikrlash) asosida tahlil qilgan. U inson aql-idrokini o'lchashda kreativlikni alohida mezon sifatida ko'rsatgan.

E.Torrence esa kreativlikni o'lchash uchun maxsus testlar ishlab chiqqan. Uning testlari o'quvchilarning fluency (fikrlar soni), flexibility (fikrlar xilma-xilligi), originality (originallik) va elaboration (batafsil bayon qilish) ko'rsatkichlariga asoslangan.

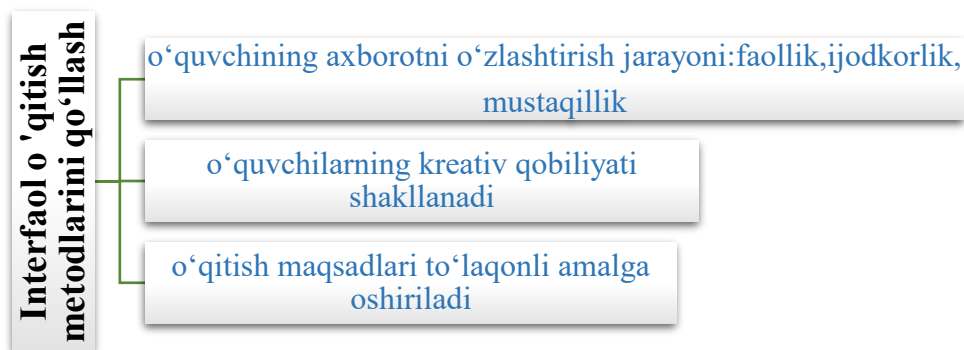
L.S. Vygotsky esa kreativlikni shaxsning ijtimoiy va madaniy rivojlanishi bilan bog'lagan holda, bolalarda ijodkorlik jarayoni kattalar ta'siri, muloqot va o'rganish orqali shakllanishini asoslab bergan.

De Bono tomonidan ilgari surilgan "Six Thinking Hats" (Oltita fikrlovchi qalpoq) usuli esa o'quvchilarning turli aspektlardan fikrlashini rag'batlantirib, kreativlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Barcha sohalarining shiddat bilan rivojlanib borayotganligi yosh avlodning har tomonlama barkamol, kreativ va tezkor bo'lishini talab qilmoqda. Zamonaviy texnologiyalar o'quvchi egallayotgan bilimlarni o'zi qidirib topish, mustaqil o'rganib, tahlil qilish hattoki, xulosalarni ham o'zi keltirib chiqarishga o'rgatibgina qolmay, ularning ongiga singdirishga yordam beradi. Tahsil oluvchilarning mustaqil, ijodiy faoliyat olib borishlariga ko'maklashish ularning hayotda o'z o'rnini topishlari, darjalarini aniqlashlari va amalda tatbiq etishlari uchun sharoit yaratish shuningdek, ijodiy faoliyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan topshiriqlarni taqdim etishni o'qituvchilarga vazifa etib belgilaydi.

Interfaol ta'limda o'qituvchi bevosita o'quv faoliyatining faol ishtirokchisi sanalib, o'quvchi esa bu faoliyatning sub'ekti sifatida aks etadi. Bu borada, ta'lim berishning maqsad va vazifalari, uning mazmuni va undan kutilayotgan natijalar bevosita ta'lim oluvchining individual imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilanadi. Interfaol ta'limni amalda tatbiq etishning muhim usuli – interfaol o'qitish metodlaridir(1-rasm).

Interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalar o'quvchida kreativ qobiliyatlarini

1-rasm. Interfaol metodlarni qo'llashning samaradorligi

shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ular kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol o'qitish jarayonining muayyan mazmuni, vositalari, pedagogik shart-sharoitlari, xususiyatlari va usullarini aniqlash zarurati mavjud. Buning uchun o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi erkin-ijodiy muhitni yaratish, o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlari va o'zaro hamkorlikdagi harakatlariga soslangan o'qitish jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat.

Yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan o'qitish, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish, egallagan bilimlarini ijodiy tarzda qo'llash zamonaviy ta'limning asosiy masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Dastavval, bu jarayon o'quvchilarni bosqichma-bosqich tayyorlash bosqichini o'z ichiga oladi.

O'quvchilarni kreativ faoliyatga tayyorgarlik darajalari

Darajalar	Ko'rsatkichlar
Shaxsiy -kreativ	Kreativ faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan shaxsiy qobiliyatlarni shakllantirish
Funksional-kreativ	Kreativ faoliyat zarur bo'lgan jismoniy va aqliy resurslardan foydalana olish qobiliyati
Shaxsiy faoliyatli-kreativ	O'ziga yuklatilgan muammoli topshiriqlarni samarali bajarishga imkon beradigan kreativ, shaxsiy fazilatlar va malakalarning yaxlit namoyon bo'lishi

Bugungi kunda informatsion texnologiyalar tez rivojlanib, har kuni ulkan hajmdagi axborot paydo bo'lmoqda. O'quvchilar va o'qituvchilar uchun axborotni to'g'ri izlash, baholash, qayta ishlash va undan samarali foydalanish muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Axborot bilan ishlash kompetensiyalari nafaqat ta'limda, balki hayotning turli sohalarida ham muhim rol o'ynaydi. Kreativ yondashuv asosida o'quvchilarning axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish ularning zamonaviy dunyoga moslashuvchanligini oshiradi. O'quv jarayoniga innovatsion metodlarni qo'shish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin;

- O'quvchilarda tanqidiy fikrlash rivojlanadi.
- Axborotni tez izlash, tahlil qilish va saralash ko'nikmalari shakllanadi.
- Jamoaviy va mustaqil o'rganish qobiliyatlari rivojlanadi.
- O'quvchilar raqamli texnologiyalar bilan ishlashni o'rganadi.

Tajriba va izlanishlar

Kreativlikni rivojlantirishda o'quv muhitining ochiqligi, o'qituvchining erkinlik beruvchi yondashuvi va rag'batlantiruvchi topshiriqlarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Finlandiya ta'lim tizimida o'quvchilarga mustaqil loyiha ishlari, guruhlarda ishlash va hayotiy muammolarni hal qilishga doir mashg'ulotlar berilishi ularning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'zbekistonda ham turli maktablarda kreativlikni oshirishga qaratilgan tajribalar o'tkazilmoqda. Jumladan, Andijon viloyatidagi ayrim umumiy o'rta ta'lim maktablarida darslarda klasterlar tuzish, jamoaviy bahs-munozaralar uyushtirish va ijodiy yozuv mashqlari orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlari faollashtirilmoqda.

Toshkent davlat pedagogika universiteti olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o'quvchilarning kreativlik darajasi darsda berilgan topshiriqlarning shakliga bog'liqligi aniqlangan. Ya'ni, ochiq tipdagi savollar, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar kreativlikni kuchliroq rag'batlantiradi.

Zamonaviy dunyoda kreativlik quyidagi sabablarga ko'ra muhimdir:

1. Muammolarni samarali hal qilish. Hayot va ish faoliyatida doimo muammolar paydo bo'ladi. Kreativ fikrlash orqali standart yondashuvlardan chiqib, muammolarni tez va o'ziga xos yo'llar bilan hal qilish mumkin.

2. Innovatsiyalar va rivojlanish. Yangi mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalar yaratishda kreativlik asosiy rol o'ynaydi. Kreativ insonlar mavjud bilimlar asosida yangilik kiritishga qodir bo'ladilar.

3. Moslashuvchanlik va tezkor o'rganish. Tez o'zgarayotgan dunyoda yangi bilimlarni egallash va yangiliklarga moslashish zarur. Kreativ odamlar o'zgarishlarga tez moslashib, ulardan foyda olish yo'llarini topadilar.

4. Ta'lim va o'qitish jarayonini yaxshilash. O'qituvchilar uchun kreativlik darslarni qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. O'quvchilar uchun kreativ tafakkur mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5. Raqobatbardoshlik va martaba imkoniyatlari. Ish beruvchilar kreativ va innovatsion fikrlaydigan xodimlarni qidirishadi. Kreativ odamlar o'z kasbiy sohasida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

“Kreativlik”ni rivojlantiruvchi topshiriqlar

	Topshiriqlar	Topshiriq sharhi
1	“Agar....”	Agar inson uchishni o'rganib olsa, hayot qanday o'zgarardi? Agar men kosmosda bo'lsam... - O'quvchilar bu savolga turlicha g'oyalar bildiradilar, bu divergent fikrlashni rag'batlantiradi.
2	“Rasmga asoslangan hikoya tuzish”	O'qituvchi rasm ko'rsatadi, o'quvchilar esa shu rasm asosida noodatiy hikoya yozadilar.
3	“Ixtiro “topshirig'i	O'quvchilarga muammo beriladi (masalan, issiqda uy sovitish muammosi) va ular o'z ixtirolarini yaratishadi
4	“O'ylab top va bahslash”	O'quvchilar yangicha g'oya ilgari suradi, qolganlari esa uni qo'llab-quvvatlaydi yoki qarshi fikr bildiradi.

Xulosa va tavsiyalar.

O'quvchilarning kreativlik qobiliyatini rivojlantirish – bu zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Kreativlikni rag'batlantirish orqali nafaqat o'quvchilarning fanlarga qiziqishi ortadi, balki ular mustaqil fikrlovchi, muammolarga o'zgacha yondasha oladigan shaxslar sifatida

shakllanadi. O'qituvchilar quyidagi tavsiyalarga amal qilgan holda o'z darslarini yanada ijodiy tashkil etishlari mumkin:

- Savollarni ochiq shaklda berish;
- Muammoli vaziyatlar yaratish;
- Ijodiy topshiriqlar va loyihalarni qo'llash;
- Baholashda ijodiy yondashuvni inobatga olish.

Shuningdek, ta'lim tizimida kreativ fikrlashga oid treninglar, seminarlar va mahorat darslari o'tkazish o'qituvchilarning salohiyatini oshirishda muhim omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr. <http://lex.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni\ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda
3. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. –T.:TDPU,2015y.
4. Ibragimova G.N. "Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish" \Monografiya. –T: "Fan va texnologiyalar",2016-y.
5. Guilford J.P. (1967). The Nature of Human Intelligence.
6. Torrance E.P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking.
7. Vygotsky L.S. (1978). Mind in Society.
8. De Bono E. (1992). Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking.
9. Mamatova M., Tursunov U. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va kreativlik. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
10. Qodirova M. (2023). Kreativ o'qituvchi va innovatsion ta'lim. – Andijon: Ilm ziyo.

Omonova Dildora Nekmurod qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd),
boshlang'ich ta'lim kafedrası doktoranti

ONA TILI TA'LIMI VA NUTQ FAOLIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarning sintaktik mashqlar vositasida ularning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari va usullari haqida fikr yuritilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda dastlab o'rgatiladigan sintaktik mashqlarning turlari va vositalari haqida so'z yuritilgan. Gap tarkibi, so'z birikmasi hamda ularning ajratish ko'nikmasi haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. nutq usullari, nutqiy kompetensiya, sintaktik mashqlar, so'z birikmasi, gap, mashq va topshiriq, lingvistik tushuncha, til qurulishi, kommunikativ kompetensiya, matnni anglash.

ОБУЧЕНИЕ РОДНОМУ ЯЗЫКУ И РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация. В статье рассматриваются пути и методы развития речевых компетенций учащихся младших классов посредством синтаксических упражнений. Обсуждаются типы и инструменты синтаксических упражнений, которым изначально обучали учащихся начальной школы. Также были рассмотрены структура предложений, словосочетания и способность их различать.

Ключевые слова: речевые методы, речевая компетенция, синтаксические упражнения, словосочетание, предложение, упражнение и задание, языковая концепция, структура языка, коммуникативная компетенция, понимание текста.

NATIVE LANGUAGE EDUCATION AND SPEECH ACTIVITIES

Annotatsion. This article discusses the ways and methods of developing the speech competence of primary school students through syntactic exercises. The types and means of syntactic exercises that are initially taught to primary school students are discussed. The structure of sentences, word combinations, and their skills of separation are also discussed.

Keywords: speech methods, speech competence, syntactic exercises, word combination, sentence, exercise and task, linguistic concept, language structure, communicative competence, text comprehension

Kirish. Ona tili ta'limi o'quvchilarda nutq madaniyatini, fikrlash qobiliyatini va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda tilning fonetik, leksik, grammatik va stilistik jihatlari o'rganiladi. Nutq faoliyati esa tilni amaliyotda qo'llashni, ya'ni og'zaki va yozma nutqni shakllantirishni anglatadi. Bevosita ona tilida bolaning nutqini rivojlantirish uchun amaliy ishlar juda muhim hisoblanadi. Ona tilida bajariladigan amaliy ishlarni biz 3 guruhga ajratishimiz mumkin:

1.Xotirlash-oldin o'rganilgan til hodisalarini qayta xotirlashga asoslangan amaliy ishlar. Bu ishlar ikki turlidir.

1.Umumlashtiruvchi xotirlash.

2. Tayyorlovchi xotirlash.

Umumlashtiruvchi xotirlash (takrorlash). Til sathlari o'zaro bog'liq bo'lgan yaxlit tizim bo'lsa ham, bu tizimning, zanjirning har bir bo'g'ini nisbatan mustaqil tizimchadir va uning har bir bo'g'ini alohida-alohida mavzular sifatida o'rgatiladi.

Tayyorlovchi xotirlash. Til bir tizim bo'lib, uning barcha sathlari bir-biriga uzviy bog'liqdir. Shuning uchun ham tilning har bir sath birligi serqirra, ko'p vazifali, ko'p ma'noli birlikdir. Bu birliklarning bir Tomoni bo'limda o'rganilsa, uning ikkinchi qirrasini xusussan boshqa bo'limda o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda esa nutq faqatgina fikrni to'liq bayon etish vositasi bo'libgina qolmay, balki uni shakllantirish quroli hamdir. Jumladan Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: "Nutqni o'stirish va rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar, balki sifat jihatdan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir". K.D.Ushinskiy

bolalarni ona tilida o'qitishning zarurligini asoslab, bolalarga ona tilini dastlabki o'qitish metodikasini ishlab chiqar ekan, bolalar tilni o'zlashtirishlarining til bilan tafakkurning o'zaro munosabatlarini falsafiy, o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitishga asoslangan xususiyatlari va qonuniyatlari borasida o'z fikrlarini bildiradi.

A.A.Leontev L.S.Vigotskiy va A.N.Leontevning qoidalariga tayangan holda, asosiy faoliyat turi sifatida qaraydigan nutqiy faoliyat shakllanishi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qayd etishicha, bola nutqini rivojlantirish-bu eng avvalo, muloqot usullarini rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish til qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda

Muhokama va natijalar. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning sintaktik mashqlar vositasida og'zaki va yozma nutqini o'stirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, darsliklarda berilgan sintaktik mashqlarni bajartirish jarayonida o'quvchilarning bilish, sezish, anglash, tushunish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Yangi avlod darsliklari asosida o'quvchilarning o'qitishdan asosiy maqsad- lingvistik bilimlar, hayotiy ko'nikmalar va nutq malakalarini shakllantirishga qaratilgan bilimlar ko'zda tutilgan.

Metodik manbalarda boshlang'ich sinflarda beriladigan sintaktik bilimlar o'quvchilarga amaliy va nazariy o'rgatilishi qayd qilingan. Boshlang'ich sinflarda sintaksisga oid bilimlarni amaliy o'rganish savod o'rgatish davridanoq boshlanadi va 3-4-sinfda ham davom ettiriladi. Boshlang'ich sinfda "So'z birikmasi", "Gap", "Darak gap", "So'roq gap", "Buyruq gap", "His-hayajon gap", "Sodda gap", "Gap bo'laklari", "Gapning uyushiq bo'laklari", "Undalmali gaplar" mavzulari nazariy o'rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar bajariladi va mana shu mashqlarni bajartirish orqali bevosita o'quvchilarni nutqiy kompetensiyasini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nutqiy kompetensiya til ta'limining quyidagi 4 komponentini rivojlantirishni nazarda tutadi:

1. Tinglab tushunish (eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, dolzarb mavzulardagi radio va teledasturlarni tushunish);

1-sinf ona tili darsligining 35-mavzu 12-15-sahifalarida o'quvchiga ot so'z turkumini tushuntirish maqsadida 4-mashq berilgan bo'lib, unda o'quvchining tinglangan matni asosida, matnga sarlavha qo'yish topshirig'i berilgan.

2-sinf ona tili darsligining 2-qism 19-mashq, 19-sahifasida berilgan so'zlarni o'qing. So'zlarning audio matnini tinglang. Savollar yordamida so'zlarni bog'lang.

Bevosita ushbu mashq orqali o'quvchining tinglash hamda eshitgan so'zlarini yoddan yozish uchun ko'nikma hosil qiladi.

Berilgan so'zlardan namunalar:

Otliq	qurildi
Ziyoda	boshlandi
Mevalar	ochildi
Binolar	bordi
Ta'til	pishdi

Shu tartibda o'quvchi mashqlarni ketma- ketlikda bajarishni boshlaydi. Ushbu mashqlarni bajartirish orqali o'quvchida uning tinglash va nutq boyligini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

2. Gapirish (monologik, dialogik og'zaki nutq turlarida o'z shaxsiy qarashlari va fikrlarini bildirish, mavzu doirasida taqdimot qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish);

1-sinf ona tili darsligining 46-sahifasi 5-mashqida gaplarni ketma-ketligini aniqlab, matnni ko'chiring. Ko'chirilgan matnni diolog tarzda ifodalab yozing. O'qilgan matnni ma'nosini izohlab takrorlab ayting.

1. Qiziqchi sahnaga iti Bim, mushugi Malla va toycho'g'i Qashqa bilan chiqdi.
2. Sirkdan quvnoq kayfiyatda qaytdik.
3. Yakshanba kuni sirkka bordik.

2-sinf ona tili darsligining 3-qism 18-mavzu "Kelajak o'z qo'lingda" mavzusida diolog shaklda matn berilgan bo'lib, diologni o'qing va tushunganingizni yoddan aytib bering.

3. O'qish. Mavzuga oid materiallarni, adabiy-badiiy matnlarni, ommabop materiallarni (gazeta, hikoya, shaxsiy va elektron xatlarni) o'qish;

Demak bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklarining deyarli barchasida matnlarni audio shakli berilgan bo'lib, o'quvchi uni tinglash va tinglangan matnini yozish yoki aytib berish topshirig'i beriladi.

2-sinf ona tili darsligining 1-qismi 38-sahifasi 8-mashqda Amur Temur haqida matn berilgan bo'lib, adabiy matnni o'qib tushunish topshirig'i berilgan. Ushbu matnni o'quvchi audio matn shaklda ham tinglashi mumkin.

3-sinf ona tili darsligining 2-qism 66-sahifa 85-mashqda adabiy matn berilgan bo'lib, matndagi ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ma'nosini izohlang. Hamda matnni o'zingizni tushunchangiz bilan aytib bering. O'quvchi matnni o'qib tushunganini aytib berishga harakat qiladi.

4. Yozish (diktant, bayon, insho yoza olish, ijodiy matnlar tuza olish, rasmiy ish qog'ozlarini yuritishni bilish)

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklarida o'quvchining ijodiy qobiliyatini yanada rivojlantirish uchun loyiha ishlari berilgan bo'lib, bunday topshiriqlar orqali asosan o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan.

2-sinf ona tili darsligining 4-qismi 59-sahifasida 13-mashq berilgan bo'lib, bunda o'quvchilarga devoriy gazeta yasash va shu devoriy gazetani bajarish tartibini loyiha ishi sifatida berilgan.

3-sinf ona tili darsligining 2-qism 20-sahifa 6-mavzuda Ijodkorlik soati loyiha ishi berilgan bo'lib, ushbu loyiha ishi orqali bevosita o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek boshlang'ich sinflarda o'quvchining sintaktik mashqlarni tahlil qilish va ularda o'quvchilar nutqida foydalanish bo'yicha quyidagi mashqlardan foydalaniladi.

– gapni so'roq, darak, buyruq va istak ohangida o'qing;

– sodda gapni qo'shma gapga aylantiring;

– qo'shma gaplarni sodda gaplar bilan ifodalang;

– ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantiring;

– nuqtalar o'rniga kerakli tinish belgisini qo'ying;

– matnda qo'yilgan tinish belgilarning qo'llanilish sabablarini izohlang.

– matnni mazmunga putur etkizmay qisqartiring;

– hikmatni matnga aylantiring;

– turli mavzudagi maqol va hikmatlarni bir umumiy mazmunga birlashtiring; – tarjimai

hol matnini tavsifnomaga aylantiring;

Darsliklarda berilgan ushbu mashqlarni bajartirish orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchida nutqining chiroyli bo'lishi uning to'g'ri va grammatik gap tuzishi uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik tushunchalarni o'rgatishning metodik imkoniyatlari keng bo'lib, faqatgina undan samarali va yuqori natijaga erisha olishni ko'zlab foydalanish zarurdir. Chunki o'quvchi boshlang'ich ta'limda ona tilini puxta egallasa, og'zaki va yozma nutqi ravon bo'lsa yuqori sinflarda ham qiynalmaydi gap tuza olish imkoniga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гуломов А., Неъматов Х. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.

2. Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш Пед. фанл. бўйича фал. док. (PhD) илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: 2019. -22 б.

3. Yo'ldosheva D.N. Она тили та'лими maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168 b.

4. "Ona tili darsligi 2-sinf" 1-qism. "Novda".T-2023.

5. "Ona tili darsligi 3-sinf" 2-qism. "Novda".T-2023.

6. Тошхўжаева Д. Матн мазмунини ўз сўзлари билан қайта ҳикоя қилишга ўргатишнинг методик асослари: Пед. фан. ном. ... дис.–Тошкент, 2000

7. Давронов И. Алгоритмик машқ ва унинг хусусияти.// Филология ва услубиёт масалалари. Илмий –услубий маколалар тўплами.–Бухоро: 2010. – 188–193 б.

8. Usman A., Avizov B. O'zbek tili grammatikasi. Birinchi bo'lim. Fonetika va morfologiya. To'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun darslik. – Т.: Ozdavnashr, 1939. – 235 b.

Qosimova Mavluda Muhammadovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
dotsenti

Burxanova G.Z.
Buxoro davlat pedagogika instituti
2- bosqich talabasi

BIRINCHI SINIF O'QUVCHILARINI GEOMETRIK MATERIALLAR BILAN TANISHTIRISHNING QULAY USULLARI

Annotatsiya. Bu maqolada boshlang'ich o'quvchilariga geometrik materiallarni o'rgatishning usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: geometric masala, uchburchak, to'rtburchak, nuqta, to'g'ri chiziqli, kesma.

УДОБНЫЕ СПОСОБЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ ПЕРВОКЛАССНИКОВ С ГЕОМЕТРИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ

Аннотация. Работа над геометрическим материалом в начальных классах составление и решение творческих задач учащимся является объектом данной статьи.

Ключевые слова: задача, геометрическая задача, треугольник, четырёхугольник, пример, задание, прямая линия, отрезок.

CONVENIENT WAYS TO INTRODUCE FIRST GRADERS TO GEOMETRIC MATERIALS

Annotation. The work with arithmetic tasks in initial classes, drawing up and decision of creative tasks by the pupils is object of given clause.

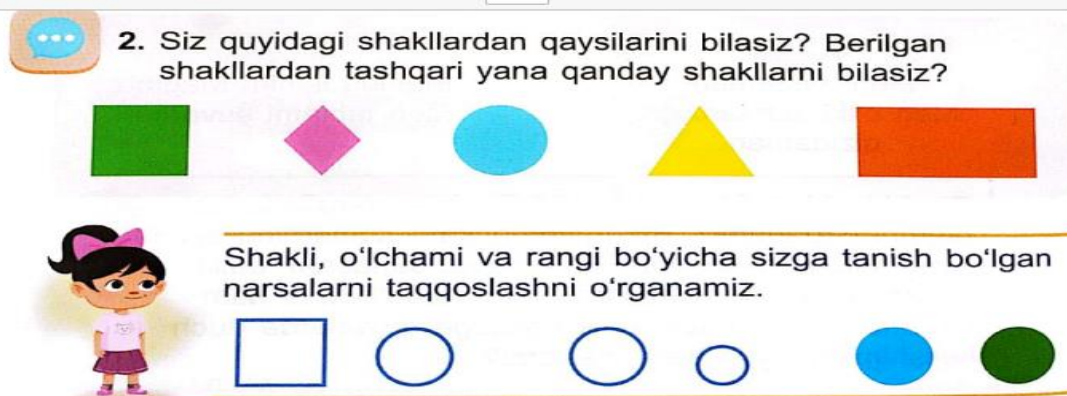
Keywords: matter, geometrical task, arithmetical action, example, task, straight line, cross section

1 – 4-sinflar uchun yaratilgan yangi zamonaviy maktab darsliklari 4K modeliga asoslangan innovatsion yondashuvni qamrab oladi. Ushbu metodologiya bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, quyidagi asosiy kompetensiyalarni o'z ichiga oladi:

Kreativ, kritik fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya tamoyillari asosida tuzilgan bu darslik o'quvchilarda ijodiy yondashuv, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi. Darsliklar, asosan, xalqaro baholash dasturlari talablari bo'yicha ishlab chiqilgan bo'lib, o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan. O'qituvchining asosiy vazifasi matematika darslarida mustaqil, erkin, ijodiy va kreativ fikrlay oladigan raqobatbardosh, dunyo bozorida o'z qarashiga ega o'quvchilarni tarbiyalashdan iboratdir. Bunday o'quvchilarni tarbiyalash ularga fan asoslarini chuqur o'rgatish va to'g'ri yo'naltirish bilan amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini geometrik materiallar bilan tanishtirishdan asosiy maqsad o'quvchilarga to'g'ri chizish kesmasi, burchaklar, geometric shakllar (uchburchak, to'rtburchak, ko'pburchak)ning aniq ko'rsatmali tasvirini berish shakllarining ba'zi xossalari ko'rib chiqish va bu bilimlardan bolalarning uzunlik va yuzalarni o'lchay olish malakalarini egallashga foydalana olishni hamda yuqori sinf matematika kursi uchun poydevor yaratishdan iboratdir. Geometrik materiallarni o'quvchilarga o'rgatish jarayonida o'qitishning shunday metodlaridan foydalanish kerakki, natijada o'quvchilarda aniq geometric tasavvurlar hosil bo'lsin. O'zlashtirish jarayon boshidan oxrigacha faol, aniq va ko'rgazmali bo'lishi, tushuntirish davomida amaliy mashqlardan keng foydalanishimiz zarur. Yangi avlod darsliklarida dastlabki mavzulardan boshlab o'quvchilarning maktabgacha ta'lim tashkilotlartida olgan geometric bilimlarini mustahkamlash maqsadida geometric topshiriqlar berilgan.

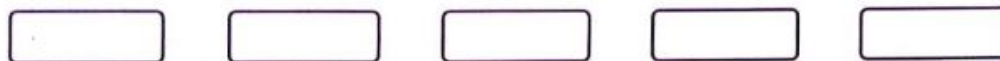

(1-sinf 1-qism 4- betdagi geometric topshiriq) . Bunday topshiriqlar orqali o'quvchilar o'zlariga tanish bo'lgan to'g'ri to'rtburchak, doira, uchburchak, kvadrat kabi shakllarni ajratib berishlari va ularning muhim bo'lmagan xossalari- ranglari haqida gapirib berishlari talab qilingan. Geometrik shakllarning muhim xossalari; uchburchakning uchta tomonga, uchta uchga, qolaversa uchta burchakka ega bo'lishi, to'g'ri to'rtburchakning, kvadratning muhim xossalari oshkormas holda hayotiy misollar orqali o'gatilib boriladi. Masalan, quyoshning doira shakli bilan, to'g'ri to'rtburchakni televizor, deraza oynasi, uchburchakni uchburchakli somsaga qiyoslab yana tevarak atrofda shunday predmaetlarni topib qiyoslash topshirig'i berilsa, o'quvchilarning mustaqil ishlash va fikrlashlari uchun zamin tayyorlanadi.

Darslik sahifalarida o'quvchilar tayyor geomemtrik shakllar bilan ish olib bormay, balki yasash, qirgish, cho'plar bilan ishlash, modellastirish, qog'oz varog'ini buklash orqali shakllar hosil qilish va ulardan foydalangan holda o'zlari ham shakllarni chizishlaridan (xususan, qachonki tanish shakl murakkab shaklning elementlaridan biri bo'lsa) va atrof borliqdan taniy olishlari, yasay bilishlari ham kerak. Geometric materiallarni o'qitish jarayonida muammoli ta'limdan foydalanish orqali o'quvchilarchilarning tasavvur qilish, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

5. To'g'ri to'rtburchaklar rasmini shunday chizib davom ettiringki, ular mashinaga o'xshash bo'lsin hamda ikkitasi o'ng tomonga, uchta chap tomonga qarab harakatlansin.

(1-sinf, 1-qism 9-bet) Bunday geometrik topshiriqlar o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Bu to'rtburchaklarni yonidan yana to'rtburchak chizishni, ularni birlashtirish orqali mashinaga o'xshash shakl hosil bo'lishini tasavvur qila olishi kerak.

1-sinf o'quvchilariga dastlabki geometric shakllar haqidagi tushunchalarini mustahkamlash quyidagi tartibda amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Masalan, o'quvchilarda "uchburchak haqida tushuncha berish uchun magnit doskaga har xil tuzilishdagi rangli uchburchaklarni osib bu shakllar nimasi bilan farq qilishi so'raladi?" O'quvchilar ko'rib turgan figuralarni farqini, ya'ni rangini, tuzilishi, katta – kichikligini javob tariqasida aytishadi. Ammo figuralar bir – biri bilan farq qilsada, (rasmi, tuzilishi, katta – kichikligi bilan) bular nimasi bilan o'xshashligi so'raladi unda o'quvchilar bu shaklning tomonlari, uchlari, burchaklari uchta ekanligini aytishadi. Bunday figuralarning qanday nomlanishini o'qituvchi so'rab oladi. O'qituvchi kartondan kesilgan uchta uchburchak ko'rsatadi (birinchisi katta, ikkinchisi kichik, uchichisi kichkina) va bu shakllar nima ekanligini so'raydi "Nima uchun bular ham uchburchak deyiladi?. O'qituvchi uchburchakda nechta tomon, nechta uch va nechta burchak borligini ta'kidlab so'raydi. Uchburchakka boshqa nom qo'yish mumkinmi? Analiz qilinganda bu termin "uchburchak" va unga o'xshash so'zlarni ajratib olish kerakki - uch va uchburchak, o'qituvchi tushuntirib, o'quvchi buni tushunib sintez qiladi va uchburchak degan nom bu shakl uchun eng qulay ekanligini aytadi. Xuddi shunday tahlil to'rt burchak va ko'pburchak uchun bajariladi. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarga har xil materiallardan: cho'plardan, plastilindan, qog'oz va kartondan uchburchaklar yasash topshirig'i beriladi. Geometrik shakllarni yasashda qog'ozga nuqtalar qo'yib, grafik tasvirlardan foydalanib, chizg'ich yordamida tutashtirib, yoki qog'oz buklash yordamida yasash ham mumkinligi o'rgatiladi. Albatta qog'oz kvadrat shaklda bo'lsa o'quvchilarning uchburchak yasashi ancha oson kechadi. Shu maqsad asosida o'quvchilarga savol beriladi

-o'quvchilar qo'limda qanday shaklni ko'rayapsiz?

- kvadrat

- bundan qanday shakllarni hosil qilishimiz mumkin?

- to'g'ri to'rtburchak va uchburchak
- qanday usulda?
- buklash yordamida. Mumkin bo'lgan holatlar buklab ko'rsatiladi.

O'quvchilarga bundan mashqlarni qog'ozda buklagan chiziqlarni ehtiyotkorlik bilan qirqib olishlari ham mumkin va bu figuralarni bir – biri bilan taqqoslashlari mumkinligi uqtiriladi.

“To'g'ri to'rtburchak” tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan materiallar ustida ishlash. Dskada har xil rangdagi to'rtburchaklar va ularning unga uch to'rtta to'g'ri to'rtburchaklar qolganlari to'rtburchaklar shuningdek birta, ikkita uchi to'g'ri bo'lgan to'rtburchaklarni va yana bitta ham to'g'ri burchagi bo'lmagan figuralarni osib qo'yadi. Ko'rgazmaga shunday tayyorlangan bo'lishi kerakki, ba'zi figuralar bir xil rangda (misol qilib olsak beshburchak va to'rtburchaklar bir xil rangda). O'qituvchi o'quvchilarga to'g'ri to'rtburchakning to'g'ri burchagini topishni taklif qiladi. Shu o'rinda to'g'ri burchakli to'rtburchak va kvadrat haqida muhim ma'lumot va xossalr takrorlanib olinadi. O'qituvchi bolalarga savol bilan murojaat qilib:

- O'ylab ko'ring, to'rtburchakni hammasi to'g'ri burchakli bo'lsa, qanday deb atashni va barcha tomonlari teng bo'lgan to'g'ri to'rtburchak nima deb atalishi so'raladi. Bolalar buni tushinishlari uchun qog'ozdan har xil modellar yasashlari kerak. Kvadrat haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish uchun barcha tomonlari teng bo'lgan to'g'ri to'rtburchak modelini qog'ozdan qirqib olishni va uni teng ikkiga buklash taklif qilinadi. Qanday shakllar hosil bo'lganligi so'raladi va o'quvchilar bilan analiz qilinadi

1-sinf matematika kursida yassi geometrik shakllar bilan birga hajmli shakllar bilan ham tushuntirish ishlari olib boriladi.

YASSI			HAJMLI		
doira			shar		
oval			silindr		
romb			piramida		
kvadrat			kub		
uchburchak			konus		
to'g'ri to'rtburchak			kuboid (to'g'ri burchakli parallelepiped)		

1-sinf 1-qism 12- bet. Bunday tushunchalar hayotiy predmetlar bilan solishtirish, taqqoslash orqali tushuntiriladi. Masalan: sharni koptokka, silindr- stakanga, kub- quttiga, kuboid- avtobusga qiyoslash orqali o'quvchilarning geometrik bilimlari chuqurlashtirilib, tasavvur qilish qobiliyatlari rivojlaniriladi. Vajmli shakllar nechta uch, nechta yoq va nechta qirraga ega ekanligini topish uchun tayyorlovchi tasvirlar berilgan bo'lib.

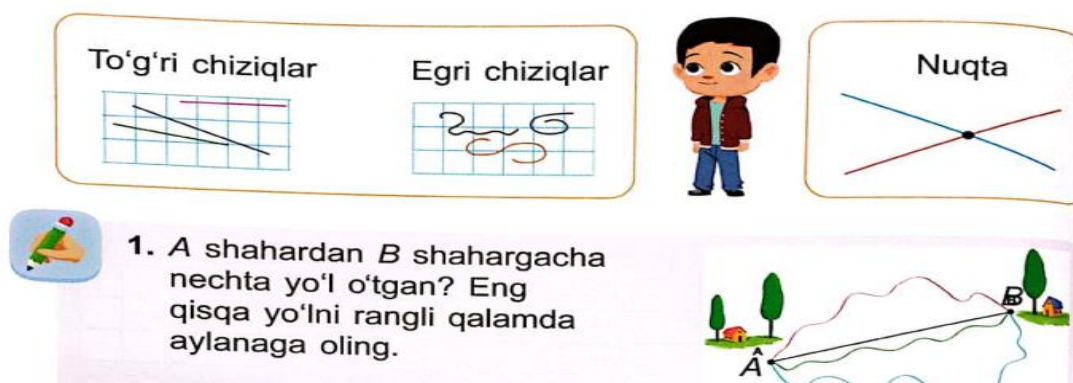
5. Kubchanning ko'rinmayotgan tomonlarida nechta nuqta bo'ladi? Ularni kataklarga belgilang.

21

Bu tasvir vositasida kubning ko'rinmaydigan yoqlari haqida ma'lumot berish orqali tasavvurlar hosil qilinadi. Albatta bunday tushuntirishlar ko'rgazmali amalga oshirishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

30. Nuqta. To'g'ri va egri chiziq

1-sinfda to'g'ri chiziq kesmi haqida ma'lumot beriladi. O'quvchilarga to'g'ri chiziq haqida dastlabki ma'lumotlarni shakllantirish uzun inlar yordamida amaliy ko'rsatilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ikki o'quvchi doskaga chiqib uzun ipni ikki qarama-qarshi tomonida tarang tortib davom ettirilishini ko'rsatish bilan o'quvchilarda to'g'ri chiziqni cheksiz ekanligi haqidagi tasavvurlarni hosil qilish mumkin bo'ladi. To'g'ri chiziq kesmasini tushuntirish ishi ham uzun to'g'ri chiziqni tarang tortib istalgan qismidan qaychi bilan qirchish orqali kesma hosil qilinadi. Kesma -bu belgilangan miqdorda ikki tomondan cheklanganligi amaliy tartibda ko'rsatiladi. Siniq chiziqni amaliy ishi sifatida uzun tarang tortilgan ipni bir necha o'quvchilar ishtirokida turli qismlaridan zig-zag usulda tortish orqali ko'rsatish mumkin. Egri chiziqni tushuntirish jarayonida engil atletika o'yinlaridan foylansa (televizorda ma'lum vaqt davomida) ham ijobiy natijaga erishish mumkin bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki 1-sinfda geometrik materiallar ko'rgazmali va ko'rsatmali amaliy usulda tushuntirish o'quvchilarning tasavvurlarini rivojlantirish bilan birga erkin mushohada yuritishga, kreativ fikrlashga o'rgatadi. Nazariy faktlar amaliy uslubda analiz qilinsagina kutilayotgan natijaga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova, M. M., & Usmonova, Z. U. (2022). BOSHLANG'ICH SINFDADA MATEMATIKA O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TEJAMKORLIK KO'NIKMASINI TARKIB TOPTIRISH. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 75-77.
2. Qosimov, F. M., & Qosimova, M. M. (2022). MATEMATIKADAN IJODIY O'QUV TOPSHIRIQLARINING METODIK XUSUSIYATLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(2), 206-211.
3. Qosimov, M. F., & Kasimov, F. F. (2021). Methods of teaching to solve non-standard problems. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.
4. Muhammedovich, Q. F., & Muhammedovna, Q. M. (2022). BOSHLANG'ICH SINFDADA ORTA ARIFMETIK SONNI TOPISHGA DOIR MASALALAR YECHISHGA O'RGATISH METODIKASI. *BAHQARORLIK VA ETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(4), 358-362.
5. QOSIMOVA, M. (2020). ON SOME TYPICAL PROBLEMS TO BE SOLVED IN PRIMARY SCHOOLS: ON SOME TYPICAL PROBLEMS TO BE SOLVED IN PRIMARY SCHOOLS. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 2(2).
6. Muhammedovich, Q. F., & Muhammedovna, Q. M. (2022). BOSHLANG'ICH SINFDADA ORTA ARIFMETIK SONNI TOPISHGA DOIR MASALALAR YECHISHGA O'RGATISH METODIKASI. *BAHQARORLIK VA ETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(4), 358-362.
7. Kasimov, F. M., & Qosimova, M. M. TECHNOLOGY OF WORK ON COMPARISON TASKS.
8. M.M. Kasimova S.Ikramova - The role of problems in developing students' creative thinking skills. *MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI jurnali* mart 2025 yil.

Рузиева Майрам Амриловна

преподаватель Бухарского государственного
педагогического институтаOrcid: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-7505-7850>**НОВЕЙШИЕ ПОДХОДЫ К РЕАЛИЗАЦИИ ТИПОВЫХ СТРУКТУРНЫХ
ЭЛЕМЕНТОВ МОДЕЛИ УРОКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

Аннотация. Современное образование требует постоянного обновления и адаптации образовательных моделей и методов. Одной из таких моделей является модель урока, которая служит основой для организации учебного процесса в начальной школе. В статье рассматриваются новейшие подходы к реализации типовых структурных элементов модели урока в начальной школе, направленные на повышение эффективности учебного процесса, активизацию познавательной деятельности детей, а также развитие их ключевых компетенций.

Ключевые слова: начальная школа, модель урока, структурные элементы, новейшие подходы, активные методы обучения, компетенции.

**THE LATEST APPROACHES TO THE IMPLEMENTATION OF TYPICAL STRUCTURAL
ELEMENTS OF THE LESSON MODEL IN ELEMENTARY SCHOOL**

Annotation. Modern education requires constant updating and adaptation of educational models and methods. One of these models is the lesson model, which serves as the basis for organizing the educational process in elementary schools. The article discusses the latest approaches to the implementation of typical structural elements of the lesson model in primary school, aimed at improving the effectiveness of the educational process, enhancing cognitive activity of children, as well as the development of their key competencies.

Keywords: elementary school, lesson model, structural elements, latest approaches, active teaching methods, competencies.

Введение. Урок в начальной школе является основным организационным и методическим элементом учебного процесса, что обуславливает важность тщательной проработки его структуры. Традиционная модель урока, состоящая из таких элементов, как введение в тему, объяснение нового материала, закрепление, контроль и подведение итогов, подвергается модернизации в соответствии с новыми требованиями образовательной политики и актуальными методическими подходами. Важным аспектом является создание условий для всестороннего развития ребенка, формирования не только знаний, но и навыков самостоятельной работы, критического мышления, коммуникации.

Структурные элементы модели урока

Типовая структура урока включает несколько ключевых этапов:

1. Введение в тему. На этом этапе ученики знакомятся с задачами урока, мотивируется интерес к предстоящему изучению нового материала. Важно, чтобы введение было динамичным и интерактивным, с элементами игры и задавания проблемных вопросов.

2. Объяснение нового материала. Это основной этап урока, на котором происходит передача знаний. Использование активных методов обучения, таких как проектная деятельность, коллективные обсуждения, работа в парах и группах, помогает детям усвоить информацию более эффективно.

3. Закрепление. После объяснения нового материала важно дать учащимся возможность закрепить полученные знания через практическую деятельность. Применение индивидуальных и групповых заданий, решение задач и тренингов способствует лучшему усвоению материала.

4. Контроль. На данном этапе происходит оценка степени усвоения материала учениками. Помимо традиционных форм контроля, таких как тесты и контрольные работы, широко применяются альтернативные формы оценки, например, самоконтроль, взаимооценка, использование электронных платформ для интерактивного тестирования.

5. Подведение итогов и рефлексия. Заключительный этап урока включает подведение итогов, обсуждение достижений и трудностей, с которыми столкнулись дети в ходе урока. Важно создать

атмосферу, способствующую самоанализу и саморефлексии, что стимулирует учащихся к осмыслению пройденного материала.

Новейшие подходы к реализации структурных элементов урока

В последние годы в образовательном процессе активно внедряются новые подходы и технологии, которые меняют традиционную структуру урока. Основными направлениями являются использование интерактивных технологий, активных методов обучения, индивидуализация и дифференциация, интеграция предметов и акцент на эмоционально-социальное развитие детей. Рассмотрим эти подходы более подробно.

Интерактивные технологии

Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) значительно меняет структуру урока. Современные интерактивные доски, планшеты, образовательные онлайн-платформы и мобильные приложения становятся неотъемлемой частью учебного процесса.

Пример:

- Введение в тему: учитель может использовать интерактивную доску для презентации видео или анимации, которые визуализируют новую тему. Например, при изучении биологии можно показать видеоролик о жизни растений, что поможет ученикам лучше понять тему.
- Объяснение нового материала: для объяснения новой темы можно использовать образовательные платформы, такие как Kahoot или Quizlet. Эти ресурсы позволяют учителю создавать интерактивные тесты, викторины, а ученикам — взаимодействовать с материалом в реальном времени, что делает процесс усвоения более динамичным.
- Закрепление знаний: на этапах закрепления учитель может предложить ученикам создать цифровые проекты или провести виртуальные экскурсии, например, по историческим или культурным памятникам. Это стимулирует детей к более глубокому погружению в тему через цифровые технологии.

Активные методы обучения

Активные методы обучения предполагают, что ученики не просто пассивно воспринимают информацию, а активно участвуют в учебном процессе, решая задачи, работая в группах или выполняя проектные задания. Это способствует лучшему пониманию и усвоению материала.

Пример:

- Проектная деятельность: например, при изучении темы "Экосистема" учащиеся могут быть разделены на группы, каждая из которых изучает отдельный аспект (например, растения, животные, взаимосвязи в экосистемах) и в конце урока презентует проект о том, как различные элементы экосистемы взаимодействуют.
- Ролевые игры и дискуссии: на уроках литературы можно организовать ролевые игры, в которых учащиеся играют роли персонажей литературных произведений. Например, в ходе изучения сказки "Колобок" дети могут представлять различных персонажей, обсуждать их поступки, что помогает развивать аналитическое мышление.
- Проблемное обучение: вместо того чтобы просто объяснять новый материал, учитель ставит перед детьми проблему, которую они должны решить самостоятельно. Например, при изучении математики можно предложить задачу, в которой ученики должны разработать план для строительства дома с ограниченными ресурсами, применяя различные математические методы.

Индивидуализация и дифференциация

Индивидуализация и дифференциация — это подходы, при которых учитель учитывает разные уровни подготовки и интересы учащихся, создавая условия для более успешного и комфортного усвоения материала каждым учеником.

Пример:

- Индивидуализация заданий: на уроках математики учитель может предложить разный уровень сложности задач для учеников в зависимости от их уровня подготовки. Например, для сильных учеников предложить более сложные задачи с многими этапами решения, а для учеников, испытывающих трудности, — задачи с меньшим количеством шагов и пояснениями.
- Использование дополнительных материалов: для детей с особыми потребностями или для детей, показывающих высокий уровень знаний, можно предложить дополнительные материалы. Например, в рамках урока по литературе ученики могут дополнительно изучать произведения того же автора, но более сложного уровня.
- Использование адаптивных технологий: онлайн-платформы, такие как Duolingo или Khan Academy, позволяют детям работать в своем собственном темпе и получать задания, которые

соответствуют их текущему уровню знаний. Эти платформы также предоставляют возможность отслеживать индивидуальный прогресс каждого ученика.

Интеграция различных предметных областей

Интеграция предметов предполагает связь и объединение знаний из различных областей знаний в рамках одного урока или учебного проекта. Это помогает ученикам увидеть практическую значимость изучаемых дисциплин и способствует формированию целостного восприятия мира.

Пример:

- Интегрированный урок по математике и искусству: при изучении геометрических форм на уроках математики можно предложить учащимся создать картину или аппликацию, используя различные геометрические фигуры. Это сочетание математики и искусства помогает ученикам увидеть практическое применение знаний.
- Интегрированный урок по литературе и истории: при изучении литературных произведений можно интегрировать элементы исторического контекста, например, при изучении "Песни о Роланде" — поговорить об исторических событиях эпохи Карла Великого, о средневековом обществе. Такой подход позволяет детям понять не только литературные особенности произведений, но и их связь с реальной историей.

Эмоционально-социальное развитие

Сегодня акцент в обучении делается не только на развитие умственных способностей, но и на эмоциональное и социальное развитие детей. Это включает в себя работу с эмоциями, развитие навыков общения и сотрудничества.

Пример:

- Эмоциональная рефлексия: в конце урока учитель может предложить детям обсудить, что им было интересно, что вызвало трудности, как они себя чувствовали во время работы. Такие практики развивают навыки саморегуляции и эмоционального интеллекта.
- Групповая работа: при выполнении заданий в группах дети учат работать в коллективе, решать проблемы совместно. Например, на уроках окружающего мира учащиеся могут работать в группах, исследуя влияние различных экологических факторов на здоровье человека. В процессе работы дети учат друг друга, обмениваются мнениями и вместе приходят к решениям.

Заключение

Новейшие подходы к реализации структурных элементов модели урока в начальной школе направлены на развитие у учащихся не только академических знаний, но и навыков, которые необходимы для успешной социализации и жизни в современном обществе. Внедрение интерактивных технологий, активных методов обучения, индивидуализация учебного процесса, интеграция дисциплин и внимание к эмоциональному развитию детей позволяют сделать процесс обучения более интересным, эффективным и направленным на формирование целостной личности.

Преимущества и вызовы новейших подходов

Внедрение новейших подходов в организацию и структуру урока в начальной школе предоставляет множество преимуществ для всех участников образовательного процесса. Однако, как и любой процесс изменений, эти подходы несут с собой определенные вызовы. В данном разделе мы рассмотрим основные преимущества и возможные трудности, связанные с внедрением новых методов.

Преимущества новейших подходов

Повышение мотивации учеников

Одним из основных преимуществ использования новых методов и технологий является значительное повышение мотивации учащихся. Традиционные методы часто не дают возможности детям активно участвовать в учебном процессе, а использование современных технологий и активных методов обучения позволяет вовлечь детей в урок на всех этапах.

Пример:

- На уроках литературы учитель может использовать интерактивные платформы, такие как Quizlet или Kahoot, для создания викторин по прочитанным произведениям. Эти игры делают процесс обучения более увлекательным, вовлекают детей в процесс, помогают им запомнить ключевые факты и идеи произведений.

Развитие критического мышления и самостоятельности

Современные подходы, такие как проектная деятельность и проблемное обучение, способствуют развитию у детей критического мышления. Вместо того чтобы давать готовые ответы, учителя учат детей анализировать информацию, делать выводы и работать над решением проблем.

Пример:

- На уроках окружающего мира дети могут разрабатывать проекты на тему экологии. Например, изучая проблемы загрязнения окружающей среды, они могут предложить собственные способы решения проблемы. Такой подход стимулирует их искать информацию, анализировать данные, принимать участие в дискуссиях и самостоятельно находить решения.

Развитие коммуникативных навыков и умения работать в команде

Использование методов групповой работы, ролевых игр и других активных подходов развивает у детей коммуникативные навыки и способность работать в команде. Эти навыки являются важной частью образования, так как в будущем они понадобятся в любой профессиональной деятельности.

Пример:

- На уроках искусства дети могут работать в группах, создавая коллективные проекты, такие как создание стенгазет или театральных постановок. Работая вместе, они учат друг друга, обсуждают идеи, распределяют задачи и приходят к общему результату.

Укрепление взаимосвязи между теорией и практикой

Интеграция различных предметов и использование реальных примеров в учебном процессе помогают детям увидеть практическое применение знаний и умений. Это делает обучение более осмысленным и полезным в реальной жизни.

Пример:

- На уроках математики ученики могут работать с реальными данными, например, рассчитывая бюджет школьного мероприятия или проектируя модели зданий. Это помогает детям увидеть, как математические знания могут быть использованы в реальных жизненных ситуациях.

Подготовка к жизни в цифровом обществе

Использование ИКТ и цифровых ресурсов помогает детям освоить современные цифровые навыки, которые становятся все более важными в повседневной жизни и на будущей профессиональной деятельности.

Пример:

- На уроках английского языка дети могут использовать программы для изучения языка, такие как Duolingo, и участвовать в международных видеоконференциях, общаясь с носителями языка. Это дает им практический опыт использования языка в цифровом формате и готовит к реальному общению в сети.

Вызовы новейших подходов

1. Недостаточная подготовленность учителей

Одним из основных вызовов внедрения новейших подходов является недостаточная подготовленность учителей к использованию новых технологий и методов. Даже если в школе есть необходимое оборудование, не все педагоги готовы или умеют эффективно использовать его в обучении.

Пример:

- Учитель может не знать, как правильно интегрировать использование интерактивных досок в процесс объяснения нового материала, или может столкнуться с трудностями при использовании онлайн-платформ для тестирования и оценивания учеников.

Требования к ресурсам и времени

Новейшие методы требуют больших временных затрат на подготовку материалов и планирование уроков. Например, проектная работа требует от учителя не только подготовки задания, но и координации работы группы, помощи в решении проблем, а также проверки промежуточных результатов.

Пример:

- Для проведения проектного урока учитель должен заранее подготовить план, определенные задания, проконсультировать учеников, а также проводить дополнительные консультации по ходу работы над проектом. Это требует дополнительного времени и усилий, что может быть проблемой для учителей, которые работают с большим количеством классов.

Перегрузка учеников информацией

Использование множества цифровых инструментов и методов может привести к перегрузке информации и созданию излишней стимуляции для учащихся. Особенно важно соблюсти баланс между активными методами обучения и временем для осмысления материала.

Пример:

- Если на каждом уроке использовать только цифровые ресурсы и интерактивные задания, дети могут устать от постоянной работы с экранами. Это может повлиять на их способность сосредоточиться на учебном материале и снизить усвоение информации.

Необходимость изменения структуры учебного процесса

Внедрение новых подходов требует изменения структуры учебного процесса. Это может быть связано с изменениями в расписании, необходимостью пересмотра учебных планов, а также с реорганизацией традиционной формы контроля (например, переход на проектные оценки вместо стандартных контрольных работ).

Пример:

- В некоторых школах для организации проектной деятельности может потребоваться больше времени на уроках, что приводит к необходимости перераспределения учебного времени между другими предметами. Это может столкнуться с сопротивлением со стороны традиционно ориентированных педагогов или школьных администраторов.

Дисбаланс в доступности технологий

Не все школы имеют равный доступ к современным технологиям, что может создать неравенство в обучении. Учебные заведения в сельской местности или с ограниченным бюджетом могут не иметь возможности внедрить все современные методы.

Пример:

- В некоторых школах может отсутствовать доступ к интернету или цифровым устройствам, что ограничивает возможности учителей по использованию онлайн-ресурсов и технологий. Это может стать препятствием для реализации подходов, ориентированных на использование ИКТ.

Заключение

Внедрение новейших подходов в образовательный процесс — это шаг к более гибкому, современному и персонализированному обучению. Преимущества, такие как повышение мотивации учащихся, развитие критического мышления и коммуникативных навыков, делают эти подходы крайне важными для подготовки детей к жизни в современном мире. Однако для эффективного применения этих методов необходимо преодолеть ряд вызовов, таких как подготовка учителей, необходимость изменений в учебном процессе и проблемы с доступом к технологиям. Важно найти баланс между инновациями и традициями, чтобы создать гармоничную образовательную среду.

Новейшие подходы к реализации типовых структурных элементов модели урока в начальной школе ориентированы на создание условий для развития учащихся в разных сферах, включая познавательную, эмоциональную и социальную. Активные методы обучения, использование информационных технологий и индивидуализация обучения способствуют повышению качества образования, развитию ключевых компетенций учащихся и их подготовке к жизни в обществе знаний. Важно, чтобы процесс внедрения этих подходов был продуманным и последовательным, с учетом как потребностей учеников, так и профессиональной подготовки педагогов.

Использованных литературы

1. Рузиева М. А. Основы Профессиональной Подготовки Будущих Учителей К Моделированию Урока В Условиях Вариативности Начального Образования //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2024. – Т. 26. – С. 27-30.
2. Рузиева М. А. Логико-Исторический Анализ Развития Вариативных Систем Обучения //Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2023. – Т. 24. – С. 42-45.
3. Рузиева М. А. РАЗВИТИЕ ВАРИАТИВНОСТИ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ РЕШЕНИИ ПРОСТЫХ ЗАДАЧ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – Т. 20. – №. 4. – С. 114-124.
4. Косимов Ф. М., Рузиева М. А. Решение среднее арифметических задач //Научно-практическая конференция. – 2021.
5. Рузиев У., Рузиева М. А. АГРЕССИЯ ПЕДАГОГА И ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЙ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1059-1062.
6. Roziyev, Umar. "AGGRESSION OF THE TEACHER AND THE FORM OF MANIFESTATIONS." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 7.7 (2021).

Qutbedinov Axmat Kenjayevich
Navoiy davlat universiteti fizika va
astronomiya kafedrası professori
axmat_1952@mail.ru

Mavlonova Yulduz Ilhomovna
Navoiy davlat universiteti texnologik
ta'lim kafedrası dotsenti
yulduz1804@gmail.com

TEKNOLOGIYA TA'LIMDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologik ta'limda ekologik tarbiyaning ahamiyatini ilmiy tahlil qilingan. Maqolada ekologik tarbiyaning texnologiya bilan integratsiyasi, barqaror rivojlanish g'oyalarini shakllantirish va tabiatni asrab-avaylashda texnologik ta'limning roli o'rganiladi. O'quvchilarga atrof-muhitni himoya qilish va resurslarni samarali boshqarish nuqtai nazaridan qo'llashni o'rgatish, ularning ekologik ongini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada ekologik muammolarga innovatsion yechimlarni yaratishda texnologiyalarning ahamiyati va ekologik mas'uliyatni shakllantirishda o'quvchilarning roli haqida so'z yuritiladi. Texnologik ta'lim orqali ekologik ongni rivojlantirish, barqaror rivojlanish va mas'uliyat hissini yaratishga hissa qo'shish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Tayanch so'zlar: Texnologiya ta'limi, ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish, atrof-muhit muhofazasi, amaliy mashg'ulotlar, eko-ta'lim, tabiatga ehtiyotkorlik, ta'limda innovatsiyalar, yashil texnologiyalar, o'quvchilarda ekologik ong, integratsiyalashgan ta'lim, ijtimoiy mas'uliyat, ekologik muammolar.

ЗНАЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье представлен научный анализ важности экологического образования в технологическом образовании. В статье исследуется интеграция экологического образования с технологиями, роль технологического образования в формировании идей устойчивого развития и сохранения природы. Обучение учащихся тому, как защищать окружающую среду и эффективно использовать ресурсы, помогает развивать их экологическую сознательность. В статье также обсуждается важность технологий в создании инновационных решений экологических проблем и роль студентов в воспитании экологической ответственности. Он демонстрирует потенциал развития экологической осведомленности, содействия устойчивому развитию и формирования чувства ответственности посредством технологического образования.

Ключевые слова: Технологическое образование, экологическое образование, устойчивое развитие, охрана окружающей среды, практическое обучение, экологическое образование, забота о природе, инновации в образовании, зеленые технологии, экологическое сознание учащихся, интегрированное образование, социальная ответственность, экологические проблемы.

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN TECHNOLOGY EDUCATION

Annotation. This article provides a scientific analysis of the importance of environmental education in technological education. The article examines the integration of environmental education with technology, the role of technological education in the formation of ideas of sustainable development and the preservation of nature. Teaching students to use the environment in terms of environmental protection and efficient resource management helps to develop their environmental awareness. The article also discusses the importance of technology in creating innovative solutions to environmental problems and the role of students in forming environmental responsibility. It shows the possibilities of developing environmental awareness through technological education, contributing to sustainable development and creating a sense of responsibility.

Key words: Technology education, environmental education, sustainable development, environmental protection, practical training, eco-education, care for nature, innovations in education, green technologies, environmental awareness among students, integrated education, social responsibility, environmental problems.

Bugungi kunda texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalarida, shu jumladan ta'lim sohasida ham keng qo'llanilmoqda. Ularning tarixi va ta'siri yil sayin oshib bormoqda. Biroq, texnologiyaning o'rni

ortgani sari, uning atrof-muhitga va jamiyatga ta'siri ham ko'proq e'tibor talab qilmoqda. Bu esa ekologik tarbiyaning ahamiyatini yana bir bor ta'kidlaydi.

Texnologiya ta'limida o'quvchilarga faqat texnik bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtirish emas, balki ekologik ongni rivojlantirish ham muhimdir. Ekologik tarbiya, o'quvchilarni tabiatni asrab-avaylash, resurslarni tejash, barqaror rivojlanish va ekologik mas'uliyatni his qilishga undaydi. Shu bilan birga, texnologiyalarning ekologik masalalar bo'yicha yechimlar yaratishda qanday rol o'ynashini tushunish, yosh avlodni nafaqat ilmiy, balki axloqiy jihatdan ham mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga yordam beradi.

Hozirgi zamon texnologiyalari ekologik masalalarga innovatsion yechimlar taklif etish imkonini beradi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va ekologik toza ishlab chiqarish usullari. Shuningdek, texnologiya ta'limida ekologik tarbiyani muhim o'rin tutadigan sohalaridan biri sifatida ko'rsatish o'quvchilarni barqaror rivojlanish g'oyalari bilan tanishtirish va ularni kelajakda yanada mas'uliyatli va ongli insonlar bo'lib shakllanishiga yordam beradi.

Ushbu maqola texnologiya ta'limida ekologik tarbiyaning ahamiyatini, uning yoshlarni nafaqat ilmiy, balki atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli bo'lishga qanday rag'batlantirishi haqida so'z yuritadi. Texnologiya ta'limida ekologik tarbiyaning ahamiyati juda katta. Quyidagi asosiy jihatlar orqali bu ahamiyatni tushuntirish mumkin:

Tabiatga hurmatni shakllantirish: Texnologiya ko'plab materiallar va resurslarni talab qiladi. O'quvchilar bu resurslar qanday olinishi va qayta ishlalishi haqida bilim olsalar, tabiatga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatda bo'lishni o'rganadilar.

Barqaror rivojlanishni anglash: Ekologik tarbiya texnologik jarayonlar va mahsulotlar atrof-muhitga qanday ta'sir qilishini tushuntiradi. Bu orqali o'quvchilar ekologik xavfsiz texnologiyalar yaratishga intiladilar.

Chiqindilarni boshqarish ko'nikmasi: Texnologiya darslarida chiqindilar (masalan, plastik, yog'och qoldiqlari, elektron komponentlar) paydo bo'ladi. Ekologik tarbiya bu chiqindilarni to'g'ri saralash, qayta ishlash yoki kamroq ishlatish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Innovatsion va ekologik fikrlashni rivojlantirish: O'quvchilar texnologik loyihalar yaratishda ekologik jihatlarni hisobga olgan holda yangilikka intiladilar. Masalan, qayta ishlanadigan materiallardan foydalanish, energiya tejovchi qurilmalarni loyihalash.

Jamiyat oldidagi mas'uliyatni sezish: Ekologik tarbiya orqali o'quvchilar texnologiyaning faqat foyda emas, balki salbiy oqibatlarini ham anglab, uni boshqarish zaruriyatini tushunadilar.

Texnologiya darslarida ekologik tafakkurni shakllantirish

Texnologiya fanida ishlatiladigan materiallar, uskunalar va ishlab chiqarish jarayonlari ekologiya bilan bevosita bog'liq. Masalan, yog'och, plastmassa, metal kabi materiallarning tabiatdagi manbalari va ularni qayta ishlash usullari haqida ma'lumot berish o'quvchilarda ekologik ongni oshiradi. Dars jarayonida qayta ishlangan materiallardan foydalanish orqali o'quvchilarga chiqindilarni kamaytirish va ikkilamchi xomashyodan foydalanish g'oyasi singdiriladi.

Amaliy faoliyat orqali ekologik tarbiya

Texnologiya darslari ko'pincha amaliy mashg'ulotlar orqali o'tkaziladi. Bu esa o'quvchilarga ekologik muammolarni amalda ko'rish va hal etish yo'llarini o'rganish imkonini beradi. Masalan, chiqindi materiallardan foydali buyumlar yasash, energiya tejovchi texnologiyalarni loyihalash kabi mashg'ulotlar o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantiradi va ularda ekologik javobgarlik hissini uyg'otadi.

Texnologiya orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shish

Texnologiya ta'limi orqali o'quvchilarga barqaror rivojlanish tamoyillarini o'rgatish mumkin. Bu tamoyillar ichida energiya tejamkorlik, chiqindilarni kamaytirish, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish kabi jihatlar mavjud. O'quvchilarga zamonaviy "yashil" texnologiyalar haqida ma'lumot berish, ularni loyihalashga jalb qilish – bu kelajak avlodni ekologik muammolarga befarq bo'lmagan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Texnologiya ta'limi va ekologik ong

Texnologiya fani o'quvchilarda amaliy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu darslarda resurslardan foydalanish, chiqindilarni saralash, energiya tejamkorlik kabi ekologik jihatlar ham muhim o'rin tutadi. Masalan, yog'och, plastik yoki metall bilan ishlash jarayonida o'quvchilar bu materiallarning tabiatdan olinishi, ularni qayta ishlash zarurati va ekologik ta'siri haqida tushunchaga ega bo'ladi.

Bunday yondashuv o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi va ularni mas'uliyatli qaror qabul qilishga undaydi. Texnologiya darslari orqali ekologik qarashlarni o'rgatish, ularni hayotiy tajriba orqali mustahkamlash mumkin.

Ekologik faoliyatga jalb etishning samarasi

Amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarni faol ishtirok etishga chorlaydi. Bu esa ekologik tarbiyaning samaradorligini oshiradi. Misol uchun, chiqindilardan foydali mahsulot yaratish, qayta ishlash materiallari yordamida yangi buyumlar yasash orqali o'quvchilar ijodiy fikrlashga o'rganadi va shu bilan birga ekologik muammolarni amalda yechish yo'llarini o'zlashtiradi.

Bu nafaqat o'quvchilarning texnik salohiyatini oshiradi, balki ularda tabiatga nisbatan e'tiborli munosabatni shakllantiradi. Eng muhimi, ular o'z harakati bilan ijobiy natija ko'rgan holda ekologik qadriyatlarni hayotida qo'llashga intiladilar.

Zamonaviy texnologiya va "yashil" fikrlash

Zamonaviy texnologiyalar - bu ilm-fan yutuqlariga asoslangan, inson hayotini yengillashtiruvchi, samaradorlikni oshiruvchi va zamonaviy ehtiyojlarga javob beruvchi texnologik vosita va uslublardir.

Asosiy yo'nalishlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Sun'iy intellekt (AI) – avtomatik qarorlar qabul qilish va ma'lumotlarni tahlil qilish.
- Internet of Things (IoT) – qurilmalar o'zaro internet orqali bog'langan tizimlar.
- Bulutli texnologiyalar – ma'lumotlarni saqlash va ulardan foydalanishni onlayn tashkil qilish.
- Biotexnologiyalar – tibbiyot, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda yangi imkoniyatlar.

Yashil texnologiyalar (green tech) – ekologik toza va tejamkor texnologiyalar. Yashil" fikrlash (green thinking) — bu inson va jamiyatning ekologik muvozanatni saqlashga qaratilgan fikrlash tarzidir. Bu fikrlash ekologik muammolarni kamaytirishga, resurslardan oqilona foydalanishga va tabiatga zarar yetkazmaslikka qaratilgan.

Asosiy tamoyillar:

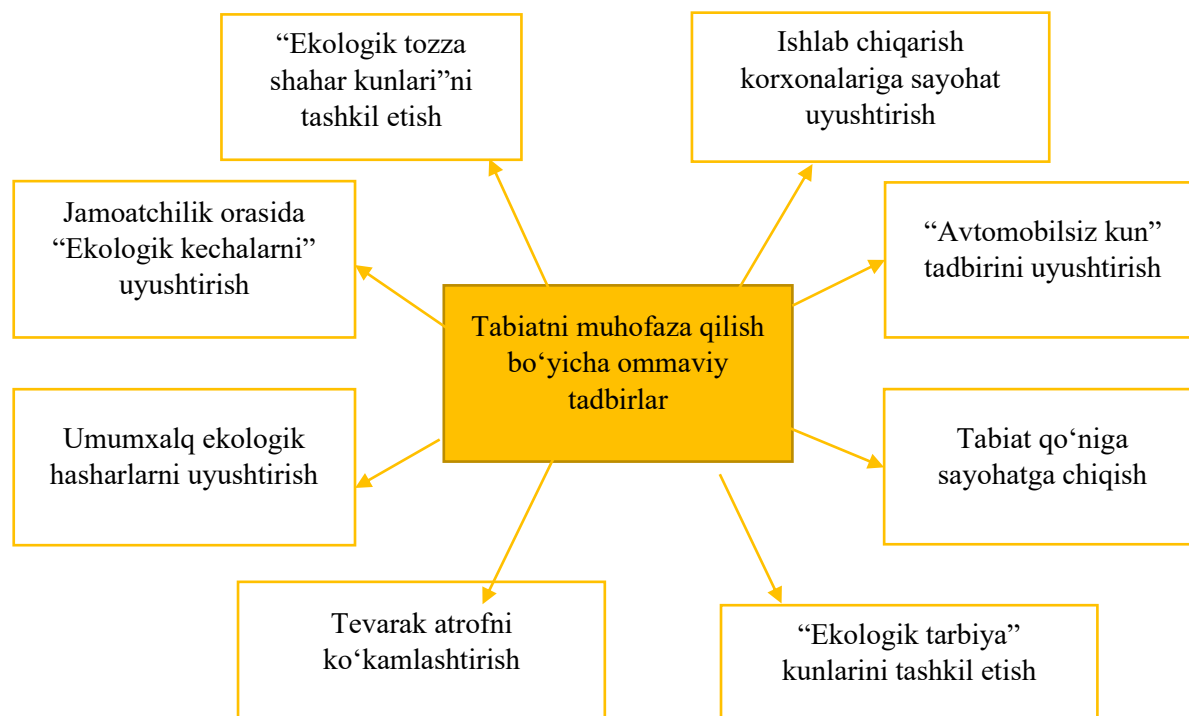
- Energiya tejash – elektr, gaz va boshqa manbalarni isrof qilmaslik.
- Tabiiy resurslarni muhofaza qilish – suv, havo, o'rmon va boshqa tabiiy boyliklarni ehtiyotlash.
- Ekologik toza transport – elektroavtomobillar, velosipedlar, jamoat transportidan foydalanish.

Yangi texnologiyalarni o'rgatish jarayonida ekologik barqarorlik g'oyasini ham singdirish zarur. O'quvchilarga energiyani tejaydigan qurilmalar, biologik parchalanadigan materiallar va qayta tiklanadigan resurslar haqida ma'lumot berish ularni ekologik muammolarga befarq bo'lmagan, ongli fuqarolikka yo'naltiradi.

Bunday bilimlar, keyinchalik, ularning hayotiy qarorlariga ta'sir ko'rsatadi - masalan, chiqindini saralash, suv va elektr energiyasini tejash, ekologik toza mahsulotlardan foydalanish kabi.

XXI asrda ta'lim tizimi nafaqat bilim berishga, balki o'quvchilarni atrof-muhitni asrashga, ekologik madaniyatni shakllantirishga ham xizmat qilmoqda. Ayniqsa, texnologiya ta'limi ekologik tarbiyani singdirishda muhim vositaga aylanmoqda. Texnologiya darslari nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki o'quvchilarni resurslardan oqilona foydalanishga, chiqindilarni kamaytirishga va tabiatga nisbatan ehtiyotkor bo'lishga ham o'rgatadi.

Quyida ommaviy "Elologik tadbirlar" o'tkazishni rejalashtirish namunasi keltirilgan:

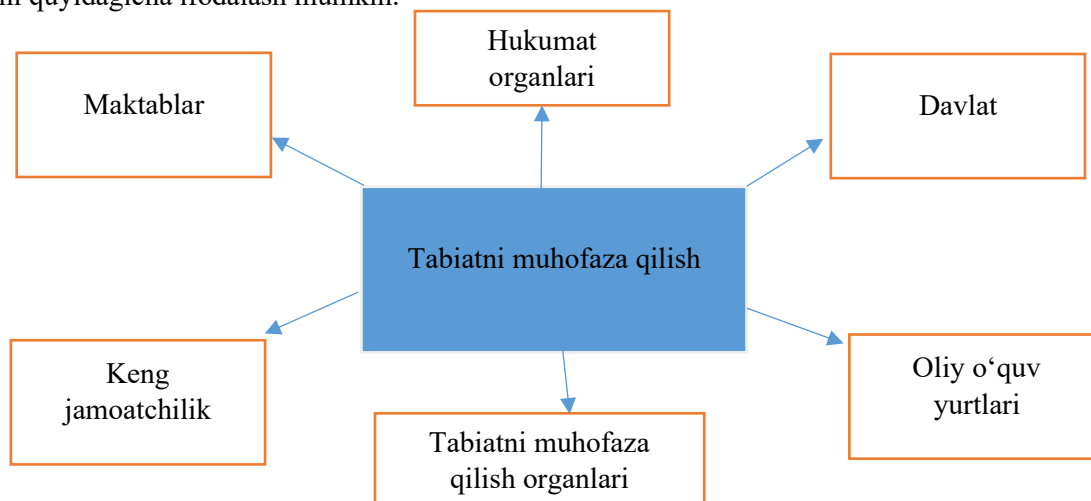
1-rasm. Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ommaviy "Elologik tadbirlar" o'tkazishni rejalashtirish.

Fan-texnika rivojlangan, taraqqiy etgan sharoitda tabiatni muhofaza qilish vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilish uchun, bu ishni mustahkam ilmiy asosda qurish lozim.

Bo'lajak pedagoglar ongiga tabiatni muhofaza qilishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy asoslarini singdirish maqsadga muvofiq.

Maktab o'quvchilarini tabiatni sevishtga, tabiatga mamlakatimiz boyligi sifatida munosabatda bo'lishga, hamda uni muhofaza qilishga o'rgatish Oliy ta'lim yurtini tugallab boradigan pedagoglarning tabiatini sevishtga, tabiatga munosabatiga bog'liq. Zero, jonajon o'lka tabiatini muhofaza qilishda o'quvchilarning roli katta. Tabiatni muhofaza qilishning amaliy ishlarida maktabning keng jamoatchiligi qatnashishi shart.

Tabiatni muhofaza qilish masalasi maktab fanlari dasturiga kiritilgan bo'lib, bu fanlarni o'tadigan o'qituvchi tabiatga kuchli mehrli va keng bilimga ega bo'lishi kerak. Tabiatni muhofaza qilishda ishtirok etishini quyidagicha ifodalash mumkin:

2-rasm. Tabiatni muhofaza qilishda ishtirok etishini ifodalaniishi.

Biz o'zimizda tabiatga bo'lgan munosabatni o'zgartirmasdan boshqalardan buni talab qila olmaymiz. Texnologiya darslarida ekologik tarbiya berish orqali o'quvchilarda atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabat shakllanadi. Ular nafaqat o'z hayotlarida, balki kelajakda jamiyatda ham ekologik muammolarni hal qilishga faol hissa qo'shadigan fuqaro bo'lib yetishadilar. Shu sababli texnologiya fanini o'qitishda ekologik tarbiyaga alohida e'tibor qaratish dolzarb masala hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri bu - ekologik muammolarni hal qilish va atrof-muhitni muhofaza qilishdir.

Ta'lim tizimi bu borada yetakchi o'rin tutishi lozim bo'lgan sohalardan biridir. Ayniqsa, texnologiya ta'limi orqali o'quvchilarni ekologik madaniyat ruhida tarbiyalash - kelajak avlod uchun muhim poydevor yaratadi. Texnologiya darslari o'quvchilarning ekologik ongini shakllantirishda noyob imkoniyatlarga ega. Bu fan orqali ularni nafaqat hunar o'rganishga, balki tabiatga nisbatan hurmat va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 24-dekabrda PQ-454-sonli qarori bilan "2025–2027-yillarda O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi.

2. Sultonov R. "Texnologik ta'limda ekologik mas'uliyatni shakllantirish". Tashkent: O'zbekiston ta'lim akademiyasi. 2015-y. 8-9 b.

3. Ibragimova M. Ekologik ta'lim va barqaror rivojlanish: metodologik asoslar. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti. 2016-y. 13-b.

4. Buriyev S., Maxkamova D., Sherimbetov V. "Ekologik tarbiya va atrof-muhitni muhofaza qilish" – Metodik qo'llanma, TDIU, 2021-y. 7-8 b.

5. Mavlonova Yu.I. "Texnologiya ta'limi metodikasi" o'quv qo'llanma. "Navoiy" nashriyoti. 2024-y.

6. Internet resurslari: www.ziynet.uz, www.edu.uz

Saidova Gavhar Ergashovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası
dotsenti
Saidovagavhar 1974@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF TARBIYA DARSLARIDA EKOLOGIK BILIM BERISH IMKONIYATLARI

Annotasiya. Maqolada tarbiya fanining maqsadi, boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiya darslari orqali ekologik bilim berishda vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash vatanparvarlik hislarini oshirishda tarbiya fanida qo'llaniladigan metodlar to'g'risida, hozirgi rivojlanayotgan davrda insonlarning tabiatga bo'lgan e'tiborini kuchaytirish.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, ekalogiya, vatanparvarlik, ma'naviyat, ta'lim, tarbiya fani, darslik, tarbiya fani maqsadi, tabiat, boshlang'ich sinf o'quvchilari.

ВОЗМОЖНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА УРОКАХ ВОСПИТАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. Цель педагогической науки, перечень литературы для учителя при преподавании педагогической науки, методы, применяемые в педагогической науке для воспитания учащихся начальных классов в духе любви к Родине в духе любви для Родины через воспитательные уроки, в текущий развивающий период рассматриваются в статье повышения внимания людей к природе.

Ключевые слова: начальная школа, экология, патриотизм, духовность, воспитание, педагогика, учебник, цели педагогики, природа, младшие школьники.

OPPORTUNITIES FOR PROVIDING ENVIRONMENTAL KNOWLEDGE IN ELEMENTARY SCHOOL EDUCATION CLASSES

Annotation. The purpose of the science of education, the list of literature for the teacher in the teaching of the science of education, the methods used in the science of education to educate elementary school students in the spirit of love for the motherland in the spirit of love for the motherland through educational lessons, in the current developing period are discussed in the article to increase people's attention to nature.

Key words: elementary school, ecology, patriotism, spirituality, education, science of education, textbook, purpose of science of education, nature, primary school students.

Kirish. Atoqli fransuz adibi Viktor Hyugoning: —Maktab ochish turmani yopishdir degan hikmatli iborasida purma'no so'z borligi barchamizga ma'lum. Ya'ni maktab ochilgan joyda ta'lim bo'ladi. Tarbiya bor joyda ma'naviyati yuksak o'quvchilar bo'ladi. Demak o'z-o'zidan qamoqxonalarga extiyoj qolmaydi. Ta'lim va tarbiya – birining o'rnini biri to'ldiruvchi tushunchalardir.

Buyuk bobokolanimiz Abu Rayxon Beruniy "Inson yer yuzini obod etish va uni boshqarib turish uchun unga aql-zakovat ato etilgan, shuning uchun har-bir inson yuksak axloqli bo'lishi lozim"- deb aytgan edilar. Hozirgi vaqtda "ekalogiya" so'zi ko'pincha tabiat va atrof-muhit so'zlari bilan birlashtiriladi. Ammo hayot amaliyotining o'zi shuni ko'rsatadiki tabiat ekalogiyasini ruh ekalogiyasisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ekalogik ma'daniyatni o'quvchilar ongiga shu orqali tushuntirish zarurdir. Bu ma'daniyatni o'quvchilarda shakllantirish orqali kelajagimizga poydevor qo'ygan bo'lamiz. Atoqli pedagog V. A. Suxomlinskiy "Bolalarga jonim fido" asarida Men bolalar "Alifbo" ni ochib birinchi so'zni hijjalab o'qishlariga qadar avval dunyodagi eng ajoyib kitob- tabiat kitobini mutolaa etishlarini istar edim"- deb ta'kidlagan edilar. Ekalogik ta'lim-tarbiya deganda o'quvchilarga muayyan maqsadda pedagogik ta'sir ko'rsatish tushuniladi. Olamdagi narsalarning hammasi butun borliq mavjudod, tevarak-atrof, dala-tog' hamma-hammasini muhofaza etish ekalogik ta'lim mazmunini tashkil etadi.

Boshlang'ich sinflarda tarbiya darsi orqali vatanga sadoqat hissini, irodalilik, mafkuraviy immunitet, shuningdek ularning shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy, ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi hamda mehr-oqibatlik, mas'uliyatlik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarini bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirish va oshirish shu bilan birga ma'naviy

tarbiyani amalga oshirishda o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni kamol topishida ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir. Inson hayotining aynan yoshlik, bolalik davrida o'rganilgan har qanday bilim, ko'nikmalar u ulg'aygach erishgan barcha yutuqlarining kaliti bo'lib xizmat qiladi. Bolalik – kishi umrining ko'klam davri, unda hayotning bo'lg'usi yillari uchun urug' ekiladi. Ulug' allomalarimiz tarbiyaga e'tibor qaratgani, —Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir degan Abdulla Avloniy. Ta'lim-tarbiya taraqqiyoti mamlakat ravnaqi va taqdiriga daxldor masaladir.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabr —Uzliksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari haqidagi 1059-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 –yil 6-iyul —Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida —Tarbiya fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida 422-sonli qarori qabul qilindi. —Tarbiya darsligi —Odobnoma, —Vatan tuyg'usi, —Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari hamda —Dunyo dinlari tarixi fanlarini birlashtirdi. —Tarbiya fani 1 - 9-sinflarda 2020/2021 o'quv yilidan, 10 — 11-sinflarda esa — 2021/2022 o'quv yilidan boshlab fanlarga ajratilgan umumiy soatlar doirasida bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etildi. Tarbiya fanining maqsadi darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari hayotiy ko'nikma shakllantiriladi va bosqichma-bosqich bolada maqsad qo'yish va unga intilish ko'nikmasini shakllantirib boradi.

Bolalarni maktabgacha yoshdan boshlab o'z ona shahri, milliy an'analarining o'ziga xos xususiyatlari haqida bilimlarni oshirish va uni kelajak avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri. Shuningdek, yaqinlar, qarindosh, yurtdoshlarga nisbatan mehr, saxiy munosabat, birovning qayg'usiga hamdardlik va rahm-shafqat va ular bilan ishlash tizimi oilada axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan eng dolzarb muammolarni hal etishning dolzarbligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda vatanparvarlik tuyg'usi bolaning oilaga, unga eng yaqin odamlarga - onasi, otasi, bobosi, buvisi, aka-uka va opa-singillariga munosabatidan boshlanadi. O'z uyiga muhabbat va mehrni o'zining asl ma'nosida rivojlanish vatanparvarlikning birinchi boshlang'ich bosqichi bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich 1-2-sinflar o'quvchilari uchun Vatan tushunchasini tushuntirish bir muncha onson bo'lishi uchun uni o'ziga bo'lgan munosabatni, birinchi do'stlari, u boradigan bolalar bog'chasi, uyi joylashgan ko'cha - bularning barchasi bolaning o'z uyi, uning uyi haqidagi g'oyalarni tushuntirish va sindirishdan boshlash maqsadga muvofiq.

Ekalogik tarbiya vazifalariga jonli va jonsiz tabiatni asrash, so'lim maskanlarni, maydonlarning tozaligi uchun kurash kabilar kiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarga bu ma'daniyatni xalq tajribasidan kelib chiqqan holda o'rgatish zarurdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekalogik ma'daniyatni shakllantirish ishlarini avvalo ota-ona hamkorligida olib borilishi lozim. Ya'ni ota-ona bu tarbiyani berib bormasa maktabda berilgan 5-6 soatgina dars bunday tarbiya uchun yetarli emas. Ba'zi ota-onalar farzandlariga qo'lidan kelgancha uyni ozoda tutish, o'simliklarni behuda yulmaslik kabi nasihatlarini beradilar. Shuning o'zi ekalogik tarbiyaning boshlang'ich kurtaklaridir. Ayrim ota-onalar bu masalaga e'tiborsizlik bilan qaraydilar. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekalogik ma'daniyat haqidagi tushunchani uning ruhiyatiga singdirish orqali o'quvchilarda tabiatga bo'lgan muhabbat, uning go'zalliklaridan zavq olish hissini ham shakllantirish mumkin. O'quvchilarda ekalogik ma'daniyatni rivojlantirish uchun muntazam ta'sir zarur, ammo hamma darsda bu narsani tushuntirish ham o'rinli bo'lmaydi. O'quvchilarga bu tarbiyani turli xalq og'zaki ijodi namunalaridan misollar keltirib, turmushga, hayotga bog'lagan holda tushuntirilsa ularning ongiga yaxshiroq yetib boradi. Bolalarga bu tarbiyani berish uchun o'qituvchida juda katta tajriba mahurat bo'lishi lozim, o'qituvchida bunday ko'nikma bo'lmasa o'z maqsadiga erisha olmaydi. Hozirgi kunda maktab o'quvchilariga o'tiladigan "Tarbiya fan" darslik kitobi o'qituvchilar uchun umumiy qo'llanmalar, ya'ni unda bu tarbiyaga oid tushuncha va masalalar keng qilib tushuntirilib rasmlar asosida boyitib tasvirlangan. Bundan tashqari o'quvchilarga bu bilimlarni berish uchun bolalar bilan suhbat tashkil etilib, bu suhbatda o'quvchilar tabiatda qanday turdagi o'simliklar, daraxtlar borligi, ularga qanday munosabatda bo'lish kerakligi to'g'risida o'z mulohazalarini bayon etadilar.

Tahlillar va natijalar: Tarbiya fanini o'qitishda o'qituvchi o'z ustida ishlashi uchun ma'naviy adabiyotlar bilan ishlash metodi muhim omil. Masalan, Imom Buhoriy —Sahih Hadis, Alisher Navoiyning —Hikmatlari, Shayh Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning —Hadis va hayot, Obiddin Mahmudovning —Farzandnoma, Abdulla Avloniy, Behbudiy kabi ma'rifatparvar jadid bobolarimizning ilmiy meroslaridan foydalanish muhim. Tarbiya fani keng qamrovli fan bo'lib, fanni o'qitish metodlari: og'zaki, hikoya, suhbat, tushuntirish, ko'rgazmali, monolog, dialog, keys, namoyish metodi, amaliy ishlar metodi, interfaol metodlar va boshqalar. 7 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan davrda o'quvchilarga ta'lim berishning eng maqbul shakli - bu o'yin. Boshlang'ich sinf yoshdagi o'quvchilarning xulq-atvorining

ijtimoiy shakli oddiy taqlid qilishga qaratilgan. O'quvchilarga turli ta'limiy o'yinlar orqali vatanga muhabbat, kattalar hayotidan xulq-atvor normalari o'qitiladi, qadriyatlar tushuntiriladi. 1-sinfda ko'pincha og'zaki, 2-3-4 sinflarda esa yozma ravishda metodlar qo'llash tavsiya etiladi. Boshlang'ich sinflarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan interfaol metodlar, ta'limiy o'yinlardan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlash, fikriga asoslagan holda himoya qila bilish, mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish fikrini bayon qilishga, o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirishga, ijodiy izlanish, tahlil qilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanishi bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirish xulosalar chiqarishga yordam beradi. Tarbiya darslarida —Aqliy hujum, —Fikrlar hujumi, —Tarmoqlar metodi, —Sinkvey, —BBB, —Beshinchisi ortiqcha, —6x6x6, —Bahs-munozara, —Rolli o'yin, —FSMU, —Kichik guruhlarda ishlash, —Yumaloqlangan qor, —Zigzag, —Oxirgi so'zni men aytay kabi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash yuqori samara beradi.

1-sinf tarbiya darsligi mavzular ro'yxatida Vatanparvarlikka bag'ishlangan 1-mavzu: —Vatan ishonchi mavzusi 1-sinfga qadam qo'ygan o'quvchilarning vatan tushunchasi darajasini aniqlash, sinf o'quvchilarining bilimlarini tenglashtirish vazifalasi turadi. 11-12 mavzu: —Mening mahallamda yashash yaxshi. Mavzulari ajratilgan bo'lib bunda o'qituvchidan pedagogik mahorat talab etiladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning so'zlarini keltirmoqchiman: "Tabiatga yaqinlik jonajon o'lkaning benihoya go'zalliklaridan bahramand bo'lish ma'naviyatga oziq beradi, kuchaytiradi". Bu so'zlar bilan Prezidentimiz nima demoqchilar har bir insonning tabiatga bo'lgan muomalasi u insonning qanday ma'daniyat sohibi ekanligini ko'rsatuvchi oynadir demoqchilar. Shu sababli barchamiz bu narsani oilamizdan yaxshilab shakllantirishimiz va kelajak hayotimizga bee'tibor bo'lmaslikni o'rganishimiz zarurligini anglatadi.

O'qituvchilarning zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali, unumli foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi. Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi- Fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Davlat Gerbi, Davlat Bayrog'i, Davlat Madhiyasiga va jamoaviy hayot normalariga hurmat ruhida tarbiyalashdir. Ta'lim oluvchilarning boshlang'ich sinfdanoq barkamol va shaxsiy konstitutsiyaviy huquq, burchlari amalga oshirilishini ta'minlash uchun sharoit yaratishdan iborat. Yoshlarni ekologik va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari muntazam ravishda tizimli va ilmiy asosda tashkil etiladi. Har bir ishni muntazam amalga oshirish shu ishning maqsadi va sifat ko'rsatgichi yuqori bardavom bo'lishini ta'minlaydi. Maktabda vatanparvarlik tuyg'usini va chin insoniy fazilatlarini oshirishda tarbiya, ona tili va o'qish fanlarini o'qitishda singdirib borishni tartibli va tizimli yo'lga qo'yish o'quvchilar ongida bo'shliq qolmay, kelajakda Vatanimizga ulkan hissassi, nafi tegadigan kadrlar bo'lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ergashovna, S. G. (2023). KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF TARBIYA DARSLARINI TASHKIL ETISH. *TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR*, 11, 24-26.
2. Ergashovna, S. G. (2023, September). EDUCATING ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH THROUGH EDUCATIONAL CLASSES. In *The Role of Sciences in the Formation of Unusual Thinking Skills in Young Students: International Scientific-Practical Conference (Czech)*. (pp. 133-135).
3. Ergashovna, S. G. (2023). THE ROLE OF NATIONAL EDUCATION IN THE EDUCATION OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS THROUGH ALISHER NAVOI'S WORKS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(06), 192-195.
4. Saidova, G. E. (2023). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARNING O 'QUV FAOLIYATINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY LOYIHALARDAN FOYDALANISH. *Conferencea*, 33-37.
5. Ergashovna, S. G. (2023, February). BOSHLANG'ICH SINF TARBIYA DARSLARIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV. In *E Conference Zone* (pp. 1-4).
6. Саидова, Г., & Авлиёкулова, Н. (2022). Boshlang 'ich sinflarda o 'quv jarayonini zamonaviy, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish. *Общество и инновации*, 3(3/S), 76-80.
7. Саидова, Г., & Каххорова, А. (2022). Xalq og 'zaki ijodi orqali o 'quvchilarda ma'naviy tarbiyani shakllantirish. *Общество и инновации*, 3(4/S), 314-317.

Tursunova Nozima Ilxomovna
 Buxoro davlat pedagogika instituti
 boshlang'ich ta'lim kafedrası
 o'qituvchisi
tursunovanzi1997@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA TA'LIMIDA TABIIY VA TURLI MATERIALLAR BILAN ISHLASH DARSLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Annotasiya. Maqolada texnologiya fanining maqsadi, boshlang'ich sinf o'quvchilarini texnologiya darslari mehnatsevarlik, ijodkorlik, ekologik bilim berishda vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash. Texnologiya ta'limida tabiiy va turli materiallar bilan ishlash darslarini tashkil etish jarayoni bo'lib, turli tabiiy ashyolarga ishlov berish ulardan nimalar yasay olishi, tahlil qilish o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, texnologiya, tabiiy materiallar, turli materiallar, foydalanish, metodika.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ ПО РАБОТЕ С ПРИРОДНЫМИ И РАЗНООБРАЗНЫМИ МАТЕРИАЛАМИ В ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. Цель науки технология в статье воспитание учащихся начальных классов в духе любви к Родине на уроках технологии трудолюбие, творчество, экологическое образование. Технологическое образование-это процесс организации уроков по работе с природными и разнообразными материалами, что из них может сделать обработка различных природных предметов, анализ формирование у учащихся навыков самостоятельного мышления.

Ключевые слова: начальный класс, технология, природные материалы, различные материалы, применение, методика.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING CLASSES ON WORKING WITH NATURAL AND VARIOUS MATERIALS IN ELEMENTARY SCHOOL TECHNOLOGY EDUCATION

Annotation. The purpose of Technology Science in the article is to educate elementary school students in the spirit of love for the motherland in the provision of technology lessons hard work, creativity, environmental knowledge. In technology education, there is a process of organizing classes for working with natural and various materials, What processing of various natural materials can make from them, Analysis of the formation of independent thinking skills in students.

Key words: primary grade, technology, natural materials, various materials, use, methodology.

Kirish. O'zbekiston tabiiy resurslar, foydali qazilmalar, metall va qotishmalar, plastmassalar, yog'ochlar va o'simliklarga boy o'lkadir. Respublikamizning bu tabiiy boyliklari sanoatda, turmushda foydalanadigan xomashyo bo'lishi bilan bir qatorda mehnat darslarida bajariladigan ishlar uchun kerakli material bo'lib ham xizmat qiladi. O'quvchilarda ilk yoshligidan boshlab ona tabiatga qiziqish va muhabbatni, undagi go'zalliklarni ko'ra bilishni tarbiyalash kerak. Tabiiy materiallar bilan ishlash ularni tabiatni kuzatishga majbur qiladi. Kuzatishlar esa badiiy ijodiy qobiliyatlarni, konstruktorlik g'oyasini, tushunchalarning aniqligini uyg'otadi. Turli tabiiy materiallar bilan ishlash, turlicha ishlov berilishini, turli asboblardan foydalanishni talab qiliadi va ularni ishlatish bilim, ko'nikma, malakalarini beradi. Turli tabiiy materiallarni to'plash o'qituvchi qo'ygan maqsadga bog'liq bo'ladi. O'quvchilar ko'rib chiqilgan va batafsil muhokama qilingan yoki o'zlari o'ylab topgan tasvir uchun material to'playdilar. Yoki aksincha, avval turli barglarni to'plab, keyin ishni bajarish tartibini aniqlashlari mumkin. Tabiiy materiallarni o'quvchilar dastlab o'qituvchi rahbarligida sayr vaqtida to'playdilar. Tabiiy materiallarni to'plash jarayonida o'quvchilar atrofda o'simliklar dunyosi, hashoratlar bilan tanishadilar, daraxtlar, gullar navlarini, nomlarini, shakllarini, tabiiy materiallarni qachon va qanday to'plash va qanday saqlash lozimligini bilib oladilar. Tabiatni qo'riqlash va unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, uni asrash masalalariga alohida e'tibor berish har bir o'quvchining burchidir. Texnologiya darslarida tabiiy materiallardan: quritilgan

barglar, gullar, poliz ekinlari - qovun, tarvuz, qovoq urug'lari, mevalar - olcha, o'rik, shaftoli danaklari va shu kabilar, baliq tangalari va qanotlari, jo'xori va makkajo'xori so'talari, paxta chanog'i, yong'oq po'sti va shu kabilardan keng foydalaniladi.

Adabiyotlar tahlili. Texnologiya fanini rivojlanishiga dunyo olimlari juda katta hissa qo'shishgan. Jumladan, rus olimlaridan Y.N.Plotnikova boshlang'ich sinflarda texnologiya fanining yo'l va usullari haqida izlanishlar olib brogan bo'lsa, N.M.Konisheva esa boshlang'ich sinf texnologiya darslarida boshlang'ich sinf texnologiya darslarini tashkil qilib o'tkazishda interfaol usullardan foydalanish mavzusida ilmiy izlanishlar olib brogan. T.Prisnikova esa modulli origami mavzusida ilmiy izlanishlar olib brogan.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda umummehnat ko'nikmalarini shakllantirish hamda texnologiya ta'limi muammolari R.Mavlonova, O'.Tolipov, Sh.Sharipov, S.Musaevalarning ishlarida o'z ifodasini topgan.

Tahlillar va natijalar: O'quvchilarni qo'l mehnatiga o'rgatishda o'quvchilarni ehtiboriga eng oddiy buyum o'yinchoqlarni, o'yinlarni, o'quv qurollarini tayyorlash, naqshlar chizib va qirqib olish, applekatsiya ishlari havola etiladi. Bundan tashqari bolalarda qo'l mehnatiga qiziqishni uyg'otish, mehnat darslarida hosil qilingan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash uchun "Mohir qo'llar" to'garaklarida, kuni uzaytirilgan guruhlarda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Texnologiya darslari jarayonida o'quvchilarni qo'l mehnatiga o'rgatish vazifalari haqida gapirilganda, o'quvchilarda mehnatsevarlik, mashuliyat, intizomlilik, burch hissi, jamoatchilik hissini tarbiyalashni tilga olmaslik mumkin emas. Shu bilan birgalikda qo'l mehnati odamlar tirikchiligining moddiy va mahnaviy tahminotining vositasi, jamiyat taraqqiyotining eng muhim omilidir. Bolalarni aqliy o'stirishda ham qo'l mehnat ta'limining roli ko'p qirralidir. Mehnat o'quvchilarning bilim olishiga intilishlarini qo'zg'atuvchi vositagina emas, balki uning manbai hamdir. Texnologiya darslari jarayonida o'quvchilarni aqliy o'stirishda jismoniy va aqliy mehnatni almashtirib turish muhim ahamiyatga egadir. Biroq har qanday mehnat ham aqliy o'sishga yordam bermasligini unutmasligimiz kerak. Qo'l mehnati eng muhim iroda va axloqiy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Texnologiya darslarida mehnatga psixologik tayyorgarlik, mehnat faoliyatining to'g'ri motivlari tarbiyalanadi, shaxsning har bir ongli mehnatkash uchun zarur bo'lgan sifatlari shakllanadi.

O'quvchilarni qo'l mehnatiga o'rgatishda darslarning jihozlanganligi o'z mehnati uchun shaxsiy ma'suliyatni, mehnat madaniyatini tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Agarda bolalar yomon jihozlangan sinfda, qo'pol, og'ir va yoshlariga nomunosib asboblardan shug'ullansalar ish natijalari ko'ngildagidek bo'lmaydi. Agarda bola har bir qadamda tartiblilikka, aniqlikka rioya qilish lozimligiga ishonch hosil qilinmasa, o'quvchilarni qo'l mehnatiga muhabbat ruhida tarbiyalashda muvaffaqiyatga erishish haqida gapirish qiyin. Boshlang'ich sinf badiiy mehnat darslarida tabiiy ashyolar bilan ishlashda qo'l mehnati asosiy jarayon bo'lib, bu ko'p mehnat talab qiladi. Boshlang'ich sinf mehnat ta'limi jarayonida turli materiallar bilan ishlash o'quvchilarning estetik qobiliyatini rivojlantirish bilan birgalikda mantiqiy fikrlash va ijodiy faoliyatining tarkib topshi kabi sifatlari ham rivojlanib boradi. O'quvchilar turli tabiiy va chiqindi materiallardan nimalar yasash mumkinligi haqida tasavvur hosil qiladilar.

Turli va tabiiy ashyolarga ishlov berish ulardan nimalar yasay olishi, tahlil qilish bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini ham shakllantirib boradi, shuni ham alohida diqqat markazida tutish kerakki, ishlash jarayonida sanitariya -gigiyena qoidalariga, texnika xavfsizligiga rioya qilibgina qolmay, tejamkorlikka ham alohida e'tibor berishimiz zarur. Turli materiallar bilan ishlashda o'quvchilar o'zlari yasaydigan narsalarni estetik did bilan yondashib mustaqil fikrlashib yasaydilar.

Xulosa. Boshlang'ich sinf texnologiya darsi jarayonini takomillashtirish, o'qitishning yangi shakl hamda metodlarini tadbiq qilish, o'quvchilarda qiziqishni oshirishga, darslarning samaradorligini kuchaytirishga, bilish faolligini oshirishga katta yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda turli materiallar bilan ishlashga o'rgatish darslarini tashkil etish, o'quvchilardagi texnologiya darslarida egallagan bilim ko'nikmalarini mehnat jarayonida qo'llash imkonini beradi.

Texnologiya darslarida turli materiallardan aplikatsiyalar va mozaikalar yasashga o'rgatishda avval o'quvchilarni tabiat qo'yniga ekskursiyaga olib chikib atrofdagi mavjud turli materiallarni to'plashga o'rgatish keyin esa bu turli materiallarni qo'ritish va saqlashga o'rgatishni talab etadi. Bu esa atrof-muhitga e'tiborni, tabiatga muhabbatni, asrab-avaylashni o'rgatadi.

Tabiiy va turli materiallardan aplikatsiya va mozaika ishlari esa o'quvchilarni aplikatsiya va mozaika sa'natning oddiy elementlari bilan tanishib, ishlashga o'rgatadi. Shu sababli boshlang'ich sinf

o'quvchilarini yoshligidanoq turli texnologiya jarayonlariga tayyorlash ularni kelajakda yetuk bilimli mutaxassis va kasb-xunar egasi bo'lib yetishishlarida yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. THE GOALS AND OBJECTIVES OF INTEGRATED CLASSES IN ELEMENTARY SCHOOL TECHNOLOGY CLASSES AND THE IMPORTANCE OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION ZD Rahmidinovna European International Journal of Pedagogics 4 (11), 50-55
2. THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENSURING INTERDISCIPLINARY CONNECTION IN ELEMENTARY SCHOOL TECHNOLOGY CLASSES D Jo'rayeva, S Farmonova Modern Science and Research 2 (12), 392-396
3. The Role of Using Negation in Improving Information Competence in Students in Elementary School Technology Classes ZD Rahmidinovna European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 4
4. Improving the methodology of using information technologies in elementary mathematics classes D Jo'rayeva E3S Web of Conferences 2 2024
5. SCIENTIFIC THEORETICAL SIGNIFICANCE OF INNOVATION AND INTEGRATED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY CLASS TECHNOLOGY LESSONS. JD Rahmidinovna European Journal of Research Development and Sustainability 2 2024
6. Boshlang 'ich sinf texnologiya darslarida fanlararo inkorporatsion bog 'liqlikni ta'minlashning nazariy asoslari DJ Raxmidinovna Confrencea 12 (12), 395-399 2 2023
7. ASHUVLAR ORQALI BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHISIDAGI KASBIY KOMPETENTLIKNI JDRB davlat pedagogika MAKTABGACHA VA AKTAB TA'LIMI 603 MAKTAB TA'LIMISCHOOL EDUCATIONШКОЛЬНОЕ ... 2025
8. INKORPORATSION YONDASHUVLAR ORQALI BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH JD Rahmidinovna International Multidisciplinary Conference Hosted from Glasgow | England ... 2025
9. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FUTURE PRIMARY TEACHER THROUGH INCORPORATED APPROACHES JD Rakhmidinovna NEW RENAISSANCE international scientific journal, 1341 2025
10. THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCES IN TECHNOLOGY LESSONS OF PRIMARY CLASS STUDENTS JD Rakhmidinovna European International Journal of Pedagogics 4 (11), 158-161 2024
11. TEXNOLOGIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA INKORPORATSIYADAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI JD Rahmidinovna Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar 2024
12. BOSHLANG'ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA FANLARARO INKORPARATSION BOG'LIQLIKNI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI JD Rahmidinovna Образование и инновационные исследования (2024 год № 2), 117 2024
13. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishdagi innovatsion texnologiyalarning tasnifi DR Jo'Rayeva, DR Jurayeva Science and Education 3 (5), 883-889 2022
14. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FUTURE PRIMARY TEACHER THROUGH INCORPORATED APPROACHES JD Rakhmidinovna
15. [Methods of Conducting Technology Lessons with Modern Methods Based on the National Program](#) TN Ilhomovna// EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION 4 (4), 304-308
16. [METHODS AND MEANS OF FORMING SKILLS IN TECHNOLOGY](#) NTN Ilhomovna// Confrencea 12 (12), 232-235

Usmonova Zulfia Ilhomovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINIF TABIIY FANLAR DARSALARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH ORQALI DARS SAMRADORLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf tabiiy fanlar darslarida interfaol metodlardan foydalanishning muhim jihatlari ochib berilgan. Didaktik vositalardan foydalanishda o'quvchilarning psixologik, yosh xususiyatlarini inobatga olish zarurligi misollar asosida isbotlangan.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, ta'lim-tarbiya, boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, keys-stydi, assisment, 6x6metodi.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКА ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ ЕСТЕСТВЕННОСТИ В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ

Аннотация. В данной статье освещаются важные аспекты использования интерактивных методов на уроках элементарных естественных наук. На примерах доказана необходимость учитывать психологические и возрастные особенности учащихся при использовании дидактических средств.

Ключевые слова: интерактивные методы, образование, начальное образование, естественные науки, практический пример, помощь, метод 6x6.

INCREASING LESSON EFFECTIVENESS BY USING INTERACTIVE METHODS IN PRIMARY CLASS NATURAL SCIENCE LESSONS

Annotation. This article highlights the important aspects of using interactive methods in elementary science classes. The need to take into account the psychological and age characteristics of students when using didactic tools has been proven on the basis of examples.

Key words: interactive methods, education, primary education, natural sciences, case study, assistance, 6x6 method.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda va har tomonlama tarbiyalashda tabiiy fanlar darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etish katta o'rin egallaydi. Tabiiy fanlarni o'rganish kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy tajribasini boyitadi, atrofimizdagi jonli va jonsiz tabiatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risida bilimlar olishga imkon beradi. Shuning uchun ham pedagoglar tabiiy fanlar darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etish ilmiy-nazariy va amaliy yutuqlari bilan yaxshi tanish bo'lishlari kerak. Tabiiy fanlar darslarini zamonaviy metodlar asosida tashkil etishni yaxshi bilish boshlang'ich maktab o'qituvchilariga bolalarni o'qitishni to'g'ri tashkil qilish imkonini beradi. Metodika o'qituvchini nazariya bilan qurollantirib, o'qitish mahoratini oshiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun eng muhimi tarbiyalovchi ta'lim sistemasini tushinib olish, tabiiy fanlar darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etish asoslarini, uning uchun xos bo'lgan shakl, metod va uslublarni, o'quvchilarning bilish faoliyatlariga rahbarlik qilishni o'rganib olishdir.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar hamda axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. Bugungi kunda ta'limda "Aqliy hujum", "Tarmoqlar" metodi, "Sinkveyn", "BBB", "6x6x6", "Bahsmunozara", "Rolli o'yin", "FSMU", "Kichik guruhlarda ishlash", "Zigzag" kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda [1;20]. Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqlarning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil

ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Interfaol usullardagi darslar o'quvchini ijodiy fikrlashga, olingan axborotlarni o'zaro faollikda hal etishga, o'z fikrini erkin bayon etishga, tashabbuskorlikka, guruhlarda masalalar echimini topishga, hamkorlik, hamjihatlikda ish yuritishga, fikrni mantiqan yozma ravishda bayon etishga chorlaydi.

Interfaol metodlarda ish yuritish, an'anaviy usullardan voz kechish degani emas. Balki ta'lim mazmunini o'zaro faollikda hal eta olish demakdir. Interfaol metodda dars jarayoni tashkil etilganda: o'quvchilarning o'zaro faolligi oshadi, hamkorlik, hamijodkorlikda ishlash ko'nikmalari shakllanadi, o'quv reja, dastur, ta'lim mazmuni, darslik, standart, me'yori, qo'llanmalar bilan ishlash malakalari shakllanadi. O'quvchi erkin fikr bildirish, o'z fikrini himoya qilish, isbotlay olish, tasdiqlay olishga odatlanadi. Eng muhimi o'quv jarayonida o'quvchining ehtiyoji, xoxish - istagi qondiriladi, dars qiziqarli kechayotganligi sababli, vaqt o'tayotganini bilmay qoladi. O'quv - biluv jarayonida o'quvchining shaxsiy manfaatdorligi oshadi. Bu holat o'quvchini o'quv maqsadlariga intilishi va erishishida yuqori bosqichga ko'taradi. O'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi. O'z vaqtida o'quvchi - o'qituvchi - o'quvchilar orasida ta'limiy aloqalar o'rnatiladi[2;25].

Keys-stadi metodi. Keys-stadi metodi bo'yicha o'rganilayotgan har bir muammo yoki mavzu yuzasidan amalga oshiriladigan ishlar rejasi, ularni bajarish tafsiloti, natijalar va xulosalar yig'indisi alohida keysni tashkil qiladi. Bu metod ta'lim jarayonida hayotiy vaziyatlardan foydalanishga qaratilgan. Bu esa, hozirgi kunlarda ta'lim sohasidagi dolzarb bo'lgan muammolardan hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish imkonini berishi bu metodning alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib turibdi. Keys-stadi ta'lim metodini turli holatlarni o'rganishda qo'llash - hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni o'rganishni tashkil etish yoki sun'iy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda ta'lim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yechimlarini izlashni talab qilishga qaratilgan ta'lim jarayonidan iborat. Bu metod ta'lim oluvchilarga mavzuga tegishli hayotiy vaziyatni tashxis qilish, farazlarni ifodalash, muammolarni aniqlash, qo'shimcha axborotlarni yig'ish, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni yechish hamda ularni bajarishning aniq bosqichlarini loyihalash bo'yicha amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi. Muayyan hayotiy vaziyatlarga bag'ishlangan keyslardan foydalanish ta'lim jarayonini haqiqiy hayot bilan bog'laydi. Keysni ko'rib chiqishda ta'lim oluvchilar ta'lim olish jarayonini yaratadilar. Shu jarayondagi o'zaro harakatda ularning haqiqiy fikr almashish holatlari kelib chiqadi. Keys ta'lim oluvchilarga tahlil qilish, qiyoslash yo'llarini qidirish va muammoni yechish erkinligini beradi. Keys-stadi - ta'lim oluvchilarni o'rganilayotgan muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan aniq real yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan ta'lim metodidir.

Assisment metodi - "Assesment" inglizcha "assessment" so'zidan olingan bo'lib, "baho", "baholash" ma'nolarini bildiradi. Bu metod asosan quyidagi uch maqsadga xizmat qiladi: o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama, xolis baholaydi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlaydi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan istiqbol reja (maqsadli dastur)ni shakllantirish[1;30]. "Assesment" metodi tabiiy fanlar mashg'ulotlarining barcha turlarida (dars boshlanish yoki dars oxirida yoki o'quv predmetning biron-bir bo'limi tugallanganida) o'tilgan mavzuni o'zlashtirilganlik darajasini baholash takrorlash mustahkamlash yoki oraliq va yakuniy nazorat o'tkazish uchun, shuningdek, yangi mavzuni boshlashdan oldin ta'lim oluvchilarning dastlabki bilimlari, ko'nikma, malakalarini aniqlab olish uchun mo'ljallangan. Ushbu metodni mashg'ulot jarayonida yoki mashg'ulotning bir qismida hamda yakka tartibda qo'llash mumkin. Bu metoddan uyga vazifa berishda ham foydalansa bo'ladi.

«6 x 6» metodi. «6 x 6» metodi yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarining har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan darsda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarining har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar. «6x6» metodining afzallik jihatlari quyidagilardan iborat: - guruhlarining har bir a'zosini faol bo'lishiga undaydi; - ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi; - guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi; - ilgari surilayotgan bir hecha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga o'rgatadi. Eng muhimi, har bir o'quvchi qisqa vaqt (15-20 minut) davomida ham munozara qatnashchisi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat ko'rsatadi. Ushbu metod

qo'llanilayotgan mashg'ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzu (muammo) ni muhokama qilish imkoniyati mavjud. «6 x 6» metodidan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, guruhlarini maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo'lishni talab etadi. Guruhlarning to'g'ri shakllantirilmasligi topshiriq yoki vazifalarning to'g'ri hal etilmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu metod yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stol qo'yib chiqadi.
2. 6 ta varaqqa turli xil 6 ta topshiriq yozib chiqiladi. Varaqlarga I dan VI gacha rim raqami yozib qo'yiladi. Bu varaqlar 6 ta stolning har biriga qo'yib chiqiladi.
3. O'quvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadilar. O'quvchilarni guruhlariga bo'lishda o'qituvchi quyidagicha yo'l tutadi. Har bir o'quvchiga 1 dan 36 gacha raqamlangan varaqchalardan birini olish taklif etiladi. Bu varaqlarda rim raqami bilan stol raqami ko'rsatilgan bo'ladi. Har bir o'quvchi o'zi tanlagan varaqchadagi rim raqami bilan ko'rsatilgan stol atrofiga qo'yilgan stoldan joy egallaydi.
4. O'quvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi stol ustiga qo'yilgan topshiriqlarni bajarish uchun ma'lum vaqtni (5-10 minut) belgilaydi, munozara jarayoni boshlanganini e'lon qiladi.
5. O'qituvchi guruhlarining faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi. Belgilangan vaqt tugagach, guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.
6. Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruhlarini qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruhda avvalgi 6 ta guruhning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z o'rinlarini almashtirib olganlaridan so'ng belgilangan vaqt (5-10 minut) ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlariga topshirilgan vazifa va uning yechimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda qabul qilingan xulosalarni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish o'quv jarayonini modernizatsiyalash, samaradorligini oshirish bilan birga, har bir o'quvchining individual qobiliyatlarini hisobga olib, uni tabaqalashtirishga imkon beradi. O'qituvchiga esa ta'limni erkin boshqarish va o'quv axborotlarini taqdim etish turli usullarini qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avliyakov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. –Toshkent:2001.
2. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. –Toshkent: Fan, 2005.
3. Usmonova, Z. (2025). Boshlang'ich sinf tabiiy fan darslarida STEAM yondashuvi va xalqaro baholash dasturlari. *MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI*, 3(4).
4. Ilhomovna, U. Z. (2023). USE OF INTERACTIVE METHODS IN FORMING CALCULATION SKILLS OF 3RD CLASS STUDENTS BASED ON THE REQUIREMENTS OF THE NATIONAL PROGRAM. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(10), 61-65.
5. Usmonova, Z. I. (2022). Improving the Methodology for Forming Computational Skills in Primary School Students. *International Journal on Integrated Education*, 5(6), 576-579.
6. Muxamedovich, K. F., & Ilxomovna, U. Z. (2023). METHODS AND TOOLS FOR FORMING CALCULATION SKILLS IN STUDENTS THROUGH INTERACTIVE METHODS IN PRIMARY CLASS MATHEMATICS EDUCATION
7. Muxamedovich, K. F., & Ilxomovna, U. Z. (2023). BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA HISOBLASH MALAKASINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDANALISH METODIKASI. In *E Conference Zone* (pp. 47-51).
8. Saidova, M., Usmonova, Z., Jo'rayeva, D., & Nuritdinova, D. (2024). Improving the methodology of using information technologies in elementary mathematics classes. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 538, p. 05033). EDP Sciences.
9. ILXOMOVNA, U. Z. BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'RGATILADIGAN OG'ZAKI HISOB USULLARI, ULARNING NAZARIY-METODIK JIHATLARI. *KASB-HUNAR TA'LIMI MUHOKAMASI*, 107.
10. Usmonova, Z., & Jabborova, A. (2024). TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT IN MATHEMATICS AND SCIENCES. *Modern Science and Research*, 3(11), 596-600.

ETNOPEDAGOGIK QADRIYATLAR - BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qish savodxonligi darslarida etnopedagogik qadriyatlarning o'rni va ahamiyati, hamda boshlang'ich ta'limda pedagogikaning turli shakllari, xususiyatlari haqida so'z yuritiladi hamda etnopedagogikaning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: faoliyat, natija, ijtimoiy tarbiya, ta'lim, qadriyatlar, ta'lim jarayoni, pedagogika, ta'lim samaradorligi, metod, usul, shakl, mezon, baholash, qadriyat.

ETHNOPEDAGOGICAL VALUES - AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation. This article discusses the role and importance of ethnopedagogical values in reading literacy lessons, as well as various forms of pedagogy in primary education, in particular the role, importance and characteristics of ethnopedagogy.

Keywords: activity, result, social education, education, values, educational process, pedagogy, educational effectiveness, method, method, form, criterion, assessment, value.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ - КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и значение этнопедагогических ценностей на уроках грамотности чтения, а также различные формы педагогики в начальном образовании, в частности роль, значение и особенности этнопедагогики.

Ключевые слова: деятельность, результат, социальное воспитание, образование, ценности, образовательный процесс, педагогика, образовательная эффективность, метод, способ, форма, критерий, оценка, ценность.

Kirish. Xalq pedagogik tajribasiga, etnik-madaniy merosiga murojaat qilish o'z xalqi madaniyati va jahon sivilizatsiyasi taraqqiyoti bosqichlarida inson dunyoqarashi genezisini anglashning muhim tabiiy sharti hisoblanadi. Xalq pedagogikasi yordamida ta'lim-tarbiyani insonparvarlashtirish, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash uchun qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. U shaxsni takomillashtirish, shuningdek, etnik madaniyatni saqlash, boyitish va rivojlantirish uchun mavjud ta'lim tizimini modernizatsiya qilib, ta'lim mazmunini madaniyatlararo komponent bilan boyitishga xolisona xizmat qiladi.

Mashhur rus pedagog olimlaridan biri V.V. Serikov ta'lim zamonaviy va an'anaviy shakllarning birgalikda mavjudligi bilan xalqchildir deb tavsiflaydi. Shu bois ham rivojlangan nazariy bilimlar ham, xalq pedagogikasi shaklini olgan pedagogik nazariyalar ham ta'lim dasturlari, standartlari, "texnologiyalari"ni yaratishga bir xil hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Mazkur nazariy g'oyaning o'ziga xoslik shunda namoyon bo'ladiki, ularning barchasi bir xil "ta'lim davri" doirasida birga yashashi va samarali amal qilishi mumkin.

Etnopedagogika asoschilaridan biri G.N.Volkov shunday deydi: "Etnopedagogikada umuminsoniy yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar jamlangan: hayot, muhabbat, vatan, salomatlik, ozodlik, e'tiqod, xotira... O'tmishga har bir murojaat esa bugunni poklaydi, kelajakni boyitadi. Etnopedagogika abadiy hayot baxsh etuvchi manba, har bir inson va butun xalqning o'tmishi, buguni va kelajagi o'rtasidagi jonli ko'prikdir".

Etnik-madaniy shaxs kamolotining jihatlaridan biri bu, ma'lumki, estetik tarbiyadir. Maktab o'quvchilarida rivojlangan estetik ong va didni, jamiyat hayotida, tabiatda, san'atda go'zallikni idrok etish va qadrlash qobiliyatini, "go'zallik qonunlariga ko'ra" yaratish zarurati va qobiliyatini shakllantirishning maqsadli jarayoni bo'lib, estetik tarbiyadir. yaxlit ta'lim jarayonining boshqa jihatlar bilan chambarchas bog'liq va go'yo "o'z ichiga oladi", asosan uning samaradorligini oldindan belgilab beradi. Muammoni hal

qilish uchun etnopedagoglarning fikriga ko'ra quyidagilar zarur: o'z-o'zini rivojlantirish uchun motivatsiyani shakllantirish; tarixiy xotirani, vatanparvarlik, fuqarolik, axloqiy, estetik tuyg'ularni rivojlantirish; milliy madaniyat elementlarini hayotda takrorlash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Estetik tarbiyani amalga oshirish uchun eng boy va eng qulay imkoniyatlarni o'z ichiga olgan inson faoliyati sohalari mavjud. Bu estetik tarbiyadir. Bu yoshdagi bola musiqa, rasm, tabiat go'zalligini intuitiv darajada bo'lsa ham, nozik his qila oladi. Bolaning ruhi go'zallikni idrok etishga moyildir. Inson tug'ilishidanoq estetik voqelikning namunolari va hodisalariga duch keladi va uning hayoti qanchalik ko'p bo'lsa, uning estetik madaniyati darajasi qanchalik baland bo'lsa, yosh avlodning estetik rivojlanishi qanchalik malakali amalga oshirilsa, shunchalik ko'p imkoniyatlar mavjud. jamiyat bu yuksak darajaga erishishi kerak.

Qadriyatning o'zini o'zi belgilashning murakkabligi va noaniqligi undan pedagogik faoliyatda demografik va gumanistik tamoyillarni amalga oshirishni talab qiladi, bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlash tizimida jiddiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. An'anaviy, abadiy, bolaning shaxsiyatiga qaratilgan, tizimlar va ideallarning o'zgarishi davrida, ayniqsa, bu talablar kuchga kiradi. Bu etnosning faqat o'ziga xos ta'lim tizimi tufayli saqlanib qolganligi bilan bog'liq.

Aytish joizki, yigirmanchi asrning yetmishinchi yillarida atoqli rus pedagog olimi Gennadiy Nikandrovich Volkov etnopedagogikaga asos soldi. Bu mashhur olim etnopedagogikaning maqsadi, vazifalari hamda ularning tarkibiy qismlari borasida juda asosli fikrlarni bayon etdi. G.N. Volkov so'zlariga ko'ra etnopedagogikaning ob'ekt-sub'ekt sohasi quyidagi asosiy masalalarni qamrab oladi: *oilaviy hayot pedagogikasi, maqollar, boshqotirmalar, xalq qo'shiqlari, uy qurilishi o'yinchoqlari va bolalar ijodiyoti, bolalar va yoshlar muhiti, uning pedagogik vazifalari, beshiklar, ona maktabi va ona pedagogikasi, turli xalqlarning pedagogik madaniyatlarining umumiyligi va boshqalar.*

G.N.Volkovdan tashqari etnopedagogikaning nazariy asoslarini yaratishda L.V.Kuznetsova, A.B.Pankin, T.N.Petrova va boshqalarning xizmatlari ham e'tirofga loyiqdir.

Yuqorida keltirganlarimizni xulosa qilib aytish mumkin: etnopedagogikaning maqsadi yosh avlodga o'z qadriyatlari, fuqarolik ongini, uning asosiy tamoyillari, xalqimiz hayoti davomida ishlab chiqilgan tizimni o'rgatishdan iboratdir.

Aytish joyizki, ayni damda jonajon hamda sermillat respublikamizda istiqomat qiluvchi turli xalqlarning hayotiy tajribalari, ta'lim va tarbiya borasidagi qarashlari, chuqur ta'limiy – tarbiyaviy ahamiyatga molik urf-odatlar, milliy an'alarini o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Etnopedagogika bolalarning qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'zlarini ifodalash va iste'dodini rag'batlantiradi. Shu sababdan etnopedagogika namunalarini boshlang'ich sinflardan boshlab darsliklarda kiritish zamon talabidir. Ushbu maqsadlarga erishish uchun muayyan vazifalar amalga oshirilmoqda. Bunga, birinchi navbatda, yangi avlod darsliklarida tarbiya borasidagi xalq tajribalarini yorituvchi hikoya, rivoyat, she'riy porchalar va matnlar kiritilmoqda, folklor namunalaridan ko'proq foydalanilmoqda, urf-odatlar hamda milliy umumlarni targ'ib etuvchi mantlarni joylashtirilmoqda. "Ona tili fani bo'yicha O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim milliy o'quv dasturlari"da yuqoridagi talablar qo'yilgan va shular asosida darsliklar yaratilmoqda. Ayni damda boshlang'ich sinflarning barcha darsliklari birinchi bosqichi chop etilib, amalda tadbiq etilmoqda. Etnopedagogika – bu xalqning madaniy merosi, an'analari, urf-odatlar va xalq ijodiyoti orqali tarbiya berishga asoslangan pedagogik tizimdir. Savodxonlik ta'limi kontekstida etnopedagogik qadriyatlarning roli juda katta. Ushbu qadriyatlarni o'quv darslariga kiritish nafaqat o'quvchilarning madaniy o'zligini mustahkamlaydi, balki ularning o'qish va yozishni chuqurroq anglashlariga yordam beradi.

O'qish savodxonligi darslarida etnopedagogik qadriyatlarni integratsiya qilish bir qator afzalliklarga ega:

1. Madaniy merosni saqlash: Etnopedagogika orqali madaniy qadriyatlarni darslarga kiritish o'quvchilarga o'z xalqining tarixiy va madaniy merosini chuqur anglashni o'rgatadi.

2. O'qish va yozishni boyitish: Folklor hikoyalari, xalq qo'shiqlari va milliy adabiy asarlar o'qish savodxonligini oshirish uchun samarali vositalar bo'lib xizmat qiladi.

3. Jamiyat bilan bog'lanish: Etnopedagogika jamiyatning eng muhim qadriyatlarini o'quvchilarga yetkazib, ularni jamiyatning bir qismi sifatida his qilishlariga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar. Yangi avlod darsliklari, xususan, 4K modeli (kompetensiya, kontsepsiya, kontent, kontekst) asosida ishlab chiqilgan ta'lim tizimi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni madaniy meros bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Ushbu modelda etnopedagogik

qadriyatlarni kiritish boshlang'ich sinf o'quvchilarining madaniy o'zligini shakllantirish va bilim olish motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarning kommunikativ, ijodiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun etnopedagogik qadriyatlar asosida mashqlar tashkil qilinishi mumkin. Masalan, xalq ertaklarini o'qitish orqali ularning muammolarni hal qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi. Milliy qadriyatlar darslikning asosiy g'oyasiga aylanishi mumkin. Har bir mavzu o'quvchilarda o'z madaniyatiga hurmat bilan qarash va uni anglashni rivojlantirishi kerak. Masalan, "Navro'z bayrami qadriyatlari" mavzusini o'rganish orqali o'quvchilar milliy an'analarning ahamiyatini anglashlari mumkin.

Darslikdagi matnlar, mashqlar va vazifalar xalq ijodiyoti, urf-odatlar va qadriyatlarga asoslangan holda ishlab chiqilishi kerak. Bu orqali o'quvchilar nafaqat o'qish va yozishni, balki milliy merosni qadrlashni ham o'rganadilar.

O'quv materiallari o'quvchilarning kundalik hayotiga moslashtirilishi kerak. Masalan, oilaviy qadriyatlar, mahalla hayoti va urf-odatlar mavzularini darsliklarga kiritish orqali o'quvchilar o'zlari tanish bo'lgan muhitda yangi bilimlarni o'zlashtiradilar.

Ta'lim qadriyatlarining ijtimoiy va shaxs omiliga yo'nalganlik xususiyatini ochib beradi. Ijtimoiy qadriyatlar, shu jumladan, ta'limiy qadriyatlar ham shaxsni shakllantirishga xizmat qilishi, uning qadr-qimmatini oshirishi, pedagoglar tomonidan shaxs omilining ta'lim-tarbiya jarayonlarining yetakchi subyekti sifatida tan olishini ta'minlashi, unda erkin va mustaqil fikrlash, shuningdek, ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berishi maqsadga muvofiqdir. Binobarin, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishga bo'lgan ehtiyoj rivojlanayotgan hamda yangicha ijtimoiy munosabatlar qaror topayotgan mavjud sharoitda yanada dolzarb ma'no va mohiyat kasb yetadi.

Etnopedagogik qadriyatlarni integratsiya qilish uchun darsliklarda:

- Xalq ertaklari va hikoyalari matnlarini o'qitish;
- Madaniy voqealarga bag'ishlangan topshiriqlar, masalan, xalq qo'shiqlarini o'rganish;
- Oilaviy va mahalla urf-odatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan yozma ishlanmalarni tashkil qilish.

Boshlang'ich sinflarda ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularda madaniy qadriyatlarga hurmatni rivojlantirishdan iborat. Bu jarayonda yangi avlod darsliklari va "4K" modeliga asoslangan yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Darsliklarga xalq ertaklarini kiritish orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilish mumkin. Masalan, "Boychechak" yoki "Zumrad va Qimmat" kabi ertaklarni dars matnlari sifatida ishlatib, o'quvchilarning o'qish qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, ularga ma'naviy saboqlar berish ham maqsadga muvofiqdir.

Yangi avlod darsliklarida xalq she'rlari va qo'shiqlari asosida o'qish va yozish mashqlarini ishlab chiqish mumkin. Bu o'quvchilarning nutq rivoji va so'z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Misol uchun, dars davomida "Alpomish" dostonining qisqa baytlarini o'qish va muhokama qilish ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Darsliklarda milliy bayramlar va an'analar haqida matnlar va topshiriqlar kiritilishi kerak. Masalan, "Navro'z bayrami" haqida o'quv matnlari orqali o'quvchilarga qadimiy an'analar, tabiatga mehr va jamoaviylik tuyg'usini singdirish mumkin.

Davlat tomonidan milliy qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan farmonlar va qarorlarni tushunarli tarzda matnlarga qo'shish orqali o'quvchilarga davlat siyosatining ahamiyatini anglatish mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun darsliklarda ijodiy topshiriqlar, masalan, ertaklarni tasvirlash yoki o'z hikoyalarini yozish kabi vazifalar qo'shilishi kerak. Bu bolalarning tafakkurini kengaytirish va ularning madaniyatni anglashini kuchaytiradi.

Dars jarayonida quyidagi amaliy usullardan foydalanish mumkin. Darslarda o'quvchilarga milliy liboslarni va qadimiy buyumlarni ko'rsatish orqali ularning qiziqishini oshirish. Xalq og'zaki ijodiyoti asosida kichik sahna ko'rinishlari qo'yish. Masalan, "Alla" aytish orqali ota-onalar qadriyatlarini anglash. O'quvchilarga milliy qadriyatlarga oid rasmlar chizdirish, ular orqali hikoya yaratishni o'rgatish.

Tahlil va natijalar. Etnopedagogika manbalarida shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, xalq muhim deb hisoblagan tarbiya yo'nalishlari haqidagi tasavvurlar, yoshlar tarbiyasida foydalanish mumkin bo'lgan ilg'or tarbiya an'alaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib beriladi. Xalq pedagogiksidan faqatgina tarbiya jarayoni emas, balki ta'lim jarayoniga dahldor fikrlar ham olg'a surilgan. Shunday bo'lishi tabiiy ham. Chunki, yosh avlodga hamisha xalqning o'zi tarbiya bilan birga ta'lim ham berib kelgan, ularga kasb-kor, amaliy san'at malakalari, sport o'yinlarini o'rgatib kelgan. Demak, etnopedagogikada ta'lim va tarbiya yaxlit pedagogik jarayonning komponentlari sifatida qaraladi.

Etnopedagogika fanining metodologik asosini Prezidentimiz asarlarida olg'a surilgan milliy, madaniy merosni asrab-avaylash, ularni o'rganish, yanada boyitib kelajak avlodlarga meros qoldirish

haqidagi fikrlar; falsafaning jamiyat, shaxs, ong va ularni tarbiya vositasida o'zgartirish mumkinligi haqidagi qonuniyatlari; buyuk ajdodlarimizning pedagogik qarashlari; komil insoni tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirishga dior diniy ta'limotlar tashkil etadi.

Etnopedagogika manbalari tizimi (afsonalar, rivoyatlar, dostonlar, qo'shiqlar, aytishuvlar, tortishuvlar, allalar, yallalar, topishmoqlar, maqollar, matallar, o'lanlar, madhiyalar, marsiyalar, marosim, aytimlari, xalq o'yinlari va b...)ni ko'zdan kechirganimizda yuqoridagi fikrlarning to'g'riligi ayon bo'ladi. Chunonchi, barcha manbalarda, agar ular musulmon dini tarqalgan hududlarda yaratilgan bo'lsa, etnopedagogik asarlar qahramonlari diniy tushunchalarga ishonadi, shariat qonunlaridan chetga chiqmaydi, milliy tarbiya sifatlariga ega bo'ladi.

Etnopedagogikaning barcha manbalarida tasvirlangan pedagogik fikrlarda, qahramonlar dunyoqarashlarida inson barcha hayotiy muammolarni, orzu-umidlarini faqat ilm-ma'rifatni egallash, ezgu amallar, mehnat va yaratuvchilik, do'stlik va hamkorlik, go'zal ma'naviy-axloqiy sifatlarni egallash yordamida amalga oshirish mumkinligi haqidagi g'oya olg'a suriladi. Shuning uchun bugungi milliy istiqloq davrida xalq pedagogikasi durdonalarini o'rganish g'oyat muhimdir.

Buyuk mutafakkirlarimizning pedagogik qarashlari mazmuniga xalq pedagogikasi g'oyalari singib ketgan. Forobiyning "Fozil odamlar shahri", Beruniyning "Qadim xalqlardan qolgan yodgorliklar", Ibn Sinoning "Tadbiri manozil", "Donishnoma", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", va boshqa asarlarida xalq pedagogikasi elementlaridan unumli foydalanilgan. Xalq pedagogikasi boshqa fanlar bilan ham yaqin aloqada faoliyat ko'rsatadi. Chunonchi, tarix, etnografiya, adabiyot, sotsiologiya, san'at, madaniyatshunoslik fanlarini shu toifaga kiritish mumkin. Pedagogika fanlari tizimiga kiruvchi barcha fanlar, psixologiya, fiziologiya, gigiena fanlari bilan hamkorlikda rivojlanib boradi. Milliy istiqloq tufayli xalqimizning o'z milliy, madaniy, tarixiy merosini o'rganish imkoniyatlari qayta tiklandi. Milliylik, o'zlikni anglash yo'lidan borib, milliy istiqloq mafkurasi xalq ommasiga singdirilmoqda.

Xulosa va takliflar. Vatanimizga mukammal, axloqan pok, har tomonlama yetuk, o'z xalqi va vataniga fidoiy, jismoniy barkamol yoshlarni tarbiyalashda xalq pedagogikasining barcha imkoniyatlaridan foydalanish masalalari mazkur fanni o'rganish maqsadini belgilab beradi. Chunonchi milliy va ma'naviy qadriyatlar mohiyatini kelgusi avlodga tushuntirish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ma'lumki qadriyatlarni yaratuvchi ham, avlodlardan avlodga yetkazuvchi ham xalqning o'zi. Shu bois ham xalq pedagogikasida qadriyatlar pedagogik jihatdan keng o'rganiladi, bunda ular quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: oilaviy qadriyatlar, mehnat qadriyatlar, maishiy turmushni ifodalovchi qadriyatlar, ijtimoiy-siyosiy mazmundagi qadriyatlar, madaniy-ma'rifiy qadriyatlar, badiiy-estetik qadriyatlar, sog'lom turmush tarziga oid qadriyatlar, ma'naviy-ruhiy qadriyatlar. Etnopedagogikaning tarbiyaviy imkoniyatlari deganda xalq tarbiya tajribasidan joy olgan eng ilg'or pedagogik bilimlar, malaka va ko'nikmalar, zamonaviy o'quv dargohi va oila tarbiyaviy tizimida yoshlarni tarbiyalash maqsad va vazifalarini hal etish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish tushuniladi. Masalan, xalq maqollarining tarbiyaviy imkoniyatlari tarbiyaning asosiy maqsadidan kelib chiqadi. Tarbiyaning asosiy maqsadi esa har tomonlama yetuk inson, yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishdir. Chunonchi, xalq pedagogikasi qadriyatlarini ma'naviy yetuk, malakali mutaxassislarini tayyorlash, barkamol shaxs tarbiyasi hamda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish imkoniyatlarini yaratib beruvchi manbadir. Etnopedagogikaning didaktik imkoniyatlari deganda xalqning yoshlarga bilim amaliy ko'nikmalar berish, ularni ijodiy ishlash uslublari bilan qurollantirish, dunyoqarashlarini o'stirish, axloqiy nafosat g'oyalarini egallashlarida qo'llab kelgan empirik pedagogik tajribasini zamonaviy milliy ta'lim jarayonida qo'llash uchun qulayligi tushuniladi. Masalan, milliy amaliy san'atga o'rgatish uslubiyotini xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari doirasiga kiritish mumkin.

O'zbek xalq etnopedagogikasi asrlar davomida rivojlanib, millatning tarbiya tizimi va madaniy merosini shakllantirgan. Har bir tarixiy bosqichda bu pedagogika turli ta'sirlar ostida rivojlangan bo'lsa-da, o'zining milliy o'ziga xosligini saqlab qolgan. Bugungi kunda etnopedagogika milliy ta'lim va tarbiya tizimining ajralmas qismi sifatida yosh avlodni tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mutalipova M. J. Xalq pedagogikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2015.
2. Mirtursunov Z. O'zbek xalq pedagogikasi. T.: Fan, 1973. 4.K. Hoshimov, S. Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. T.: O'qituvchi. 1995. 5. Wikipediya.
3. Afonasin Y.V. "Gnoseologiya" Klimenta Aleksandriyskogo i grecheskaya filosofiya, – Kliment Aleksandriyskiy. Stromati. Per. Y.V. Afonasina. T. 1. M., 2003, s. 503–542.
4. Kholmatova, Z.T. (2019). GENDER EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(9), 199-207.

5. Volkov G.N., Baubekova G.D. Etnopedagogika. -T.: «Fan», 2000.
Safarova R. G'. Milliy tiklanish sharoitida O'zbekiston maktablarida Ona tili ta'limi nazariyasi va amaliyoti. ped. fan. dok. ... dis. –Toshkent, 1998. – 236 b.
6. Murodov M. va boshqalar. Etnomadaniyat. - T.: «Adolat», 2003.
7. Hoshimov K , Ochil S. O 'zbek pedagogikasi antologiyasi. - T.: «O'qituvchi», 1995.
8. Xayrullayeva, D. N. Q. (2021). BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLIKLARIDAGI IJODIY MASHQ VA TOPSHIRIQLAR TIZIMI. *Scientific progress*, 2(7), 1235-1242.
9. Dilnoza, X. (2022). 1-SINF "ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI" DARSLARIDA ETNOPEDAGOGIKA NAMUNALARINI O'RGATISH METODIKASI. *БАҲАРОПОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ*, 2(4), 337-341.
10. Xayrullayeva, D. (2021). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA ONA TILI TA'LIMINING AHAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 8(8).

Tosheva Dildora Iskandarovna

Buxoro davlat pedagogika instituti
dotsent, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)
dildoratosheva82@gmail.com

Bozorova Marjona Hamid qizi

Buxoro davlat pedagogika
instituti pedagogik ta'lim kafedrası magistranti
marjonajahongir211@gmail.com

MILLIY TARBIYA TAMOYILLARIDA JADIDLAR MEROSINING AKS ETISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya fani darslarida jadid ajdodlarimizning ma'naviy merosidan samarali foydalanish masalalari pedagogik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Jadid pedagoglari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ma'rifatparvarlarning tarbiya haqidagi qarashlari, ularning asarlarida ilgari surilgan pedagogik g'oyalari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Maqolada ushbu merosni ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'llash, tarbiya darsliklarini mazmunan boyitish, o'quvchilarda milliy g'urur, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantirishdagi o'rni o'rganiladi. Shuningdek, jadidlarning pedagogik merosidan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so'z: Tarbiya, jadidchilik, ma'naviy meros, jadid ajdodlar, pedagogika, milliy qadriyatlar, zamonaviy ta'lim, shaxs tarbiyasi.

ОТРАЖЕНИЕ НАСЛЕДИЯ ДЖАДИДОВ В ПРИНЦИПАХ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируются с педагогической точки зрения вопросы эффективного использования духовного наследия предков джадидов на уроках воспитательной науки. Взгляды таких просветителей, как джадидские педагоги-махмудходжа бехбуди, Абдулла авлони, мунавварқари абдурашидханов на воспитание, педагогические идеи, выдвинутые в их трудах, не утратили актуальности и сегодня.

В статье исследуется роль этого наследия в применении к учебно-воспитательному процессу, обогащении учебников по воспитанию содержанием, формировании у учащихся чувства национальной гордости, нравственных ценностей и социальной ответственности. Также приведены методические рекомендации по использованию педагогического наследия джадидов.

Ключевое слово: воспитание, джадидизм, духовное наследие, джадидистские предки, педагогика, национальные ценности, современное образование, воспитание личности.

REFLECTION OF THE HERITAGE OF JADIDS IN THE PRINCIPLES OF NATIONAL EDUCATION

Abstract. Three articles analyze the issues of effective use of the spiritual heritage of our ancestors in the lessons of education from a pedagogical point of view. The views of enlighteners such as Jadid educators - Mahmudkhodja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidkhanov - on education, the pedagogical ideas put forward in court cases have not lost their relevance today. The article studies the role of integrating this heritage into the educational process, enriching educational lessons in content, and instilling national pride, moral and emotional people and social responsibility in students. Methodological recommendations for the introduction of the pedagogical heritage of Jadids are also included.

Keywords: Education, Jadidism, spiritual heritage, Jadid ancestors, pedagogy, national values, modern education, personal upbringing.

Kirish. Inson paydo bo'libdiki, uning tarbiyasi doimiy ijtimoiy masala sifatida qarab kelinmoqda. Zero tarbiya shaxsning jamiyatning eng oliy a'zosi sifatida shakllantiradi. Bu haqida mashhur jadidlarimizdan biri Abdulla Avloniy : "Tarbiya biz uchun yo hayot -yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir",- deb aytgan edi.[4]

Haqiqatan ham, tarbiya bu - insonning hayot-mamotidir, kerak paytda unga najot bo'la oladigan eng muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Yoki yomon xulq egalari o'z tarbiyalari ortidan qandaydir

halokatga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun ham yosh bolalarga tarbiya berishda katta e'tibor talab etiladi. Yoshlarda jamiyatimiz g'oyalarining kuchiga ishonitirish, yangi jamiyat barpo etishda o'z hissarlarini qo'shishda yo'l ko'rsatish, ularning muvaffaqiyatlarini qo'llab-quvvatlab, rag'batlantirib turish kerak.

Shu nuqtayi nazardan, pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri — shaxs tarbiyasida izchil, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan tamoillarni shakllantirishdir. Har bir pedagog yosh avlod qalbiga nur olib kiruvchi, ularning ichki dunyosini anglay oluvchi va hayotda o'z o'rnini topishda yo'l ko'rsatuvchi bo'lishi kerak. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi sifatida ham o'z o'rnini topishi zarur. Aynan tarbiya orqali bolada axloqiy qadriyatlar, milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'ulari, mehr-oqibat va hamjihatlik kabi fazilatlar shakllanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, har bir bola shaxsini chuqur anglash, unga individual yondashish, o'ziga xosligini e'tiborga olish muhim ahamiyatga ega. Tarbiyaning samaradorligi, avvalo, ustozning ma'naviy yetukligi, shaxsiy namunasi va tarbiyaviy jarayonga bo'lgan mas'uliyatiga chambarchas bog'liqdir. Shu bois, pedagog kadrlar tayyorlashda tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratish, ular orasida pedagogik deontologiya xususiyatlarini mustahkamlash zaruratga aylanmoqda.

Zero, tarbiya bu — kelajakni yaratish san'atidir. Bu san'atda har bir harakat, har bir so'z va hatto har bir nigoh muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugun yoshlar tarbiyasiga ajdodlar nigohi bilan qarash, ularning pur ma'no so'zlari va boy ma'naviy merosi bilan oziqlantirish, qolaversa ular bilan faxrlanish hissini shakllantirish ularda milliy tarbiyani tarkib toptirishdan iboratdir.

Shu o'rinda Milliy tarbiya konsepsiyasining maqsadlari haqida so'z yuritsak, eng asosiysi shuki-yosh avlodni mustaqil va baxtli hayotga tayyorlash, ularda zarur ijtimoiy fazilat va ko'nikmalarni izchil rivojlantirishdan iborat. Bu maqsadni quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirish ustuvor hisoblanadi:

- tarbiyani baholash va amalga oshirishning ilmiy asoslarini yaratish;
- tarbiyaning uzluksiz va bosqichma-bosqich tizimini shakllantirish;
- milliy va zamonaviy tarbiya yutuqlarini uyg'unlashtirish;
- tarbiyachilar malakasini oshirish;
- tarbiya jarayonida oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning hamkorligini ta'minlash.

Yuqoridagi ustuvor masalalarini amalga oshirish ta'lim tizimining har bir bo'g'iga tegishlidir, xususan umumta'lim maktablarida olib boriladigan tarbiya fani jarayonida keng tadbqiq qilish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiya jamiyat taraqqiyotining asosi, shaxs rivojlanishi va kamolotining poydevoridir. Chunki tarbiyali va ma'rifatli insongina jamiyatda munosib o'rin topa oladi, hurmat va e'tiborga sazovor bo'ladi. Shu sababli bugungi kunda zamonaviy maktab oldiga har tomonlama yetuk komil shaxs, ma'naviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy kamolotga ega shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Chunonchi tarbiya va ta'limni bir-biridan ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlariga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi.

Jadidlarning tarbiya haqidagi qarashlari islom dinida qadimdan qaror topgan odob –ahloq negizida shakllangan edi. Ularda bolalar diyonatli, sahovatli, xushaxloqli, xushmuomali bo'lishni ko'rmoqchi bo'lishgan.

Tarbiya fani darslarida jadid ajdodlarimizning ma'naviy merosidan foydalanish, nafaqat o'quvchilarga tarixiy-ma'naviy bilim berish, balki ularning shaxsiy kamoloti, axloqiy mezonlari va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi ma'rifatparvarlarning pedagogik qarashlari bugungi tarbiya fanining g'oyaviy asoslaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Metodlar. Buyuk jadid ma'rifatparvari Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida yosh avlodni odob-axloq, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash zarurligini alohida ta'kidlaydi. Unda bu fazilatlarini barkamol inson tarbiyasining asosiy ko'rinishi sifatida ko'rsatadi. U axloqni nafaqat shaxsiy fazilat, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omili deb biladi. Ma'rifatparva olim o'z asarida shunday deydi: "Axloq – insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir bilimdir." [4] Xulqi odobi g'o'zal shaxs jamiyat belgilab bergan har bir talabni bajara oladi, u sifatli ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi, oilada va hatto hunar o'rganishda ham, kasb egallashda ham qunt va irodani qo'llay oladi. Ushbu g'oya bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, ayniqsa umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan "Tarbiya" fanining mazmunida yaqqol ifodasini topgan.

Xususan, 5-sinf "Tarbiya" darsligida axloqiy qadriyatlar — odob, halollik, rostgo'ylik, sabr-toqat, milliy g'urur kabi tushunchalar asosida bolalarning ma'naviy olamini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu darslikda berilgan topshiriq va mashqlar, Avloniyning yuqoridagi fikriga hamohang tarzda, o'quvchilarda yaxshilikka intilish, yomonlikdan voz kechish, ijtimoiy faollik va mas'uliyat hissini uyg'otishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, Avloniyning axloqqa bergan ta'rifi bugungi zamonaviy ta'lim mazmunida, ayniqsa tarbiya fanida, amaliy asosga ega bo'lib, yosh avlodni komil inson etib voyaga yetkazishda muhim rol o'ynamoqda. Ma'naviyat va axloqiy tarbiya masalasi har qanday jamiyatning taraqqiyoti va mustahkam poydevorini tashkil etadi. Abdulla Avloniy yaxshi xulqlar qatoriga matonat, diyonat, islomiyat, nazokat, g'ayrat, riyozat, qanoat, shijoat, ilm, sabr, intizom, hilm, muhabbat, avf kabi fazilatlarni kiritadi. Bu xulqiy fazilatlar nafaqat shaxsiy kamolot, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham zaruriydir. U kishining fikricha, inson bu kabi yaxshi fazilatlarni egallash orqali chinakam komil inson darajasiga erisha oladi.

Yaxshi xulqni shakllantirish esa o'z-o'zidan yuz bermaydi. Buning uchun Avloniy yosh avlodga shunday amallarni bajarishni ta'kidlaydi :

-Ota-ona, muallim, ustozlarimiz hazratlarining hikmatli nasihatlarini jon qulog'i bilan tinglab, doim xotirada tutmoq;

-Axloqi yaxshi kishilar bilan do'st tutinmoq, ulfat bo'lmoq;

-Axloqi buzuk, yomon kishilardan uzoq yurmoq, ularning ta'siriga tushmaslik kabilar.

Uning tarbiyaga doir fikrlari 8-sinf "Tarbiya" darsligida ham alohida urg'u bilan qayd etilgan. Zero, yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishi, avvalo, o'zida ezgulik, sabr, muhabbat, intizom kabi sifatlarni singdirishiga bog'liq. Avloniy ta'kidlaganidek, "Axloq tuzatilmasa, millat tuzalmaydi." [5]

Shunday ekan, biz – bugungi yoshlar – ota-onamiz, ustozlarimizning hikmatli nasihatlariga amal qilib, yaxshi axloqli insonlar bilan do'stlashmog'imiz, yomonlikdan, nopoklikdan yiroq bo'lmog'imiz zarur. Chunki axloq – bu insonning asl chehrasi, jamiyat oldidagi yuzidir.

Avloniyning shu kabi tarbiyaga oid fikrlari, asarlarida ifoda etilgan ibratli so'zlar qisqa va muammoli tarzda aks ettirilgan. Darslik mazmunini yanada boyitishda allomaning asarlarida ifoda etilgan qisqa hikoyalarni kiritish, ularni boshqotirma yoki topshiriqli shaklda berish ham maqsadga muvofiqdir.

Jadid ma'rifatparvarlardan yana biri millat farzandlarining taqdiriga befarq bo'lmagan ularni ilm ma'rifatga ezgulikka da'vat etuvchi buyuk shaxslardan yana biri bu Mahmudxo'ja Behbudiydir. U ham yoshlar tarbiyasi, odob-axloq va milliy uyg'onish g'oyalarini o'z aks ettirgan bir qancha asarlar yozgan. Uning "Risolai tarbiyat ul-atfol" (Bolalar tarbiyasi haqida risola) asari tarbiyaviy qarashlarini to'liq ifodalaydi. Unda: bolalarning axloqiy, aqliy va jismoniy tarbiyasi haqida fikrlar bildirilgan, ota-onalarning va ustozlarning tarbiyadagi roli yoritilgan, yoshlarning to'g'ri odob-axloq asosida voyaga yetishi uchun amaliy maslahatlar berilgan.

Olimning 1911 yilda yozilgan "Padarkush" drammasi o'z davrida ota-onalarni farzand tarbiyasiga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish, savotsizlikni oldini olish, jaholatga qarshi kurash kabi axloqiy tanazzul oqibatlarini ifoda etuvchi badiiy asar hisoblanadi. Adib yaratgan ilmiy meroslarda g'arblashishga mukkasidan ketgan, o'z milliy qadriyatlarini rad etgan yosh avlod qoralangan, ma'naviyatsizlik va axloqsizlikning halokatli oqibatlari ko'rsatilgan. Behbudiy o'zining "Taraqqiy", "Shuhrat", "Oyna" kabi gazetalaridagi maqolalarida: zamonaviy bilim olish, odob-axloq, tarbiya va madaniyat haqida doimiy targ'ibot olib borgan, yoshlarni jaholat va razolatdan asrab, ilmiy va axloqli bo'lishga da'vat etgan. Bu g'oyalar bugungi kunda "Milliy g'oya", "Odobnoma" va "Tarbiya" kabi fanlar orqali o'quvchilarga yetkazilmoqda.

Jadid ma'rifatchilarining oilaga, axloqiy tarbiyaga va jamiyat intizomiga oid qarashlari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Abdurauf Fitrat quyidagi fikrni ilgari surgan edi:

"Bir oilaning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi, mamlakat va millat ham shunday kuchli va tartibli bo'ladi. Agarda bir mamlakatning aholisi axloqsiz va johillik bilan oilaviy munosabatlarni zaiflashtirib yuborsa va intizomsizlikka yo'l qo'ysa, shunda bu millatning saodati va hayoti shubha ostida qoladi." Bu so'zlar o'zida chuqur pedagogik va ma'naviy mazmunni mujassam etgan bo'lib, zamonaviy tarbiya tizimida milliy va ma'rifiy qadriyatlarni uyg'unlashtirishning naqadar muhim ekanini yana bir bor eslatadi. Fitratning ushbu mulohazasi yosh avlodga nafaqat ilm, balki axloq, iymon va intizom ruhida tarbiya berish zarurligini asoslab beradi.

Jadidlar ilmiy merosi tarbiya darslarida "SWOT" tahlil qilinsan, dasturiy vositalar orqali, multimediya dasturlari orqali jonlangan tarix sifatida qo'llanilsa yosh avlodga yanada ta'sirli bo'lar edi.

Natijalar. Jadidlarning qarashlari islomiy-ma'rifiy asosga ega bo'lib, ularning pedagogik merosi yoshlarni diyonatli, sahovatli, vatanparvar, o'z millatiga sodiq bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Bunday qadriyatlar zamonaviy o'quvchilarda mustahkam ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantiradi. Shu jihatdan, tarbiya fanining mazmuniga jadidlar merosini targ'ib qilish – uzluksiz ma'naviy tarbiyaning uzviy qismi bo'lishi lozim. Biroq bu borada muayyan muammolar ham mavjud: ba'zi hollarda o'qituvchilarning jadidlar merosini yetarli darajada o'rganmagani, metodik yondashuvlarning eskirganligi, dars jarayonida faqat nazariyaga tayanish kabi holatlar mavjud. Shu bois, metodik qo'llanmalar, amaliy dars ishlanmalari, interaktiv uslublar orqali bu merosni zamonaviy pedagogik talablarga muvofiq tatbiq etish zarur.

Jadid ajdodlarimizning ma'naviy va pedagogik merosi zamonaviy tarbiya fani uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi. Ularning tarbiya haqidagi ilg'or qarashlari o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, axloqiy barkamolligi va ma'naviy uyg'oqligini shakllantirishda muhim vosita bo'lishi mumkin.

Tarbiya darslarida ushbu merosdan foydalanish orqali:

- o'quvchilarda milliy g'urur va qadriyatlarga hurmat shakllanadi;
- shaxsiy mas'uliyat va jamiyat oldidagi burch hissi kuchayadi;
- yoshlar o'z tarixiga, ajdodlariga, tiliga va madaniyatiga nisbatan e'tiborli bo'ladi.

Kelgusida tarbiya fanining samaradorligini oshirish uchun jadidlarning asarlari asosida zamonaviy metodik tavsiyalar, vizual materiallar va dars ishlanmalari ishlab chiqilishi lozim. Bu esa, yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash yo'lida muhim qadam bo'ladi. Shuni aytish mumkinki, jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg'onishda va ravnaqida asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechishni jadidlar o'z maqola va asarlarida ko'rsatishgan. Yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, madaniy ma'naviy saviyasini yuksaltirishga xizmat qiladi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining zamonaviy bilimdon, mutaxassislar, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonishgan. Yoshlar manfaatini himoya qilish, ularning jamiyat va davlatda munosib o'rin egallashlari uchun tegishli imkoniyatlarni yaratish borasidagi jadidlarning fikrlari bugungi Yangi O'zbekistonda namoyon bo'lib turibdi.

Jadidlarning ilg'or fikrlari nafaqat ta'lim-tarbiya tizimida, balki jamiyatning barcha qatlamlarida uyg'unlik, islohot va taraqqiyot uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Ularning "avvalo ma'rifat, so'ngra taraqqiyot" degan g'oyasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Xulosa. Bugungi tarbiya tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — yosh avlodga ma'naviy immunitetni shakllantirish, ularni xalqiga sadoqatli, yuksak ma'naviyatli shaxslar qilib voyaga yetkazishdir. Bu yo'lida jadidlarning asarlari, hayoti va faoliyati bebaho manba sifatida xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, tarbiya darslarida:

-jadidlar tomonidan ilgari surilgan adolat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, fidoyilik kabi g'oyalarni tahlil qilish;

-ularning asarlari asosida o'quvchilar bilan muhokama, bahs-munozaralar uyushtirish;

-vizual materiallar — suratlar, hujjatli filmlar, interaktiv dars vositalari orqali jadidlar merosini jonli va ta'sirchan yetkazish; kabi usullar tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, har bir hududdagi jadid namoyandalarning hayoti va faoliyatini o'rganish orqali mahalliy tarix va ma'naviyat bilan bog'langan, chuqur ildiz otgan tarbiya tizimini yo'lga qo'yish mumkin. Bu esa yoshlarning o'z shaxsiyati va identitetini anglashiga, o'zlikni topishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu boisdan, bugungi o'zbek tarbiyachisi jadidchilik harakati mohiyatini chuqur anglab, uni yangicha metodlar bilan uyg'unlashtirgan holda, yosh avlodga chuqur ma'naviy-axloqiy bilim berishi lozim. Jadidlar boshlab bergan islohot yo'li – bu aslida komil insonni shakllantirish yo'lidir. Ularning hayoti, asarlari va merosi zamonaviy tarbiyada ibrat manbaiga aylanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son, 19.06.2020 y., 09/20/391/0777-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422 sonli Qarori.06.06.2020 y

3. Mirziyoyev Sh.M. «Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi» // Videoselektor yig'ilishidagi nutq. – 15 iyun, 2017 yil./ <https://www.Google.com>

4. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq T. O'qituvchi nashriyoti. 1998.3 bet.

5. Mahmudxo'ja Behbudiyning Yoshlarga bag'ishlangan maqolasi. «Oyna» jurnali, 1914 yil, 21-son, 390—391-betlar.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI GEOMETRIK MATERIALLAR BILAN TANISHTIRISH USULLARI

Annotatsiya. Bu maqolada boshlang'ich o'quvchilariga geometrik materiallarni o'rgatishning usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: masala, geometric masala, uchburchak, to'rtburchak, nuqta.

МЕТОДЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ГЕОМЕТРИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ

Аннотация. Работа над геометрическими материалами в начальных классах составление и решение творческих задач учащимся является объектом данной статьи.

Ключевые слова: задача, геометрическая задача, треугольник, четырёхугольник пример, задание.

METHODS FOR FAMILIARIZING ELEMENTARY STUDENTS WITH GEOMETRIC MATERIALS

Annotation. The work with arithmetic tasks in initial classes, drawing up and decision of creative tasks by the pupils is object of given clause.

Keywords: matter, geometrical task, arithmetical action, example, task.

Boshlang'ich sinif o'quvchilarini geometrik materiallar bilan tanishtirishdan asosiy maqsad o'quvchilarga ularni hayotiy geometric tasavvurlarni shakllantirish bilan birga to'g'ri chizish kesmasi, burchaklar, geometrik shakllar (uchburchak, to'rtburchak va ko'pburchak) ning aniq ko'rsatmali tasvirini berish, ularning ba'zi xossalari ko'rib chiqish va bu bilimlardan bolalarning uzunlik va yuzalarni o'lchay olish malakalarini egallashga foydalana olishni ta'minlashdan iboratdir. Geometrik materiallarni o'quvchilarga o'rgatish jarayonida o'qitishning shunday metodlaridan foydalanish kerakki, natijada o'quvchilarda aniq geometrik tasavvurlar hosil bo'lsin. O'zlashtirish jarayoni boshidan oxirigacha faol, aniq va ko'rgazmali bo'lishi, tushuntirish davomida amaliy mashqlardan keng foydalanishimiz zarur. Bunda o'quvchilar tayyor geometrik shakllar bilan ish olib bormay, balki qirg'ich, cho'plar bilan ishlash, modellash, qog'oz varog'ini buklay orqali shakllar hosil qilish va ulardan foydalangan holda o'zlari ham shakllarni chizishlaridan (xususan, qachonki tanish shakl murakkab shaklning elementlaridan biri bo'lsa) va atrof borliqni taniy olishlari, yasay bilishlari ham kerak. Geometrik materiallarni o'qitish jarayonida muammoli ta'limdan foydalanish orqali o'quvchilarning tasavvur qilish, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, o'quvchilarda "uchburchak haqida tushuncha berish uchun magnit doskaga har xil tuzilishdagi rangli uchburchaklarni osib bu shakllar nimasi bilan farq qilishi so'raladi?" Sinfdagi bolalar ko'rib turgan figuralarni farqini, ya'ni rangini, tuzulishi, katta – kichikligini javob tariqasida aytishadi. Ammo figuralar bir – biri bilan farq qilsada (rasmi, tuzulishi, katta – kichikligi bilan) bular nimasi bilan o'xshashligi so'raladi unda o'quvchilar bu shaklning tomonlari, uchlari, burchaklari uchtdan ekanligini aytishadi. Bunday figuralarning qanday nomlanishini o'qituvchi so'rab oladi. O'qituvchi kartondan kesilgan uchta uchburchak ko'rsatadi (birinchisi katta, ikkinchisi kichik, uchinchisi kichkina) va bu shakllar nima ekanligini so'raydi "Nima uchun bular ham uchburchak deyiladi? "Uchburchakda nechta tomon bor?, nechta uch va nechta burchak borligini?" ta'kidlab so'raydi. Uchburchakka boshqa nom qo'yish mumkinmi? Analiz qilinganda bu termin "uchburchak" va unga o'xshash so'zlarni ajratib olish kerakki - uch va uchburchak, o'qituvchi tushuntirib, o'quvchi buni tushunib sintez qiladi: Uch va tomon (yangi termin hosil bo'ladi: uch tomonli), shu bilan bir qatorda o'qituvchilarga har xil materiallardan: cho'plardan, plastilindan, qog'oz va kartondan uchburchaklar yasatish kerak. Geometrik figuralarni yasatishda qog'ozga nuqtalar qo'yib, ularni chizg'ich yordamida tutashtirib, yoki qog'oz buklay yordamida yasash ham mumkinligi o'rgatiladi. Albatta qog'oz kvadrat shaklda bo'lsa o'quvchilarning uchburchak yasashi ancha oson kechadi. Shu maqsad asosida bolalarga savol beriladi. "Bolalar qanday o'ylaysiz, qog'oz qanday buklay uchburchak hosil bo'ladi?" Agar savolga javob berishda bolalar qiynalsa, o'qituvchi yana savol bilan murojat qiladi. " Eslang uchburchakda nechta uchi

bor ?, Qanday qilib qog'ozni buklash uchburchak hosil bo'ladi?" Keyin o'qituvchi bolalar bilan qog'ozni buklashga tushadi.

Shunday buklash kerakki bir uchi ikkinchi uchga to'g'ri kelishi va qolgan uchlari ham bir – biriga yopishishi kerak. Agar ba'zi uchburchaklarga to'g'ri burchakli varaqlar berilganda bolalar shunday uchburchak yasaydilar, ularning uchlari bir-birlari bilan to'g'ri tutashadi va to'g'ri burchakli uchburchak hosil bo'ladi. Shundan keyin o'qituvchi bolalarga uchburchakning farqlarini aytib o'tishi kerak geometrik figuralarni aytib o'tishi kerak. Geometrik figuralarni o'rgatishda birinchi bo'lib har xil materiallardan chizib chiqish kerak.

"To'g'ri burchak haqida" tushuncha bermoqchi bo'lganimizda quyidagi masala bilan bahs boshlasak bo'ladi. Bolalarga ularning ushbu shaklni hayotda ko'p ko'rganlarini eslatish bilan boshlaymiz. Daftar, dalbom, shu bilan birga devordagi doskaning uchi va boshqalar O'qituvchi sinf xonasidaigi barcha uchlari va to'g'ri burchakli va to'g'ri burchakli bo'lmagan uchlarni ham ko'rsatadi. Ko'rsatilgan paytda o'qituvchi to'g'ri va to'g'ri bo'lmagan burchaklarni tushuntirib o'tadi. Bundan keyin o'qituvchi bolalarga har xil to'g'ri burchakli bo'lmagan qog'oz berib chiqadi. O'qituvchida albatta o'zida ham bitta qog'oz bo'ladi va bolalarga murojat qiladi: "Shunday bu qog'ozni buklangki, to'g'ri burchakli bo'lsin?" deydi. Bunday mashq bolalarga qiziqish uyg'otadi. Agar bolalar eplab bilishmasa, o'qituvchi yordamida bu holatni takrorlashadi. O'qituvchi bilan birgalikda bolalar varaqni ikki buklakka bukalab to'g'ri chiziqli hosil qilishni o'rganishadi. Bundan keyin qog'ozni yana buklash usuli bilan bolalarga yana figuralarni ikki uchlarni birlashtirib buklashlarini so'raydi. O'qituvchi bolalar to'g'ri bajarganliklarini tekshirib chiqadi va buklangan qog'ozni ochilishini so'raydi. Bundan kelib chiqadiki, ikkala to'g'ri chiziqli kesilib bu qog'ozni to'rtta bo'lakka bo'ladi. Bu to'rtta uchlar va bularning eng uchidagi nuqta bitta nuqta. Bundan tashqari hamma uchlari (agar berilgan to'g'ri bajarilgan bo'lsa) bir xil. O'quvchilarga bundan mashqlarni qog'ozda buklagan chiziqlarni ehtiyotkorlik bilan qirib olishlari ham mumkin va bu figuralarni bir – biri bilan taqqoslashlari mumkin. O'qituvchi istagan o'quvchidan bittadan burchak olib taqqoslashi mumkin va tezda bolalarga bir xillikni isbotlaydi. O'quvchilar diqqatini bir tushunchaga qaratish kerakki, o'zlari mustaqil bajargan bo'lsalar ham natijada bir xil uchlar paydo bo'lgan. Bunday uchlar "to'g'ri" deb ataldi. Bolalar to'g'ri burchakni eslarida chiqmasliklari uchun to'g'ri burchak ko'rgazmalarini doskaga yoki doska yoniga kelib qo'yishi kerak. O'quvchilarga mustahkamlash uchun mashqlar, topishmoqli misollar yechtirish kerak. Amaliyotda ko'rishimiz mumkinki ko'p bolalar to'g'ri burchaklarni farqlab bilmaydilar va figuralarni qo'yishini bilmaydilar. Shuning uchun o'qituvchi bolalarga to'g'ri burchak tushunchasi haqida har darsda to'xtalib o'tishi kerak.

"To'g'ri to'rtburchak" tushunchasini kiritish. Doskada har xil rangdagi to'rtburchaklar va ularning unga uch, to'rtta to'g'ri to'rtburchaklar qolganlari to'rtburchaklar shuningdek birta, ikkita uchi to'g'ri bo'lgan to'rtburchaklarni va yana bitta ham to'g'ri burchagi bo'lmagan figuralarni osib qo'yadi. Ko'rgazmaga shunday tayyorlangan bo'lishi kerakki, ba'zi figuralar bir xil rangda (misol qilib olsak beshburchak va to'rtburchaklar bir xil rangda). O'qituvchi o'quvchilarga to'g'ri to'rtburchakning to'g'ri burchagini topishni taklif qiladi. O'qituvchi bolalarga har xil modellardan to'g'ri burchaklar ko'rsatadi va shundan ko'rinadiki uchinchi to'rtburchakda birta to'g'ri uch, to'rtinchi to'rtburchakda 2 ta to'g'ri uch borligi va birinchi va ikkinchisida bitta ham to'g'ri uch yo'qligi aniqlanadi. Bundan keyin o'quvchilarga topshiriqli beriladi. "To'rtburchaklarni" to'g'ri burchaklarini toping? (ikkinchi bir ko'rgazmadan) bolalar tomonida shu aniqlanadiki hamma to'rtburchaklar to'g'ri burchakli.

O'qituvchi bolalarga savol bilan murojat qiladi: "O'ylab ko'ring, to'rtburchakni hammasi to'g'ri burchakli bo'lsa, qanday deb ataymi?". Bolalar buni tushinishlari uchun qog'ozdan har xil modellar yasashlari kerak.

"Kvadrat" haqida tushuncha. Yuqoridagi materiallardan foydalanib ham bolalarga "kvadrat" haqida tushuntirish ham mumkin. Ammo ishini bolalarga o'yantiruvchi savol berishdan boshlash kerak.

"Bolalar qog'oz olinglar va shunday buklangki, hamma tomoni bir xil va burchaklari ham to'g'ri bo'lsin va buni qanday atash mumkin?"

Bolalar qog'ozni diagonal bo'yicha buklab, ortiqcha qismini qirib tashlash taklifi kiritiladi. O'qituvchi kvadrat so'zini bolalardan eshitishi kerak, chunki bu haqida malumotni olgan bo'ladilar.

"To'rtburchak" va "Beshburchak"lar haqida tushuncha. O'qituvchi doskadagi chizmaga o'quvchilarning fikrini jalb qiladi, chizmaga to'rtburchaklar va beshburchaklar tasvirlangan. Bir xil shakllarni bir xil rangda olinadi. O'qituvchi shuni ma'lum qiladiki, hamma yashil figuralar besh burchaklar, qizil rasmdagilar esa to'rtburchaklar deb aytiladi. Shundan keyin o'qituvchi bolalarga savol beradi.

"Sizlar qanday o'yaysizlar? Nima uchun hamma qizil figuralar to'rtburchaklar deb, yashil figuralar esa beshburchaklar deyishingiz mumkin?" Bu savol o'quvchilarni o'ylashga majbur qilib, o'qituvchi ularning javob berishlarini kuzatadi va o'quvchilarning oldin olgan bilimlarini sistemaga solish uchun

beriladi. O'quvchilar aytgan termini "to'rtburchaklar" va "beshburchaklar"ni taqqoslashlari kerak bo'ladi. Analiz qilingandan keyin bu terminlar ajratilib, tanish bo'lgan so'zlarni eslab, "to'rt" va "burchak", "besh" va "burchak" so'zlarining mohiyatini tushuntirishga harakat qilish kerak. Bunday analiz bolalarni to'g'ri fikrlashga yo'nalish beradi. Shuni ta'kidlash kerakki "to'rtburchaklar" va "beshburchaklar" tushunchalarini berish ko'pburchaklar tushunchasini tushuntirishga vosita bo'la oladi. .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi Toshkent. "Turon Iqbol " 2016
2. Jumayev M.E., Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi Toshkent. "Fan va texnologiya" 2015
3. Boshlang'ich sinf darsliklarining yangi nashri.
4. Mukhamadovna T. M., Djamshitovna K. M., Narzullayevna Q. S. Art as a significant factor of forming world outlook of students //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 11.
5. Djamshitovna X. M. Pedagogical Opportunities for Implementing an Individual Approach to the Primary Educational Process //International Journal of Culture and Modernity. – 2021. – T. 11. – C. 192-195.
6. Джемшитовна Х. М. Дидактический потенциал современных информационных технологий в достижении профессиональной компетентности будущего учителя //Международный журнал культуры и современности. – 2021. – Т. 11. – С. 201-204.
7. Джемшитовна Х. М. И др. Педагогические возможности реализации индивидуального подхода к начальному образовательному процессу / / Европейский журнал безопасности и стабильности жизнедеятельности (2660-9630). – 2021. – Т. 12. – С. 252-255.
8. Haydarova M., Yuldashev V. БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАТИВ ЁНДОШУВ //Физико-технологического образование. – 2021. – №. 2.
9. Haydarova M., Yuldashev V. БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ТЕХНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАТИВ ЁНДОШУВ //Физико-технологического образование. – 2021. – №. 2.
10. Haydarova M., Qodirova M. ТЕХНОЛОГИЯ ДАРСЛАРИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ТАБИИЙ МАТЕРИАЛЛАР БИЛАН ИШЛАШГА ЎРГАТИШ //Физико-технологического образование. – 2021. – №. 2.

Safarova Nigora Oxunjonovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
professori, filologiya fanlari nomzodi
nigor.safarova@mail.ru

Muxiddinova Shaxribonu Umidjonovna
Ta'lim va tarbiya nazaryasi
(boshlang'ich ta'lim)
1-bosqich magistranti

BUXORO FOLKLORINI TO'PLASH VA O'RGANISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro folklori haqida fikr yuritiladi. Buxoro folklori tarixi, uni to'plash, ularni o'rgangan va to'plagan olimlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Buxoro folklorining yaratilishida dostonlarning, latifalarning, magiyaning, so'z sehrining, Buxoroda xalq ijodiyoti xilma-xil tur va janrlarda namoyon bo'lib, rivojlanib kelganligi bo'yicha ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: folklor, Buxoro folklori, doston, to'y marosimi, marosim, janr.

ИЗ ИСТОРИИ СОБИРАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ БУХАРСКОГО ФОЛЬКЛОРА

Аннотация. В данной статье рассматривается фольклор Бухары. Представлены сведения об истории бухарского фольклора, собиравших его коллекции и изучавших учёных. В создании фольклора Бухары даются сведения о развитии былин, анекдотов, магии, магии слова, Бухарское народное творчество в различных видах и жанрах.

Ключевые слова: фольклор, бухарский фольклор, эпос, свадебный обряд, обряд, жанр.

FROM THE HISTORY OF COLLECTION AND STUDY OF BUKHARA FOLKLORE

Annotation. This article examines the folklore of Bukhara. Information is presented about the history of Bukhara folklore, its collections and the scientists who studied it. In the creation of Bukhara folklore, information is given about the development of epics, anecdotes, magic, the magic of words, Bukhara folk art in various types and genres.

Key words: folklore, Bukhara folklore, epic, wedding ceremony, ceremony, genre.

Buxoro – qadim ul-ayyomdan turkiylar va tojiklar baqamti yashab, bunyod va obod etayotgan Vatan. Shu vajdan buxoroliklar uchun ham o'zbekcha (turkiycha), ham tojikcha so'zlash, kuylash va ijod qilish onadan tekkan tarixiy an'anaga aylangan. Ammo buxoroliklar ikki tilda yaratgan ana shu boy folklorini to'plash va o'rganish uzoq zamonlar hech kimni qiziqtirmadi. Shunga qaramay, ayrim tarixiy-ilmiy manbalarda Buxoro folklorining u yoki bu namunasiga oid qayd va e'tiroflar uchraydi. Chunonchi, mashhur muarrix Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiy «Buxoro tarixi»ning Arkning bino etilishiga oid bobida Siyovush ibn Kaykovusning otasidan arazlab, Afrosiyob huzuriga kelgani, unga kuyov bo'lgani, so'ngra o'zidan yodgorlik sifatida hisor (ark)ni qurgani, Afrosiyobning dushmanlar qutqusiga uchrab, o'z kuyovini qatl etgani aytilib, qimmatli bir ma'lumot keltiriladi: «Afrosiyob uni o'ldirdi hamda ana shu hisorda sharqiy darvozadan kiraverishda «Darvozai g'uriyon» deb atalgan somonfurushlar darvozasining ichkarisiga dafn etdilar. Shu sababli Buxoro otashparastlari o'sha joyni aziz tutadilar va unga atab har bir erkak kishi har yili navro'z kuni quyosh chiqishidan oldin o'sha joyda bittadan xo'roz so'yadi. Buxoro aholisining Siyovushning o'ldirilishiga atab aytiladigan marsiyalari bo'lib, u barcha viloyatlarda mashhurdir. Kuychilar unga moslab kuy tuzganlar va qo'shiq qilib aytadilar. Qo'shiqchilar uni «otashparastlar yig'isi» deyilar». Shu ma'lumot hisobga olinsa, qolaversa, Narshaxiyni: «Bu gaplar bo'lganiga hozir uch ming yildan ortiqroq vaqt o'tdi», - deganiga suyanilsa, o'zbek yig'i-yo'qlov qo'shiqlari genezisi ancha qadimiyligi ayon bo'ladi.

Buxorodagi dostonchilik qay darajada rivojlanganligini ko'rsatishda tanikli folklorshunos, akademik T.Mirzayevning tubandagi e'tirofi diqqatga sazovor: «XIX asrning ulkan dostonchilaridan bo'lgan Ernazar shoir Buxoro amiri Nasrullo huzurida «Alpomish» dostonini olti oy kuylagan emish. Bunda u qalmoqlar qo'lida tutqunda yotgan qahramonning Boychibor tulpori yordamida qutqarilishini yangidan-yangi to'sqinliklar qo'shib, cho'za bergan ekan. Oxiri sabr-toqati qolmagan amir o'zining jangga minadigan otini egaratib, shoir ro'parasiga bog'lagan emish. Buni fahmlagan hushyor shoir shu epizodni o'z dostoniga kiritib, go'yo amirning oti Alpomishni qutqarishga jo'nagan va uni qutqargan qilib ko'rsatgan, shu bilan birga, dostonning keyingi epizodlarini siqib, asar ijrosini tez tugatgan emish». Xuddi shu Ernazar shoirning teran badihalari tufayli amir Nasrulloning o'zi ham Shahrisabz va Kitob beklklarida

1856-yilgi g'alayonni shafqatsizlik bilan bostirganligidan «Xon zulmi» va «Botirxon zulmi» tarixiy qo'shiqlarining qahramoniga aylanib qoldi.

XIX asrda yashagan zabardast zullisonayn shoir Abdulqodir Savdo «Muzika» asarida buxoroliklar amal qilgan marosim va udumlarga to'xtalarkan, ularning verbal qismiga daxldor ayrim aytim va qo'shiqlarni qayd etgan. Ana shu dalillarning o'ziyoq Buxoroda xalq ijodiyoti xilma-xil tur va janrlarda namoyon bo'lib, rivojlanib kelganligini, bunda so'z magiyasi asosidagi kinnalardan tortib asotiru afsonalar, rivoyatu latifalargacha, eng ommaviy kichik janrlar – maqolu topishmoqlargacha, eposning gultoji dostonu ertaklarga mavjud bo'lganligini yaqqol tasdiqlaydi. Buning ilmiy qimmatini yana shundaki, folklor bag'rida janrlarning differentsiatsiyalashuvi uzoq muddatda kechganligini va bu jarayon ancha olis zamonlarda harakatda bo'lganligini ko'rsatadi.

Manbalar xalq tomosha san'atining qo'g'irchoqbozlik, dorbozlik va masxarabozlik singari ko'rinishlari Buxoroda eramizning V-VII asrlaridan beri rivojlanib kelayotganini tasdiqlaydi. Garchi tarix bu sohadagi san'atkorlar nomlarini hamisha ham o'z sahifalarida darj etib, saqlab qololmagan esa-da, ammo XIX va XX asrlarda ijod etgan G'ijduvonning G'ishti qishlog'ilik qo'g'irchoq o'yin ustalari Abdulkarim (1800-1870), uning o'g'li Siddiq Kalon (1858-1940), nevarasi Xolmurod bobo (1890-1970), Jo'ra qayroq (1796-1898), uning o'g'li Hamro (1818-1910), nevarasi Narzullo (1908-1962) va evarasi Nasullo Hamroyevlar, shuningdek, Zarif misgar, Sharif siyoh, Qori Hoji, Sharof chaqa, Arslon zochaboz, Sadridin eshon, Rajab meshkoblar, masxarabozlar – To'la masxara (1892-1906), o'g'li Gadoy masxara To'layev, Safar masxara Abdullayev, Ochil masxara Umirovlarning nomlari hamon xalq xotirasidir. Buxoro xalq qo'g'irchoqbozligi va masxarabozligi xususiyatlari va tarixini ilmiy asosda o'rganib, N. Nurmonov, Y. Perepeltsina va M. Qodirov salmoqli tadqiqotlar yaratdilar. Buxoroda xalq musiqasi, ayniqsa, «Shashmaqom» va uning asosida o'ynalgan «Bozi kalon», shuningdek, «Buxorcha», «Mavrigi» qo'shiq-raqs turkumlari, «Otash o'yin», «Ajda'o o'yin», «Qayroq o'yin», «Qoshiq o'yin», «Pichoq o'yin», «Qilich o'yin», «Tayoq o'yin», «Ot o'yin», «Xo'roz jangi», «Echki o'yin» singari qadimiy raqs-keng tarqalgan. M.Qodirovning Buxorodagi rus elchisi V. V. Krestovskiy ma'lumotlariga suyanib ko'rsatishicha, «Bozi kalon» kompozitsiyasi puxta ishlangan, keng davraga mo'ljallangan, o'yinlari viqorli, ayni choqda, mayin va nafis bo'lgan. Unda qoida bo'yicha raqqoslar toq sonda: uch, besh yoki yetti nafar bo'lib, tomoshabinlar oldiga qator tizilganlar. Ustaroq raqqos yoki baytchi har vaqt o'rtada bo'lgan. Ustlarida har yer-har yerida kashta tikilgan zardo'zi do'ppi, uning tagidan jingala kokillar osilib turgan... O'yin hamma vaqt raqqoslar go'zalligi va fazilatlarini madh etuvchi yallalardan boshlangan. Odatda oyoqyalangdoiralalar yoki cholg'u ansambli jo'rligida ashula bilan o'ynalgan. Oldin raqqoslar tizilib, boshlarini biroz orqaga va yonga tashlab tizzalarini sal-pal bukib, goh o'ng, goh chap qo'lini yengil oldinga uzatib, sekin-asta davrani aylanganlar. Cho'kka tushib o'tirib olgan tomoshabinlar qarsak chalib, chayqalib turgan. Raqqoslar bir necha marta yo'nalishini o'zgartirib, davra bo'ylab goh o'ngdan, goh chapdan orqaga qaytganlar, yonma-yon terilib, goh tomoshabin tomonga, goh ketiga yo'rg'alaganlar. So'ng takt usul tezlashib, o'yinchilarning harakatlari dadilroq, shiddatliroq, keskinroq bo'la borgan va doiralarning tezkor rezlari ostida charxga, ba'zan sakrab o'ynashga aylangan.

Buxoro folklorini regional to'plash va o'rganish harakati, asosan, XX asrning 20-yillarida boshlandi. Boshda Buxoro muzika folklori va «Shashmaqom»ni yozib olish va tadqiq qilish jiddiy tus oldi. Bu ishning boshida ulkan tarixchi va davlat arbobi Fayzulla Xo'jayev va qomusiy olim Abdurauf Fitrat turdilar. Bu haqda uning shaxsiy kotibi, sharq mumtoz adabiyotining bilimdoni G'ulomjon Izomov (domla Izomiy) shunday hikoya qilgan edilar: «Xalqimizning bebaho madaniy boyligi bo'lgan «Shashmaqom»ni keyingi avlodga yozib qoldirish maqsadida Fayzulla Xo'jayev o'sha davrda O'rta Osiyo xalqlari musiqa merosini o'rganish uchun Turkiston o'lkasiga kelgan mashhur musiqa etnografi V.A.Uspenskiyni Buxoroga taklif etib, keksa maqomdonlar Bobo Jalol va Bobo G'iyoslardan «Shashmaqom»ning to'la variantini notaga olishni kelishib oladi. V.A.Uspenskiy bu mashhaqqatli vazifani 1923 yilda boshlab, 1924-yilda A.Fitrat va N.N.Mironov tahriri bilan Moskvada nashr ettirdi. F.Xo'jayev Uspenskiyning xizmat haqini oltin bilan to'laydi».

Buxorodagi og'zaki ijod namunalardan ijodiy maqsadlarda foydalanish asnosida ularni o'rganishda tashabbuskor bo'lganlardan biri – ustoz Ayniy bo'lganligi shubhasiz. U asrimizning boshlaridayoq bunday kuzatishlarini boshlab yuborgan, keyinchalik yaratgan «Odina», «Doxunda», «Qullar», «Sudxo'ring o'limi», «Esdaliklar» singari o'lmas obidalarida xalq maqollari, qo'shiqlari, rivoyatlarini yedirib yuborgan, shu asosda asarlari badiiy jozibasini, xalqchilligini kuchaytirishga erishgan edi. Bu jihatdan loaqal «Shoh qizi» lapari va «Jilvon arig'i» haqidagi xalq qo'shiqlarini eslash kifoya. Ustod Ayniy shular bilangina cheklangan emas, u Buxoro bolalarining «Ko'z boylog'ich», «Xushtut o'yini», «Ketma-ket o'yin», «Archa necha man», «Aylana-aylan», «Gachao'yin» singari 14 o'yinini maxsus yozib oldi va 1931 yilda Rahim Hoshim (Mim) bilan

hamkorlikda boshlang'ich maktablarning 2-sinfida o'qishga mo'ljallab yaratgan "Rohi nav" («Yangi yo'l») darsligiga kiritdi. 20-yillarda Buxoro xalq qo'shiqlari, maqollari, topishmoqlari va ertaklaridan ayrim namunalarni yozib olishda Elbek alohida tashabbus ko'rsatdi. U 1922-23 yillar davomida Buxoroda bo'lib, o'zi yozib olgan folklor namunalarini «Buxoro axbori» gazetasi va «Maorif va madaniyat» jurnalining 1923 yil noyabrida chiqqan 1-sonida e'lon qildi, keyinchalik ulardan ayrim namunalarni G'ulom Zafariy bilan hamkorlikda 1925- va 1935-yillar orasida uch marta nashr ettirgan «Ashular» to'plamiga ham kiritdi.

Buxoro folklorini regional to'plash va o'rganish boshda shu xilda stixiyali tarzda boshlandi. Jumladan, xalq baxshisi Saidmurod Panoh o'g'lining fanda kashf etilishi ham tasodifiy holda sodir bo'ldi. 30-yillarning o'rtalarida shoir Nasrullo Oxundiy saylov munosabati bilan Qiziltepaga kelganida, xalq baxshisi haqida eshitib qolgach, uni Toshkentdagi folklorshunoslarga ma'lum qiladi. Shundan so'ng jirovni Toshkentga chaqirish tadorigi ko'rilgan, natijada 1937-1938-yillarda shoir Amir Umariy undan «Kunlarim» termasi va «Mullalar to'g'risida», «Amirning o'lponchilariga qarshi» qo'shiqlarini yozib olib, keyingi ikki qo'shiqni «Guliston» jurnalida e'lon qiladi. M.Toshpo'latova esa jirovdan «Qamayda», «Gulzorim bor» qo'shiqlarini, M.Zarifov «Odilxon» dostonining bosh qismini yozib olishga muvaffaq bo'ldilar. Biroq shoirning «Alpomish», «Go'ro'g'lining Qrimga borishi» dostonlarini hamqishlog'i, 6-sinf o'quvchisi Shamsi Murodov yozib oldi. Keyinchalik ana shu manbalarni sinchiklab o'rganib, Kenegas qishlog'ilik Saidmurod Panoh o'g'li (Murod jirov, 1875-1945) ning ilmiy-ijodiy biografiyasini tiklashda T.Mirzayev salmoqli ish qildi. U jirovning barcha dostonlari, qo'shiq va termalarini sinchiklab o'rgandi va «Odilxon» nomi ostida 1972-yilda chop ettirdi va bu ishi bilan Buxoro dostonchilik maktabi an'analari asrimizning 40-yillarida ham davom etganligini isbotlab berdi.

Buxoro folklori turli xalqlarning o'zaro yondosh yashashlari tufayli yuzaga kelgan sintezlashgan san'at hodisasi. Shu bois uning talay namunalarida shiru shakarlik xususiyati seziladi. Ayni aamonda biz Buxoro vohasida keng tarqalgan bolalar allalari, aytim-olqishlari, erkalamlari, ovutmachochlari, qiziqmachochlari, tez aytishlari, chandishlari, guldur-guplari, tegishmachochlari, arazlamalari, yarashtirgichlari, masxaralamalari, shuningdek, o'yinlar va ularning debochalari sanaluvchi chorlamalari, cheklashmachochlari, sanamalari, tarqalmachochlar, bolalarning tabiatga munosabatidan tug'ilgan yalinchoqlar hukmlagichlargacha to'plab, o'rgana turib, o'zbek bolalar folklorining yaxlit bir tizim sifatida shakllangan mustaqil og'zaki adabiy hodisa ekanligini aniqladik, shu kuzatishlarimiz natijasini «Bolalarni erkalovchi o'zbek xalq qo'shiqlari» va «O'zbek bolalar poetik folklori» (1985) monografiyalarimizda umumlashtirdik. Shu sohada yiqqan materiallar asosida esa o'zbek bolalar folklorining ilk yirik nashrlarini amalga oshirdik. «Boychechak», «Chittigul» va «Alla-yo alla» ana shunday majmualar bo'lib, o'zbek bolalar folklorshunosligi tarixidagi dastlabki nashrlar sifatida qimmatli ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ayni zamonda salkam qirq yil davomida yig'ayotganimiz Buxoro folklori namunalari asosida olti jildga mo'ljallangan majmua tartib berayotirmizki, hozirgacha shularning dastlabki qo'shiqlar (ikki jild), ertaklar va bolalar folkloriga oid to'rt jild nashrga taxt etib qo'yilgan. Bastakor O.Atoev, musiqashunos F.To'rayevlar bilan hamkorlikda faqatgina buxorolik ijrochilarga xos «Buxorocho» va «Mavrigi» ashula va raqslardan iborat xalq kuylarini ilk bor notasi bilan yozib olib, «Buxorocho» va «Mavrigi» taronalari majmuini nashrga tayyorlayapmiz. Shularga qaramay, Buxoro xalq qo'shiqlarini shu zaminda yashayotgan turli xalqlar ijodiy hamkorligi samarasi sifatida yaxlit tizimda o'rganish, tarixiy-etnografik tabiati va badiiyatini ochish, janriy tarkibini aniqlash, matn va musiqiy ohangdorligini uyg'unlikda tekshirish, shu asosda ularning o'zbek va tojik, qolaversa, jahon xalqlari folklori taraqqiyotidagi mavqeini belgilash dolzarb muammolardan bo'lib kelayotir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. // I kitob. – T., 1956. – 844 b.
2. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori, T.: O'qituvchi, 1975 46-49-betlar.
3. Safarova N. O'zbek bolalar o'yin folklorining janriy tabiati, genezisi va badiiy xususiyatlari. NDA. T., 2005
4. Safarova N.O. Didaktik o'yinlarning samaradorligi. "O'ZBEKISTONDA ILM-FANNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI" xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 30 noyabr 2022 y.

O'rinov Shamshod Komilovich
Buxoro davlat universiteti
Musiqqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası
o'qituvchisi

Qosimova Nilufar
Buxoro davlat universiteti
talabasi

MADANIYAT VA SAN'AT SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMI MUAMMOLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston madaniyat markazlari faoliyati, ularni boshqarish va to'garak rahbarlarining vazifalari haqida so'z boradi. Lavozim yo'riqnomalari ilmiy-metodik markaz tomonidan ishlab chiqilib, madaniyat vaziri tomonidan tasdiqlanishi ta'kidlanadi. Markaz direktorlari nizom asosida ishlaydi, to'garak rahbarlari esa yoshlarni jalb qilish, hudud ehtiyojlarini o'rganish va hisobot yuritish bilan shug'ullanadi. Respublikadagi madaniyat markazlarida turli yo'nalishlarda mashg'ulotlar olib boriladi.

Kalit so'zlar: Madaniyat markazlari, lavozim yo'riqnomalari, markaz direktori, to'garak rahbari, yoshlarni jalb qilish, ijtimoiy ehtiyojlar, ish rejasi, hisobot, Madaniyat vazirligi.

ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА

Аннотация. В статье рассматривается деятельность культурных центров Узбекистана, их управление и обязанности руководителей клубов. Подчеркивается, что должностные инструкции разрабатываются научно-методическим центром и утверждаются министром культуры. Директора центров работают на основе устава, а руководители групп занимаются привлечением молодежи, изучением потребностей региона и составлением отчетов. Обучение по различным направлениям проводится в культурных центрах республики.

Ключевые слова: Культурные центры, должностные инструкции, директор центра, руководитель клуба, вовлечение молодежи, социальные потребности, план работы, отчет, Министерство культуры.

PROBLEMS OF THE SYSTEM OF TRAINING PERSONNEL IN THE FIELD OF CULTURE AND ART

Annotation. This article discusses the activities of cultural centers of Uzbekistan, their management and the responsibilities of the leaders of the circles. It is noted that job descriptions are developed by the scientific and methodological center and approved by the Minister of Culture. Center directors work on the basis of the charter, while circle leaders are engaged in attracting young people, studying the needs of the region and keeping reports. Training in various areas is carried out in cultural centers of the republic.

Key words: Cultural centers, job descriptions, center director, club leader, youth involvement, social needs, work plan, report, Ministry of Culture.

Madaniyat markazlarida faoliyat yuritayotgan xodimlarning ham lavozim yo'riqnomalari Madaniyat vazirligi tasarrufidagi Respublika madaniyat muassasalari faoliyatini tashkil etish ilmiy-metodik markazi ishlab chiqilib, madaniyat vazirligiga taqdim etiladi hamda madaniyat vaziri tomonidan tasdiqlanadi. Bugungi kunda respublikamizda faoliyat olib borayotgan madaniyat markazlarida markaz direktorlari eng avvalo markazning faoliyatini Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 martdagi 264-sonli Qarori bilan tasdiqlangan Nizom asosida olib boradi.

To'garak rahbari – madaniyat markazlarida to'garak rahbari o'zi tashkil etishi lozim bo'lgan to'garakga o'quvchi yoshlarini keng jalb qilishi, bunda hudud ijtimoiy qatlamini o'rganishi, ularning ehtiyojlari nimadan iborat ekanligini inobatga olib faoliyatni tashkil etadi. Shuningdek, to'garak rahbari o'zi tashkil etgan to'garakga kelgusida ish faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida ish rejalarini ishlab chiqib, oylik, yarim-yillik hamda-yillik hisobotlarni yuritadi hamda nazorat qiluvchi madaniyat bo'limining mas'ul xodimi badiiy rahbarga taqdim etib boradi.

Madaniyat markazining asosiy sohalarini yorituvchi ish hujjatlariga:

- metodik qo'llanmalar stendi;
- madaniyat markazining oylik,-yillik ish rejaları papkasi;
- madaniy va ma'rifatga bag'ishlangan tadbirlar ma'lumoti;

- yozma va statistik hisobot namunalari;
- turli mavzularda o'qiladigan ma'ruzalar, suhbatlar va davra suhbatlarining mavzular jamlamasi;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy, mafkura va madaniyat masalalariga oid chiqargan qonunlari, qarorlari va farmonlari papkasi;
- mavzuli kechalar, uchrashuvlar, savol-javob kechalari, milliy urf-odat va marosimlar, turli udumlar va an'analarning ssenariylari to'plami;
- turli ommaviy tadbirlarning afishalar, e'lonlar, taklifnomalar nusxalari jamlamasi;
- ko'rik-tanlov, bellashuv va festivallar nizomlari jamlamasi;
- adabiyot, san'at, madaniyat va boshqa jurnal hamda ro'znomalarda bosilgan maqolalar nusxasi bosilgan jamlanmalar papkasi;
- badiiy havaskorlik to'garaklari va jamoalari faoliyatini yorituvchi fotoalbom;
- shahar madaniyat muassasalari, madaniy-ma'rifiy ishlar xodimlari, o'garaklar, jamoalar, uyushmalar faoliyatiga bag'ishlangan ma'lumotlar;
- shahar va viloyat miqyosida o'tkazilgan yirik tadbirlar ma'lumotnomalari;
- markaz xodimlarining lavozim yo'riqnomalari papkasi;
- madaniyat muassasalarini turli me'yoriy huquqiy hujjatlar papkasi saqlanishi shart.

Madaniyat markazlarining moddiy jihatdan barqarorlashtirish ular tomonidan tashkil etilgan pullik xizmatlarning saviyasiga bog'liq. Bugungi kunda madaniyat markazlarida deyarli pullik to'garaklar tashkil etilmagan. Og'riqli bo'lsa ham aytish joizki, bepul to'garaklarga ham yoshlarni jalb qilish sust holatda. Bunday holatlarda sabab madaniyat markazi rahbari tomonidan yangi innovatsion g'oyalar, ishlanmalar, takliflarning yo'qligi, tashabbuslarning hatto o'ylab ko'rilmaganligi sabab bo'lmoqda.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Har bir inson har kun qiladigan ishini xuddi birinchi marta qilayotgandek qilishi kerak. Shundagina ishda rivojlanish bo'ladi" deganlaridek, markaz xodimlari o'z funksiyalarini bajarishda xorijiy modellarga asosan amalga oshirishsa natija yuqori bo'ladi.

Madaniyat vazirligining bir tarmog'i sifatida faoliyat olib borayotgan madaniyat markazlari bugungi kunda jadal sur'atlar bilan moddiy texnika bazasi ta'mirlanmoqda. Ularda ijodiy muhit rivojlantirilmoqda. Ushbu berilayotgan imkoniyat, yaratilayotgan sharoitlardan oqilona foydalangan holda ishni tashkil etish har bir soha xodimi oldida turgan asosiy vazifa sanaladi.

Xalqimiz bayram tantanani sevuvchidir. Har bir bayramda hoh u siyosiy, hoh u milliy, hoh u turizm yoki ijtimoiy madaniy tadbir bo'lsin, barchasida milliy urfodatlarimiz, qadriyatlarimizni tarannum etuvchi folklor jamoalarimiz ishtiroki ta'minlanadi. Buning zahirida ham asosiy ma'no o'zbek xalqi uzoq-yillik tarixga ega ekanligi, qadriyatlar uzoq davr mobaynida vaqtlar, zamonlar osha yetib kelayotganligi, hamda kelajakda ham bunday an'ana davom etishini tarannum etishdan iboratdir. Ana shunday milliy qariyatlar-u an'analarni izlab topish, uni asrab avaylash, belgilangan tartibda ro'yxatga olish, kerak bo'lsa, YUNESKOning umumjahon ro'yxatiga kiritishda asosiy va birinchi omil bu madaniyat markazlari faoliyati sanaladi. Aytib o'tish joizki, bugungi kunda "Lazgi" raqsi, "Askiya san'ati" ana shunday ro'yxatlar qatorida turganligi soha mutaxassislarining say harakatlari desak mubolag'a bo'lmaydi.

Milliy o'yinlarimiz, milliy kuy va qo'shiqlarimiz bugungi kunda o'z ahamiyatini yo'qotmoqda. Bu esa, milliyligimiz uchun fojia sanaladi. Bunga bir qancha omillarni ko'rsatish mumkin:

- G'arb madaniyatining kirib kelishi;
- Axborot – IT texnologiyalari asrida yashayotganligimiz.

Qolaversa, o'tish davri talablaridan kelib chiqib, barcha jabhalarda boshqaruvni yanada rivojlantirish, takomillashtirish va qayta isloh qilish choralari ko'rilgani kabi madaniyat va san'at sohasida ham zamonaviy boshqaruvchilarni-menejrlarni tayyorlash zaruriyati o'ta dolzarb vazifa bo'lib turibdi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, san'at va madaniyat sohasiga davlat tomonidan moliyaviy kōmakni kuchaytirish, ta'lim sifatini yaxshilash, ish bilan ta'minlash va rag'batlantirish tizimini yaxshilash, malakali mutaxassislarni tayyorlash va xalqaro tajribalarni o'zlashtirish, jamiyatda san'at va madaniyatning o'рни va ahamiyatini oshirish bōyicha keng targ'ibot ishlarini olib borish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilsa, madaniyat va san'at sohasi uchun malakali kadrlar yetishtirish tizimi takomillashadi va ijodiy soha rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarov A. "Madaniyat va san'at sohasini boshqarish asoslari" 8-bet.
2. O'rinov K. Sh. "Madaniyat markazkari ishi" 6-7 bet.
3. O'rinov K. Sh. "Madaniyat markazlari ishi" 22-bet.

4. O'rinov K. Sh. "Madaniyat markazlari ishi" 24-bet.
5. Urinov, Sh K. "THE MAIN CRITERIA OF CULTURAL CENTERS IN THE FORMATION OF CREATIVE ABILITY." *Multidisciplinary Journal of Science and Technology* 3.5 (2023): 52-59.
6. Shamshod, O'RINOV, and Saodat SADULLAYEVA. "IJODKOR SHAXSLAR VA ISTE'DODLARNI YUZAGA CHIQARISH SHAKL VA USULLARI." *Journal of Culture and Art* 2.3 (2024): 81-86.
7. O'rinov, SH K., and E. Sultonmurodova. "MENEJERNING MADANIYAT SOHASIDAGI KASBIY MALAKASI, USLUBLARI VA REJALASHTIRISH." *TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN* 1.4 (2023): 225-230.

Alimova Mavluda Adiz qizi
 Buxoro davlat pedagogika instituti,
 boshlang'ich ta'lim kafedrası
 tayanch doktoranti
alimovamavluda@buxdpi.uz

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASH: XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDAGI YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammosi yoritilib, xalqaro tajriba va O'zbekiston ta'lim tizimidagi yondashuvlar tahlil qilinadi. Dunyoning ilg'or mamlakatlarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan metod va pedagogik texnologiyalar o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha mavjud holat, muammolar va istiqbollar tahlil qilinib, samarali yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tanqidiy fikrlash, xalqaro tajriba, O'zbekiston ta'lim tizimi, pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПОДХОДЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема развития критического мышления в начальном образовании, анализируется международный опыт и подходы в системе образования Узбекистана. Изучены методики и педагогические технологии, направленные на формирование критического мышления в ведущих странах мира. Также проанализировано текущее состояние, проблемы и перспективы развития критического мышления в системе образования Узбекистана, предложены эффективные подходы.

Ключевые слова: начальное образование, критическое мышление, международный опыт, система образования Узбекистана, педагогические технологии, инновационные методы.

CRITICAL THINKING IN PRIMARY EDUCATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND APPROACHES IN UZBEKISTAN'S EDUCATION SYSTEM

Annotation. This article examines the issue of developing critical thinking in primary education, analyzing international experience and approaches in Uzbekistan's education system. The study explores methods and pedagogical technologies aimed at fostering critical thinking in leading countries worldwide. Additionally, the current state, challenges, and prospects of developing critical thinking in Uzbekistan's education system are analyzed, and effective approaches are proposed.

Keywords: primary education, critical thinking, international experience, Uzbekistan's education system, pedagogical technologies, innovative methods

Kirish. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hozirgi zamon ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash – bu insonning mustaqil fikrlash, dalillarni tahlil qilish, xulosa chiqarish, muammolarga ijodiy yondashish kabi ko'nikmalarini shakllantirish jarayonidir. Ushbu ko'nikmalar XXI asrda shaxsning intellektual rivojlanishi va jamiyatdagi muvaffaqiyatini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri bo'lib, nafaqat ta'lim sohasida, balki kundalik hayotda, kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, ko'plab rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni erta yoshdan shakllantirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Dunyoning ilg'or ta'lim tizimlariga ega mamlakatlari – Finlandiya, AQSh, Kanada, Singapur va Janubiy Koreya – boshlang'ich ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan yondashuvlarni joriy etgan. Ushbu mamlakatlarda o'quvchilarga mustaqil fikrlash, savol berish, muammolarni tahlil qilish va ijodiy yechim topish ko'nikmalari o'rgatiladi. Masalan, Finlandiyada ta'lim tizimi o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchilar bolalarga tayyor bilim berishdan ko'ra, ularning o'zlari ilmiy izlanish va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Singapurda esa tanqidiy fikrlash STEM (fan, texnologiya,

muhandislik va matematika) fanlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilar eksperimentlar, loyihalar va muammoli topshiriqlar orqali o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'radilar.

O'zbekiston Respublikasi ham xalqaro tendensiyalarni inobatga olgan holda, ta'lim tizimini zamonaviylashtirish va o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha bir qator islohotlarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Prezidentining ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan qaror va farmonlari, 2030-yilgacha mo'ljallangan ta'lim strategiyasi doirasida innovatsion ta'lim metodlarini joriy etish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Respublikada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yangi pedagogik metodlar va o'qitish texnologiyalarini joriy etish orqali ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga intilish mavjud.

Shu bilan birga, O'zbekistonda boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha bir qator muammolar ham mavjud. Dastavval, an'anaviy ta'lim tizimi asosan reproduktiv (takrorlovchi) ta'lim modeliga asoslangan bo'lib, bunda o'quvchilar tayyor bilimni qabul qiladi, lekin uni tahlil qilish, mustaqil ravishda baholash va qo'llash imkoniyatlari cheklangan bo'lib qoladi. Ikkinchidan, aksariyat o'qituvchilar tanqidiy fikrlash metodikalaridan foydalanishga yetarlicha tayyor emas, chunki bu borada ularga maxsus treninglar va amaliy ko'nikmalar yetishmaydi. Uchinchidan, darsliklar va o'quv materiallarida ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar yetarlicha emas, ular asosan an'anaviy yodlash va qayta hikoya qilish uslubiga asoslangan.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun xalqaro tajribani chuqur o'rganish va O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish zarur. Ilg'or mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim va ijodiy topshiriqlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish, darslik va o'quv materiallarini yangilash, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali vositalar bo'lishi mumkin.

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi nafaqat o'quvchilarning intellektual darajasini oshirishga, balki ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy dunyoda insonlar juda katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashga majbur, shu sababli ularni tahlil qilish, keraklisini ajratib olish va asosli qaror qabul qilish ko'nikmalari katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar maktab davrida tanqidiy fikrlashni o'rganish orqali nafaqat o'zlarining o'quv jarayonidagi natijalarini yaxshilaydi, balki kelajakda mustaqil shaxs bo'lib yetishishlari, jamiyatdagi muammolarni tahlil qilish va ularga samarali yechim topish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

O'zbekiston ta'lim tizimida bu boradagi islohotlarni jadallashtirish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim:

1. O'qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash – ularga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikalarini bo'yicha treninglar tashkil etish.

2. Darslik va o'quv materiallarini takomillashtirish – tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriq va mashg'ulotlarni ko'proq joriy qilish.

3. Interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish – muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, jamoaviy tahlil va bahs-munozaralar orqali o'quvchilarni faol fikrlashga o'rgatish.

4. Ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish – raqamli resurslar, multimediya materiallari va onlayn ta'lim platformalarini joriy etish orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga hissa qo'shish.

Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston ta'lim tizimida ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida o'quvchilarning nafaqat nazariy bilim darajasi oshadi, balki ular o'z bilimlarini hayotda qo'llash, tahlil qilish va muammolarga innovatsion yechim topish qobiliyatiga ham ega bo'ladilar. Shu bois, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va amaliyotga yo'naltirilgan metodikalar kelajakda yanada takomillashtirilishi zarur.

Asosiy qism. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bu jarayon o'quvchilarning tafakkur darajasini oshirish bilan birga, ularning hayotga bo'lgan qarashlarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy fikrlash jarayonida o'quvchilar berilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, o'z fikrlarini ifodalash, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Ushbu jarayon tabiiy ravishda rivojlantirilishi uchun esa ta'lim metodlari va yondashuvlarini takomillashtirish talab etiladi.

Dunyo tajribasiga nazar tashlansa, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Masalan, AQSh ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashning Bloom taksonomiyasi asosida rivojlantirilishi keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuv bo'yicha o'quvchilar past darajadagi bilimlarni yodlash bilan

cheklanmay, balki yuqori darajadagi tahlil, sintez va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishlari lozim. Bu uslub dars jarayonida ochiq savollar berish, muammoli topshiriqlar yechish va bahs-munozaralar tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Yevropa mamlakatlarida esa loyiha asosida o'qitish metodi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda keng qo'llaniladi. Masalan, Finlandiya ta'lim tizimida o'quvchilarga real hayotiy muammolarni yechish orqali o'z fikrlarini mustaqil shakllantirish imkoniyati yaratiladi. O'quvchilar muammoga yechim izlash jarayonida turli manbalarni o'rganadilar, dalillarni tahlil qiladilar va o'z xulosalarini chiqaradilar. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yana bir samarali yo'li interfaol metodlarni qo'llash hisoblanadi. Interfaol metodlar orqali o'quvchilar bilimlarni passiv qabul qilmay, balki o'quv jarayonida faol ishtirok etadilar. Masalan, klaster metodi, "Baliq skeleti" (Fishbone diagram), "Konseptual xaritalar" kabi usullar o'quvchilarning mavzuni chuqur anglashiga yordam beradi. Bundan tashqari, rolli o'yinlar va dramatzatsiya usullari ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezident qarorlariga muvofiq, ta'lim tizimiga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. O'quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar va mashqlar kiritilmoqda. Shuningdek, pedagoglar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etilib, ularga yangi metodikalar o'rgatilmoqda.

Ammo bu borada hali ko'plab muammolar mavjud. Jumladan, o'qituvchilar orasida tanqidiy fikrlash metodikalarini chuqur biladigan mutaxassislar yetarli emas. Ko'plab o'quvchilar ham mustaqil fikrlashga o'rganmagan, chunki ta'lim jarayoni hali ham ko'p hollarda an'anaviy metodlarga asoslanib qolmoqda. Darsliklar va o'quv materiallari ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yetarlicha yo'naltirilmagan.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun birinchi navbatda o'qituvchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur. O'qituvchilar tanqidiy fikrlashga asoslangan darslarni samarali tashkil etish usullarini o'rganishlari, dars jarayonida ochiq savollar berish, o'quvchilarni fikrlashga undovchi topshiriqlar berish, ularning ijodiy yondashuvlarini qo'llab-quvvatlashga o'rganishlari lozim. Bunda xalqaro tajribadan foydalanish, xorijiy mutaxassislar bilan hamkorlikda treninglar tashkil etish foydali bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, ta'lim dasturlarini tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirish lozim. Darsliklarda faqat faktlarni yodlash emas, balki ularni tahlil qilish, muhokama qilish va qo'llash imkonini beruvchi mashqlar ham ko'proq bo'lishi kerak. Masalan, muammoli vaziyatlar asosida topshiriqlar ishlab chiqish, bahs-munozaralar tashkil etish, o'quvchilarga mustaqil tadqiqot olib borish imkonini berish foydali bo'lishi mumkin.

Uchinchidan, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilarga interfaol ta'lim berish, ularning mustaqil izlanishlarini qo'llab-quvvatlash, raqamli resurslardan foydalanish imkonini yaratish kerak. Masalan, onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish, interfaol o'yinlar va vizual materiallar orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali ta'lim tizimida bir qator muhim natijalarga erishish mumkin. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi ortadi, ular dars jarayonida faol ishtirok eta boshlaydilar. Mustaqil fikrlay oladigan, dalillarga asoslangan qaror qabul qiladigan, o'z fikrlarini erkin ifoda etadigan yosh avlod shakllanadi. Bu esa nafaqat ularning akademik natijalariga, balki kelajakdagi muvaffaqiyatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ijtimoiy hayotda ham katta ahamiyatga ega. Mustaqil fikrlay oladigan, muammolarni tahlil qila biladigan va dalillarga asoslangan xulosa chiqaradigan insonlar jamiyatning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ular yangiliklarni tanqidiy baholay oladi, noto'g'ri ma'lumotlarga ishonmaydi va o'z fikrlarini asosli himoya qila oladi. Shu sababli, ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning, balki butun jamiyatning kelajagi uchun muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va kelgusidagi rejalar natijasida o'quvchilarning intellektual salohiyati ortib borishi kutilmoqda. Bu esa mamlakatning global ta'lim makonida raqobatbardosh bo'lishiga, yosh avlodning zamonaviy dunyoga moslashishiga va ularning intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va yangi innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida samarali metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar o'quvchilarning mustaqil tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va o'z fikrlarini erkin ifoda etish qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan asosiy metodlar orasida muammoli ta'lim, interfaol yondashuvlar, klasterlash, bahs-munozaralar va refleksiya kabi usullar alohida ajralib turadi.

Muammoli ta'lim usuli tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu usulda o'quvchilarga muammoli vaziyatlar taqdim etiladi va ulardan mustaqil yechim topish talab qilinadi. Masalan, dars jarayonida o'qituvchi mavzu bo'yicha ochiq savollar berishi, o'quvchilarga mustaqil izlanish olib borish imkoniyatini yaratishi mumkin. Bu metod o'quvchilarni muammoni chuqur tahlil qilish, turli manbalarni o'rganish va o'z qarashlarini shakllantirishga undaydi.

Interfaol metodlar esa o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi. Masalan, "Baliq skeleti" diagrammasi orqali o'quvchilar biror mavzu yoki muammoga taalluqli sabab va natijalarni ajratib ko'rsatishlari mumkin. Shuningdek, "Fikrlar xaritasi" usuli yordamida mavzu bo'yicha asosiy tushunchalar va ularning o'zaro bog'liqligi aniqlanadi. Bu kabi interfaol usullar o'quvchilarning analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Bahs-munozara metodlari ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar dars davomida muayyan masala yuzasidan o'z fikrlarini bayon etishlari va boshqalar bilan bahslashishlari orqali o'z dalillarini isbotlashga harakat qiladilar. Masalan, "Ikki qarama-qarshi nuqtai nazar" usulida guruhlariga bo'lingan o'quvchilar muayyan mavzu bo'yicha ijobiy va salbiy tomonlarni muhokama qiladilar. Bu jarayonda o'quvchilar nafaqat o'z fikrlarini asoslashni, balki qarama-qarshi nuqtai nazarlarni ham tushunishni o'rganadilar.

Klasterlash metodi o'quvchilarga mavzuni kengroq tahlil qilish imkoniyatini beradi. Ushbu metod bo'yicha mavzu markaziy tushuncha sifatida belgilanadi va unga bog'liq bo'lgan fikrlar tarmoq shaklida yoziladi. Klasterlash orqali o'quvchilar mavzu bo'yicha mustaqil izlanish olib boradilar va o'z tahlillarini shakllantiradilar. Bu usul o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirish bilan birga, ularning ijodiy yondashuvlarini ham rivojlantiradi.

Refleksiya metodlari esa o'quvchilarning o'z fikrlarini tahlil qilish va o'z ustida ishlash imkoniyatini yaratadi. Masalan, dars yakunida "Men nimani o'rgandim?", "Menga eng qiziq bo'lgan jihatlar qaysilar?" kabi savollar orqali o'quvchilar dars jarayonini tahlil qiladilar va o'z rivojlanish darajalarini baholaydilar. Bu esa ularda o'z-o'zini tahlil qilish va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish, muammolarni hal qilish va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarishga undaydi. Ta'lim jarayonida ushbu metodlarni tizimli qo'llash orqali o'quvchilarning tafakkur darajasini oshirish va ularni zamonaviy jamiyat talablari asosida tayyorlash mumkin.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning mustaqil fikrlash, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va muammolarni yechish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida tanqidiy fikrlashning rivojlanishi bolaning keyingi ta'lim jarayonlariga bo'lgan tayyorgarligini oshirib, uning ilmiy izlanish va fikr bildirish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishida xalqaro tajribaga murojaat qilish muhim ahamiyatga ega. Dunyoning ilg'or ta'lim tizimlarida o'quvchilarning tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlar joriy etilgan. Masalan, Finlandiya ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlar va interfaol metodlar keng qo'llaniladi. Shuningdek, Singapur va AQSh kabi mamlakatlarda muammoli ta'lim va bahs-munozara asosidagi yondashuvlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish davlat ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatning ta'lim tizimida yangi pedagogik texnologiyalar joriy etilmoqda. Xususan, boshlang'ich sinflarda interfaol metodlardan foydalanish, muammoli ta'lim elementlarini qo'llash va o'quvchilarning mustaqil izlanish olib borishiga imkon yaratish muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ta'lim standartlarini xalqaro tajribaga moslashtirish jarayoni olib borilmoqda.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta'lim usuli orqali o'quvchilarga real hayotiy vaziyatlarga mos keluvchi masalalar taqdim etilib, ularni tahlil qilish va yechim topish jarayoniga jalb etish mumkin. Interfaol metodlar esa o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlab, ularga mavzularni chuqur tushunish imkoniyatini yaratadi. Bahs-munozara metodlari orqali o'quvchilar turli nuqtai nazarlarni tahlil qilib, o'z fikrlarini isbotlashga o'rganadilar.

Klasterlash va refleksiya usullari ham o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Klasterlash metodi orqali mavzular chuqur o'rganilib, ular o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlanadi. Refleksiya esa o'quvchilarning o'z bilimlarini tahlil qilishiga va o'z ustida ishlashiga imkon yaratadi.

Xulosa. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning individual taraqqiyotiga, balki butun jamiyatning intellektual salohiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston ta'lim tizimida xalqaro tajribadan foydalanish, zamonaviy metodlarni joriy etish va o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar mamlakatning kelajakdagi taraqqiyoti uchun muhim poydevor hisoblanadi. Shu bois, boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yo'nalishidagi sa'y-harakatlarni davom ettirish va takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha strategik chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni. T. 2020 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi. T. 2021
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. O'zbekistonda ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishi va tanqidiy fikrlash metodikasi. Toshkent.2022 y
4. Дьюи, Дж. Как мы мыслим. Москва: Едиториал УРСС. 2000 г
5. Азимов, Т.Ш., Маматов, М.Ю., & Рахимова, Ш.Х. Развитие критического мышления у младших школьников в образовательном процессе Узбекистана. Журнал Педагогических Исследований Узбекистана, 3(2), 45–60. 2021
6. R.Ennis.Critical Thinking Across the Curriculum: A Vision. Inquiry, 26(1), 5–19. 2018
7. Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press. 2013
8. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson Education. 2014
9. Lipman, M. Thinking in Education. Cambridge University Press. 2003

Gulboyeva Shohista Ismat qizi

Qarshi davlat texnika universiteti
qishloq xo'jaligi mahsulotlarini
yetishtirish va qayta ishlash texnologiyasi
kafedrası stajyor-o'qituvchisi
shohistagulboyeva1994@gmail.com

MUHANDISLIK-TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING MUSTAQIL ISH FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish faoliyati samaradorligini oshirish masalasi yoritilgan. Mustaqil ish faoliyati tushunchasi, uning ahamiyati hamda uni rivojlantirish yo'nalishlari haqida batafsil tahlil berilgan. Shuningdek, masofaviy ta'lim platformalari, laboratoriya va tadqiqot ishlari, topshiriq va loyihalar asosida o'qitish hamda axborot resurslaridan foydalanish uslublari muhokama qilingan. Maqola muhandislik sohasidagi talabalarining kasbiy mahoratini oshirish hamda innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga qaratilgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ish faoliyati, muhandislik ta'limi, samaradorlik, masofaviy ta'lim, laboratoriya ishlari, innovatsion yondashuv, axborot resurslari.

ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНО- ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос повышения эффективности самостоятельной работы студентов инженерно-технических вузов. Представлен детальный анализ понятия самостоятельной работы, её значимости и направлений развития. Кроме того, обсуждаются платформы дистанционного обучения, лабораторные и исследовательские работы, обучение на основе заданий и проектов, а также методы использования информационных ресурсов. Статья содержит рекомендации, направленные на повышение профессионального мастерства студентов инженерных специальностей и формирование инновационного подхода.

Ключевые слова: Самостоятельная работа, инженерное образование, эффективность, дистанционное обучение, лабораторные работы, инновационный подход, информационные ресурсы.

THE IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF INDEPENDENT WORK ACTIVITIES OF STUDENTS IN ENGINEERING AND TECHNICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation. This article discusses the issue of increasing the efficiency of independent work activities of students in engineering and technical higher educational institutions. A detailed analysis is provided on the concept of independent work activities, its significance, and directions for its development. In addition, distance learning platforms, laboratory and research work, project-based learning, and methods of utilizing information resources are discussed. The article includes recommendations aimed at improving the professional skills of students in the field of engineering and fostering innovative approaches.

Keywords: Independent work activities, engineering education, efficiency, distance learning, laboratory work, innovative approach, information resources.

Kirish. Bugungi kunda muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarining mustaqil ish faoliyati samaradorligini oshirish jamiyat taraqqiyoti va fan-texnika sohasidagi innovatsiyalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim jarayoni talabalarni mustaqil fikrlashga, yangi bilimlarni o'zlashtirishga va muammolarni mustaqil yechishga o'rgatishni talab qiladi.

Mustaqil ish faoliyati – bu talabalarining shaxsiy tashabbuslari asosida, o'qituvchi yoki rahbarsiz, bilim olish jarayonini tashkil qilishidir. Bunday ta'lim uslubi talabalariga ilmiy-amaliy bilimlarni chuqur

o'zlashtirish, ma'lumotlardan mustaqil foydalanish, innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

Zamonaviy iqtisodiyotdagi tub o'zgarishlar va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi oliy ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlar zarurligini taqozo etmoqda. Hozirgi sharoitda talabalar oliy ta'lim muassasasida o'qish davomida nafaqat yetarli bilim hajmini egallashi, balki samarali mustaqil ish ko'nikmalarini ham o'zlashtirishi lozim. Bugungi kunda mustaqil ishni axborot texnologiyalaridan foydalanmasdan tashkil etish qiyin. Doimiy kasbiy rivojlanishga yo'naltirilgan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda talabalarning mustaqil ta'lim olish qobiliyatiga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu o'zgarishlar muhandislik-texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari uchun ishlab chiqilgan davlat ta'lim standartlarida o'z aksini topgan. Ularni tahlil qilish natijasida shuni ko'rish mumkinki, bu yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida fizika, kimyo, matematika kabi fanlarga ajratilgan soatlar kamayib, mustaqil ta'limga ajratilgan vaqtning umumiy o'quv yuklamasining ortishiga olib kelgan.

Auditoriya mashg'ulotlari uchun ajratilgan vaqtdan qisqartirilishi talabalarni ilg'or pedagogik metodlar va yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda mustaqil ishlash strategiyalarini o'rgatishga asoslangan samarali ta'lim tashkil etish zaruratini oshiradi. Bo'lajak muhandis-texnik kadrlarning kasbiy tayyorgarligida axborot texnologiyalarining samarali qo'llanilishi ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, mazkur yo'nalishda ta'lim sifatini oshirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalari va ilg'or o'qitish uslublarini joriy etish zarurati ortib bormoqda.

Shu bilan birga, bugungi kunda tez sur'atda rivojlanib borayotgan axborot texnologiyalaridan oliy ta'lim jarayonida foydalanish amaliyoti hali yetarli darajada emas. Bunday sharoitda talabalar uchun mustaqil ta'lim strategiyalarini egallash muhim o'rin tutadi va bu muhandislik-texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonining texnik va metodik jihatdan ta'minlanishiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Metodlar. Mazkur tadqiqotda insonni ongli va mustaqil shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan B.S. Gershunskiy, V.A. Slasteninlarning gumanistik falsafa g'oyalari, V.G. Afanasyev, V.P. Bepalko, E. G. Yudinlarning oliy maktabdagi ta'lim jarayonini tizimli va texnologik yondashuvlar asosida tashkil etish tamoyillari, mutaxassislarni tayyorlashda mustaqil ta'lim strategiyalarini shakllantirish hamda pedagogik metodlardan foydalanish bo'yicha P.Ya. Galperin, I.B. Vorobjtsova, I.A. Zimnyaya, A.N. Leontev ilg'or tajribalari asos qilib olingan.

Asosiy qism. Mustaqil ish – bu talabalarning o'quv materiallarini faol va maqsadli o'rganishi, o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish hamda mustahkamlash jarayonidir. Bu jarayon o'qituvchi tomonidan tashkil etilib, talabalar tomonidan mustaqil ish strategiyalarini egallash va faollashtirish asosida amalga oshiriladi. Mustaqil ish strategiyalari – bu talabalarning bilim olish, o'z-o'zini tashkil etish va nazorat qilishga qaratilgan ongli harakatlar, usullar va metodlardan iborat. Talabalarni mustaqil ish strategiyalariga o'rgatish mustaqil ish faoliyatini tashkil etishning tarkibiy qismi sifatida qaraladi va quyidagi jarayonlarni o'z ichiga oladi: talabalarga maqsad va vazifalarni belgilash, topshiriqlar bo'yicha ko'rsatmalar berish, mustaqil ishlashga yo'naltirish, topshiriqlarni bajarish jarayoni, natijalarni baholash va umumlashtirish.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida mustaqil ish faoliyatini tashkil etish masalalari, bilimlarni o'zlashtirish nazariyasining asosiy tamoyillariga I.V. Robert, O.V. Vishtak, E.V. Klimentko, N.M. Roganovskiy, G.I. Saransev va boshqalarning tadqiqotlariga tayanib mustaqil ish turlarining quyidagi tasnifini keltirish mumkin:

Algoritmik daraja – topshiriqlar aniq algoritmlar asosida bajariladi.

Bajarish usulini ko'rsatish – talabaga bajarish usuli bo'yicha yo'riqnoma beriladi.

Tanish va ajratish – talabalar oldindan berilgan bilimlarni tanib olish va farqlash asosida ishlaydi.

Umumlashtirish – oldingi bilimlarni birlashtirish va mantiqiy xulosalar chiqarish.

Ijodiy yondashuv – talabalar o'z mustaqil fikrlashlari va innovatsion yondashuvlaridan foydalangan holda yechim topadilar.

Bu tasnif mustaqil ish faoliyatini tashkil etish va muhandislik yo'nalishlari bo'yicha topshiriqlarni shakllantirish jarayonida asosiy mezon sifatida qo'llanilishi mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalarini tatbiq etish asosida mustaqil ish faoliyatini rivojlantirish uchun "Dasturiy didaktik tizim" konsepsiyasini asos qilib olish mumkin. Ushbu tizim texnik ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish strategiyalarini shakllantirishda quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi: ta'lim maqsadlari, o'quv materialining mazmuni, hamda o'quv kompyuter kompleksi, u o'qitish, axborot uzatish va nazorat qilish funksiyalarini bajaradi.

Bunda yangi axborot texnologiyalari tushunchasini aniqlash zarur. U o'quv jarayonining qonuniyatlariga muvofiq holda maqsadli ravishda axborotni yaratish, uzatish, saqlash va ifodalashni eng

kam xarajat bilan ta'minlovchi tamomila yangi vosita va usullar majmuasidir. Yangi axborot texnologiyalarining ishlash konsepsiyasida uchta asosiy prinsip mavjud: integratsiyalashuv, moslashuvchanlik va interaktivlik.

Muhandislik-texnika oliy o'quv yurtlarida talabalar mustaqil ish strategiyalarini yangi axborot texnologiyalari asosida o'rgatish quyidagi pedagogik va metodik maqsadlarga erishishda yuqori samaradorlikni ko'rsatadi:

Talabalarining yuqori darajadagi motivatsiyasini shakllantirish, ularning bilimga bo'lgan qiziqishini oshirish;

O'quv jarayonini individualizatsiya va differensiallash orqali uning yaxlitligini saqlash;

Talabalarining o'z-o'zini nazorat qilish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;

O'quv jarayonining turli bosqichlarini nazorat qilish;

Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash va hisob-kitob jarayonlarini avtomatlashtirish orqali o'qituvchilarning vaqtini tejash;

Talabalar mustaqil ish jarayonini samarali boshqarish.

Shu o'rinda mustaqil ish faoliyati tushunchasi va uning strategiyalarini belgilab olish muhim. Tadqiqot davomida muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalari talabalar uchun muhim bo'lgan mustaqil ish strategiyalari aniqlandi. Mustaqil ish strategiyalari quyidagi uch asosiy yo'nalishlarda tahlil qilish taklif etiladi:

1. Metakognitiv strategiyalar. O'z-o'zini baholash – Talabaning o'z bilim darajasini tahlil qilish, o'zining fanga oid bilimlarini tanqidiy baholash va rivojlantirish zaruriyatini anglash, o'zining kasbiy tayyorgarlik darajasini aniqlash va takomillashtirish.

2. O'quv strategiyalari. Bunda yod olish strategiyalari – o'quv materiallarini eslab qolish va esga tushirishni osonlashtirish hamda tushunish strategiyalari – mavzuni to'liq anglab yetish, kontseptual fikrlashni shakllantirish kabilarni alohida ko'rsatish mumkin. Shuningdek, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish strategiyalari – matematik tushunchalar, teoremlar va masalalar yechimi bo'yicha maxsus usullar va yondashuvlarni o'zlashtirish ham shu jumlagi kiradi.

3. Tashkiliy strategiyalar. O'z-o'zini tashkil etish – Mustaqil ish jarayonlarini rejalashtirish, o'qituvchining doimiy yordamisiz va nazoratisiz o'quv topshiriqlarini bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish. Faollik – Mustaqil qaror qabul qilish, o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilish, ijodkorlik va o'quv jarayonidagi tashabbuskorlikni oshirish. Samaradorlik – Mustaqil ishni bajarishda vaqt va axborot resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash.

Mustaqil ish strategiyalarini o'rgatish muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ishlarini samarali tashkil qilishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ta'lim jarayoni va pedagogik faoliyatni tizimli tashkil etishda yetakchi tamoyillar sifatida ko'riladi.

Mustaqil ishning didaktik maqsadlaridan kelib chiqib, tadqiqotda talabalarining mustaqil ish strategiyalarini shakllantirish hamda bu jarayonni samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan asosiy didaktik shartlar aniqlangan va asoslangan. Ushbu shartlar mustaqil ish jarayonining samaradorligini oshirishga, talabalar tomonidan o'quv materiallari chuqur o'zlashtirilishini ta'minlashga hamda ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Birinchi navbatda, mustaqil ish uchun topshiriqlar tizimiga maxsus o'quv topshiriqlarini kiritish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu topshiriqlar talabalarining mustaqil ta'lim strategiyalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ularni nazariy bilimlarni o'zlashtirishdan tortib, amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashgacha bo'lgan bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, mustaqil ish jarayoni samaradorligini oshirishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi mustaqil ishni yanada interaktiv va samarali tashkil etish imkonini beradi. Shu boisdan, talabalarining mustaqil ish strategiyalarini shakllantirishda axborot texnologiyalarining o'rni va ulardan foydalanish metodikasiga alohida e'tibor qaratiladi.

Uchinchidan, talabalarining mustaqil ish strategiyalarini rivojlantirishga yordam beruvchi nazorat-o'lchov materiallaridan foydalanish ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu materiallar talabalarining bilim darajasini baholash, o'z-o'zini nazorat qilish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotda mustaqil ish strategiyalarini shakllantirish uchun muallif tomonidan ishlab chiqilgan didaktik vositalar majmuasidan foydalanish taklif etiladi. Ushbu majmua talabalarining nazariy va amaliy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi hamda mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi.

Talabalarining mustaqil ta'lim strategiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda asosiy o'quv vositalaridan biri sifatida o'quv topshiriqlaridan foydalanish taklif etiladi. O'quv topshiriqlari talabalarining

mustaqil ish faoliyatini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ular orqali quyidagi strategiyalar rivojlantiriladi: Tashkiliy strategiyalar – talabaning mustaqil rejalashtirish, o'z ish faoliyatini samarali tashkil etish va vaqtni to'g'ri taqsimlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'quv strategiyalari – nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliyotga tadbiq qilish, analitik tafakkurni rivojlantirish va mustaqil ilmiy izlanish olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'z-o'zini nazorat qilish va baholash strategiyalari – talabaning o'z bilim darajasini baholash, o'zida mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan choralarni ko'rish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarni mustaqil ish strategiyalariga o'rgatish, ularning o'quv jarayonida faolligini oshirish bilan birga, kasbiy kompetensiyalarining shakllanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan, mustaqil ishni samarali tashkil etish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot vositalaridan foydalanish dolzarb masala bo'lib, u texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Xulosa. Muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish faoliyatini samarali tashkil etish, ularning kasbiy bilim va ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida mustaqil ishlashga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda, bu esa zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni talab etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi talabalarining mustaqil ta'lim olish jarayonini takomillashtirish, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni yechish hamda innovatsion yondashuvlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarining o'quv jarayonidagi faolligini oshirish, o'z-o'zini baholash va nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mustaqil ish faoliyatini samarali tashkil etish uchun masofaviy ta'lim platformalari, interaktiv vositalar, laboratoriya ishlarini avtomatlashtirish, masofaviy ta'lim vositalari va texnologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, talabalarining bilim olish jarayonini yanada samarali va sifatli tashkil etishga yordam beradi.

Mustaqil ish strategiyalarining samaradorligini oshirish uchun metakognitiv, o'quv hamda o'z-o'zini tashkil etish va baholash strategiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish maqsadida interaktiv ta'lim texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalari va masofaviy ta'lim texnologiyalarini keng joriy etish talab etiladi. Mustaqil ish samaradorligini oshirish uchun o'quv jarayonida ilg'or pedagogik metodlarni, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, zamonaviy axborot resurslaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, muhandislik-texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ish faoliyatining samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalarining o'rni beqiyosdir. Ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalarining nazariy bilimlarini chuqurlashtirish, ularning kasbiy mahoratini oshirish va innovatsion tafakkurni shakllantirish mumkin. Kelajakda bu yo'nalish bo'yicha tadqiqotlarni kengaytirish va yangi innovatsion metodlarni joriy etish orqali talabalarining mustaqil ta'lim olish samaradorligini yanada oshirish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Westhead P., Storey D. J. Links between higher education institutions and high technology firms //Omega. – 1995. – T. 23. – №. 4. – С. 345-360.
2. Сицук Ю.М. Организатсия билингвального обучения в техническом вузе // Актуальные проблемы гуманитарного знания в техническом вузе. Материалы VI международной конференции. СПб: Санкт-Петербургский горный университет, 2017. – С. 135-137
3. Аксенова О. В., Бодряков В. Ю. Проблемы качества математической подготовки будущих учителей информатики в контексте фундаментализации современного образования //Педагогическое образование в России. – 2016. – №. 7. – С. 125-130.
4. Гнитецкая Г. Е. Дидактическая эффективность комплексной системы организации самостоятельной работы студентов младших курсов (на материале подготовки специалистов технических вузов). – 1990.
5. Widiyanti W. et al. The importance of synergy between industry and educational institutions using technology to support implementation freedom to learn-independent campus //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – T. 2590. – №. 1.
6. Usmonova N. T. Mustaqil ta'limni tashkil etishda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish //Современное образование и исследования. – 2025. – T. 1. – №. 3. – С. 71-72.

Mardonova Feruza Boboqulovna
Navoiy davlat universiteti
texnologik ta'lim kafedrası
o'qituvchisi

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHISINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (ROBOTOTEXNIKA DARSLARI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya fani bo'yicha mutaxassislar tayyorlayotgan oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari yoritiladi. Ayniqsa, robototexnika fanini o'qitish misolida innovatsion metodlar va amaliy mashg'ulotlar orqali intellektual ko'nikmalarni shakllantirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. STEAM, intellektual qobiliyat, analitik fikrlash, ijodiy tafakkur, algoritmik fikrlash, modellash, LEGO Mindstorms, Arduino.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА ПО ТЕХНИКЕ (НА ПРИМЕРЕ УРОКОВ РОБОТОТЕХНИКИ)

Аннотация: В данной статье освещаются современные подходы к развитию интеллектуального потенциала будущих преподавателей в высших учебных заведениях, готовящих специалистов в области технологии. Особое внимание уделяется формированию интеллектуальных навыков с помощью инновационных методов и практических занятий на примере преподавания дисциплины «Робототехника».

Ключевые слова. STEAM, интеллектуальные способности, аналитическое мышление, творческое мышление, алгоритмическое мышление, моделирование, Lego Mindstorms, Arduino.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUAL ABILITIES OF THE FUTURE TEACHER OF TECHNOLOGY SCIENCE (ON THE EXAMPLE OF ROBOTICS CLASSES)

Annotation: This article highlights modern approaches to developing the intellectual potential of future teachers in higher education institutions that train specialists in the field of technology. In particular, it explores ways to cultivate intellectual skills through innovative methods and practical activities, using the teaching of robotics as an example.

Keywords. STEAM, intellectual ability, analytical thinking, creative thinking, algorithmic thinking, modeling, LEGO Mindstorms, Arduino.

Bugungi kunda ta'limda yuz berayotgan o'zgarishlar va raqamli texnologiyalar rivoji natijasida o'qituvchilardan nafaqat nazariy bilimlar, balki yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lish, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'lish talab qilinmoqda. Xususan, texnologiya fanini o'qitishda bu ehtiyoj yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Zamonaviy texnologiyalar sur'ati shiddat bilan o'sib borayotgan bugungi davrda umumta'lim maktablarida texnologiya fanining roli sezilarli darajada ortib bormoqda. Ayniqsa, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) ta'limi doirasida robototexnika, dasturlash, muhandislik asoslari kabi yo'nalishlarni maktab o'quvchilariga o'rgatish uchun malakali, tafakkuri rivojlangan o'qituvchilarga ehtiyoj kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak texnologiya o'qituvchisining faqatgina kasbiy bilimlarga emas, balki keng intellektual salohiyatga ham ega bo'lishi ta'limning sifatini belgilovchi omillardan biridir. Bu maqolada aynan shu jihat – robototexnika darslari misolida intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasi tahlil qilinadi.

Intellektual qobiliyat deganda shaxsning quyidagi ko'nikmalari tushuniladi:

- Analitik fikrlash: muammoni tahlil qilish, sabab-oqibatlarni aniqlash.
- Ijodiy tafakkur: innovatsion yondashuvlar taklif etish.
- Muammo yechimini topish: algoritmik fikrlash, tez va to'g'ri qaror chiqarish.

– Axborot bilan ishlash: texnik hujjatlar, kodlar, sxemalar bilan ishlash malakasi.

Texnologiya o'qituvchisida bu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun robototexnika darslari eng samarali vosita hisoblanadi.

Robototexnika – amaliyotga asoslangan, muammoli vaziyatlar orqali bilim berishga yo'naltirilgan fandır. Unda talabalar real vazifalar, loyihalar va dasturlash orqali bilimlarni egallaydilar. Arduino, Lego Mindstorms, Raspberry Pi kabi platformalar yordamida talabalarda nafaqat texnik bilimlar, balki tahliliy va ijodiy fikrlash malakalari shakllanadi. Bu fan orqali talabalar quyidagi intellektual ko'nikmalarni rivojlantiradi:

- Algoritmik fikrlash.
- Muammo yechish qobiliyati.
- Kreativ va tanqidiy fikrlash.
- Jamoada ishlash ko'nikmalari.

Robototexnika darslari o'quvchilar va o'qituvchi tayyorlovchilar uchun quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

– Modellash: muammoli vaziyatlar asosida robot tizimlari yaratish orqali tahliliy fikrlashni rivojlantiradi.

– Konstruktorlar bilan ishlash (LEGO Mindstorms, Arduino): muhandislik va texnik tafakkurni shakllantiradi.

– Dasturlash: algoritmik fikrlashni o'stiradi (C/C++, Python, blokli dasturlash).

– Teamwork: guruhda ishlash va muammoni birgalikda hal qilish ko'nikmasi.

Robototexnika asosida quyidagi metodik yondashuvlar intellektual salohiyatni oshirishga xizmat qiladi:

– Muammoli o'qitish – dars jarayonida muayyan texnik muammo qo'yiladi va talaba yechim topishi kerak bo'ladi.

– Loyiha asosida o'qitish – har bir talabaga individual yoki guruh loyihasi (masalan: "Chiqindini aniqlovchi robot") beriladi.

– STEM integratsiyasi – robototexnikani matematika, fizika va informatika fanlari bilan bog'lab o'qitish.

– Tajriba va eksperiment – mustaqil tadqiqot topshiriqlari orqali ilmiy-ijodiy qobiliyatni rag'batlantirish.

Mashg'ulotlarda interaktiv muhit yaratish, ya'ni, online platformalar, simulyatorlar, 3D dizayn dasturlaridan hamda baholashning yangi shakllaridan foydalanish, jumladan, o'zaro baholash, e-portfoliolar, kreativ ishlanmalarni taqdim qilish robototexnika darslarining yanada qiziqarliroq o'tishi va yuqori natijaga erishishga sabab bo'ladi.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisini tayyorlashda intellektual qobiliyatlarning shakllanishi — zamonaviy ta'limning muhim vazifasidir. Ayniqsa, robototexnika kabi zamonaviy fanlar orqali tahliliy fikrlash, muammoli vaziyatda yo'l topish, kreativ yondashuv kabi qobiliyatlarni mustahkamlash, kelajakda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu yo'nalishda metodik yondashuvlar tizimlashtirilsa, nafaqat o'qituvchining, balki butun jamiyatning intellektual salohiyati ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayev A.A. – Pedagogika. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Axmedov N.A., Jo'rayev E. – Robototexnika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. To'xtasinov A.T., Mirzayev B.X. – Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022.
4. G'ofurov K.H. – Didaktika: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: NMIU, 2019.
5. Vygotsky L.S. – Psixologiya va intellektual rivojlanish. – Moskva: Pedagogika, 1982.
6. Jononov B., Tadjiev M. – Robototexnika: Darslik. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2021.
7. Yuldashev J. – Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2020.
8. D. Jonassen – Learning to Solve Problems with Technology: A Constructivist Perspective. – Pearson Education, 2005.
9. Papert S. – Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – Basic Books, 1980.
10. Anderson J.R. – Cognitive Psychology and Its Implications. – Worth Publishers, 2014.

UMUMIY OʻRTA TAʼLIMDA OʻQUVCHILARNI KASBGA YOʻNALTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirishning dolzarbligi, mazmuni va ahamiyati keng yoritilgan. Kasbga yoʻnaltirishning oʻquvchi shaxsini shakllantirishdagi roli, maktab, ota-ona va jamiyat hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, kasb tanlash madaniyatini shakllantirish, amaliy mashgʻulotlar va bozor talablariga mos kasbiy yoʻnaltirishning samarali usullari haqida fikr yuritilgan. Maqola taʼlim tizimi xodimlari, psixologlar, ota-onalar va yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun foydali metodik tavsiyalarni oʻz ichiga oladi.

Kalit soʻzlar: kasbga yoʻnaltirish, umumiy oʻrta taʼlim, oʻquvchi shaxsiyati, kasb tanlash, mehnat bozori, qobiliyatni aniqlash, ota-ona roli, maktab va jamiyat hamkorligi, kasb-hunar taʼlimi, kasb tanlash madaniyati.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье подробно рассматриваются актуальность, содержание и важность профессиональной ориентации учащихся учреждений общего среднего образования. Анализируется роль профориентации в формировании личности учащегося и важность сотрудничества школы, родителей и общества. В ходе обсуждения также обсуждались эффективные методы формирования культуры выбора карьеры, практического обучения и профориентации в соответствии с требованиями рынка. Статья содержит полезные методические рекомендации для работников системы образования, психологов, родителей, специалистов по работе с молодежью.

Ключевые слова: профориентация, общее среднее образование, личность учащегося, выбор карьеры, рынок труда, выявление способностей, родительская роль, партнерство школы и сообщества, профессиональное образование, культура выбора карьеры.

THE IMPORTANCE OF CAREER GUIDANCE IN GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. This article broadly covers the relevance, content and importance of vocational guidance for students in general secondary educational institutions. The role of vocational guidance in the formation of the student's personality, the importance of school, parent and community cooperation are analyzed. It also discusses the formation of a culture of career choice, practical training and effective methods of vocational guidance in line with market requirements. The article contains useful methodological recommendations for education system employees, psychologists, parents and specialists working with young people.

Keywords: career guidance, general secondary education, student personality, career choice, labor market, ability identification, parental role, school-community partnership, vocational education, career choice culture.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda taʼlim tizimining oldida turgan muhim vazifalardan biri — oʻquvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni hayotga tayyorlash, ayniqsa, ongli ravishda kasb tanlashiga yordam berishdir. Jamiyatda roʻy berayotgan tezkor oʻzgarishlar, fan-texnika taraqqiyoti va mehnat bozoridagi raqobatning kuchayishi taʼlim tizimi oldiga yangi vazifalarni qoʻymoqda. Bugungi kunda raqobatbardosh va innovatsion iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorining ehtiyojlariga javob beradigan, malakali va kasbga sodiq yoshlarni yetishtirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biriga aylangan. Shu sababli umumiy oʻrta taʼlimda oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, oʻquvchilarning kasbga yoʻnaltirilgan holda rivojlanishi, ularning

kelajakdagi hayoti va faoliyat yoʻnalishini belgilashda muhim omil boʻlib xizmat qilmoqda. Kasb tanlash — bu nafaqat shaxsiy qaror, balki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega masala boʻlib, har bir inson hayotining muhim bosqichlaridan biridir. Shu bois, umumiy oʻrta taʼlimda oʻquvchilarni erta bosqichdanoq kasbga yoʻnaltirish, ularning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash, bozor talablariga mos mutaxassis boʻlib yetishishiga yoʻl ochadi.

Adabiyotlar tahlili va mushohada. Avvalo, kasbga yoʻnaltirish — bu nafaqat oʻquvchini qandaydir bir kasbga undash, balki uning individual qiziqishlarini aniqlash, qobiliyatlarini rivojlantirish va mustaqil kasb tanlashi uchun zarur maʼlumot va koʻnikmalar bilan taʼminlash jarayonidir. Bu jarayon orqali oʻquvchi oʻzini anglaydi, kuchli va zaif tomonlarini bilib oladi, oʻz oldiga maqsad qoʻyadi va unga erishish yoʻllarini aniqlaydi. Kasbga yoʻnaltirishning maktab davrida boshlanishi juda muhim, chunki aynan shu davrda shaxsiy rivojlanish, dunyoqarashning shakllanishi va qiziqishlarning aniq namoyon boʻlishi sodir boʻladi. Agar ushbu imkoniyat toʻgʻri yoʻnaltirilsa, oʻquvchi oʻzini hayotda qanday koʻrishni xohlayotganini erta anglab yetadi va bu unga kelgusida kasb tanlashda muhim turtki boʻladi. Shuningdek, zamonaviy mehnat bozorida raqobat kuchayib borayotgan bir paytda, faqat nazariy bilim emas, balki amaliy koʻnikmalarga ega boʻlish ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, maktab oʻquvchilariga kasb-hunar koʻnikmalari berish, turli kasb turlari bilan tanishtirish, ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar uyushtirish orqali ularning real hayotga tayyorlanishiga xizmat qilinadi. Kasbga yoʻnaltirish orqali yoshlarda mehnatga munosabat shakllanadi, ular masʼuliyatli, intiluvchan va faol boʻlib yetishadi. Bu esa nafaqat ularning shaxsiy yutuqlariga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Umumiy oʻrta taʼlimda oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirishning pedagogik asoslari. Oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish jarayoni puxta pedagogik tamoyillarga tayanadi. Bu jarayon faqatgina maʼlumot berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, oʻz imkoniyatlarini anglash va mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Shu bois, kasbga yoʻnaltirish faoliyati quyidagi asosiy pedagogik mezonlarga tayanadi:

1. Shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv.

Har bir oʻquvchi betakror shaxs sifatida qaraladi. Uning individual qiziqishlari, intilishlari va iqtidorini aniqlash — kasbga yoʻnaltirishning boshlangʻich bosqichidir. Oʻqituvchilar va psixologlar bolalarning shaxsiy xususiyatlarini oʻrganib, ularga mos tavsiyalar berishlari lozim.

2. Bosqichma-bosqich rivojlantirish Kasbga yoʻnaltirish jarayoni oʻquvchining yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Boshlangʻich sinflarda mehnatga hurmat va qiziqish uygʻotish, oʻrta sinflarda kasblar haqida dastlabki tushunchalar berish, yuqori sinflarda esa chuqurroq kasbiy tayyorgarlik koʻrish asosiy maqsad qilib olinadi.

3. Hayot bilan bogʻliqlik Taʼlim mazmuni real hayot bilan uzviy bogʻliq boʻlishi kerak. Oʻquvchilar oʻzlari oʻrganayotgan fanlarning amaliyotda qanday qoʻllanilishini tushunishlari, bu fanlar yordamida qanday kasblarni egallash mumkinligini bilishlari lozim.

4. Integratsiyalashgan yondashuv Kasbga yoʻnaltirish faqat bir fan yoki bitta dars bilan cheklanmasligi kerak. U barcha oʻquv fanlari, sinfdan tashqari tadbirlar, ekskursiyalar, ijtimoiy loyihalar va ishlab chiqarish bilan hamkorlikda olib boriladigan mashgʻulotlar orqali amalga oshiriladi.

5. Hamkorlik tamoyili Oʻquvchini kasbga yoʻnaltirishda maktab, ota-ona, psixolog, mahalla va jamiyat oʻrtasidagi uzviy hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Har bir tomon oʻz funksiyasini toʻgʻri bajargan taqdirda, kasb tanlash jarayoni aniq, maqsadli va samarali kechadi.

6. Motivatsiyani shakllantirish Oʻquvchining ichki ragʻbatini uygʻotish — eng muhim pedagogik vazifalardan biridir. Agar oʻquvchi oʻzining kelajak kasbini sevsa va unga intilsa, bu uning oʻqishga, oʻzini rivojlantirishga boʻlgan munosabatini ijobiy tomonga oʻzgartiradi.

Maktab — kasbiy yoʻnalish asoslarini shakllantiruvchi muhit.

Maktab — oʻquvchi shaxsining shakllanishida markaziy oʻrinni egallaydi. Aynan shu muhitda bola oʻzining ijtimoiy rolini tushunadi, bilim va koʻnikmalarni egallaydi, shuningdek, oʻz qobiliyatlarini namoyon etadi. Oʻqituvchilar va sinf rahbarlari oʻquvchining imkoniyatlarini aniqlab, ularni toʻgʻri yoʻnaltirishi, turli kasblar bilan tanishtirishi, mehnat faoliyati haqida toʻgʻri tushuncha berishi lozim. Maktabdagi fanlar mazmuni orqali ham oʻquvchilarda kasbga boʻlgan dastlabki qiziqish va moyillik paydo boʻladi.

Amaliy yoʻnalish va kasb tanlash madaniyati.

Kasbga yoʻnaltirish jarayoni nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Oʻquvchilarni turli kasb turlari bilan tanishtirish, ishlab chiqarish korxonalariga, ustaxonalar va tashkilotlarga ekskursiyalar uyushtirish, oʻz sohasida yetuk mutaxassislar bilan uchrashuvlar oʻtkazish orqali ularning dunyoqarashi kengaytiriladi. Shu bilan birga, zamonaviy kasblar, texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya sohasidagi imkoniyatlar haqida tushunchalar berilishi oʻquvchilarning toʻgʻri tanlov qilishlariga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, kasb tanlash madaniyatini shakllantirish ham dolzarb vazifalardan biridir. Yoshlar orasida ba'zan atrofdagilarning fikri, jamiyatdagi stereotiplar yoki moddiy manfaatlarni asos qilib kasb tanlash holatlari uchraydi. Bunday vaziyatda, o'quvchiga o'z istaklari va qobiliyatlariga mos kasbni tanlashda mustaqil qaror qabul qilishga yordam berish muhimdir.

Kasbga yo'naltirishda ota-onalarning roli.

Kasbga yo'naltirish jarayonida ota-onalarning ham o'rni beqiyosdir. Farzandining ichki dunyosini yaxshi biladigan ota-ona uning qiziqishlarini rivojlantirish, iqtidorini to'g'ri yo'naltirishda muhim vositachiga aylanadi. Afsuski, ayrim hollarda ota-onalar o'z orzularini bolalar orqali ro'yobga chiqarishga urinadi, bu esa o'quvchining shaxsiy qiziqishlariga zid bo'lishi mumkin. Shuning uchun, ota-onalar ham zamonaviy kasblar, bozor talablari va farzandlarining shaxsiy xususiyatlarini yaxshi tushunishlari kerak.

Davlat va jamiyat mas'uliyati. Kasbga yo'naltirish — bu faqat maktabning emas, balki davlat va jamiyatning ham umumiy mas'uliyatidir. Bu borada ta'lim muassasalari bilan bir qatorda, mahalliy hokimiyat organlari, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari, ish beruvchi tashkilotlar hamkorlikda ishlashi kerak. Maxsus testlar, psixologik maslahatlar, kasb-hunar ko'rgazmalari, "Ochiq eshiklar kuni" tadbirlari orqali o'quvchilar uchun keng imkoniyatlar yaratish lozim. Ayniqsa, qishloq joylarda bunday tadbirlar ko'proq o'tkazilishi zarur.

Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ahamiyati juda katta bo'lib, bu jarayon nafaqat ularning kelajakdagi mehnat bozorida o'z o'rnini topishiga, balki shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuviga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Quyidagi asosiy jihatlar bu ahamiyatni yanada yaqqolroq ko'rsatadi:

1. To'g'ri kasb tanlashga ko'maklashadi

O'quvchilar maktab davrida o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini aniqlab, mos kasb yo'nalishlarini tanlashga harakat qilishadi. Bu esa ularga hayotda yanglishmasdan, o'zlariga mos sohaga kirib borish imkonini beradi.

2. Bozor talablariga moslashuv

Mehnat bozorida doimiy o'zgarishlar bo'lib turadi. Kasbga yo'naltirish orqali o'quvchilar real hayot va bozor ehtiyojlariga mos mutaxassisliklarni tanlab, ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi.

3. Ijodiy va shaxsiy rivojlanishga yordam beradi Kasb tanlash jarayonida o'quvchilar o'zini anglaydi, shaxsiy sifatlarini rivojlantiradi, mustaqil qaror qabul qilishga o'rganadi. Bu esa ularning ijtimoiy jihatdan yetuk, faol shaxs bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

4. Kasb-hunar ta'limi tizimiga integratsiya

Maktab davrida kasbga yo'naltirilgan o'quvchilar kollej, texnikum yoki oliy ta'lim muassasasiga ongli ravishda yo'naladi, bu esa professional ta'lim sifatini oshiradi.

6. Ijtimoiy muammolar oldini oladi To'g'ri kasb tanlamagan yoshlar orasida ishsizlik, norozilik, migratsiya va jinoyatchilik kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Kasbga yo'naltirish bunday muammolarni kamaytiradi.

7. **Xulosa.** O'quvchilarni umumiy o'rta ta'lim bosqichidanoq kasbga yo'naltirish ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi hamda kelajakda raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishlarida muhim omil hisoblanadi. Mazkur maqolada kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslari, mazmuni, shakl va metodlari tahlil qilinarkan, ushbu faoliyatning ta'lim tizimidagi o'rni va samaradorligini oshirishda kompleks yondashuv zarurligi asoslab berildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kasbga yo'naltirish faoliyati faqat maktab doirasida emas, balki oilaviy tarbiya, mahalliy jamiyat, ishlab chiqarish korxonalari va davlat siyosati bilan uzviy bog'liq bo'lgan ko'p tomonlama jarayondir. Kasb tanlashda o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, individual qobiliyatlari, bozor ehtiyojlari va zamonaviy texnologiyalarning roli tobora ortib bormoqda. Xulosa qilib aytganda, umumiy o'rta ta'lim tizimida kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli tashkil etish, ilmiy asoslangan metodika va vositalardan foydalanish, hamkorlik muhitini yaratish orqali o'quvchilarning kelajakdagi ijtimoiy-moddiy farovonligiga zamin yaratiladi. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar va amaliy tadbirlar kelgusida bu boradagi ishlarning yanada takomillashuviga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni // Xalq so'zi gazetasi, 2020-yil, 24-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PQ-4477-sonli qarori: "Kasb-hunar ta'limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".

4. Qodirov N., Eshonqulov Q. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 288 b.
5. Saidahmedov N. Ta’lim texnologiyalari va pedagogik mahorat. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 240 b.
6. Mavlonova R.X. Umumiy o‘rta ta’limda kasbga yo‘naltirish metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 152 b.
7. Xolbo‘tayev A. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning zamonaviy yondashuvlari // “Pedagogika va psixologiya” jurnali, 2022. – №3. – B. 45–50.
8. G‘ulomov S. va boshq. Pedagogika. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2019. – 320 b.
9. UNESCO. Technical and Vocational Education and Training (TVET): Policy Review Uzbekistan. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
10. Hasanov O. Kasbga yo‘naltirish psixologiyasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 168 b.
11. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy sayti – <https://www.uzedu.uz>
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti – <https://president.uz>
13. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi – <https://lex.uz>
14. Ta’lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi sayti – <https://tdi.uz>
15. “Ziyonet” ta’lim portali – <https://ziyonet.uz>

Rajabova Lobar Choriyevna
Buxoro davlat pedaogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA STEAM YONDASHUV ASOSIDA ELEKTRON TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya. Elektron axborot-ta'lim muhiti tushunchasini aniq bir maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini ta'minlovchi dasturiy, axborot texnik, o'quv-metodik tizimlar majmuasi hisoblanadi. STEAM - hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimida ko'plab davlatlar foydalanayotgan innovatsion metodlaridan biri hisoblanadi. Maqolada zamonaviy texnologiyalardan hisoblangan STEAM yondashuvda elektron ta'lim resurslaridan unumli foydalanishning shart – sharoitlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: STEAM, texnologik vosita, AKT, ko'rsatma vosita, faollik, resurs, darslik, multimedia, grafik, ovoz, video, matn.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА ОСНОВЕ ПОДХОДА STEAM НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. Общий анализ знаний и навыков учащихся определяет уровень качества образования в стране. STEAM — один из инновационных методов, который в настоящее время используется во многих странах мира в системе образования. В статье рассматриваются условия эффективного использования электронных образовательных ресурсов в подходе STEAM, в основе которого лежат современные технологии.

Ключевые слова: STEAM, технологический инструмент, ИКТ, учебный инструмент, деятельность, ресурс, учебник, мультимедиа, графика, звук, видео, текст.

METHODOLOGY FOR USING E-LEARNING RESOURCES BASED ON THE STEAM APPROACH IN ELEMENTARY SCHOOL MATHEMATICS LESSONS

Annotation. General analysis of students' knowledge and skills determines the level of education quality in the country. STEAM is one of the innovative methods that is currently used in many countries in the education system. The article discusses the conditions for the effective use of electronic educational resources in the STEAM approach, which is based on modern technologies.

Keywords: STEAM, technological tool, ICT, educational tool, activity, resource, textbook, multimedia, graphics, sound, video, text.

Bugungi kunda jahonda to'rtinchi texnologik inqilob mavjud, tezkor axborot oqimlari, yuqori texnologiyali innovatsiyalar va rivojlanishlar hayotimizning deyarli barcha sohalarini, yo'nalishlarini o'zgartirib bormoqda.

Jumladan, Respublikamizda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan farmon va qonunlarda, xalq ta'limi tizimiga ilg'or xorijiy tajribalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv-tarbiya jarayonida tatbiq etish, xususan ta'lim berishning zamonaviy va innovatsion usullarini joriy etish, o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlar, darsliklarning yangi avlodlarini joriy etish va amaliy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "2018-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi №PQ-3931-son qarorida ta'lim sifatini yaxshilash va innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish vazifasi belgilangan. Unga ko'ra ilg'or jahon tajribasiga tayanib, yangi davlat ta'lim standartlari va umumiy o'rta ta'lim o'quv dasturlarini, shu jumladan STEAM usulini bosqichma-bosqich joriy etish va takomillashtirish ko'zlangan.

STEAM dasturlari faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Ayni matematika darslarida STEAM texnologiyasidan unumli foydalangan holda, ta'lim resurslari orqali turli-tuman masala, muammo va jumboqlarni yechish bilan o'quvchilar to'g'ri fikr yuritish, mantiqiy fikrlashni o'rganadilar. O'qituvchilarning matematika fanlarini o'qitishda yo'naltirilgan darslar jarayonini noan'anaviy shakllarda tashkil etish, ta'lim jarayonini mukammal andoza asosida loyihalashga erishish, mazkur loyihalardan

oqilona foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishi ta'lim oluvchilar tomonidan nazariy bilimlarning puxta, chuqur o'zlashtirilishi, ularda amaliy ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishining kafolati bo'la oladi.

Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishda qo'yilgan asosiy talab 21-asr ko'nikmalarini tarkib toptirish, kreativ va ijodiy rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, tez o'zgarayotgan dunyoga moslashishni o'rgatishdan iboratdir. Shu bilan birga o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etishga qaratilgan.

Elektron ta'lim muhitiga asoslangan ta'lim jarayoni insoniyat hayotining juda muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida elektron ta'lim muhitidan foydalanish ta'lim samaradorligini ta'minlaydi. Dunyo davlatlarining aksariyat qismida elektron ta'lim muhitiga asoslangan professional ta'lim jarayonining rivojlanishida turli to'siqlar yuzaga kelayotganligi hech kimga sir emas, shu sababdan ham, bugungi kunda mamlakatimizdagi mavjud professional ta'lim jarayoniga bo'lgan e'tiborning natijasi o'laroq ta'lim muassasalari o'quvchilarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanib, ta'lim jarayoni integratsiyasini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim muhiti yaratish ustuvor muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur integratsiyalashgan elektron ta'lim muhiti o'quvchilar tomonidan o'rganilayotgan dasturiy ta'minotlar, ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatlari va jamiyatdagi istiqbollari bilan bog'liqligini ko'rsatibgina qolmay, balki sifatli ta'lim olish jarayoni orqali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash zarurligida namoyon bo'ladi.

Ulug' donishmandlardan biri «... kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit», degan ekan. Elektron ta'lim millatni yuksaltirishga va mamlakatni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonining elektron ta'lim muhitida o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish jarayonlarida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish bo'yicha soha olimlari o'rtasida turli qarashlar va mulohazalar mavjud. Mazkur jarayonlarning ta'limdagi samaradorligiga erishish bo'yicha hozirgacha yakuniy muqobil metodika ishlab chiqilmaganki, bu mazkur jarayonlarning maqsadi, vazifalari, manbasi, obyekti va modeli o'rtasidagi adekvatlikning xususiyatlariga, turlicha ta'rif va tavsiflar berilmoqda. Ta'limning samaradorligini oshirishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining asosiy vazifasi o'quvchilarda kasbiy bilim, ko'nikmalarini amaliy jarayonlarda qo'llash qobiliyatiga yo'naltirilgan maxsus kompetensiyalarni shakllantirish va kelajakdagi kasbiy faoliyatlaridagi ko'nikmalarini rivojlantirishda namoyon bo'ladi.

Taniqli jamoat arbobi, AQSHning sobiq ta'lim vaziri Richard Rayli (1933-yilda tug'ilgan) STEAM ta'limining mohiyatini quyidagicha izohlaydi: "Hozirgi kunda biz talabalarni hali ixtiro qilinmagan texnologiyalar, mavjud bo'lmagan kasblarga, hali o'zimiz bilmagan muammolarning yechimini topishga tayyorlayapmiz."

Mamlakatimiz miqyosida turli fanlarni o'zaro bog'liqligi hamda integratsion ta'limni amalga oshirishda R.Safarova, E.Turdikulov, A.Musurmonov, R.Mavlonova, P.Musayev, M.Ashirova, Sh.Yusupova kabi olimlarimizning ilmiy tadqiqot ishlarida amliy jihatlarni ko'rishimiz mumkin xususan, J.E.Pardaboyev maktabdan tashqari ta'limda STEAM yondashuvi asosida kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan bo'lsa, M.M. Mirqosimova masofaviy ta'lim sharoitida o'quv fanlarini integratsiyalash tamoyillari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Shu o'rinda N.Fayzullayeva D.Shodiyev, N.Shodiyev va boshqalarning fanlararo bog'lanish muammolari bo'yicha olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini qayd etishimiz mumkin Jumladan B.S.Abdullayeva fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari borasida tadqiqotlarni olib borib, uni to'rtta qismga bo'lib o'rganadi.

Bugungi kunda jadal rivojlanib borayotgan davlatlarga e'tibor berilsa bunday yuksalish, rivojlanishning asosi bu0 ilm-fanga alohida e'tibor berilganligini ko'rish mumkin. Malakali, bugungi zamon bilan hamnafas, teran fikrlaydigan yosh kadrlarni tayyorlash mamlakatimizda davlat siyosati darajasida kotarilmoqda. Prezidentimiz tomonidan har bir yilning ma'lum bir nom bilan nomlanishi, yoshlarga oid davlat siyosati, bu borada amalga oshirilayotgan ishlarni misol qilishimiz mumkin.

Ta'lim tizimini rivojlantirish uchun ajratilayotgan mablag'lar, zamonaviy ruhda qurilayotgan maktablar, laboratoriya xonalari, AKT bilan jihozlangan sinf xonalari – o'quvchilarning bilim olishlariga qaratilgan e'tiborning natijasidir.

Bu borada erishilgan eng katta yutuqardan biri bugungi kunda yaratilayotgan yangi avlod darsliklarining o'quvchi uchun tushunarli, mazmunli va soddalashtirilgan varianti, o'quvchilarning bilim darajasini yuksaltirish uchun xorij tajribasini ta'lim tizimida bosqichma-bosqich kiritish, turli zamonaviy metodlarni ishlab chiqish taklifi berilmoqda.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash

hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.

Ta'limda fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasining asosli mexanizmlarini ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etish, mustaqil masofaviy ta'lim tizimi bilan bilim olishni individuallashtirish texnologiyasini ishlab chiqish va axborot texnologiyalari asosida elektron ta'limdan foydalangan holda o'qishni jadallashtirish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir.

Hozirgi globallashuv davrida internet tarmog'i orqali real vaqt tizimida o'qitish tezlik bilan rivojlanib borayotgan ta'lim olish turlaridan biri hisoblanmoqda. Elektron ta'lim tizimi ixtiyoriy masofadan hech bir to'siqsiz ta'lim berish va ta'lim olish imkoniyatini yaratadi.

Hozirgi kunlarda ta'lim jarayonlarida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, tabiiy fanlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, kuchli e'tibor, kundan-kunga kuchayib boromoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, endi zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, ko'proq mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham, o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Steam o'qituvchi bu jarayonda, shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

2016-yil Campus Technology o'qituvchilari o'rtasida "Texnologiyalarni qo'llab dars o'tish" mavzusida so'rovnomma o'tkazilib, bunda 71% o'qituvchilar an'anaviy ta'lim bilan birga onlayn manbalardan foydalanishini aytganlar. Elektron ta'lim (adaptiv ta'lim, onlayn ta'lim modullarini qo'llash) afzalliklarini an'anaviy ta'lim ijtimoiy texnologilari va media resurslarini birgalikda qo'llanilishida ko'rishimiz mumkin.

Elektron resurs tushunchasiga ta'rif berib o'tsak.

Elektron resurslar —bu elektron shaklda yaratilgan va ta'lim jarayonida foydalaniladigan axborot manbalaridir.

Elektron ta'lim resurslari tushunchasiga turli ta'riflarning berilishiga qaramasdan, ularning quyidagi umumiy tomonlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) elektron ta'lim resurslari – bu o'quv-metodik materiallardir;
- 2) elektron o'quv materiallari – bu AKTdan foydalanib yaratiladigan elektron ko'rinishidagi ma'lumotlar jamlanmasidir;
- 3) elektron o'quv materiallari – bu didaktik vositadir;
- 4) elektron o'quv materiallari zamonaviy ta'limning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Demak, elektron ta'lim resurslari:

- ✓ **elektron darsliklar va qo'llanmalar**
- ✓ **interaktiv taqdimotlar va videodarslar**
- ✓ **virtual laboratoriyalar**
- ✓ **onlayn test va baholash tizimlari**
- ✓ **ta'limiy portallar va mobil ilovalar**

Olib borilgan tahlillarimiz asosida, biz elektron ta'lim resurslari deganda, o'qish uchun belgilangan, aniq predmet sohaning tizimlashtirilgan materiallaridan iborat bo'lgan va ushbu soha bo'yicha talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini egallashlarini ta'minlovchi dasturiy vositalarni tushunamiz.

Hozirgi kunda ijtimoiy va kasbiy faol shaxsni tarbiyalash o'qituvchilardan ta'lim tizimida samarali metodikalarni, zamonaviy texnologiyalarni va ish formalarini joriy etishni, shuningdek talabalarning kommunikativ va shaxsiy kompetentligini rivojlantirishni talab etadi.

Bizning fikrimizcha, yuqorida ta'kidlangan maqsadlarga erishishda ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalarini oqilona joriy etish ijobiy samara beradi va quyidagi masalalarni yechish imkoniyatlarini yaratadi:

- vaqt tanqisligi muammosini yengib o'tish va o'quv vaqtidan samarali foydalanish darajasini oshirish

- ayrim auditoriya turlaridagi mashg'ulotlarni mustaqil ish sektoriga o'tkazish orqali auditoriyadan tashqari o'qitish imkoniyatlarini dolzarblashtirish;

Integratsiyalashgan darslarni o'tish jarayonida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish o'qituvchi va o'quvchining erkin muloqotda bo'lishiga, berilayotgan mavzuni to'la anlashida yordam beradi.

Elektron resurslarning afzalliklari.

1. Shaxsiylashtirilgan o'qitish —har bir o'quvchi o'z tezligi va imkoniyatlariga qarab bilim oladi.

2. Interaktivlik —darslar jonli, qiziqarli va o'zaro aloqaga boy tarzda o'tadi.

3. Masofaviy ta'lim imkoniyati —geografik masofa muammosi bartaraf etiladi.

4. Resurslarga keng kirish —dars materiallari istalgan vaqtda va joyda mavjud bo'ladi.

5. Tezkor tahlil va baholash —o'quvchilar bilim darajasi avtomatik aniqlanadi.

O'quvchilarga matematik bilimlarni o'rgatish jarayonida texnologiya va tabiat bilan uyg'unlashgan multimedialar, ovozi audiolar, videolardan foydalanish mumkin. Hatto o'quvchilar bilimni oqilona baholashda ham bemalol elektron resurslardan foydalanish mumkinligi alohida ta'kidlash lozim.

Elektron ta'lim resurslar (ETR) - davlat ta'lim standarti va fan dasturida belgilangan, bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishni, o'quv jarayonini elektron vositalar yordamida kompleks loyihalash asosida kafolatlangan natijalarni olishni, mustaqil bilim olish va o'rganishni hamda nazoratni amalga oshirishni ta'minlaydigan, talabning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan elektron ta'lim— uslubiy manbalar, didaktik vositalar va materiallar, multimediali elektron ta'lim resurslari, baholash metodlari va mezonlarini o'z ichiga oladi. ETR deyarli barcha axborotli materiallarni yagona axborot majmuasiga jamlash imkonini beradi.

STEAM texnologiyasini qo'llash jarayonida elektron ta'lim resurslaridan unumli foydalanish dars samaradorligini oshishida asosiy mana bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. -T.: TDP. 2000. 52.b.

2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Avtoref.dis. ped. fan. dok.-T.: 2007. -37 b

3. Abdiyeva Qo'Ysintosh Azadovna, & Xolmirzayeva Yulduz Mamatqulovna (2024). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING STEAM TA'LIMI ORQALI O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. Eurasian Journal of Academic Research, 4 (7S), 334-335. doi: 10.5281/zenodo.13253882

4. Gulnara Ismanova (2021). MATEMATIKA O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. Academic research in educational sciences, 2 (9), 149-153.

5. MOHIDIL, E. (2025). TA'LIM JARAYONIDA ELEKTRON RESURLARDAN FOYDALANISH. Global Science Review, 3(1), 162-167.

6. Ражабова, Л. Ч., & Очилова, Л. Т. (2019). Методика использования мультимедийных образовательных технологий и средств в процессе обучения школьников младших классов. Academy, (12 (51)), 83-85.

7. Rajabova, L. (2021). МАКТАБГАЧА ТА'LIM TASHKILOTLARIDA "STEAM" TEXNOLOGIYASINI TADBIQ ETISH. ЭКОНОМИКА, 527-530.

8. Ochilova, L., & Rajabova, L. (2023). STEAM USULI-TA'LIM JARAYONIDA INNOVATION TEXNOLOGIYA SIFATIDA. " ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал, 1(3).

9. Temirovna, O. L. (2022). METHODS AND TECHNIQUES OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY IN MATHEMATICS LESSONS. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 5, 246-250.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI (XAT YOZISH JARAYONIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada xat yozish jarayonida pragmatik kompetentlikning elementlari o'rganildi. Ingliz tilining yozma nutq ko'nikmalaridan biri hisoblangan rasmiy va norasmiy xat yozishda pragmatika va to'g'ri muloqot uslublari ilmiy manbalar asosida o'rganildi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, muloqot, kompetentlik, xat yozish, tushunish, lingvistika, metodika, axborot olish va uzatish.

МЕТОДОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ (В ПРОЦЕССЕ ПИСЬМА ПИСЬМА)

Аннотация. В статье рассматриваются элементы прагматической компетентности в процессе написания писем. На основе научных источников были изучены прагматика и правильные приемы общения при написании официальных и неофициальных писем, что считается одним из письменных навыков английского языка.

Ключевые слова: Прагматика, коммуникация, компетентность, написание писем, понимание, лингвистика, методология, получение и передача информации.

METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF PRAGMATIC COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH (IN THE PROCESS OF LETTER WRITING)

Annotation. This article studies the elements of pragmatic competence in the process of writing letters. Pragmatics and correct communication styles in formal and informal letters, which are considered one of the written speech skills of the English language, were studied based on scientific sources.

Keywords: Pragmatics, communication, competence, letter writing, understanding, linguistics, methodology, information acquisition and transmission.

Kirish. Ma'lumki xorijiy tillarni o'qitishdan maqsad nafaqat o'zga tilning grammatikasi, so'zini, to'g'ri talaffuzni o'rgatish, balki tilning semantik va stilistik bo'yodorligini saqlab qolgan holda yozma va og'zaki nutq ko'nikmasida to'g'ri ishlata olish shakllantirishga ham ehtiyoj mavjud. Pragmatika, lingvistikaning bir tarmog'i bo'lib, insonlarning ijtimoiy kontekstdagi til funksiyalaridan to'g'ri foydalana olish, yozma ma'lumotni talqin qila olish, yozma kommunikatsiyada javob berishini o'rganadi. Pragmatik kompetensiyaning mazkur maqsadlari pragmalingvistika va sotsiopragmatika o'rtasidagi bog'lanishda namoyon bo'ladi [6; -156p]. Mazkur jihatlar kishilarning yozma muloqot, xat yozish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlarni hisobga olgan holda, aytishimiz mumkinki, ingliz tilini chet tili sifatida o'rganayotgan o'zbek yoshlari bu tilni puxta o'zlashtirishlari va undan to'g'ri foydalana oladigan mutaxassislar bo'lib yetishishlari bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Ana shu zaruratni hisobga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoevning Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida, jumladan, shunday deyiladi: "Buyuk mutafakkir shoirimiz Mir Alisher Navoiy o'z davrida yoshlarga murojaat qilib, "Quyoshlig' istasang kasbi kamol et", deb yozganlar. Chindan ham, odamlarga quyoshdek beminnat nur taratishni, yaxshilik qilishni istaydigan inson, kamolotga intilib, turli ilm va kasb-hunarlarni mukammal o'zlashtirishi lozim.

Tahlil va natija. Taniqli o'zbek tilshunosi Sh. Safarov o'zining ilmiy asarlarida pragmalingvistikani chuqur tahlil qilgan, olimning ta'kidlashicha pragmalingvistika tilshunoslikda XX asrning 60-70 yillarida shakllangan bo'lib, bunda tilning ob'ektiv va sub'ektiv mohiyatini anglab olish zarur deydi. Ya'ni bunda pragmatika deyilganda faqatgina tushunish nazariyasi emas, balki, pragmatika tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, uning tadqiqot doirasiga muloqot jarayonida lisoniy birliklarni tanlab olish, ularni qo'llash hamda ushbu qo'llanishdagi birliklarning muloqot ishtirokchilariga ta'siri masalalari o'rganiladi.

Aminmizki, pragmalingvistikaning xuddi shu yo'nalishdagi taraqqiyoti nazariy tilshunoslik va amaliy kommunikatsiya o'rtasida mavjud bo'lib turgan "uzilish"larni bir oz toraytiradi.

Xat yozish jarayonidagi pragmatik kompetentlik o'rganilayotgan til (L2) o'rganuvchilarida lingvistik harakatni yozma nutqda namoyon qila olish qobiliyati va o'zga tilda berilgan lingvistik mohiyatni tushunish kompetentligini rivojlantirishini o'rganadi [5; 183p]. Tadqiqotchi Crystal pragmatika tushunchasiga quyidagicha ta'rif bergan "tilni foydalanuvchilar nuqtai nazaridan o'rganish, xususan, ularning tanlovlari, tilni ijtimoiy muloqotda ishlatishda duch keladigan cheklovlar va tilni ishlatishning muloqotda boshqa ishtirokchilarga qanday ta'sir ko'rsatishi" deb ilmiy asarlarida izohlagan [2; 45p].

Pragmatik kompetensiyani rivojlantirish masalarini tadqiq qilgan yana bir boshqa tadqiqotchi Bardovi-Harlig "Til o'rganuvchilari pragmatika sohasida qiyinchiliklarga duch keladilar, grammatik malakalarining darajasidan qat'i nazar" [1; 233p] degan ta'rifni keltiradi. Pragmatik kompetensiya so'zlashuvchining tildan funksional foydalanish, uning muloqotda yuzaga kelgan ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri javob berishi va kerakli axborot uzatishi bilan bog'liq malakani til o'rganuvchida shakllantirishni anglatadi. Bu kompetensiya, tilni o'rganuvchi shaxsning tilni nafaqat grammatik, balki kontekstual va ijtimoiy jihatdan ham qo'llashning mazmun -mohiyatini aniqlaydi.

Yuqori sinf o'quvchilarining xat yozish jarayonidagi qiyinchiliklardan chet tilida shaxsiy xatlar yozishda duch kelgan qiyinchiliklarning aksariyati yozuvchi va o'quvchi o'rtasida "baham ko'rilgan bilim"(shared knowledge)ning yo'qligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Yozish jarayonida "baham ko'rilgan bilim"ning ahamiyatiga to'xtalar ekan, ingliz olimi Nystrand quyidagicha ta'rif beradi: "Matn faqat yozish natijasi emas, balki u kommunikatsiya vositasidir" [7; -245p]. U shuningdek, "yozilgan kommunikatsiyaning ma'lumotlar tuzilishi, masalan, faqat yozuvchining ma'nosi va maqsadiga bog'liq emas, balki yozuvchi aytmog'chi bo'lgan narsalar bilan o'quvchining bilishi kerak bo'lgan narsalar o'rtasidagi moslik darajasiga, ya'ni yozuvchi va o'quvchining bilimlarini qanchalik baham ko'rishiga bog'liq" deb qo'shadi. Ilmiy manbalar asosida boshqa bir olim, Y. Kachru "baham ko'rilgan bilim"ning ahamiyatini ta'kidlagan, u shunday deb xabar bergan: "Bir xil til va madaniyatni baham ko'rgan odamlar bir-birlarining so'zlari va harakatlarini tushunishda osonroq vaqt o'tkazadilar" [4;-171p]. U shuningdek, faqat juda cheklangan muloqotning "baham ko'rilgan bilim" yo'qligi bilan mumkinligini hisoblaydi, bu bilim tilni ishlatishni belgilovchi ijtimoiy-madaniy normalarni anglatadi.

Ingliz tilini o'qitishda hat yozish jarayonidagi pragmatic kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini o'rganish mobaynida qator aspektlar tahlil qilindi. Avvalambor, talabalar yoziladigan xatning turini tushunishlari zarur, ya'ni bunda ikkita kategoriya bo'yicha tasniflanish:

1. Rasmiy xatlar (Formal letters): Bular biznes yozishmalar, ish yoki universitetlarga arizalar, shikoyatlar yoki so'rovlar kabi rasmiy yoki biznes maqsadlarida yoziladi.

2. Norasmiy xatlar (Informal letters): Bu xatlar shaxsiy bo'lib, do'stlar, oilaviy a'zolar yoki tanishlarga yoziladi. O'rtacha darajadagi talabalar rasmiy va norasmiy xat yozishni o'rganishlari kerak.

Keltirilgan ikki kategoriyali hatlarning yozishda muhim elementlarini quyidagicha tahlil qilamiz. Ushbu elementlarni tushunish va amalda qo'llash talabalarga aniq va samarali xatlar yozishga yordam beradi.

1. Yuboruvchining manzili (rasmiy xatlar uchun): Rasmiy xatda yuboruvchining manzili sahifaning yuqori qismida, o'ng tomonda yoziladi. Bu ko'cha manzili, shahar, pochta indeksi va sana kabi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

2. Qabul qiluvchining manzili (rasmiy xatlar uchun): Qabul qiluvchining manzili yuboruvchining manzilidan keyin, odatda sahifaning chap tomonida joylashadi.

3. Salomlashuv: Rasmiy xatlarda salomlashuv ko'pincha "Hurmatli janob/xonim" yoki "Kimga tegishli bo'lsa, shunga" bo'ladi. Norasmiy xatlarda esa "Hurmatli [Ism]" yoki "Salom [Ism]," kabi ifodalar ishlatilishi mumkin.

4. Xat matni: Xat matni asosiy xabarni o'z ichiga oladi. Talabalar fikrlarini aniq paragraf shaklida tuzishlari kerak, boshlanish, asosiy mazmun va xulosa yoki so'rov bilan yakunlanishi lozim.

o Rasmiy xat matni: Bu xat odatda xatning maqsadini aniq va qisqa tarzda bayon qilish uchun tuziladi.

o Norasmiy xat matni: Bu ko'pincha suhbatdoshga yaqin, shaxsiy hayot yoki hissiyotlarni ifodalashni o'z ichiga olgan suhbat tarzida yoziladi.

5. Yakunlash: Rasmiy xatlarda "Hurmat bilan," "Samimiy salomlar" yoki "Eng yaxshi tilaklar" kabi yakunlash ifodalari ishlatiladi, norasmiy xatlar esa "Sevgi bilan," "Eng yaxshi tilaklar" yoki "Samimiy" kabi ifodalarda tugaydi.

Masalan bir misol tahlilida o'rganamiz:

Dear Mr. Thompson,

I hope this message finds you well.

I'm writing to follow up on our recent conversation regarding the upcoming project proposal. I wanted to touch base and see if you had any updates on your end or if there's anything else I can assist with to move things forward.

I understand you've had a particularly busy schedule lately, so please don't feel any urgency, but I wanted to check in and ensure we're on track for our planned timeline.

If there's any further information or materials you need from my side, I'm more than happy to provide them at your earliest convenience. Please let me know how best I can support you.

Thank you again for your time and consideration. I look forward to hearing from you when you have the chance.

Warm regards, Nilufar.

Mazkur misoldagi pragmatic holatlarni tahlil qilamiz:

Politeness - the tone is respectful and considerate, recognizing the recipient's potential busyness.

Indirectness - the letter avoids directly pressuring the recipient for a response, instead offering help and emphasizing flexibility.

Formality - the level of formality is appropriate for a professional work context.

Clarity - the message is clear and direct, ensuring the purpose of the follow-up is understood without over-explaining.

Xat yozish ko'nikmalarini rivojlantirish strategiyalari quyidagicha belgilab oldik:

1. Turli xat formatlarini o'rganish: O'rtacha darajadagi talabalar xat yozish ko'nikmalarini yaxshilash uchun rasmiy va norasmiy xatlar namunalarini o'rganishlari zarur.

2. Stilistika va uslubga e'tibor qaratish: Xat yozishda eng katta qiyinchiliklardan biri - xatning maqsadiga mos stilistik bo'yqondorlik va uslubni tanlashdir.

3. Doimiy ravishda yozishni mashq qilish: Yozish - bu amaliyot orqali rivojlanadigan ko'nikmadir. Talabalar har xil mavzularda, hatto faqat mashq qilish uchun yozishlari kerak.

4. Grammatikaga va punktuatsiyaga e'tibor berish: Ma'lumotni to'g'ri etkazishda grammatika va punktuatsiya ikki turdagi xatlarda muhim hisoblanadi. Talabalarni grammatik qoidalarni reflektiv mashq qildirish xat yozishda grammatik xatolarni oldini olishda natijali ko'maklashadi.

Muloqot usuli sifatida yozish boshqa diskurs usullaridan o'zining metakomponentlari jihatidan ajralib turadi. Ya'ni, gapirish ko'nikmasi yozuv ko'nikmasi singari maqsadli yoki mazmunli hisoblanmaydi. Mazkur fikrni tadqiqotchi Nystrandning so'zlarida o'z ifodasini topadi: "Muloqot ikkita ishtirokchining o'zaro ta'sirini talab qiladi, odatda ularni ishlab chiqaruvchi va qabul qiluvchi deb atashadi. Ushbu o'zaro ta'sir suhbatning berish-olish jarayonida aniq ko'rinadi. Lekin bu yozish uchun ham to'g'ri". O'quvchilar matnni tushunganida, ma'no almashinuvi yuz beradi. Shuningdek, u shunday deb ta'kidlaydi: "Yozish, prinsip yoki amaliyotda, gapirishdan kam interaktiv emas. Diskurs sifatida yozish, o'quvchi yozuvchini tanimasa ham, hatto yozuvchi o'quvchi matnni topganida uzoq vaqtdan beri vafot etgan bo'lsa ham, interaktiv vosita hisoblanadi". Yozilgan diskurs suhbat kabi, har bir ishtirokchi boshqasiga niyatli harakatlar bajaradigan jarayon. Downes [3; -89p] fikriga ko'ra, tushunish, asosan, gapiruvchining niyatini anglashdir. Agar gapirish yoki jumla qilish niyati sezilsa, bu harakatning muvaffaqiyatli amalga oshirilganidir. Ingliz tadqiqotchisi Rommetveit shunday deydi: "Agar yozuvchilar o'quvchilarning shartlari asosida yozsa va o'quvchilar yozuvchilarning shartlari asosida o'qisa, natija muvofiqlashgan muloqot bo'ladi".

Tarqatma material sifatida olingan xat L2 yozuvchisi va L1 o'quvchisi tomonidan yozma muloqotda til funksiyalarini moslashtirishda shuni nazarda tutmoqchimizki, xatlar ona tilisi ingliz tili hisoblangan so'zlashuvchi tomonidan yozilgan bo'lishi shart emas, ammo Britaniyaga xos bo'lishi kerakligini tavsiya qilinadi. Tadqiqotimiz orqali o'rganilayotgan muammo yozma muloqot jarayonida, xususan xat yozish jarayonida o'zbek o'quvchilari xat yozish jarayonida milliy madaniy odob-axloq prinsiplari, yozma muloqot madaniyatining ko'rsatkichlarini saqlab qolishi kerak. Chunki bunday madaniyatga xos iboralar xatlarning pragmatik mavqeini oshiradi, kishilar yozma suhbatdan zavq olishadi. Bunday xatlar, ko'proq, bir-birining madaniyati va hayot tarzini ma'lum darajada tushunishga ko'maklashadi.

Xulosa. Tadqiqotimizdagi ingliz tilini o'qitishda pragmatic kompetensiyani rivojlantirishda xatlar misolida tadqiq qildik. Xat yozish jarayonidagi pragmatic kompetentlikning rivojlanganligi kishining yuqori madaniyatli ekanligini namoyon qiladi. Shu sababi bu muammoning echimini tuzilmaviy faktlarning tegishli ijtimoiy-psixologik elementlar bilan integratsiya qilishimiz kerak. Bunga lingvistik ma'lumotlar va ularning ishlatilishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olish orqali erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bardovi-Harlig K., & Dörnyei, Z. Do language learners recognize pragmatic violations? Pragmatic versus grammatical awareness in instructed L2 learning. TESOL Quarterly, 1998.32, 233-262.
2. Crystal D. A dictionary of linguistics and phonetics* (2nd ed.). 1985. Oxford: Blackwell. -45p
3. Downes W. Language and Society*. London: Fontana Paperbacks. 1984. -89p.
4. Kachru Y. Cultural meaning and rhetorical styles: toward a framework for contrastive rhetoric. In G. Cook (Ed.), Principle and Practice in Applied Linguistics. 1997. Oxford: Oxford University Press. 171-185p.
5. Kasper G. Interlanguage pragmatics. In H. Byrnes (Ed.), Learning foreign and second languages. Modern Language Association. 1998. New York. 183-208 p.
6. Leech G. Principles of Pragmatics. Harlow, England: 1983. Longman. -156p.
7. Nystrand M. The structure of written communication. Orlando, Florida: 1986. Academic Press. - 245p.

Aripova Nasiba Atxamovna,
PhD, Associate Professor,
Tashkent University of Architecture
and Civil Engineering

Rahimbekova Diyora Abdulla qizi,
Master's student at
Tashkent University of Architecture
and Civil Engineering
diyora_star97@mail.ru

PROSPECTS OF INTRODUCING THE CREDIT-MODULAR SYSTEM IN HIGHER EDUCATION

Annotation. The article considers the prospects of introducing the credit-modular system in higher education. The advantages and disadvantages of this system, as well as possible problems associated with its implementation are analysed. Special attention is paid to the issues of filling the concept of credit-modular system with content and ensuring its transparency.

Keywords: credit-module, system, student, transparency, formation, higher education, implementation, prospects, problems.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье рассматриваются перспективы внедрения кредитно-модульной системы в высшем образовании. Анализируются преимущества и недостатки данной системы, а также возможные проблемы, связанные с ее реализацией. Особое внимание уделяется вопросам наполнения концепции кредитно-модульной системы содержанием и обеспечения ее прозрачности.

Ключевые слова: кредитный модуль, система, студент, прозрачность, формирование, высшее образование, внедрение, перспективы, проблемы.

OLIY TA'LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'limda kredit-modul tizimini joriy etish istiqbollari ko'rib chiqiladi. Ushbu tizimning afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, uni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan muammolar tahlil qilinadi. Kredit-modul tizimi konsepsiyasini mazmun bilan to'ldirish va uning shaffofligini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: kredit moduli, tizim, talaba, shaffoflik, shakllantirish, oliy ta'lim, joriy etish, istiqbollar, muammolar.

Introduction. The analysis of the prospects for the implementation of the credit-modular system in higher education reveals the difficulties associated with the definition of the main disciplines for the formation of modules [1-4]. There are two main approaches to the interpretation of the concept of "module":

1. Content-thematic approach: Modules are formed on the basis of logically completed blocks of disciplines united by common themes and objectives within the educational programme. In this context, a module is considered as an independent structural unit with didactic integrity.

2. Organisational-structural approach: Modules are formed on the basis of organisational and structural requirements, representing independent educational and methodological complexes, including methodological aids and control systems.

In the practice of higher education institutions the term 'module' is often used to denote a set of disciplines united in a logically completed part of the curriculum. The experience of advanced universities shows that modules can be divided into calendar periods of time, and the mastering of each module forms part of the final assessment [5-9].

In European practice, the assessment of learning outcomes is formed on the basis of several components with cumulative effect. For example, academic activity in lectures and seminars, results of interim testing and examination assessment are taken into account.

However, in contrast to the traditional system, the credit-module system involves the assessment not only of learning outcomes of individual disciplines, but also the level of competences formation, which should be tested and evaluated.

A module in the credit-module system is considered as a relatively completed segment of the educational programme aimed at achieving specific educational outcomes. To assess the intermediate results of module mastering it is advisable to use the concepts of 'section', "subsection" and 'topic'.

Educational programmes in European universities have a modular structure based on the principle of ascending from simple methodological disciplines to complex applied sciences. Modules combine fundamental and applied knowledge, as well as contribute to the development of practical skills and research activities of students.

Methods. (The provided text does not explicitly describe research methods. This section will be based on the analysis of the presented information and proposed methodological approaches.)

The presented analysis is based on the synthesis of theoretical approaches to the definition of the credit-modular system, the analysis of the experience of implementing this system in advanced universities (including European practice), and the development of methodological recommendations for its implementation. The main methods used in this study are:

- Theoretical Analysis: Studying and systematizing existing approaches to the definition and implementation of the credit-modular system in higher education.
- Comparative Analysis: Comparing traditional and credit-modular education systems, as well as analyzing different interpretations of the concept of "module."
- Deductive Method: Deriving practical recommendations for the implementation of the credit-modular system based on theoretical principles and the analysis of best practices.
- Methodological Modeling: Developing the proposed methodology for calculating credits, taking into account the specifics of educational programs and the priority of disciplines.

Results. The credit-modular system is aimed at solving the following tasks:

- Dividing the study material into modules with control of mastery of each module.
- Use of a wide scale of knowledge assessment.
- Increasing the objectivity of knowledge assessment.
- Stimulation of students' independent work.
- Introduction of healthy competition in training.

When introducing the credit-module system it is necessary to take into account the following aspects:

- The ratio of credit units and academic hours.
- Determining the amount of study load required to master a course or study programme.
- Distribution of the teaching load taking into account the peculiarities of the disciplines studied.

Determination of the content and significance of each module for the future professional activity of students.

The development of the credit system implies taking into account not only the student's academic load, but also his/her extracurricular achievements. This includes participation in scientific research, conferences, Olympiads and competitions. This approach contributes to the formation of a well-rounded personality and stimulates active research activity of students.

The modular structure of educational programmes allows to optimise the learning process by excluding 'irrelevant' disciplines and focusing on the formation of key competencies. Modules formed on the principle of specialisation (e.g. general cultural, professional, communicative) can combine several interrelated courses.

To ensure flexibility and individualisation of the educational process, it is advisable to use a system of test blocks. Test blocks allow to take into account the relative importance of different types of learning activities (lectures, seminars, laboratory work), to determine the contribution of each course to the final grade and to rank students by learning outcomes.

Credit units (credits) reflect the labour intensity of an academic discipline within the entire educational programme, not just its academic load. The annual labour intensity of the curriculum is 60 credits, which are distributed among the disciplines in proportion to their volume.

The methodology of credit distribution, developed by Russian scientists B.A. Sazonov, N.I. Maksimov and E.V. Karavaeva, assumes that all components of the educational programme (scientific modules, practice, research, graduate qualification work) are taken into account. In this case, the maximum weekly study load of the student should not exceed 54 academic hours, and the weekly labour intensity (1 credit) is 36 hours [10-16].

When allocating credits it is necessary to take into account the specifics of each speciality and the priority of disciplines. Professionally oriented disciplines should have a greater credit weight than general theoretical courses.

The following methodology is suggested for calculating credits:

1. The total labour intensity of the educational programme in credits is determined (e.g. 240 credits for a four-year bachelor's degree).
2. The total number of academic hours envisaged by the curriculum is calculated.
3. The ratio of academic hours to credits is determined (e.g. 30 hours per 1 credit).
4. Credits are distributed between disciplines in proportion to their volume, while disciplines with a smaller volume can be combined into modules.
5. The sum of credits for all disciplines should correspond to the total labour intensity of the educational programme.

Application of this methodology allows:

- To comply with ECTS standards (60 credits per year, 30 credits per semester).
- To take into account the contribution of each discipline to the formation of competences of the student.
- Determine the credit weight of disciplines based on their role in the formation of competences.

Discussion. The presented analysis highlights the multifaceted nature of the concept of "module" and the various approaches to the formation of the credit-modular system. The differentiation between the content-thematic and organizational-structural approaches allows for a clearer definition of the principles for constructing curricula and educational-methodological complexes. The experience of European universities demonstrates the effectiveness of considering different types of learning activities in assessing learning outcomes, which is an important aspect of the credit-modular system.

A key difference between the credit-modular system and the traditional system is the emphasis on assessing not only knowledge in individual disciplines but also the level of competence formation. This requires the development of new assessment approaches focused on identifying students' practical skills and abilities.

The proposed methodology for calculating credits, based on considering the total workload of the educational program and proportionally distributing credits among disciplines, allows for compliance with international standards (ECTS) and takes into account the contribution of each discipline to the formation of competencies. An important aspect is also the consideration of students' extracurricular activities, which contributes to their comprehensive development.

The implementation of the credit-modular system requires careful planning and consideration of the specifics of each educational program. It is necessary to determine the optimal ratio of credit units to academic hours, correctly distribute the teaching load, and determine the significance of each module for the future professional activities of graduates.

Conclusion. Further research could focus on developing specific models for the implementation of the credit-modular system for various fields of study, as well as studying the impact of this system on the quality of education and the competitiveness of graduates in the labor market.

References

1. European Commission. (2015). ECTS Users' Guide. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
2. Adam, S. (2004). Using Learning Outcomes: A consideration of the nature, role, application and implications for European education. Bologna Seminar.
3. Moon, J. (2002). Learning, teaching and assessment. A guide for higher education. London: Kogan Page.
4. Kennedy, G., Hyland, A., & Ryan, N. (2006). Effective use of learning outcomes: A good practice manual. Dublin: University College Dublin.
5. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for quality learning at university. Maidenhead: Open University Press.
6. Gibbs, G. (1999). Using assessment strategically to change the way students learn. In S. Brown & A. Glasner (Eds.), *Assessment matters in higher education* (pp. 41-53). Buckingham: SRHE & Open University Press.
7. Ramsden, P. (2003). *Learning to teach in higher education*. London: RoutledgeFalmer.
8. Knight, P. T. (2002). *Learning for the future: Developing transferable skills in higher education*.
9. Сазонов Б.А. Модульные технологии в высшем профессиональном образовании. – М.: НИИВО, 1999.

10. Максимов Н.И., Караваева Е.В. Кредитно-модульная система организационного учебного процесса в вузе. – М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2004.
11. Болотов В.А., Ефремова Н.Ф. Система оценки качества образования в Болонском процессе. – М.: Логос, 2007.
12. Байденко В.И. Болонский процесс: курс лекций. – М.: Логос, 2004.
13. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5.
14. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования // Народное образование. – 2003. – № 5.
15. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3.
16. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004. – № 5.

Berdiyeva Dilafruz Shuxratovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
mustaqil izlanuvchisi
berdievadilafruz@buxdpi.uz

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA RAHBARLARNING LIDERLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarining samarali boshqaruvi jarayonida rahbarlarda liderlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish texnologiyalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor zamonaviy boshqaruv konsepsiyalariga, liderlik nazariyalariga, pedagogik jarayonda rahbarning psixologik-pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, innovatsion boshqaruv yondashuvlariga qaratilgan. Ishda liderlik sifatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi interaktiv usullar, trening va murabbiylik texnologiyalari, reflektiv tahlil va amaliy mashg'ulotlar orqali erishiladigan natijalar asoslab beriladi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining professional kompetensiyasini rivojlantirish, ijtimoiy-psixologik muhitni boshqarish, jamoa bilan samarali muloqot va hamkorlik o'rnatish bo'yicha taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, boshqaruv, liderlik, rahbarlik sifati, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuv, psixologik kompetensiya, metodik ta'minot, jamoa boshqaruvi, interaktiv metodlar, trening texnologiyalari, muassasa rahbari, kommunikativ ko'nikmalar, samarali boshqaruv, ta'lim sifati.

WAYS TO DEVELOP LEADERSHIP COMPETENCIES OF LEADERS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation. This article analyzes the technologies for the formation and development of leadership qualities in leaders in the process of effective management of preschool educational institutions from a scientific, theoretical and practical point of view. The main attention is paid to modern management concepts, leadership theories, the development of the psychological and pedagogical abilities of the leader in the pedagogical process, as well as innovative management approaches. The results achieved through interactive methods, training and coaching technologies, reflective analysis and practical exercises that serve to form leadership qualities in work are substantiated. Also, proposals and recommendations are put forward for the development of professional competence of leaders of preschool educational institutions, management of the socio-psychological environment, effective communication and cooperation with the team.

Keywords: preschool education, management, leadership, leadership quality, pedagogical technologies, innovative approach, psychological competence, methodological support, team management, interactive methods, training technologies, head of the institution, communicative skills, effective management, quality of education.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ЛИДЕРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация. В статье анализируются технологии формирования и развития лидерских качеств у руководителей в процессе эффективного управления дошкольными образовательными учреждениями с научной, теоретической и практической точки зрения. Основное внимание уделяется современным концепциям управления, теориям лидерства, развитию психолого-педагогических способностей лидера в педагогическом процессе, а также инновационным подходам к управлению. Обоснованы результаты, достигнутые с помощью интерактивных методов, технологий обучения и коучинга, рефлексивного анализа и практических упражнений, способствующих развитию лидерских качеств в трудовой деятельности. Также выдвигаются предложения и рекомендации по развитию профессиональной компетентности руководителей дошкольных образовательных организаций, управлению социально-психологической средой, налаживанию эффективной коммуникации и сотрудничества с обществом.

Ключевые слова: дошкольное образование, управление, лидерство, лидерские качества, педагогические технологии, инновационный подход, психологическая компетентность,

методическое обеспечение, управление коллективом, интерактивные методы, технологии обучения, руководитель учреждения, коммуникативные навыки, эффективное управление, качество образования.

Kirish. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, rahbar-pedagoglarning malakasini oshirish va boshqaruv sifati yuqori bo'lgan muassasalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylandi. Maktabgacha ta'lim tizimining jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutishi, ushbu tizimdagi rahbarlarning boshqaruv salohiyati, ayniqsa liderlik kompetensiyalari, muassasa faoliyatining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardandir. Rahbar-pedagoglarning zamonaviy liderlik ko'nikmalariga ega bo'lishi, ularning jamoa bilan ishlash sifati, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyati va innovatsion yangiliklarga moslashuvchanligini oshiradi. Shu bois, rahbarlarning liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Liderlik bu – odamlarni umumiy maqsad sari harakatlantira olish, tashabbus ko'rsata olish, to'g'ri va tezkor qarorlar qabul qila olish, yangiliklardan qo'rqmaydigan va o'ziga ishongan shaxs sifatida tan olinadigan salohiyatdir. Liderlik kompetensiyasi — bu rahbarning boshqaruv faoliyatida samarali aloqa, qaror qabul qilish, jamoani rag'batlantirish, o'zgarishlarga moslashish, strategik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini o'z ichiga olgan ko'nikmalar majmuasidir. Zamonaviy ta'lim rahbari ushbu kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur.

Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining liderlik fazilatlarini quyidagilarni o'z ichiga oladi: strategik fikrlay olish, yuqori ijtimoiy-psixologik sezuvchanlik, kommunikativ ko'nikmalar, boshqalarni motivatsiyalash qobiliyati, yangilikka ochiqlik, konfliktlarni konstruktiv hal qilish, islohotlarga tayyorlik, mas'uliyatni bo'lishish. Bunday sifatlar bo'lmagan rahbar boshqaruv tizimini faqat buyruqbozlik asosida olib boradi va bu jamoaning ijodiy salohiyatini so'ndiradi.

Rahbar shaxsida liderlik sifatlarini shakllantirish pedagogik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi. Psixologik jihatdan rahbarda emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, tashabbuskorlik va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki ehtiyoj shakllanishi kerak. Pedagogik nuqtayi nazardan esa rahbar o'zini o'rgatishga, jamoasini rivojlantirishga, tajriba almashishga tayyor bo'lishi zarur. Bu jarayon psixologik treninglar, rolda ishtirok etish mashg'ulotlari, feedback tizimlari orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, coaching va mentoring texnologiyalari maktabgacha ta'limda rahbar liderligini rivojlantirishda o'zini oqlagan usullardan hisoblanadi. Coachingda rahbar pedagogga yechim bermaydi, balki savollar orqali uning o'z yo'lini topishiga yordam beradi. Mentoringda esa tajribali pedagoglar yosh mutaxassislariga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, bu esa rahbar uchun nazoratdan ko'ra rivojlantirishga asoslangan yondashuvni ta'minlaydi.

Zamonaviy liderlikni shakllantirishda innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim rahbarlari uchun professional rivojlanish rejalari, digital boshqaruv tizimlari, interaktiv monitoring va baholash vositalari, masofaviy o'quv platformalari orqali liderlik salohiyati kuchaytirilmoqda. Ayniqsa, "raqamli liderlik" bugungi kunda alohida e'tiborga molik yo'nalish hisoblanadi. Bu rahbarning raqamli vositalardan foydalanish, axborotni tezkor boshqarish va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida liderlikni shakllantirishda kommunikatsion kompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Lider-rahbar jamoa bilan ochiq, halol, konstruktiv muloqot olib borishi, nizolarni tinch yo'l bilan bartaraf eta olishi, har bir xodimni eshitishi, ularning fikrini qadrlashi kerak. Buning uchun rahbar "faol tinglash", "ijobiy teskari aloqa berish", "emosional intellektni namoyon qilish", "o'z fikrini aniq, tushunarli va hurmat asosida bildirish" kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Ustuvor usullardan biri bu simulyatsion mashg'ulotlar va rolli o'yinlardir. Bu mashg'ulotlarda rahbarlar real hayotdagi muammolarni qanday hal etishni amaliyotda sinab ko'radilar va o'z muloqot uslubini takomillashtiradilar. Rahbarlik kompetensiyalarini rivojlantirishning bir nechta asosiy yo'llari mavjud:

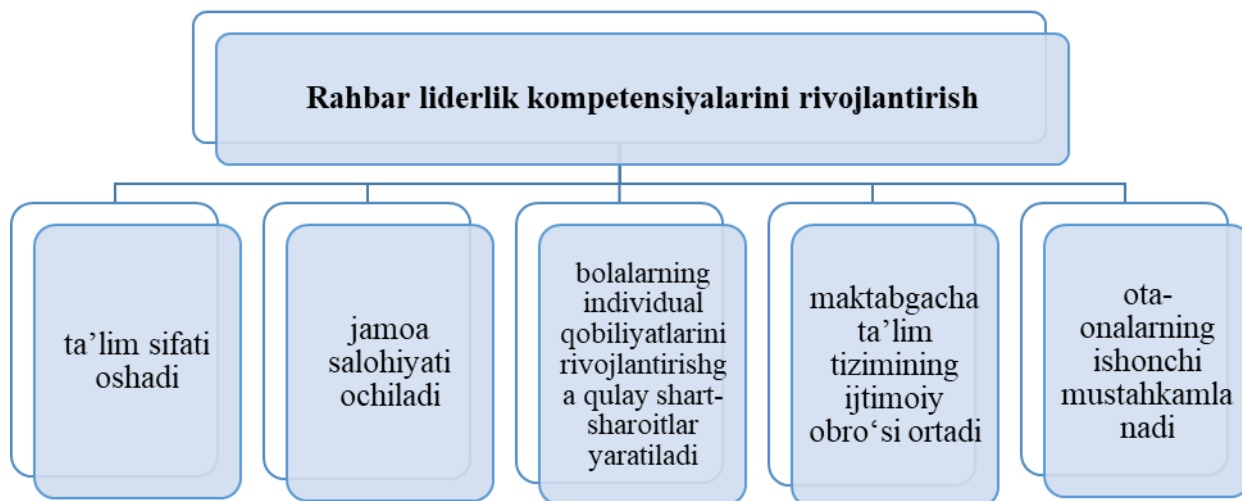
- **trening va seminarlar:** rahbarlar uchun maxsus treninglar tashkil etish orqali ular zamonaviy boshqaruv yondashuvlari bilan tanishtiriladi.
- **mentoring va kouching:** tajribali rahbarlar tomonidan yangi rahbarlarga yo'nalish berish orqali o'rgatish usuli samarali bo'ladi.
- **masofaviy o'qitish:** onlayn platformalarda boshqaruv va liderlikka oid kurslarda ishtirok etish imkoniyati mavjud.
- **refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish:** har bir rahbar o'z faoliyatini baholab borish orqali kamchiliklarini bartaraf etishga o'rganadi.
- **ilg'or tajribani o'rganish:** mahalliy va xorijiy tajribalarni o'rganish orqali innovatsion g'oyalarni joriy etish mumkin.

Rahbarning liderlik salohiyatini rivojlantirish maktabgacha ta'lim tizimida nafaqat ta'lim-tarbiya sifati, balki jamoaning kayfiyati, bolalarga bo'lgan e'tibor va ota-onalarning ishonch darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ushbu yo'nalishda olib borilayotgan metodik ishlar doimiy, tizimli va chuqur bo'lishi zarur.

Zamonaviy ta'lim tizimida rahbarning liderlik fazilatlarini faqatgina boshqaruvga oid bilim va ko'nikmalar bilan cheklanmaydi. Ular ko'p jihatdan **innovatsion fikrlash, ijtimoiy intuitsiya, insoniy qadriyatlarga tayanish, ijtimoiy-emotsional ong** va **o'zgarishga tayyorlik** kabi zamonaviy kompetensiyalar bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalari kabi murakkab ijtimoiy muhitga ega tashkilotlarda bu fazilatlar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajribalarga nazar tashlaydigan bo'lsak, Skandinaviya mamlakatlarida maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari uchun maxsus liderlik akademiyalari faoliyat yuritadi. Ular har yili o'z faoliyatlarining sarhisobini jamiyatga taqdim etadi. AQShda esa har bir rahbar har 2 yilda malaka oshirish kurslarida qatnashishi majburiy hisoblanadi. O'zbekiston tajribasida esa so'nggi yillarda ta'lim tizimida "raqamli liderlik", "innovatsion menejment" kabi tushunchalar amaliyotga kirib kelmoqda. Xususan, 2023–2025-yillarda qabul qilingan **"Maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish milliy dasturi"** doirasida rahbarlik salohiyatini oshirish bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar, virtual darslar, attestatsiya tizimi joriy etilmoqda.

Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining liderlik sifati – bu shunchaki xatti-harakatlar majmuasi emas, balki uzluksiz o'zgarish va rivojlanishga asoslangan **pedagogik yetakchilik san'atidir**. Ushbu san'atni rivojlantirish uchun rahbarlar zamonaviy texnologiyalar, xalqaro tajriba, shaxsiy refleksiya va jamoa bilan ochiq muloqotga asoslanishi zarur.

1-rasm. Rahbar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish orqali erishiladigan natija.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasalarida samarali rahbarlik qilish uchun liderlik kompetensiyalarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rahbarlarning liderlik salohiyatini oshirish orqali butun muassasa faoliyatining sifati yaxshilanadi. Shu bois, rahbarlarni muntazam ravishda o'qitish, amaliyotda qo'llab-quvvatlash, ularning liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha tizimli yondashuv zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirova M. Ta'lim tizimida boshqaruv va liderlik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 45-50 bet.
2. To'xtayeva D. Pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Noshir, 2020. – 34-38 bet.
3. Xodjayev N., Rasulova N. Maktabgacha ta'limda boshqaruv asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 56-60 bet.
4. Mirzayeva Z. Rahbarlik faoliyatida psixologik yondashuvlar. – Samarqand: Ilm ziyo, 2022. – 67-71 bet.
5. Xasanov M. Liderlik nazariyalari va ta'lim boshqaruvi. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 22-27 bet.

6. Karimova D. Maktabgacha ta'limda rahbarlik kompetensiyalari. – Buxoro: Ilm nuri, 2023. – 41-44 bet.
7. G'ulomova M. Pedagogik boshqaruv texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2021. – 31-35 bet.
8. Ubaydullaeva N. Liderlik va jamoaviy boshqaruv madaniyati. – Toshkent: Pedagog, 2022. – 50-55 bet.
9. Normurodova S. Maktabgacha ta'lim: menejment va strategik rejalashtirish. – Termiz: Ziyo, 2024. – 60-64 bet.
10. Vohidov A. Innovatsion pedagogika va liderlik sifati. – Andijon: Ilm, 2020. – 15-18 bet.
11. Shodmonqulova G. Rahbarlikda muloqot va konfliktlarni boshqarish. – Toshkent: Mehr nuri, 2023. – 28-32 bet.
12. Islomova Z. Maktabgacha ta'limda metodik ishlarni tashkil etish. – Qarshi: Ziyo Print, 2019. – 50-55 bet.
13. Yuldasheva S. Pedagogik innovatsiyalar asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 33-37 bet.
14. Rahmatova M. Ta'lim tizimida strategik boshqaruv. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2021. – 44-47 bet.
15. Axmedov I. Liderlik kompetensiyasini rivojlantirish metodlari. – Toshkent: Ilm va taraqqiyot, 2024. – 12-15 bet.

Baxtiyorova Mahliyo Baxrom qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

boshlang'ich ta'lim metodikasi

kafedrası o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MATN USTIDA ISHLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limdagi o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlashning o'ziga xos jihatlari xususida fikrlar bayon etiladi. Unda matnning mohiyati hamda matn ustida ishlash vazifalari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, nutq, og'zaki va yozma nutq, matn, matn ustida ishlash, axborot.

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ НАД ТЕКСТОМ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности работы с текстом на уроках чтения и грамотности в начальной школе. В нем излагается суть текста и задачи работы над текстом.

Ключевые слова: начальное образование, речь, устная и письменная речь, текст, работа над текстом, информация.

PECULIARITIES OF WORKING ON THE TEXT IN PRIMARY EDUCATION

Annotation. This article presents ideas about the specific aspects of working on the text in reading literacy lessons in primary education. It shows the essence of the text and the tasks of working on the text.

Keywords: primary education, speech, oral and written speech, text, working on the text, information.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida o'quv jarayonini takomillashtirish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetentlikka asoslangan yondashuvlar va tadqiqot metodlari, interaktiv texnologiyalar kabi didaktik nazariyalarning yuqori darajada rivojlanishi va mexanizmlarini zamonaviy tamoyillar asosida takomillashtirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Dunyo ta'lim tizimlarining xalqarolashuvi jarayonlari milliy ta'lim tizimi oldiga yangidan-yangi vazifalarni qo'ymoqda. Jumladan, hozirgi kunda maktablarning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda dunyoga yaxlit, o'zaro aloqador bo'lgan birlik sifatida qarash, uning global muammolari hamda bu muammolar yechimini ko'ra va tushuna bilishni shakllantirishdan iborat. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribalarni integratsiyalash orqali jahon innovatsion-integrativ ta'lim muhitini kengaytirish, akmeologik yondashuv asosida innovatsion-kasbiy o'sish dinamikasini maqbullashtirish mexanizmini takomillashtirishdan iborat.

Boshlang'ich sinflardagi ona tili ta'limining ustuvor vazifasi nutq o'stirish hisoblanadi. Nutq faqat fikrni ifodalash, axborot almashish, til vositalaridan foydalanish jarayoni yoki uning hosilasigina emas, balki shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi asos ham ekanligi psixologik va biologik nuqtayi nazardan isbotlangan. Shu sababli yosh avlodda ilk bolalikdan nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi.

Nutq o'stirish boshlang'ich ta'lim tizimida uzviylik asosida amalga oshiriladi, bir butun o'qish jarayoniga amaliy yo'nalish beradi va bolalarning ongli o'qish, uqanlarini tushunarli qilib so'zlab berish, savodli yozishga o'rgatadi. Bolalarning yosh xususiyatini va saviyasini hisobga olgan holda, ona tili va adabiyotdan boshlang'ich bilim beriladi va shular asosida ularning nutqi boyitiladi. Xususan, boshlang'ich sinflarning "O'qish savodxonligi" fani og'zaki va izchil nutqni o'stirish, so'z boyligini oshirish, to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish bilan birga o'quvchilarda kitobxonlik va nutq madaniyati, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu fanni o'qitish orqali o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish; mutolaaga muhabbat uyg'otish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, dunyoqarashini boyitish; axloqiy-estetik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash;

nutqi va tafakkurini o'qitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; o'quvchining fikrlashini o'qitish ko'zda tutiladi.

O'qish savodxonligi darslarining asosiy vazifalaridan biri boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirish, uning malakaga o'sib o'tishini ta'minlashdir.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "matn" (ar. "nutqning yozuvdagi ifodasi") tushunchasiga "yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjat" [4; 557-b.] deb ta'rif berilgan.

"Matn" so'zi rus va ingliz tillarida chop etilgan adabiyotlarda "tekst" (lotincha "textum" asosida shakllantirilgan "text") shaklida qo'llanilib, "bog'lanish", "birikish", "aloqa", "birikma" kabi ma'nolarni bildiradi [5; 55-b.]. Ushbu tushunchaning g'oyaviy-nazariy tavsifi tadqiqotchi M.Yo'ldoshevning badiiy matn lingvopoetikasining tadqiqiga bag'ishlangan monografiyada batafsil bayon etilgan [2].

Tadqiqotchi L.Losevaning "Matn qanday tuziladi?" nomli tadqiqoti [3; 4-5-b.]da "matn" tushunchasi "lingvistik tadqiqotning eng murakkab obyektlaridan biri" sifatida e'tirof etilib, uning mohiyatini asoslovchi bir qator belgilar ko'rsatib o'tilgan: 1) axborotning yozma shaklda ifodalanishi; 2) mazmun jihatidan o'ziga xos tugallikka egalik; 3) o'quvchida voqelikka nisbatan muayyan munosabat uyg'otish imkoniyatining mavjudligi.

Ko'rsatilgan belgilar asosida matnni mazmunan tugal va o'quvchida xabar qilinayotgan axborotga ma'lum munosabat uyg'otish bilan xarakterlanadigan yozma shakldagi axborot sifatida ta'riflash mumkin. Sh.Sariyev "matn" tushunchasining g'oyaviy-nazariy talqini yetarlicha yoritilmaganligini aytadi va ayni o'rinda L.Losevaning matnni ifodalovchi belgilar borasidagi fikrini quyidagilar bilan to'ldiradi: 1) axborotning yozma shaklda ifodalanishi; 2) mazmun jihatidan o'ziga xos tugallikka egalik; 3) o'quvchida voqelikka nisbatan muayyan munosabat uyg'otish imkoniyatining mavjudligi; 4) kompozitsiya, sujet, tarkibiy tuzilmaga, shuningdek, tarkibiy elementlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikka egalik; 5) muayyan sohaga taalluqli bo'lishi; 6) aniq mavzu bo'yicha axborot berishi; 7) o'ziga xos bayon uslubiga egalik; 8) aniq sub'ektga yo'naltirilganligi (masalan, o'quvchi yoki o'qituvchi uchun mo'ljallanganligi); 9) aniq maqsad uchun xizmat qilishi. [6]

Matnni sintaktik jihatdan mazmuniga ko'ra va leksik-grammatik vositalar yordamida o'zaro bog'langan gaplar yig'indisi tarzida tushunish ham xato sanalmaydi. "Matn deganda murakkab sintaktik butunlik va erkin gaplardan iborat butunlikni tushunish kerak. Matnning sintaktik tahlili gaplar o'rtasidagi aloqalarni o'rganish, matnni gapdan kattaroq sintaktik birliklarga, murakkab sintaktik butunlikka parchalashni o'z ichiga oladi" [3;5-b.]. Nutq jarayonida gaplar guruhlanadi, mavzu jihatdan, qurilishi va ohangiga ko'ra birlashadi va alohida sintaktik birlik – murakkab sintaktik butunlik hosil qiladi. Biroq matndagi barcha gaplar ham murakkab sintaktik butunlikka kirmaydi, ayrimlari uning tarkibiy qismi bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinfda matn ustida ishlashga o'quvchilarni jalb qilish o'ziga xos xususiyatlarni namoyon qiluvchi pedagogik jarayon sanaladi. Har qanday pedagogik jarayon kabi boshlang'ich sinflarda matn ustida ishlashda ham muayyan psixologik, pedagogik, metodik talablar inobatga olinishi zarur. Shundagina boshlang'ich sinf o'quvchilari matn bilan ishlash orqali muayyan bilimlarni o'zlashtirish, ravon va ongli o'qish ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi, nutqi boyiydi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Natijada o'quv dasturida ko'zda tutilgan talablar bajariladi.

"O'qish savodxonligi" darsliklarida berilgan matnlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini shakllantirishda vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi darslarining asosiy maqsadi o'quvchilarni matn mazmunini to'g'ri tushunish, ongli va ifodali o'qiy olish, matnda berilgan axborotni idrok qilish, matnda ifodalangan voqelikka nisbatan munosabat bildirishga tayyorlashdir. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchisi metodik tayyorgarlikni darsning maqsadi, o'rganilayotgan materialning mazmuni, o'quvchilarning mavjud bilim, ko'nikma, malakalari darajasiga ko'ra amalga oshiradi. O'quvchilarni asar matnini o'qishga tayyorlashda, birinchi navbatda, ularni matn mavzusi, tili, g'oyaviy mazmuni va badiiy-estetik qiymati bilan tanishtirish, matn mazmunidan tegishli xulosa chiqarishga e'tibor qaratiladi. O'qish faoliyati ham nutqning alohida ko'rinishi hisoblanadi.

O'quvchining o'z fikrini qanchalik mazmunli, aniq va to'g'ri ifodalay olishi uning o'quv-bilish faolligi darajasini, ko'nikma va malakalarini aniqlashga imkon beradi. O'qish savodxonligi darslarida matnni idrok qilish va mazmun-mohiyatini o'zlashtirish yuzasidan qo'yilgan savol va topshiriqlar o'quvchilarni o'ylashga majbur qilishi, javob berishda muallif qo'llagan iboralardan, badiiy tasvir vositalaridan foydalanishga qaratilishi, nutqda ko'proq o'zi uchun yangi so'z va iboralarni ishlatishga undashi lozim.

Matnni o'qish ko'nikmasiga egalik, o'z navbatida, o'quvchi nutqini boyituvchi muhim omillardan biri sanaladi.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni// (Qonunshilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-u., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-u., 06/22/113/0330-son)
2. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – T.: Fan, 2008. – 160 b.
3. Лосева Л.М. Как строится текст / Пособие для учителей. Пере.изд. – М.: Просвещение, 2000. – С. 4-5.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati / 5 jildli. Ikkinchi jild. A.Madvaliyev tahriri ostida. Tahrir hay'ati: E.Begmatov va boshq. – T.: "O'ME" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati / 5 jildli. To'rtinchi jild. A.Madvaliyev tahriri ostida. Tahrir hay'ati: E.Begmatov va boshq. – T.: "O'ME" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 606 b.
6. Sariyev Sh. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish metodikasini takomillashtirish (1-2-sinf materiallari misolida). Ped.fan. fals.dokt. avtoref. – Toshkent, 2020. – 47 b.
7. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Xolsaidov F. Ona tili va o'qish savodxonligi metodikasi.- Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022.- 252 b.
8. Toirov M.E. O'qish savodxonligi. 3-sinf. I qism.- Toshkent: "Novda edutainment", 2023.-80 b.
9. Aydarova U.B., Azizova N.K., Toirov M.E. O'qish savodxonligi. 4-sinf. II qism.- Toshkent: "Novda edutainment", 2023.-80 b.

RITMIKA VA XOREOGRAFIYA TA'LIMIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUSIQA VA RAQS ORQALI O'QUVCHILARNING SHAXSIY RIVOJLANISHI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Musiqa va raqs orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, estetik didni shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonlariga urg'u beriladi. Maqolada pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va texnologiyalar yordamida o'quvchilarda musiqiy ritmni anglash, harakatlarni uyg'unlashtirish hamda ijodiy tafakkurni rivojlantirish yo'nalishlari yoritilgan. Ushbu tadqiqot zamonaviy ta'lim jarayonida raqs va musiqa vositasida shaxsiy rivojlanishga erishishning samarali usullarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, xoreografiya ta'limida yangi pedagogik strategiyalarni qo'llashning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ritmika, xoreografiya, zamonaviy yondashuvlar, musiqa, raqs, shaxsiy rivojlanish, estetik did, ijodiy qobiliyat, pedagogik metodlar, innovatsion texnologiyalar.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В РИТМИКО-ХОРЕОГРАФИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ: ЛИЧНОСТНОЕ РАЗВИТИЕ ОБУЧАЮЩИХСЯ ЧЕРЕЗ МУЗЫКУ И ТАНЦЕ

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение современных подходов в ритмико-хореографическом образовании. Особое внимание уделяется личностному развитию студентов, формированию эстетического вкуса, развитию творческих способностей посредством музыки и танца. В статье описаны направления развития у учащихся понимания музыкального ритма, координатности движений и творческого мышления с помощью педагогических подходов, инновационных методов и технологий. Данное исследование направлено на определение эффективных методов достижения развития личности посредством танца и музыки в современном образовательном процессе и показывает важность использования новых педагогических стратегий в хореографическом образовании.

Ключевые слова: ритмичность, хореография, современные подходы, музыка, танец, развитие личности, эстетический вкус, творческие способности, педагогические методы, инновационные технологии.

MODERN APPROACHES IN RHYTHMICS AND CHOREOGRAPHY EDUCATION: PERSONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS THROUGH MUSIC AND DANCE

Annotation. This article analyzes the role and importance of modern approaches in rhythmic and choreography education. Emphasis is placed on the processes of personal development of students through music and dance, the formation of aesthetic taste, and the development of creative abilities. The article highlights the areas of understanding musical rhythm, harmonizing movements, and developing creative thinking in students using pedagogical approaches, innovative methods, and technologies. This study is aimed at identifying effective methods for achieving personal development through dance and music in the modern educational process, and shows the importance of using new pedagogical strategies in choreography education.

Keywords: rhythmic, choreography, modern approaches, music, dance, personal development, aesthetic taste, creative abilities, pedagogical methods, innovative technologies.

Kirish. Hozirgi kunda yosh avlodning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, ularning ijodiy qobiliyatlarini oshirish va milliy madaniy merosga bo'lgan hurmatini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan bir qator qarorlar va farmonlar bu borada muhim ahamiyatga ega. Jumladan, 2019-yil 26-martdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy tarbiyalash, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4245-sonli qarorida musiqa, xoreografiya va san'at yo'nalishlarini rivojlantirish, yoshlarning ma'naviy kamolotini yuksaltirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga,

2018-yil 14-noyabrda "Musika va san'at ta'limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror musiqiy ta'limni zamonaviy talablarga moslashtirishda muhim hujjatlardan biri hisoblanadi.

Mazkur qarorlar asosida o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashuvchi ta'lim dasturlari ishlab chiqilib, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda musiqa va raqsning o'rni alohida ta'kidlangan. Ayniqsa, ritmika va xoreografiya orqali o'quvchilarning nafaqat jismoniy, balki intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Ushbu ta'lim yo'nalishlari milliy va zamonaviy san'at elementlarini uyg'unlashtirgan holda, o'quvchilarning estetik didini shakllantirish, ularni musiqaga mehr qo'yishga undash hamda ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqola zamonaviy yondashuvlar asosida ritmika va xoreografiya ta'limining o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyatini, shuningdek, ta'lim jarayonida innovatsion usullarni qo'llashning samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan.

Bugungi kunda ritmika va xoreografiya ta'limi yosh avlodni tarbiyalashda nafaqat san'at sohasidagi mahoratini oshirish, balki ularning jismoniy, intellektual va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashning muhim vositasi sifatida qaralmoqda.

Musiqa va raqsning pedagogik imkoniyatlari keng bo'lib, ular o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va ijodiy qobiliyatlarini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Musiqa insonning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, uning hissiy holatini boshqarishda muhim o'rin tutadi. Raqs esa tananing plastikasini rivojlantirish, muvofiqlikni ta'minlash va jismoniy faollikni oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, xoreografiya mashg'ulotlari bolalarda koordinatsiya va ritmni his qilish qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, musiqa va raqs orqali bolaning ijodiy tafakkuri rag'batlantiriladi, bu esa o'z navbatida uning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan qarorlar asosida bu sohada keng ko'lami islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, musiqa va san'at maktablarida zamonaviy ta'lim metodlarini qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy rivojlanishi uchun sharoitlar yaratildi. 2018-yilda tashkil etilgan "Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini takomillashtirish" dasturi doirasida ta'lim muassasalari zamonaviy jihozlar bilan ta'minlandi va o'qituvchilarning malakasi oshirildi.

Ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlarni yoritishda turli olimlar, pedagoglar va tadqiqotchilar tomonidan yozilgan ilmiy ishlarga asoslanish muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu mavzuni yoritishda foydalanilgan adabiyotlar tahlili keltiriladi:

Sh.T.G'aniyevning "Xoreografiya san'ati va pedagogik yondashuvlar" nomli asarida xoreografiya ta'limida milliy va zamonaviy elementlarni uyg'unlashtirish masalalari tahlil qilingan. Muallif xalq raqslari orqali o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning samaradorligini ko'rsatib bergan. B.X.Islomovning "Musika ta'limida innovatsion texnologiyalar" monografiyasida musiqa ta'limida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, jumladan, raqs va musiqa uyg'unligini o'rgatishning uslubiy jihatlari yoritilgan. Muallifning fikricha, virtual vositalar orqali o'quvchilarning musiqiy ritmni anglash darajasi sezilarli darajada oshadi. Shuningdek M. R.Xo'jaqulovning "Estetik tarbiya va xoreografiya" nomli maqolasida raqs va musiqaning estetik didni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Muallif o'quvchilarni milliy madaniyatga jalb qilish uchun xalq raqslarini o'rgatishni targ'ib etadi. G. Sh. Norboeva Esa "Ta'lim jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish" nomli ishida musiqiy va xoreografik mashg'ulotlarning bolalar shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini chuqur o'rgangan. Muallif raqs va musiqani integratsion yondashuv asosida o'qitishning ijobiy natijalarini tahlil qilgan. A. N. Karimov - "Musika ta'limining zamonaviy usullari" asarida musiqa va xoreografiyani o'rgatishda psixologik va pedagogik yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Muallifning tadqiqotlari bolalarda jamoaviy ishlash va ijtimoiy moslashuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mazkur adabiyotlar ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlarni tadbiq qilish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha asosiy metodologik manba hisoblanadi. Har bir asar ta'lim jarayonida raqs va musiqa orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga bo'lgan turli yondashuvlarni aks ettiradi. Shu bilan birga, mualliflar tomonidan ilgari surilgan fikrlar zamonaviy pedagogika va san'at ta'limini yangi bosqichga olib chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlarning qo'llanilishi, xususan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Multimediyali vositalardan foydalanish, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining tatbiqi o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ta'lim jarayonini yanada interaktiv qiladi.

Bundan tashqari, xoreografiya darslarida milliy raqs elementlarining keng qo'llanilishi bolalarda milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi. Milliy raqs orqali o'quvchilarda ona yurtga bo'lgan mehr-

muhabbat hissi kuchayadi. Shu bilan birga, zamonaviy raqs usullarining o'rgatilishi yoshlarning ijodkorligini oshiradi va ularni xalqaro san'at maydoniga olib chiqish imkonini beradi.

Bugungi globallashuv davrida ta'limning har bir yo'nalishi o'zida milliy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirishni talab etadi. Ritmika va xoreografiya ta'limi bu jarayonda o'ziga xos o'rin tutadi. Mazkur yo'nalishlar yoshlarning musiqiy, estetik, jismoniy va ijodiy salohiyatini rivojlantirish bilan birga, ularning milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmatini shakllantirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlarning qo'llanilishi ta'lim jarayonini qiziqarli, samarali va mazmunli qilish imkonini beradi. Xususan:

- Integratsion yondashuvlar: Musiqa va raqsni boshqa ta'lim fanlari, jumladan, tarix, geografiya va til o'rganish bilan bog'lash orqali o'quvchilarda umumiy dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi. Masalan, o'zbek xalq raqslarini o'rgatishda uning kelib chiqishi, mintaqaviy xususiyatlari va milliy meros bilan bog'liq ma'lumotlar beriladi.

- Texnologik yondashuvlar: Raqs va musiqani o'rganishda virtual dasturlar, mobil ilovalar va audio-vizual materiallardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Masalan, raqs harakatlarini tahlil qilishda 3D texnologiyalar yoki musiqa ritmini anglashda maxsus trening ilovalaridan foydalanish keng tarqalmoqda.

- Individual yondashuvlar: Har bir o'quvchining qobiliyati va qiziqishlariga mos dasturlar tuzish orqali ta'lim samaradorligi oshiriladi. Xususan, iste'dodli o'quvchilar uchun murakkab xoreografik kompozitsiyalar o'rgatiladi, boshqalarga esa asosiy ritmik mashqlar va xalq raqslarini o'rgatish taklif etiladi.

Musiqa va raqs o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi:

- ✓ Musiqa va raqs orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etish va yangi g'oyalarni amalga oshirish qobiliyatini rivojlantiradi. Ular turli milliy va zamonaviy yo'nalishlarda o'z kompozitsiyalarini yaratishga undaydi.

- ✓ O'zbek xalq raqslari va musiqa asarlari orqali o'quvchilarda milliy madaniyatga bo'lgan hurmatni shakllantirish bilan birga, boshqa xalqlar san'ati bilan tanishish orqali ular global madaniy jarayonlarga qiziqish uyg'otadi.

- ✓ Xoreografik mashqlar nafaqat ritmni his qilish, balki jismoniy sog'lomlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Masalan, raqs mashg'ulotlari tana moslashuvchanligi, muvozanat va chidamlilikni rivojlantirish uchun muhimdir.

O'zbekistonning milliy raqs san'ati dunyo bo'ylab tan olingan. Ammo zamonaviy ta'limda uni ilg'or usullar bilan uyg'unlashtirish lozim. Xususan:

Xalq raqslari: "Lazgi" kabi raqslar o'quvchilarga nafaqat milliy ruhni, balki tarixiy merosni o'rgatadi. Ushbu raqsni o'qitishda harakatlarning semantik ahamiyati, musiqiy jo'rlik va kiyim-kechaklar xususiyatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Zamonaviy raqs yo'nalishlari: Hip-hop, breykdans yoki zamonaviy balet elementlarini milliy raqs bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantiradi va zamonaviy yoshlar orasida raqs san'atining ommabopligini oshiradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish ritmika va xoreografiya ta'limini yangi bosqichga olib chiqadi. Masalan:

Raqs tahlili dasturlari: Xoreografik harakatlarni aniqlash va ulardagi kamchiliklarni ko'rsatib beradigan sun'iy intellekt asosidagi dasturlar ta'lim jarayonini yengillashtiradi.

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR): O'quvchilarni tarixiy raqs sahnalariga virtual ravishda olib kirish orqali ularning tasavvurini kengaytirish imkonini beradi.

Interaktiv platformalar: Masofaviy o'qitish imkoniyatlari orqali o'quvchilar milliy va xalqaro xoreografiya ustozlaridan saboq olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mazkur zamonaviy yondashuvlar ritmika va xoreografiya ta'limining o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga qo'shayotgan hissasini aniq ko'rsatadi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, raqs va musiqa bilan shug'ullanuvchi bolalar orasida ijodkorlik darajasi va intellektual ko'rsatkichlar yuqoriroqdir. Bundan tashqari, ular ijtimoiy moslashuvchanlik va jamoaviy ishlash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Shunday qilib, ritmika va xoreografiya ta'limi o'quvchilarning shaxsiy, ijodiy va estetik rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratib, zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin tutmoqda.

Ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, estetik didni shakllantirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi tadqiqotlar asosida isbotlandi. Musiqa va raqs uyg'unligidan foydalanish nafaqat o'quvchilarning musiqiy

ritmni anglash va harakatlarni uyg'unlashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi, balki ularning milliy va madaniy qadriyatlarga bo'lgan hurmatini oshiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, innovatsion texnologiyalar, integratsion yondashuvlar va individual dasturlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil qilish mumkin. Xoreografiya mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning jismoniy sog'lomligi oshadi, ijodiy tafakkuri rivojlanadi, bu esa ularning kelgusida jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, milliy va zamonaviy san'at elementlarini uyg'unlashtirish xoreografiya ta'limining ijtimoiy va madaniy ahamiyatini oshiradi. Ushbu yondashuv nafaqat an'anaviy madaniyatni saqlab qolish, balki uni zamonaviy yoshlarga moslashtirish imkonini beradi.

Yuqoridagi natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan ritmika va xoreografiya ta'limi o'quvchilarning nafaqat ta'lim jarayonidagi, balki umuman hayotdagi muvaffaqiyatiga ham xizmat qiladigan ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan samarali vosita hisoblanadi. Bu esa ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqotlarni davom ettirish va ta'lim jarayoniga yangicha metodlarni joriy etish zaruratini ko'rsatadi.

Xulosa. Ritmika va xoreografiya ta'limida zamonaviy yondashuvlarning joriy etilishi ta'lim tizimining rivojlanishi va o'quvchilarning shaxsiy hamda ijodiy salohiyatini oshirishda alohida ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar musiqiy ritm va harakatlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning estetik didini shakllantirish, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va jismoniy sog'lomligini mustahkamlashda xoreografiya ta'limining o'rni beqiyos ekanligini ko'rsatdi.

Milliy va zamonaviy elementlarning uyg'unligi xoreografiya ta'limining nafaqat milliy madaniyatni saqlab qolish, balki global madaniyatga moslashish va raqs san'atining yangi yo'nalishlarini shakllantirish imkonini beradi. Integratsion yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va individual yondashuvlar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va boy qiladi.

Xoreografiya ta'limi nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, balki ularni jamiyatda faol, ijodiy va ma'naviy yuksak shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladigan muhim vosita hisoblanadi. Bu yo'nalishda olib borilayotgan ishlarni davom ettirish va yangi pedagogik usullarni ishlab chiqish zaruratini ta'kidlab o'tish joiz. Shu sababli, ritmika va xoreografiya ta'limiga bo'lgan e'tiborni oshirish nafaqat madaniy, balki pedagogik ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori (2019-yil 26-mart). "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy tarbiyalash, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4245-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori (2018-yil 14-noyabr). "Musika va san'at ta'limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror.
3. G'aniyev Sh. T. (2017). Xoreografiya san'ati va pedagogik yondashuvlar. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Islomov B. X. (2019). Musika ta'limida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Xo'jaqulov M. R. (2020). Estetik tarbiya va xoreografiya. Pedagogika va psixologiya jurnali, 4(2), 45–52.
6. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Педагогика как наука и искусство воспитания." *Вестник науки и образования* 21-2 (99) (2020): 78-81.
7. Alayeva, Zarnigor. "Pedagogik mahorat: Pedagogik mahorat." *Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali* 1.1 (2021).
8. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Роль национальных инструментов в музыкальном образовании начальных классов." *Проблемы науки* 66 (2021).
9. Alayeva, Zarnigor Maxmudovna, and Sadoqat Ruslanovna Shamsiyeva. "Qo'shiq tushunchasi va uning inson hayotida tutgan o'rni hamda xonandalik ijrochiligi tarixi." *Scientific progress* 1.5 (2021): 336-342.
10. Аллаева, Зарнигор Махмудовна. "Эстетическое воспитание дошкольников с помощью песен и танцев." *Наука, техника и образование* 2-1 (77) (2021): 69-72.
11. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Интерпретация методов музыкального воспитания и образования дошкольника." *Science and Education* 3.4 (2022): 1253-1258.
12. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Регулирование и интерактивное планирование музыкального воспитания и образования для начальных классов." *Science and Education* 3.4 (2022): 1259-1264.

13. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Дискретность ритмических движений. Ритмика в начальной школе хореография." *Science and Education* 3.4 (2022): 1233-1238.
14. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Методические рекомендации по развитию ритмических навыков младших школьников." *Science and Education* 3.4 (2022): 1246-1252.
15. Алаева, Зарнигор Махмудовна. "Шаг с подскоком в детском хореографии. Методические трудности педагога хореографа при выполнении шага с подскоком." *Science and Education* 3.4 (2022): 1239-1245.
16. Алаева, З. М. "Использование Арт-Педагогических Технологий В Развитии Музыкальных Способностей Студентов." *Central Asian Journal of Arts and Design* 3.1 (2022): 6-9.
17. Alayeva, Zarnigor Maxmudovna. "TALABALARNI MILLIY BADIY AN'ANALAR VOSITASIDA G'OYAVIY TARBIYALASH TIZIMI." *ZAMONAVIY FAN, TA'LIM VA ISHLAB CHIQRISH MUAMMOLARINING INNOVATION YECHIMLARI* 5 (2023): 12-15.
18. Alayeva, Zarnigor Maxmudovna, and Malohat Hasan qizi Junaydova. "The System of Ideological Education of Students through National Traditions." *Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science* 2 (2023): 54-58.
19. Maxmudovna, Alayeva Zarnigor. "The System of Ideological Education of Students through National Traditions." *European Journal of Innovation in Nonformal Education* 3.2 (2023): 47-51.
20. Maxmudovna, Alayeva Zarnigor. "BADIY TO'GARAKLARDA TALABALARNI G'OYAVIY-ESTETIK TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *Journal of Innovation, Creativity and Art* (2023): 108-112.
21. Maxmudovna, Alayeva Zarnigor. "THE ROLE OF MUSIC EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF PERSONAL DEVELOPMENT." *Journal of Innovation, Creativity and Art* (2023): 85-88.
22. Makhmudovna, Alayeva Zarnigor. "THE SINGING TECHNIQUE OF A VARIETY SINGER." *Multidisciplinary Journal of Science and Technology* 4.4 (2024): 178-182.

Jumanyazova Muxabbat Xusinovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası
professori, filologiya fanlari nomzodi

Karimboyeva Munisa

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

ORFOGRAFIK O'YINLAR ORQALI BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILAR IMLOVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning imloviy savodxonligini oshirishda orfografik o'yinlardan foydalanish masalasi o'rganilgan. Unda ona tili darslarida orfografik qoidalarini o'zlashtirib olishga yordam beradigan bir qator orfografik o'yinlardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, imlo, orfografik malaka, imloviy savodxonlik, ta'limiy o'yin, imloviy qoidalar, samaradorlik.

ПОВЫШЕНИЕ ОРФОГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ С ПОМОЩЬЮ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ ИГР

Аннотация. В данной статье рассматривается использование орфографических игр для повышения орфографической грамотности учащихся начальной школы. В нем приводятся примеры ряда орфографических игр, которые помогают учащимся усваивать правила правописания на уроках родного языка.

Ключевые слова: начальное образование, орфография, орфографические навыки, орфографическая грамотность, обучающая игра, правила орфографии, эффективность.

IMPROVING STUDENTS' SPELLING LITERACY IN PRIMARY EDUCATION THROUGH SPELLING GAMES

Annotation. This article examines the use of spelling games to improve students' spelling literacy in primary education. It presents examples of a number of spelling games that help students master spelling rules in native language lessons.

Keywords: primary education, spelling, spelling skills, spelling literacy, educational game, spelling rules, effectiveness.

Kirish. Hozirgi davrda mamlakatimizda maktabgacha va maktab ta'limi oldida turgan asosiy vazifa har tomonlama kamol topgan sog'lom, qobiliyatli, o'z Vatani va xalqiga sodiq insonlarni tarbiyalash va ularni voyaga yetkazishdan iboratdir. Bu ulug' maqsadni ro'yobga chiqarish esa keng o'qituvchilar ommasidan o'z ishiga ijodiy yondashish, har bir ishda yuksak samaradorlikka erishish, xilma-xil metodik usullarni o'ylab topish hamda uni ta'lim jarayoniga tatbiq etishni talab qiladi. Bunda o'quvchiga bilim berish uchun har bir dars mazmunini boyitish, uni ilg'or zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan qiziqarli tashkil qilish maqsadga muvofiq sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda boshlang'ich ta'limni samarali tashkil qilishga zamonaviy yondashuvlarga doir fundamental tadqiqotlar respublikamiz olimlaridan B.Adizov, R.Ibragimov, E.G'oziyev, R.Safarova, T.G'afforova, Sh.Nurullayeva, G.Najimova, Sh.Sharipov, M.Xaqberdiyev, S.Qorayev, F.M.Quchqarova, J.Tolipova, A.Bobomurodova, J.Yo'ldoshev, M.Mahmudov, G.Ne'matova, T.Ziyatova, J.Musayev, M.Usmonboyeva hamda boshqalar tomonidan olib borilgan. So'nggi yillarda boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi, xususan, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, imlo savodxonligi bo'yicha bir qancha ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Xususan, respublikamizda boshlang'ich sinf ona tili o'qitish metodikasi bo'yicha T.G'afforova, A.Umarov, R.Joldasov, S.Jarisonov, H.Bakiyeva, E.Berdimuratov, A.Sultanova, A.Yemberganova, M.Asqarovalarning ilmiy ishlari fikrimizga dalil bo'ladi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) davlatlari olimlaridan T.A.Popova, I.V.Bukina, V.A.Ilyuxina, T.V.Antonova, O.V.Gordiyenko, T.A.Graf, T.A.Ostrikova va boshqalar tomonidan boshlang'ich sinflarda orfografiya o'qitishning mazmuni, boshlang'ich sinflarda imlo qoidalaridan foydalanishning metodik asoslari ochib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ruhshunoslarning aniqlashicha, o'quvchilar o'qituvchining oddiy tushuntirishi orqali egallab olgan ma'lumotlarga qaraganda turli xil ruhiy kechinmalar orqali o'zlari mulohaza yuritib mustaqil bajargan ishlari vositasida o'zlashtirilgan bilimlarini uzoq esda saqlab qoladilar. Chunki o'quvchi mustaqil mashqlarni bajarishda faoliyat ko'rsatib, ilgari olgan bilimlariga tayangan holda ko'plab o'quv materiallarini xayolidan o'tkazadi. O'xshash hodisalarni taqqoslaydi. O'zicha mulohaza yuritib mustaqil hukm chiqaradi. O'qituvchilarning tayyor holda bergan ma'lumotida esa o'quvchi fikrlash faoliyati to'la ishga kirishmasdan to'g'ri javobni o'zlashtirib oladi. O'xshash hodisalarga duch kelishi bilan o'qituvchi bergan bilimni amaliyotga taqbiq qilishda qiynalib qoladi. Davlat ta'lim standarti va amaldagi maktab dasturlarida o'quvchi egallashi lozim bo'lgan materiallar ancha murakkab bo'lib, bolalarning bu bilimlarni bosqichma-bosqich egallab olishlarini, kengaytirib va rivojlantirib borishlarini taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf ona tili dasturining asosiy maqsadlaridan biri – o'quvchilar savodxonligini ko'tarish, ularda imloviy malakalarni rivojlantirishdir. Bu vazifa juda murakkab va mashaqqatli bo'lib, bunda bolalarning psixologiyasi, sezgi a'zolari, bilish darajasi va yoshini hisobga olmaslik mumkin emas. Shuning uchun ham bolalarga imlo o'rgatishda ikki sohaga: psixo-fiziologik va lingvistik sohaga qat'iy e'tibor berish kerak.

Muhokama va natijalar. To'g'ri yozuv malakasining shakllanishi uchun o'quvchidan fikrlash faoliyati talab etiladi. Biror to'g'ri yozuv hodisasi o'zlashtirish uchun o'quv va yodda saqlashgina emas, balki analiz va sintez tatbiq etiladi. Bunda grammatik va imloviy hodisalarning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash uchun taqqoslash usulidan foydalanish hamda so'z va so'z shakllarini ma'lum grammatik yoki grafik guruhlariga ajratish, muayyan tizimga solish, tushuntirish va isbotlash mashqlaridan hamda grammatik o'yinlardan, xususan, orfografik o'yinlardan foydalanish muhim o'rin tutadi.

Imloviy savodxonlik o'quvchilarda asta-sekin shakllanib boradi. O'quvchilar qoidalarini turli xil mashg'ulotlar: ko'chirib yozuv, mashq ishlash, grammatik va orfografik tahlillar orqali o'zlashtirib oladi. Ushbu qoidalarini o'zlashtirib olishda ham bolalarning ixtiyoriy diqqatini bir nuqtaga to'plash talab qilinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'yinlarni yaxshi ko'rish bilan birga, o'yin orqali ba'zi grammatik-orfografik qoidalarini juda tez o'zlashtirib oladilar va uni uzoq vaqt esda saqlab qolishadi. Shu bois ona tili darslarida orfografik qoidalarini o'zlashtirib olishda turli xil o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bunday o'yinlardan ayrimlarini quyida keltirib o'tamiz.

"Kim to'g'ri yozadi" o'yini

Bu o'yinni tashkil qilish uchun ma'lum bir orfografik qoidaga mos so'zlar tanlab olinadi. So'zlarning yozilishi bo'yicha orfografik qoida takrorlanib o'quvchilarning xotirasida tiklanadi. Har bir grammatik o'yinni o'tkazishda o'qituvchi ma'lum bir orfografik qoidani mustahkamlashni nazarda tutadi. Sinf o'quvchilari ikki guruhga bo'linadi. Dorskaga har bir guruhdan bittadan o'quchi chiqariladi. O'qituvchi avvaldan tayyorlab kelgan so'zlarni yod aytib yozdiradi. Ikki o'quvchi dorskaga yozadi. Qolgan o'yin ishtirokchilari esa mustaqil ravishda o'z daftarlariga yozib boradilar. Agar o'qituvchi tomonidan u va o unlilarining yozilishini mustahkamlash maqsad qilib qo'yilgan bo'lsa, shu qoidaga oid bitta so'zni aytadi, o'quvchilar dorskaga yozib bo'lgach, qolgan so'zlarni ham xuddi shunday yod aytilish bilan yozdiradi. Masalan, *Tuxum, uzum, do'stlik, bo'ron, bo'ston* kabi. Dorskaga yozilgan so'zlar o'qituvchi rahbarligida tekshiriladi. O'quvchilar xatoga yo'l qo'yishgan bo'lsa ular tuzatiladi. So'zlarni to'g'ri yozgan o'quvchilar har bir so'z uchun bittadan ball oladi. Yashil rangli kartondan kvadrat usulida tayyorlangan shakl beriladi. Kim ko'p kartochka olsa, o'sha g'olib hisoblanadi va rag'batlantiriladi.

Xuddi shunday o'yinni so'z oxirida qator kelgan jarangsiz undosh tovushlarning yozilishi bo'yicha o'tkazish ham mumkin. Buning uchun ikki o'quvchi ikki guruhdan dorskaga chiqariladi. Ushbu orfografik qoidaga xos beshta so'z aytiladi. Ikki o'quvchi berilgan so'zlarni ustun qilib dorskaga yozadi. Qolgan o'quvchilar shu so'zlarni daftarlariga yozib boradi.

xursan
farzan
balan
ros
darax

xursand
farzand
baland
rost
daraxt

"To'g'ri yozdim, yulduz oldim" o'yini

Bu o'yin ham orfografik o'yinlar sirasiga kiradi. Uni o'tkazish usuli ham deyarli bir xil. O'quvchilarning yozishi uchun beshta so'z tanlab olinadi. Har bir so'z uchun bittadan ball belgilanadi. Dorskaning yuqori qismiga sakkiz qirrali yulduz osib qo'yilgan. Qaysi guruh xatosiz yozsa sakkiz qirrali yulduzni oladi. O'yinni boshlashda sinfdagi partalarning qatorlar soniga qarab ikki yoki uch o'quvchi dorskaga chiqariladi. O'qituvchi o'yin uchun tanlagan so'zlarni aytib turadi. O'quvchilar yozishadi. O'yin

shu tariqa ikki -uch marta takrorlanadi. Har marta o'quvchilar doskaga chiqib yozishganda guruhlarning ballari yozib boriladi. O'yinning yakunida qaysi guruh g'olib deb topilsa o'sha qatordagi o'quvchilarning birinchi partasiga yulduzcha qo'yiladi.

"Bilag'on boshliqlar" o'yini

O'quvchilar odatdagiday ikki guruhga bo'linadi. Har bir guruhning sardori belgilanadi. Ana shu guruh boshliqlari doskaga chiqariladi. Guruh boshliqlari odatda a'lochi o'quvchilar bo'lishadi. O'yinda o'quvchilarning ana shu tomoni hisobga olinib, o'nta so'z doskaga yoziladi.

*taassuf
mukammal
minnatdor
tanaffus
tashabbus*

*mitti
ikki
tabassum
xokkey
tennis*

Yuqorida berilgan so'zlarni har bir boshliq ustun shaklida yozadi. So'zlarning yozilishi kuzatiladi. Xatolar guruh bo'yicha hisoblanadi. Har bir guruhning boshlig'i yo'l qo'yan xatolarni sanaydi. Brinchi guruh boshlig'i o'nta so'zdan ikkita xatoga yo'l qo'yan bo'lsa, unga sakkiz ball beriladi. Har ikkala guruh boshliqlari so'zlarni tekshirib xatolarni sanab boradilar. To'g'ri yozilgan har bir so'z uchun ball beriladi. Agar biror guruhning o'quvchilari bitta ham xatoga yo'l qo'yishmagan bo'lsa, u holda qo'shimcha tarzda yana beshta so'z yoziladi. Oxirida g'olib guruh aniqlanadi va rag'batlantiriladi.

"Kelishiklar kelishi" o'yini.

Bu o'yin kelishik qo'shimchalarining to'g'ri ishlatilish va qo'llashninishini o'rganish va imlosini esda saqlab qolish uchun o'tkaziladi. O'quvchilar ko'proq jo'nalish va o'rin payt (-ga va -da), tushum va qaratqich (-ni- va -ning) kelishigi qo'shimchalarini almashtirib ishlatishadi. Buning oldini olish maqsadida quyidagicha grammatik o'yin uyushtiriladi.

1. Bog' (-ga/-da) bordik.
2. Ish (-ga/-da) bormoqchimiz.
3. Mashina (-ga/-da) sayr qilmoqdamiz.
4. Mikrafon (-da/-ga) gapirmoqchi.
5. Doska (-da/-ga) chiq.
6. Qishloq (-ga/-qa/-da) bordi.

"So'zning o'rnini top" o'yini

Atoqli otlarning bosh harf bilan yozilishi haqidagi o'rganilgan qoidalarini mustahkamlash maqsadida ushbu o'yin o'tkaziladi. O'yin orqali kishilarning ismi va familiyasi, o'rin-joy nomlarining bosh harf bilan yozilishi mustahkamlanadi. O'yinni o'tkazish oldidan o'quvchilarga kartochkalar beriladi. Kartochkalarda she'riy parcha yoki gap yozilishi mumkin. Maskur matndagi bosh harflar bilan yoziladigan so'zlar tushirib qoldiriladi.

O'quvchiga yana ikkinchi kartochka beriladi. Unda tushurib qoldirilgan so'zlar yozilgan. O'quvchi tushurib qoldirilgan so'zlarni gapning mazmuniga qarab nuqtalar o'rniga qo'yishi va o'qishi kerak. Tushirib qoldirilgan so'zni tog'ri qo'yib o'qigan bola o'yin g'olibi hisoblanadi.

1-kartochka

... *birinchi bo'lib ona tilida*

... *(besh doston) yozdilar. U.... tug'ilgan.*

Tushirib qoldirilgan so'zlar: "Hamsa", Hirotda, Alisher Navoiy

2-kartochka

... *o'n ikki yoshida otasining taxtiga o'tirdi ... nomli asar yozdi. U ... vafot etdi.*

Tushirib qoldirilgan so'zlar: "Boburnoma", Bobur, Hindistonda.

O'quvchilar bir-ikki marta o'yinga qatnashib, ma'lum darajada ko'nikma hosil qilishgandan keyin har ikkala kartochkaga ham boshqa so'zlarni aralashtirib kiritish mumkin. Ba'zan har ikkala kartochkada tushirilgan so'zlarni bir xil kartochkaga yozsa ham bo'ladi. Bu o'quvchini kerakli atoqli otni tanlab olishga o'rgatadi. Qaysi o'quvchi topshiriqni tez, to'g'ri bajarsa o'yin g'olibi bo'ladi va rag'batlantiriladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning orfografik malakalarini shakllantirish va ularni bosqichma-bosqich takomillashtirib borishda turli orfografik o'yinlardan foydalanish juda muhim hisoblanadi. Ulardan o'rinli foydalanish ona tili ta'limining samaradorligini ta'minlovchi omil bo'ladi. Shuningdek, ular o'quvchilarning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, kommunikativ savodxonligi va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, “Nosir”, 2009.
2. Граф Т. А. Взаимосвязанное использование диктантов и тестов в обучении русской орфографии // Современная филология: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2015 г.). — Уфа: Лето, 2015. — С. 32-35. — URL <https://moluch.ru/conf/phil/archive/137/6755/>
3. Илюхина В. А. Особенности формирования графических навыков и анализ ошибок при письме // Начальная школа - М., 2015. - №8. - С.45-47.
4. Jumayeva S. O'quvchilarning yozma savodxonligini oshirishning ayrim yo'llari// “Ona tili ta'limidagi islohotlar: vazifalar, yechimlar va muammolar” Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari.- Qarshi, 2015, 70-73-betlar.
5. Matchonov S., Bakiyeva H., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Xolboyeva G. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi.- Toshkent: “Ishonchli hamkor”, 2021.- 740 b.

Raxmatov Mirzo Mukimovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
mustaqil izlanuvchisi
raxmatov_mirzo@buxdpi.uz

BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati va roli tahlil etilgan. O'qituvchilarni pedagogik texnologiyalar orqali kasbiy jihatdan rivojlantirish va zamonaviy metodlarni o'rganish, o'quvchilarga sifatli ta'lim berishning asosiy omili sifatida ko'rsatilgan. Pedagogik texnologiyalar yordamida informatika o'qituvchilari o'z pedagogik faoliyatini samarali tashkil etish, o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish va yangi texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etishda muhim vosita bo'ladi. Shuningdek, maqolada zamonaviy ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari, interfaol darslar va robototexnika kabi texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash orqali o'qituvchilarning pedagogik mahoratlarini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar. informatika o'qituvchilari, kasbiy kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta'lim, interfaol darslar, masofaviy ta'lim, dasturlash tillari, robototexnika, innovatsion metodlar, ta'lim samaradorligi, o'qituvchilar malakasi, kreativ fikrlash.

THE ROLE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE COMPUTER SCIENCE TEACHERS

Annotation. This article analyzes the importance and role of modern pedagogical technologies in the development of professional competence of future computer science teachers. Professional development of teachers through pedagogical technologies and learning modern methods are shown as the main factor in providing high-quality education to students. With the help of pedagogical technologies, computer science teachers will be an important tool in effectively organizing their pedagogical activities, developing students' creative thinking, and introducing new technologies into the educational process. The article also pays special attention to improving the pedagogical skills of teachers through the use of modern educational platforms, distance learning systems, interactive lessons, and robotics in the educational process.

Keywords. computer science teachers, professional competence, pedagogical technologies, modern education, interactive lessons, distance learning, programming languages, robotics, innovative methods, educational effectiveness, teacher qualifications, creative thinking.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Абстрактный. В статье анализируется значение и роль современных педагогических технологий в формировании профессиональной компетентности будущих учителей информатики. Повышение квалификаций преподавателей посредством педагогических технологий и освоения современных методов обозначено как ключевой фактор предоставления качественного образования студентам. Педагогические технологии станут важным инструментом для учителя информатики в эффективной организации педагогической деятельности, развитии творческого мышления учащихся, внедрении новых технологий в образовательный процесс. В статье также уделяется внимание повышению педагогического мастерства учителей за счет использования в образовательном процессе таких технологий, как современные образовательные платформы, системы дистанционного обучения, интерактивные уроки, робототехника.

Ключевые слова. учителя информатики, профессиональная компетентность, педагогические технологии, современное образование, интерактивные уроки, дистанционное обучение, языки программирования, робототехника, инновационные методы, эффективность обучения, квалификационная педагогов, творческое мышление.

Kirish. Informatika ta'limi zamonaviy dunyoda eng muhim ijtimoiy va iqtisodiy sohalaridan biriga aylanmoqda. Axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan birga, ushbu sohada ishlovchi mutaxassislar, jumladan informatika o'qituvchilari malakasini doimiy ravishda yangilash va ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish zarurati tug'ilmoqda. Ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'qitish sifatini yaxshilash va o'quvchilarda kreativ va muammoli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ularning kasbiy o'sishini ta'minlaydi va o'qituvchilarning innovatsion metodlarga bo'lgan ehtiyojini oshiradi. Shu bilan birga, ta'limda innovatsion texnologiyalarning samarali qo'llanilishi, ta'limning yanada interfaol va amaliy ko'rinishiga o'tishga yordam beradi.

Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli dolzarb masala bo'lib, bu masala o'qituvchining innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirishi, yangi pedagogik metodlarni o'rgatish va ularga asoslangan darslarni samarali tashkil etish imkoniyatlarini yaratadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda pedagogik texnologiyalarni qo'llashning asosiy yo'nalishlari va metodologiyalari o'rganish zarurati tug'iladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada interfaol qilishga imkon yaratadi. Ular o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini yangi, ilg'or usullar va metodlar bilan boyitadi. Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar, jumladan, kompyuter texnologiyalari, multimedia vositalari, interfaol ta'lim tizimlari, elektron resurslar, masofaviy ta'lim va boshqa innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar o'qituvchilarni nafaqat yangi bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni dars jarayonida samarali qo'llashga, o'quvchilarga mustaqil ishlash imkoniyatlarini yaratishga yordam beradi. Masalan, interfaol ta'lim tizimlari orqali o'qituvchilar o'quvchilarga o'zaro hamkorlik, muhokama, jamoaviy ishlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini yaratadilar. Bunday tizimlar o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirishda, ular uchun yangi metodlarni o'rganishda ham yordam beradi. Shuningdek, masofaviy ta'lim texnologiyalari o'qituvchilarni o'quv materiallarini ishlab chiqishda, tahlil qilishda va ular bilan ishlashda yangilash imkonini beradi. Masofaviy ta'limning asosiy afzalliklaridan biri — o'qituvchilarning vaqt va makon cheklovlaridan qat'i nazar, o'z malakalarini oshirish imkoniyatiga ega bo'lishidir.

O'zbekistonda informatika ta'limi bo'yicha olib borilayotgan islohotlar doirasida, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishga qaratilgan ko'plab dasturlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasidagi yangilanishlarga bag'ishlangan qarorlari va strategiyalari, shu jumladan, informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan ilg'or metodlar, pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirishda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim tizimida inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatini oshirishda yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning o'rni katta. Ayniqsa, informatika fani o'qituvchilari uchun bu texnologiyalarning ahamiyati juda muhimdir. Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida o'quv jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarga yuqori darajadagi bilimlarni berish imkoniyatlari mavjud.

Pedagogik texnologiyalarning asosiy vazifasi o'qituvchilarga didaktik jarayonni modernizatsiya qilishda yordam berish, o'quvchilarga o'rganish jarayonida ko'proq faoliyat ko'rsatishga, o'z fikrlarini erkin ifodalashga imkon yaratishdir. O'qituvchilarni kasbiy jihatdan rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, ayniqsa, informatika darslarida samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Bu texnologiyalarni o'quvchilarning o'zaro aloqalarini kuchaytirish, ijodkorlikni rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarni o'rgatishda qo'llash mumkin. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarni nafaqat an'anaviy metodlar bilan, balki interfaol va innovatsion yondashuvlar yordamida ham ta'lim berishga o'rgatadi. O'qituvchilar uchun bu texnologiyalar o'z malakalarini oshirish va ularni yangilash imkoniyatini yaratadi. Xususan, informatika o'qituvchilari uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarni ilg'or dasturlash tillari, robototexnika va sun'iy intellekt kabi sohalarida bilimga ega bo'lishlariga yordam beradi. Shu tarzda o'qituvchilar faqat dars berish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchilarning bilim olish jarayonini yangi va zamonaviy texnologiyalar yordamida boyitadilar.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. O'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishda eng muhim jihatlardan biri bu o'quv jarayonida texnologiyalarni to'g'ri va samarali qo'llashdir. Pedagogik texnologiyalarni informatika o'qituvchilariga to'g'ri o'rgatish, ularga yangi pedagogik metodlarni tanishtirish va amaliy mashg'ulotlar orqali malakalarni oshirish o'quvchilarning

yuqori sifatli ta'lim olishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish, o'qituvchilarning ko'nikmalarini, pedagogik yondashuvlarini va o'quvchilarga ta'lim berishning innovatsion usullarini o'rgatishga imkon beradi. Bu texnologiyalar orqali o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi hamda ularning pedagogik faoliyatining samaradorligi oshadi. O'quvchilarga sifatli ta'lim berish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarning metodik va didaktik bilimlarini yangilab, ularni o'z sohasida yuqori darajada malakali mutaxassislar sifatida shakllantirishga yordam beradi. Natijada, o'quvchilar nafaqat informatika darslarida, balki boshqa fanlarda ham bilimlarini oshirib, kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Pedagogik texnologiyalarni informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda qo'llashda bir nechta metodik yondashuvlar mavjud. Birinchidan, o'qituvchilarga zamonaviy axborot texnologiyalarini o'rgatish orqali ularning darslarni samarali o'tkazish va o'quvchilarning axborot-savodxonligini oshirish imkoniyatlari yaratiladi. Ikkinchidan, o'qituvchilarning yangi metodlarga moslashishi, dasturlash va tizimlar yaratish kabi ko'nikmalarini rivojlantirish orqali ularning kasbiy malakasi oshiriladi. Shuningdek, o'qituvchilarga masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, interfaol va multimedia vositalarini qo'llash bo'yicha amaliy mashg'ulotlar tashkil etish ularning pedagogik kompetentligini rivojlantiradi.

Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan yana bir jihat — o'qituvchilarga ko'proq tajriba almashish imkoniyatlarini yaratishdir. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarning innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning afzalliklarini ko'rsatish, ularning motivatsiyasini oshirish va yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganishga rag'batlantirish zarur.

Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli ulkan. O'qituvchilarning kasbiy malakalarini oshirish, pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini yanada interfaol va samarali qilish mumkin. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarga nafaqat yangi bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni dars jarayonida samarali qo'llash imkonini beradi. Buning natijasida, o'quvchilarning bilim darajasi va kreativ fikrlash qobiliyati oshadi, informatika ta'limi yanada sifatli va zamonaviy bo'ladi.

Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilarni yangi metodlarga tayyorlash va ularning malakasini oshirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi va bo'lajak informatika o'qituvchilarini yuqori darajadagi professional kadrlarga aylantirishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali va interfaol qilish imkoniyatini yaratadi. Ularning informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishdagi ahamiyati alohida e'tiborga molikdir. Informatika o'qituvchilari uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llash nafaqat o'quvchilarning axborot-savodxonligini oshirish, balki o'qituvchilarning o'zlarini yangi pedagogik yondashuvlarga tayyorlash imkoniyatini yaratadi. Masalan, kompyuter asosida ishlaydigan darslar, internet va raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni yangilanmoqda. O'qituvchilar interfaol o'quv platformalari, elektron resurslar va masofaviy ta'lim tizimlaridan samarali foydalanishni o'rganishlari kerak. Bu texnologiyalar o'quvchilarga interaktiv va vizual tarzda axborotni o'zlashtirishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda qo'llashning eng muhim afzalliklaridan biri bu o'qituvchilarning yangi texnologiyalarni o'zlashtirish darajasi va ular uchun mavjud bo'lgan imkoniyatlarni kengaytirishdir. Masalan, informatika o'qituvchilari uchun ko'plab onlayn kurslar, treninglar, vebinarlar mavjud bo'lib, ular doimiy ravishda o'z malakalarini oshirishi, yangi metodlarni o'rganishi mumkin. Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarga o'z darslarini ilg'or metodlar bilan boyitish, bilimlarni yuqori darajada yetkazish imkoniyatini beradi.

Yuqori malakali informatika o'qituvchilari o'z o'quvchilariga yangi texnologiyalardan samarali foydalanishni o'rgatish bilan birga, ularni mashq qilish va amaliyotga yo'naltirishda ham muvaffaqiyat qozonadilar. Shu sababli, o'qituvchilarga pedagogik texnologiyalarni o'rgatishda amaliy mashg'ulotlarning o'rni katta bo'lishi kerak. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarga dasturlash tillarini o'rgatish, robototexnika va sun'iy intellekt kabi sohalarida yangi yondashuvlarni o'rgatish orqali o'quvchilarning innovatsion fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga erishiladi. Bu esa o'z navbatida informatika

o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshiradi, ularga bilimlarni samarali tarzda yetkazish va o'quvchilarda tahliliy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning amaliy yondashuvlari ko'plab yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Ulardan biri – o'qituvchilarga raqamli vositalar yordamida o'quvchilar bilan samarali aloqada bo'lishni o'rgatish. Masalan, interfaol darslar, multimedia vositalari yordamida o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularni ta'lim jarayoniga faol tarzda jalb etish mumkin. Bu pedagogik texnologiyalar o'qituvchining darslarini yanada jonli va qiziqarli qiladi, o'quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi. Bundan tashqari, zamonaviy o'qituvchilar uchun o'quv jarayonini boshqarishda yangi texnologiyalarni qo'llashning eng muhim usullaridan biri - masofaviy o'qitish texnologiyalaridir. Masofaviy ta'lim texnologiyalari o'qituvchilarga o'z malakalarini rivojlantirish, darslarni masofadan turib tashkil etish va o'quvchilarga yanada individual yondashish imkoniyatini beradi. Masofaviy o'qitish, ayniqsa, qishloq hududlaridagi o'quvchilar uchun qulay bo'lib, ular shaharlardagi bilimlarni olish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'qituvchilarga masofaviy ta'limda darslarni samarali tashkil etishni o'rgatish, elektron o'quv materiallarini yaratish va ularni boshqarish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish zarur.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'qituvchilarga o'rgatish bo'yicha o'tkaziladigan treninglar va seminarlar, o'quvchilarning ta'limiga samarali ta'sir ko'rsatishi mumkin. Pedagogik texnologiyalarni o'rgatish jarayonida o'qituvchilarni innovatsion metodologiyalar bilan tanishtirish, ularning fikrlash qobiliyatini kengaytirish, dars jarayonida texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlarini taqdim etish kerak. Shuningdek, o'qituvchilarga zamonaviy texnologiyalarni qo'llashda yordam beradigan metodik qo'llanmalardan foydalanish, darslarda innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatlarini oshiradi. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli beqiyosdir. Pedagogik texnologiyalar nafaqat o'qituvchilarning bilimlarini oshiradi, balki o'quvchilarga interfaol, amaliy va samarali ta'lim berish imkonini yaratadi. Dasturlash, robototexnika va sun'iy intellekt kabi zamonaviy fanlar yordamida o'qituvchilar innovatsion pedagogik metodlarni o'rgatish, o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish va ularning tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Informatika o'qituvchilari uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, ularning kasbiy kompetentligini oshirish va o'quvchilarga sifatli ta'lim berishning samarali yo'lidir. Shuningdek, o'qituvchilarni innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish, ularni o'z malakalarini oshirishga rag'batlantirish, zamonaviy ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli moslashishlariga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining asosiy elementlariga aylangan. Ularning informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda qanday o'rin tutishi va o'qituvchilarning o'z malakalarini rivojlantirishda qanday yordam berishi bo'yicha ilmiy tahlil qilish muhimdir. Hozirgi kunda o'qituvchilarni tayyorlashda texnologiyalarni to'g'ri va samarali qo'llash muhim rol o'ynaydi, chunki zamonaviy ta'lim jarayonlari o'quvchilarning bilimlarini faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy yondashuvlar asosida ham rivojlantirishni talab etadi. Shunday qilib, pedagogik texnologiyalar nafaqat informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshiradi, balki o'quvchilarning axborot-savodxonligini ham yuqori darajaga olib chiqadi.

Pedagogik texnologiyalarni informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda qo'llashning ijtimoiy va pedagogik ahamiyati katta. Bu texnologiyalar yordamida o'qituvchilar faqat o'quvchilarga bilim berish bilan cheklanmaydi, balki ularning ijtimoiy rivojlanishiga ham yordam beradi. Ijtimoiy tarmoqlar, masofaviy ta'lim tizimlari, raqamli ta'lim vositalari o'quvchilarga bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va interfaol qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarga ta'lim jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning ehtiyojlariga mos tarzda ta'lim berishga imkon yaratadi. Shuningdek, o'quvchilarni bilim olish jarayoniga faollashtirish va ularni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashda zamonaviy texnologiyalarning roli katta.

Xulosa. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda zarur vositalardan biridir. Pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayonida samarali qo'llash orqali o'qituvchilar yangi metodlarni o'rganish, o'quvchilarni innovatsion yondashuvlar asosida bilim olishga undash imkoniyatini yaratadilar. Dasturlash, robototexnika, sun'iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalarni o'rgatish orqali o'qituvchilar o'z malakalarini oshirish va o'quvchilarga amaliy bilimlarni yetkazishda muvaffaqiyat qozonadilar. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim tizimini yangilash, o'quvchilarni axborot-savodxonlikka o'rgatish, hamda o'qituvchilarni kasbiy malakalarini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda juda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Pedagogik

texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar nafaqat o'z pedagogik malakalarini oshiradilar, balki o'quvchilarni yanada samarali va interaktiv tarzda ta'lim olishga undaydilar. Dasturlash va robototexnika kabi innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish, o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy ta'lim platformalari va virtual resurslar o'qituvchilarga o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Shuningdek, interfaol darslar va masofaviy ta'lim tizimlari orqali o'qituvchilar o'z malakalarini mustahkamlashlari va yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganishlari mumkin. Bunday metodlar o'quvchilarning ta'lim jarayonida faolligini oshiradi, o'zaro hamkorlikda ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalarni informatika o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga doir yangi yondashuvlar, ilg'or metodlarni ishlab chiqish imkonini yaratadi. Ularning malakalarini oshirish orqali o'quvchilarga sifatli, samarali va zamonaviy ta'lim berish imkoniyati paydo bo'ladi. Bularning barchasi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim tizimiga moslashtiradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi nafaqat o'qituvchilarni, balki ta'lim tizimini yanada mukammalroq, samaraliroq va interaktivroq qilishga yordam beradi. O'quvchilar uchun yanada ilg'or, foydali va qiziqarli ta'lim imkoniyatlari yaratiladi. Bu esa o'z navbatida, pedagogik faoliyatning sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beshimov B., Ismoilov R. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy va amaliy jihatlari. Tashkent: Akademyashr, 2021, 45-67 betlar.
2. Yusupov A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar: metodologik yondashuvlar va amaliyot. Tashkent: Ilm Ziya, 2022, 32-50 betlar.
3. Shodmonov S. Pedagogik texnologiyalarni informatika o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida qo'llash. Toshkent: O'qituvchi, 2020, 21-38 betlar.
4. Karimov N., Xolmatov A. Informatika darslarida zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish. Tashkent: Ta'lim, 2019, 58-72 betlar.
5. Sattorov M. Dasturlash tillari va robototexnika: pedagogik yondashuvlar. Tashkent: Innovatsiya, 2021, 41-55 betlar.
6. Dzhonson M. Modern pedagogical methods and the use of ICT in education. Cambridge University Press, 2021, 120-145.
7. Sharipov F. Zamonaviy ta'lim metodlari va pedagogik texnologiyalar. Tashkent: O'qituvchi, 2023, 80-95 betlar.

Atayeva Maloxat Isakovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

boshlang'ich ta'lim metodikasi

kafedrası katta o'qituvchisi

315

PEDAGOGIK AMALIYOTDA ILG'OR G'OYA VA TEXNOLOGIYALARNI OMMALASHTIRISHNING O'ZIGA XOS MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ta'lim tizimida navatorlikni, innovatsiyon faoliyatni kuchaytirish, o'qituvchilarning tajriba almashinuvini mukammal modelini yo'lga qo'yish nafaqat ta'limni sifatini yaxshilaydi, balki uning iqtisodiy tejamkorligini ham oshiradi. Shu nuqtai nazardan maqolada keltirilgan innovatsiyalarning ma'lum mezonlarga ko'ra baholanishi, o'qituvchilarning bilim almashishga bo'lgan motivatsiyasini rag'batlantiruvchi boshqaruv mexanizmlarini va o'qituvchilarning bilim almashinuvi bo'yicha shakllari ham ko'rsatib o'tilgan.

Ushbu maqolada pedagoglarni ilg'or texnologiyalarga tayangan tajribalarini ommalashtirishning bir qancha yo'llari tahliliy o'rganilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, ommalashtirish, pedagogik innovatsiya, kasbiy mahorat, bilim almashish muammolari, innovatsion faoliyat, ilg'or pedagog, ijodkor o'qituvchi, kreativ qobiliyat.

КОНКРЕТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ПЕРЕДОВЫХ ИДЕЙ И ТЕХНОЛОГИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация. Усиление инновационной и инновационной деятельности в системе образования, создание передовой модели обмена педагогическим опытом позволит не только улучшить качество образования, но и повысить его экономическую эффективность. В этом контексте в статье также представлена оценка инноваций по определенным критериям, механизмы управления, стимулирующие мотивацию учителей к обмену знаниями, формы обмена знаниями учителей.

В статье анализируются несколько способов популяризации опыта педагогов на основе передовых технологий.

Ключевые слова: педагогическая технология, популяризация, педагогическая инновация, профессиональные навыки, проблемы обмена знаниями, инновационная деятельность, передовой педагог, творческий педагог, творческие способности

SPECIFIC MECHANISMS FOR POPULARIZING ADVANCED IDEAS AND TECHNOLOGIES IN PEDAGOGICAL PRACTICE

Annotation. Strengthening innovation and innovative activities in the education system, establishing an excellent model of teacher experience exchange will not only improve the quality of education, but also increase its economic efficiency. In this regard, the article presents the evaluation of innovations according to certain criteria, management mechanisms that stimulate teachers' motivation to share knowledge, and forms of teacher knowledge exchange.

This article analyzes several ways to popularize the experience of teachers based on advanced technologies.

Keywords: pedagogical technology, popularization, pedagogical innovation, professional skills, knowledge exchange problems, innovative activities, advanced pedagogue, creative teacher, creative ability.

Ijtimoiy jamiyat rivojlanayotgan davrda "navator", "innovator" so'zlari gazeta-jurtallarda, ilmiy nashrlarda tez-tez uchray turmoqda. Ta'lim sohasida innovator o'qituvchi bo'lmasa, u ta'limdagi ilgari surilayotgan islohotlar, ma'lum ixtirolarni hayotga tadbqiq qilishi qiyin bo'ladi. Boshqacha aytganda o'quvchi talabi darajasida bo'la olmaydi. Albatta bu jarayon tushunchalar va bilimlarni chuqurlashtirishga olib keladigan doimiy takomillashib boruvchi va uzluksiz rivojlanib boruvchi jarayon hisoblanadi. Bilim,

ta'lim, tarbiya sifati va samaradorligini oshirishning usul va shakllaridan bo'lmish ilg'or tajribalar va ularni ommalashtirish yangi innovatsion ta'limning o'ziga xos shakllarini taqazo qiladi.

O'qituvchining pedagogik faoliyati an'anaviy hamda innovatsion xarakterga ega bo'lishi mumkin. Shuni unutmash kerakki, ilg'or pedagogik tajribalar alohida samaradorlikka ega. Shu bilan bir qatorda, pedagogik tajribalar yangilik kasb etib, ta'lim amaliyoti va didaktika nazariyasini boyitishga hissa qo'shadi. Ilg'or tajribalarni yaratish va hamkasblar orasida ommalashtirishda o'qituvchining mavqei alohida o'rin tutadi. Shu sababli, muayyan tajribaning asosiy holatlari va ko'rsatkichlarini amaliyotga joriy etish hamda ommalashtirishda subyektiv omillarni alohida hisobga olish kerak. Shuningdek, uning variantlarini baholash va pedagogik jamoa orasida yoyish nihoyatda zarurdir.

Asosiy qism. Pedagogikada "innovatsiya", "innovatsion faoliyat", "innovatsion pedagogika", "ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish" kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida "ta'lim texnologiyasi" tushunchasi e'tirof etilgan davrda paydo bo'lgan. Bu tushunchalarning yuzaga kelishi va innovatsion ta'lim nazariyasining yaratilishi to'g'risidagi manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur tushunchalar ta'lim tizimiga yangiliklarni, pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarining kreativ qobiliyatlarini shakllantirish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta'minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta'lim jarayonida o'quvchi-talabaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga urinish natijasida yuzaga kelgan.

O'qituvchi faoliyatining innovatsiyalarga yo'naltirilganligi psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijalarini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish imkonini beradi. Pedagogik tadqiqotlar natijasini ommalashtirish uchun amaliyotchilarni olingan natijalar bilan maxsus tanishtirish talab etiladi.

Ilg'or pedagoglar yangi pedagogik g'oyalar va texnologiyalarning ommalashtiruvchisi va targ'ibotchisidir. Alohida o'qituvchi yoki ta'lim muassasasi tajribasini o'rganish va ommalashtirish oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari hamda umumta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan ilg'or pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday ijodiy guruhlarini tashkil etish zaruriyati bir qator omillar bilan asoslanadi:

- Pedagogik yangilik muallifi uning istiqboli haqida zarur ma'lumotlar va aniq asosli fikr bera olmaydi.
- Ilg'or g'oyalarni ommalashtirish pedagogdan qo'shimcha vaqt, kuch-g'ayrat va mehnat talab qiladi.
- Muayyan yangilik har doim ham uning muallifi tomonidan ilmiy-metodik jihatdan yetarli darajada asoslanmaydi.
- Mualliflar, o'zlarining innovatsiyalari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini bayon etishda, ko'pincha o'zlari yoki hamkasblarining shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liq to'siq va cheklavlarga duch keladilar.
- Ijodiy guruh, nafaqat pedagogik innovatsiyalarni targ'ib qilish va ommalashtirish, balki ular asosida o'qituvchilar faoliyatiga tuzatishlar kiritish, bo'lajak pedagoglarning kasbiy bilim va mahoratini boyitish vazifasini ham bajaradi.

Ijodiy guruh a'zolari pedagogik monitoring o'tkazish, innovatsiyalarni tizimli tanlash, yangi g'oyalar va texnologiyalarni baholash, oliy ta'lim muassasalari ish tajribasini boyitish kabi vazifalarni ham o'z zimmasiga oladi va ilg'or pedagoglarni faoliyatini yuzaga chiqarish va keng ommaga ma'lum qilgan holda tatbiq etishga yo'l ochadi.

Innovatsiyani tatbiq etish faoliyatini boshqarishda muallifning bevosita ishtiroki shart emas. Bu yondashuv ijodkor o'qituvchining imkoniyatlarini kengaytirish, ularni aniq maqsadlarga yo'naltirishga xizmat qiladi. Natijada, pedagogik innovatsiyalarni yaratish va ularni ommalashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlar bir nuqtaga jamlanadi va maqsadli natijaga erishish imkoniyati paydo bo'ladi.

Pedagogik innovatsiyalar o'ziga xos tavsiflarga ega bo'lib, kreativlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu innovatsiyalar quyidagi mezonlarga ko'ra baholanadi:

- 1) innovatsion usulning yangiligi;
- 2) optimal yechimlar taklif qilishi;
- 3) yuqori samaradorlikni ta'minlash imkoniyati;
- 4) ijodiy tarzda ommaviy tajribada qo'llanish imkoniyati.

Innovatsion usullar ilmiy tadqiqot natijalari va ilg'or pedagogik tajribalar bilan bog'liqligi sababli, ularning yangiligi eng asosiy o'lchov hisoblanadi. Shu bois, innovatsion jarayonlarda ishtirok etishni istagan o'qituvchilar uchun yangilikning mohiyatini tushunish nihoyatda muhimdir. Chunki bir o'qituvchi

uchun yangilik bo'lgan usul, boshqasi uchun allaqachon tanish bo'lishi mumkin. Shu sababli har bir pedagog va bo'lajak o'qituvchi o'z ehtiyojlari, tajribasi va

shaxsiy xususiyatlariga ko'ra bu jarayonga ixtiyoriy tarzda kirishishi kerak.

Innovatsion usullarning yangiligi quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

- Absolyut daraja – ilgari hech kim tomonidan qo'llanilmagan, mutlaqo yangi g'oya;
- Lokal-absolyut daraja – faqat ma'lum muhitda yoki tizimda yangilik

hisoblanadi;

- Shartli daraja – o'ziga xos shartlarga bog'liq holda yangilik sifatida qaraladi;
- Subyektiv daraja – (individual) o'qituvchi yoki talaba uchun yangilik bo'lishi mumkin.

Innovatsion usullarning samaradorligi, ularning optimal darajada bo'lishi bilan o'lchanadi. Bu esa o'qituvchi va o'quvchilarning kam vaqt va kuch bilan kafolatlangan natijalarga erishishini anglatadi. Har bir pedagog va o'quvchi o'z faoliyatida har xil darajadagi samaradorlikka erishishi mumkin. Shu sababli, innovatsion usullar imkon qadar yuqori natijani kam resurslar bilan ta'minlashini ko'zda tutadi.

Innovatsion usul samaradorligining belgisi uning natijasi bilan belgilanadi. Shu natija o'laroq o'qituvchi faoliyatida namoyon bo'lgan aniq yutuqlarning texnologikligi, kuzatuvchanligi, aniqligi va natijalarni qayd etish imkoniyati baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsning tafakkuri va tushunchalarini shakllantirishdagi yaxlitlik mazkur o'lchovning asosiy jihatlaridan biridir.

Shunga qaramay, pedagogik amaliyotda yangi g'oya va texnologiyalar

ba'zida tor doirada qo'llaniladi. Bu holat, odatda, ta'lim muassasasining

texnik ta'minoti yoki o'qituvchining kasbiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Shunday vaziyatlarda yangiliklar haqidagi bahslar samarasiz bo'lib qoladi.

O'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy jihatlardan biri – bilim almashinuvidir. Insoniyat taraqqiyoti bilimlarning avloddan-avlodga uzluksiz uzatilishi orqali amalga oshadi. Zamonaviy o'qituvchi insoniyat sivilizatsiyasi davomida to'plangan ma'lumotlarni qayta ishlashi va ularni talabalarga yetkazishi kerak. Ushbu ma'lumotlar bilimga aylanadi va talabalar kelajakda turli hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Shu sababli, o'qituvchining nafaqat o'z fanini bilishi, balki psixologiya, sotsiologiya, huquqshunoslik, tibbiyot kabi sohalarida ham bilimga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda bilimni oshirishning ko'plab yo'llari mavjud: ilmiy nashrlar, internetdagi ochiq ma'lumotlar, kasbiy fanlar bo'yicha veb-saytlar, mahorat darslari, malaka oshirish kurslari va boshqalar. Bularning barchasi bilim almashinuvi mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, o'qituvchi o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatishi, ochiq ma'lumotlarga ongli munosabat bildirishini ta'minlashi lozim. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchining yanada kengroq bilimga ega bo'lishini talab etadi.

F.Kornelissen, J.Svet, D.Beyjaard va T.Bergenlar maktab bilan oliy kasb-hunar ta'limi muassasalari o'rtasidagi hamkorlik muhimligini ta'kidlaydilar. Xususan, ular talabalar ilmiy izlanishlarini o'qituvchilarning amaliy faoliyatida qo'llashni tavsiya qiladilar [6,10–11-b]. Bir guruh rus olimlari - T.E. Andreeva, A.V.Sergeeva, A.A.Golubeva va Ya.Yu.Pavlov - ta'lim tashkilotlarida bilim almashish muammolarini o'rganib, uning intensivligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashdi [7,400-b]. Ularning fikricha, maktablarda bilim almashish jarayonida maqsadlar aniqligining yetishmasligi, hamda bilim olish va transformatsion yetakchilik faoliyatidagi noaniqliklar muammolar qatoriga kiradi. Shunday vaziyatda, o'qituvchilarning bilim almashishga bo'lgan motivatsiyasini rag'batlantiruvchi boshqaruv mexanizmlari taklif qilinadi.

O'qituvchilarning bilim almashinuvi bo'yicha quyidagi shakllar mavjud:

- Tajribali o'qituvchilar yosh mutaxassislarga murabbiylik qiladilar;
- O'rta yoshdagi o'qituvchilar konferensiyalar va onlayn hamjamiyatlarda ishtirok etadilar;

- Nutqiy qiyinchiliklarga ega bo'lgan o'qituvchilar uchun o'z bilimlarini yozma shaklda taqdim etish imkoniyati yaratiladi;

- O'zini namoyon qila oladigan o'qituvchilar uchun seminar, mahorat darslari va musobaqalarda ishtirok etish tavsiya etiladi;

- Malaka oshirish kurslarida o'qituvchining faol ishtiroki ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

- O'qituvchilar o'rtasida bilim almashinuvi uchun ijobiy psixologik muhit, moddiy va nomoddiy rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish muhim.

Xulosa. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun asos bo'la oladigan omillardan asosiysi bilim almashishga tayyorligidir. Bilim almashish esa yangi yo'nalishdagi maktablarda ta'lim sifatini oshirishga professional o'qituvchilar hissa qo'shayotganligidan dalolatdir. Bunda

tayyorgarlikni yaxshilash uchun aniq bir maqsadni ko'zlagan tegishli sharoitlar bo'lishi shart. Ushbu sharoitlar umumiy ta'lim tashkilotining o'zida ham, o'qituvchilarning qo'shimcha kasbiy ta'limi tizimida ham amalga oshirilishini nazarda tutadi. Maktab rahbari uchun o'qituvchilar turli formatlarda bilim almashishga tayyor bo'ladigan motivatsion muhitni yaratish zarurati yuzaga kealdi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, bunday muhit moddiy va nomoddiy omillarning birligini o'z ichiga oladi: qulay psixologik iqlim va turli moddiy rag'batlantirishning mavjudligi ham muhim omil hisoblanadi.

Rahbarlar ushbu imkoniyatlarni yaratishi, o'qituvchilarning bilim almashuviga tayyorligini rag'batlantirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gadjinskiy A. M. Logistika: darslik. 14-nashr.- M.: Nashriyot va savdo uyi. "Dashkov va K" korporatsiyasi, 2007. 472 b.
2. Golikov E. A. Marketing va logistika: darslik. 4-nashr.- M.: akad., 2006. 448 b.
3. Nerush Yu. M. Logistika: darslik. universitetlar uchun. 4-nashr.- M.: TK Velby; Prospekt, 2006.
4. Носов А. Л. Проблемы информатизации системы образования в постиндустриальном обществе // Научно методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – № 01. – С. 1–5.
5. Носов А. Л. Инновационные аспекты системы образования // Инновационное развитие экономики. – 2016. – № 5(35). – С. 287–290. 25. Педагогическая логистика // Полисветие: сб. – Кохтла-Ярве, 2007. – № 1. – С. 72–79.
6. Matsieva M.H., Ярыйчев Н. У. Сущность и особенности осуществления обмена знаниями в общеобразовательной организации. 2016/, ў. 10–11, С. 176-180.
7. Гапоненко А.Л., Орлова Т.М. Как превратить знания в капитал, 2008. 400 С
8. www.pedagog.uz

BOSHLANG'ICH SINFLARDA HUQUQIY TARBIYANING PEDAGOGIK ASOSLARI VA USULLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirishning pedagogik asoslarini o'rganish va ularni rivojlantirishga qaratilgan samarali metodlar tavsiya etilgan. Huquqiy tarbiyaning mazmuni, maqsadi va ahamiyati tahlil qilinib, bu jarayonda o'qituvchining roli, ta'lim-tarbiya vositalari, o'yin metodlaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiyada o'qituvchining roli, bola huquqlari va majburiyatlari, huquqiy ta'lim, boshlang'ich ta'lim, huquqiy tarbiya, bolalar huquqini himoya qilish, tarbiyaviy pedagogika, pedagogik yondashuvlar, huquqiy tarbiya usullari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕТОДЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические основы формирования правового сознания у учащихся начальных классов и предлагаются эффективные методы его развития. Проанализированы содержание, цель и значение правового воспитания, а также рассмотрена роль учителя, средства обучения и возможности использования игровых методов в этом процессе.

Ключевые слова: правовое сознание, правовая культура, роль учителя в правовом воспитании, права и обязанности детей, правовое образование, начальное образование, правовое воспитание, защита прав детей, воспитательная педагогика, педагогические подходы, методы правового воспитания.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS AND METHODS OF LEGAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS

Annotation. This article explores the pedagogical foundations of developing legal awareness among primary school students and suggests effective methods for its enhancement. It analyzes the content, purpose, and significance of legal education, while also examining the teacher's role, educational tools, and the potential of using game-based methods in this process.

Keywords: legal consciousness, legal culture, the role of teachers in legal education, children's rights and responsibilities, legal education, primary education, legal upbringing, protection of children's rights, educational pedagogy, pedagogical approaches, methods of legal education.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning huquqiy ongini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyatga ega. Jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish va fuqarolarni qonuniy huquq va burchlarini anglashga o'rgatish uchun avvalo bolalar yoshligidan huquqiy bilimlarni egallab borishlari zarur. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni rivojlantirish, ularga o'z huquq va majburiyatlarini anglatish orqali ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlash muhimdir.

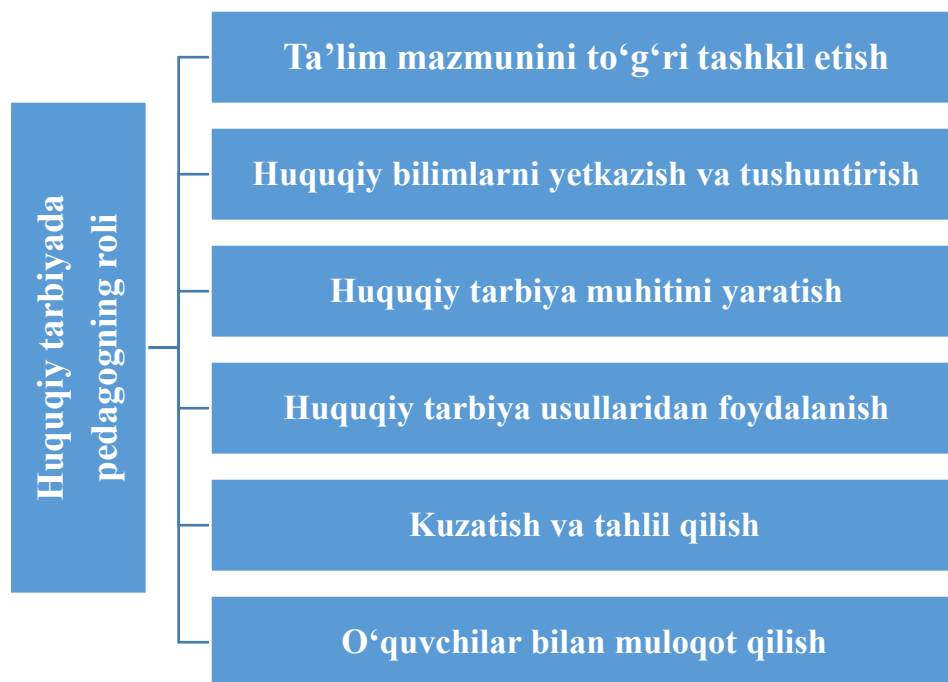
Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Farzandlarimiz Yangi O'zbekiston bunyodkorlari sifatida maydonga chiqayotgan bugungi kunda Konstitutsiyamizda yoshlarning huquq va manfaatlarini to'la ta'minlash maqsadida yoshlar sohasidagi davlat siyosati, o'g'il-qizlarimizni har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalasi, ularning huquq va burchlari konstitutsiyaviy o'z aksini topishi kerak. Kelajak avlod haqida haqida g'amxo'rlik dunyoning bir qator davlatlarining konstitutsiyalari va xalqaro shartnomalarda asosiy huquqiy norma sifatida mustahkamlangan. Bir so'z bilan aytganda, mamalakatimiz Konstitutsiyasiga kelajak avlod haqida alohida bob kiritishi zarur" Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirishning asosiy maqsadi ularga o'z huquqlari va majburiyatlarini tushuntirish, adolat, tenglik va erkinlik tushunchalarini singdirishdir. Huquqiy ongning rivojlanishi jamiyatda o'zini tutish madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga huquqiy bilimlarni berish uchun eng maqbul vaqt — bu ular atrof-muhitni faol o'rganib borayotgan, ijtimoiy qoidalarga moslashayotgan va axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirayotgan davr. Odatda, bu jarayon 1–4-sinflar oralig'ida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: 1–2-sinflar (6–8 yosh). Bu bosqichda bolalar hali huquqiy tushunchalarni to'liq anglab yetmaydi. Shu sababli, ularga huquqiy bilimlar asosiy axloqiy tushunchalar orqali, o'yinlar va hayotiy misollar yordamida berilishi kerak. O'z huquqlarini bilish (o'ynash, ta'lim olish, dam olish huquqi), boshqalarning huquqlarini hurmat qilish, oddiy tartib-qoidalar (o'yin qoidalari, maktab qoidalari) o'rgatilinishi kerak. Bunda ertaklar, hikoyalar, kichik rolli o'yinlar, rasmlar chizish va munozaralar, *"Ha yoki Yo'q"* o'yini kabi qiziqarli mashg'ulotlar orqali o'tilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. 3–4-sinflar (8–10 yosh). Bu bosqichda o'quvchilar atrof-muhitni yaxshi anglay boshlaydilar. Ular huquq va majburiyatlar o'rtasidagi farqni tushunishlari mumkin. Shu sababli, huquqiy ongni rivojlantirish jarayoni yanada kengroq va maqsadli bo'lishi lozim. Bolalar huquqlari va ularni himoya qilish, majburiyatlar va ularga amal qilish zaruriyati, adolat, tenglik, hurmat kabi tushunchalar o'rganiladi. Bunda *"Adolat sudi"* va *"Qahramonlar sudi"* kabi rolli o'yinlar, huquqiy viktorinalar, guruhviy muhokamalar va loyihalar kabi usullardan foydalanish kerak.

Dars jarayonida huquqiy bilimlarni berish. Huquqiy tarbiya alohida dars sifatida o'tilmasa ham, boshqa fanlar va mashg'ulotlar davomida ham singdirib borilishi mumkin. Masalan: *Tarbiya darslari* — odob-axloq qoidalari orqali huquq va majburiyatlar haqida tushuncha berish. *O'qish savodxonligi darslari* — hikoyalar, ertaklar orqali huquqiy vaziyatlarni tushuntirish. *Tarbiyaviy soatlar* — guruhviy muhokamalar, loyihalar, huquqiy o'yinlar tashkil qilish. *Matematika, ona tili va tabiiy fanlar darsida* — mavzudan kelib chiqib huquqiy bilimlar misol, masalalar, mashq va topshiriqlar dars jarayonida berib boriladi.

Oilaviy va maktab muhitida huquqiy tarbiya. Bolalar huquqiy bilimlarni nafaqat maktabda, balki uyda ham o'rganib borishlari kerak. Chunki, bu pedagogga o'quvchilarga huquqiy bilimlarni tushuntirish va anglab olish jarayonini tezlashtiradi, o'quvchilarning ongida huquq va majburiyatlari borligi haqida tushunchalarni shakllantiradi va rivojiga hissa qo'shadi. Shu sababli ota-onalar ham farzandlariga huquqlar va majburiyatlar haqida ma'lumot berib borishlari lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga huquqiy bilimlar bosqichma-bosqich, ularning yoshiga mos usullar orqali berilishi kerak. Dastlab, o'yin va hikoyalar orqali oddiy tushunchalar singdirilib, keyinroq rolli o'yinlar, guruhviy munozaralar va loyihaviy ishlar orqali chuqurroq o'rgatiladi. Bu jarayon davomida pedagogning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki bolalar bu davrda o'z huquq va burchlarini tanib boradi, odob-axloq qoidalari o'rganadi va kelajakda adolatli, mas'uliyatli shaxs bo'lib yetishadi. Ushbu jarayonda pedagogning roli nihoyatda katta.

1-rasm. Huquqiy tarbiyada pedagogning roli

Ta'lim mazmunini to'g'ri tashkil etish. Pedagog huquqiy tarbiya bo'yicha ta'lim dasturlarini sinchiklab ishlab chiqishi va o'quvchilarga mos ravishda taqdim etishi zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun huquqiy tushunchalar sodda va tushunarli bo'lishi lozim. Dars jarayonida o'yinlar, interaktiv usullar

va hikoyalar orqali huquqlar haqida tushuncha berish, kundalik hayotdan olingan sodda misollar yordamida huquqlar va burchlarni tushuntirish zarur. Natijada o'quvchilar huquqlar va majburiyatlarni oson anglaydilar. Ta'lim mazmuni ularning yoshiga mos bo'lgani uchun tezroq o'zlashtiriladi.

Huquqiy bilimlarni yetkazish va tushuntirish. Pedagog o'quvchilarga ularning huquqlari va majburiyatlari haqida ma'lumot berib boradi. Huquqiy ongni shakllantirish uchun bolalar o'z huquqlari, boshqalarning huquqlari va jamiyatda amal qilinishi kerak bo'lgan qoidalar haqida bilishlari zarur. O'quvchilarga "Barcha bolalar ta'lim olish huquqiga ega" kabi oddiy qoidalarni tushuntirish. Bolalarni bir-birining huquqlarini hurmat qilishga o'rgatish mumkin. Natijada o'quvchilar huquqiy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar va boshqalarga hurmat ko'rsatish ko'nikmasi rivojlanadi.

Huquqiy tarbiya muhitini yaratish. Pedagog sinfda adolat, hurmat, bag'rikenglik va muloqot madaniyati asosida tarbiya berishi kerak. Sinf muhitida har bir o'quvchi o'zini erkin va xavfsiz his qilishi juda muhim. O'quvchilarning fikrlarini ochiq aytishlariga imkon yaratish va adolatga oid vaziyatlarda o'quvchilarni mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish kerak. Buning samarasida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin bildirishni o'rganadilar va har bir bolaning huquqi hurmat qilinishi dars jarayonida o'z ifodasini topadi.

Huquqiy tarbiya usullaridan foydalanish. Pedagog huquqiy tarbiya jarayonida didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, munozaralar, loyihaviy ishlar kabi metodlardan foydalanishi kerak. Ayniqsa, o'yinlar o'quvchilarning huquqiy ongini rivojlantirishda juda samarali hisoblanadi. "Adolat sudi" o'yini orqali adolatli qaror chiqarish qobiliyatini rivojlantirish. "Ha yoki Yo'q" o'yini orqali huquq va majburiyatlarni ajratib o'rgatish. "Qahramonlar sudi" o'yini orqali yaxshi va yomon xatti-harakatlarni ajratishni o'rgatish. Ushbu o'yinlarni dars jarayonlariga integratsiya qilish orqali o'quvchilar o'z huquqlarini faol o'rganishadi va amaliyotga tatbiq qilishni o'rganadilar. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Kuzatish va tahlil qilish. Pedagog o'quvchilarning huquqiy ongini rivojlantirish jarayonini muntazam kuzatib borishi va baholashi kerak. Ularning bilimi, tushunchasi va xulq-atvori o'zgarganini aniqlash orqali o'quvchilarga mos yondashuvni tanlashi lozim. Bunda o'quvchilarga berilgan savollar asosida bilim darajasini aniqlash, o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar natijalarini tahlil qilish muhimdir. Bu esa o'quvchilarning huquqiy bilimlari qanchalik rivojlanganini aniqlash imkonini beradi natijada pedagog o'quv jarayonini yanada samarali tashkil qilish uchun o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqishi mumkin.

O'quvchilar bilan muloqot qilish. Pedagog o'quvchilar bilan doimiy muloqotda bo'lishi, ularning fikrlarini tinglashi va to'g'ri yo'naltirishi muhim. Bu orqali o'quvchilar o'z huquqlarini himoya qilishni o'rganadilar. O'quvchilarga murojaat qilish tartibini o'rgatish, muammolarni ochiq-oydin muhokama qilishga imkon yaratadi. Natijada o'quvchilarning ishonchi oshadi, ular o'zlarini himoya qilish va ifoda qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Pedagog boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni rivojlantirish jarayonida asosiy rahbar va yo'l boshchi bo'lib hisoblanadi. To'g'ri yondashuv orqali o'quvchilarni kelajakda adolatli, qoidabuzarlikka toqat qilmaydigan va o'z huquqlarini himoya qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalash mumkin. Huquqiy tarbiya berish orqali bu yanada takomillashadi.

Huquqiy tarbiya — bu o'quvchilarga huquqiy bilimlarni o'rgatish, ularda qonunlarga nisbatan hurmatni shakllantirish, ijtimoiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish jarayonidir. Huquqiy tarbiya jarayonida o'quvchilarda huquqiy me'yorlarni anglash, ularni hayotga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat amalga oshiriladi.

Huquqiy tarbiyaning mazmuni o'quvchilarga huquqlar va majburiyatlar to'g'risidagi bilimlarni berishdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga quyidagi masalalar bo'yicha bilimlar berilishi lozim:

- Bolalar huquqlari Konvensiyasi asoslari;
- O'z huquqlari va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish;
- Maktab va jamiyatdagi odob-axloq qoidalari;
- O'quvchilarning shaxsiy xavfsizligi va huquqlarini himoya qilish;
- Huquqiy mas'uliyat va javobgarlik tushunchalari.

Huquqiy tarbiya ta'lim jarayonida turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Ular orasida:

- Dars mashg'ulotlari - huquqiy bilimlarni o'quv dasturlariga kiritish orqali o'rgatish;
- Sinf dan tashqari tadbirlar - ma'ruzalar, suhbatlar, munozaralar, viktorinalar;
- Rolli o'yinlar - ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali huquqiy ongni rivojlantirish;
- Amaliy mashg'ulotlar - qonuniy huquq va majburiyatlarni amalda qo'llashga o'rgatish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirishda quyidagi pedagogik usullar samarali hisoblanadi:

- **Ma'ruza usuli** - o'quvchilarga huquqiy bilimlarni sodda va tushunarli tarzda tushuntirish;

- *Vizual usullar - rasmlar, diagrammalar, slaydlar yordamida tushuntirish;*
- *Rolli o'yinlar - o'quvchilarga ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri munosabat ko'rsatishni o'rgatish;*
- *Illyustrativ usullar – bolalarga huquqiy qoidalarini sodda til, hayotiy misollar va voqealar asosida bilimlarni o'zlashtirish;*
- *Mustaqil o'qish va munozaralar - o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.*

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongini rivojlantirishda ularning yoshiga mos usullarni tanlash muhimdir. Bolalarning fikrlash darajasi, qabul qilish qobiliyati va qiziqishlari inobatga olinishi kerak. Huquqiy tarbiyaning samaradorligi uning tizimliliigi va muntazamligiga bog'liq.

Huquqiy ongini shakllantirishda o'yinlar, rolli sahnalar, munozaralar va boshqa interaktiv usullarni qo'llash samarali hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining huquqiy ongini rivojlantirish uchun turli o'yinlardan foydalanish mumkin. Quyida ular haqida batafsil tushuntiraman:

"Adolat sudi"

Maqsad: adolat, huquq va burch tushunchalarini shakllantirish, muloqot va bahslashish ko'nikmalarini rivojlantirish, muammolarni tahlil qilish va adolatli qaror chiqarishni o'rgatish.

Kerakli jihozlar: rollar yozilgan kartochkalar (hakam, advokat, ayblanuvchi, guvohlar, tomoshabinlar). Oddiy ssenariy yoki muammo (masalan, bolalarning teng huquqlari) va sud zaliga o'xshash kichik maydon (darsxona).

Jarayon:

Tayyorlov: o'quvchilar rollarga bo'linadi.

Muammo taqdimoti: o'qituvchi ssenariyni o'qib beradi yoki taqdim etadi.

Sud jarayoni: har bir ishtirokchi o'z rolini bajaradi, dalillarni taqdim etadi, fikr bildiradi.

Qaror chiqarish: hakam yoki guruh adolatli qaror qabul qiladi.

Tahlil: o'yin natijasi muhokama qilinadi.

Foydasi:

O'quvchilar muloqot qilish, o'z fikrlarini himoya qilish va boshqalarning nuqtai nazarini hurmat qilishni o'rganadilar. Adolatli fikr bildirish va qaror chiqarish ko'nikmalari rivojlanadi. Adolatga oid masalalarni tushunishadi va bu hayotga tatbiq qilishga o'rganishadi.

"Ha yoki Yo'q"

Maqsad: huquqlar va burchlarni ajratib o'rganish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar: huquqiy vaziyatlar yozilgan kartochkalar, "Ha" va "Yo'q" javoblari yozilgan kartalar.

Jarayon: o'quvchilar kartochkalardagi vaziyatlarni o'qiydilar. Muammo huquqmi yoki burchmi aniqlanadi. To'g'ri yoki noto'g'ri javob berilib, izohlanadi. Natijalar hisoblanib, g'olib aniqlanadi.

Foydasi: o'quvchilar huquq va majburiyatlarni to'g'ri ajratishni o'rganadilar. Tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi. To'g'ri va noto'g'ri tushunchalarni anglashadi.

"Men va mening huquqlarim"

Maqsad: o'quvchilarda o'z huquqlarini bilish va ifodalash ko'nikmasini rivojlantirish va huquqlarni to'g'ri ifodalay olish.

Kerakli jihozlar: rasm chizish vositalari (rangli qalamlar, qog'ozlar) va turli holatlar haqida ssenariylar.

Jarayon: o'quvchilar o'z huquqlarini ifodalovchi rasm chizadilar yoki kichik ssenariylar tayyorlaydilar. Ishlar taqdim qilinadi va tushuntiriladi. Oxirida guruh bo'lib muhokama qilinadi.

Foydasi: bolalar o'z huquqlarini tanib olishadi va ular haqida gapirishga o'rganishadi. Huquqlarini himoya qilish ko'nikmasi rivojlanadi hamda tasavvur qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlari oshadi.

"Qonunlar olami"

Maqsad: qonunlar va qoidalar tushunchasini rivojlantirish hamda tartib va intizomning ahamiyatini anglash.

Kerakli jihozlar: guruhlar uchun o'z "davlati" nomi yozilgan kartochkalar va qonunlarni yozish uchun qog'oz va ruchkalar.

Jarayon: guruhlar o'z "davlati"ni yaratib, qonunlar tuzadilar. Har bir guruh qonunlarni taqdim etadi va boshqa guruhlar bilan muhokama o'tkaziladi.

Foydasi: bolalar qonunlar yaratish va ularga amal qilishni o'rganadilar. Adolatli va adolatsiz qonunlar orasidagi farqni tushunishadi. Muloqot va guruh bo'lib ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

"Qahramonlar Sudi"

Maqsad: yaxshi va yomon xatti-harakatlarni ajratish va adolat va ma'suliyat tushunchalarini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar: ertak yoki hikoya (qahramonlar harakatlari haqida) va sud zaliga o'xshash kichik joy.

Jarayon: hikoya o'qib beriladi va o'quvchilar qahramonlarni baholaydilar keyin harakatlar tahlil qilinadi va adolatli qaror qabul qilinadi.

Foydasi: o'quvchilar yaxshi va yomon xulqni ajratib o'rganadilar. Muammolarni tahlil qilish va ularga baho berish qobiliyatlari rivojlanadi hamda adolatga oid masalalarni chuqurroq tushunishadi.

"Kim haqli?"

Maqsad: muammolarni muloqot orqali hal qilish va adolatli fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar: muammoli vaziyatlar yozilgan kartochkalar.

Jarayon: o'qituvchi muammoni tasvirlaydi va o'quvchilar guruhlariga bo'linib, yechimlarni taklif qiladilar. Eng adolatli yechim aniqlanadi va muhokama qilinadi.

Foydasi: bolalar nizolarni muloqot orqali hal qilishga o'rganadilar. Adolatli qarorlar qabul qilish ko'nikmasi rivojlanadi hamda fikrni izchil va tushunarli yetkazishga o'rganadilar.

"Huquqiy viktorina"

Maqsad: huquqiy bilimlarni oshirish hamda eshitish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar: savollar yozilgan kartochkalar va ballar uchun daftar.

Jarayon: savollar beriladi va to'g'ri javoblar uchun ball beriladi. Oxirida g'olib aniqlanadi.

Foydasi: o'quvchilar olgan bilimlarini mustahkamlaydilar. Yangi bilimlarni o'rganadilar va tushunchalarini chuqurlashtiradilar. Jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirish – ularning jamiyatdagi ijtimoiy faol ishtirokini ta'minlash, huquq va majburiyatlar haqida to'g'ri tasavvurga ega bo'lishiga zamin yaratadi. Bu jarayonda o'qituvchining mahorati, ta'limning interaktiv metodlari, tarbiyaviy o'yinlar va real hayotiy misollar asosida yondashish muhim o'rin tutadi. Huquqiy tarbiyani maktabdagi boshqa fanlar bilan uyg'unlashtirib olib borish o'quvchilarda mustahkam va izchil huquqiy dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi. Shu tariqa, boshlang'ich bosqichdanoq berilayotgan huquqiy tarbiya o'quvchilarning jamiyatda faol, mas'uliyatli va huquqiy jihatdan savodli shaxs sifatida shakllanishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. (– Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2022., 2023. – 464 b.) kitobi 116-117-betlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2022 va 2023 yildagi nashrlari
3. BMT (2023). Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya va uning ta'lim sohasida qo'llanilishi. Geneva: United Nations Human Rights.
4. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish to'g'risida"gi PQ-4779-son qarori. – 2020-yil 3-fevral.
6. Karimova M.M. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: Adolat, 2020.
8. Jo'rayev N. "Huquqiy tarbiya nazariyasi va metodikasi". – T.: O'qituvchi, 2019.
9. Xolbo'tayev A., Usmonova N. "Boshlang'ich ta'limda interaktiv metodlar". – T.: Ilm ziyo, 2021.
10. UNESCO. "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives". – Paris, 2017.

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA AKSIOLOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining aqliy, axloqiy va madaniy ko'nikmalarini shakllantirishda aksiologik yondashuv, ya'ni qadriyatlar tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tez o'zgarayotgan va global o'zaro bog'liqlik bilan ajralib turadigan davrda o'qituvchilar ta'limida aksiologik tamoyillarni birlashtirish mas'uliyatli, ziyrak va qadriyatlarga asoslangan o'qituvchilarni tarbiyalash uchun juda muhimdir. Ushbu maqola pedagogika doirasida aksiologiyani nazariy asoslarini o'rganadi, uning boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida dolzarbligini ta'kidlaydi va o'quv rejasi hamda ta'limga qadriyatlar ta'limini kiritishning amaliy yondashuvlarini tahlil qiladi. Maqolada adabiyotlar va pedagogik modellarni har tomonlama ko'rib chiqish orqali boshlang'ich ta'lim uchun har tomonlama barkamol, ijtimoiy ongli pedagoglarni tarbiyalash uchun tizimli aksiologik asos zarurligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, aksiologik yondashuv, pedagogik qadriyatlar, axloqiy ta'lim, o'qitish tizimi, pedagogik faoliyat.

THE IMPORTANCE OF AN AXIOLOGICAL APPROACH TO THE PREPARATION OF TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION FOR PEDAGOGICAL ACTIVITY

Annotation. An axiological approach, a system of values, plays a crucial role in the formation of moral, intellectual and cultural competencies of primary school teachers. In an era of rapid change and global interconnectedness, the integration of axiological principles in teacher education is crucial for the education of responsible, empathetic and value-based teachers. This article examines the theoretical foundations of axiology within pedagogy, highlights its relevance in primary school teacher training programs, and analyzes practical approaches to introducing values education into the curriculum and education. The article emphasizes the need for a systematic axiological framework for the education of comprehensively competent, socially conscious teachers for primary school education through a comprehensive review of literature and pedagogical models.

Keywords: primary education, axiological approach, pedagogical values, moral education, teaching system, pedagogical activity.

ЗНАЧЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В формировании умственных, нравственных и культурных навыков учителей начальных классов решающую роль играет аксиологический подход, т. е. система ценностей. Интеграция аксиологических принципов в педагогическое образование в эпоху, характеризующуюся быстро меняющимися глобальными взаимозависимостями, имеет решающее значение для воспитания ответственных, проникательных и основанных на ценностях учителей. В данной статье рассматриваются теоретические основы аксиологии в рамках педагогики, подчеркивается ее актуальность в программах подготовки учителей начального образования и анализируется учебный план, а также практические подходы к внедрению ценностного воспитания в образование. В статье подчеркивается необходимость системной аксиологической основы для воспитания разносторонне компетентных, социально сознательных педагогов начального образования посредством всестороннего обзора литературы и педагогических моделей.

Ключевые слова: начальное образование, аксиологический подход, педагогические ценности, нравственное воспитание, система обучения, педагогическая деятельность.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim tizimining rivojlanishida asosiy yo'nalishlardan biri-qadriyatli yondashuvga e'tibor kuchaymoqda. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari sifatida ta'lim sohasida turli xil

kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi, ta’lim olishga doir imkoniyatlarning to‘laqonli ta’minlanishi, ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi, ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati kabilar belgilab qo‘yilgan. Aksiologik yondashuvga yo‘nalganlik qarashlarning asosli tizimlari, an’anaviy va innovatsion jarayonlarning qadriyatli asoslarini birlashtirishni talab etadi. Ana shu sababdan pedagogik hodisalarni o‘rganishda aksiologik yondashuvning tarixiy ildizlarini, shakllanish va rivojlanish omillarini hamda mazmun-mohiyatini to‘la anglab olish o‘ta muhimdir. Aksiologik muammolar bilan miloddan avvalgi VI-V asrlardayoq qadimgi yunon olimlari - Geraklit, Demokrit, Suqrot, Aflotun, Aristotellar shug‘ullana boshlashgan. Ular asosiy aksiologik savollarni shakllantirishga harakat qilganlar: Oliy baxtga qanday erishish mumkin? Hayot mazmuni nimada? Haqiqat hayotda mavjudmi? Go‘zallik nima?(1) Bu savollarga javob izlash jarayonida inson hayot go‘zalligi, ta’lim-tarbiyaning hal qiluvchi kuchi, pedagoglarning mamlakat rivojidagi o‘rni haqida bilib olishgan. Qadimgi va o‘rta asrlarda shakllangan an‘analari Sharq uyg‘onish davriga kelib, o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘ldi. Sharq mutafakkirlaridan Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf xos Hojib, Alisher Navoiylar inson hayoti, uning ta’lim va tarbiya olishi muhimligini o‘z asarlarida ko‘rsatib berish orqali pedagogik aksiologiyani tamol toshini qo‘yganlar. Uzoq vaqtlar nazariy-pedagogik masalalar mustaqil tadqiqot sohasi sifatida emas, falsafa doirasida qarab kelingan. Biroq Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari ta’lim, tarbiya, ta’lim metodikasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, pedagogik fikrlar rivojida hal qiluvchi rol o‘ynagan. Misol uchun, X asrda Al-Xorazmiy tomonidan qo‘llanilgan tushuntirishda muntazamlilik, ketma-ketlik tamoyili XIX asr oxirida Abdulla Avloniyning pedagogik asarlarida yangidan ma’no kasb etgan. Shaxsga yo‘naltirilgan qadriyatli bilimlar ikki jihatga qaratilgan: ichki - shaxsiy muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida (Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy) va tashqi - o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini takomillashtirish vositasi sifatida (Yusuf Hamadoniy, Xoja Abdulloh Barhaqiy, Xoja Ahmad Yassaviy, Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoni Xojagon, Bahouddin Naqshband). Ta’lim va tarbiyadagi muammolar qaytadan ko‘rib chiqila boshlandi va ularni hal qilishning yangi yo‘llari izlab topildi. Insonparvarlik yo‘nalishiga ega bo‘lgan ta’lim mazmuniga qo‘yiladigan talablar o‘zgardi. Ustoz va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi munosabatlar o‘zgardi; faollik, o‘rganish jarayonida ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyati qadriyat sifatida o‘sib bordi. Ta’lim oluvchining bilishga qiziqishini shakllantirish g‘oyasi rivojlandi. Mazkur davrda pedagogik g‘oyalar markazida bolaning individual rivojlanishi qo‘yilsa-da, biroq shaxs jamiyatga qarama-qarshi qo‘yilmagan. Bu bilan bog‘liqlikda ta’lim ijtimoiy taraqqiyot sharti tarzida belgilangan. Buyuk olim va davlat arbobi Mirzo Ulug‘bek ham bu borada o‘z fikrini yoritib, “Bilim olishga intilish davlat ravnaqiga yo‘l demakdir”, degan fikrni ilgari surgan va ta’limning aksiologik qadriyat sifatidagi maqomini aniq belgilab bergan edi. Keyinchalik ma’rifatparvar pedagog olimlar- Zavqiy, Avaz O‘tar, Dilshodi Barno, Furqat kabi ijodkorlarning asarlarida, jadid pedagog olimlari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziyarning pedagogik qarashlarida ta’limning davlat va jamiyat rivojidagi integratsiyasi ochib berilgan.

Chet el falsafasida esa qadriyatlar tabiatini tahlil qilishga yondashuvlarni umumlashtirish asosida M.A.Kisel qadriyatning manbaiga asoslanib, ularni ehtiyojli, ideal turmush, oliy qadriyatli voqelik, ichki bilishga asoslangan qadriyatlar tarzida tasnif etadi. Qadriyatli tasnifda qadriyatlarning rivojlanib borishi turli nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Faqatgina umumiy aksiologiyadagi barcha murakkab qadriyatli tizimlar real ta’limiy muammolarni hal etish bilan bevosita o‘zaro aloqador, deb ta’kidlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bir paytning o‘zida o‘zaro aloqadorlik ham ma’lum bo‘ladi va u ko‘p jihatdan ta’lim falsafasiga asoslanadi. “Ta’lim falsafasi” atamasi ham turlicha talqin etiladi. Britaniyada nashr etilgan ensiklopediyada ta’lim falsafasiga ta’lim mohiyati, uning rivojlanish qonuniyatlarini ochib berishga doir muammolar bilan shug‘ullanuvchi bilim sohasi; ta’limning falsafiy nazariyasi sifatida ta’limning rivojlanish masalalarini ko‘rib chiquvchi turli yo‘nalishlar yig‘indisi sifatida ta’rif beriladi. Ta’lim falsafasining alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida ajralib chiqishi XX asming 40-yillarida Kolumbiya universitetida falsafa va pedagogika nazariyasi sohasi mutaxassislarining ilmiy jamiyatining yaratilishi bilan bog‘liqdir. Uning faoliyat maqsadi sifatida ta’limning falsafiy muammolarini tadqiq etish, ta’limiy dasturlarni falsafiy tahlil qilish, o‘quv kurslarini ishlab chiqish va o‘rta maxsus va universitetlar uchun kadrlar tayyorlash aks etadi. Ta’lim falsafasi tarixi tushunchasi XX asming 60-yillarida R.Piters tomonidan ta’lim asosi sifatidagi asosiy manbalarga asoslanib qabul qilindi.

Pedagogik aksiologiyaga oid adabiyotlarda pedagogik qadriyatlarning xilma-xil tasniflari mavjuddir. Jumladan, Z.I.Ravkin pedagogik qadriyatlarni quyidagicha tasnif etadi:

1) ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar: ta’limning hamma uchun ochiqligi va bepulligi, millatidan qat’iy nazar, barcha fuqarolarning bilim olishdagi teng huquqliligi, o‘quvchilar va ota-onalarning ta’lim muassasasini tanlash erkinligi;

2) intellektual qadriyatlar: bilishga ehtiyoj, bilishga qiziqish va faollik, o'quvchilarning ijodiy faoliyati, fikrning go'zalligi va so'z bilish faoliyati vositasi sifatida;

3) axloqiy qadriyatlar: o'quvchining burch va shaxsiy majburiyatlari, uning pedagogik jarayonning subyekti bo'lish huquqi, bilimlarni egallashdagi axloqiy rag'batlar va motivlar, vatanparvarlik va fuqarolik, mehnat va boshqalar mehnatini hurmat qilish;

4) kasbiy-pedagogik faoliyatga doir qadriyatlar: o'qituvchi tarbiyachini mehnat qilishga chorlash, tanlagan kasbiga mas'uliyat bilan yondashuv, pedagogning mahorati, uning izlanishli tadqiqotchilik, innovatsion faoliyati, kommunikativ qobiliyati, o'quvchilar bilan muloqotdagi ijobiylik, pedagogik mahorat.

Hozirgi vaqtda ta'lim falsafasi deganda, ta'limning qadriyatli mohiyatli qismi, uning rivojlanish qonuniyatlari va vazifalarini ochib beradigan falsafiy bilimlar sohasi tushuniladi. U G'arbiy Yevropa mamlakatlarida muhim o'rin egallaydi va ta'limiy qadriyatlarni umumiy qadriyatlar bilan taqqoslash asosida ta'limni asoslashga turlicha yondashuvni amalga oshiradigan qator yo'nalishlar (empirik-analitik, gumanitar, dialogli)ni o'z ichiga qamrab oladi. Ta'limiy qadriyatlar sifatida aql-zakovat, bilimdonlik ajratib ko'rsatiladi. Masalan, boshlang'ich ta'limda katta e'tibor o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilishi kerakligini ta'kidlashadi. O'qituvchining ongida mustahkamlangan pedagogik qadriyatlar uning shaxslararo muloqotida, ijodiy faoliyatida, bola shaxsining rivojlanishida, kasbiy hamkorlikda, ma'naviy qadriyatlar almashinuvidagi kasbiy yo'nalishlari tizimini hosil qiladi. Olimlar tomonidan pedagogik qadriyatlar ikki jihati alohida tadqiq etilgan:

- o'qituvchiga uning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishiga imkon beruvchi va ijtimoiy ahamiyatli insonparvar maqsadlarga erishishga qaratilgan uning ijtimoiy va kasbiy faolligida yo'l ko'rsatuvchi belgi bo'lib xizmat qiladigan o'ziga xos jihatlari;

- pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi me'yorlar va ta'lim hamda pedagogik faoliyat sohasidagi vujudga keladigan ijtimoiy dunyoqarash orasida vosita va bog'lovchi bo'g'in bo'lib keluvchi bilish-faoliyat tizimi.

Ta'limiy qadriyatlarning maqsadi nafaqat erkin, balki mas'uliyatli shaxsni shakllantirishdan ham iboratdir. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari yuqori professionallikni talab qiladigan va hali katta talabga ega bo'lgan tarbiyalovchi kasbni ifodalovchi mutaxassislardir. Zamonaviy jamiyat bugungi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoitda yosh avlodni ijtimoiylashtirish masalalarini hal qilish uchun yuqori malakali ijtimoiy pedagoglarga muhtoj. Bo'lajak ijtimoiy pedagoglar o'zlarining kasbiy saviyasini anglash orqali kasbni o'zlashtirib, kasbiy mahoratini oshiradilar, bu esa mamlakat rivojlanishiga turtki beradi. Mukammallik va zarur kompetensiyalar bakalavr bosqichida shakllanadi. Rossiya va Qozog'istonning bir guruh olimlari pedagog kadrlar tayyorlash tizimlarida kelajakdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy shakllanishining xususiyatlarini o'rgandilar. Tadqiqot usullari tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, sintez, tarixiy va pedagogik qayta qurishdir. Kasbiy shakllanishning o'ziga xos xususiyatlarini taqqoslash ijtimoiy pedagoglar tayyorlashning umumiy tarixiy o'tmish bilan belgilanadigan umumiy muammolarini, ta'lim tizimini rivojlantirishdagi ijtimoiy-iqtisodiy omillarning o'xshashligini ko'rsatganligini tadqiq etishdi. Aniqlangan farqlar kelajakdagi boshlang'ich ta'lim pedagoglarini tayyorlashni takomillashtirish yo'llarini tahlil qilishni nazarda tutadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy pedagoglarning kasbiy muvaffaqiyati o'qitish jarayonining bir qismi sifatida ijtimoiy kompetensiya va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga e'tibor qaratish bilan belgilanadi. Mualliflarning fikricha, aksiologik yondashuvning metodologik tamoyillari asosida mutaxassislar tayyorlash bo'lajak boshlang'ich ta'lim pedagoglarining o'z ta'limiga ham, kasbiy rivojlanishiga ham ongli munosabatini shakllantirishga yordam beradi. Keltirilgan ma'lumotlardan foydalanib aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlashda aksiologik yondashuvning metodologik tamoyillarini kengaytirish, qadriyatlarga tayanish hamda jahon ta'limining ilg'or yutuqlaridan foydalangan holda ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni, "Xalq so'zi" gazetasi, 2020-yil 24-sentabr, 202 (7704-son.)
2. Mardonov Sh. "Pedagogik aksiologiya", "Fan va texnologiyalar", Toshkent-2003, 43-b, 143-b
3. Xodjayev B.X. "Pedagogik aksiologiya" o'quv qo'llanma. T. "Fan va texnologiya", 2011
4. Boltayev A. Aksiologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish (avtoreferat) Nukus-2025.
5. Alikulova M. Aksiologik yondashuv asosida talabalarning oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI №2, Noyabr, 2024

TALABALIK DAVRIDA KASBIY IDENTIFIKATSIYANI NAMOYON BO'LISHIGA KASBIY TAYYORGARLIKNING TA'SIRI

Annotatsiya. Maqolada talabalik davrida kasbiy identifikatsiyani shakllanishi muammosiga doir nazariy manbalarning tahlillari bayon qilingan. Dastlab kasbiy tayyorgarlik muammosining mazmuni, uning tarkibiy komponentlari, kasbiy ma'lumot bilan aloqadorligi masalalari ochib berilgan. Shuningdek, kasbiy identifikatsiyani namoyon bo'lishiga kasbiy tayyorgarlikning ta'siri empirik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: shaxs, talabalik davri, kasb, kasbiy identifikatsiya, kasbiy ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, kasbga yo'naltirish, avtonomlik, axborotga egalik, qarorlar qabul qilish, rejalashtirish, emosional munosabat.

ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПЕРИОД СТУДЕНЧЕСТВА

Аннотация. В статье представлен анализ теоретических источников по проблеме формирования профессиональной идентичности в студенческий период. Сначала раскрывается содержание проблемы профессиональной подготовки, ее структурные компоненты, вопросы связи с профессиональной информатсией. Также эмпирически проанализировано влияние профессиональной подготовки на проявление профессиональной идентичности.

Ключевые слова: личность, студенческий период, профессия, профессиональная идентичность, профессиональная информатсия, профессиональная подготовка, карьерная ориентатсия, самостоятельность, владение информатсией, принятие решений, планирование, эмоциональный отношение.

THE EFFECT OF PROFESSIONAL TRAINING ON THE APPEARANCYE OF PROFESSIONAL IDENTITY DURING STUDENT PERIOD

Annotation. The article describes the analysis of theoretical sourcyes on the problem of formation of professional identity during the student period. First of all, the content of the problem of professional training, its structural components, issuyes of connection with professional information are revealed. Also, the effect of professional training on the manifestation of professional identity was empirically analyzed.

Key words: personality, student period, profession, professional identity, professional information, professional training, careyer guidancye, autonomy, information ownership, decision-making, planning, emotional response.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Albatta, barkamol inson deganda ma'naviy jihatdan yetuk o'z vatanining tarixi, buguni va kelajak uchun qayg'uradigan, shuningdek, jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish ishtiyoqida yonib yashaydigan shaxsni tushunish bugungi kun talablariga mos keladi. Lekin ushbu tushunchaga tahliliy yondoshsa, uning naqadar serqirra va har tomonlama umuminsoniy qadriyatlarga mos kelishini idrok etish mumkin.

Ma'lumki, har qanday shaxs kasb tanlash jarayonida mazkur sohaga taalluqli ma'lumotlar zahirasiga ega bo'lishi talab qilinadi. Bu jarayon albatta, kasbga yo'naltirish ishlari negizida tashkil qilinadi va amalga oshiriladi. Ayniqsa yoshlarni kasbiy bilim, tasavvurini boyitishda ongli kasb tanlashlarida kasbiy ma'lumotning o'rni beqiyosdir.

Kasbiy ma'lumot bilan ta'minlanganlik shakllari –kasbiy axborotga egalik qilish shunday yo'lga qo'yilishi kerakki, bunda o'quvchilar kasb haqida kerakli bilimlarga ega bo'lsinlar hamda keyinchalik shu bilimlar kasbiy jihatdan o'zini o'zi aniqlash chog'ida asos bo'lib xizmat qilsin. O'quvchilar tomonidan istalgan axborotga xususan, kasbiy yo'nalgan xarakteridagi axborotga egalik ma'lum bir shartlarga rioya qilingandagina samarali bo'ladi. Birinchidan o'quvchilarda kasbiy axborotli materialni idrok qilishga ijobiy munosabatni shakllantirish lozim. O'quvchilar uchun taklif etilayotgan ma'lumotlar ular uchun tushunarli

bo'lishi lozim. Ma'lumotli material ham mazmunan ham shaklan o'quvchilarning yosh va ta'lim olish xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi kerak. Ma'lumotni berishda maxsus terminalogiya yoki texnologik ma'lumotlar haddan ziyod ko'p bo'lmasligi ma'qul, chunki u tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Ikkinchidan o'quvchilarda kasbga nisbatan ongli adekvat munosabatni shakllantirish uchun axborotni to'g'ri yetkazish lozim. U nafaqat tushunarli balki ob'ektiv bo'lmog'i lozim.

Kasbiy ma'lumotni samarali amalga oshirish uchun kasbga yo'naltiruvchi psixolog quyidagilarga amal qilishi kerak:

-hududning kadrlarga bo'lgan hamda ishlab chiqarishning kelajakdagi va hozirgi kun talablarini bilish;

-ma'lumotli materiallarni zamonaviy tarzda tayyorlash ya'ni o'quv qo'llanmala, kasbga yo'naltirish varoqlari va boshqalar.

-kasbiy yo'nalganlik bo'yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxatiga ega bo'lish.

Kasbiy ma'lumotga ega bo'lish doirasida o'quvchilar bilan quyidagi tadbirlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir:

-mehnat bozoridagi talab va takliflar munosabati;

-faoliyat turlarining kelajakda rivojlanishi;

-asosiy kasb va mutaxassisliklar bo'yicha ishlash xarakteri;

-mehnat sharoitlari va ish haqi;

-mutaxassis tayyorlovchi muassasalari va xodimlarni tayyorlash marakazlari [12].

Kasbiy tayyorgarlik deganda "faoliyatning ma'lum bir sohasidagi ishlarni bajarishga imkon beradigan maxsus bilim, ko'nikma va malakalar majmui tushuniladi. Kasbiy tayyorgarlik mehnat jarayonida, malaka oshirish tizimida va o'z-o'zini tarbiyalash orqali takomillashtiriladi [1]. Oliy ta'lim tizimida barcha kasblar bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni ta'lim oluvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar ham nazariy, ham ishlab chiqarish mashg'ulotlaridan o'tadilar, shundan so'ng ular amaliy mashg'ulotlarga yuboriladi. Kasbiy ta'lim va kasbiy mahoratni rivojlantirish bosqichlarining birligi kuzatiladi. Haqiqatdan ham kasbiy tayyorgarlik jarayoni va natijalari bitiruvchining kelajakdagi kasbini va kelajakdagi kasbiy faoliyatini qabul qilishga tayyorligiga ta'sir qiladi.

Talabalarni kasbiy tayyorlash masalalari bilan quyidagi olimlar shug'ullangan: P.I.Pidkasisti [6], I.P.Podlasy [1], L.M.Mitina [5]. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining uzluksizligi, bosqichlari va darajalari g'oyasini A.K.Markova [4], L.S.Podimova [8], V.P.Sergeyeva [9] va boshqalar kabi tadqiqotchilar ko'rib chiqdilar.

Zamonaviy fanda "kasbiy tayyorgarlik" tushunchasi quyidagi ta'riflar bilan ifodalanadi:

- talabalarining muayyan faoliyatni yoki ish guruhini bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashini jadallashtirishga qaratilgan kasbiy ta'lim tizimi [6];

- faoliyatning muayyan sohasidagi ishlarni bajarishga imkon beruvchi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayoni.

Maqsad talabalar tomonidan ma'lum bir ish yoki ish guruhini bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'zlashtirishni tezlashtirishdan iborat bo'lib, bu talabaning bilim darajasini oshirishni nazarda tutmaydi [4].

Kasbiy tayyorgarlikni yanada oqilona tushunish "shaxsning shakllanishini ta'minlaydigan tashkiliy-pedagogik chora-tadbirlar tizimi - kasbiy yo'nalish, bilim, ko'nikma, qobiliyat va kasbiy tayyorgarlik" [7]. Ushbu nuqtai nazarga asoslanib, biz pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarligini yaxlit pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqamiz, uning faoliyati pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish, kasbiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan rivojlanish asosida kelajakdagi o'qituvchining shaxsini rivojlantirish uchun sharoit yaratish, pedagogik faoliyatning samaradorligi kabilarni o'z ichiga oladi. Ushbu konsepsiyani aniqlashda biz tizimni yaxlitligini u yoki bu tamoyil asosida ichki tashkil etilgan deb tushunishdan kelib chiqdik. Unda barcha elementlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular atrof-muhit sharoitlari va boshqa tizimlarga nisbatan yagona narsa sifatida harakat qilishadi [11] va pedagogik tizim bir-biriga bog'liq bo'lgan tarkibiy tuzilmalar to'plami sifatida yaxlit pedagogik jarayonda faoliyat ko'rsatayotganlarni rivojlantirishning yagona ta'lim maqsadi bilan birlashtirilgan komponentlari sanaladi [10].

Kasbiy tayyorgarlik tizimining tarkibiy tahlili uning mazmunini, yaxlit xususiyatini aks ettiruvchi va maqsadiga erishishga hissa qo'shadigan tayyorgarlik turlarini ajratish orqali ochib berishni belgilaydi. Oliy ta'lim talabalarini bo'lajak kasbiy faoliyatga tayyorlashning mazmuniy jihati o'zaro bog'langan va

o'zaro aloqador bo'lib, ko'rinayotgan tizimning samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydigan axloqiy-psixologik, uslubiy, nazariy va amaliy tayyorgarlik kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim talabalarining kasbiy tayyorgarligining zarur tarkibiy qismi kelajakdagi o'qituvchi shaxsining kasbiy va pedagogik yo'nalishini shakllantirishni o'z ichiga olgan axloqiy va psixologik tayyorgarlikdan iborat. Ta'limning ushbu turi bo'lajak o'qituvchilarning qadriyat yo'nalishlarini rivojlantirish, o'qituvchilik kasbiga qiziqish, kasbiy va shaxsiy muhim fazilatlar bilan bog'liq.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash tizimining bir qismi sifatida uslubiy komponentni ajratib ko'rsatish, B.S.Gershunskiy ta'kidlaganidek, pedagogik tizimni shakllantirish uchun pedagogikada empirik va uslubiy bilimlarning fan ichidagi integratsiyasi zarur. Haqiqatdan ham pedagogik faoliyatning to'liq sikli, o'quv va tarbiyaviy jihatni hisobga olgan holda, quyidagi umumlashtirilgan sxema bo'yicha rivojlanadi: amaliyot (kirish darajasi) - nazariy bilim (nazariya) - uslubiy bilim (metodologiya) – amaliyot (ma'lum bir sikl uchun yakuniy daraja) [2].

Oliy ta'lim talabalarini o'qitishning muhim vazifasi ularni zamonaviy pedagogik nazariya bilan tizimlashtirish va umumlashtirishning yuqori darajasida qurollantirishdir. Bu oliy ta'lim o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash qonuniyatlari, yaxlit pedagogik jarayonning mohiyati va tamoyillarini bilishni o'z ichiga oladi. Yaxlit pedagogik jarayonning maqsad va vazifalari, oliy ta'lim jarayonining mohiyati, mazmuni, tamoyillari, shakllari va usullari to'g'risidagi, pedagogikada integratsiyalashgan nazariy bilimlar o'qituvchining kasbiy faoliyatining asosini tashkil qiladi. Bu pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida talabalarni nazariy tayyorlashning ahamiyatini belgilaydi. Talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning uslubiy jihatini tavsiflashda quyidagilarni qayd etish lozim. Agar metodologiyani faoliyat dasturlarini yaratishga qaratilgan nazariy asos deb hisoblasak [3], u holda uslubiy faoliyat maxsus uslubiy fanlar doirasidagi faoliyat bo'lib, ma'lum bir fanning standartlariga bo'ysunadigan, ularni o'zgartirishga emas, balki yangi narsalarni - yangi usullar va uslublarni egallashga qaratilgan maxsus ilmiy faoliyat sifatida amalga oshiriladi. Shuningdek, ma'lum bir metodologik intizom yo'llari uchun paradigmatic bo'lgan ilmiy tadqiqot vositalarini qamrab oladi [3]. Oliy ta'lim talabalarining kasbiy tayyorgarligi nafaqat nazariya, balki o'quv jarayonini amalga oshirish usullari bilan qurollantirishni ham nazarda tutadi.

Shu bilan birga, ta'lim jarayoni metodikasini o'zlashtirish pedagogik tayyorgarlikka organik ravishda kiritilgan bo'lsa, o'quv jarayonini amalga oshirishga tayyorgarlik tanlangan mutaxassislik bo'yicha aniq ilmiy fanni o'qitish metodikasini o'zlashtirish bilan bog'liq. Bunday holda, xususiy metodologiyalarni faqat nazariy qoidalarni boshqa fanlardan ularni amaliy qo'llash darajasiga o'tkazishni amalga oshiradigan sof amaliy fanlar yoki maxsus ilmiy va psixologik-pedagogik bilimlarni umumlashtiradigan fanlar sifatida ko'rib chiqish noto'g'ri bo'ladi. Turli tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarning uslubiy tayyorgarligi ta'lim va tarbiyani tashkil etish shakllari, usullari va metodlari haqidagi bilimlar to'plami bilan belgilanadi [1]. Pedagogik jarayonning tuzilishini, shuningdek, metodologiya darajalari bo'yicha falsafiy qoidalarni hisobga olgan holda, biz uchun ushbu turdagi treningga integral pedagogik jarayonni amalga oshirish vositalari, shakllari va usullari haqidagi bilimlarni kiritish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Oliy ta'lim talabalarini o'qitish tizimining yana bir tarkibiy elementi amaliy tayyorgarlikdir. Bilimlarni o'zlashtirish uni amaliyotda qo'llash, o'qituvchilik faoliyatini amalga oshirish ko'nikma va malakalarini shakllantirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligiga asos bo'ladi.

Shunday qilib, oliy ta'lim talabalarini kasbiy tayyorlash tizimining tuzilishida quyidagi tarkibiy qismlar mavjud: axloqiy-psixologik, uslubiy, nazariy, uslubiy va amaliy tayyorgarlik. Ushbu tarkibiy qismlar pedagogik faoliyatga tayyorlik fenomenining yaxlit xususiyatini va uning tarkibiy qismlarining dialektik o'zaro bog'liqligini aks ettiradi. Bu ularni oliy ta'lim talabalarining kasbiy tayyorgarligi tizimini saqlab qolish va rivojlantirish uchun zarur va etarli deb hisoblash uchun asos vazifasini o'taydi.

1-jadval

1-kurs talabalarida kasbiy tayyorgarlik va kasbiy identifikatsiya o'rtasidagi aloqadorlik

Kasbiy tayyorgarlik turlari	Noaniq kasbiy	O'z ixtiyoriga mos bo'lmagan	Tanlov inqirozi	Shakllangan
Avtonomlik	-0,26**	-0,24**	0,002	0,31**
Axborotga egalik	-0,14	-0,09	0,08	0,18*
Qarorlar qabul qilish	-0,20**	-0,29**	0,14	0,29**
Rejalashtirish	-0,22**	-0,15*	0,15	0,25**
Emosional munosabat	-0,20**	-0,24**	-0,04	0,29**

Jadval natijalariga ko'ra, avtonomlik noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,26$; $p\leq 0,01$), o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,24$; $p\leq 0,01$) qarama-qarshi yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Unga ko'ra, talaba shaxsining kasb tanlash jarayonida avtonomlikning kuchli darajada namoyon bo'lishi ularda kasb bilan bog'liq hayotiy tasavvurlarni shakllanmaganligi, o'z oldilariga maqsadni qo'ymaganligi hamda tanlovni boshqalarning ta'siri natijasida amalga oshirmasliklari ma'lum bo'ldi. Ayniqsa, 1-kurs talabalarida kasbiy tayyorgarlikda avtonomlikni rivojlanganligi shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,31$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Natijalardan ko'rinadiki, avtonomlikning ortishi ularda kasb tanlash bo'yicha anglangan maqsadga ega ekanligi hamda mustaqil qaror qabul qilishning tarkib topganligi bilan izohlanadi. Shuningdek, talabalik davrida kasbiy tayyorgarlik tanlov inqirozi bilan o'zaro bog'liq bo'lmagan mustaqil hodisa ekanligi ma'lum bo'ldi.

Metodika natijalariga ko'ra, axborotga egalik shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,18$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi kuzatildi. Unga ko'ra, talaba shaxsida tanlagan kasbiga nisbatan axborotga ega bo'lishi, ularda kelajakdagi kasbiga nisbatan kasbiy reja va qarorlarni tarkib topganligi bilan tavsiflanadi. O'z navbatida talabalik davrida axborotga egalik noaniq kasbiy identifikatsiya, o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya, kasbiy identifikatsiya tanlov inqirozi bilan o'zaro bog'liq bo'lmagan alohida komponent ekanligi aniqlandi.

Metodika natijalariga ko'ra, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan qarorlar qabul qilish noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,20$; $p\leq 0,01$) o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,29$; $p\leq 0,01$) qarama-qarshi ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi kuzatiladi. Unga ko'ra, talaba shaxsida tanlagan kasbiga nisbatan adekvat qarorlarni qabul qilish ularda kasb to'g'risidagi tasavvur, tushunchani shakllanganligi hamda unga atrofda insonlarning ta'siri kuchli emasligini ko'rsatadi. Shuningdek, talabalik davrida qarorlar qabul qilish shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,29$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd etiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, rejalashtirish noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,22$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,15$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli qarama-qarshi aloqadorlik mavjudligi ma'lum bo'ldi. Ta'kidlash kerakki, talaba shaxsida kasb tanlash jarayonini rejalashtirishning ortishi kasbiy tasavvurlarni noaniqligi, kelajakdagi kasbiy faoliyat haqida bilimlarini yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Shuning bilan birga rejalashtirish shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,25$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi qayd etildi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, talaba shaxsida kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog'liq masalalarni rejalashtira olishi ularda kasbiy rejalarni aniq va maqsadga muvofiq ravishda rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Empirik tadqiqot natijalariga ko'ra, emosional munosabat noaniq kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,20$; $p\leq 0,01$), o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,24$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada qarama-qarshi aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi. Natijalardan ko'rinadiki, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan emosional munosabatni tarkib topganligi ularda kasblar haqidagi tasavvur va tushunchalarni passiv darajada rivojlanishiga olib keladi. Ayniqsa, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan emosional munosabat shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,25$; $p\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, talabalik davrida tanlagan kasbiga nisbatan emosional munosabatni shakllanishi ularda mustahkam kasbiy qaror va rejalarni tarkib topganligi bilan tavsiflanadi.

Keltirilgan fikrlardan ko'rinadiki, talabalik davrida kasbiy identifikatsiyani shakllanishiga kasbiy tayyorgarlik ta'siri masalasi empirik jihatdan o'rganilganlik masalasiga bag'ishlanadi. Shunga muvofiq quyidagi xulosalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lamiz:

- kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi talabalik davrida tanlagan kasbi bilan bog'liq tasavvur, tushunchalarga ega ekanligi bilan belgilanadi;

- talabalik davrida kasbiy identifikatsiyaning namoyon bo'lishida kasbiy tayyorgarlikning ta'siri muhim ahamiyatga ega ekanligi kuzatiladi;

- talabalik davrida kasbiy identifikatsiya va kasbiy tayyorgarlik o'rtasida differensial ahamiyatli aloqadorlik qayd etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. М.: Просвещение, 1990. 141 с.

2. Гершунский Б. С. Методологические проблемы прогнозирования развития педагогической науки. Б. С. Гершунский // Методологические проблемы современной педагогической науки и практики: межвуз. сб. науч. тр. Челябинск: Изд-во ЧГПИ, 1988. 114
3. Иткин И. Э. Способы усложнения программ деятельности / И. Э. Иткин // Проблемы методологии науки. Новосибирск: Наука, 1985.
4. Маркова А. К. Психология профессионалиста / А. К. Маркова. М., 1996. 308 с.
5. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л. М. Митина. М.: Дело, 1994. 216 с.
6. Пидкасистый П. И., Портнов М. Л. Искусство преподавания / П. И. Пидкасистый, М. Л. Портнов. М., 1998. 184 с.
7. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс [Текст]: учеб. для студ. пед. вузов: в 2 кн. / И. П. Подласый. М.: ВЛАДОС, 2000. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.
8. Подымова Л. С. Теоретические основы подготовки учителя к инновационной деятельности [Текст]: дис. д. п. н. / Л. С. Подымова. М.: МГЛУ, 1996. С. 290.
9. Сергеева В. П. Управление образовательными системами / В. П. Сергеева. М.: Б. И., 2001. 160 с.
10. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. М.: Сфера, 2004. 448 с.
11. Спиркин А. Г. Основы философии: учеб. пособие для вузов / А. Г. Спиркин. М.: Политиздат, 1988. 592 с.
12. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М., 2001.

ELEKTRON DARSLIKlardagi NOSTANDART TOPSHIRIQLAR BERILISHINING BA'ZI MASALALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron darsliklar tarkibida yaratiladigan test topshiriqlariga qo'yiladigan asosiy talablar yoritilgan. Test topshiriqlarining mazmuniy, texnik, dasturiy va didaktik jihatdan puxta ishlab chiqilishi elektron darsliklarning sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. O'quvchilarning bilim darajasini aniq va ishonchli baholashga xizmat qiladigan test topshiriqlari yaratishning me'yoriy va metodik yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, testlarni interaktiv, platformaga mos va avtomatik tahlil imkoniyatlariga ega holda ishlab chiqish zaruriyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, ta'lim muassasalari, elektron darslik, nostandart test topshirig'i, ta'lim texnologiyalari, interaktiv test, o'quv dasturi, didaktik mezonlar.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАДАНИЯ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАНИЙ В ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКАХ

Аннотация. В статье рассматриваются основные требования к тестовым заданиям, создаваемым в составе электронных учебников. Тщательная проработка тестовых заданий в содержательном, техническом, программном и дидактическом плане является важным фактором повышения качества электронных учебников. Рассмотрены нормативно-методические подходы к созданию тестовых заданий, позволяющих точно и достоверно оценить уровень знаний обучающихся. Также обоснована необходимость разработки тестов, которые являются интерактивными, совместимыми с платформой и имеют возможности автоматического анализа.

Ключевые слова: дистанционное обучение, образовательные учреждения, электронный учебник, нестандартное тестовое задание, образовательные технологии, интерактивный тест, учебная программа, дидактические критерии.

SOME QUESTIONS OF NON-STANDARD ASSIGNMENTS IN ELECTRONIC TEXTBOOKS

Annotation. The article discusses the main requirements for test tasks created as part of electronic textbooks. Careful development of test tasks in terms of content, technology, software and didactics is an important factor in improving the quality of electronic textbooks. The article considers normative and methodological approaches to creating test tasks that allow for an accurate and reliable assessment of students' knowledge. It also substantiates the need to develop tests that are interactive, compatible with the platform and have automatic analysis capabilities.

Key words: distance learning, educational institutions, electronic textbook, non-standard test task, educational technologies, interactive test, curriculum, didactic criteria.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida an'anaviy o'quv resurslari o'rnini asta-sekin elektron darsliklar egallab bormoqda. Elektron darsliklar ta'lim jarayonini yanada samarali, interaktiv va individual yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi. Ayniqsa, bu darsliklar tarkibidagi test topshiriqlari o'quvchilarning bilimini baholash, mustahkamlash va tahlil qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli test topshiriqlarini ishlab chiqishda ilmiy-pedagogik, texnik va metodik talablarni hisobga olish zarurdir.

Ushbu mavzuda test topshiriqlarining sifati, shakllari, mazmuni va texnologik imkoniyatlari haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, zamonaviy elektron darsliklarda testlarni yaratishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan asosiy mezonlar tahlil qilinadi.

Ta'lim sohasida davlat miqyosida izchil siyosat olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish mamlakatimiz ta'lim tizimini isloh qilishning asosiy ko'rsatkichlaridan biri

hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish o'quv jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga sabab bo'layotganligi amalda o'z tasdig'ini topmoqda. Pedagogik texnologiyalar reproduktiv o'qitishni algoritm bo'yicha olib borishda, talabalarni mustaqil bilim olishga yonaltirishda, o'quv jarayonini doimo rivojlanib boruvchi dinamik tizim sifatida loyihalashda, joriy, oraliq va yakuniy mezoniy baholashda, tashkiliy-uslubiy ishlarni amalga oshirishda katta imkoniyatlarga ega. Pedagogik texnologiyani joriy etishning jahon tajribasini o'rganish va unga ijodiy yondashish – o'quv jarayonida o'quvchining faolligini oshirish, bilim olishni aniq maqsadlarga yo'naltirishda jida qo'l keladi. Talabalarda o'quv jarayoniga yangicha yondashuvni shakllantirish, mustaqil izlanishga undash bilim olish samaradorligini sezilarli oshiradi. Mustaqil fikr yuritishga, o'zicha to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatadi.

Elektron darsliklar va ulardagi test topshiriqlari bo'yicha o'tkazilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar, ta'lim texnologiyalariga oid metodik qo'llanmalar hamda normativ hujjatlar mavzuni chuqur yoritishda muhim manba hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Elektron darsliklarga qo'yiladigan talablar" reglamenti (2020) test topshiriqlari mazmuni, texnik va metodik jihatdan qanday bo'lishi lozimligi haqida aniq ko'rsatmalar beradi. Ushbu reglamentda testlar o'quvchi yutuqlarini baholash vositasi sifatida qaralib, ular diagnostik, formatif va summativ baholashga xizmat qilishi kerakligi ta'kidlangan.

Shuningdek, pedagogika va psixologiya sohasidagi olimlar – A. Abduqodirov, Z. M. Mamajonov, G'. Yoqubov kabi mutaxassislar o'z tadqiqotlarida test topshiriqlarining turli shakllari, ularning taxlil qilish darajalari (Bloom taksonomiyasi asosida) hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini aniqlashdagi ahamiyatini chuqur yoritib berganlar.

Chet el manbalaridan esa J. Brown, L. Nitko, R. Thorndike kabi tadqiqotchilarning elektron baholash tizimlariga oid ishlari e'tiborga loyiq. Ular test topshiriqlarini ishlab chiqishda testning aniqligi, ishonchligi, validligi va moslashuvchanligi kabi muhim tamoyillarni ilgari surishgan.

Elektron ta'lim platformalari (masalan, Moodle, Google Classroom, Edmodo va h.k.) doirasida testlar yaratish bo'yicha o'quv qo'llanmalari va foydalanuvchi tajribalari ham ushbu sohani amaliy jihatdan o'rganish imkonini beradi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, test topshiriqlari elektron darsliklarning eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularni sifatli yaratish uchun pedagogik, texnik va dasturiy mezonlar uyg'un holda qo'llanilishi zarur.

Hozirgi kunda ommalashib borayotgan yangicha ta'lim olish shakli– masofaviy ta'lim jarayoni mustaqil bilim olishga keng imkon beradi. Buning uchun fan sohalari bo'yicha elektron darsliklarni yaratish, va ularni amalda qo'llash virtual mashg'ulot jarayonini tashkil etish pedagoglarning oldida turgan muhim dolzarb vazifa hisoblanadi. O'quv jarayonida qo'llash uchun mo'ljallangan elektron resurslar o'quv jarayonini boshqarish, bilim berishda o'qituvchini ishini osonlashtirish va eng asosiysi bilimlarni narorat qilish – baholashni tez va haqqoniy amalda oshirishga imkon beradi.

Elektron darsliklar topshiriq va amaliy materiallarni o'zida jamlagan holda bilimlarni nazorat qilish va sifatini o'sha zahoti baholash imkonini berubchi uyqori texnologiyali manba hisoblanadi.

Elektron darsliklarni bilim darajasini joyida o'sha zahoti baholash imkoniga egaligi o'ta muhim jihatdir.

Elektron darsliklarda har bir mavzuga oid mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar va turli shakldagi nazorat testlari berilgan. Bu test topshiriqlari nafaqat o'zlashtirishni nazorat qiladi, balki o'rgatuvchi – o'qituvchi vazifasini ham bajaradi. Mazkur test topshiriqlarini yechish jarayonida mavzularni mustaqil ravishda o'zlashtirish ham ko'zda tutilgan.

Elektron darsliklar uchun test topshiriqlari tuzishda quyida keltiriladigan talablarga rioya qilish, ularning talabalar bilimini haqqoniy va aniq baholashni ta'minlaydi. Buning uchun test topshiriqlari tuzishda mutaxassis olimlar, fan o'qituvchilari, uslubchilar, pedagog va psixologlarning hamkorlikda faoliyat yuritishlari lozim bo'ladi.

Elektron darsliklar uchun tuziladigan testlar bir qancha talablar doirasida shakllantirilgan bo'lishi lozim. Bular quyidagilardan iborat: eng avval test topshiriqlari mazmuni o'quv maqsadiga mos kelishi; taqdim etilgan materialning muhimligi; ilmiy aniqlik; izchillik va mantiqiylik; o'zlashtirish darajasiga ko'ra farqlanishi; samaradorlik; bayonning sodda, ravon, aniq va tushunarligi; bir ma'nolilik; vaqtning qat'iy belgilanishi; ixchamlik; variativlik kabi.

❖ **O'quv maqsadiga muvofiqligi.** Test topshiriqlarining mazmuni aniqlashtirilgan o'quv maqsadlariga yonaltirilgan bo'lishi kerak. Har bir test savoli ma'lum bir o'quv maqsadining ro'yobga chiqishini ta'minlashi zarur.

- ❖ **Tanlangan materialning muhimligi.** Test savollariga uchu o'quv materialining eng muhim, asosiy qismlarini tanlanishi lozim.
 - ❖ **Ilmiy aniqlik.** Testga mushohada, bilim orqali asoslash mumkin bo'lgan haqqoniy ma'lumotlar kiritilishi lozim. Chunki, test topshiriqlari avvaldan ma'lum bo'lgan, aniq javobni tanlashni taqozo etadi.
 - ❖ **Izchillik va mantiqiylik.** Test topshiriqlari fan doirasida, umumiy bilim mohiyatiga ko'ra o'zaro bog'liq bo'lishi lozim. Izchillik va mantiqiylik ma'lum bir topshiriq javobini umumiy test natijalariga nisbatan muqoyasa etganda ko'zga tashlanadi.
 - ❖ **O'zlashtirish darajasiga ko'ra farqlanishi.** O'quv materialining ma'lum bir tarkibiy qismiga oid o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lgan test topshiriqlarini tuzish lozim. Bunda bilish, eslab qolish, tasvirlalay olish va ijodiy fikrlash (kreativ yondoshuv) kabi jiatlarni nazardan qochirmaslik lozim. Bunda test topshiriqlari avvaldan o'zlashtirib olingan bilimlarni qayta tiklashga asoslanadi.
 - ❖ **Samaradorlik.** Samaradorlik test topshiriqlarining tobora murakkablashib borishini taqazo etadi. Zamonaviy kompyuter test tizimida talabaga navbatdagi test topshirig'i, avvalgisini qanday yechganiga qarab beriladi. Ya'ni avvalgi savolga noto'g'ri javob qayd etilishi, ketidagi test topshirig'dida nisbatan soddaroq savollar berilishi mumkin.
 - ❖ **Bayonning sodda, ravon, aniq va tushunarligi.** Test topshiriqlarining sodda, ravon, aniq va tushunarli tilda bayon etilishi test natijalarini belgilovchi asosiy omillardan sanaladi.
 - ❖ **Vaqtning qat'iy belgilanganligi.** Bunda o'ylash uchun 2 daqiqadan ortiq vaqt talab etiladigan test savollari bo'lmasligi lozim.
 - ❖ **Ixchamlik.** Test topshiriqlarining matni ixcham bo'lishi lozim. Keng qamrovli o'quv materiali uchun bir qancha ixcham test topshiriqlariga bo'lib tuzilishi maqsadga muvofiqdir.
 - ❖ **Variativlik.** Bitta o'quv materialiga tegishli test topshiriqlari mantiqiy fikr bayoni, sintaktik tuzilishi, morfologik belgilari hamda murakkablik darajasiga qarab har xil ko'rinishda tuzish mumkin. Bu bir o'quv maqsadiga erishish yo'lida topshiriqlar turkumini yaratish imkonini beradi.
- Bulardan tashqari elektron testlar borasida quyidagi fikrlarni bildirishimiz mumkin, aksariyat hollarda elektron testlar ma'lum mavzuda tuzilgan bo'lib ularda to'rtta javob variantlari qayd etiladi. Ba'zan test topshiriqlarida "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" variantlari keltiriladi. Javoblardan faqat birini tanlash lozim va har bir savolga faqat bir marotaba javob berish imkoni bo'ladi. Har bir mavzudan test topshirish huquqi har bir talabaga bir marotaba beriladi. Ikkinch marotaba xuddi shu testlarni yechish uchun imkoniyat o'qituvchi tomonidan boshqaruv tizimi orqali berilishi mumkin.
- Quyida Fizika fani mavzulari bo'yicha tuzilgan nostandart test topshiriqlaridan namunalar keltirilgan bo'lib, bunday turdagi topshiriqlar orqali talaba - o'quvchilarni nafaqat bilimi, ularni esda saqlashi, tushunishi, analiz-sintez qilishi, taqqoslashi va amalda qo'llay olish darajasini ham aniqlash imkoniyati bo'ladi.

The figure displays four screenshots of a digital test interface, likely for a physics course. The interface is in Russian and shows questions about electromagnetism and induction. Each screenshot shows a question, multiple-choice options, and a 'Правильно' (Correct) confirmation message.

Скриншот 1 (top left): Вопрос 6 из 10. Баллы за вопрос: 5. Набрано баллов: 0 из 50. Вопрос: Quydagi qonunlar kim tomonidan o'rganilganligini moslang. (Which laws are named after whom?). Options: Bio-Savar-Laplas qonuni, Faradey qonuni (elektroliz), Lens qoidasi, Faradey qonuni (elektromagnit). Correct answer: Faradey qonuni (elektromagnit).

Скриншот 2 (top right): Вопрос 6 из 10. Баллы за вопрос: 5. Набрано баллов: 5 из 50. Question: Quydagi qonunlar kim tomonidan o'rganilganligini moslang. Options: Bio-Savar-Laplas qonuni, Faradey qonuni (elektroliz), Lens qoidasi, Faradey qonuni (elektromagnit). Correct answer: Faradey qonuni (elektromagnit).

Скриншот 3 (bottom left): Вопрос 5 из 10. Баллы за вопрос: 5. Набрано баллов: 0 из 50. Question: Berilgan so'zlar orqali fikrni to'ldirib, qaysi fizik hodisaga ta'rif berilganini aniqlang. (Fill in the blanks with the given words, identify which physical phenomenon is defined). Options: o'taro induksiya, E.Yu.K., ikkinchi kontur, bir kontur. Correct answer: o'taro induksiya.

Скриншот 4 (bottom right): Вопрос 7 из 10. Баллы за вопрос: 5. Набрано баллов: 10 из 50. Question: Magnit maydon yordamida o'tkazgichda elektr tokini hosil qilinishini birinchi bo'lib, 9 yil izlanishlardan so'ng amerikalik fizik Jozef Gennr aniqlagan. (The first to discover that an electric current can be generated in a conductor in a magnetic field, after 9 years of research, was the American physicist Joseph Henry). Options: To'g'ri, Noto'g'ri. Correct answer: To'g'ri.

Скриншот 5 (bottom right): Вопрос 10 из 10. Баллы за вопрос: 5. Набрано баллов: 20 из 50. Question: Induksiya oqimining vaqt bo'yicha o'zgarishi elektr maydonni, ya'ni E.Yu.K. ni hosil qilishni ifodalovchi qonun qanday nomlanadi? (The law that describes the change in magnetic flux over time, which generates the electric field, is called...). Options: Chap qo'l qoidasi, Faradey qonuni, Lens qoidasi, elektromagnit induksiya qonuni, To'liq raqib uchun O's qonuni. Correct answer: Faradey qonuni.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda masofaviy ta'lim keng amalda qo'llanmoqda. Bu ta'lim sifatini samaradorligini oshirish bilan bir qatorda talabalarni mustaqil bilim olishlari va o'zlashtirganlik darajalarini tez, haqqoniy aniqlash imkonini beradi. Ammo buning uchun yuqori saviyali elektron darsliklar va bilimlarni nazorat qilish tizimi sifatida elektron test topshiriqlari majmualarini yaratish lozimligi dolzarb vazifa tarzida pedagoglar oldida turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari» to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24-aprel 2017-yil, Toshkent.
2. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2009. – 145 b.
3. Болотов В.А. О дистанционном образовании// Информатика и образование, №1, 1998 г.
4. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. –T.: "Fan" 2007
5. Sattorova, D. "Fizika darslarida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati" Confrencea 11.1 (2023): 235-238.
6. Sattorova, D. "importance of modern educational technologies in teaching physics in part of "Electricity and magnetism"." *Science and innovation* 2.B10 (2023): 214-218.

Roziqova Barno

O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi

Mumtoz sharq filologiyasi fakulteti

Psixologiya yo'nalishi

1-kurs (kechki) talabasi

ICHKI ZIDDIYATLAR: SABABLARI, TA'SIRI VA BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ichki ziddiyatlar tushunchasi, ularning kelib chiqish sabablari va shaxslararo munosabatlarda tutgan o'rni tahlil qilinadi. Ichki ziddiyatlar insonning ichki dunyosidagi qarama-qarshiliklar bo'lib, ular shaxsning emotsional holati va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ichki ziddiyatlarning ijtimoiy psixologiya va konfliktologiya nuqtai nazaridan o'rganilishi, ularni aniqlash va boshqarish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ichki ziddiyatlarni samarali hal etish orqali shaxslararo munosabatlarni yaxshilash imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Ichki ziddiyatlar, ijtimoiy psixologiya, shaxslararo munosabatlar, konflikt, nizolarni boshqarish, ichki qarama-qarshiliklar, ichki ixtilof.

ВНУТРЕННИЕ КОНФЛИКТЫ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется понятие внутренних противоречий, причины их возникновения и их роль в межличностных отношениях. Внутренние противоречия представляют собой конфликты во внутреннем мире человека, которые влияют на его эмоциональное состояние и поведение. Рассматривается изучение внутренних противоречий с точки зрения социальной психологии и конфликтологии, методы их выявления и управления ими. Также обсуждаются возможности улучшения межличностных отношений посредством эффективного разрешения внутренних противоречий.

Ключевые слова: Внутренние конфликты, социальная психология, межличностные отношения, конфликт, управление конфликтами, внутренние противоречия, внутренние разногласия

INTERNAL CONFLICTS: CAUSES, CONSEQUENCES, AND WAYS TO OVERCOME

Annotation. This article analyzes the concept of internal conflicts, their causes, and their role in interpersonal relationships. Internal conflicts are contradictions within an individual's inner world that affect their emotional state and behavior. The study examines internal conflicts from the perspectives of social psychology and conflictology, exploring methods for identifying and managing them. Additionally, the article discusses opportunities to enhance interpersonal relationships through the effective resolution of internal conflicts.

Key words: Internal conflicts, social psychology, interpersonal relationships, conflict, conflict management, internal contradiction, inner disagreements.

Ma'lumki, jamiyatning qadriyatlari va urf-odatlarini shaxsning ijtimoiylashishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar shaxs jamiyatning an'alariga mos keladigan qarorlar qabul qilmasa yoki o'z fikrlarini ifoda etishda jamiyat kutganidan farq qilsa, ichki ziddiyatlar paydo bo'lishi mumkin. Zero, prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning "Xalqimiz roziligi – bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir" asarida mamlakatimiz siyosiy-ijtimoiy hayotidagi muhim masalalar, jumladan, shaxsning rivojlanishi va o'zini anglashiga oid fikrlar bayon etilgan.[6.]. Kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarning o'rni va ahamiyati ularning o'z faoliyatiga tayyorligi, shaxs sifatida kamoloti va insoniy fazilatga egaligi hamda kasbiy faoliyatga yaroqliligi bilan belgilanadi.[2.6]

Shuningdek, ta'lim va tarbiya, ilm-fan, sog'liqni saqlash, madaniyat va san'at, sportni rivojlantirish masalalari, yoshlarimizning chuqur bilimga ega bo'lishi, chet tillarini va zamonaviy axborot texnologiyalarini puxta o'zlashtirishiga alohida ahamiyat berilgan va bundan ko'zlangan maqsad yosh avlodning qalbi va ongini asrash, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, dunyoda

ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning ma'no-mazmuni va asl sabablarini chuqur anglagan holda o'z atrofida sodir bo'layotgan voqealar hodisalarga o'z mustaqil fikrini bildiradi oladigan yetuk kadr qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Madaniyat ham insonning ichki ziddiyatlarini shakllantiradi. Har bir madaniyat o'zining o'ziga xos xulq-atvorini, fikr va his-tuyg'ularni ifodalash usulini belgilaydi. Jamiyat tomonidan kutilgan ijtimoiy ro'llar (masalan, oiladagi o'g'il yoki qiz roli, ish joyidagi rahbar yoki xodim roli) ham shaxsda ichki ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Shaxsning ijtimoiy muhitida yashayotgan odamlar (oila, do'stlar, ish joyidagi hamkasblar) bilan bo'lgan o'zaro munosabatlar ham ichki ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkin. Masalan, oila a'zolari yoki jamiyatdagi do'stlaridan turli xil talablar va kutilishlar mavjud bo'lsa, shaxs o'zining ichki dunyosida qarama-qarshi his-tuyg'ular va qarorlarni qabul qilishda qiynalishi mumkin. Jamiyatning o'ziga xos muvaffaqiyat tasavvurlari (masalan, moliyaviy farovonlik, kasbiy yutuqlar yoki ijtimoiy obro') shaxsda stress va o'z-o'ziga bo'lgan talablarni oshirishi mumkin. Bu o'z navbatida ichki ziddiyatlarga olib keladi, chunki shaxs ba'zan jamiyatning kutgan yutuqlarini amalga oshirish uchun o'zining ichki xohishlariga qarshi kelishi mumkin.

Ichki ziddiyat – inson ongining ikki qirrasini, inson ruhiyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsiyat shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ular shaxsiy o'sish, qaror qabul qilish, qadriyatlarni shakllantirish va hayotiy yo'nalishni belgilash jarayonlarida asosiy omillardan biridir. Har bir inson hayoti davomida turli qarorlar qabul qiladi, tanlovlar qiladi va o'ziga xos kechinmalarni boshdan kechiradi. Biroq, ba'zan ichki ovozlari bir-biriga zid keladi, his-tuyg'ular va tafakkur to'qnash keladi.

Ichki ziddiyat – bu inson qalbining kurash maydoni, hayotining muhim burilish nuqtasi bo'lib, uning shaxsiy kamoloti va yetukligida muhim o'rin tutadi. Inson shaxsining ichki dunyosidagi qarama-qarshiliklar, shuningdek, ushbu ziddiyatlarning o'zgarishi va rivojlanishi insonning psixologiyasining muhim bir qismidir. Insoniyat rivoji davomida har bir buyuk o'zgarish va yangilik ortida shubha, ichki kechinmalar va ziddiyatlar yashirin bo'lgan. Ba'zi hollarda ichki ziddiyat insonni ruhiy tushkunlikka yetaklasa, ba'zida esa uni o'z ustida ishlashga undaydi, yangi g'oyalar va qarashlar sari yo'naltiradi.

Ushbu maqolada ichki ziddiyatlar tushunchasi va ularning psixologiyadagi o'rni, ichki ziddiyatlarning tabiati, kelib chiqish sabablari va insonning rivojlanishidagi ahamiyati va bartaraf qilish yo'llari haqida tahlil qilinadi hamda ularning shakllanishidagi asosiy sabablar va omillar o'rganiladi.

Shaxsiy qarashlarga ega bo'lgan, o'zini idora qila oladigan, o'zining kelajagini rejalay oladigan insonga shaxs deyiladi. Shaxs u yoki bu xildagi hayot tarzini tanlash imkoniga ega bo'lgan ongli va faol mavjudotdir. Shaxs faoliyat samaradorligini yaratib beruvchi zarur shartlardan biri uning o'z – o'zini anglashi va o'ziga beradigan bahoni xolisona bo'lishidir. Ya'ni, bu ichki ixtilof – ichki qarama-qarshilik. Bu kabi holatlarda inson bir tomondan bir narsani xohlaydi, lekin boshqa tomoni unga qarshi ish ko'radi. Masalan, bir inson: "Men buni haqiqatdan ham qilolmayman" deyishi mumkin. Unga shunday tuyuladi, go'yo u harakat qilmoqda, lekin bu yetarli emas. [1.13-27 b]

O'zini past baholaydigan shaxslar o'zlarini va atrofdagilarni yaxshi qabul qilmaydilar, yuqori xavotir his-tuyg'usiga egalar, bu esa shaxs faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Shaxsning o'zini baholash darajasi ko'pincha o'z faoliyatida emotsional zo'riqishning o'zgarishlarini belgilaydi. Adekvat o'zini baholash va pozitiv o'zini baholashga va atrofdagilarning o'zini baholashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularning faoliyatda muvaffaqiyatga erishishini rag'batlantiradi, ularda shaxsni rivojlantiruvchi ta'sirni shakllantiradi.

Insoniyat tarixida buyuk tafakkur egalari, olimlar va faylasuflar hayotining muhim bosqichlarida ichki kurashni boshdan kechirganlar. Bu kurash odatda qarama-qarshi tuyg'ular, shubha, ikkilanish yoki maqsad va istaklarning to'qnashuvidan kelib chiqadi. Ichki ziddiyat inson ruhiyatining tabiiy bir qismi bo'lib, ba'zan uni zaiflashtirsa, ba'zan esa rivojlanish sari yetaklaydi.

Ichki ziddiyatlar insonning o'z his-tuyg'ulari, fikrlari va orzularining bir-biri bilan kelishmovchiligidan kelib chiqsa-da, bu jarayon jamiyat va madaniyatning ta'siridan ham katta darajada ta'sirlanadi. Jamiyat va madaniyat shaxsning qarashlari, qadriyatlari, xulq-atvori va umuman, hayotiy yo'nalishlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ziddiyatlarning sabablarini aniqlash, ularni ongli ravishda hal qilish va stressni kamaytirish insonning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Ichki xotirjamlik va ruhiy barqarorlikka erishish uchun ongli yondashuv va o'z ustida ishlash juda muhimdir.

Inson tafakkuri va ruhiyatida bir necha qarama-qarshi tomonlar mavjud: mantiq va his-tuyg'u, xohish va imkoniyat, o'tkinchi orzular va uzoq muddatli maqsadlar. Har bir shaxs hayoti davomida bu qarama-qarshiliklar orasida muvozanat izlashga harakat qiladi.

Inson zoti borki, hayotida o'zligini anglash, kimligini tushunish, qaror qabul qilish kabi muhim bosqichlardan o'tadi. Biroq, bu yo'lda ko'pincha shubha va qarama-qarshi istaklar bilan to'qnash kelinadi.

Shunday ekan, ichki ziddiyatlar shaxsiyat shakllanishida qanday rol o'ynaydi? Ularning inson ongiga, qarashlariga va o'ziga bo'lgan bahosiga ta'siri qanday?

Ijroiy ta'siri shundaki, o'z qadrini his qilish kuchayadi – ichki kurashdan muvaffaqiyatli chiqqan inson o'zini yanada kuchli va irodali his qiladi. Ruhiy bardoshlilik ortadi, bu kabi qarama qarshi yo'llardan maqbulini, to'g'risini tanlash insonni chidamli, sog'lom fikrlovchi, o'ziga, hislariga sobit va hayotiy qiyinchiliklarga tayyor bo'lishiga yordam beradi.

Salbiy ta'sir esa, inson uzoq vaqt davomida bu kabi ikkilanishlar va zid yo'nalishlardan yo'l tanlashga qiynalsa, o'zini ojiz va zaif his qilishi, stress va xavotir kuchayishi, ruhiy tushkunlik ta'siriga tushib qolishi muqarrar va o'ziga nisbatan ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin..

L. S. Vygotskiy o'z-o'zini anglashni inson psixikasining murakkab, dinamik tizimi deb ta'riflaydi. Bu tizim shaxsning o'z jismoniy, aqliy va ijtimoiy sifatlarini anglash jarayonida shakllanadi. Unga ko'ra, o'zini anglash jarayoni insonning o'ziga beradigan bahosi va o'ziga bo'lgan munosabati orqali ifodalanadi, bunda atrof-muhit, ijtimoiy munosabatlar va kommunikatsiya vositalari muhim rol o'ynaydi. [1.13 b]

Vygotskiy shunday deydi: *"Insonning o'zini anglash darajasi uning atrofidagi ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonida shakllanadi. Shaxs o'zini qanday tushunishini ko'p jihatdan unga nisbatan boshqalarning fikrlari, munosabatlari belgilab beradi"* (Vygotskiy L.S., *Psixologik izlanishlar*, 1934).

Masalan, maktab yoshidagi bolalarda o'z-o'zini anglash ijtimoiy baholarga juda sezgir bo'ladi. Ustozlar va tengdoshlar tomonidan beriladigan baholar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi va o'zini qanday qabul qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu holat Vygotskiy nazariyasidagi "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi bilan hamohangdir, ya'ni bola o'z imkoniyatlarini ko'proq ijtimoiy muloqot va qo'llab-quvvatlash orqali anglaydi.

Ichki ziddiyatlar tushunchasi va ularning psixologiyadagi o'rni — bu insonning qalbidagi turli qarama-qarshiliklar, ularning eng aniq ko'rinishlari xislatlar, ehtiyojlar, ehtimoliy qarorlar orasidagi to'qnashuvlar bo'lib, bu jabhada insonni o'zining shaxsiy tomonlariga qarshi bog'lantirish mumkin. Ichki ziddiyatlar psixologiyada "insonning ichki qarama-qarshiliklari" deb ataladi. Bu, asosan, shaxsning bir vaqtning o'zida turli maqsadlarga erishish uchun qo'llangan turli xislatlarining o'zaro ziddiyatini anglatadi. Masalan, inson har bir hayotiy jarayonda o'zining shaxsiy printsiplariga xiyonat qilmaslikni istaydi, lekin bu borada hal qilish kerak bo'lgan qarorlar ko'pincha oraliqdagi ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

Sigmund Freydning psixanalitik nazariyasiga ko'ra, ichki ziddiyatlar inson shaxsiyatining uch asosiy komponenti – *ID*, *Ego*, va *Superego* – o'rtasidagi o'zaro kurash natijasida yuzaga keladi:

ID (U): Tug'ma instinktiv ehtiyojlar va hayotiy energiya manbai. Bu komponent faqat zavq tamoyiliga asoslanib harakat qiladi va o'z instinktlarini darhol qondirishni xohlaydi. Freyd buni "insonning hayvoniy jihati" deb ta'riflaydi. [2 6- 85-86- bet]

Masalan, bir shaxs o'zining jismoniy yoki jinsiy ehtiyojlarini qondirishni kuchli istaydi.

Ego (Men): ID va tashqi dunyo o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlovchi komponent. Ego haqiqat tamoyiliga asoslanadi va shaxsning real muhitga moslashishiga yordam beradi. Ego ID ehtiyojlarini ijtimoiy qoidalar va axloqiy me'yorlarga moslashtirishga harakat qiladi.

Misol sifatida, bir shaxs och qolganda, ID darhol ovqatni talab qiladi, ammo Ego ijtimoiy me'yorlarga rioya qilib, ovqatni sotib olish yoki ruxsat bilan olishni rejalashtiradi.

Superego (Oliy men): Insonning axloqiy va ijtimoiy me'yorlarini nazorat qiluvchi komponent. Superego shaxsiyatning ideal tomonini ifodalaydi va jamiyat tomonidan qabul qilingan qoidalariga moslashishga yordam beradi. Masalan, jinsiy ehtiyojni qondirish istagi ID tomonidan talab qilinadi, ammo Superego bu istakni jamiyat axloqiy me'yorlariga mos tarzda boshqarishga chaqiradi.

Freydning so'zlariga ko'ra: *"Ichki ziddiyat shaxsning instinktiv xohishlari (ID) bilan axloqiy me'yorlari (Superego) o'rtasidagi kurash natijasida paydo bo'ladi. Ego esa ushbu ikki kuchni muvofiqlashtirishga urinish jarayonida bosim va stressga duch keladi"* (Freud S., *The Ego and the Id*, 1923).

E.Eriksonning psixo-sotsiologik taraqqiyot nazariyasida ichki ziddiyatlarning inson rivojlanishidagi o'rni juda muhim. Uning nazariyasiga ko'ra, har bir inson hayotining turli bosqichlarida muayyan ichki qarama-qarshiliklarni boshidan kechiradi va bu ziddiyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish uning shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Misol: O'smirlik davrida (Eriksonning "Identifikatsiya vs. Rol chalkashuvi" bosqichi) inson o'zini jamiyatda topishga, kimligini anglashga harakat qiladi.[5]

Masalan, bir yigit yoki qiz o'zining kelajagi haqida o'ylaydi: "Men qanday kasb tanlashim kerak? Men kim bo'lishni istayman? Ota-onamning istaklariga amal qilishim kerakmi yoki o'z yo'limni tanlashim kerakmi?"

Bu yerda ichki ziddiyat shaxsning o'z istaklari va tashqi bosimlar (ota-ona, jamiyat, do'stlar, madaniy qadriyatlar) o'rtasida yuzaga keladi. Agar u ushbu ziddiyatlarni muvaffaqiyatli hal qila olsa –

masalan, o'zining qiziqishlarini chuqur o'rganib, ota-onasi bilan ochiq muloqot qilib, qaror qabul qilsa – unda u o'z shaxsiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi va o'zini kimligini aniq biladigan yetuk inson bo'lib shakllanadi. Aks holda, rol chalkashuvi yuzaga kelib, kelajakda noaniqlik, ishonchsizlik va o'ziga bo'lgan shubha kuchayishi mumkin.

Shu tariqa, Eriksonning nazariyasi shuni ko'rsatadiki, har bir inson hayotida ichki ziddiyatlar tabiiy jarayondir va ularni muvaffaqiyatli hal qilish insonning sog'lom psixologik rivojlanishiga xizmat qiladi.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, shaxs o'z oldida turgan muammolarni tushunish va ularni hal qilish jarayonida o'sadi. Buni Lev Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi orqali izohlash mumkin. Unga ko'ra, insonning malaka va bilimlari cheklangan bo'lishi mumkin, ammo yangi muammolar bilan yuzma-yuz kelganda, u yangi yechimlar izlab, shaxsiy rivojlanishga erishadi.[1.35 b]

Karl Yung esa ichki ziddiyatlarni shaxsning "soya" tomonlari bilan bog'laydi. Uning nazariyasiga ko'ra, inson shaxsiyatida yo'naltirilmagan, ong ostida saqlangan turli qarama-qarshiliklar mavjud. Bu ziddiyatlarni qabul qilish va ularni tushunish orqali shaxs ruhiy barqarorlikka erishadi.[2.99-105 b]

Ichki ziddiyatlar ijodiy jarayonni rag'batlantiruvchi kuch sifatida qaralishi mumkin. Masalan, Zigmund Freyd insondagi ongli va ongsiz ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyat ijodkorlikni shakllantirishini ta'kidlaydi. Tadqiqotlarga ko'ra, ijodiy shaxslar aksariyat hollarda ruhiy muvozanatsizlikka moyil bo'ladilar, chunki ular ichki qarama-qarshiliklarni intensiv tarzda his qiladilar.

Masalan, Lev Vygotskiy ijodkorlikni o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni deb ta'riflaydi. Uning fikricha, ijodiy faoliyat ichki ziddiyatlar va ularni yengish jarayoni orqali yuzaga keladi. Bu jarayonda inson yangi g'oyalar ishlab chiqaradi va ichki taranglikni kamaytiradi.

Psixologiyada ziddiyatni hal qilish jarayoni shaxsiy o'sishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi. Abraxam Maslouning "hojatlar ierarxiyasi" nazariyasida insonning o'zini ro'yobga chiqarishi (self-actualization) ichki ziddiyatlarni hal qilish bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Maslou fikriga ko'ra, inson o'zining asl ehtiyojlarini anglab yetganida, u ichki ziddiyatlarni to'g'ri yo'naltirib, shaxsiy o'sishga erishadi. Shuningdek, Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, har bir inson hayot davomida turli ziddiyatli bosqichlarni boshdan kechiradi. Bu bosqichlarni muvaffaqiyatli yengib o'tish shaxsiy o'sishga olib keladi. [5.]

Ichki ziddiyatlarning uzoq davom etishi insonning psixologik holatiga jiddiy ta'sir qiladi: Stress va xavotirning ortishi – Muayyan qarorga kelmaslik natijasida insonda doimiy ichki tashvish rivojlanadi.

O'z-o'zini qadrlashning pasayishi – ichki ziddiyatlar inson o'zini zaif yoki muvaffaqiyatsiz his qilishiga olib kelishi mumkin.

Motivatsiya va samaradorlikning pasayishi – ichki ziddiyatlar bilan band inson o'zining kundalik vazifalariga to'liq e'tibor qaratolmaydi.

Psixosomatik kasalliklar – davomli ichki ziddiyatlar bosh og'rig'i, oshqozon muammolari va boshqa kasalliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Ichki ziddiyatlarni yengish — bu insonning ichki salohiyatini va ruhiy salomatligini saqlash, hayotda va kundalik faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. Ichki ziddiyatlar insonning o'z his-tuyg'ulari, fikrlari va orzularining bir-biri bilan kelishmovchiligi natijasida yuzaga keladi. Ichki ziddiyatlarni yengish — bu uzoq muddatli va mashaqqatli jarayon, katta va murakkab qarorlarni qabul qilishda ularni kichik va aniq qadamlarga bo'lish muhimdir. Qaror qabul qilishda har bir variantning ehtimoliy natijalarini analiz qilish juda muhimdir. Har bir variantning ijobiy va salbiy tomonlarini ko'rib chiqish qarorni qabul qilishda qo'shimcha ishonch berishi mumkin. Qaror qabul qilish jarayonida emotsiyalarning ta'sirini kamaytirish va obyektiv bo'lishga harakat qilish zarur. Ichki ziddiyatlarni boshqarish va yengish uchun quyidagi usullar samarali bo'lishi mumkin:

O'zini anglash va muammoni aniqlash – ichki ziddiyat nimadan kelib chiqayotganini tushunish muammoni hal qilishga yordam beradi.

Imkoniyatlarni baholash – turli variantlarning foyda va zararlarini tahlil qilish orqali aniqroq qaror qabul qilish mumkin.

Emotsiyalarni boshqarish – meditatsiya, jismoniy mashqlar va nafas olish texnikalari yordamida ichki xotirjamlikni saqlash mumkin.

Ochiq muloqot qilish – yaqin do'stlar yoki mutaxassis bilan suhbatlashish muammoni yechishning samarali usullaridan biridir.

Real maqsadlar qo'yish – o'z istaklarini hayotiy sharoitlarga moslashtirish ichki ziddiyatlarni kamaytiradi.

Professional yordam olish – agar ichki ziddiyatlar inson hayotiga jiddiy ta'sir qilsa, psixolog yoki psixoterapevtga murojaat qilish foydali bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ichki ziddiyatlar inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, ularni to'g'ri boshqarish ruhiy salomatlik uchun muhimdir. Ichki ziddiyatlar (konfliktlar) – inson ongida qarama-qarshi istaklar, maqsadlar yoki hissiyotlar to'qnashganda yuzaga keladigan psixologik holatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ijtimoiy psixologiya. N. Ismoilova, D. Abdullayeva. "O'zbekiston faylasuflari jamiyati" nashriyoti Toshkent- 2013 (13-27 bet)
2. Shaxs psixodiagnostikasi nazariyasi va amaliyoti A. Rasulov "Innovatsiya- ziyo" Toshkent 2024 (6- 85-86- bet)
3. Zigmund Freyd "Психология МАСС и анализ человеческого «Я»" Москва: Издательство АСТ, 2022 (Ekskyuzivnaya klassika) (74-80 стр)
4. Р. Дилтс Т. Халлбом С. Смит « Изменения убеждений» 1997 (15 стр)
5. Э. Эриксон «Идентичность: Юность и кризис»² (1962)
6. Sh. Mirziyoyev "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir" 2 jild. 2018 yil "O'zbekiston" nashriyoti-matbaa ijodiy uyi
7. Internet manbalari

ВЗАИМОСВЯЗЬ СТРАТЕГИЙ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ С ЛИЧНОСТНЫМИ КАЧЕСТВАМИ СТУДЕНТОВ- ПСИХОЛОГОВ

Аннотация. В статье рассматривается влияние личностных особенностей на стратегии в конфликтных ситуациях студентов-психологов.

Ключевые слова: экстраверсия, доброжелательность, добросовестность, нейротизм, открытость опыту, сотрудничество, соперничество, приспособление, избегание, компромисс.

THE RELATIONSHIP OF STRATEGIES IN CONFLICT SITUATIONS WITH THE PERSONAL QUALITIES OF PSYCHOLOGY STUDENTS

Annotation. The article examines the influence of personality traits on strategies in conflict situations of psychology students.

Keywords: extraversion, benevolence, conscientiousness, neuroticism, openness to experience, cooperation, competition, adaptation, avoidance, compromise.

Введение. Профессионально-важные качества психолога можно определить, как комплекс психосоциальных характеристик, которые способствуют успешному выполнению профессиональных задач. Эти качества включают способность к межличностному взаимодействию, гибкости в подходах, а также саморегуляции и развитию эмоционального интеллекта, что важно для эффективного разрешения конфликтов и поддержания гармоничных отношений в профессиональной среде.

Профессионально-важные качества – это качества личности, необходимые для эффективного освоения трудовой деятельности и выполнения профессиональных задач.

К личности практикующего психолога и требованиям к профессиональной деятельности психолога-консультанта всегда проявлялся особый интерес, как и со стороны учёных-исследователей, а также в целом и общества. Эффективность практикующего психолога определяется не только свойствами личности, но и профессиональными знаниями и специальными навыками. Каждый из этих факторов обеспечивает качественный консультативный контакт, который не может осуществляться без психологического образования. В итоге от стержня психологического образования зависит окончательный эффект готовности психолога к профессиональной деятельности в частности к практической деятельности.

Н.С.Пряжников при исследовании современного состояния подготовки психологов, точнее практических психологов и профконсультантов особое внимание уделяет развитию «личностного ядра специалиста».

Исследователь прежде чем повысить готовность профессиональной подготовки психологов, указывает на развитие некоторых моментов специфики выпускников-психологов, а именно:

усвоение стратегий поведения в обществе и жизни, их приобщение к общечеловеческой культуре;

помощь в нахождения своего места в обществе, в конкретном социуме и коллективе, формируя при этом у студентов социальную активность, включенность и личностное отношение к проблемам общества;

организация воспитательно-образовательной деятельности профессорско-преподавательского состава, при котором студенты развиваются как настоящие личности и индивидуальности. Результат не похожих воспитанников говорит о том, что личностный подход при профессиональной подготовке реализовался в полной мере[4].

Согласно утверждениям И.И. Горбико, наличие у будущих психологов таких индивидуально-психологических особенностей как низкий уровень адаптационного потенциала, эмоциональная неуравновешенность, враждебность, пессимизм может быть серьезным основанием для их профессиональной непригодности[2].

По результатам проведенных исследований, И.В. Артюшков отмечает, что наблюдается несформированность рефлексии и даже отсутствует склонности к ней у тех студентов, которые

имеют существенные деструктивные внутриличностные конфликты, ригидность мышления, импульсивный когнитивный стиль в решении задач. Кроме того, у данной категории прослеживается достаточно высокая или слишком высокая созависимость и тенденция к конфликтному поведению как сложившейся формы защиты[1].

Наше исследование заключается в том, что оно направлено на изучение и совершенствование психологически и профессионально важных качеств студентов-психологов в контексте образовательной системы Узбекистана, где данная тема остаётся недостаточно изученной. Несмотря на значимость развития ПВК для успешной профессиональной подготовки специалистов в области психологии, в образовательных учреждениях страны пока отсутствуют целостные подходы и адаптированные к локальному контексту методики, способствующие их формированию[3].

Методы исследования. Следующим этапом в исследовании было выявление и взаимосвязь особенностей ПВК студентов-психологов при профессиональном обучении. Мы выдвигаем гипотезу о том, что личностные черты влияют на когнитивные и поведенческие аспекты.

Для проверки надёжности-согласованности данных нами были подсчитаны коэффициенты альфа Кронбаха для всех шкал опросников. Следующим этапом был вычислить описательную статистику шкал по всем вышеуказанным методикам, по тесту Колмогорова Смирнова для проверки на нормальность распределения в программе SPSS 26.

Психологу часто приходится работать в условиях конфликтов – как внутри личности клиента, так и между людьми. Умение находить компромиссы, сглаживать противоречия и направлять диалог в конструктивное русло делает его профессионально компетентным и востребованным специалистом.

Самоконтроль и волевая регуляция позволяют психологу сохранять профессиональную позицию, избегать импульсивных решений и эффективно управлять своей деятельностью. Это важно как в консультативной практике, так и в научно-исследовательской и образовательной деятельности.

Результаты эмпирического исследования. В первую очередь представляем результаты корреляционных тестов у студентов-психологов. Задачей являлось на основе эмпирических данных, необходимо было выявить особенности социально-психологических характеристик, присущих специалисту-психологу, описать их взаимосвязи и влияние на профессиональную деятельность.

Таблица-1

Корреляция между поведением в конфликтных ситуациях и личностными качествами студентов-психологов (n254)

	Соперничество	Сотрудничество	Компромисс	Избегание	Приспособление
Экстраверсия	0.334	0.017	-0.181	-0.107	-0.143
Доброжелательность	-0.158	-0.016	0.065	-0.153	0.301
Добросовестность	0.256	0.027	-0.085	-0.239	-0.013
Нейротизм	-0.202	0.073	0.141	0.166	-0.070
Открытость Опыту	0.157	0.137	-0.066	-0.166	-0.064

Примечание $p < 0.05$

• **Соперничество и Экстраверсия ($r = 0.334, p < 0.05$).**

Люди с высоким уровнем экстраверсии обладают социальными навыками, легко находят общий язык с окружающими и получают удовольствие от общения и новых впечатлений. Они могут быть энергичными, общительными и стремиться к социальной активности. Возможно, что психологи с высоким уровнем соперничества и экстраверсии проявляют высокую активность, амбиции и стремление к лидерству в своей работе. Они могут быть мотивированы конкуренцией, готовы принимать вызовы и стремиться к достижению выдающихся результатов.

Соперничество как одна из ключевых черт личности характеризует стремление человека к конкуренции, достижению успеха и превосходству над другими.

С другой стороны, психологи с высоким уровнем экстраверсии могут легче находить общий язык с клиентами, быть более открытыми к новым идеям и готовыми к социальной интеракции. Их социальные навыки и коммуникативные способности могут способствовать эффективному

взаимодействию с клиентами, установлению доверительных отношений и успешному решению профессиональных задач.

- **Приспособление и Доброжелательность ($r = 0.301$, $p < 0.05$).**

Положительная корреляция между приспособлением и доброжелательностью у психологов указывает на важность сочетания этих двух личностных черт для успешной работы в области психологии.

Приспособление как личностная черта характеризует способность человека эффективно адаптироваться к изменяющимся условиям, ситуациям и требованиям окружающей среды. Люди с высоким уровнем приспособляемости обычно обладают гибкостью мышления, способностью к изменениям и адаптации, что позволяет им успешно справляться с различными вызовами и трудностями. Они могут быть толерантными к неопределенности, готовыми к новым испытаниям и способными быстро приспосабливаться к изменениям.

Доброжелательность, с другой стороны, представляет собой личностную черту, характеризующуюся дружелюбием, отзывчивостью и желанием помогать другим. Люди с высоким уровнем доброжелательности обычно проявляют заботу о других, эмпатию и готовность к поддержке и сотрудничеству. Они могут быть дружелюбными, открытыми к общению и готовыми к сотрудничеству в команде.

Взаимосвязь между шкалами методик Томаса-Килмана и Большой Пятерки:

Соперничество положительно коррелирует с Экстраверсией, что указывает на склонность экстравертов к использованию соперничества в конфликтах.

Приспособление положительно связано с Доброжелательностью, что свидетельствует о предпочтении доброжелательных людей использовать приспособление как стратегию разрешения конфликтов.

Выводы: Таким образом, психологи, которые сочетают в себе высокий уровень приспособляемости и доброжелательности, могут успешно справляться с профессиональными задачами, быть гибкими в решении проблем и одновременно поддерживать позитивные отношения с окружающими. Их способность адаптироваться к переменам, сохраняя при этом доброжелательное отношение к другим людям, может способствовать эффективной работе в коллективе, установлению доверительных отношений с клиентами и успешному решению профессиональных задач.

Следовательно, эффективность психолога определяется свойствами личности, профессиональными знаниями и специальными навыками. Каждый из этих факторов обеспечивает успешность профессиональной деятельности. Но следует отметить, что в профессиональной деятельности психолог не может быть успешен во всем. Не все методы и приемы работы получаются одинаково хорошо. Не ко всем видам деятельности проявляется интерес и склонность. Поэтому психологу необходимо формировать индивидуальный стиль профессиональной деятельности с учетом своих индивидуальных личностных особенностей.

Полученные результаты позволяют глубже понять особенности формирования профессиональных качеств на протяжении образовательного процесса и выявить ключевые точки для его оптимизации.

Литература:

1. Артюшков И.В. Диагностика психологической готовности студентов-психологов к профессиональной деятельности: Учебно-методическое пособие. - Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, 2015. - 66 с.
2. Горбико И.И. Психодиагностика в профессиональном отборе и специализации психолога. // Труд научно-исследовательского института проблем физической культуры и спорта. - КГУФКС. - Т.8. - Краснодар, 2005. - С. 198-205.
3. Нурымбетова Э.Ж. Современное состояние развития профессионально-важных качеств студента-психолога// Педагогик махорат Бухара №6,2023. С-106-110 https://buxdu.uz/media/jurnallar/pedagogik_mahorat_6_2023.
4. Пряжников Н.С. Проблемы подготовки и переподготовки психологов-консультантов в современных условиях. // Психологическая наука и образование. 2003. - №1. - С.59-65.

Akramov Mirmuhsin Rustamovich
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
din psixologiyasi va
pedagogika kafedrası dotsenti,
psixologiya fanlari doktori,
professor (vb)

Xudayberdiyeva Dilobar Qo'chqar qizi
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik
akademiyasi psixologiya mutaxassisligi
magistranti

QADRIYATLAR TIZIMI VA UNING KLASSIFIKATSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy va diniy qadriyatlarga oid muhim tushunchalarni ochib berilgan. Shuningdek, qadriyatlar nisbatan olimlar tomonidan ishlab chiqilgan tasniflar va tipologiyalar keltirilgan. Maqolada qadriyatlar tushunchasining ahamiyatini, ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni va shaxsiy orientatsiyalarni qanday shakllantirishini batafsil tahlil qiladi. Butkovskiy va Shpranger kabi olimlar tomonidan keltirilgan qadriyat tipologiyalari orqali turli tipdagi shaxslar va ularning motivatsiyalarini aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, maqolada dinning ahamiyati va insoniyatning ahloqi, mehr-muruvvat, halollik kabi qadriyatlar bilan bog'liq fikrlar ham mavjud.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, madaniyat, shaxsiy orientatsiyalar, qadriyatlar tasnifi, ijtimoiy qadriyatlar, Butkovskiy, Shpranger, insoniy qadriyatlar, tarixiy qadriyatlar.

СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ И ЕЕ КЛАССИФИКАЦИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются важные концепции, связанные с национальными и религиозными ценностями. Также представлены классификации и типологии ценностей, разработанные учеными. В статье подробно анализируется значение понятия ценностей, их роль в общественной жизни и то, как они формируют личностные ориентации. Типологии ценностей, представленные такими учеными, как Бутковский и Шпрангер, позволяют нам идентифицировать различные типы людей и их мотивы. В статье также содержатся мысли о важности религии и таких человеческих ценностей, как мораль, доброта и честность.

Ключевые слова: национальные ценности, религиозные ценности, культура, личностные ориентации, классификация ценностей, социальные ценности, Бутковский, Шпрангер, общечеловеческие ценности, исторические ценности

VALUE SYSTEM AND ITS CLASSIFICATIONS

Annotation. This article delves into key concepts pertaining to national and religious values. It outlines various classifications and typologies of values as proposed by leading scholars. The paper provides an in-depth analysis of the significance of values, their role in shaping social life, and their influence on personal orientations. By examining the typologies developed by researchers such as Butkovsky and Spranger, the article offers insights into different personality types and their motivational structures. Furthermore, it discusses the role of religion and presents reflections on fundamental human values such as morality, compassion, and honesty.

Keywords: National values, religious values, culture, personal orientations, value classification, social values, Butkovsky, Spranger, human values, historical values.

Qadim-qadimdan zaminimizda ulug'langan qadriyatlardan biri bu kattaga hurmat, rahbarga itoat, qonunga rioyatdir. Har bir imonli inson yoshi ulug'larni e'zozlashi, rahbarlarga bo'ysunishi, davlat va jamiyat qonun-qoidalariga amal qilishi o'ta muhim. Ayni paytda islom olamining ba'zi nuqtalarida yuz berayotgan parokandalik va ziddiyat, ixtilof va adovat, halokatning asosiy sabablaridan biri aynan shu kabi tushunchalarning barbod bo'lganidir. "Kattalarimizni hurmat, kichiklarimizga shafqat qilmaganlar bizdan emas", "Baraka kattalaringiz bilan birga", "Bir qavmning mo'tabar kishisi kelsa siz ham uni izzat-ikrom qiling", "Kim sultonni xorlasa, Alloh uni xorlaydi" mazmunidagi hadislar mazkur fikrlarga isbot bo'ladi. Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Bugungi kunda butun dunyo, ayniqsa, islom hamjamiyati davrning tahlikali tahdidlari bilan yuzma - yuz turibdi. Islom dinini siyosiy lashtirish va musulmon yoshlarini radikallashtirish borasidagi urinishlar bunday xatarlarni o'ta jiddiy tahlil

qilish, baholash va ularga munosib javob berishni taqozo etmoqda. Shunday ekan,

globallashuv jarayonlari tufayli inson faoliyatida uchrayotgan salbiy amallarning oldini olish uchun uni milliy qadriyatlar, diniy qadriyatlar va umuminsoniy madaniyat yutuqlari asosida tarbiyalash bugungi kun talabidir."

Har bir xalqning milliy qadriyatlarini uning tarixi, ma'naviyati, madaniyati, o'ziga xos urf-odatlar, an'analarisiz tasavvur qilish qiyin. "Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalari majmuini tushunmog'imiz lozim. Olimlar shaxs qadriyatlarini o'rganish jarayonida uni har xil turlarga bo'lib o'rganganlar. Qadriyatni turkumlamasdan, sinflashtirmasdan o'rganib bo'lmaydi. Sababi shaxs qadriyatlar majmuasidan tashkil topgan. Shuningdek, olimlar qadriyatni turli mezonlarga ko'ra o'rganadilar. Insonning mohiyatini ochib beruvchi ijtimoiy omillardan biri ham aynan qadriyatdir. Qadriyat insonlarning ijtimoiy hayotdagi yo'nalishlarini, motivatsiyalarini, oliy maqsadlarini aniqlab beruvchi bir mezondir. Bir insonda turlicha qadriyatlar bo'lishi mumkin. Lekin ulardan qay birining ulushi ko'proq, boshqasini kamroq bo'lishi shaxs orientatsiyalariga bog'liqdir. Qadriyatlar insonning qanday ehtiyojlarini qondirishlariga, inson hayotida qanday rol o'ynashlariga va qaysi sohalarida ulardan foydalanishlariga ko'ra guruhlariga va sinflarga birlashtirilishi mumkin.

Ushbu tasniflashlardan biri T.V. Butkovskiy tomonidan qilingan bo'lib, u qadriyatlarni hayotiy muhimligi va universalligini ajratish asosida bo'lgan:

1. Vital (hayot, oila, sog'liq);
2. Jamoaviy e'tirof (ijtimoiy maqom va mehnatga qobilyatlilik kabi qadriyatlar);
3. Shaxslararo e'tirof (altruizm va haqgo'ylikni namoyon qilish);
4. Demokratik (so'z erkinligi);
5. Partikulyar (oilaga tegishlilik);
6. Transendentlik (Xudoga ishonish).

E.Shpranger inson qadriyatlarining asosiy olti tipini ajratgan holda, olti turdagi hayot shakllarini yoki madaniy-psixologik tiplarni ko'rsatib bergan. U bu tiplarni shaxslarning sub'yektiv qadriyat orientatsiyalariga qarab belgilagan. Ushbu tiplarning barchasi o'ziga xos motivatsiya tuzilishiga, affektiv-emotsional sohaga, reallikni idrok qilishga egadir. Bular:

Nazariy tip. Bunday tipdagilar uchun fan sohaları muhim hisoblanadi. Ular har bir muammoning haqiqatini topishga harakat qiladilar. Ular haqiqat, izoh, aloqalarni topishni afzal ko'radilar. Kuzatadi, voqea-hodisalarning sababini qidiradi. Bunday tipdagi shaxsning qiziqishlari empirik, tanqidiy va ratsional bo'ladi. Professional olimlar ushbu tipga yorqin misol bo'la oladilar. Unday insonlarning hayotdagi bosh maqsadi o'z bilimlarini tartiblash va tizimlashtirish.

Iqtisodiy tip. Bunday insonlar uchun foyda olish muhim shart bo'lib, moddiy farovonlik, yaxshi hayot sharoitlari uchun kurashadilar. Moddiy ehtiyojlarni qondirishga, foydaga qiziqish biznes olamidagi amaliy ishlarni - ishlab chiqarish, marketing, tovarlar iste'moli, pul o'tkazishlarni rivojlantirish va moddiy boyliklarni jamlash kabilarni ishtiyoq bilan bajaradilar. Texnika hamda tabiiy fanlarga ko'proq qiziqadilar. Amalda qo'llanilmagan bilimni bekorchilik deb hisoblaydilar. Boshqalar bilan munosabatda ular ko'proq o'zlarini boylikda ustun ko'rishga qiziqadilar. Ba'zi hollarda bunday tipdagilar Mammon (boylik) ga e'tiqod qiladilar. Boshqa misollarda esa, ular an'anaviy Xudoga e'tiqod qilsalar-da, lekin Uni yaxshi tuhfarlar, boylik, gullab-yashnash va boshqa moddiy yordamlarni beruvchi sifatida ko'radilar. Bunday tipga misol qilib, hozirda muvafaqqiyatga erishayotgan, omadli tadbirkorlarni aytishimiz mumkin.

Estetik tip. Ushbu tip namoyondalari uchun go'zallik, garmoniya, shakllar asosiy hisoblanadi. Har qanday narsa nazokat, simmetriya va muvofiqlik nuqtayi nazaridan baholanadi. U hayotni hodisalar jarayonidan iborat deb hisoblaydi. Har qanday taassurot o'zi uchun huzurli bo'ladi. Bu tipdagi shaxs ijodkor artist bo'lmazligi mumkin. Agar shaxs o'zining bosh qiziqishini hayotning badiiy epizodlarida topa olsa, u ushbu tipga oid bo'ladi. Estetik shaxs uchun haqiqat go'zallikning bir variantidir. Shprangerning ta'biricha: "Narsani jozibali qilish uni to'g'ri qilishdan million marta muhimroqdir". Iqtisodiy sohada estetiklar ishlab chiqarish, reklama qilish yoki sotishni unga muhim bo'lgan qadriyatlarning keng miqyosda buzilishidir. Ular individual va mustaqil bo'lishga moyildirlar. Estetik shaxslar hasham va kuchning chiroyli nishonlarini yaxshi ko'radilar. Biroq siyosiy harakatlar shaxslarga bosim o'tkazsalar, ularga qarshilik qiladilar. Din doirasida esa ular go'zallik bilan pok diniy tasavvurlarni adashtirib yuboradilar. Ularni ham ikkiga bo'lishimiz mumkin. Birinchisi estetik qadriyatni yaratuvchilar bo'lsa, ikkinchisi foydalanuvchilardir.

Ijtimoiy tip. Bu turdagi shaxs eng ko'p insonlarni qadrlaydi. Jamoat ishlariga, boshqalarning hayotlariga qiziqish muhim hisoblanadi. Hayotning sotsial shakllari qadriyatlarning mazmuni bilan

aniqlanadi. Bular insonlarga, yaqinlarga, ota-onaga, yoriga muhabbat ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ular sevgining altruistik va filantropik tomonlarini qadrlaydilar. Ijtimoiy odam boshqa insonlarni o'zlarining maqsadlari sifatida baholaydilar. Chunki o'zlari mehribon, hamdard va foydali bo'ladilar. Ular boshqa qadriyatlarni, xususan, nazariy, iqtisodiy va estetik qadriyatlarni sovuq va g'ayriinsoniy deb hisoblaydilar. Siyosiy tipga qarama-qarshiravishda insoniy munosabatlarning eng to'g'ri shakli mehruhabbat deydi. Ijtimoiy odam xudbin bo'lmaydi va diniy qarashlar modelini eng sof shakliga moyil bo'ladilar.

Siyosiy tip. Bu tipdagi shaxs asosan kuch-qudratga qiziqadi. Uning faoliyatlari tor siyosatchilar doirasida bo'lmaydi. Rahbarlar har qanday sohada qudratni yuqori baholaydilar. Musobaqa va kurash hayotlarining katta qismini egallaydi. Ko'p faylasuflar kuchni motivlarning eng universali va eng asosiysi sifatida ko'radilar. Boshqa insonlarning harakatlari va motivlarini boshqarish uchun harakat qiladilar va yashaydilar. Siyosiy tipdagi shaxs uchun omma irodasini boshqarish, hukmronlik qilish qadriyat hisoblanadi. Yuqori siyosiy tabiatga ega odamlar imperativ harakterga ega bo'ladilar.

Diniy tip. Bular uchun hayot ma'nosini izlash oliy qadriyat sifatida ko'riladi. Birlashish eng asosiy qadriyat bo'ladi. Ular mistik va koinotni yaxlitlik sifatida tushunishga harakat qiladilar. Uning qamrab oluvchi butunligiga o'zlarini bog'lashga intiladilar. Ularning mental strukturasi butunlay qondiruvchi qadriyat

tasavvuriga va ulug'vorlik yaratilishiga abadiy yo'nalgan bo'ladi.

Bugungi globallashuv davrida, yosh avlodni milliy va diniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ular ongiga ma'naviy asoslarni chuqur singdirish dolzarb masalaga aylangan. T.V. Butkovskiy va E. Shpranger kabi olimlarning qadriyatlar tasnifi orqali shaxsiy orientatsiyalar va ijtimoiy motivatsiyalarning shakllanishi tahlil etilib, qadriyatlarning inson ruhiyati va faoliyati bilan chambarchas bog'liqligi ochib berildi.

Xulosa qilib aytganda, qadriyatlar – bu inson va jamiyat hayotining ma'naviy poydevoridir. Ular nafaqat shaxsning axloqiy va ijtimoiy qiyofasini belgilaydi, balki butun jamiyatning barqarorlik, taraqqiyot va hamjihatlik sari intilishida asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Shu bois har bir fuqaro milliy, diniy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib yashashi bugungi davrning dolzarb ehtiyojidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir – Toshkent: "O'zbekiston", 2018. 2-Tom
2. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot (ilmiy ishlar to'plami). –Toshkent: "O'zbekiston", 1997. - B.198
3. Шпрангер Э. Формы жизни: Гуманитарная психология и этика личности. – Москва: 2014. – С. 209.
4. Шайхова Х.О., Назаров Қ.Н. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. - Т: Ўзбекистон, 1994. - B.85.

Джуманиязова Мухайя Хусиновна
доктор психологических наук (DSc), доцент,
Ургенчский государственный университет

Науменко Евгений Александрович
доктор психологических наук,
профессор,
Ургенчский государственный университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ И КОММУНИКАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аннотация. Подготовка специалиста-психолога в системе вузовского образования предполагает наличие в личности студента определенных качеств, играющих важную роль в его становлении и последующей профессиональной работе. К таким качествам, с полным основанием, мы относим необходимый уровень учебной мотивации и коммуникабельности. В работе была предпринята попытка определить парциальную оценку таких качеств личности студентов-психологов, обучающихся в высшем учебном заведении. В результате количественного и качественного анализа фактологических показателей этих качеств получены данные уровня их развития, сравнительные их оценки у студентов различных курсов и проекции их реализации в будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: мотивация, коммуникативность, студенты, психология, профессиональная подготовка, учебная деятельность.

THE STUDY OF THE DYNAMICS OF INDICATORS OF EDUCATIONAL MOTIVATION AND COMMUNICATION SKILLS OF PSYCHOLOGY STUDENTS

Annotation. The training of a specialist psychologist in the system of higher education presupposes the presence of certain qualities in the student's personality that play an important role in his/her development and subsequent professional work. We rightfully include the necessary level of educational motivation and communication skills among such qualities. The work attempted to determine a partial assessment of such personality traits of psychology students studying at a higher educational institution. As a result of quantitative and qualitative analysis of factual indicators of these traits, data on the level of their development, their comparative assessments among students of different courses and projections of their implementation in future professional activities were obtained.

Keywords: motivation, communication, students, psychology, professional training, educational activities.

Введение. Наш интерес представляло положение о том, как проявляется учебная мотивация и личностное качество коммуникативности студентов-психологов на протяжении всего периода обучения в вузе, какова динамика изменений общего содержания учебной мотивации и коммуникативности на различных этапах (курсах) обучения. Такое положение явилось целью нашей работы, определившую последующие задачи исследования:

- выявить временную динамику содержательных характеристик учебной мотивации и ее временное проявление (динамику);
- выявить временную динамику проявления коммуникативности как важного личностного качества, определяющего возможности взаимодействия студентов с социальной средой.

Изучаемая выборку составили студенты, которые явились объектом нашего исследования. Выборка была сформирована так, что она состояла из студентов дневного отделения четырех, примерно равных по характеристикам групп (1-4 курсов Ургенчского государственного университета). Общее количество респондентов изучаемой выборки составляли 86 человек. Предметом нашего исследования стали психологические качества личности студентов – учебная мотивация и коммуникативность. Общая интегративная оценка учебной мотивации включала в свое содержание различные группы мотивов, определяющих в своей совокупности содержание учебной мотивации: коммуникативные мотивы; мотивы избегания; мотивы престижа; профессиональные мотивы; мотивы творческой самореализации; учебно-познавательные мотивы; социальные мотивы.

Для решения поставленных задач были определены соответствующие опросные тестовые методики. В исследовании учебной мотивации использовалась методика ^{А.А.} Реан, В.А. Якунина (в модификации Н.Ц. Бадмаевой) – хорошо адаптированная для работы с изучаемой выборкой, отвечающей требованиям надежности и валидности [6]. Для решения поставленной задачи в

определении коммуникативности была определена соответствующая опросная тестовая методика исследования личностной коммуникативности – хорошо адаптированная для работы с изучаемой выборкой, отвечающей требованиям надежности и валидности [1].

Качество коммуникативности в личности определялось посредством системы отношений студентов, субъективной ориентированности на социальные контакты, социальную активность, потребностно-мотивационную базу общения, определяемых средствами методического инструментария [1]. В формате настоящего изложения мы не станем раскрывать конкретное содержание каждой группы мотивов, но подчеркнем, что в интегративном содержании они определяют содержание показателя общей учебной мотивации [2; 3]. Поэтому, нам было интересно определить, как развиваются такие качества личности у студентов-психологов на протяжении всего времени обучения в вузе, какова динамика изменения таких качеств. Анализ и понимание особенностей коммуникативных возможностей студентов-психологов влияет на продуктивность учебного процесса, на стратегии образовательного поведения, формирует эффективные формы межличностного и академического общения в образовательной среде. Количественный анализ фактологических данных производился по статистическим методикам программы SPSS 19.0, с использованием одно и многофакторного дисперсионного анализа и применением статистических критериев Н (Крускала-Уоллиса) и U (Манна-Уитни).

Обзор проблемы. Понятие мотивации является одним из основных психологических компонентов, характеризующих содержание системы социальных качеств личности. Особым психологическим содержанием отличается мотивация учебной деятельности человека. Социальная важность учебной мотивации, её особое значение проявляется в процессах овладения комплексом знаний обучающимися не только в общеобразовательных, но, главным образом, в высших учебных заведениях. Это связано с особым периодом онтогенетического развития студента, ориентирующего его в социальном мире, мире профессиональной ориентации, востребованности, социальной стратификации.

Мотивация играет ключевую роль в образовательном процессе, определяя уровень вовлеченности, настойчивости и успешности образовательных возможностей студентов. В условиях современного образования, где требуется самостоятельность, критическое мышление и высокая адаптивность к учебному процессу, мотивация становится одним из важнейших факторов, влияющих на академическую успеваемость и личностное развитие студентов. Однако уровень мотивации у студентов может варьироваться в зависимости от множества факторов: личных интересов, социальной среды, учебных условий и индивидуальных особенностей. Учебная мотивация как личностное качество является важным в системе подготовки специалиста-психолога. Более того, учебная мотивация представляет собой важнейший фактор процесса профессионализации, становления гражданской позиции студента и его личностного роста. Можно говорить о том, что учебная мотивация выполняет инструментальную функцию в вузовской подготовке специалиста. Поэтому, нам было интересно определить, как проявляется такое качество личности у студентов-психологов на протяжении всего времени обучения в вузе, какова динамика его изменения. Анализ и понимание содержания учебной мотивации студентов помогает вузовским преподавателям наиболее эффективно осуществлять учебно-теоретическую и практико-ориентированную подготовку студентов, наиболее тонко и полно учитывать их интересы, ценностные ориентации и возможности реализации творческих форм в учебной работе.

В последние годы исследование вопросов учебной мотивации студентов и их коммуникабельности в достаточной мере интересовали исследователей. Герасимова Т.В. в своих исследованиях рассматривает психологические детерминанты устойчивости учебной мотивации [17], а Зимняя И.А. вводит в научный оборот понятие мотивации как фактора эффективного образовательного процесса. Никуленкова О.Е., Демченко Н.Ю., Власова В.И. рассматривают учебную мотивацию как средство поддержания высоких ориентирующих элементов в стимулирующих успешную учебную работу студентов вуза и их профессиональную ориентацию в условиях современной высшей школы [19]. Ткаченко Н.С. определяет зависимость и динамику учебной мотивации студентов от степени их адаптированности в период обучения в вузе [7], а авторы Патова Н.А. и Морозова С.И. в своем исследовании подчеркивают особенности социальных факторов для формирования учебной мотивации студентов, указывая роль отдельных форм учебного процесса (социально значимых) на динамику такого процесса формирования [8]. Особенности учебной мотивации студентов в образовательном процессе вуза изучала Кириллова Я.В. [9], определив значение содержательных форм (дисциплин) на формирование, поддержку и уровень учебной мотивации студентов.

Одним из последних фундаментальных исследований учебной мотивации в Узбекистане стало исследование Джуманиязовой МХ., ставшее основой для большой диссертационной работы по психологии. Автор исследования содержательно связывает учебную мотивацию с ценностными ориентациями личности студентов и доказывает, что именно учебная мотивация является основным психологическим механизмом образовательного и воспитательного процессов в вузовской подготовке студентов [14]. Автор статистически подтверждает влияние ценностей личности студентов на их учебную, и как правило – профессиональную мотивацию.

Коммуникативность – это неотъемлемая часть жизни человека, определяющая его способность взаимодействовать с окружающим миром. Она играет ключевую роль в личностном развитии, профессиональной деятельности и социальной адаптации. Личное качество коммуникативности, формирующееся на основании возможностей коммуникативности, является профессионально важным для специалиста-психолога. Коммуникативность, как профессиональное качество личности психолога, обуславливает значительные возможности его деятельности в самых различных сферах. Можно говорить, что коммуникативность является инструментом деятельности психолога. В современном мире, где информация является важнейшим ресурсом, эффективное общение становится основным навыком успешной личности. Коммуникативность – это процесс обмена информацией между людьми посредством различных каналов: устной и письменной речи, жестов, мимики, цифровых технологий. Она включает в себя несколько компонентов: отправителя, сообщение, канал передачи, получателя и обратную связь. Существует множество видов коммуникативности, таких как вербальная и невербальная, межличностная, групповая, массовая, виртуальная и другие.

Последние исследования коммуникативности личности студентов также ориентированы на исследование ее содержательной стороны. В своем исследовании Бурова Т.Ю. связывает коммуникативность и коммуникабельность студентов с элементами практико-ориентированного профессионального обучения [10], Панов А.А. прослеживает процесс развития коммуникативных возможностей в воспитательных формах работы со студентами вуза, такими как патриотическая работа, профессионально-ориентирующая и творческая [11]. Шерхунаева И.И., Михайлова О.С. используя метод моделирования формируют модели основных факторов межличностных отношений (посредством использования материалов с методики ДМО Т. Лири [12]. Коммуникативность как особый род психологической активности рассматривает Васюра С.А., указывая на уникальность личностных свойств коммуникативности [13], вопросы повышения эффективности и возможностей коммуникативности студентов высших учебных заведений изучают Алексеева Л.Ф., Блинова И.Л. [15; 16] и ряд других исследователей.

В Республике Узбекистан также активно изучается психологическая специфика коммуникативности. Здесь с полным основанием среди исследователей качеств коммуникативности личности можно назвать фамилии таких авторов как Худойбердиев Х., Тешаев Т., Рихсиева Г., Мамарасулов Б., Муминов З. и других, которые связывают психологическое содержание мотивации с качествами коммуникативности личности. В их работах коммуникативность рассматривается как одно из важнейших качеств личности, элемент социально-психологических компетенций, коммуникативных навыков, инструмент межличностных отношений и социальных моделей общения, личностного инструментария обучения и воспитания.

Результаты исследования и их обсуждение. Решая задачу исследования, мы протестировали каждую из групп студентов, результаты которого были обработаны по программе статистического анализа SPSS методом однофакторного дисперсионного анализа, позволяющего производить статистическое сравнение фактора нескольких групп изучаемой выборки. Целью количественного анализа явилась необходимость сравнения степени выраженности учебной мотивации личности студентов-психологов, обучающихся по учебной программе «Практическая психология». Полученные в исследовании фактологические данные оценки учебной мотивации были нормированы и приведены в соответствующую для обработки форму матрицы интеркорреляций. Данные количественного анализа предмета исследования приведены в таблице 1.

По оценкам результатов анализа методики учебной мотивации личности студентов-психологов на различных курсах были обнаружены статистически достоверные различия.

На шкале коммуникативных мотивов зафиксирована достоверная разница ($N=75,00$; $p<0,001$) между студентами младших и старших курсов. Компонент коммуникативности в структуре учебной мотивации у студентов 4 курса достоверно выше чем у студентов других младших курсов. Такое утверждение может свидетельствовать о том, что процессы вузовской социализации личности студентов к выпускному курсу более выражены в следствие объективного расширения зоны

социальных задач, социальных ожиданий, социальных проекций личности. Такое положение усиленно ориентирует студентов на учебную работу, на эффект «последней возможности» получения недостающих знаний, умений, навыков, предоставляемых учебными планами, учебным заведением. Формируется психологическая аура погружения в учебный процесс, которая стимулирует процесс возрастания учебной мотивatsii.

Таблица 1

Оценки результатов методики изучения учебной мотивatsii студентов-психологов по статистическому критерию - H (Kruskal-Wallis, n=86).

Группы		N	Средний ранг	H	P
Коммуникативные мотивы	1-курс рус	19	8,50	75,00	0,003**
	1-курс ўзбек	26	29,50		
	3-курс рус	23	51,50		
	4-курс рус	18	68,50		
	Всего	86			
Мотивы избегания	1-курс рус	19	33,56	7,95	0,047*
	1-курс ўзбек	26	33,75		
	3-курс рус	23	50,81		
	4-курс рус	18	37,31		
	Всего	86			
Мотивы престижа	1-курс рус	19	32,63	1,81	0,61
	1-курс ўзбек	26	39,56		
	3-курс рус	23	39,78		
	4-курс рус	18	41,22		
	Всего	86			
Профессиональные мотивы	1-курс рус	19	28,09	15,38	0,002**
	1-курс ўзбек	26	50,33		
	3-курс рус	23	28,81		
	4-курс рус	18	40,59		
	Всего	86			
Мотивы творческой самореализatsii	1-курс рус	19	38,78	0,57	0,90
	1-курс ўзбек	26	38,38		
	3-курс рус	23	41,11		
	4-курс рус	18	35,47		
	Всего	86			
Учебно- познавательные мотивы	1-курс рус	19	43,84	10,43	0,015**
	1-курс ўзбек	26	27,35		
	3-курс рус	23	45,39		
	4-курс рус	18	43,53		
	Всего	86			
Социальные мотивы	1-курс рус	19	34,38	5,59	0,13
	1-курс ўзбек	26	43,94		
	3-курс рус	23	42,36		
	4-курс рус	18	29,44		
	Всего	86			

Примечание:*** $p \leq 0,001$; Izoh: * $p \leq 0,05$;

На шкале мотивов избегания также было установлено достоверное различие ($H=7,95$; $p < 0,05$) их проявления в группах студентов различных курсов. Мотивы избегания, предполагающие активное стремление ухода от сложных личностно значимых ситуatsii учебных, субъективно значимых ситуatsii определены у студентов 3 курса. Они достоверно отличаются мотивов избегания студентов других курсов.

По шкале профессиональных мотивов была выявлена высокая оценка учебной мотивatsii студентов 1-го курса, достоверно отличающаяся их от студентов других курсов. Достоверная оценка отличия которых ($H=15,38$; $p < 0,001$) выводит трактовку содержания такого компонента

учебной мотивatsii в сферу повышенного ожидания, повышенного интереса профессионального становления для начинающего путь профессиональной подготовки студента.

Анализ учебно-познавательных мотивов по соответствующей шкале методики определила достоверные различия ($H=10,43$; $p<0,001$) между изучаемыми группами студентов различных курсов. Достоверно высокая оценка отличает группу студентов 3-го курса, хотя похожие тенденции высокой оценки, близкие к уровню статистической достоверности определены и в группах 1-го и 4-го курсов. Результаты анализа такого положения свидетельствуют о том, что содержание учебно-познавательных мотивов, повышенного уровня выраженности, является сквозной характеристикой интегративного проявления учебной мотивatsii, характеризующей общий вектор учебного мотивирования. Исключением в оценке учебно-познавательной мотивatsii среди студентов-психологов, стала заниженная оценка у студентов второго курса ($H = 27,35$).

Решая задачу исследования, мы протестировали каждую из групп студентов, результаты которого были обработаны по программе статистического анализа SPSS методом однофакторного дисперсионного анализа, позволяющего производить статистическое сравнение фактора нескольких групп изучаемой выборки. Целью количественного анализа явилась необходимость сравнения степени выраженности качества коммуникативности личности студентов-психологов, обучающихся по учебной программе «Практическая психология». Полученные в исследовании фактологические данные оценки коммуникативности были нормированы и приведены в соответствующую для обработки форму.

Результаты методики определения уровня коммуникatsii на разных курсах представлены в таблице 2.

Таблица 2

Сравнительные оценки интуитивности в различных группах студентов-психологов (на основе критерия Краскелла-Уоллиса, $n=86$)

Группа	N	Средний ранг	H	P
1-й курс	30	31,15	23,325	0,001***
2-й курс	19	38,06		
3-й курс	21	25,50		
4-й курс	16	59,11		
Всего	86			

Примечание: *** $p<0,001$

Количественный анализ результатов методики определения уровня коммуникативности личности на разных курсах студентов-психологов, определил достоверные различия между группами. Как мы и предполагали, количественный анализ выявил более высокий уровень коммуникативности в группе студентов 4-го курса по сравнению со студентами других курсов. Такое отличие достоверно подтверждено статистическим критерием H, используемым для сравнения средних значений между изучаемыми группами и оценке различий между ними ($H=23,325$; $p<0,001$). Это объясняется тем, что к старшим курсам студенты развивают навыки коммуникативного поведения (элемент профессионализatsii) и нахождения решений в различных ситуациях делового и личностного общения. Вызывает интерес заниженная средне-ранговая оценка коммуникативных возможностей студентов 3-го курса (25,50) относительно стабильного возрастания таких оценок в выборке респондентов 1-го и 2-го курсов (31,15 и 38,06 соответственно). Такое снижение представляется нам функциональным, определяемым процессами социального кризиса личности студентов, связанного с необходимостью формирования следующего новообразования в их личности – профессиональной определенностью, при которой студент в сознании студента формируются модели дальнейшего профессионального движения, задачи социальных ориентatsii и профессиональной востребованности. Это, если и незначительно выраженный, но все равно заметный кризис социальной стратификatsii, идентификatsii и самоопределения. Студенты 4-го курса, в основном, уже разрешили противоречия такого социального кризиса. Это заметно особенно к завершению полного цикла профессионального образования.

Интересно было сравнить коммуникативные возможности между младшими и старшими курсами студентов-психологов. Оценка различий коммуникативности между группами 1-2-го курсов и 3-4-го курсов производилась посредством использования критерия U, позволяющего оценивать различия между двумя независимыми выборками по интересующему нас признаку – коммуникативности (таблица 3)

Сравнительные оценки коммуникативности между студентами младших и старших курсов (на основе критерия U - Манна-Уитни, n=86)

Группа	N	Средний ранг	U	P
1-й и 2-й курсы	47	30,84	321,50	0,000105
3-4-й курсы	39	50,91		
Всего	86			

Примечание: *** $p \leq 0,001$

Статистические показатели сравнения результатов методики определения уровня коммуникативности выявили достоверные различия между младшими и старшими курсами ($U=321,50$; $p < 0,001$).

Анализируя результаты изучения уровней коммуникативности личности студентов-психологов показал статистически значимые, достоверные различия в их оценке на разных курсах профессиональной подготовки. Студенты 4-го курса демонстрируют более высокий уровень коммуникативности по сравнению с учащимися 1-го и 3-го курсов ($H=23,325$; $p < 0,001$). Это можно объяснить условиями учебной и профессиональной социализации личности студентов в условиях очного обучения в вузе. Результаты количественного анализа уровней коммуникативности выявили значимые, достоверные различия между личностью студентов младших (1-2-й) и старших курсов (3-4-й) ($U=321,50$; $p < 0,001$).

Заключение. 1. Учебная мотивация студентов-психологов является сложнопостроенным психологическим качеством личности, включающим в свое содержание различные сферы потребностно-мотивационных параметров. Динамические характеристики содержания учебной мотивации проявляются разнонаправленно в разных периодах обучения в вузе, определяя доминирование различных ее компонентов.

2. Статистически достоверные высокие оценки содержательных компонентов учебной мотивации определены в группе студентов различных курсов. Коммуникативные компоненты учебной мотивации наиболее выражены у студентов выпускного, 4-го курса. Значимость такого компонента в структуре учебной мотивации экспоненциально возрастает от 1-го курса к выпускному. Такое положение может свидетельствовать о том, что процессы вузовской социализации личности студентов к выпускному курсу более выражены в следствие объективного расширения зоны социальных задач, социальных ожиданий, социальных проекций личности студентов.

3. Компоненты мотивов избегания в интегративной структуре учебной мотивации статистически достоверно наиболее высоки у студентов 3-го курса. Это различие имеет абсолютную проекцию проявления на фоне одинаковой степени реализации таких мотивов у студентов остальных курсов (1-го, 2-го и 4-го). По-нашему мнению, такой статистически определенный факт может свидетельствовать об определенной степени «психологического учебного выгорания». Психологической основой проявления высокой мотивации избегания является процесс учебного выгорания, стандартизации учебных требований и регламентов, переживания ситуаций долженствования.

4. Обнаружено статистически значимое различие и в профессиональных компонентах учебной мотивации. Высокая оценка характеризует группу студентов 1-го курса, связанных, по нашему мнению, с высоким уровнем учебных ожиданий и повышенного интереса к профессиональным проекциям учебной работы.

5. Наконец, следует отметить статистически достоверный уровень высокой оценки учебно-познавательных компонентов содержания учебной мотивации студентов 3-го курса. Однако, близкие оценки по такому показателю имеют и студенты 1-го и 4-го курсов (за исключением студентов 2-го курса), оцениваемые на уровне тенденции высокого уровня проявления. Такой компонент учебной мотивации может свидетельствовать об общей ценностной ориентации студентов на социальное значение обучения, получения высшего профессионального образования и социальную стратификацию студентов отмеченных курсов.

6. Мы можем утверждать, что изучение коммуникативности в личностных оценках студентов-психологов позволяет им лучше понимать себя и окружающих, развивать эмоциональный интеллект, учиться аргументированно выражать мысли, адаптироваться к различным социальным ситуациям (в том числе и профессионально значимым). Осознание форм, моделей и принципов общения помогает избегать случайных конфликтов, налаживать социальные связи и достигать поставленных целей. Коммуникативность является основой взаимодействия в

обществе, основой профессиональной деятельности психолога, играет важную роль в формировании успешной и гармоничной личности специалиста.

Список использованных источников

1. Методика исследования коммуникативных способностей.
<https://yasno.live/tests/kommunikativnye-sposobnosti>
2. Djumaniyazova M.X. Yoshlar tarbiyasida qadriyatlarning roli. // «Journal of science-innovative research in Uzbekistan» jurnali volume 1, issue 3, 2023. July, - P. 16-20.
3. Djumaniyazova M.X. Oliy ta'lim talabalarining kasbiy motivatsiyasiga qadriyatlar tizimining ta'siri // «Journal of science-innovative research in Uzbekistan» jurnali volume 2, issue 1, 2024. January, - P. 45-51.
4. Никуленкова О.Е., Демченко Н.Ю., Власова В.И. Поддержание учебной мотивации студентов в условиях современной высшей школы. Проблемы современного педагогического образования. 2024. № 82-3. С. 265-268.
5. Кандаурова И.Г. Повышение учебной мотивации студентов вуза в условиях цифровизации / В сборнике: Современные тенденции сельскохозяйственного производства в мировой экономике. Материалы XXI Международной научно-практической конференции. 2022. С. 77-81.
6. Реан А.А., Якунин В.А. Методика мотивации учебной деятельности (в модификации Н.Ц. Бадмаевой). URL: https://kbnk.org/uploads/kolledj/vosp_rabota/20170830_izuch_urov_motiv.pdf (дата обращения: 12.02.2025)
7. Ткаченко Н.С. Динамика учебной мотивации и адаптированности студентов в период обучения в вузе / В сборнике: Возможности и перспективы высшего образования: опыт развития современных многопрофильных вузов. Материалы IX Международной учебно-методической конференции. Под редакцией А.Ю. Александрова, Е.Л. Николаева. 2017. С. 339-345.
8. Патов Н.А., Морозова С.И. Особенности формирования учебной мотивации студентов // Высшее образование сегодня. 2014. № 1. С. 72-74.
9. Кириллова Я.В. Особенности учебной мотивации студентов в образовательном процессе вуза / В сборнике: Оптимизация учебно-воспитательного процесса в образовательных организациях физической культуры. Материалы XXXIV национальной научно-методической конференции с международным участием. Челябинск, 2024. С. 35-38.
10. Бурова Т.Ю. Коммуникативность и коммуникабельность как элемент практико-ориентированного профессионального обучения / В сборнике: Практико-ориентированность как основа развития высшего и среднего профессионального образования. Материалы XVIII Международной научно-практической конференции. Казань, 2024. С. 134-137.
11. Панов А.А. Коммуникативность в процессе воспитания патриотизма у студентов вуза / В сборнике: Наука и образование в условиях глобальных вызовов. Сборник статей в 2 томах по итогам Пятого профессорского форума 2022. Москва, 2023. С. 170-175.
12. Шерхунаева И.И., Михайлова О.С. Моделирование основных факторов межличностных отношений с помощью методики ДМО Т. Лири // Сибирский психологический журнал. 2015. № 55. С. 97-106.
13. Васюра С.А. Психология коммуникативной активности. Учебное пособие. Ижевск: Изд-во Удмуртского университета, 2000. 83 с.
14. Джуманиязова М.Х. Совершенствование психологических механизмов влияния особенностей ценностных ориентаций на учебную мотивацию студентов: автореф... д-ра психол. наук. Бухара., 2025. 75 с.
15. Алексеева Л.Ф. Коммуникативная деятельность в учебном процессе // Известия ТПУ. — Т.305. — Вып. 3. — Томск, 2002. — С. 19-24.
16. Блинова И.Л. Повышение эффективности общения у студентов // Ежегодник Российского психологического общества «Психология и практика». — Ярославль, 1998. — Т.4. — Вып.2.
17. Герасимова Т.В. Психологические детерминанты устойчивости учебной мотивации // Научный потенциал. 2022. №3 (38). С. 85-88.
18. Зимняя И.А. Педагогическая психология. — М.: Логос, 2002. — 387 с.
19. Никуленкова О.Е., Демченко Н.Ю., Власова В.И. Поддержание учебной мотивации студентов в условиях современной высшей школы // Проблемы современного педагогического образования. 2024. №82-3. С. 256-268.

Sattarova Shaxnozaxon Qo'chqarovna

O'zbekiston Milliy Pedagogika universiteti,
psixologiya kafedrası dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
academics.uzb@gmail.com

PEDAGOGLARDA IJOBIY FIKR SHAKLLANISHIDA OPTIMIZMNING NAMOYON BO'LISHI

Annotasiya. Ushbu maqola oliy ta'lim va maktab pedagoglarida optimizm va pessimizm pozitsiyasi bo'yicha hududlar doirasida o'rganilayotgan hodisani tadqiq etishning nazariy uslubiy va empirik tahlili pedagoglarda pozitiv fikrlash tushunchasining mohiyati, pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayonidagi o'rni va ahamiyati hamda pedagoglardagi optimizm va pessimizm xususiyatlarini ochib berish imkonini berdi. Shu bilan birga, oliy ta'lim va maktab pedagoglari tashkilotlar kesimida tafovutlarning namoyon bo'lish hodisalar aniqlandi.

Kalit so'zlar: ta'lim muassasasi, pedagoglar, analiy tahlillar, pozitiv fikrlash, optimizm, pessimizm, omadsizlik vaqti, muvaffaqiyat vaqti, muvaffaqiyatsizliklar kengligi, muvaffaqiyat kengligi.

ПРОЯВЛЕНИЕ ОПТИМИЗМА В ФОРМИРОВАНИИ ПОЗИТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В данной статье представлены теоретико-методологический и эмпирический анализ феномена, изучаемого в рамках регионов, касающегося позиций оптимизма и пессимизма у преподавателей высших учебных заведений и школьных педагогов. Исследование позволило раскрыть сущность понятия позитивного мышления у педагогов, его роль и значение в процессе профессионального развития, а также особенности проявления оптимизма и пессимизма у педагогов. Кроме того, были выявлены различия между преподавателями вузов и школьными педагогами в разрезе организаций.

Ключевые слова: образовательное учреждение, педагоги, аналитические анализы, позитивное мышление, оптимизм, пессимизм, период неудач, период успеха, широта неудач, широта успеха.

MANIFESTATION OF OPTIMISM IN THE FORMATION OF POSITIVE THOUGHTS IN EDUCATORS

Annotation: This article presents a theoretical-methodological and empirical analysis of the phenomenon studied within regional contexts, concerning the positions of optimism and pessimism among higher education and school teachers. The study made it possible to reveal the essence of the concept of positive thinking in educators, its role and significance in the process of professional development, as well as the characteristics of optimism and pessimism manifested by teachers. In addition, differences between university and school educators were identified in the context of organizational structures.

Keywords: educational institution, educators, analytical analysis, positive thinking, optimism, pessimism, period of failure, period of success, breadth of failure, breadth of success.

Kirish. Optimizm va pessimizm qabul qilingan voqelikka baholovchi munosabatni ifodalovchi muhim psixologik shaxs konstruksiyalari hisoblanadi. Ular individual ong tuzilishida ma'lum bir o'rinni egallaydi va shaxsiy ma'noning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Asosiy qism. Dj.Kexo pozitiv tafakkurning uchta asosiy variantini ajratib ko'rsatgan:

1) «affirmatsiyalar - bu onging ma'lum bir jihatiga qaratilgan va yangi dasturni belgilaydigan qisqacha pozitiv tasdiq bo'lib, unga ko'ra ong osti o'z ishini quradi va ma'nosiga ko'ra ushbu tasdiqqa mos keladigan hayotiy vaziyatlarni yaratadi;

2) ijobiy kayfiyat - bu inson hayoti uchun muhim bo'lgan ishlar bilan bog'liq bo'lgan tashvishlarga e'tibor qaratish va istalmagan holatlardan uzoqlashish odatidir;

3) vizualizatsiya - vizual (ko'rish) qatorning ko'rinadigan va ko'rinmaydigan obrazlarini o'z ongida qayta tiklay oladigan inson ongingning xususiyati» [25, 224-b.].

Shunday qilib, pozitiv tafakkur muammosi antik davrdayoq kelib chiqqan. Asta-sekin bu masalaga, ayniqsa, chet ellarda katta e'tibor berila boshlandi. Amaliy psixologiyadan ajralib chiqib,

pozitiv tafakkur ilmiy tadqiqot xususiyatiga ega bo'ldi va shu tariqa psixologiyaning asosiy tamoyillaridan biri - nazariya va amaliyot birligini amalga oshirdi.

Optimizmga atributiv uslub sifatida yondashuvga (M.Seligman, K. Peterson, L.M.Rudina, T.O.Gordeyeva va b.) tayanib, optimistik va pessimistik kabi tafakkurning shakllanishiga asos bo'lgan bir qator sabablarni ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, ilk bolalik davridayoq orttirilgan fikrlash odati, o'z-o'zini baholash, turli voqealarni tushuntirishning ma'lum bir uslubidir. Ikkinchidan, bu o'z muvaffaqiyatsizliklari yoki muvaffaqiyatlarining doimiyliги haqidagi tasavvur, ularning vaziyatlilik va umumiyliги, nazorat lokusidir. Ushbu omillar muvaffaqiyatga erishishning ahamiyatiga, unga bo'lgan umidga, muvaffaqiyatga erishishning sub'ektiv baholanadigan ehtimoliga va yutuq etaloniga, ya'ni muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi asosida nima yotishiga ta'sir ko'rsatadi. K.Peterson, L.Berretlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, optimistik atributiv uslubga ega bo'lgan odamlar o'z yutuqlari bo'yicha pessimistlardan ustun turadilar. Shundan kelib chiqib, pozitiv tafakkur motivatsion yo'nalganlik bilan bog'liq bo'lib, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining shartidir, degan xulosaga kelish mumkin. Shartni sabab tushunchasidan farqlash kerak, chunki u yoki bu hodisa yoki jarayonni bevosita yuzaga keltiruvchi sababdan farqli o'laroq, shart ular paydo bo'ladigan, mavjud bo'ladigan va rivojlanadigan muhitni tashkil etadi.

Optimizm va pessimizmning o'quv va kasbiy faoliyat muvaffaqiyatiga ta'siri masalasi M.Seligman tomonidan o'rganilgan va natijalar uning «Optimizmga qanday o'rganish mumkin» kitobida bayon etilgan [26]. M. Seligmanning davomchisi S.Nolen-Xeksma optimizm va pessimizmning o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan tadqiqot olib bordi. O'zlashtirmaslik ko'pincha depressiya bilan birga kelishi sababli, S. Nolen-Xeksma depressiyaning asosiy omillari sifatida pessimistik tushuntirish uslubi va salbiy hodisalar bo'lishi mumkinligini taklif qildi. Natijada taxmin tasdiqlandi [26]. M. Seligmanning o'zi Pensilvaniya universitetida tadqiqot olib borib, optimistik o'qitish uslubi talabalarining o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini va maktab baholaridan farqli o'laroq, optimizm omili aniqroq bashoratlar berishini aniqladi. Xuddi shunday natijalar Vest-Poynt harbiy kollejida ham olingan bo'lib, u yerda optimizm omili ham sportchilarni tayyorlashga ta'sir ko'rsatishi ma'lum bo'ldi.

K.Peterson va L.Berretlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, optimistik atributiv uslubga ega talabalar o'zlarining o'quv yutuqlari bo'yicha pessimistik uslubga ega talabalardan ustun turadilar. Buni optimistlar ko'proq qat'iyatli va motivatsiyaga ega ekanligi, muvaffaqiyatga ko'proq intilishi va muvaffaqiyatsizlikka chidamliligi bilan izohlash mumkin [28]. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tadqiqot natijalari M.Satterfild va Dj.Monaxan natijalari bilan rad etiladi, bu yerda optimizmning o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta'siri mutaxassislikka bog'liq. Huquqshunoslik fakulteti talabalarining o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta'siri xatti-harakatlarning pessimistik uslubi bilan bog'liq bo'ladi [28]. Hayotning ba'zi sohalarida pessimizm kamchilik emas, agar bu kasbiy faoliyatga tegishli bo'lsa, bu afzallikdir. Shuningdek, optimizm ham zaif tomonlar mavjud, masalan, xavfni yetarlicha baholamaslik. T.O.Gordeyeva tadqiqotlari katta e'tiborga loyiq. M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti fakultetiga kirish imtihonlarini «realistik optimizm» bilan, ya'ni optimizm testi bo'yicha unchalik yuqori bo'lmagan baholarni olgan abituriyentlar muvaffaqiyatliroq topshirishi haqida ma'lumotlar oldi. Bundan tashqari, kasbiy faoliyatning turli sohalarida optimizm va pessimizmning namoyon bo'lishi masalasini muhokama qilar ekanmiz, qat'iyatlilik, ijodkorlik, tavakkalchilik, qaror qabul qilish zarur bo'lgan kasblarda optimistlar ustunlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Bunday toifaga tadqiqotimizda e'tiborimiz ob'ekti bo'lgan o'qituvchilar kiradi. Pessimistlar qat'iyat va ijodkorlikdan ko'ra aniqlik va tahliliylik hamda bir xillikni talab qiladigan kasblarda ko'proq samaradorlik ko'rsatadilar [26]. Barbara Fredriksonning pozitiv tafakkurni o'rganishga qaratilgan tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ijobiy munosabatlarga ega bo'lgan odamlar, patogen fikrlaydigan odamlardan farqli o'laroq, muammolarning mavjudligini inkor etmaydilar, maqsadlarga erishish uchun ko'proq harakat qiladilar va muvaffaqiyatga intiladilar [60]. "Muvaffaqiyatsizlikdan qochish" motivi ustun bo'lgan insonlar uchun o'zlarining psixofiziologik qobiliyatlarini zamonaviy hayotda qo'llash, ularni ijobiy natijaga aylantirish mumkin bo'lgan faoliyat sohasini topish juda muhimdir.

Bizningcha, optimizm va pessimizm ham individual, ham ijtimoiy dunyoqarashga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan kategoriyalardir; ular dunyoni his qilishning bevosita hissiy, aniq shakllari bilan ham, umumlashtirilgan mafkura bilan ham aks ettirilishi mumkin - bular universal baholovchi kategoriyalardir. Shuning uchun optimizm va pessimizm fan tarixida uch jihatda: inson tabiati va ijtimoiy borliqni idrok etish va anglash sifatida, insoniyat taraqqiyotini optimistik yoki pessimistik ssenariy bo'yicha ko'rib chiqish (optimizm-pessimizm dunyoqarashi), jamiyatning ayni paytdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini baholash sifatida, ijtimoiy kayfiyat sifatida (ijtimoiy optimizm yoki pessimizm) va muayyan shaxsning

individual psixologik xususiyati sifatida (individual optimizm yoki pessimizm) ko'rib chiqilgan. Optimizm-pessimizmni birinchi jihatda ko'rib chiqish faylasuflar, ikkinchi jihatda sotsiologlar va uchinchi jihatda psixologlar zimmasidadir.

Optimizm va pessimizm muammolari bir qator ijtimoiy fanlar (falsafa, tarix, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya) ning tadqiqot muammolari hisoblanadi, ammo ular hali to'liq ta'riflanmagan: falsafa, sotsiologiya, psixologiyada turli ilmiy maktablarga tegishli bo'lgan "optimizm-pessimizm"ni tushunishga yondashuvlar aniqlangan; inson voqeligi dunyosida sodir bo'layotgan hodisalar va jarayonlarni tushunishga urinish mavjud bo'lgan fikrlar, mulohazalar, tushunchalar tahlil qilingan. Masalan, qadimgi yunon olimlari (Ksenofont, Aflotun, Arastu, Epikur va b.) tomonidan yaratilgan ratsionalizm falsafasida inson optimizmi inson qalbining barcha funksiyalarini tartibga soluvchi ijobiy tafakkurda, falsafa, sotsiologiya, psixologiya maktablarida ko'rib chiqilgan; inson voqeligi dunyosida sodir bo'layotgan hodisalar va jarayonlarni tushunishga urinish mavjud bo'lgan fikrlar, mulohazalar, tushunchalar tahlil qilingan.

1-jadval

Oliy ta'lim va maktab pedagoglarida pozitiv fikrlash bo'yicha hududlar kesimida tafovutlarning namoyon bo'lishi

«Shaxsdagi optimizm va pessimizm pozitsiyasini aniqlash»	Hudud	n	Ranglar o'rtachasi	h	p
Optimizm	Toshkent	176	254,56	7,379	p≤0,01
	Farg'ona	173	294,26		
	Qashqadaryo	170	252,75		

Optimizm bo'yicha natijalari o'rtasida ahamiyatli tafovutlar kuzatildi ($h=7,379; p\leq 0,01$). Ko'rsatkichlardan ma'lumki, bu holat shaxsning stressga barqarorligiga ta'sir etuvchi omillardan biri uning optimistik pozitsiyasidir. Bundan ko'rish mumkinki, Farg'ona viloyatida faoliyat olib borayotgan pedagoglarda stressga barqarorlik pozitsiyasi xususiyatlari namoyon bo'lishida ahamiyatli farq aniqlandi.

Natijalardan ma'lum bo'ladiki, tadqiqot jarayonida Farg'ona viloyatida faoliyat olib borayotgan pedagoglarda optimizm bo'yicha ahamiyatli farqlar kuzatildi ($h=9,981; p\leq 0,01$). Bundan ko'rish mumkinki, shaxslararo munosabatlardagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik xususiyatlari qadimdan vodiy xalqlarining hazil mutoibaga va barqaror turmush tarziga moyillikning borligi ushbu xalqlarning etnopsixologik xususiyatlarida ustuvorlik qiladi. Mavjud imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga intilish istagi kuchliligi, ushbu hududda axolining zich joylashuvi natijasida ishlab chiqarish bilan bog'liq raqobatning kuchliligi ham ushbu hududda istiqomat qiluvchi pedagoglarda o'z-o'ziga nisbatan muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik xususiyatlari tubdan farq qilmaydi va bir xil tarzda namoyon bo'ladi.(4-jadval)

Shaxsda optimistik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari D.K.Ushinskiy, P.P.Blonskiy, A.S.Makarenko, L.S. Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, I.S.Kon, Ye.I.Rogov, K.A.Abulxanova-Slavskaya, L.D.Stolyarenko, N.M.Solonchuk kabi mashhur pedagog-psixologlar va boshqa ko'plab tadqiqotchilarning ishlarida tahlil etilgan. Rossiya psixologiyasida bu sohada olimlar "optimizm" tushunchasini insonning psixik holatining alohida namoyon bo'lishi sifatida o'rganadilar. Ular shaxsning turli psixik holatlarni keltirib chiqaradigan ichki mexanizmlariga asoslanib, nima uchun bir kishi optimizmni, boshqasi esa pessimizmni namoyon qilishi haqidagi savollarga javob izlaydilar. Pedagoglar esa optimizmni shaxsning bilish faoliyati sifatini oshirish hamda o'quv jarayoniga nisbatan ijobiy, konstruktiv va motivatsion munosabatni shakllantirish nuqtai nazaridan o'rganadilar. Bu yo'nalishda A.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, P.P.Blonskiy, O.V.Korotkix, G.V.Lunin, N.A.Ribnikov, F.R.Filippov, Ye.N.Shiyanov va boshqalarning ishlari keng tanilgan. Pedagogik optimizm hodisasi tarbiyalanuvchi shaxsning hayotsevarligini, o'qituvchining o'z o'quvchilari kelajagiga va ularning muvaffaqiyatiga bo'lgan ishonchini, shuningdek, pedagogning har narsada ijobiylikni ko'rishga bo'lgan moyilligini ifodalaydi. Ko'pgina yoshlar dunyoni optimizm bilan qabul qilishlariga qaramay, ularda ruhiy ko'tarilish yetarlicha stixiyali ravishda sodir bo'ladi, shuning uchun unga pedagogning yordami kerak. Bu xususda V.A.Suxomlinskiy "tarbiyachi ba'zan o'zi tushunmagan holda, nima qilayotganini anglamagan holda o'z tarbiyalanuvchilarida optimizm ildizlarini qirqib tashlaydi..." deb yozgan edi [107, 99–100-b.].

Zamonaviy faylasuf va psixolog M. Zeligman 1975 yilda shunday yozgan edi: "Muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarni tushuntirish uslubi sifatida optimizm shaxs tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin. Bunda, muvaffaqiyatsizliklarni shaxsiy sabablar, ya'ni yetarli darajada harakat qilmaslik bilan izohlash uslubi insonning shaxsiy xususiyati hisoblanadi" [57,49–50-b.]. Shuningdek, M. Zeligman

optimistik hayot tarzi va kayfiyatga ega bo'lgan, o'z muvaffaqiyatsizliklarining sabablarini ijobiy tushuntiradigan talabalarning o'quv yutuqlari ham yuqori ekanligini ko'rsatdi. Demak, optimizm o'quv natijalarining yuqori darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, muvaffaqiyatga erishish maqsadlari va o'quv strategiyalaridan samarali foydalanish bilan bevosita bog'liq. Shu bois, pedagogik optimizm nafaqat kasbiy, balki shaxsiy fazilatdir. Yuqorida keltirilgan materiallar pedagogik optimizm, M.Zeligman ta'kidlaganidek, qisman talaba o'rganishi kerak va o'rganishi mumkin bo'lganda orttiriladigan kasbiy-shaxsiy fazilat, qisman esa, buyuk gumanist, gumanistik psixologiya muallifi Karl Rodjers aytganidek, tug'ma shaxsiy fazilatdir, demak, uni maxsus tashkil etilgan qulay pedagogik sharoitlarda rivojlantirish, shakllantirish mumkin degan xulosaga kelish imkonini beradi. K.Rodjersning gumanistik psixologiyasi g'oyalaridan ko'rinib turibdiki, inson to'g'risida optimistik pozitsiyalar va tasavvurlar bilan fikr yuritish muhimdir, bu esa insonning chuqur, haqiqiy mohiyatini ijobiy baholashni ko'rsatadi. K.Rodjersning yozishicha, "yuzaki nazorat qilinadigan xatti-harakatlar qatlami ostida, achchiqlanish, og'riq ostida hech qanday nafratsiz ijobiy "Men" mavjud" [99,147-b.]. Mashhur gumanistning shaxsiy o'sish g'oyasi bir qator ijobiy qarashlarni o'z ichiga oladi. Ulardan biri shundan iboratki, insonning "Men"i doimiy, o'zgarmas yoki qotib qolgan narsa emas, aksincha, u rivojlanishga va ijobiy o'zgarishlarga moyildir. Boshqa bir qarash esa odamlar aslida yaxshi va doimo mukammallikka intilish xususiyatiga ega ekanligini ta'kidlaydi. Ya'ni, insonlar o'z tabiatiga ko'ra muqarrar ravishda mustaqillik va o'z-o'zini takomillashtirish yo'nalishida harakat qiladi, deb taxmin qilinadi. Biz K.Rodjersning optimizm nazariyasi bilan ham hamfikrmiz, u optimizmni insonning o'z muvaffaqiyati va o'z-o'zini ro'yobga chiqarishga tug'ma intilishi deb atagan.

Yu.V.Andreyeva "Pedagogik optimizm o'qituvchining kasbiy-shaxsiy sifati sifatida" nomli asarida shunday yozadi: ko'plab mahalliy pedagoglar uchun "pedagogik optimizm" tushunchasi ham kasbiy, ham shaxsiy fazilat hisoblanib, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Bunda mazkur jarayonlar o'qituvchi yordamida yuqoriga, ya'ni bilmaslikdan bilishga qarab izchil harakat qiladi [10,100–108-b.]. Yana bir pedagog N.A.Baturin shunday yozadi: "Pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimida o'quvchining yutuqlariga erishish uchun pedagogik usul muhim ahamiyatga ega. Bu usul, muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik holatlarida bo'lishidan qat'i nazar, o'quvchining ichki sabablariga - uning sarflagan kuch-g'ayrati, tirishqoqligi, mas'uliyati va intilishiga qaratilgan bo'ladi" [28, 39-42-b.].

Bo'lajak pedagog-psixologning hayotiga optimistik nuqtai nazar uning kelajakdagi pedagogik faoliyatning o'zini o'zi qadrlashiga, gumanistik, optimistik ustanovkalarga, ular orasida talaba ta'limining maqsadi sifatida refleksiya, empatiyani rivojlantirish, bolalar bilan muloqot va muvaffaqiyatli muloqotga yo'naltirilganligi bilan belgilanishi kerak. Pedagogik optimizm, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy sifati sifatida, shaxsning o'ziga va o'qituvchi sifatida tanlagan kasbiga munosabati shaklida harakat qilib, kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish va o'zini o'zi tarbiyalashga bo'lgan shaxsiy majburiyatdir.

Xulosa. Shunday qilib, kasbiy pedagogik madaniyat doirasida pedagogik optimizmni shakllantirishning zamonaviy talablari yutuqlarni ijobiy baholash, talabalarning kognitiv faolligini rag'batlantirishning pedagogik texnikasi bo'lgan tasdiqlash, rag'batlantirish orqali og'zaki ravishda ifodalanishi mumkin bo'lgan talabalarning mo'ljallangan rejasini amalga oshirishdir. Pedagog-psixologlarga ularda pedagogik optimizmni shakllantirish nuqtai nazaridan qo'yiladigan zamonaviy talablar, avvalo, bo'lajak pedagog-psixologlarda o'z o'quvchilariga bo'lgan ishonchni rivojlantirish, har tomonlama psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning bilish faolligi sifatini oshirish, o'quv faoliyatiga ijobiy, ijobiy, motivatsion kayfiyatni shakllantirishni nazarda tutadi. Bo'lajak pedagog-psixologda pedagogik optimizmning samarali shakllanishi nafaqat bo'lajak pedagog-psixologning umumiy kasbiy tayyorgarligiga zamonaviy talablarni aniqlash bilan, balki uning tarkibiy qismlari uning samarali shakllanishini ta'minlaydigan pedagogik optimizm tuzilishini aniqlash bilan ham bog'liq.

Bizning nazarimizda, pedagogik optimizm o'qituvchiga o'quvchilarning o'zlarida optimistik dunyoqarashni faol rivojlantirish imkonini beradi, uning asosida kelajakka, o'zining kasbiy va ma'naviy-axloqiy kuchlariga ishonch yotadi, bu esa o'qituvchining atrofdagi voqelikni ideallashtirishi va salbiy xususiyatlarni sezmasligi, balki ularni xafa qilmasdan yumshoqlik bilan tuzatishi kerakligini nazarda tutmaydi. Pedagogik optimizm shakllangan o'qituvchi o'quvchilarni samarali o'qita oladi, ularda kelajakda kasbiy faoliyatdagi qiyinchiliklarni yengish uchun irodaviy fazilatlarni rivojlantira oladi, ko'ngildagidek kasb tanlaydi, kasbiy hayotiy qiyinchiliklarni yengib o'tadi, shuningdek, muvaffaqiyatga erishadi va ma'lum ehtiyojlarni qondira olmaslik hissi bilan bog'liq salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechirmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Богачев Ф. // Требования к компетентности, профессионализму, поведению, уровню культуры и мышлению современного преподавателя. // Непрерывное педагогическое образование:

состояние, тенденции, перспективы развития. Мат. междунар. научно-практ. конф. Част 4. - Липецк - Москва, 2000. - С. 145-146.

2. Борисова Е.Н. // Учитель и ученик: позитивное мышление как профилактика эмоционального выгорания. // Высшее образование сегодня. Российский новый университет Москва.: 2019. - С. 45-49.

3. Горбатков А.А. // О пользе оптимизма и пессимизма // Прикладная психология. — 2001. — №3.

4. Гордеева Т.А. // Оптимистическое мышление студента как составляющая личностного потенциала. // Психологическая диагностика. - 2006. - №2. - С. 42-50.

5. Гордеева Т.О. // Оптимистическое мышление личности как составляющая личностного потенциала [Текст] Т.О. Гордеева // Психологическая диагностика. – 2007. – № 1. – С. 32-65.

6. Гордеева Т.О. // Позитивное мышление как фактор учебных достижений старшеклассников. // Вопросы психологии. - 2010. - С. 24-33.

TALABALARDA METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ijodiy faoliyatning ta'lim jarayonidagi o'rni, uni rivojlantirishning samarali usullari va innovatsion yondashuvlar yoritiladi. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyalarining didaktik asoslari va talabalarning shaxsiy imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ijodiy faoliyat, innovatsion texnologiyalar, ta'lim jarayoni, talabalarning rivojlanishi, pedagogik yondashuvlar.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ МЕТАКОГНИТИВНЫХ НАВЫКОВ

Аннотация. В статье анализируется технология развития творческой активности учащихся. Также освещается роль творческой активности в образовательном процессе, эффективные методы ее развития и инновационные подходы. Рассматриваются дидактические основы технологий развития творческого мышления и педагогические механизмы, способствующие раскрытию личностного потенциала обучающихся.

Ключевые слова: творческая деятельность, инновационные технологии, образовательный процесс, развитие учащихся, педагогические подходы.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN STUDENTS ON THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF METACOGNITIVE SKILLS

Annatation. This article analyzes the technology for developing students' creative activity. It also highlights the role of creative activity in the educational process, effective methods of its development and innovative approaches. The didactic foundations of technologies for developing creative thinking and pedagogical mechanisms that serve to reveal the personal potential of students are discussed.

Keywords: creative activity, innovative technologies, educational process, student development, pedagogical approaches.

Talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyasi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan metod va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayon talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda innovatsion yechimlar topish qobiliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ijodiy faoliyatni rivojlantirish texnologiyalari ta'lim muhitida o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, mustaqil izlanish va g'oyalarni amalga oshirish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ijodiy faoliyatni shakllantirishning muhim omillaridan biri – o'quv muhitining mosligi. Bu jarayonda pedagogik yondashuvlar muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchi ijodiy muhit yaratish uchun interfaol metodlardan, jumladan, beyin storming (aql hujumi), klaster, loyihaviy ta'lim va muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishi lozim. Shuningdek, talabalarni ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va eksperimental faoliyatga jalb

qilish ham muhim sanaladi. Ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatni rivojlantirish texnologiyalari ichida muammoli ta'lim keng qo'llaniladi. Bu metod talabalar oldiga muayyan masalalarni qo'yish, ularga mustaqil izlanish va yangi yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatini berishdan iborat. Muammoli ta'lim orqali talabalar analitik fikrlash, mustaqil tadqiqot olib borish va ijodiy yondashuvni o'zlashtiradilar. Ijodiy faoliyatni rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy elektron resurslar, virtual laboratoriyalar va simulyatsion dasturlar talabalarning fikrlash doirasini kengaytiradi va ularga yangi bilimlarni interaktiv shaklda o'zlashtirish imkonini yaratadi. Ayniqsa, raqamli platformalar orqali mustaqil ta'lim olish, g'oyalar ishlab chiqish va innovatsion loyihalar ustida ishlash talabalarning ijodiy faolligini oshiradi. Loyihaviy ta'lim texnologiyasi talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ushbu metodda talabalar muayyan loyihalarni ishlab chiqish va amaliy natijalarga erishish jarayoniga jalb qilinadilar. Bu esa ularga real hayotiy muammolarni hal qilishda yangi g'oyalar yaratish va ijodiy yondashish imkonini beradi.

Kollektiv ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun guruhda ishlash metodidan samarali foydalanish kerak. Jamoaviy muhokamalar, rolda o'ynash, ijodiy seminar va treninglar talabalarni hamkorlikda ishlashga o'rgatadi, ularning kommunikativ qobiliyatlarini oshiradi va yangicha fikrlarni ilgari surish imkoniyatini beradi. Refleksiv tahlil texnologiyasi ham ijodiy faoliyatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar o'z faoliyatlarini tahlil qilish orqali o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydilar hamda ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalar ishlab chiqadilar. Bu metod orqali ular o'zlarini baholash, natijalarni tahlil qilish va kelajakda yanada samarali ishlash uchun o'z ustida ishlash ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

O'quv jarayonida ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun motivatsiya muhim omil hisoblanadi. Talabalarni ilhomlantirish, ularning qiziqishlarini qo'llab quvvatlash va innovatsion ishlarga rag'batlantirish orqali ijodiy yondashuvni shakllantirish mumkin. Buning uchun amaliy topshiriqlar, tanlovlar, ijodiy loyihalar va tadqiqot ishlariga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Psixologik jihatdan qulay muhit yaratish ham ijodiy faoliyatning rivojlanishiga katta ta'sir qiladi. Talabalar erkin fikr bildirishlari, o'z g'oyalarini himoya qilishlari va yangicha yondashuvlarni ilgari surishlari uchun ularga qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhiti zarur.

Bu jarayonda pedagogning roli juda muhim bo'lib, u talabalarni qo'llab quvvatlashi, ularga individual yondashishi va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Tahliliy tafakkurni rivojlantirish uchun tanqidiy fikrlash metodlaridan foydalanish lozim. Masalan, debatlar, bahsli muhokamalar va mustaqil tadqiqot ishlari talabalarni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va asoslangan xulosalar chiqarishga o'rgatadi. Bu esa ularning ijodiy tafakkur qobiliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga jalb qilish ham ijodiy faoliyatni rivojlantirishga katta yordam beradi. Ular mustaqil tadqiqot olib borish, yangi ilmiy g'oyalarni ilgari surish va ilmiy ishlarini nashr etish orqali ijodiy yondashuvlarini mustahkamlaydilar. Shu sababli ilmiy loyihalar, konferensiyalar va innovatsion laboratoriyalarda talabalarni faol ishtirok ettirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Eksperimental metodlardan foydalanish ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun samarali yondashuvlardan biridir. Talabalar tajribalar o'tkazish, natijalarni tahlil qilish va yangi xulosalar chiqarish orqali o'z mustaqil ilmiy izlanish ko'nikmalarini shakllantiradilar. Bu jarayon ularga o'z nazariy bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish va yangi kashfiyotlar qilish imkonini beradi. Ijodiy yondashuvni shakllantirish uchun o'yin texnologiyalaridan foydalanish ham samarali hisoblanadi.

Simulyatsion o'yinlar, rolli o'yinlar va kreativ mashqlar talabalarni qiziqtiradi va ularning ijodiy faoliyatini rag'batlantiradi. Bunday texnologiyalar talabalarning motivatsiyasini oshirish bilan birga, ularning ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyalarining barchasi o'zaro bog'liq bo'lib, ularning uyg'un holda qo'llanilishi yanada samarali natijalarga olib keladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida turli metod va yondashuvlarni birlashtirib, talabalarni keng qamrovli ijodiy faoliyatga jalb qilish zarur. Shu

orqali ularning innovatsion fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va mustaqil izlanish yuritish ko'nikmalari yanada rivojlanadi.

Quyidagi jadvalda turli texnologiyalar va ularning ijodiy tafakkur, mustaqil izlanish, muammolarni hal qilish, innovatsion yondashuv kabi ko'rsatkichlarga ta'siri o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentlari keltirilgan.

1-jadval

Talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyalari va ularning samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik

Texnologiya Ko'rsatkich	Ijodiy tafakkur	Mustaqil izlanish	Muammolarni hal qilish	Innovatsion yondashuv
Muammoli ta'lim	0.82	0.76	0.85	0.79
Loyihaviy ta'lim	0.78	0.81	0.83	0.85
Axborot texnologiyalari	0.74	0.80	0.77	0.82
Guruhli ish	0.70	0.68	0.75	0.71
Refleksiv tahlil	0.66	0.72	0.70	0.69
O'yin texnologiyalari	0.71	0.65	0.69	0.74

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, muammoli va loyihaviy ta'lim texnologiyalari talabalarning ijodiy tafakkuri va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishda eng yuqori samaradorlikka ega. Axborot texnologiyalaridan foydalanish esa mustaqil izlanish va innovatsion yondashuvni rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Guruhli ish va refleksiv tahlil esa o'rta darajada bog'liqlikka ega bo'lib, talabalarni jamoaviy hamkorlik va o'z-o'zini baholash ko'nikmalariga o'rgatishda foydalidir. O'yin texnologiyalari esa ijodiy tafakkur va innovatsion yondashuvni qo'llab-quvvatlovchi metod sifatida samarali bo'lishi mumkin. Umuman olganda, talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyalari ularning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va innovatsion yondashuvini shakllantirishga xizmat qiladi. Buning uchun muammoli ta'lim, loyihaviy metod, refleksiv tahlil, axborot texnologiyalari, guruhli ish, tanqidiy tafakkur va o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish lozim.

Pedagogning ijodiy muhit yaratishi, talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliy loyihalarga jalb qilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, motivatsiya va psixologik qo'llab quvvatlash talabalar ijodiy salohiyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Turli ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirib, talabalarni faol va ijodiy ta'lim jarayoniga jalb etish orqali ularning ijodiy tafakkuri, mustaqil izlanish ko'nikmalari va innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xomeriki O.G. Innovatsii v praktike obucheniya. Pedagogika, - 1993.№2.
2. Xomeriki O.G., Potashnik M.M., Lorensov A.V. Razvitie shkol kak innovatsionnoy protsess. - M., 1994
3. Shiyonov E.N. Gumanizatsiya pedagogicheskogo obrazovaniya sostoyanie iperspektiva. - Moskve - Stavropol, 1991.
4. Norquziyeva, M. (2020). The role of educational technology in shaping the professional stability of students. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI.
5. M.E.Axmedova va boshqalar. Pedagogik mahorat va tibbiy pedagogikaning kasbiy kompetentligi. O'quv-uslubiy qo'llanma T.: "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi MCHJ, 2021-62-63b.
6. Avezov O.R., To'ymurodov A.SH. Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. Ssiense And Education Scientifis Journal Issn 2181-0842 Volume 3, Issue 4 April 2022. www.openscience.uz P.717-725
7. Avezov O.R. Masofaviy ta'limda o'quv faoliyatini tashkil qilishda ekstremal vaziyatlarning psixologik tahlili. "Masofaviy ta'limni tashkil etishning pedagogik psixologik jihatlari". //Xalqoro ilmiy-amaliy anjumani materiallari// Toshkent, 2021 y. B. 501 - 504.

**“Durdona” nashriyoti muassisligidagi
“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA”
xalqaro ilmiy-metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.**

**“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA” xalqaro ilmiy-metodik jurnalida o‘zbek, rus, ingliz
tillarida maqolalar chop etiladi.**

**Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti**

Tahririyat rekvizitlari:

«Садриддин Салим Бухорий» МЧЖ
Манзил: Бухоро, Муҳаммад Иқбола қўчаси, 11
Р/с 20208000104858465002
Бухоро шаҳри Ҳамкорбанк МФО 00966
ИНН 301637939 ОКНХ 87100

Мақолаларни қабул қилиш учун
<https://t.me/alijonhr>, <https://t.me/AzizaHusenovaSh>

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA Xalqaro ilmiy-metodik jurnal 2025-yil 5-son (22) 2022-yil avgust oyidan chiqa boshlagan. Нашр индекси: 1397	“Durdona” nashriyoti nashri Jurnal davlat va nodavlat oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, kasb-hunar maktablari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan. Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi. Nashr uchun mas’ul: Alijon HAMROYEV. Musahhih: Muhiddin BAFAYEV.	Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar. Bosishga ruxsat etildi 30.05.2025 Bosmaxonaga topshirish vaqti 04.06.2025 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 32,0 Adadi – 100 nusxa Buyurtma №343. Bahosi kelishilgan narxda. “Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.